RAD JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

Knjiga 327

ODJEL ZA FILOLOGIJU

Knjiga XII

Urednik

Dr PETAR GUBERINA

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

R A D

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE
ZNANOSTI I UMJETNOSTI

Z A G R E B

1 9 6 2

Tehnička redakcija, tisak, uvez i oprema:

IZDAVAČKI ZAVOD JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE,
ZAGREB

MIRKO DEANOVIĆ

LINGVISTIČKI ATLAS MEDITERANA

(Primljeno na sjednici V odjela od 28. V 1960)

ANKETA U BOKI KOTORSKOJ

1

Baveći se odnosima između pomorskih i ribarskih naziva u južnoj Francuskoj (Languedoc, Golfe du Lion) i u Dubrovniku pred dvadesetak godina, nailazio sam na sve veći broj crta, koje su im zajedničke. Tako sam došao na ideju, da bi se prokušanom metodom lingvističke geografije mogle na kartama uočljivo i sistematski prikazati te izoglose, koje povezuju ne samo spomenute dvije jezične oblasti, već i sve ostale obale sredozemnog basena. Na osnovu toga iskustva izradio sam projekt atlasa, koji obuhvaća sve oblasti današnjih jezika na tim obalama, od Gibraltara do Crnog mora, Levanta i sjeverne Afrike.[1]

Kako su dosadašnji lingvistički atlasi prikazivali svaki po jedan određeni jezik ili dijalekat, taj je projekt višejezičnog atlasa bio nešto novo, i trebalo je sačekati, da prođe Drugi svjetski rat, kako bi u međunarodnoj suradnji bilo moguće prići njegovu ostvarenju. Trebalo je vidjeti, kakvi se rezultati mogu očekivati od toga smjelog pothvata i da li će oni odgovarati uloženom trudu. Kako se radilo o neobičnom pokušaju, neki su lingvisti donekle skeptički gledali na tu neprokušanu primjenu geografsko-lingvističkih metoda rada.

Međutim u poratnim internacionalnim susretima lingvista, a u mojoj odsutnosti, taj je projekt još privlačio pažnju, tako da sam uz moralnu podršku mnogih stručnjaka na strani mogao ponovo pokrenuti pitanje

[1] »Concordanze nella terminologia marinara del Mediterraneo«, *Archivum Romanicum* 21, 1937, 369–83; »Per un atlante e un dizionario etimologico delle voci mediterranee«, *Vox Romanica* 3, 1938, 315–20; »Intorno all'Atlante Linguistico Mediterraneo«, *Studia Romanica Zagrabiensia* 3, 1957, 3–11; H. R. Kahane, »The Project of the Mediterranean Linguistic Atlas«, *Italica* 18, 1941, 33–36.

njegova ostvarenja. Godine 1956. osnovan je poseban međunarodni odbor za izvedbu toga atlasa.

Radi se dakle o atlasu, koji mora da pokaže, koji su zajednički elementi u svim govorima u Sredozemlju. Na tim će se kartama moći najbolje pratiti određene pojave, koje prelaze granice pojedinih jezika i koje ujedno povezuju sve jezike, koji se govore na obalama toga basena. Kako su sredozemni narodi međusobno povezani preko mora i kako su oni upućeni na taj elemenat, koji im je svima glavni izvor života, očito je, da će i njihov govor u vezi s morem biti najviše ujednačen. Stoga se ovom atlasu dao primorski karakter i njegova se građa ograničila na jedan sektor, na jezik mornara i ribara. Jer, kako je poznato, Mediteran sačinjava ne samo geografsku i ekološku, već donekle i posebnu kulturnu i ekonomsku zajednicu, u kojoj se od vjekova sukobljuju i ukrštavaju razne civilizacije, interesi i jezici. I ti se susreti zbivaju upravo preko mora, na obalama i preko pomoraca. U toku vjekova razne su hegemonije, talasokratije, kolonizacije i utjecajne sfere ostavile jake tragove i u jezicima odnosnih naroda. Uz ta historička zbivanja postoji i neprestano poslovanje trgovaca, mornara i ribara, koje predstavlja živi kontinuitet i često prelazi etničke i jezične granice.

Stoga je ovaj atlas ograničen na jezik mora te se po tome također on razlikuje od svih dosadašnjih lingvističkih atlasa, koji obuhvataju cio leksik bez razlike. Riječi se naime u ovom basenu šire preko mora, pomoću moreplovaca, preko luka, a ne kao na kopnu po nekim stalnim, tradicionalnim prometnim putovima. Zato ovdje i geografski najudaljenija mjesta, povezana intenzivnom izmjenom dobara, uistinu su uzajamno bliža negoli su geografski susjedna mjesta bez međusobnih veza. Posrednici toga širenja trgovačke robe i njenih naziva upravo su luke kao prolazna mjesta. Stoga se u leksiku primorskih zanimanja – pomoraca, mornara, ribara, brodograditelja – najbolje odrazuje stručna i kulturna baština, praktični život, običaji i tradicije tog prostranog ambijenta. Mediteranska je simbioza tako dovela do posebnog zbližavanja heterogenih jezika, a iz čisto praktičnih razloga čak do stvaranja umjetnog tipa jezika nazvanog *lingua franca* (arapski *sabir*), posebne mješavine talijanskog, španjolskog i arapskog jezika. Na pr. u Francuskoj, ma da je od njih 2.700 km pomorske obale 2.075 km na Atlantskom oceanu s razvijenim ribarstvom, a samo 625 km na Sredozemlju, ipak je gotovo jedna polovina njene pomorske terminologije mediteranskog porijekla.[2]

Ti se principi višejezičnih atlasa mogu primijeniti i na druga analogna područja. Već je W. von Wartburg predložio, da se poput ovoga napravi i lingvistički atlas Sjevernog mora,[3] a to bi se moglo učiniti na pr. i za Baltičko more, za Balkan, za Pirinejski poluotok, za Švi-

[2] J. Merrien, *Dictionnaire de la Mer*, Paris 1958, između 942 francuska naziva, nabraja 409 mediteranskih riječi.

[3] *Zeitschrift für romanische Philologie* 59, 1939, 362.

carsku i sl. Projekt Lingvističkog atlasa Balkana iznio sam na Međunarodnom kolokviju romanista u Bukureštu prošle godine. Rumunjska je akademija uzela inicijativu da organizira ostvarenje toga atlasa, i u junu će se 1960. sastati neki lingvisti s Balkana i u suradnji s nekim stručnjacima iz ostalih zemalja sastaviti poseban međunarodni odbor sa zadaćom da se bavi pripremnim radovima (upitnikom, mjestima ankete, sistemom transkripcije, istraživačima i sl.). Kako se radi o razmjerno manjem atlasu s nekoliko stotina pitanja, lako je moguće da on bude gotov za nekoliko godina i valjda još prije velikog mediteranskog.

Odbor za sredozemni atlas u tri godine organizirao je rad i računa, da će za pet godina biti gotov u više svezaka (u posljednjem će biti indeks svih riječi, koje se navode u kartama). Dotjerao je i objavio upitnik (kvestionar) s nekih 850 riječi, koje će se ispitati na 130 točaka na obalama Sredozemlja. Na obalama Jugoslavije predvidio sam 7 točaka (Rovinj, Krk, Dugi otok, Vis, Korčula, Cavtat, Kotor; vidi dalje na str. 9 i d.). Na svakoj će geografskoj karti biti prikazana raširenost naziva jednog pojma ili predmeta u cijelom basenu, na južnoevropskim, zapadnoazijskim i sjevernoafričkim obalama (vidi sadržaj upitnika dalje na str. 16). Anketu su u pojedinim zemljama organizirali i provode lingvisti iz tih zemalja: na španjolskim obalama M. Alvar i F. Moll, na francuskim P. Gardette i L. Michel, na talijanskim C. Battisti, G. Piccitto i M. L. Wagner, na jugoslavenskim potpisani, na albanskim Univerza u Tirani, na grčkim N. Andriotis i Stam. Caratzas, na bugarskim G. Georgiev i I. Petkanov, na rumunjskim E. Petrovici, A. Rosetti i M. Sala, na turskim A. Caferoğlu i M. Mansuroğlu, na Malti J. Aquilina, u Levantu i Africi A. Steiger uz suradnju domaćih lingvista. Za obale SSSR na sjevernom i istočnom Crnom moru anketa je povjerena Ukrajinskoj akademiji nauka u Kijevu, W. Beleckom.

U Mlecima je kod Fondazione G. Cini centar, u kojem se sakuplja i priprema građa sabrana na terenu, ispisana jedinstvenim sistemom transkripcije za sve jezike. Potanje podatke o radovima, koji su u toku, mogu se naći u *Bollettino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo* 1, Mleci 1959.

Već sam se u prvoj formulaciji tog projekta pozivao na misao A. Meilleta: »Il faudrait un relevé de tous les termes de la civilisation européenne, avec les formes particulières prises dans chaque langue, car cette civilisation est une, et au fond elle a un vocabulaire un: le travail n'est pas commencé«.[4] Meillet je mislio na opći rječnik evropske civilizacije, osobito učene i intelektualne, ali njegova se misao može primijeniti i na praktične kulture, na razne zanate, na trgovinu, industriju, tehniku i sl. Prema tome jedan višejezični atlas može još bolje od rječnika prikazati leksik nekog sektora ljudske djelatnosti, u ovom slučaju više ili manje zajednički jezik sredozemnih primoraca. Proji-

[4] O. Bloch-W. Wartburg, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, I, Paris 1932, *Préface*, XVII (2e éd. 1950, p. XV).

ciranje te situacije na geografske karte s izoleksama može poslužiti raznovrsnim lingvističkim i folklornim istraživanjima. Interesantan je u tom pogledu projekt Evropskog lingvističkog atlasa od Romana Jakobsona.[5]

Za takve atlase treba izraditi posebnu metodologiju, koja će odgovarati njihovim specifičnim zadacima. U tom pogledu može donekle poslužiti iskustvo stečeno na folklorističkom polju u djelu P. Geiger-R. Weiss, *Atlas des schweizerischen Volkskunde,* koji obuhvaća cio švicarski četverojezični teritorij.

Dijalekatski atlasi polaze s pretpostavke jedinstva odnosnog jezika, da bi istakli diferencijaciju u prostoru i preko nje preslojavanje u vremenu. Naprotiv u višejezičnom atlasu polazi se od množine jezikâ, koji postoje u jednoj kulturnoj zajednici, i to u cilju da se utvrde procesi njihova strukturalnog zbližavanja. I baš će se u tom pravcu ovakvim atlasima moći utrti put novim mogućnostima na polju lingvističke geografije. Osim toga i zbog novih ljudskih i internacionalnih odnosa, zbog međusobnog zbližavanja narodâ, te uklanjanja šovinističkog čistunstva u jeziku i sve većeg izjednačivanja jezikâ na svijetu, čini se, takva istraživanja postaju danas još aktuelnija.

Kako se ovdje radi o vezama između veoma različitih jezika, heterogenih i genetički i strukturalno, bit će od ne malog interesa da se sistematski istraži i u ovom organskom vidu prikaže taj proces jezične iradijacije, od posuđenica do prijevoda riječî (calque linguistique), formalnih i sematičkih. Ma da se ovaj plan u prvom redu odnosi na leksik, na ovaj će se način moći istaći također i neke dragocjene činjenice strukturalnog i historijskog značaja u fonološkom pogledu (na pr. proces strukturalne asimilacije), u morfološkom (na pr. paralelni postupci s prefiksima, sufiksima i složenicama), a i u sintaktičkom pogledu. Osim toga taj će atlas pružiti mogućnost preglednog istraživanja ne samo izoleksa i izomorfa već i izotona, sintaktičkog akcenta, intonacije i sl. On može dakle unijeti svijetla i u fonološka posmatranja. Jer se pojava zajedničkih crta među jezicima u međusobnom dodiru ne mora posmatrati samo s povijesnog stajališta. Još je pred 30 godina N. S. Trubeckoj mislio na slično raširenje fonoloških istraživanja i ovako je pisao o fonološkoj geografiji: »Certains phénomènes phonolgiques se répartissent géographiquement de telle sorte qu'ils apparaissent dans plusieurs langues non apparentées, mais géographiquement voisines, ou à l'inverse manquent dans des domaines géographiques plus grands occupés par différentes langues... L'apparition de particularités communes dans beaucoup de langues ou de dialectes voisins, mais non apparentés a déjà été constatée à plusieurs reprises. Mais on a été trop pressé d'expliquer ces faits et l'on a employé à cette fin la théorie du substrat ou l'on a supposé l'influence d'une langue directrice. De telles

[5] Iznio ga je na Colloque international de civilisations littératures et langues romanes u Bukureštu 1959, a objavit će ga u *Bollettino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo* 2, 1960.

interprétations sont sans valeur aussi longtemps qu'elles n'expliquent que des cas isolés. On fera mieux en général de faire provisoirement abstraction de toute explication jusqu'à ce que l'ensemble des matériaux soit réuni. Le rassemblement exhaustif des matériaux, l'établissement des faits sont aujourd'hui d'actualité. Une description comparative des langues du monde au point de vue de la géographie phonologique est maintenant à l'ordre du jour«.[6]

Takva će istraživanja pridonijeti osvjetljenju i značajne spoznaje u modernoj lingvistici o interesantnim odnosima između raznorodnih a geografski susjednih jezika, koju je spoznaju već G. I. Ascoli nazvao »parentela acquistata« i »affinità culturale«, a H. Schuchardt »sprachgeschichtliche Konvergenz (Ausgleich)« i »geschichtliche Verwandschaft«, N. S. Trubeckoj »Sprachbünde«, R. Jakobson »association des langues«.[7] Još je 1936. Association internationale pour les études phonoloques, na prijedlog R. Jakobsona, zaključila, da se pripremi fonološki atlas Evrope, jer je sličnost strukture neovisna od genetičkog odnosa između jezika.[8]

Na kartama će, dakle, tog sredozemnog atlasa biti prikazana raširenost i oblici oko 850 naziva i na našim jadranskim obalama. To će ujedno biti doprinos lingvističkom atlasu srpskohrvatskog jezika, koji se već dugo očekuje. Imat ćemo tako sabranu i na određenim mjestima fiksiranu današnju građu s našeg primorja, preko koga smo povezani sa životom na prostranom Sredozemnom moru. Na konkretnim će se primjerima jasno ocrtati neka razgraničenja naših primorskih dijalekata, a i odnos između domaćih i stranih elemenata na jednom našem jezičnom sektoru (vidi o tome str. 10 i d. rezultate ankete u Boki Kotorskoj). I dobro je, da se bolje utvrdi taj odnos između onoga, što smo primili, i onoga, što smo sami svojim jezičnim sredstvima stvorili i u toj terminologiji. Ta će istraživanja još bolje potvrditi poznatu činjenicu, da mi od svih slavenskih naroda imamo najviše svojih naziva slavenskog porijekla za tu granu ljudske djelatnosti.

2

Za anketu za Lingvistički atlas Mediterana odabrao sam na jadranskim obalama Jugoslavije ovih 7 točaka: Rovinj (istriotski), Krk, Dugi otok, Vis (čakavska oblast), Korčula (prelazna oblast), Cavtat i Boka Kotorska (štokavska oblast). Pri tom su izboru, osim lingvističkih, uzeti

[6] »Phonologie und Sprachgeographie«, *Travaux du Cercle linguistique de Prague* 4, 1931, a u francuskom prijevodu u »Appendices« njegovih *Principes de phonologie*, Paris 1949, 347–50; v. također njegov referat »Zur phonologischen Geographie der Welt« u *Proceedings of the Third International Congress of Phonetic Sciences*, Ghent 1939, 499.

[7] V. sada i U. Weinreich, *Langues in Contact*, New York 1953.

[8] »Sur la théorie des affinités phonologiques entre les langues« (1936) u citiranim *Principes* Trubetzkoja, »Appendices« IV, 353, 363–64.

u obzir i historijski kriteriji. Trebalo je voditi računa osobito o lokalnoj tradiciji i negdašnjoj političkoj pripadnosti pojednih mjesta u toku vremena. Na pr. Rovinj je ušao stoga što je to jedina naša luka, gdje se govori istriotskim jezikom, a Cavtat, jer je nekoć pripadao Dubrovačkoj Republici, a ne Mletačkoj, kao sva ostala naša obala.

Uzeta su manja mjesta, jer se njihov govor smatra konzervativnijim od govora u većim prometnim lukama, koje su pod jačim utjecajem stranih i modernih elemenata.

Pošto sam ranije napravio anketu na Krku, Korčuli, Lopudu i Cavtatu,[9] 1959. sam godine bio u Boki Kotorskoj. Trebalo je u tom velikom zaljevu izabrati za tu svrhu podesno mjesto, ali ga nije bilo lako naći. Poznato je, da je to kraj, koji je još od Srednjeg vijeka u osobitom položaju, na tromeđi istočne, mediteranske i zapadnoevropske kulture, gdje se ukrštavaju naša patrijarhalna i mediteranska civilizacija u posebnim uslovima društvenog i ekonomskog razvoja pojedinih naselja. Zato su Bokelji donekle poseban tip našeg primorca. Ma da su i u Boki primorska mjesta prošla više ili manje jednak privredni proces, ipak je svako od njih imalo neke svoje posebne osobine, uslovljene donekle lokalnim faktorima.

Poznato je i to, da je stanovništvo Boke raznog porijekla: otprilike ono na zapadnoj strani zaljeva hercegovačkog, a na istočnoj crnogorskog. Razlikuje se i po vjeri i po govoru. Na granici je istočnohercegovačkog (novoštokavskog) i zetsko-sjeničkog (staroštokavskog) dijalekta,[10] od kojih je prvi običan kod pravoslavnih, drugi kod katolika.[11] Kako je jedna točka za ovaj atlas, Cavtat, uzeta za onaj prvi, novoštokavski govor, trebalo je u Boki naći neko mjesto s područja zetskog, staroštokavskog dijalekta.

Te je razlike u govoru Bokelja opazio već Vuk Karadžić i nastojao ih je objasniti (1849) ondašnjim slabim komunikacijama između pojedinih mjesta,[12] dok Jovan Erdeljanović tu pojavu svodi na promjene u sastavu

[9] »Pomorski i ribarski nazivi romanskog porijekla na Lopudu«, *Anali Histor. instituta JAZU u Dubrovniku* 3, 1954, 149–79; »Terminologia marinara e peschereccia a Ragusavecchia (Cavtat)«, *Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia* 5, 1958, 3–31; »Pomorski i ribarski nazivi na Krku, Korčuli i Lopudu«, *Zbornik Instituta za histor. nauke u Zadru* 2, 1958, 133–72.

[10] Osim ranijih razgraničenja A. Belića i M. Rešetara vidi najnovije P. Ivića, *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika*, Novi Sad 1956, 130, 156, i *Die serbokroatischen Dialekte*, 'S-Gravenhage 1958, 135, 202 (u ovoj drugoj knjizi naziv zetsko-sjenički dijalekat autor zamjenjuje nazivom Zeta-Lovćen-Dialekt).

[11] M. Rešetar, *Die serbokroatische Betonung südwestl. Mundarten*, Wien 1900, 20 i d.

[12] U članku »Boka Kotorska« u *Kovčežiću*, Beč 1849, preštampan u knjizi *Crna Gora i Boka Kotorska*, SKZ, Beograd 1922, 9, kaže: »Tako bih ja rekao da je najveći uzrok ovome što su ova mjesta koje vodom koje kamenjarima tako zatvorena da se iz njih bez nevolje nikud maći ne može, pa se stanovnici njihovi (a osobito žene i deca, koji domaći jezik najviše i čuvaju) slabo miješaju s okolnim susjedima svojijem, nego provede vijek svako u svome mjestu; tako na pr. u Perastu ima žena od 60 godina koje se odande nikud nijesu makle«.

stanovništva doseljavanjem iz zaleđa, iz Hercegovine i Crne Gore.[13] Ta je diferenciranost u govoru bila donekle uvjetovana i običajem endogamije; stanovnici Mula na pr. sve donedavno nijesu se ženili izvan svoga mjesta.[14]

Za ovaj pomorsko-ribarski atlas dolazi u obzir samo primorski pojas Boke, koji zbog topografskih razloga još od Srednjega vijeka živi ponajviše od pomorske trgovine, pomorstva i ribarstva.[15] Preko Kotora izvozili su se iz daleka većinom prirodni proizvodi, a uvozili su se ponajviše prerađeni predmeti. Još u Srednjem vijeku u samom Kotoru, glavnoj luci srpske države, veoma se razvilo pomorstvo. Po sudsko-notarskim spisima od 14. v. pa dalje možemo pratiti tu njegovu aktivnost po podacima o gradnji brodova, brodograditeljima, kapetanima, mornarima, vlasnicima brodova, tipovima jedrenjaka, pomorskoj trgovini, krijumčarenju, socijalnoj organizaciji pomoraca, brodograditelja i vlasnika brodova, o pomorskoj školi itd.[16] Tako saznajemo da je na pr. u 15. v. bilo u Kotoru preko 22 broda,[17] a u cijeloj Boki u 17. v. 300 brodova i koncem 18. v. oko 600 jedrenjaka koji su plovili i izvan Sredozemlja sa preko 3.000 pomoraca (kapetana, mornara, brodovlasnika).[18] Ali u drugoj polovici 19. v. parobrodarstvo je istislo jedrenjake i Bokelje prisililo da plove većinom na tuđim brodovima.[19] Tako Boka bez svojih bijelih jedara gubi svoj tradicionalni pomorski karakter. Starinska su brodogradilišta (u Kotoru i Perastu)[20] također nestala, a od današnjih se ono u Bijeloj nalazi na zapadnoj strani zaljeva, na području hercegovačkog govora, dok se u brodogradilištima u Kotoru i Tivtu danas upotrebljava nova industrijska terminologija.

Stoga sam se morao odlučiti za neko mjesto, u kojem se ipak do danas sačuvala što manje načeta starina. I izabrao sam Muo, najstarije ribarsko naselje na istočnoj obali jugozapadno od Kotora, u kojem je bar

[13] »Etničko srodstvo Bokelja i Crnogoraca«, *Glas SAN* 96, Beograd, 1920, 43–48.

[14] Š. Kulišić, »Etnološka ispitivanja u Boki Kotorskoj«, *Spomenik* SAN 103, Beograd 1953, 195.

[15] Vidi članke »Boka Kotorska« u izdanjima Leksikografskog zavoda FNRJ u Zagrebu: *Pomorska enciklopedija* 1, 1954, *Enciklopedija Jugoslavije* 1, 1955, *Enciklopedija Leksikograf. zavoda* 1, 1955.

[16] A. St. Dabinović, *Kotor pod Mletačkom Republikom (1420–1797)*, Zagreb 1934, 122–129. N. Stjepčević i R. Kovijanić, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, 1, 2, Kotor 1952, 1953. R. Kovijanić, ibid., 5, 6, 8, 1956, 1957, 1959. A. Milošević, ibid. 2, 1955, 45–48. Sl. Mijušković, ibid. 6, 1957, 177.

[17] Spominju se tada razni tipovi brodova građeni u Kotoru: *barca, barchosium, brigantina, cachara, carachia, caravella, cocca, fusta, galeota, grippus, marciliana, scaba, tartana* itd. R. Kovijanić, *Godišnjak* cit. 8, 1959, 35–56. M. Zloković, ibid. 73 i d.

[18] N. Luković, *Boka Kotorska*, Cetinje 1951, 27 i d.

[19] Oko 1800. Bokelji svoje jedrenjake počinju prodavati Talijanima, Grcima i Turcima. N. Luković, »Bark Nemirna«, *Godišnjak* cit. 8, 1959, 163.

[20] I. Sindik, *Komunalno uređenje Kotara od druge polovine XII do početka XV stoleća*, SAN, Beograd 1950, 64; I. Stjepčević i R. Kovijanić, »O pomorstvu Boke K. sredinom XV v.«, *Godišnjak Pomor. muzeja u Kotoru* 2, 1955, 12–14.

ribarska tradicija još najbolje sačuvana.[21] Ali to nije mjesto pomoraca i u njemu nema više ni traga brodogradilištu. Danas tu popravlja barke jedan jedini stolar kalafat, ali je zanat naučio u Kotoru, i to od korčulanskih majstora, koji su odavna, još od 16. v., dolazili graditi brodove u Boki.[22]

Samo ime *Mȕo* Mȕla u mjesnom izgovoru, a *Mȕo* Múla u novoštokavskom, nije još jasno odakle potječe. Jamačno ide u red romanskih toponima u Boki, kao što su Plagente, Prčanj, Stoliv, Škaljari, Škrpio, Traste i dr. Sva ta imena pokazuju, da su doseljeni Slaveni tu zatekli starosjedioce Romane, Dalmate, i da su postali dvojezični. Po Vuku toponim *Mȕo* Mȕla (*Srpski rječnik,* s. v.) i po Maretiću *Mȕo* Múla[23] bio bi isto što i posuđena opća imenica *mȕo* múla 'gat, pristanišni nasip' od talijanskog *mòlo* istog značenja, što je poznolatinsko m o l u m, bizantinski μῶλος, latinski m ō l e s 'gat, nasip'.[24] Prema dosadašnjim istraživanjima zna se, da se ime mjesta Muo prvi put spominje u prvoj polovici 14. v., i to u dvojakom obliku: *Mullum* (1326. 1327) četiri puta i *Mulum* (1327–1335) deset puta, uvijek u vezi s kupoprodajom vinograda.[25] Sudeći dakle po tim spomenicima najstariji bi oblik imena bio *Mullum.* Sredinom istog 14. v., u Kotorskom statutu zabilježeno je *homines de Mulo,*[26] a u starim talijanskim geografskim kartama *Molo, Mula* i *Mulla,* na pr. u Coronellijevoj je karti Boke *Molo,*[27] i u kartama iz 19. i 20. v. *Mulla.*[28] Ali ta etimologija ne odgovara glasovno a ni semantički zbog konfiguracije obale Mula, gdje osim malih mandraća, nema uvala ni luka i prema tome ni gata. Brodovi pristaju uz samu ravnu obalu. Sudeći po starinskim geografskim kartama nije tu ni ranije bilo neke luke. A glasovno ne odgovara jer ima kratko *ȕ* i jer mjesni naziv za 'gat' ima drugi glasovni oblik i drugi rod: *mūlȏ* i srednjeg je roda.[29]

[21] I. Sndik, *o. c.,* 64–65.

[22] R. Kovijanović, »O brodograditelju Mišuliću«, *Godišnjak* cit., 4, 1956, 171–74.

[23] *ARj* VII, 1911–16, s. v., gdje je označen akcenat po dubrovačkom izgovoru *Mȕo* Múla, dok za onaj Vukov naglasak kaže da »će biti po bokokotorskom narječju«. Tu se za *muo* ‚gat' navode potvrde samo iz 19. v., dok je tu riječ već M. Držić upotrebio, v. *Djela M. Držića,* JAZU, Zagreb 1930², 398.

[24] Accademia d'Italia, *Dizionario di Marina,* Roma 1937, s. v.; A. Prati, *Vocabolario etimologico italiano,* Milano 1951; s. v.; Battisti-Alessio, *Dizionario etimol. italiano,* IV, Firenze 1954, s. v.

[25] Nikad u nominativu već samo *in Mullo, de Mulo. Kotorski spomenici,* Prva njiga kotorskih notara od 1326–1335, uredio A. Mayer, Zagreb, JAZU 1951, v. tu i »Index nominum propriorum« i rekonstruiranu geografsku kartu.

[26] *Statuta et Leges Civitatis Cathari,* Venetiis 1616, cap. 111. Konzultirao sam primjerak u knjižnici JAZU.

[27] I. Sindik, »Koronelijeva karta Boke Kotorske«, *Glasnik Geografskog društva,* 13, Beograd 1927, 92.

[28] *ARj* s. v. *muo* primjer iz A. Mašek, *Repertorio delle località del regno di Dalmazia,* Zara 1872, 237. *Enciclopedia Italiana* 9, Roma 1931, 473 na geografskoj karti *Mulla,* a isto tako i u Touring Club Italiano, *Dalmazia,* Milano 1942, 224, i na karti.

[29] M. Rešetar, *Der štokavische Dialekt,* Wien 1907, 254. V. Tomanović, »O topografskim imenima Boke Kotorske«, *Spomenik* SAN 103, cit. 47, nastoji objasniti porijeklo ovog toponima.

Tako u samom mjestu nazivlju male nezidane nasipe, koji štite mandraće. – Jednako ne će biti u vezi ni s mjesnim imenom nazivi nekih riba: *mûlo* n., *môlo* m. (v. dalje u Upitniku br. 529, 622), od mletačkog *molo* 'oslić' lat. m u l l u s 'trlja', grčki μύλλος.[30] Po drugom bi objašnjenju taj toponim bio refleks latinskog m ŏ l a 'mlinski kamen',[31] starotalijanski *mòla* istog značenja,[32] s običnim prijelazom o > *u* u našim romanskim posuđenicama. To tumačenje pretpostavlja, da je u tom mjestu morao biti nekakav mlin, po kojem bi ono dobilo to ime, ali o tome nema potvrde, a s druge strane ostavlja neobjašnjenu promjenu ženskog roda latinske imenice u muški rod našeg toponima. Najmanje su osnovana dalja dva tumačenja. Po jednom bi Muo dobio ime stoga, što su se tu smještala kotorska vanbračna djeca,[33] ali na Mulu se za vanbračno muško dijete kaže drukčije: *mûlo* mûla i riječ je srednjega roda.[34] Po drugom bi od ta dva tumačenja *Muo* potjecao od imena prvih naseljenika toga mjesta, koji bi bili došli iz hercegovačkog sela *Múlji* (Gatačko polje),[35] za što nema potvrde; osim toga to nije moguće i stoga, što se u Mulu govori staroštokavskim, a u Muljima novoštokavskim narječjem. Prema tome, koji je uistinu etimon tog romanskog toponima, moći će se odrediti tek pošto se u starim spomenicima i geografskim kartama ustanove njegovi najstariji prelazni oblici. Ima i drugdje na našim obalama sličnih toponima, također neobjašnjenog porijekla, na pr. *Mulo* hrid sa svjetionikom pred ulazom u veliku luku šibenske Rogoznice[36] i uvala *Mul* na otoku Ugljanu.[37]

Sudeći dakle po samom imenu naselja, prvo je stanovništvo Mula bilo romanskog porijekla, ali, kako Konstantin Porfirogenet polovicom 10. v. ne spominje romanskih naselja na obalama Boke, vjerojatno je da su se Slaveni tu naselili još ranije.[38]

Vidjeli smo, da se Muo prvi put spominje u 14. v. kao seosko naselje isto kao i u kasnijim spisima za vrijeme mletačke vladavine.[39] Kao većina danas primorskih naselja u Boki i Muo je nekoć bio na uzvisini, dalje od mora radi sigurnosti od gusara, gdje se još i danas nalaze ostaci starinskih kuća, crkve sv. Kuzme i Damjana iz 13. v. i staro groblje.

[30] Battisti-Alessio, o. *c.*, 4, s. v. *mólo, mullo.* Ernout-Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine,* II, Paris 1951³, 744.

[31] P. Skok, *Dolazak Slovena na Mediteran,* Split 1934, 197.

[32] W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch,* Heidelberg 1935³, 5641. Battisti-Alessio, o. c., s. v.

[33] S. Nakićenović, »Boka, Antropogeografska studija«, *Srpski etnografski zbornik* 20, Naselja srpskih zemalja 9, SAN, Beograd 1913, 401.

[34] V. Tomanović, a. c., 47.

[35] S. Nakićević, a. c., 401.

[36] P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima,* I, Zagreb 1950, 159. Savezni zavod za statistiku i evidenciju, *Imenik naseljenih mjesta u FNRJ,* Beograd 1951, 396. *Pomorska enciklopedija 5,* cit., 381.

[37] Touring Club Italiano, *Dalmazia,* cit., 132.

[38] P. Skok, o. c., 197.

[39] D. Zečević, »Prilog proučavanju ribolova u Mulu«, *Glasnik Geografskog instituta SAN* II–III, Beograd 1957, 545.

Tek kasnije, ali prije druge polovice 17. v., i to je gornje naselje postalo obalno: na geografskoj karti Coronellija (1689) Muo je označen kao obalno naselje s dvadesetak kuća.[40]

Čini se, da na Mulu nema više starosjedilaca. Današnji su se njegovi stanovnici tu doselili u 18. v., za mletačke vladavine, iz Crne Gore i ostale Boke, kada je Boka zbog svog privrednog procvata privlačila ljude iz pasivnog zaleđa.[41] Na početku 20. v. S. Nakićenović navodi poimenično porijeklo muljanskih obitelji: 10 plemena iz Crne Gore, jedno iz Hercegovine i ostale iz Boke.[42] Danas još u mjestu žive ovi potomci tih porodica koje Nakićević spominje: iz Crne Gore Jankovići, Jovanovići, Marovići, Ramadanovići, Sabljići, Simovići, Vukašinovići,[43] iz Hercegovine Radulovići, a iz same Boke Dončići, Jančići,[44] Lakovići, Lukovići, Petovići, Petrovići.

Otkad su se Muljani preselili na obalu, bave se više ribarstvom negoli zemljoradnjom i stočarstvom.[45] Ali su oni ipak ostali vjerni svojim starinskim običajima, koje prenose na more, na pr. blagoslov baština radi plodnosti polja na Duhove, nazvane *Rùsalje* po novogrčkom ρουσαλία, i taj običaj prenose na ribarske mreže, barke i more.[46] I po nekim drugim običajima, koji su se tu sačuvali bolje nego u nekim drugim mjestima Boke, na pr. spomenuta tradicija endogamije, kao i po nekim osobinama u njegovu govoru vidi se, da je Muo konzervativno naselje. Pred 60 godina M. Rešetar opazio je tu na pr. ovakve glasovne promjene: *levorîka* 'lovòrika', nekontrahirani oblici participa kao *ubȍo*, osobite kontrakcije kao *čêk* 'čovjek', zatvoren izgovor dugog *a* i dugog *o* gotovo kao *ᵒa* i *ᵘo*, slično kao i u nekim čakavskim dijalektima,[47] a pred par godina Pavle Ivić čuo je također diftongaciju *a* > *ᵘa* (*stᵘâri* 'stari'), refleks *ä* kratkog poluglasa, izgovor *ä* kratkog *ă* (*bäbä* 'baba') te zaključuje, da muljanski dijalekat ima sistem od pet vokala.[48] Kako se pri ovom sakupljanju građe za spomenuti atlas u prvom redu vodilo računa o sredozemnim izoleksama, u drugoj će prilici biti govora o fonetskim i fonološkim opažanjima.

Današnje se naselje Mula sastoji od dva niza kuća, od gornjeg na brijegu sa starinskim, prizemnim, danas većinom napuštenim kućama, i donjeg niza uz obalu s novijim kućama na kat, tako da to zapravo »nije ni selo ni grad«. Sredinom 19. v., kad jedrenjače počinju zamje-

[40] I. Sindik, »Koronelijeva karta . . .«, cit., 92.

[41] D. Zečević, *a. c.*, 547.

[42] *A. c.*, 277.

[43] Pred desetak godina umro je posljednji potomak Stijepo, muljaški katolički župnik.

[44] Pred nekoliko godina umro je posljednji njihov odvjetak, jedna starica.

[45] O tim naseljima v. I. Sindik, *Komunalno uređenje . . .*, cit., 18–26, 36–41, i S. Nakićenović, *a. c.*

[46] Š. Kulišić, *a. c.*, 210.

[47] M. Rešetar, *Die serbokroat. Betonung*, cit., 35, i *Der štokav. Dialekt*, cit., 102–104, 110, 112.

[48] *Die serbokroat. Dialekte*, cit., 208, 219.

njivati parobrodi, malo pomalo mjesto useljavanja opaža se iseljavanje stanovništva u vezi s opadanjem pomorskog saobraćaja i trgovine, ranije glavnih izvora za život i blagostanje.[49] U Mulu je 1797. zabilježeno 820 stanovnika, na početku 20. v. 709 (588 katolika i 111 pravoslavnih),[50] 1921. svega 584, 1931. g. 580, 1948. g. 725, 1953. g. 659,[51] koliko ih je po prilici i danas. Vuk Karadžić (*l. c.*) označio je u svoje vrijeme Muo kao »ein Stadtviertel in Kattaro« (gradska četvrt Kotora) jamačno stoga, što je preko obližnjeg naselja Škaljara već onda bio gotovo sastavljen s Kotorom i što je onda pripadao istoj općini. God. 1895. osnovana je tu tvornica za konzerviranje ribe, koja je u Prvom svjetskom ratu izgorjela. Ima u mjestu osnovna škola, osnovana 1845. To je katolička župa s malim brojem pravoslavnih obitelji.

Prema tome Muo je prigradsko naselje, u kojem se osobito zbog blizine tržišta u Kotoru razvilo ribarstvo. Danas tu živi oko dvadesetak ribara, od kojih je polovica u ribarskoj zadruzi, osnovanoj 1907. Imaju ukupno tucet mreža, i to dvije palandare, 6 svjećarica, jedan šabakun, 4 male mreže potegače. Nabavljaju ih gotove izvana (iz Splita ili Zadra), a samo ih krpe mještani. U mjestu je danas nekih 14 čamaca, od kojih je 8 gaeta, 5 guca i jedna pasara. Čamce također kupuju izvan Boke (najviše na Korčuli), dok ih popravljaju u mjestu ili drugdje u Boki. Muljanski ribari ribaju u svim lovištima Kotorskog zaljeva, a i u ostaloj Boki, i to ponajviše plavu ribu, od koje se najveći dio prerađuje u tvornici za konzerviranje ribe u Bijeloj (u Tivatskom zaljevu). God. 1910. uredili su uzgajalište dagnji, ali je Prvi svjetski rat spriječio da se razvije.

Između mjesnih ribara izabrao sam kao glavnog ispitanika Antuna Marovića, koji se tu rodio 1889. od oca Krsta, ribara Muljanina, i majke Stane Barić, Muljanke. Osnovnu je školu pohodio u mjestu. Razumije talijanski jezik (mletački dijalekat), ali ga ne govori. Izbivao je iz mjesta samo za vrijeme vojne službe u Prvom svjetskom ratu. Oženjen je Muljankom. Po zanimanju je ribar i brodar. Ima svoju barku i ribarski alat. Pri ovoj anketi bili su mi pri ruci i radi kontrole: pomorski kapetan Antun Botrić, kapetan b. b. Ivo Ivanović, ribar Ljubo Pašković, župnik Nikola Prela i studentica Gracijela Simović. Zahvaljujem svima spomenutima, a i obitelji Ivanovića, koja mi je omogućila ispitivanja također u Dobroti i Orahovcu. Konzultirao sam naknadno diplomsku radnju Gracijele Simović »Romanski elementi u govoru Mula i Prčanja« (1960, rukopis u Romanskom seminaru Sveučilišta u Zagrebu).

Uz pomoć Zagrebačkog sveučilišta boravio sam u Boki augusta mjeseca 1959. zajedno s asistentom Franom Čale, koji je imao zadaću da osobito pazi na akcentuaciju i duljine. Osim u Kotoru i Mulu ispitao

[49] B. Ž. Milojević, »Boka Kotorska«, *Zbornik radova SAN* 27, Geografski institut 5, Beograd 1953, 38, 40, 43.

[50] D. Zečević, *a. c.*, 548.

[51] *Pomorska enciklopedija,* cit., 5, 1958, 382.

sam prilike i u Dobroti, Orahovcu i Prčanju, te sam iz spomenutih razloga smatrao, da je za ovu anketu od svih mjesta u Boki najpodesniji Muo.

Ovdje se iznose rezultati ankete u Mulu, a ta će građa biti predmet komparativnog izučavanja u vezi s analognom građom sabranom za ovaj atlas u ostalim mjestima našeg primorja, a i druge obale Jadrana i cijelog Sredozemlja.

U ovom popisu brojevi ispred pojedinih riječi odgovaraju numeraciji u upitniku za isti atlas (»Questionario dell'Atlante Linguistico Mediterraneo«, u *Bollettino dell'ALM*, 1, Venezia 1959, 23–109, koji je preštampan i posebno u dvije knjižice). Neki su brojevi preskočeni, jer na neka pitanja nijesam mogao dobiti odgovora, a desetak je odgovora dodano:[52] na ukupno 834 pitanja dobio sam oko 610 odgovora sa više od 750 naziva.

Bar za prvu orijentaciju bit će od interesa približni statistički pregled ove građe s obzirom na njeno porijeklo. Od ukupno nekih 750 riječi sabranih u Mulu, oko 300 ili 40% slavenskog je porijekla, a ostale su tuđice i većinom potječu od grčkog i latinskog leksika, osobito preko dalmatskog i mletačkog. U pojedinim pak odjelima ovog upitnika varira omjer između naših i stranih riječi približno ovako:

I.–V. odio (More, navigacija itd.), od 240 riječi preko polovice slavenskog je porijekla – preko 50%.

VI. odio (Brodovi), od 150 riječi oko 35 slavenskog je porijekla – preko 23%.

VII. odio (Život na brodu), od 70 riječi oko 25 slavenskog je porijekla – preko 35%.

VIII. odio (Trgovina), od 30 riječi oko 5 slavenskog je porijekla – preko 16%.

IX. odio (Ribanje), od 90 riječi oko 35 slavenskog je porijekla – preko 38%.

X. odio (Fauna), od 180 riječi oko 80 slavenskog je porijekla – preko 44%.

XI. odio (Flora), od 15. riječi oko 3 slavenskog je porijekla – preko 20%.

Slični su brojčani odnosi između domaćih i stranih elemenata također i u ostalim jezicima na obalama Mediterana. Općenita je pojava, da svi oni, osim mediteranskih supstrata, imaju mnogo kasnije posuđenog jezičnog blaga, osobito u vezi s morem. I navedeni postotak tih stranih riječi u nas nije veći od onoga u spomenutim jezicima. Prema tome gornji podaci još jednom potvrđuju sposobnost našeg življa na Jadranu da asimilira tuđa pomorska iskustva i ne zaostane u međunarodnom

[52] Pod brojevima 399, 407, 408, 417, 428, 475, 479, 489, 494, 500, 530, 550, 559, 718 i dr.

takmičenju, a da pritom ne napusti vlastiti način izražavanja i strukturu svoga jezika. On je svoje narodno jezično blago znao zgodno primijeniti također i na potrebe života na moru. Među tim našim riječima ima interesantnih i originalnih asocijacija misli i slikovitih izraza, koji su uvjetovani specifično domaćim prilikama.

3

Upitnik

Opći podaci		br. 1– 6
I. More		br. 7– 29
II. Geomorfologija		br. 30– 60
III. Meteorologija		br. 61–113
IV. Zvijezde		br. 114–141
V. Navigacija i manovre		br. 142–206
VI. Brodovi		br. 207–375
a) tipovi	207–211	
b) dijelovi	212–242	
c) konstrukcija	243–270	
d) oprema	271–313	
e) veslo	314–324	
f) jarboli i jedra	325–363	
g) konopi	364–375	
VII. Život na brodu		br. 376–417
VIII. Trgovina		br. 418–435
IX. Ribanje		br. 436–500
a) vrste	436–449	
b) oruđe	450–473	
c) mreže	474–500	
X. Fauna		br. 501–786
a) ribe	501–691	
b) kitovi	692–695	
c) perajari	696	
d) gmizavci	697	
e) mekušci	698–744	
f) ljuskari	746–767	
g) bodljari i dupljari	768–778	
h) morske ptice	779–786	
XI. Flora		br. 787–806
a) morska	787–788	
b) kopnena	791–806	
Indeksi		

OPĆI PODACI

1. *Mȕo* Mȕla.
2. *Mȕljanin,* pl. *Mȕljāni; Mȕljanica,* pl. *Mȕljānice.*
3. *Mȕljāni Gâvice,* nadimak mještana, jer obično hvataju sitnu ribu (gavice).
4. nadimci susjedâ: *Kotȍrāni Karampâne, Bȍpe* 'Prčanjani', *Mêdo,* pl. *Mêdi* 'Stolivljani', *Žȁbāri* 'Tivčani', *Blȉtvāri* 'Lastovljani', *Sotolumbrȅla* 'Dobroćani', *Sotokȕco* 'Peraštani'.
5. ime mora pred nama: *Konô (Kotȍrskī),* gen. Konālȁ.

I. More

7. *mȍre.*
8. *otvȍrenō mȍre.*
9. *mȍre je mîrnō.*
10. *rontáli* m. pl. 'uzburkano more'.
11. *mȑtva morȉna, mȑtvo mȍre.*
12. *dubȍkō mȍre.*
13. *plîtko mȍre, pličȉna, bašûra.*
16. *ȁjmo nis krâj* 'hajdemo uz obalu'.
17. *kurȅnat* kurênta 'struja': a) *vodȁ gôrnjā* 'struja od Kotora', b) *vodȁ dônjā* 'od Veriga', c) *kurênti učȉnū ligȁc* 'vrtlog'.
19. *morskâ pjȅna.*
20. *plȉma.*
21. *sûša, o(d) vodê* 'oseka'.
22. *marȅta* 'val'.
27. *stîga, stigajȉca* 'odbijanje valova od obale'.
28. *marȅte lūpȁju o krȁju* 'valovi udaraju o obalu'.
29. *ardûra* 'fosforescencija'; *ȉmā ardûrē kao ognjȁ.*

II. Geomorfologija

30. *krâj* krȁja 'obala, kopno'.
31. *rîva* 'obala'.
32. *skȁleža* 'strma obala'.
34. *spjȁža* 'plaža, žalo'.
35. *pȍrat* pôrta 'luka'; *mandrȁć* 'sklonište za barke'.
36. *vȁla* 'uvala'.
37. *vȁla* 'zaljev'.
38. *kȍlaf kôlfa* 'otvoreno more'.
41. *konȁo konālȁ* m. 'kanal'.
42. *vrātlȍ* n. 'tjesnac'.
45. *pontîn -īnȁ* 'rt'.
46. *škȍlj* škòlja 'otok'.
47. *škrîp škrīpȁ* 'greben'.

49. *grȍta* 'hrid'.
50. *sȅka* 'greben'.
51. *pličȉna, bašȕra.*
53. *mȍčvāre.*
54. *Solȉla* n. pl. toponim 'solana'.
58. *pijesȁk* (-ēskā) *ȉz mora, sabjȏn* -ōnā.
59. *bȕbūlj, bubūljȁk* -ūljkā pl. *bubūljkȉ* 'oblutak'; *prporȅla* 'šupalj kamen' (na obali ili u moru).
60. *bȁnak* bânka 'prud', *od fânga, od pijeskā, brijȇg* -ēgā.

III. Meteorologija

61. *vjȅtar* vjȅtra.
62. *tramuntâna* 'sjevernjak'.
63. *grȇgo levânt* 'sjeveroistočnjak'.
64. *levȁnat* levânta 'istočnjak'.
65. *šilȍk* 'jugoistočnjak'; *gnjȋlō brȋjēme.*
66. *ȏštro* n., *oštrijȁo -jālā* m. 'južnjak', *oštrijalȉna* 'jak južnjak'.
67. *lebȉć, grbȋn* grbīnā 'jugozapadnjak', *lebićâda -âdē* 'jak jugozapadnjak', *svȅ dȉm kȓvāvī o(d) lebićâdē.*
68. *pulȅnat -ênta* 'zapadnjak', *pulentâda.*
69. *maestrâl* -ālā 'sjeverozapadnjak'.
70. *vjȅtar u prôvu* 'vjetar u pramac'.
71. *vjȅtar prolȉvā* 'jedro ne hvata vjetar'.
72. *vjȅtar u krmȕ.*
73. *fȉsī vjȅtar* 'stalan vjetar'.
74. *vjȅtar na rȅfule* ili *na skȍse* 'na mahove'; *refuližȃ, refuližȁlo je.*
75. *pûvā vjȅtar; u montânje* ('u brdima') *stojî bȕka od vjȅtra.*
76. *freškájē vjȅtar* 'jača vjetar'.
77. *sȁd je prikalȁlo* 'stišalo je'.
78. *prekȉnuo* (ili *fermȁo*) *je vjȅtar* 'prestao je'.
80. *bâva s krȃja* 'povjetarac s kopna'.
81. *bâva* 'povjetarac', *bâvica* demin.
82. *rȅfuo* rȅfula 'udar vjetra'; *refuližȁt.*
83. *zāpārina, gnjȋlō brȋjēme.*
85. *lampâ* 'sijeva',*zalāmpȁlo je* 'sijevnulo je'.
86. *strijēlā* 'munja'; *strijēlā te pogodȉla!* 'grom te ubio'.
87. *grôm* gromā; *grôm te ubȉo.*
88. *grmȋ; gȑmljāvina.*
89. *dȁžd* daždā, *kȉša.*
90. *daždȉ.*
92. *rosȋ, porosȉva.*
93. *pljūsȁk* pljūskā.
94. *vjȅtar se polōžȉo* 'trajat će kiša'.
96. *vȅdro je kao cklȏ, izvedrȉlo se, razvedrȉlo se, raščarȁlo se.*
97. *ȍblāčno je kao štȉca* 'kao daska'.

98. *ȍblāk* -aka; *oblâčī se, naoblāčīlo se.*
99. *maglȁ, maglūštȉna.*
101. *kalȋg* -īgȁ, *fûško je* 'maglovito je'.
102. *fortūnȁ vjȅtra, fortunȁo* -ālȁ 'oluja'.
103. idem.
104. idem.
105. *ragân* ragānȁ *(vjȅtra)* 'vihor'.
106. *pȋrja* (zapravo 'lijevak') 'ciklon'.
107. *šijûn* šijūnȁ, *trômba marîna* 'morska pijavica'.
108. *lȉjēpo je brȉjēme.*
109. *slȁbo je brȉjēme.*
110. *bunȁca kao ûlje* 'tišina na moru'.
111. *dūgȁ* dūgȇ, pl. dūgȅ.
113. predviđanje vremena: *sûnce je u špôrko, sprêmā se slȁbo brȉjēme; krȅšī lūna, krȅši bûra; kȍlo oko mjȅsēca, brzo će slȁbo brȉjēme.*

IV. Zvijezde

114. *dzorȁ* dzorȇ, *ù dzoru.*
115. *orȕo* orūlȁ m. 'sumrak (u zoru i u večer)'; *đe ste bilȉ orȕlom?*
116. *sûnce izlāzī; pȍčēlo otvārât; otvorȉlo je više Ljûtē.*
118. *sûnce je visōkȏ, sûnce je na pȅču nȅba.*
119. *sȁ(d) će sûnce zâć; zȁšlo je sûnce.*
120. *zālāz sûnca; na zālāz sûnca.*
121. *mlâdī mjȅsēc, mijēnȁ.*
122. *prvî kvȁrat.*
123. *pô mjȅsēca.*
124. *pȕnī mjȅsec, tôndo* n.
127. *mjȅsečina.*
128. *zvijēzdȁ, po zvijēzdāma.*
129. *Tramuntâna* 'Sjevernica'.
130. *Danȉca,*
133. *Vlāšići.*
133a. *Orȁlice* f. pl. 'tri velike zvijezde u Orionu'.[53]
134. *Kûmōvska slȁma.*
135. *(zvijēzdȁ) repȁtica.*
136. *prȍlīla se zvijēzdȁ* 'meteor'.
137. *kȍlo oko mjȅsēca.*
139. *ljȅto.*
141. *zīmȁ.*

[53] Cfr. *ralica* u ARj, bugarski **рапица** 'Veliki Medvjed', rumunjski *răliţa, răriţa* 'Sirius'.

142. *onî mornâr navigâ odâvna* 'plovi'.
143. *jȅdrit.*
144. *ukrcâmo se nȁ brōd; imbarkȁt se.*
145. *kȁ ćemo ukrcȁt vrȅće?*
146. *sȕtra ćemo pârtit* ili *partīvȁt* 'otputovati'.
147. *salpâ(j) ânkoru* ili *sȉdro* 'diži sidro', *sarpâ(j).*
148. *burdižȁt.*
150. *vȍda gônjā ćȅrā brôd trȅso* 'struja zanosi brod'.
151. *usȉdrit se, svrgȁt se, presvrgȁt se.*
152. *akoštâmo se pri krȁju* 'pristanimo uz obalu'.
154. *mȍžemo li akoštȁt?* 'pristati'.
155. *armižȁli smo bârku* 'privezali smo čamac'.
156. *đȅ ćemo iskrcȁt?*
157. *fakīnȉ* ('nosači') *iskrcâju rȍbu* ili *kôle.*
158. *nasūkȁli smo se.*
161. *kakȍ guvernâš?* 'kako kormaniš', *kakȍ si guvernȁo?*
162. *znâš li manōvrāt bârkom?* 'ravnati'.
163. *manôvra.*
165. *bârka je potonȕla.*
166. *zbrišȁt* ili *frankȁt pûntu* 'zaobići rt'.
167. *brôd se inkrištȁo u grȍte* 'nasio je na hridi'.
168. *orcȁt, orcāvȁt* 'prihvatiti (jedreći)'.
169. *podȁt* 'iskrmiti (jedreći)', *podāvȁt.*
170. *vôlta!* 'skreni (brod)'.
171. *bârka se cûljā* ili *fikâ* 'uzdužno'.
173. *bârka se cûljā per trȅso* 'poprijeko'.
175. *bârka se zbandȁla* 'nagnula se na stranu'.
177. *kapetân* -ānȁ.
178. *patrûn* -ūnȁ 'vlasnik broda'.
179. *nostrômo* 'zapovjednik palube'.
180. *mornâr* -ārȁ.
181. *pomȍrac* -ôrca.
182. *mālī (od brōdȁ)* 'mornarski početnik'.
183. *družīnȁ (od brōdȁ).*
184. *pilȍt.*
187. *rȍta* 'ruta (broda)'.
188. *remūćȁt* 'tegliti'.
189. *prevōzȉt.*
192. plutajući znakovi: *znâk; gavitȅo* -ȅla (za barku), ***lêva*** **lêvē** (za mrežu); *pȅča* pȅčē (grančica za oznaku poste).
193. *bôva* 'plutača'.
195. *ferȁo* -ālȁ 'svjetionik'.
196. *lantêrna* 'svjetionik'.
197. *mūlȍ* n. 'gat'.

198. *đȉga* 'lukobran'.
199. *p̀ònat* pônta m. 'most'.
202. *mȉlja.*
204. *kvarantîna, kontumâcio* n. 'karantena'.
205. *smūtȉlo me (mȍre), tûžī mi se.*
206. *pȁnuo je ù more i udāvȉo se.*

VI. Brodovi

a) Tipovi

207. čamci: *bârka, batelîna* (plosno dno), *pȁsara* (četverouglasta krma), *gȕc* (jednak pramac i krma), *gaȅta* (preko 6 m duga), *leȕt* (kao gaeta, zatvoren bukaportom).
208. jedrenjače: *bracêra* (1 jarbol), *trabȁkula* (2 jarbola), *brȉk* (pramac na kljun), *škûna* (krma četverouglasta), *lȍger* (2 jarbola), *kȕter.*
209. *brôd peškâ tolȉko* 'gazi'.
210. *maȕna.*
211. *cȁtara* 'splav'.

b) Dijelovi

212. *prôva* 'pramac'.
213. *krmȁ* krmê.
215. *kvâdra krmȁ* 'četverouglasta'.
216. *karȍc o(d) krmê* 'krmena statva'.
217. *karȍc (od) prôve* 'pramčana statva'.
218. *kolûmba* 'kilj, kobilica'.
220. *kôntra -ȁšta* 'protustatva'.
221. *podȁnjica* 'donji dio korbe'.
222. *kôrba, rebrȍ; korbân,* -ānā 'sva rebra'.
224. *madijêr* -ērā 'oplata'.
225. *škȁfa na levajȉc* 'pomični poklopac'.
228. *murâda* 'ograda oko palube'.
229. *bȁnak* bânka, pl. bân; *palmȅt* 'poprečna daska za sjedanje'.
230. *bokapôrta* 'grotlo'.
231. *bânda, kaobânda* 'bok broda, barke'.
232. *kuvijêrta* 'paluba'.
233. *parapȅt* 'oplata ograde'.
234. *brunālȉ* 'izljevnice'.
235. *pajȕo pajūlȁ* 'podnica'.
237. *štîva* 'tovarni prostor'.
239. *rȕpa* (za čep na dnu barke).
240. *čȁp* 'čep'.

c) Konstrukcija

243. *škvȇr -ērā* 'brodogradilište'.
245. *tiradûr* -ūrā 'navoz'.
247. *vâži* 'sanjke za porinuće lađe'.
248. *porînut bârku.*
250. *bârka vodnî, činî vȍdu, izbišâla je, rasûšena je.*
251. *valjâ je potopît da se stanjâ* ili *da se stîsne.*
252. *kalafatât, kalafatāvât* 'šuperiti'.
253. *kalafât* -ātā 'šuper'.
255. *katrȁm.*
256. *katramât.*
257. *pȇgula* 'smola, paklina'.
258. *pegulât* 'osmoliti'.
259. *skȕmbuo* -ula 'kist za smoljenje'.
260. *stȕpa.*
261. *glijȇtȏ* 'dlijeto'.
262. *macôla* 'drven čekić'.
263. *raškȅta* 'strugač'.
264. *karinât* 'popravljati dno lađe'.
266. *potêć* ('istegnuti') *bârku na krâj, stâvit bârku na tiradûr.*
267. *čȁo* čâvla, *brȍkva, brȍkva gargarîžānā* 'galvanizirana'.
268. *špȉca* 'kolčić'.
269. *vîda* 'zavrtanj'.
270. *ârgan, vînč* 'vitao'.

d) Oprema

272. *ârmali smo brôd* 'opremili smo ga'; *brôd na dezârmu* 'u raspremi'.
273. *sîdro, ânkora, svrgadîna.*
274. *anȉo* anȅla 'karika (na sidru)'.
275. *pȁta* 'nokat (na sidru)'.
280. *svrgâ(j) ânkoru* 'baci sidro'.
281. *salpâ(j) ânkoru* 'diži sidro', *sarpâ(j).*
282. *ânkora ȍrē* 'sidro se pomiče po dnu', *ȍrēmo, poorâli smo* 'pomakli smo se'.
283. *kolpomôrto* m. 'težak predmet za sidrenje'.
284. *rampîn* 'kuka'.
285. *gȁnač* gânča, *gančîn* -īnā 'kuka'.
286. *vînč* 'vitao'.
287. *parȁnag* -ânga 'koloturnik'.
288. *grȕe* grûā f. pl. 'dizalice'.
289. *temûn* 'kormilo'.
291. *brtuvȅla* 'osnac kormila'.
292. *maškulîć* 'osnac kormila'.
293. *fȅmene* 'očnice kormila'.
294. *vrgôla* 'ruda kormila'.

295. *škȁram* škârma; *pȁoc* 'palac (za veslo)'.
296. *mašķȅt* 'viljuška, rašlja (za veslo)'.
298. *gavitẽo* -ẽla 'plovak (za sidro, mrežu).
299. *bucẽl* 'kolut, žaba' (koloturnika).
300. *bujô* bujālā 'vjedro'.
301. *mẽtla.*
302. *bruškîn* -īnā 'četka za pod'.
303. *fregȁt, ofregȁt* 'ribati (pod)'.
304. *bȕsula.*
305. *skandãlj* 'dubinomjer'.
306. *skandāljât* 'mjeriti dubinu (mora)'.
307. *pajẽt* 'bokobran'.
308. *kadêna* 'lanac'.
309. *bîte bîtā* f. pl. 'bitve' (dva stupića); *mânkuo* -ula 'jedan stupić'.
310. *ferô ferālā, ferȁo ferālā* 'brodski fenjer'.
311. *bandijêra* 'zastava'.
312. *sȍvrnja* 'balast (u brodu)'.

e) Veslo

314. *vẽslo.*
315. *rūcẽlj* 'ručka (vesla)'.
316. *međuvȍde* n. 'dio vesla od štropa do pale'.
317. *pālā* pālē.
318. *parȉći* 'par kraćih vesala'.
319. *nẽ zna vozȉt.*
320. *vozȉt na gȕveran* 'jednim veslom po krmi'.
321. *šijât* 'veslati natrag'.
322. *vôga* 'zamah veslom'.
324. *štrȍp* 'prsten od konopa (za veslo)'.

f) Jarboli i jedra

325. *ârbuli.*
326. *ârbuo* -ula
331. *špirûn* -ūnā, *baštûn* -ūnā 'kosnik'.
334. *kontrârbuo* -ula 'najviši dio jarbola'.
335. *kȍfa* 'koš (na jarbolu)'.
336. *pȍmuo* -ula 'jabuka (na vršku jarbola)'.
339. *penȕo* -ūlā 'križ (na iarbolu)'.
340. *lantîna* 'motka trouglog jedra'.
341. *pȉk* 'gornja motka jedra'.
342. *bȕm rânde* 'donja motka četverouglog jedra'.
344. *sârtije* f. pl. 'pripone (jarbola)'.
346. *jẽdra.*
347. *jẽdro.*
348. *jẽdro na lantînu* 'trouglo jedro'.

349. *jȅdro na rându* 'četverouglo jedro'.
350. *flȍk*, pl. flȍki 'prečka'.
351. *pȍla, širîna, fijērsa* 'širina tkanine (za jedro)'.
355. *isâ* ili *dȉži jȅdro.*
356. *rašîrî jȅdro.*
358. *skȕpi* ili *smotâj jȅdro.*
359. *majnâ jȅdro* 'spusti jedro'.
360. *jȅdro prolîva vjȅtar* 'propušta'; *jȅdro trēsē* ili *bȁtī.*
363. *tarcarȕo* -ūlā 'podveza (za jedro)'.

g) Konopi

365. *konȍp, od trî* ili *čȅteri lômbula* 'kudjeljne žice'.
366. *gȕmina* 'debeo konop'.
367. *cȉma* 'priveza'.
368. *špâg* špāgā; *tȕnja* 'vrsta debljeg špaga'; *traîna.*
369. *mrlîn* -īnā, *organȅl* 'vrste konopčića'.
371. *grȍp* 'uzao'.
372. *gȁša* 'petlja'.
373. *muškî grȍp* 'vrsta uzla'.
374. *pjombadûra* 'upletka (dvaju konopa)'; *pjombȁt* 'uplesti (dva konopa)'.

VII. Život na brodu

376. *furnȉo furnjȅla* 'prenosna peća'.
377. *trpjēljȅ* f. pl. 'tronožac (za ognjište)'.
378. *brȍka* 'krčag'.
379. *damižâna* 'pletenka'.
380. *gamȅla* 'zdjela'.
381. *dubȍkī pjȁt* 'dubok tanjur'.
382. *škudȅla* 'zdjelica, čanak'.
383. *žȁra.*
384. *sȉć* 'vedro'; *kotô* kōtlā 'kotao'
385. *ferȁo* -ālā 'ručni fenjer'.
386. *kabîna.*
387. *kučȅta* 'krevet'; *brânda* 'viseći krevet'.
388. *slâmnica.*
390. *provȉšta od brȍda* 'brodska zaliha': *bakalȁj, bruštulîn* 'pržionik za kavu', *cùkar* 'šećer', *frementunȉca* ili *žûtā mūkā* ili *mukā o(d) frementūnā* 'kukuruzno brašno', *galȅte* f. pl. 'mornarski dvopek', *jȅčmēn* ili *pečênī jēčām, kāfā, kobasȉca, kaštradîna* 'sušena bravetina' *kolāčȉ* m. pl. 'prstenast kruh', *krtôla* 'krumpir', *mêso slânō, mlînac* (mlînca) *za kāfù, mūkā* 'brašno', *orȉz* 'riža', *ostȁc ostā* 'ocat', *pancȅta* 'svinjska trbušina', *papȁr* paprā, *pȁsta* 'tjestenina', *plećȅ, plećicȅ, polutȉca* 'jedna strana kastradine', *pršȕt, rakȉja, sardȅle slâne, sȉr, sô sȍli, tunȍvina u ȕlje, ȕlje, vînȍ, zȅlje glavātō.*

391. *galète* gȁlētā f. pl. 'mornarski dvopek'.
392. *beškȍt* 'dvopek', *beškȍtānī krȉv* 'prepečenac', *fržȅla* 'kruh osobitog oblika'.
393. *pulênta, kȁša o(d) mūkê frementūnȍve; frementūnȉca* 'kukuruzno brašno'.
394. *rȉba prȉgānā* 'pržena'.
395. *rȉba pečȅnā.*
396. *rȉba na žâr* ili *na gradȅle* ili *na garbûn.*
397. *rȉba (kȕvāna) lȅšo* ili *na bjânko.*
398. *rȉba po mornârsku.*
399. *rȉba u marinâdu.*
401. *slânā rȉba.*
402. *rȉba u ȕlje.*
403. *rȉba osûšenā na dȉm.*
404. *bakalȁj, škotofȉš* 'bakalar'.
405. *butârga* 'ikra'; *butarȉžānā rȉba* 's ikrom'.
406. *brudȅt* 'riblja umaka'.
407. *savûr* -ūrā 'rasol'.
407 a. *kârte od igrânja; brȉškula, tresȅte* 'igre'.
408. *bâš pêgula!* 'nesreća'; *ti si sutȕka* 'donosiš nesreću'.
408 a. *pētâk pētkā* 'nesretan dan'.
408 b. protiv uroka: *ufȁti se za lȉjēvō jājȅ.*
408 c. na ribanju ne smije se izgovoriti riječ *kȁm* 'kamen', zato kažu *petrȍvac* -ôvca.
408 d. noćna morska strašila: *lôrko* 'velik, visok', *furlȅto* 'malen, izlazi iz vode sa širokim klobukom'.
409. *ne kûpam se.*
410. *nijȅ me vȍlja plȉvāt.*
413. *plȉvāt na ȕznāk.*
414. *počívāt nā more* 'ne mičući se'.
415. *ronȉt.*
416. *skočȉt ù more.*
417. *ženȅ nȍsū drvā nā pleći* ili *na škînu, konjȅstar nā glāvu, kotlȅ ù rūke; ljûdi nȍsū ù rūke kašȅte pùne rȉbē.*

VIII. Trgovina

417 a. mjere težine: *lȉtra* oko 1/2 kg'; *kvȁrat* kvârta; *stâr* stārā 'oko 60 kg'; *kvintâl* -ālā; *tonelâda.*
417 b. mjere zapremine: *lȉbrica* 'oko 1/2 l'; *lȉtra; pô lȉtrē; kvȁrat* kvârta; *pô kvârta; barȉo* barjȅla 'oko 60 l'; *mezarôla* 'bačvica' (obično za soljenje ribe) i *bokȁra* 'od 1 do 3 l'.
417 c. mjere duljine: *pȁs* 'oko 70 cm'; *sêžanj* sêžnja; *lâkat* lâkta, *lâtak* lâtka; *nȍga* 'oko 30 cm' (mjera za veslo, koje obično ima 12–15 noga).

419. *kȁrag* kârga 'tovar'.
420. *brȕto.*
421. *nȅto.*
424. *pȍlica.*
425. *peškarȉja* 'ribarnica'.
426. *sansâr* -ārā 'mešetar'; *sansārȉt* 'mešetariti'.
427. *bȁla.*
428. *kôl* 'denjak'.
428 a. *kantâr* -ārā; *bolânča* 'vaga'; *decimâr* -ārā 'decimalna vaga'; *pȉjēz* pl. *pjȅzovi* 'uteg'.
429. *kontrȁt* 'ugovor'.
430. *kūpȉt, kupȏvat.*
431. *prodȁt, prodāvȁt.*
431 a. *sȍlad sôlda* 'novac', *ȁspri* pl. tant. (»Ima on dosta aspri«).
432. *magazîn* -īnā; *kȍnoba* 'podrum'.
433. *dovâna* 'carinarnica'.
434. *kontrobȁnat* -ânta.
435. *kontrobantijêr* -ērā 'krijumčar'.

IX. Ribanje

a) Vrste

436. *rȉbānje.*
437. *rȉbānje u konȁo* 'u zaljevu'.
438. *rȉbānje u kȍlaf* 'na otvorenom moru'.
440. *rȉbānje s dinamîtom.*
442. *ȁmo ćȁ na rȉbānje* 'hajdemo'.
443. *lôv lōvā.*
444. *rȉbār.*
445. *dȉo* (dȉjēla) *lōvā;* 1/2 zadruzi ili patrunu, a 1/2 družini.
447. *pȍsta* 'određeno mjesto za ribanje'; *vȁdi se na brūškȅt* 'ždreba se tko će na koju postu'.
449. *kašȅta za rȉbu; s krtolȉćem se vȁdi iz sakā i stȁvljā u kašȅte.*

b) Oruđe

450. *ȕdica.*
451. *brankarȅla* 'oštra kvačica na udici'.
454. *trstȉka, kalamȕč, kalamâr* -ārā 'trska s povrazom'.
455. *njȅcka* 'meka': *bȉjēla kȑpa, crljênā glīstā (iz gnȍja), čȁpra o(d) grȕja* 'koža iz droba', *gâmbor, gâvica, kȍra o(d) krȕva, moskûn* ūnā 'umjetna muha', *pastȅla, sardûn* -ūnā.
456. *abrȕm* 'meka što se baca u more da se okupe ribe'; *abrumȁt, abrumāvȁt* 'bacati abrum'.
457. *danȁs rȉba nê će da ȉje* ili *da fātā.*

458. *karôla* 'povraz, tunja'; *kozjâča* 'drvo ili pluto na koje se namotava' (u Prčanju *kazâča*).
459. *pêndula* 'povraz koji se vuče za čamcem'; *pendūlât* ili *rîbat na pêndulu, pendulāvât.*
460. *pjumbîn* -înā 'olovo na povrazu'.
461. *parangâo, parangô* -ālā 'strukovi'.
462. *kŏfica* ili *kŏfa* 'koš' ili *kašẽta* 'sanduk' *o(d) parangālā.*
463. *smrsîo se* ili *zamrsîo se parangâo.*
464. *valjâ ga razmrsît.*
465. *ulignjâra* 'naprava za ribanje glavonožaca'.
468. *ŏsti* -ōstî.
469. *ostîlj* -īljā.
472. *brankadẽla* 'oštra kvačica na vrhu zupca na ostima'.
473. *vŕša: balûn* -ūnā 'okrugla, žičana'; *vršnîk* -īkā 'vrata od vrše'.

c) Mreže

474. *mrẽža.*
475. dijelovi mreže: *sāk* 'vreća', *rẽča* 'fijersa od mreže', *plūtŏ, vânja* 'konop arman plutom', *lîma* 'donji konop arman olovom', *petrôvci* 'kameni pri limi (mjesto olova)' (sing. *petrŏvac* -ôvca), *pintûra* 'najgornji i najdonji dio mreže', *gŏše* f. pl. 'dijelovi pri saku s dva klina', *brẽnak* -ênka, *bragadûra, ûza* (desna i lijeva) 'jedan od dva duga konopa kojim se mreža isteže', *pãno* n. 'dio mreže', *prvô pãno* 'prva reča', *kŏ će kupît pãno?* 'tko će kupiti mrežu?'
477. *kŏča.*
479. *trãtka, šãbaka, šabakûn* -ūnā, *mîgavica.*
480. *kŏlo* 'motka na dva kraja mreže'.
481. *ričãglo* n. 'neka mala mreža što je jedan čovjek baca'.
482. *svjećarîca, sardelâna; agirã rîbu* 'opkoliti je mrežom pošto se skupi ispod svijeće'; *zakolît* ili *zamećãt mrẽžu; rîba u kôrtu* 'opkoljena mrežom'.
486. *palandâra* 'za palamide, tunje i sl.'
488. *popũnica* 'trostruka mreža' (u Prčanju *popûn*).
490 a. *bukvâra* 'stajačica, za bukve i sl.'; *mrẽža od inčẽta* 'na doček'.
490 b. *gaunâra* 'za gavune'.
491. *mâgla* 'oko u mreže, do 12 cm'; 200 *mâgālā* = jedna *rẽča; čarûn* -ūnā 'veliko oko, preko 12 cm'.
492. *îgla za mrẽžu* ili *o(d) čarūnā.*
493. *valjâ māstît trãtku, omāstîli smo trãtku.*
494. *badânj* badânja za mašćenje mreže.
494 a. *mâst* za mašćenje mreže; pravi se od *kŕke* 'borova kora', *vârīmo mâst* (u toplu mast umakaju mrežu); ostatak varene krke zovu *urijâta.*
495. *ârmat mrẽžu* 'opremiti je konopom, plutom i olovom'.
496. *ŏlovo;* na velikoj mreži *petrŏvac* -ôvca, pl. petrôvci 'kamen'.

497. *plūtȍ.*
498. *mrȅža se izbūcȁla, svȁ je trȁtka izbûcāna.*
499. *trêbā je okr̂pīt, sastȁvīt mâglama (na krâj).*
500. *mâjstra* 'plovak (za mrežu)' ili *senjâl* -ālā (od pluta) ili *lêva (od dvâ kȍla)* od drva.
500 a. *rȉbat na plutȁče (ùkljate); plutȁča* se sastoji od *plūtā, fildešpânje i ùdice.*

X. Fauna

a) Ribe[54]

501. *rȉba,* demin. *rȉbica.*
503. *plûćā rȉba* 'plava riba'.
504. *rȉba o(d) kȃmena.*
505. *miškulânca* 'sitnež, razna sitna riba'.
507. *rȉba plȉvā* ili *ȕdē u mȍre* ili *pȍvr mȍra.*
509. *jājā o(d) rȉbe.*
510. *butârga* 'ikra'; *riba butarȉžānā* 's ikrom'.
511. *brênke* brȅnākā 'škrge'.
512. *rȉblji drôb* drobȁ, *crijēvā* -ēvâ n. pl.
513. *krīlā* (sing. krîlo) 'peraje'.
514. *rȉbljā drȁča* (sa strane), *kôst* kȍsti (u sredini); *dračeljȁva rȉba* ili *pȕna drâčā.*
515. *skrâm* f. pl. skrâmi, gen. skrāmî 'ljuska, kreljušt od ribe'.
516. *sardȅla, sârda* (Clupea pilchardus); *sardȅla mȁta* 'veća i deblja sardela, rijetka, slična rengi, s uzdužnom žutom pjegom, nije tako ukusna kao obična sardela'.
517. *gâvica* 'sitna, mlada sardela'.
518. *kȍbla* (Alosa fallax nilotica).
519. *êmbrega* 'papalina' (Clupea sprattus).
520. *sarâgla* 'velika sardela' (Sardinella aurita).
521. *sardȕn* -ūnā 'minćun' (Engraulis encrasicholus).
523. *morskâ lȁstovica* '(po)letuša' (Cypserulus Rondoletii).
525. *džȉngula* ili *inglûn* -ūnā 'iglica', kad je mala *ȉglica* (Belone belone).
526. *cīpô* (cīpȍla) *crnȁc* crncȁ 'cipal' (Mugli cephalus).
527. *korûn* -ūnā 'cipal balavac' (Mugil capito).
528. *čȁbra* 'javra' (Mugil auratus).
529. *skâvka, mûlo* n., *prasȉca* 'cipal skočac' (Mugil saliens).
530. *plaznîk* -īkā 'cipal putnik' (Mugil chelo).
531. *gaûn* (-ūnā), *drvenjâk* 'gavun' (Atherina hepsetus).

[54] Naknadno sam konzultirao otipkan popis naših imena riba i ljuskara, koja su na terenu sabrali S. Županović i V. Vinja, »Esquisse d'une liste yougoslave des noms de la faune marine établie d'après les matériaux des enquêtes effectuées pour l'Atlas de la faune marine de l'Adriatique yougoslave«, za FAO u Rimu. V. i *Pomorska enciklopedija, cit.* 6, 1960, *s. v.* riba.

532. *gaûn pravîć* 'gavun bataš' (Atherina Boyeri).
533. *škȁram* -ârma (Sphyraena sphyraena).
534. *trȉgla o(d) krȁja* (Mullus surmuletus).
535. *trȉgla o(d) fânga* ili *prâvā trȉgla* (Mullus barbatus).
536. *kȓnja,* demin. *kȓnjica* 'kirnja' (Polyprion americanum).
537. *kêrnja* (Epinephelus guaza).
538. *kānjȁc* kānjcă (Serranus cabrilla).
540. *vŭčić* (Paracentropristis hepatus).
541. *brancîn* -īnă ili *lubijô* -jȁla 'smudut' (Dicentrarchus labrax).
542. *kurijô* -jȁla 'kurjal' (Umbrina cirrhosa).
544. *ômbra* 'krap' (Corvina nigra).
545. *lampȕga* (Coryphaena hippurus).
547. *crnjêl* -ēlă (Chromis chromis).
551. *grȍzdovac* -ōvca 'drozak' (Labrus turdus).
552. *vrâna* (Labrus merula).
553. *lȁbar* lȁbra 'lombrak' (Crenilabrus ocelletus), *lȁbra* f., *labrûn* -ūnă.
554. *lȁbrica* 'zadjevač' (Crenilabrus mediterraneus).
555. *lumbrâk* -ākă (Crenilabrus pavo).
556. *lŭstra* 'knez' (Coris julis).
558. *trȁgla* (Maena maena).
559. *gȅra,* demin. *gȅrica* (Maena smaris).
559 a. *grȁlja,* demin. *grȁljica* 'gera oštrulja' (Spicara alcedo).
560. *sȁrak sârka* (Diplodus sargus).
561. *špȁr kamenjâč* (Diplodus vulgaris).
562. *špȁr* (Diplodus annularis).
563. *pȉc* (Puntazzo puntazzo).
564. *kântor* (Spondyliosoma cantharus).
565. *zubȁtac* -ȁca ili *dentâl* -ālă (Dentex dentex).
566. *gnjîgla* ili *orâda* 'ovrata' (Sparus auratus).
567. *pȁgar pàgra* (Pagrus pagrus).
568. *rombûn* -ūnă 'arbun velikoga oka' (Pagellus centrodontus).
569. *salamûn* -ūnă 'arbun kopilić' (Pagellus acarne).
570. *môrmora* 'ovčica' (Pagellus mormyrus).
571. *arbûn* -ūnă (Pagellus erythrinus).
572. *ȁma* 'batoglav' (Pagellus bogaraveo).
573. *ùkljata* (Oblada melanura).
574. *sôpa* 'salpa (Boops salpa).
575. *bŭkva* (Boops boops).
576. *škômbar* -bra 'skuša' (Scomber scomber).
577. *škômbrić* 'mlada skuša'.
578. *lancârda* 'plavica, lokarda' (Scomber colias).
579. *trŭp* (Auxis thazard), »ima turska slova preko škine«.
580. *tûn* tūnă (Thunnus thynnus); *tŭnovina.*
583. *lŭc* (Euthynnus alletteratus).
584. *palômbić* 'polanda' (Sarda sarda).

585. *šarûn* -ūnȁ 'šnjur' (Trachurus trachurus).
586 *lȉca ȉnjulā* 'lica modrulja' (Lichia glauca).
587. *lȉca dȕplā* (Lichia amia).
588. *fânfan* (Naucrates ductor).
589. *filûn* -ūnȁ (Seriola Dumerilii).
591. *ȕliga* '(morsko) mlijeko crveno' (Aphya pellucida).
592. *gŭj* ili *gujȍč sljepâk* -ākȁ 'glavoč' (Gobius cobitis).
593. *gŭj o(d) pônte* 'glavoč' (Gabius niger jozo).
594. *murandȅla* 'glavoč porupnjak' (Gobius paganellus); živi u *murȁvi* 'morskoj travi'.
595. *lȁstovica* (Trigloporus lastoviza).
596. *kȍkōt* -ota (Aspitrigla cuculus).
597. *kȍkōt vȅlikī* (Tigla lyra).
599. *lučêrna* 'kokot (balavica)' (Trigla lucerna).
603. *lȁstovica* 'kokot krilaš' (Dactylopterus volitans).
604. *škrpȉna* lȍgrnja (Helicolenus dactylopterus).
605. *škrpȉna* (Scorpaena scrofa).
606. *škrpȉna* 'škrpun' (Scorpaena porcus).
607. *svêtī Pȅtar* svētōga Pȅtra 'kovač' (Zeus faber).
608. *sȕknenī švȍlj* '(list) rumbac' (Psetta maxima).
609. *švȍlj* 'list' (Scophtalmus rhombus).
610. *švȍlj o(d) fânga* 'list' (Bothus podas).
614. *pȁsara* 'iverak' (Pleuronectes flesus).
615. *švȍlj* ili *pīzdȉn pokrivâč* 'list' (Solea vulgaris).
622. *môlo* m. 'oslić' (Merluccius merluccius).
625. *tabȉna* ili *morskâ kȍkōš* (Phycis phycis).
627. *mačkȕlja* ili *rogȁtica* 'slingura' (Blennius ocellaris).
628. *mačkȕlja* ili *bȁbica* (Blennius gattorugine).
629. *dragȁna škûrā* 'pauk crni' (Trachinus araneus).
630. *dragȁna bȉjēlā* 'pauk bijeli' (Trachinus draco).
632. *dragȁna žûtā* 'pauk žutac' (Trachinus vipera).
633. *gančȉna* 'bežmek' (Uranoscopus scaber).
634. *grdobȁ* 'grdobina' (Lophius piscatorius).
635. *grdobȁ o(d) fânga* 'grdobina od purića' (Lophius budegassa).
636. *džȍglo* m. ili *pešešpâda* 'jaglun' (Xphias gladius).
638. *srȅbrnica* (Lepidopus caudatus).
640. *jegȕlja* (Anguilla anguilla).
641. *jegȕljica* 'mlada jegulja'.
644. *sljûz* f. (na jegulji).
645. *grŭj* 'ugor' (Conger conger).
646. *morȕna* 'murina' (Muraena helena).
647. *konjȉc* -īcȁ (Hippocampus guttulatus).
650. *mȁčka o(d) fânga* (Scylliorhinus canicula).
651. *mȁčka o(d) kȁmena* (Scylliorhinus stellaris).
653. *kūčȁk* -čkȁ (Mustellus mustellus).
654. *kūčȁk* -čkȁ (Mustellus asterias).

655. *kūčȁk modrûlj* (Prionace glauca).
658. *kȁnja* 'morski pas (ljudožder)' (Charcharodon carcharias).
660. *mȉš* '(pas) lisica' (Alopias vulpinus).
670. *slȃč* slāčā 'sklat' (Squatina squatina).
672. *trnjȁža* 'drhtulja (kokolarica)' (Torpedo torpedo).
673. *trnjȁža* 'drhtulja pjegava' (Torpedo marmorata).
674. *trnjȁža* 'šarena drhtulja' (Torpedo nobiliana).
675. *rȁža volȉna* (Raja macrorhynchus).
677. *barȁkula,* 'raža (kamenica)' (Raja clavata).
678. *barȁkula* 'raža' (Raja fullonica).
680. *barȁkula* 'raža' (Raja asterias).
681. *barȁkula* 'raža (kolobarica)' (Raja miraletus).
683. *gȍlūb* (Myliobatis aquila).
686. *žutȕga* 'žutulja' (Dasyatis pastinaca).
690. *storjûn* -ūnā (Acipenser sturio).
691. *pegulijêra* 'morska paklara' (Petromyzon marinus).

b) Kitovi

692. *dulfȉn* -īnā *'dupin'* (Delphinus delphis).

c) Perajari

696. *morskô tȅle* 'tuljan, foka' (Manachus monachus).

d) Gmizavci

697. *morskâ žȁba* 'morska kornjača, želva' (Thalassochelys caretta).

e) Mekušci

698. *sȉpa* (Sepiola Rondeletii).
699. *sȉpa* (Rossia macrosoma).
700. *sȉpa* (Sepia officinalis); *sipulȉn* -īnā 'mala sipa, bez kore, naraste do 2 cm, dobra za njesku ili za frigat'.
701. *sȉpica* 'mlada sipa'.
702. *sȉpa je posīkȁla sa crnjȁvinom* 'bacila crnilo'.
703. *trȃk* ili *krēnjȏ* n. 'trak od sipe, hobotnice'.
704. *kȍra o(d) sȉpe.*
705. *sjȅme o(d) sȉpe.*
706. *ulȉganj* -gnja (Loligo vulgaris, demin. *ulȉgnjīć.*
707. *tôtanj* -tnja (Todarodes sagittatus).
709. *moskȕn* -ūnā 'muzgavac' (Eledone moscata).
710. *obȍtnica* (Octopus vulgaris).

712. *obȍtnica imâ ȍsan krênjâ* '8 trakova'.
713. *i dvâ rêda pûcā* 'prijanjalkā'.
716. *lumpâr* -ārā 'priljepak' (Patella coerulea).
718. *marȉklja* 'narikla, nanara, ogrc' (Neverita millepunctata).
718 a. *žbôgulja* 'mekušac sličan mariklji, bio, okrugao, s nabranom korom, jestiv'.
720. *mâmā* (Cerithium vulgatum).
721. *přpor o(d) fânga* 'volak' (Mrex brandaris).
722. *přpor o(d) kâmena* 'volak' (Murex trunculus).
724. *kâmenica* (Ostrica edulis).
725. *kaposânta* 'jakovska kapica' (Pecten jacobaeus).
727. *mȕšlja* (Mytilus galloprovincialis).
729. *dâtula* 'prstac, prstić' (Lithodomus lithophagus).
731. *kopȉtnjāk* (Glycymeris glycymeris).
737. *žbôguljica* (Donax trunculus).
743. *palastȕra* 'ljostura' (Pinna nobilis).
744. *bȉša* (Teredo navalis); *bârka je izbišâla, izvrćêla je bȉša.*

f) Ljuskari

745. *gâmbor* (Penaeus kerathurus).
746. *gâmbor* 'kozica' (Palaemon serratus).
748. *škâmpo* m. (Nephros norvegicus).
749. *kârlo* m. 'hlap' (Homarus gammarus).
750. *jȁstōk*, pl. jȁstōgi (Palinurus vulgaris); *imâ bȓke.*
751. *čapȍč* 'zezalo' (Scyllarus arctus).
754. *bȁbica* 'rak' (Carcinus moenas).
758. *granćiula* 'rakovica' (Maja squinado).
763. *rȁk muškî*, pl. *rȁki.*
764. *rȁk, žȅnskā.*
766. *klijēštā o(d) rȁka.*
767. *bȓke o(d) rȁka.*

g) Bodljari i dupljari

768. *jȅž jȅžā* (Paracentrotus lividus).
770. *krstâč* -ačā 'morska zvijezda' (Asterias).
771. *pēstȅlj* ili *morskî krȁstavac* ili *morskî kȕrac* (Holothuria).
773. *bulijȇrga* 'meduza' (Medusa); jedna vrsta *prāsȁc* -scā.
774. *spênga* 'spužva' (Euspongia), *spengȁt, spengāvȁt, pospengȁt* 'skupiti vodu spužvom'.
778. *korȁlja* f. 'koral' (Corallum rubrum).

h) Morske ptice

784. *gȁlēb* (Larus ridibundus).

a) Morska

787. *murâva* 'alga' (Zostera marina).
788. *salâta* (Ulva lactuca).

b) Kopnena

791. *česvîna* (Quercus ilex).
792. *bôr* bȍra (Pinus pinea).
793. *bôr* bȍra (Pinus maritima).
795. *mâslina* (Olea europaea).
796. *mênduo* -ula 'badem' (Amygdalus communis).
797. *narânča* (Citrus aurantium).
798. *lemûn* -ūnȁ (Citrus limonum).
800. *pâlma.*
801. *rusmarîn* -înȁ (Rosmarinus officinalis).
802. *bosiȍk* ili *murčȅla* (Ocymum basilicum).
803. *despîg* -īgȁ 'lavendla' (Lavandula spica).
804. *manđurâna* 'mažurana' (Origanum majorana).
805. *barbalovîđ* -īđȁ m. 'lujza' (Lippia citriodora).
806. *mŕča* 'mirta' (Myrtus communis).

INDEKS

abrum 456
agirat 482
akoštat 152, 154
ama 572
anio 274
ankora 273, 282
arbun 571
arbuo 325, 326
ardura 29
arjan 270
armat 272, 495
armižat 155
aspri 431a

babica 728, 754
badanj 494
bakalaj 390, 404
bala 427
balun 473
banak 60, 229
banda 231
bandijera 311
barakula 677, 678, 680, 681
barbalovid 805
bario 417b
barka 171, 173, 207, 744
baštun 331
bašura 13, 51
batelina 207
batit 360
bava 80, 81
beškot 392
biša 744
bite 309
bokaporta 230
bokara 417b
bolanča 428a
bor 792, 793
bosiok 802
bova 193
bracera 208
brancin 541
branda 397
brankadela 451, 472
brenak 475
brenke 511
brijeme 83, 108, 109
brik 208
briškula 407a
brke 750, 767
brod 182, 183
broka 378
brokve 267
brtuvela 291
brudet 406
brunali 234
brušket 447
bruškin 302
bruštulin 390
bruto 420
bubulj 59
bucel 299
bujo 300
bukva 575
bukvara 490
bulijerga 773
bum 342
bunaca 110
burdižat 148
busula 304
butarga 405, 510
butarižan 405, 510

catara 211
cima 367
cipo 526
crijeva 512
crnjel 547
cukar 390
culjat se 171, 175

čabra 528
čap 240
čapoč 751
čapra 455
čarun 491
česvina 791
činit vodu 250
čao 267

damižana 379
Danica 130
datula 729
dažd 89
daždi 90
decimar 428a
dental 565
despig 803
dezarmo 272
dinamit 440
dio lova 445
diži jedro 355
dlijeto 261
dovana 433
drača 514
dragana 629, 630, 632
drob 512
družina 183
duga 111
dulfin 692
dzora 114

džingula 525
džoglo 626

diga 198

embrega 519

fakin 157
fanfan 588
fata 547
femene 293
ferao 195, 310, 385
fermat 78
fero 310
fijersa 351
fikat 171
filun 589
fis 73
flok 350
fortuna 102, 103, 104
frankat 166
fregat 303
frementun 390
frementunica 390, 393
frementunov 393
freškat 76
fržela 392
furleto 408d
furnio 376

gaeta 207
galeb 784
galete 390, 391
gambor 455, 745, 746
gamela 380
gana 285
gančin 285
gančina 633
gaša 372
gaun 531, 532
gaunara 490b
gavica 3, 455, 517
gaviteo 192, 298
gera 559
glijeto 261
glista 455
gnjigla 566
golub 683
goše 475
gradele 396
gralja 559a
granciula 758
grbin 67
grdoba 634, 635
grego 63
grmi 88
grom 87
grop 371, 373
grota 49
grozdavac 551
grue 288
gruj 645
guc 207
guj, gujoč 592, 593
guvernat 161
gumina 366

igla za mrežu 492
iglica 525
imbarkat se 144
inčet 490
inglun 525
inkrištat se 167
isat 355
iskrcat 156
izbucat se 498
izlazi sunce 116
jaja 509
jastok 750
ječam 390
jedrit 143
jedro 346, 348
jegulja 640, 641
jesti 457
jež 768

kabina 386
kadena 308
kafa 390
kalafat 253
kalafatat 253
kalamuč 454
kalig 101
kamen 504
kamenica 724
kamenjač 561
kantar 428a
kantor 564
kanja 658
kanjac 538
kaobanda 231
kapetan 177
kaposanta 725
karag 419
karinat 264
karlo 749
kernja 537
karoc 216, 217
karola 458
karte 407a
kašeta 449
kaštradina 390
katran 256
kliješta 766
kobasica 390
kobla 518
koča 477
kofa 335
kofica 462
kokoš, morska 625
kokot 596, 597
kol 428
kolači 390
kolaf 38
kolo 137, 480
kolpomorto 283
kolumba 218
kanao 41, 437
konop 365
kontrarbuo 334
kontra-ašta 220
kontrat 429
kontrobanat 434
kontrobatijer 435
kontumacija 204

konjestar 417
konjic 647
kopitnjak 731
kora od kruva 456
kora od sipe 704
koralja 778
korba 222
korban 222
korta 482
korun 527
kost 514
kozjača 458
kraj 30
krastavac morski 771
krenjo 703, 712
krila 513
krka 494a
krma 72, 213, 215
krnja 536
krpa, bijela 455
krstač 770
kučak 654, 654, 655
kučeta 387
kupat se 409
kupit 430
kuter 208
kurac, morski 771
kurenat 17
kurijo 542
krtola 390
kuvijerta 232
kvarantina 204
kvarat 122, 417a, 417b
kvintal 417a

labar 553
labra 553
labrica 554
labrun 553
lakat 417c
lampa 85
lampuga 545
lancarda 578
lanterna 196
lantina 340, 348
lastovica 523, 595, 603
lebić 67
lemun 798
lešo 397
leut 207
leva 192, 500
levanat 63, 64
librica 417b, 587
lica 586, 587
lima 475
litra 417a, 417b
loger 208
logrnja 604
lombuo 365
lorko 408d
lov 443
lubijo 541
luc 583
lučerna 599
lumbrak 555
lumpar 716
lustra 556

ljeto 139

macola 262
mačka 650, 651
mačkulja 627, 628
madijer 224
maestral 69
magazin 432
magla 99, 491, 499
magluština 99
majnat 359
majstra 500
mali 182
mama 720
mandurana 804
manovra 163
manovrat 162
mareta 22, 28
mariklja 718
marinada 399
maslina 795
mast 494a, 494c
mastit 493
mašket 296
maškulić 292
mauna 210
međuvode 316
menduo 796
meso, slano 390
metla 301
mezarola 417b
migavica 479
mijena 121
milja 202
miš 660
miškulanca 505
mjesec 121, 123, 124
mjesečina 127
mlinac 390
molo 622
močvara 53
montanje 75
more 7, 9, 11, 12, 13
morina, mrtva 11
mormora 570
mornar 180
mornarska 398
moruna 646
moskun 455, 709
mrča 806
mreža 474, 490, 498
mrlin 369
muka 390
mulo 197, 529
murada 228
murandela 594
murava 787
murčela 802
mušlja 727

naranča 797
nasukat se 158
navigat 142
neto 421
noga 417c
nostromo 179

njecka 455

oblačno 97
oblak 98
obotnica 710
okrpit 499
olovo 496
omastit 493
ombra 544
orada 566
Oralice 133a
orat 282
orcat 168
organel 369
oruo 115
ostac 390
osti 468
ostilj 469
oštipnut 765
oštrijao 66
oštro 66
otvarat 116

pagar 567
pajet 307
pajuo 235
pala 317
palandara 486
palastura 743
palma 800
palmet 229
palombić 584
panceta 390
pano 475
paoc 295, 533
papar 390
paranag 287
parangao 461
parapet 233

parić 318
partit 146
pas 417c
pasara 207, 614
pasta 390
pastela 455
pata 275
patrun 178
peča 118, 192
pečen 395
pegula 257, 408
pegulat 258
pegulijera 691
pendula 459
penuo 339
pestelj 771
pešešpada 636
peškat 209
peškarija 425
petak 408a
petrovac 408c, 475, 496
pic 563
pijesak 58
pijez 428a
pik 341
pilot 184
pintura 475
pirja 106
pjat 381
pjena 19
pjombadura 374
pjumbin 460
plaznik 530
pleće 390
plećice 390
pličina 51
plima 20
plivat 410, 414, 507
pluća riba 503
pluto 475, 497
pljusak 93
počivat na moru 414
podanjica 221
pođat 169
pokrivač 615
pola 351
polica 424
polojit 94
polutica 390
pomorac 181
pomuo 336
ponat 199
pontin 45
poorat 282
popunica 488
porat 35
porinut 248
porosivat 92
posikat 702
pospengat 774
posta 447
poteć barku 266
potonut 165
prasac 773
prasica 529
prekinut 78
prevozit 189
prigan 394
prikalat 77
prodat 431
prolivat 71, 360
prova 70, 212
provišta 390
prpor 721, 722
prporela 59
pršut 390
puca 713
pulenat 68
pulenta 393
pulentada 69
puvat 75

ragan 105
rak 763, 764
rakija 390
rampin 284
randa 342, 349
raširit jedro 356
rašketa 263
razmrsit 464
raža 675
reča 475, 491
refuo 74, 82
remućat 188
riba 394-399, 401, 402, 403, 501, 503, 504
ribanje 436-438, 440, 442
ribar 444
ričaglo 481
riva 31
rogotica 627
rombun 568
ronit 415
rontali 10
rosi 92
rota 187
rucelj 315
rupa 239
rusmarin 801

sabjon 58
sak 475
salamun 569
salata 788
salpat 147, 281
sansar 426
sansarit 426
saragla 520
sarak 560
sarda 516
sardela 390, 516
sardelana 482
sardun 455, 521
sarpat 147, 281
sartije 344
savur 407
seka 50
senjal 500
sežanj 417c
sić 384
sidro 273
sipa 698-700, 702
sipica 701
sipulin 700
sir 390
sjeme 705
skaleža 32
skandalj 305
skandaljat 306
skavka 529
skočit u more 416
skram 515
skumbuo 259
skupit jedro 358
slač 670
slama, kumovska 134
slamica 388
slan 390, 401
sljuz 644
smotat jedro 358
smrsit se 463
smutit 205
so 390
solad 431a
Solila 54
sopa 574
sovrnja 312
spenga 744
spengat 774
spjaža 34
srebrnica 638
stanjat 251
star 417a
stiga 27
stigajica 27
storjun 690
strijela 86
stupa 260
suša 21
sutuka 408
sveti Petar 607
svjećarica 482
svrgadina 273
svrgat 151, 280

šabaka 479
šabakun 479
šarun 585
šijat 321
šijun 107
šilok 65
škafa 225
škampo 748
škaram 295, 533
škina 417
školj 46
škombar 576
škombrić 577
škotofiš 404
škrip 47
škrpina 604-606
škrpun 606
škudela 382
škuna 208
škver 243
špag 368
špar 562, 563
špica 268
špirun 331
šporko sunce 113
štiva 237
štrop 324
švolj 608-610, 615

tabina 625
tarcaruo 363
tele, morsko 696
temun 289
tiradur 245, 266
tondo 124
tonelada 417a
totanj 707
trabakula 208
tragla 558
traina 368
trak 703
tramuntana 62, 129
tratka 479, 498
tresete 407a
tresti 360
trigla 534, 535
trnjaža 672-674
trpjelje 377
trstika 454
trup 579
tun 580
tunovina 390, 580
tunja 368
tuži mi se 205

udavit se 206
udica 450
ukljata 573
ukrcat 114, 145
uliga 591
uliganj 706
ulignjara 465
ulje 390, 402
urijata 494a
usidrit se 151
uza 475

vanja 475
vala 36, 37
važi 247
vedro je 96
veslo 314
vida 269
vinč 270, 286
vino 390
vjetar 61, 72
Vlašići 133
voda, gornja 150
voga 322
volina 675
volta 170
vozit 319, 320
vrana 552
vratlo 42
vrgola 294
vrša 473
vučić 540
vučić 540

zać 119
zakolit 119
zalaz 120
zamećat 482
zamrsit se 463
zaparina 83
zbandat se 175
zbrišat 166
zelje 390
zima 141
znak 192
zora (dzora) 114
zubatac 565
zvijezda 128, 135, 136

žar 396
žara 383
žbogulja 718a
žboguljica 737
žutuga 686

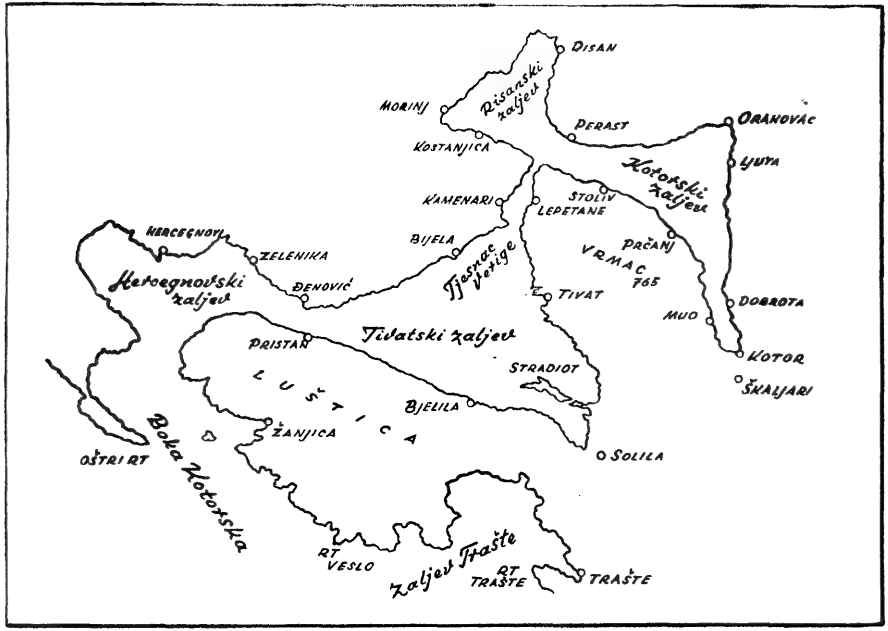

Boka Kotorska

Мио

Мио

Mandrać

Obala s mrežama

P. GUBERINA

DA LI JE VELJOTSKA DIFTONGACIJA ROMANSKA?

Da li monoftonzi ili diftonzi karakteriziraju staroveljotski?

(Primljeno na sjednici V odjela od 19. IX 1960)

1. ŠTO LINGVISTIČKI OBUHVAĆA STAROVELJOTSKI?

Stari veljotski govor, kao i ostali romanski govori na istočnoj obali Jadranskog mora, potječu iz govornog jezika koji su govorili Romani u Dalmaciji i poslije pada Zapadnog Rimskog Carstva (V vijek). Istočno Rimsko Carstvo, Bizant, koji je naslijedio Zapadno Rimsko Carstvo, zagospodario je također Kvarnerskim arhipelagom, gdje se nalazi otok Krk i istoimeni grad, sjedište veljotskog. Bizant nije zaustavio stvaranje i razvoj romanskih govora iako je njegov utjecaj bio osjetljiv vrlo rano u govorima istočnog Jadrana. Dolazak Slavena na more u srednjem vijeku, dok je vlast Bizanta trajala, događao se u više valova. Car Konstantin Porfirogenet sredinom X vijeka nalazi na tim otocima samo Romane. Međutim toponimi i historijski dokumenti ne potvrđuju uvijek taj podatak Konstantina Porfirogeneta. Naprotiv, oni potvrđuju prisutnost Slavena na Kvarnerskom arhipelagu prije X vijeka (vidi Skok, SR 23, 26). Ali je također sigurno da su Romani živjeli u Dalmaciji u jakim skupina do X–XI–XII vijeka naročito u gradskim centrima, prema tome i u gradu Krku (na istoimenom otoku).

Ovaj historijski datum (XII vijek) označava za nas kraj stare faze romanskih govora i prema tome staroveljotskog.[1]

Nazivom »stari romanski govori«, »staroveljoski« obuhvaćamo vremenske isječke koji u stvari obuhvaćaju sistem vulgarnog latinskog govora koji se govorio u Dalmaciji, kao i kasniji razvoj tog vulgarnog latinskog u obliku *starodalmatskog*. Jasno je da riječi kao: *Kras, Sis, mir, vino, Solin,* u Dalmaciji, kao i riječi (toponimi) *Zeta, Srem, Kostol,*

[1] Stari romanski govori i staroveljotski odgovaraju periodu između VII–XII vijeka, tj. eposi koja označava najbliže kontakte slavo-romanske.

izvan Dalmacije, potječu, s gledišta historijskog i fonetskog, iz prvih slavensko-romanskih kontakata.

Ti su kontakti postojali već prije nego što su Južni Slaveni pošli prema istočnom Jadranu. Slaveni su određeni broj riječi, toponima i općih riječi posudili iz latinskog koji se govorio uzduž Dunava: dakle posudili su ih prije oblikovanja romanskih govora na Balkanu i na istočnom Jadranu. Kad su Slaveni došli na more u VII vijeku, još nije bio razvijen starodalmatski govor: Romani koji su se tamo nalazili, upotrebljavali su vulgarni latinski govor, koji se može prepoznati u nekim osobinama starodalmatskog.

Mi ne pravimo razliku između fonetskog stanja vulgarnog latinskog, tipa balkansko-jadranskog, i najstarije faze romanskih govora u Dalmaciji (starodalmatski), i to iz ovih razloga:

1) Historija i dokumenti ne daju mogućnosti da ustanovimo granicu između jedne i druge strukture.

2) Fonetske činjenice uglavnom su iste u jednoj i drugoj strukturi.

3) Problem monoftonga i diftonga bolje ćemo shvatiti ako promatramo zajedno te dvije strukture: obje imaju iste osobine. Proučavanje tih dvaju stanja gotovo je prijeko potrebno zato što se obično poistovećuje romanski govor XIX vijeka, veljotski, s govorom, nepoznatim, koji je postojao, ili je mogao postojati, u IX, X, XI, XII vijeku. Takvim poistovećivanjem je problem monoftonga i diftonga u veljotskom upravo zamagljen, a s druge strane, historija se kao takva potpuno zanemaruje, kao što ćemo vidjeti dalje.

Prema tome pod nazivom »staroveljotski« treba razumijevati ne samo najstariju fazu veljotskog kao takvog nego treba njegove osobine shvatiti istovremeno kao zajedničke osobine s jedne strane staroveljotskog (starih romanskih govora, »starodalmatskog«), a s druge strane vulgarnog latinskog koji se govorio u Dalmaciji prije oblikovanja romanskih govora.

2. IZVORI ZA PROUČAVANJE STAROVELJOTSKOG

Neosporno je da su Romani živjeli na dalmatinskoj obali prije dolaska Slavena (VII vijek) i Venecijanaca (XV vijek i sporadički između XI i XV vijeka). Jezik i dijalekti kojima su oni govorili bili su romanski (»starodalmatski«), i sasvim je naravno da su ti govori ostavili vidne tragove u slavenskim posuđenicama na dalmatinskoj obali.

Tako srpskohrv. riječ *kapula* doziva nužno latinsku riječ *cepulla* i velarni izgovor *c* iza kojega dolazi palatalni vokal. Srpskohrvatska riječ *lokarda,* koja dolazi od riječi *lacerta,* pokazuje istu pojavu.

Potrebno je uočiti fonetske osobine koje mogu da karakteriziraju stara stanja bilo romanskih govora bilo slavenskih: na taj način ćemo s uspjehom analizirati i specifičnu fonetsku pojavu koja nas zanima, a to je u našem slučaju pitanje diftongacije u staroveljotskom.

Fonetske osobine u razvoju našeg jezika koje označuju starinu u kojoj se situira staroveljotski, ili period još raniji od staroveljotskog, jesu:

a) *am, an, on* daju *u* (usp. staru posuđenicu Mutogras u odnosu na Monte Grassu);

b) likvidna metateza (usp. Rab prema Arbe). Neke stare osobine koje se nalaze u slavenskim posuđenicama iz prvih kontakata Slavena s Romanima pokazuju osobine vulgarnog latinskog govora ovog područja i osobine romanskih govora iz te epohe. Tako a) latinsko *a* prelazi u *o* (Narona – Norin), b) dugo *u* prelazi u dugo *i* (Traguriu – Trogir, muru – mir), c) sačuvani su kratko *i* i kratko *u* (lapideu – lopiž, frustum – Frusta), d) čuva se velar iza kojeg dolazi palatalni vokal (Cissa-Kissa, Kessa, gerres-gira), e) *f* prelazi u *p* (Flanona – Plomin, finestra – ponistra), f) čuvaju se intervokalni bezvučni glasovi: *kopertur* (od coopertorium), *neput* (od nepotem), *Katina* (catena), *rusa* (od rosa), *lopiž* (od lapidiu), g) konsonant *l* u skupinama *kl, gl, pl, fl* sačuvan je: *plovan,* (od plebe-anu), *planja* (od plania), Plaj (Plagiu) *blitva* (od blitum).

Slavenske posuđenice s takvim fonetskim osobinama otkrivaju istodobno osobine romanskih govora u času dolaska Slavena na istočnu obalu Jadranskog mora (VII vijek) pa sve do XII vijeka, kada slavenski govori prouzrokuju više-manje potpuni nestanak starih romanskih govora u Dalmaciji. Te su posuđenice to dragocjenije što one obuhvaćaju fonetske osobine iz vremena kada su južni Slaveni stupili prvi put u kontakt s Romanima uz obalu Dunava, kao što to pokazuju posuđenice raširene u svim južnoslavenskim govorima. Primjeri: *Kostol* – pokazuje prelaz iz *a* u *o*, a nalazi se blizu Negotina; *kapula* pokazuje velarni izgovor konsonanta *c* iza kojega dolazi palatal, a ta se riječ nalazi uopće u srpskohrvatskom, itd. Iz toga izlazi da se fonetske osobine koje nalazimo u toponimima i posuđenicama romanskih govora na istočnoj obali Jadrana nalaze više nego jedanput u posuđenicama koje su Slaveni posudili od Romana prije nego su stupili na dalmatinske otoke. Možemo dakle s dosta vjerojatnosti prikazivati stanje staroromanskih govora na osnovi fonetskih osobina koje nalazimo u toponimima i srpskohrvatskim riječima koje su uzete iz romanskih govora, pa čak iz balkansko-jadranskog vulgarnog latiniteta.

U svim riječima u kojima smo našli fonetske osobine koje karakteriziraju vulgarni latinitet u krajevima gdje su Slaveni stupili u dodir sa Romanima, nalaze se monoftonzi. Monoftonge smo također našli u posuđenicama iz romanskih govora po Dalmaciji.

Da li srpskohrvatski jezik uopće nema diftonga, ili ih automatski eliminira u posuđenicama iz stranih jezika, prvenstveno u romanskim posuđenicama?

Prije svega znamo da je srpskohrvatski u endogenoj historiji poznavao diftongaciju: diftonški razvoj »jat« u otvorenom i zatvorenom slogu, bogatu diftongaciju u čakavskim i kajkavskim dijalektima. Čak i danas srpskohrvatski može posuditi diftonge: *auto*. On ih kao takve čuva ili

ih adaptira na svoju općenitu strukturu: *auto – avto – afto.* Nadalje znamo da u našem jeziku postoji određeni sistem asimilacije latinskih diftonga tamo gdje su uistinu postojali. Evo primjera: *Povljana* (od Paulusiana, v. Skok, SR, 68), *Movra* (od Mauro, id. ibid. 73), *Maun* (od Moa, id. ibid. 71), *Lavsa* (od Lausa, Skok, P. R. 19). Ova četiri toponima, od kojih se tri prva nalaze na istom arhipelagu kao i otok Krk, pokazuju nam da slavenski govori pretvaraju latinski diftong *au* u *ov*, a u predzadnjem primjeru (Maun) diftonški oblik je sačuvan. Ostaci latinskih diftonga mogu se također prepoznati u nekim imenima lica i nekim općim imenicama na Krku i drugdje u Dalmaciji. Primjeri: *navkir*, na Vrbniku koji se nalazi na otoku Krku (od naucleros, Skok, id. ibid. 124), *navo-navla*, Dubrovnik (od naulum, id. ibid.), *lovor* (laurum), *Gavdit*, na Lošinju koji se nalazi na istom arhipelagu kao i Krk (od Gaudent-ius), *Lovrenac*, ime vrlo rašireno (od Laurentius).

Prema tome, ako je postojala diftongacija u staroveljotskom, ona se mora odraziti u toponimima i u srpskohrvatskim posuđenicama.

Mi ćemo stoga sada analizirati vokalsko stanje u riječima koje uključuju starinu i epohu u kojoj situiramo veljotski prije nego su na nj izvršili osjetljiv utjecaj venecijanski i slavenski govori. Dakle epohu prvenstveno između VII i XII, odnosno XIV stoljeća.

Proučavat ćemo stanje vokala u toponimima na Krku koji dolaze iz latinskih riječi kao i u slavenskim toponimima, a koji su zabilježeni u najstarijim vremenima. Toponimi Kvarnerskog arhipelaga, gdje se nalazi Krk, bit će isto tako vrlo važni kao i toponimi samog Krka. Toponimi s ostalih dijelova Dalmacije mogu korisno obogatiti ovu dokumentaciju.

Opće imenice na Krku, na Kvarnerskom arhipelagu i ostalim dalmatinskim područjima bit će nam korisne kad njihov fonetizam bude otkrivao jezične osobine prije XII vijeka. Isto tako će nam biti korisni dokumenti pisani u Dalmaciji na neklasičnom latinskom jeziku, u kojem nalazimo imena mjesta, vlastita imena, pa i slavenska imena, ako su ovi dokumenti pisani prije XII vijeka.

3. SUDBINA LATINSKIH VOKALA U STAROVELJOTSKOM

A. Zatvoreno *e* u otvorenom i zatvorenom slogu

1. Toponimi

a) *Otok Krk:* Caneti, g. 1419. (od Canetum, v. Skok A. G. I. XXIV, 24–25), *Secreto*, g. 1538, 1554 (od secretu), *Benedok*, 1198 (od Benedictus, v. Skok, bid. 47).

b) *Kvarnerski arhipelag:* Katine, Pag (od catena, v. Skok, SR 71), Kanitalj, Rab (od Cannetula, id. ibid. 47), *Bruškit*, Rab (od bruscetu, v. Skok, Zfr. Ph. IV, 447).

c) *mjesta u Dalmaciji: Lovret,* blizu Splita (od lauretum), *Šumet,* Dubrovnik (od juncetu, v. id. ibid.).

d) *dokumenti: Vinea in Comareto* (Zadar, 918), *Calamito* (Ch. S. P.), *frisio* (ibid, od fresio), *Calamet,* 1144, *Calamito,* 1096, *mergegnum* (Dubrovnik 1272, v. Skok LS., 30).

2. Srpskohrv. posuđenice: *tikula* (tegula), *škrpina* (scorpena), *navkir* (Vrbnik, na Krku i drugdje, od naucleros), *gavdit,* Lošinj (od Gaudent, -ius), *mrginj, mrganj,* (Dubrovnik, de mergegnum, v. Skok LS 30).

Na osnovi ove dokumentacije možemo kazati da se zatvoreni *e* ne diftongira ni u jednom romanskom govoru u najstarijoj fazi. Zbog toga tvrdimo da staroveljotski nije poznavao diftongaciju zatvorenog *e.*

Ipak potrebno je istaći da više toponima na Krku pokazuju diftongaciju zatvorenog *e,* u prvom redu sufiks: *ētum.* Treba isto tako reći da jedan dio tih toponima s diftonzima postoji i s monoftonzima. Tako najstariji oblik s diftongom: *Canayti* nalazi se u istom dokumentu i iz istog vremena u obliku s monoftongom: *Caneti.* Diftonška forma *Bruškaj* na Krku nalazi se i u monoftonškoj formi, sasvim blizu Krka: *Bruškit* (Rab). Na samom Krku nalazimo u dokumentima monoftonške forme: *Bruskal,* Bruškalj, koje forme ne moraju nužno polaziti od *Bruskaj.*

Prema tome ni na kvarnerskom arhipelagu, ni u Dalmaciji općenito, toponimi, posuđenice i dokumenti ne pretpostavljaju diftongaciju zatvorenog *e* prije XII vijeka. Možemo dakle kazati da staroveljotski (i drugi staroromanski govori u Dalmaciji) nisu diftongirali zatvoreno *e.*

B) Zatvoreno *o* u otvorenom i zatvorenom slogu

1. Toponimi

a) *otok Krk: Drmun, Dermona* 1665, *Novi Dernum, Drmunić* 1500; za etimonologiju riječi v. Skok, niže), *Droskul* (drusculu), *Gork* (gurgus, v. Skok AGI XXI, p. 20), *Mossuna* g. 1468, 1464, 1674 (od mansio-nem), *Piškatoria, Peskatora* (piscatoria), *Pot Salbun* 1710, 1734, 1794 (od sabulo-onem), *Stačunca* (od statio-onem, v. Skok, ibid. § 117), *Premantura* (promontoriu).

b) *Kvarnerski arhipelag: Prsur,* Rab (od frixoriu), *Lun,* Pag (od leone, v. Skok, SR 68).

c) *Ostala mjesta u Dalmaciji:* Mošuje, Brač (od mansio-nem), *Solin, Salona, Skradin* (Scardona).

d) *Dokumenti:* curte 1451 (za corte), *Carboni* (Ch. SP 261).

2. Srpskohrv. posuđenice: *mošuna* (Vrbnik na Krku) *dermun* (Krk, od grčkog drymos, koji je prešao u latinski oblik dermone, v. Skok AGI, §§ 9, 10), *račun* (rationem), *paun* (pavonem), *duga* (duga), *sapun, sopun* (saponem), *kerpatur* (Vrbnik na Krku), *kopertur, kapartur* (cooperto-rium, v. Skok SR 39), *klokun* (calcareone, id. ibid. 122), *masur* (misso-

riu, ibid. 95), *salbun* (sabulonem), *nepot, neput* (nepotem), *sortor* (sartorem), *prsura* (frixoriu), sa raznim varijantama na Kvarnerskom arhipelagu: *parsura, fcura, scura, cura* (v. Hamm, Hraste, Guberina, Susak 46).

Mogli smo navesti u ovoj kategoriji više primjera koji pokazuju najstarije osobine slavenskog govora: metateze (Scardona–Skradin), čuvanje intervokalnih bezvučnih konsonanata (kopertur), *p* za latinski *f* (frixoriu-prsura), slavenske oblike *in* za *-one* (usp. još Ancona–Jakin, Roma–Rim, Albona–Labin).

Svi ovi dokazi dopuštaju nam da zaključimo da zatvoreno *o* nije diftongiralo u staroveljotskom.

Treba ipak da protumačimo oblik: *Buach* (Bucca), toponim koji se nalazi na otoku Krku, a koji pokazuje diftong. Ovaj toponim postoji također u monoftonškim formama: *Buka, na Buki.* Skok kaže (v. AGI XXI, p. 101) da su monoftonške forme koje se nalaze na Puntu (sasvim blizu grada Krka) bliže veljotskom nego diftonške forme. Da li je diftong ovdje pod utjecajem konsonanta *b*? Moguće je da je diftonška forma samo krivo čitanje, budući da je ona potvrđena (kao što nam kaže Skok, l. c.) samo jedanput, i to god. 1783.

Dodajmo još ovdje da veljotski ne diftongira *o* u zatvorenom slogu, dok bi u obliku *Buach* diftongacija baš nastala u zatvorenom slogu. *Cubich* citira u XIX vijeku opću imenicu *drosklo* u formi monoftonškoj.

C. Dugi volal *i* u otvorenom i zatvorenom slogu

1. Toponimi

a) *Krk: Chicherinae* g. 1488, *Chichirine* 1540, *Checherine* 1580 (od cicer-ina, v. Skok AGI XXIV, 23), *Melo, Melska* (od slav. melu-milo), *Valdivit, Valdevich* g. 1667, *Val da Vit* (od Vitus), *Spena* (spina), *Melini* (molinum, cf. Malinska), *Martene, Mortinja* g. 1100 (od slav. mrtina, dolazi od myrtus, Skok AGI § 106).

b) *Kvarnerski arhipelag: Pin,* Cres (od pinus), *Meli,* Cres (v. gore), *Gripavnica,* Rab (od gripos, v. Skok SR 63).

c) *Druga mjesta u Dalmaciji: Škrip,* Brač (od grčkog skirphai, dolazi od skirros, v. Skok, SR 172).

d) *Dokumenti: Formino* (Ch. SP, p. 260), *acina* (ibid. p. 261), *mesagalina* (ibid.), *Petri de Milla,* Krk, g. 1317, *Mandalina Melo,* Krk, 1656, *Cathena* (Catterina v. B. II 338), *cortena* (cortina, id. ibid.).

2. Srpskohrv. posuđenice: *vino* (vinum), *komin* (caminus), *dupin* (delphinus), *prikla* (frictula, v. Skok, Zfr Ph IV, 425), *bersina* (prusuina, prusina, id. ibid. 469), *lušija,* Krk i drugdje (od lixiva).

Među navedenim primjerima krčki toponimi zahtijevaju tumačenje. Uistinu na Krku nalazimo, u isto vrijeme, a koji put i ranije toponime s diftonškim formama. Tako: *Maili* (od melo, milo), *Valdeveit* 1629, 1636, *Ponnaybo* i neke druge. Međutim monoftonški oblici na otoku

Krku, monoftonški oblici na Kvarnerskom arhipelagu, dokumenti i najstarije srpskohrv. posuđenice (vino, komin) dopuštaju nam da zaključimo da staroveljotski nije diftongirao dugo *i* ni u otvorenom ni u zatvorenom slogu.

D. Dugo *u* u otvorenom i zatvorenom slogu

1. Toponimi

a) *Krk:* Omišalj (Ad-musculum), *Miri, Mira, Mirine, Mirca* 1443 (od murus), *Pile* (od grčkog pyle, zatim pule), *Brutu* (od Brutus, v. Skok, AGI § 5), *Sus* (sursum, susum, id. ibid. § 75), *Pulka* (pulice),

b) *Kvarnerski arhipelag: Sis,* Cres (sursum, susum, v. Skok SR, p. 409, *Vir,* mali otok blizu Paga od ura-ir(a)-vir), *Palit,* Rab (od paludem), *Postura,* Pag (od pastura), *Lokunja,* Pag (od lacuna),

c) *Ostala mjesta u Dalmaciji: Klis* (Clusa), *Postire,* Brač (od pastura), *Mirje,* Korčula, *Mirca,* Brač (od muru), *Motokit,* Hvar (od monte acutu), *Diklo* (Ducculu), *Trogir* (Traguriu), *Trilj* (Teluriu), *Žirje* (Zuri, Juri, Giuri, v. Skok SR p. 161), *Pile,* Dubrovnik (od grčkog pyle-pule), *Lokrum* (acrumine),

d) *Dokumenti:* Ch. S. P.: *Mucla longa,* 285, *Muto, Montochut, Monteacuto* (XIV i XV vijek).

2. Srpskohrv. posuđenice: *salamura* (salamuria, v. Skok H Zfr Ph IV.) *košulja* (casula), *ločika* (lactuca), *mir, mirina,* (murus), *žežin* (jejunium).

Monoftonška forma koja izlazi od dugog *u* pojavljuje se u oblicima: *i, u.* Na osnovi najstarijih riječi (Clusa, pyle, pule), možemo pretpostaviti da je vokal *i* najstariii rezultat dugog latinskog *u.* Skok ima bez sumnje pravo kad kaže, uspoređujući oblike *Sus* (Krk) i *Sis* (Cres), da oblik *Sis* dolazi već od vulgarnog latinskog (SR p. 40). Oblici sa *u* predstavljaju međutim najstarije stanje romanskih govora u Dalmaciji, a prema tome i u staroveljotskom. S tog gledišta su ne samo značajni oblici: *Brut, Sus* na Krku nego također oblici *Postura, Lokunja* na istom arhipelagu.

E. Otvoreni vokal *e* u otvorenom i zatvorenom slogu

1. Toponimi

a) *Krk: Vikla, Vekla* (vetula, v. Skok SR 22), *Mica* (mesa, id. AGI XXIV p. 35), *Pitra* (petra), *Mirlo* (merulu, v. id. ibid. p. 35), *Lagter, Pod Laster* (lactellu, id. ibid. pp. 30–31), *Mislučajnica* (mediu locu, Skok),

b) *Kvarnerski arhipelag: Cres* (Crexa, Krepsa, Kerso–Cres, v. Skok ibid. p. 35), *Hripa,* Rab (od greppus ili crepus, v. ibid. p. 71), *Mereh, Merga,* Cres (od mergu, id. ibid. p. 38), *Tovernele* (tabernaella), *Mocira,* Rab (od macerius),

c) *Ostala mjesta u Dalmaciji: Gripe,* Split (od greppus ili crepus, v. gore), *Gusterna,* Trogir 1343, *Sustipanja Luka, Stivanjska gora, Stivanje polje,* Isola Lunga (od sanctus Stephanus), *Sustipanac* blizu Šibenika (od sanctus Stephanus), *Stipanac* blizu Šibenika (od Stephanus),

d) *Dokumenti:* Vallis Sancti Stephani 1388, Ch. S. P.: *Narentuni* (p. 285), *bipirellu* (vipera-ella, 263), *russello* (russus-ellus, 262), *mesagalina* (media gallina 262).

Skok navodi tri slavenska vlastita imena koja u istom Ch. S. P. mijenjaju *e* u *i: Bilza, Bilsoj* (beli), *Prasizo* (Prosece). Oblik sa *i* pisan u neklasičnom latinskom i u slavo-romanskom ambijentu može uistinu da predstavlja, kao što kaže Skok (Ch. S. P. 244–45), najstariji rezultat otvorenog latinskog *e*.

2. Srpskohrv. posuđenice: *ćiment,* Punat, Krk, *gerlica, girica,* Vrbnik Krk (od gerres), *lokarda,* Vrbnik, Krk i drugdje (od lacerta), *molstir,* Baška, Krk (od monasterium), *hripa,* Pag (v. gore), *trastan, trasten* (transtellu), *kentra, kentrica,* Dubrovnik (od kentron, v. Skok Zfr Ph, IV, 484), *gustirna,* Vrbnik, Krk, *gusterna* (oblici potvrđeni g. 1069, 1368, 1370), *kusterna* (potvrđeno u XII vijeku na Braču, od cisterna, cysterna, gusterna, v. Skok, ZfrPh IV, 483), *plahta* (flecta id. ibid. 482), *trepilja,* Dubrovnik (od tres pedes, Skok PR 593), *kimenat,* Dubrovnik (od caementum, ibid. 123), *kolede* (calendae), *praskva, breskva* (persica).

Dodajmo ovim primjerima riječ *Zeta,* koja dolazi od *Genta* (ilirska riječ, v. Skok, ZfrPh, IV, 439), riječ *Srem* (od Sermi, koja daje sa starom metatezom *Srem*), i ime istarskog grada Buzet (Pinguentum) da vidimo kako je monoftong *e* najstariji rezultat starog otvorenog *e*. Stari oblik, koji označava Krk, jest *Vikla.* Taj oblik je također karakterističan. Car Konstantin bilježi oblik *Vekla,* koji predstavlja s oblikom Vikla najstarije oblike latinske riječi *vetula.* Ti oblici svakako su postojali prije X vijeka. Tek počevši od XI vijeka nalazimo sonorizirane oblike *kl-gl* (Vegla, V. za *Vikla, Vekla,* Veglia, Skok: Contribution Mélanges Haškovec p. 312). Nema nikakve sumnje da srpskohrv. posuđenice: *gustirna, gusterna, kolede, mocira* idu u najstariju baštinu riječi koje su Slaveni posudili od Romana.

Iz ovog izlazi da je otvoreno *e* čuvalo monoftonške forme u staroveljotskom.

F. Otvoreni vokal *o* u otvorenom i zatvorenom slogu

1. Toponimi

a) *Krk: Longe, Longa, Vlange* (od longae, v. Skok AGI, XXIV, 32), *Karkarula* (calcaria-ola, v. Skok, ibid. 26), *Jargule* (Georgolus, Skok, ibid. p. 22), Mislučajnica (mediu locu, Skok).

b) *Kvarnerski arhipelag: Krnjacol,* Cres (od cornu-aceu-olu, v. Skok SR 43), *Orjule* blizu Lošinja (od Auriola, v. id. ibid. 47), Sprta, Rab (od sporta, v. Skok SR 63),

c) *Ostala mjesta u Dalmaciji: Mutogras* (Monte grassu), *Kopranj, Kopralj u Istri* (od capra-olu, potvrđen g. 1076, Zadar, v. Skok, Contribution Mélanges Haškovec, p. 311),

d) *Dokumenti:* Ch. S. P.: *Surbo* (p. 241), *Longo* (262), *Porta* (ibid.), *Purci* (porcus, ibid.), *Spalaculo* (241), *Cybriulo, Andriuli,* (Andreas-olu, p. 264), *Gurgi* (Georgius, 252), *Monte Grasso* (285), *Mucla Longa* (ibid.), *Duymus* (Domnius, p. 241), *Capruli* (capra), *Capruli* (capra-olu, potvrđeno, Zadar g. 1076).

2. Srpskohrv. posuđenice: *ulje* (oleu), *pilun* (Punat, Baška i drugdje, od filiolu, v. Skok, ZfrPh IV, 475), *arkuo* (urceolu), *kulaf* (Punat, Krk, od colaphus, colpus), *žmujić* (Vrbnik, Krk, od modiolu), *mžul,* potvrđen u Dubrovniku u XI vijeku, *žmul* (modiolu), *rusa* (rosa), *gruj, gruh,* Susak (conger), *torkul* (torculus).

S jedne strane stare potvrde monoftonga (Skok ističe da oblik *ulje* slijedi zakon prve slavenske palatalizacije – ZfrPh IV, 435; za *vrč, vrčva* – Makedonija – što dolazi od *urceu, urceolu,* Skok kaže da su mogli biti posuđeni od Romana već na Balkanu), s druge strane vrlo staro stanje fonetskih pojava (*on-u, f-p, dį-ž*) i historija slavensko-romanskih kontakta (*ulje-oleu, kulaf-colaphu*), pokazuju nam da Slaveni nisu susreli diftongaciju otvorenog *o* u svojim kontaktima s Romanima u Dalmaciji.

Iz ovoga svega izlazi da staroveljotski nije poznavao diftongaciju otvorenog vokala *o.*[2]

G. Vokal *a* u otvorenom i zatvorenom slogu

1. Toponimi

a) *Krk: Kras* (carsus), *Jari, Jarice* (hara, v. Skok AGI XXV, 124), *Plaj* (plagiu, v. v. id. ibid. XXIV, pp. 40–41), *Porta de sun* (porta de sancto), *Karbaus* (calvarium), *Maj, Malj* (maius, id. ibid. 36), *Kopito* (caput-item, id. ibid. 48), *Polača* (palatium), *Margar* (mulgare).

b) *Kvarnerski arhipelag: Mugranj,* Cres (od malum graneum), *Stivan,* Cres (Sanctus Johannes), *Pag* (pagus), *Rab* (Arbae), *Plaj,* Rab v. gore, *Miral* (miralis, v. Skok, SR, 57), *Osor* (Apsarum), *Sakarata* (siccarius-ata v. Skok ibid. 60), *Valsabana, Rab* (od val-silvana, Skok SR 56), *Maž,* Lošinj (od maius), *Novalja,* Pag (od Novale), *Kaplaka,* Rab (od caput lacus), *Barbat,* Rab, Pag, (od barbatus) *Krklant,* Rab (od circinatus).

[2] Jedini primjer gdje možemo naći primjer diftongacije koji dolazi od otvorenog *o* u zatvorenom slogu jest riječ *Fuasse* (fossae, v. Skok, AGI XXI, pp. 102–103). Ali ovdje bi *u* mogao biti rezultat utjecaja labiodentala. Diftong nalazimo u modernom veljotskom u obliku *fuag* (focu, B. I. 4). Ovaj se diftong ne očekuje u otvorenom slogu. U ovom slučaju je vokal *u* pod utjecajem konsonanta *f. Primjer* (iz dokumenta Ch. S. P.) *Duymus,* iz čega je kasnije posuđen oblik *Dujam,* dolazi od kombinacije otvorenog *o* sa *yod* i razvoja skupine *om.*

c) *Ostala mjesta u Dalmaciji: Sukmasin* (sanctus Maximus), *Supetar* (sanctus Petrus), *Sumartin* (sanctus Martinus), *Mosor* (Masarum) *Kornat* (corrimatus, v. Skok, SR 39), *Ugljan* (Gelani-insula).

d) *Dokumenti:* Ch. S. P.: *Barbazani, Salati* (p. 261), *Arca, Ballo, Canpo, Masaro* (p. 284) *Monte Grasso* (285), *Draculus, Falco, Faua, Sabatuis* (260), *Jeroslavo, Jesenic*e (255); *captale* (g. 1283), *Joannes di Barba, Barba de Matelda, de Cucuveia* (g. 1198, v. Skok, AGI § 126), *camastra* (Zadar 999), *comastra* (1386), *comostra* (1348).

2. Srpskohrv. posuđenice: *sutal, sutla,* Vrbnik na Krku (od sanctulus-a), *komoštre,* Vrbnik i drugdje (od cremastru), *klak* (calce), *hlače* (calceas), *som* (salmo), *konoba* (canaba), *jara,* Srima, Šibenik (od hara), *pogan* (paganus), *rusalje* (rosalia), *polača* (palatium), *pogača* (focacea), *mogranj* (malum graneum), *jastog* (astacus), *jarbol* (arborem), *broskva* (brassica).

Tako stari toponimi kao što je *Kras* (carsus), likvidna metateza (Carsus-Kras, Arbae-Rab), slavenska fonetska pojava *u* za *an* (*sut*-od sanct-us) i ostale stare pojave, koliko fonetske, toliko i kulturne, pokazuju nam da je vulgarnolatinsko *a* ostalo u romanskim govorima u Dalmaciji u monoftonškom obliku. Predlatinska riječ (ilirska ili druga v. Skok SR 26) *Kras* (od Carsus) mora da dolazi, uzevši u obzir njezin oblik, postanje i likvidnu metatezu iz VII ili VIII vijeka.

Diftonzi *uo, ua* u modernom veljotskom, a koji dolaze od vokala *a* u otvorenom i zatvorenom slogu, nisu nastavak staroveljotskog. Toponim *Ploj, Plaj* je vrlo značajan s ovog gledišta: u dokumentima *a* ne prelazi u diftong: *Play* (1398), *Playo* (1578), *Plai* (1629).[3]

Naprotiv današnji oblik je s diftongom: *Pluaji, Ploaji. Skok* ima pravo, kad kaže (o. c. XXIV, p. p. 129–130) da diftonški oblik dolazi od čakavsko-slav. diftongacije, koja pozna diftong *ua, oa,* od monoftonga *a.* Ostali primjeri pokazuju istu pojavu: Šuma blizu sela Brsci zove se *Mata Jantova.* Postoje na Krku još toponimi: *Mate, Punta Mate.* Na Puntu, sasvim blizu grada Krka, postoji toponim: *Mate na mori.* Ovaj toponim dolazi od riječi *Mata* (Skok, o. c. vol. XXI p. 34). Na Puntu ima i oblik: *Muate,* dakle oblik s diftongom. Očito je da su oblici bez diftonga stari, a da je forma diftongacije, kako kaže Skok (ibid.), rezultat prijelaza *a* u *ua* u slav. dijalektu u Puntu. Ista se pojava nalazi u toponimu *Moali Kasliri* (blizu Punta), gdje slav. riječ *mali* prelazi normalno u diftonge *oa, ua.*

Sve to pokazuje da vokal *a* ne diftongira u staroveljotskom ni u otvorenom, ni u zatvorenom slogu.

[3] U *Plai* (Plagium) *i* dolazi od *gi,* a ne od *a* ispred skupine *gi.* Dakle u obliku *Plai, ai* ne predstavlja diftong od *a.*

Dodajmo ovdje da su i neke riječi iz modernog veljotskog bez diftonga. Cubich nam bilježi: *quaranta.* U ostalim izvorima čitamo: *iamna* (anima), *skirp* (scarpa, scarpe). *Skirp* je jedini oblik potvrđen u modernom veljotskom.

4. AREALNA DOKUMENTACIJA

Analiza vokala u toponimima, srpskohrv. posuđenicama i dokumentima, koji svaki put zbog svojstvenih razloga predstavljaju starinu, pokazuju nam da latinski vokali nisu diftongirali u vulgarnom latinitetu tipa balkansko-jadranskog ili u starim romanskim govorima tipa veljotskog, koje su Slaveni sreli na istočnoj obali Jadranskog mora prije XII vijeka. Znademo da riječi posuđene od Romana uzduž Jadrana pokazuju isti vokalski tip kao i posuđenice uzduž jadranske obale (*Kostol, turanj, račun*). Nalazimo *o* umjesto *a* ne samo u riječi *Kostol* nego i u riječi *Košljun* (Krk) i u općoj imenici *toverna* itd. Stari rezultat dugog *u,* koje prelazi u *i* (tip: *mursus – mir*), nalazi se ne samo u riječi *Pile* (Krk i Dubrovnik), gdje *i* predstavlja staro *u,* koje dolazi od grčkog *y* (pyle), nego također u riječi *Omišalj* na Krku. (Ad – musculum), u *Sis* (sursum-susu) na Cresu, u riječi *Palit* (paludem) na Rabu, u *Mirce* (Murus) na Krku i Braču. Da proširimo uspoređenje, i u riječi *Mile* u Istri (Mutulu, v. Skok, Contribution Mélanges Haškovec p. 312). Ako vokal *u* ne prelazi u *i,* on čuva svoju monoftonšku formu: *u.* Nalazimo monoftong *u* isto tako na Krku (*Sus* od sursum-susu), kao *i* na Pagu (*Postura* – pastura), a također i niže (*Lokrum* – acrumine).

Sve fonetske osobine najstarijih slavenskih govora u Dalmaciji, te osobine vulgarnog latinskog, kao i osobine prvih razvoja romanskih govora nalaze svoju potvrdu u toponimima i u srpskohrv. posuđenicama.

U takvim riječima nalazimo ostatke metateze (Arbae – Rab, Carsus – Kras), velarnog izgovora velarnih konsonanata, iza kojih dolazi palatalni vokal (girice, gire) i na Krku i drugdje u Dalmaciji, prelazi *tl* u *cl* (Vetula – Vekla, Vikla), konsonant *p* za latinski *f* (Plomin – Flanone, ponistra-finestra, prikla-frictula) itd. Tu vidimo također koji rezultat je dao stari latinski diftong *au* (Mauru – Mavro, lauru-lovor). Međutim nigdje ne vidimo diftongacije u tim najstarijim riječima.

Slavenske riječi, toponimi i opće imenice, potvrđene u starim epohama, također nemaju diftonga. Tako u Ch. S. P. XI vijek, pisanom na neklasičnom latinskom jeziku, možemo prepoznati više slavenskih toponima i općih imenica. Međutim ni u jednoj od tih riječi nema diftonga: *Bresteni, Jesenovo, Malcin, Kobiljak, Račnik, Žrnovica, Gomilje, Gruba, Milese, Dabravili, Naiesda* (pp. 252–255), *Hudalj Kerna* (258), *Platichlebi, Raccana, Sovinna, Tilsta cossa* (259), *besuetje, bravaro, dvornico marnico, banus, potoc, pristaldi, setnico, tepziza, iuppa, iuppanus* (293–294).

Budući da nema nikakvog dokaza da je na Krku bila drugačija sudbina u vezi s diftongacijom, treba zaključiti da ni staroveljotski nije poznavao diftongacije.

Mogli bismo čak kazati da su monoftonzi, a ne diftonzi, karakteristični za staroromanske govore u Dalmaciji, pa tako i za staroveljotski.

Treba da izrazimo divljenje našem nezaboravnom učitelju prof. Skoku, koji je smatrao da su svi romanski toponimi, predvenecijanski i bez diftonga, stvarno predveljotski toponimi. U svojim izvanrednim studijama o krčkim toponimima (Archivio Glottologico Italiano vol. XXI, XXIV, XXV), on kaže u poglavlju »Toponimi romanici preveglioti« (vol. XXV): »Toponimi ove skupine ne sadrže veljotske diftonge i u svakom slučaju su predvenecijanski.«

Vidimo dakle da Skok smatra oblike bez diftonga starijima nego diftonške forme, iako je raširenо mišljenje da čak i monoftonzi iz veljotskog u XIX vijeku dolaze od starijih diftonga.

5. HISTORIJSKO-DRUŠTVENO OSVJETLJENJE PROBLEMA

Ova naša analiza pokazuje da staroveljotski govor nije poznavao diftonga.

Međutim svi dosadašnji istraživači tvrde obratno.

Iz čega izlazi ta suprotnost?

Ona izlazi iz činjenice da je materijal za veljotski skupljen u XIX vijeku, te se stanje veljotskog iz XIX vijeka uzima kao opće stanje veljotskog. Nisu uzete u obzir historijske činjenice, ni lingvističke ni socijalne.

Istina je da su Romani živjeli na dalmatinskoj obali prije Slavena, ali je također istina da su slavenske mase dosta rano prekrile Romane. Romani su se vrlo rano asimilirali sa Slavenima i potpuno su nestali nakon nekoliko vjekova. Ova asimilacija slijedila je zakon historije. Među Romanima kao i među Slavenima bila je klasa malobrojna, ali vladajuća: aristokracija, te druga klasa, koja je predstavljala većinu i u gradovima i u selima: narod.

Vrlo vjerojatno, Romani seljaci i ribari živeći u selima doživjeli su vrlo rano simbiozu sa Slavenima, koji su vršili u selima iste poslove kao i Romani. Do te simbioze doći će nešto kasnije u gradovima, budući da su u njih Slaveni prodrli kasnije, ali će historijski proces biti isti, iako sporiji. Romanska većina koja je živjela u gradovima do XI, XII vijeka također se dijelila na dvije klase: jedna je klasa držala vlast, a drugu su klasu sačinjavali ribari, seljaci. Vladajuća romanska klasa,

koja je prešla iz vlasti Zapadnog Rimskog Carstva pod vlast Bizanta, nije se odnosila jednako prema Slavenima koji su nadolazili. Slaveni prodirući malo-pomalo u grad bez vojnih napadaja i dugih ratova, stvarali su preko svoje vladajuće klase zajedno s Romanima vladajuću manjinu; s druge strane slavenske mase su se spojile s romanskim ribarima i seljacima. Bez sumnje u prvim kontaktima između Slavena i Romana Slaveni su predstavljali manjinu u gradovima i u jednoj i drugoj klasi.

Tako se može razriješiti kontradikcija koja se pokazuje u svim studijama koje se odnose na slavensko-romanske kontakte u Dalmaciji. Konstantin Porfirogenet u X vijeku, kao i učenjaci u XIX i XX vijeku, mislili su da se Romani nalaze više-manje u gradovima; ali toponimi izvan gradova, pa čak i izvan morskih središta dokazuju nam da je tu bilo Romana. U početku Slaveni su naišli na Romane, naročito izvan gradskih središta i upravo je tamo, kao što smo rekli, dosta rano nastala slavensko-romanska simbioza. Slaveni i Romani po selima, živeći u istim društvenim i ekonomskim uvjetima, vrlo brzo su stvorili homogeno žiteljstvo.

Slavensko-romanska simbioza već je u XI i XII vijeku stvarala jednu novu cjelinu. Čak u Zadru i u Splitu Slaveni su brojniji nego stari Romani; stvaraju političke okvire, a slavenski je govor općenito postao zajednički jezik. XII vijek označava prema historijskim činjenicama završetak endogenog razvitka starih romanskih govora, pa tako i staroveljotskog.

Dolazak Mlečana dokončao je proces nestajanja starih romanskih govora. Novi romanski jezik pojavio se s Venecijom, koja je uz to imala administrativni i društveni prestiž. U to vrijeme Romani su se već bili praktično asimilirali sa Slavenima.

Rijetki Romani koji su ostali u gradovima do XV vijeka i koji su pripadali aristokraciji nastojali su da sačuvaju svoju autonomiju. Slaveni koji su pripadali aristokraciji imali su isti cilj kao i romanski aristokrati. Venecija ih je branila u času kada je narod sa svojim velikim pobunama prijetio aristokraciji kao klasi. S druge strane, gradska aristokracija, malobrojna, približavala se sve više i više vlasti, Veneciji. Ona je prihvatila njezin jezik i vrlo malo se obazirala i na staroromansku i na slavensku masu, koja je postala slavenska masa i govorila slavenskim govorom, koji je za nju bio pravi materinski jezik.

Mlečani nisu htjeli da se mase približe. Bili su im potrebni samo pojedinci za administraciju, a njih nisu birali u narodu. Narod je dakle mirno čuvao svoj slavenski jezik. Na taj način Slaveni su svoj govor u Dalmaciji ne samo sačuvali nego i razvili prema svojoj vlastitoj historiji.

Naravno je što su u takvim historijskim uvjetima romanski govori nestali. Neki njihovi ostaci još se mogu naći u XV vijeku, jedini veljotski, koji je u cjelini otkrio Bartoli, pruža nam podatke o romanskom govoru u Dalmaciji u XIX vijeku. Ali ovaj veljotski, koji je Bartoli

proučavao, poznavali su u njegovo vrijeme jedino nekoliko osoba, a njegov osnovni informator, *Udina-Burbur,* bio je takav subjekt koji nijedan dijalektolog ne bi izabrao kad bi mogao naći boljega. Stalni putnik, zaručen sa slavenskom djevojkom, sjećajući se naročito veljotskog preko sjećanja svojih roditelja, ne poznavajući dobro ni venecijanski, ni slavenski, ni veljotski, Udina-Burbur, iako dragocjen jer je rijedak, ne može nažalost da nam ulije povjerenje u autentičnost svog veljotskog govora.

Rječnik i fonetski oblici koje nam je Bartoli ostavio u baštinu kao rječnik i fonetske oblike veljotskog izlaze dakle iz jedne određene epohe i iz jedne sasvim određene historijske situacije. Taj veljotski govor iz XIX vijeka ne može biti identičan, zbog historijskih razloga koje smo gore naveli, s veljotskim govorom između VII i XII vijeka. Taj veljotski govor iz XIX vijeka koji je pronađen u moru slavenskočakavskih govora i u dodiru s venecijanskim govorima ne predstavlja dakle endogeni razvitak veljotskog govora.

Fonetizam slavenskog govora nužno je utjecao na veljotski fonetski sistem. Prema tome, moderni veljotski, kako mi nazivamo veljotski pronađen u XIX vijeku, i njegova diftongacija, predstavljaju problem koji može biti riješen samo ako uzmemo u obzir historijske činjenice. Ove historijske činjenice nam pokazuju da autentični veljotski govor postoji i da u to vrijeme, do XII vijeka, monoftonzi, a ne diftonzi karakteriziraju veljotski.

Između XII i XIX vijeka period je dug, i u njemu je smješten srednjoveljotski. Kako smo iznijeli u jednom našem radu (v. P. Guberina, »L'etat du vocalisme dans le végliote moyen et moderne«) srednjoveljotski je poznavao u ograničenom opsegu diftongaciju, ali samo u otvorenom slogu. Bogatstvo diftongacije u modernom veljotskom govoru (XIX v.) – jedinom koji je lingvistički dokumentiran – u otvorenom, a naročito u zatvorenom slogu, treba tumačiti utjecajem čakavskog govora, kako izlazi iz historijskih i historijsko-socijalnih činjenica. (V. Guberina, o. c.)

ÉTUDES ET OUVRAGES CITÉS

Matteo Bartoli: *Das Dalmatische* (Schriften der Balkankommission IV, V), I, II. Wien Alfred Hölder, 1906. cit.: B. I. B. II)

P. Guberina: *L'Etat du vocalisme dans le vegliote moyen et moderne* (Annales de l'Institut français de Zagreb, No. 4–5, 1955–1956).

Hamm J., Hraste M., Guberina P.: *Govor otoka Suska* (Hrvatski dijalektološki zbornik I, 1956. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (cit. G. o. Suska, DZ)

P. Skok: *Contribution à l'étude de l'istriote prévénitien* dans: Mélanges Prokop Haškovec, Vydal, Brno 1936 (cit. Contribution Mélanges Haškovec)

P. Skok: *Naša pomorska i ribarska terminologija,* Pomorska biblioteka Jadranske straže 1933, (cit. PRt)

P. Skok: *Osnovi romanske lingvistike,* svezak I. Naklada školskih knjiga, Zagreb 1940 (cit. ORL)

P. Skok: *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima,* I, II Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti Zagreb 1950 (cit. SR)

P. Skok: *Studi toponomastici di Veglia,* Archivio Glottologico Italiano, vol. XXI, XXIV, XXV, XXVIII, (cit.: AGI)

P. Skok, Viktor Novak: *Supetarski kartular* (Chartular Sancti Petri du XIe siècle). Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, knjiga 43. (cit. Ch. S. P.)

P. Skok: *Zum Balkanlatein* IV. Zeitschrift für romanische und germanische Philologie 54, pp 424–499 (cit. ZfrPh IV).

Ljudevit Jonke

SAMOGLASNO *R* U KNJIŽEVNOM JEZIKU 19. STOLJEĆA

(Primljeno na sjednici V odjela od 19. XI 1960)

1

Među jezičnim i pravopisnim pitanjima, koja su u 19. stoljeću u Hrvata i Srba izazivala polemike, jer predlagana rješenja nisu zadovoljavala, vidno mjesto zauzima i pisanje samoglasnoga *r*. U tim polemikama sudjeluju ugledni javni radnici Vjekoslav Babukić, Vuk Stefanović Karadžić, Bogoslav Šulek, Antun Mažuranić, Ante Starčević, Adolfo Veber Tkalčević, Vatroslav Jagić, Ante Kuzmanić, Ignjat Al. Brlić, Andrija Torkvat Brlić, Tadija Smičiklas, Armin Pavić i dr. Spor je bio u tome, treba li uz samoglasno *r* pisati kakav popratni samoglasnik (*e, a* ili ъ) ili ne treba uza nj ništa pisati. Djelovala je na to svakako tradicija, ali usto i uvjerenje da se uz samoglasno *r* čuje neki popratni samoglasnik. Vidjet ćemo u potanjem prikazu pojedinih mišljenja, da se upravo ovo posljednje obrazloženje vrlo uporno ponavljalo, što se nama danas dakako čini čudno. U književnom jeziku, koji se u velikoj mjeri oslanja na narodni izgovor, jedni učenjaci tvrde, da se čuje nekakav popratni samoglasnik, a drugi, da se ne čuje. Kako je to moguće, ako nije po srijedi diletantizam?

Odgovor na to može nam dati samo moderno proučavanje jezika s pomoću fizikalnih aparata. Ono, što zavarava ljudsko uho, potpuno je isključeno pri provjeravanju aparatima. Nema nikakve razlike u izgovoru između suglasničkog i samoglasnog *r*, tvrdili su pobornici mišljenja da uz samoglasno *r* nema popratnog samoglasnika. Dakako, oni drugi su tvrdili, da postoji popratni samoglasnik i da već samo postojanje toga popratnog samoglasnika ili poluglasnika potvrđuje, da razlika u artikulaciji postoji. U knjizi prof. Branka Miletića »Izgovor srpskohrvatskih glasova«, koja daje rezultate eksperimentalnofonetskih proučavanja artikulacije naših glasova, čitamo, da ipak postoji neka mala razlika u artikulaciji suglasničkog i samoglasnog *r*. »Vokalno *r* (dugo) ima u poređenju sa konsonantskim veću površinu dodira, dakle je po

artikulaciji jače (u našem primeru ono se nalazi pod akcentom); inače se po načinu obrazovanja ne razlikuje od konsonantskog. Što se tiče glavnog mesta obrazovanja, *r* vokalno se može obrazovati na istom mestu gde i *r* (isp. palatograme) ili (češće) nešto više nazad (isp. palatograme . . .). Ovo pomeranje glavnog mesta obrazovanja unazad besumnje je posledica jače kontrakcije jezičke mase pri r̥. Posledica toga je i veći broj okluzivnih artikulacija.«[1] Mala razlika dakle ipak postoji, samo što su je jedni previše uvećali, a drugi sasvim prezreli. Pri mjerenju uhom to je razumljivo, ali rezultati eksperimentalnofonetskih istraživanja pokazuju, da je ipak bilo razloga za različna mišljenja i da ipak nije po srijedi potpuni diletantizam.

Svakako, pretežni su bili razlozi tradicije. I prije pojave Karadžićeva i Gajeva pravopisa popratni se samoglasnik pisao uz samoglasno *r*. Tako je onda i Vuk St. Karadžić u svojoj prvoj gramatici god. 1814. pisao *er* za samoglasno *r*. Knjiga mu se zove »Pismenica *serbskoga* jezika, po govoru prostoga naroda napisana Vukom Stefanovićem *Serbijancem*«, a i na str. 13. čitamo u primjedbi: »Pisme *h Serblji* prosti *verlo* teško izgovaraju.«[2] Ali Karadžić je taj način vrlo brzo napustio, pa već 1818. u »Srpskom rječniku« i u Gramatici uz taj rječnik piše samoglasno *r* bez popratnog samoglasnika, kad je pred suglasnikom (*prst, krv, rđa*), odnosno s popratnim ъ, kad je pred samoglasnikom ili iza njega (*grъoce, poъrvati se*). Na str. 27. i 28. tumači to Karadžić ovako: »Svako samoglasno slovo samo po sebi može biti slog i riječ (u Srpskom jeziku), a od poluglasnoga (= suglasnika, bilj. pisca) ni jednog slova ne može biti slog ni riječ bez pomoći samoglasnoga, osim *r* (i predloga *k* i *s*, koji su samo riječi, ali slogovi nisu; a od samoga *r* može biti slog, i pomoću njega (*r*) može se zapisati riječ bez samoglasnoga, n. p. *r-đa, r-va-nje, za-r-za-ti, prst, krst, krv, crv, crn* i t. d. Ovakovu službu čini *r* i kod ostalije, sviju gotovo, Slavenski naroda, pa i kod samije Rusa . . . Kad *r* čini slog, a pred njim, ili za njim, stoji samoglasno slovo, onda nam treba metnuti debelo jer (ъ) između *r* i samoglasnoga slova, kao znak, da ono samoglasno slovo ne ide k *r*, nego da je *r* samo za sebe slog, n. p. *gr-o-ce, u-tr-o, o-vr-a-o, za-r-za-ti, po-r-va-ti se*, i ostale ovakove riječi treba pisati: umrъo, ovrъao, zaърzati, poърvati se i t. d. Ovđe bi se mogao metnuti i kakav drugi znak mjesto ъ, n. p. *gr'oce*, ili *gr-oce*, ili još kako drugačije; ali je ъ najpriličnije: zašto je poznato među ljudma, a ništa ne znači.«[3] Karadžić dakle već 1818. napušta popratni samoglasnik uz samoglasno *r*, ali kada je uz samoglasno *r* još kakav drugi samoglasnik, dodaje ъ, jer se debelo jer nikako ne čita, pa ne može izazvati pogrešan izgovor riječi. Njegovo je gledište s pobjedom njegove grafije na ćirilskoj strani potpuno usvojeno,

[1] Dr. Branko Miletić: Izgovor srpskohrvatskih glasova, Beograd 1933., izdanje Srpske akademije nauka, V. knj. Srp. dijalekt. zbornika, str. 62.

[2] Vuk St. Karadžić: Pismenica serbskoga jezika, Beč 1814.

[3] Vuk St. Karadžić: Srpski rječnik, Beč 1818.

samo što se kasnije debelo jer zamijenilo tankim jer (Daničić), a apostrof se zamijenio dvjema točkama iznad *r* (Belić), sve dok primjenom zajedničkog hrvatskosrpskog pravopisa, koji je izradila Pravopisna komisija od 1955. do 1959., nije napuštena i ta oznaka.[4]

Ali u Hrvata, koji se služe latinicom, stvar nije bila tako jednostavna. I Gaj i Babukić i Antun Mažuranić posve su sigurno god. 1836. poznavali spomenuti Karadžićev recept, ali uvodeći u Hrvata te godine štokavsko narječje kao zajednički književni jezik oni se dobrim dijelom oslanjaju i na dotadašnju tradiciju i u pravopisu i u jeziku. Kao što je poznato, ilirci žele u jednom književnom jeziku sjediniti sve Hrvate, Srbe, Slovence i Bugare, pa stoga u svojem štokavskom dijalektu ijekavskoga govora ostavljaju namjerice neke starije oblike i takve pravopisne varijante, kojima bi lakše mogli provesti svoje namjere.[5] Na taj način oni svijesno stvaraju književni jezik, koji se donekle razlikuje od Karadžićeva književnog jezika zasnovana na novoštokavskim govorima ijekavskoga tipa. Drugim riječima, oni baš ne slušaju sve Karadžićeve savjete o jeziku i pravopisu, nego idu kadšto za svojim jezičnim koncepcijama. Tako su onda i u ovom pravopisnom pitanju pošli za dotadašnjom pravopisnom praksom kajkavske, slavonske i dalmatinske književnosti, da bi i na njihovu području naišli na lakši pristanak. Svi dotadašnji hrvatski kajkavski pisci pišu samoglasno *r* s popratnim samoglasnikom *e* (*perst, berdo*),[6] tako pišu i slavonski pisci (*pervi, uzderžati*),[7] ali Dalmatinci i osobito Dubrovčani dodaju popratni samoglasnik *a*.[8] Popratni samoglasnik *a* dodavali su i Bosanci.[9] Proučavajući povijest hrvatskoga pravopisa latinskim slovima Maretić je utvrdio, da od 115 pisaca prije 19. st., koje je on proučavao, 56 pisaca za samoglasno *r* pišu *ar*, a 52 pišu *er*.[10] Dotadašnja je dakle praksa bila vrlo bogata i za *er* i za *ar*, pa ilirci zadržavaju obadvije: *er* u »Novinama ilirskim«, a

[4] Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika, Zagreb 1960., str. 10.

[5] Ljudevit Jonke: Ideološki osnovi Zagrebačke filološke škole 19. stoljeća, Filologija, Zagreb 1957., str. 77–86; Isti: Borbe oko književnog oblika imeničkoga genitiva množine u 19. stoljeću, Zbornik za filologiju i lingvistiku, Novi Sad 1957., str. 94–113; Isti: Osnovni problemi jezika hrvatske književnosti u 19. stoljeću, Radovi Slavenskog instituta 2, Zagreb 1958., str. 75–91; Isti: Sporovi pri odabiranju govora za zajednički književni jezik u Hrvata u 19. st., Zagreb 1959., Radovi Slav. inst. 3, str. 5–34.

[6] »Vokalno *r* pišem svuda *er*, kako to čine *svi* kajkavski pisci bez razlike.« Vladoje Dukat: Sladki naš kaj. Ogledi iz stare kajkavske književnosti, Zagreb 1944., str. 8.

[7] Vidi na pr. »Satir« M. A. Reljkovića i »Kućnik« J. S. Reljkovića.

[8] »Libar Marka Marula Splićanina, u kom se *uzdarži* istorija svete udovice Judit u versih *harvacki* složena ....« – »Elektra tragedija, Ljubmir, pripovies pastirska i Ljubav i *smart* Pirama i Tisbe, iz veće tuđijeh jezika u *Harvacki* izložene ... po Dominku Zlatariću.« – »Razgovor ugodni naroda slovinskoga, komu se ukazuje početak i *svarha* kralja slovinski, koji puno godišta vladaše svim slovinskim *daržavam* ...«

[9] Ivan Ančić: Vrata nebeska, Jakin 1678. (parvo, darvu, zagarli). V. T. Maretić: Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima, Zagreb 1889., str. 131.

[10] T. Maretić: Istorija hrvatskoga pravopisa, str. 361.

ar pretežno u »Danici ilirskoj«, dodajući im uskoro na popratnom samoglasniku poseban znak (*bèrdo, bàrdo*). O razlozima za tu dvostrukost govori Bogoslav Šulek u raspravi »Zašto pišemo à ?« u »Danici« 1846.: »Što su do sada Novine naše pisale *è*, a Danica *à*, razlog je bio, što smo želili Kekavce na taj *à* priviknuti; jer da kako u kekavskom podnarječju *e* je na svom městu, buduć da se ondě piše i: jeden, jesem, rekel, tkalec, otec itd. sa *e*-om.«[11] Ilircima je to dakle bio sličan odnos, kao što je između štokavskog nepostojanog *a* i kajkavskog nepostojanog *e*. Dakako, u kajkavskom Zagrebu preteže ipak pisanje *er*, pa i prve ilirske gramatike, Babukićeva 1836. i Mažuranićeva 1839.,[12] pišu samo *er* (*pervi, perst, tverdi*), i to još bez znaka na popratnom samoglasniku. To je za njih tako razumljivo, da o tom načinu pisanja ne daju u gramatičkom tekstu nikakva objašnjenja, premda druge neke načine pisanja opširno tumače.

Nekoliko godina prije njih protumačio je čitanje toga *er* Ignjat Brlić u svojoj »Grammatik der Illyrischen Sprache« (1833).[13] Samoglasnik *e*, veli on, čita se obično kao u njemačkom i latinskom jeziku. Ali kad taj samoglasnik dolazi iza suglasnika, a poslije njega dolazi suglasnik *r* s još jednim suglasnikom, tada se takvo *e* uopće ne čita. Poslije tog objašnjenja Brlić navodi kao izuzetke one slučajeve, kad se takvo *e* uz *r* ipak čita (perje, perčin, perjanica, berba, pervaz i sl.).[14] Dakle baš suprotni postupak u tumačenju, nego što bismo očekivali. Kao normala uzima se ono, što se nama s današnjeg gledišta može činiti samo kao izuzetak, a kao izuzetak uzima se ono, što bismo s današnjega gledišta shvaćali kao normalno. To dakle govori o tome, kako je pisanje popratnog samoglasnika uz samoglasno *r* bilo tada nešto, što se samo po sebi razumije. Tek prije spomenuti Karadžićev prijedlog iz 1818. znači pokušaj likvidiranja takve dotadašnje prakse.

Razmatrajući ovo pitanje, ne smijemo smetnuti s uma, da ni mladi Gaj g. 1830. u »Kratkoj osnovi horvatsko-slavenskoga pravopisanja« nije predložio nikakve promjene u pisanju samoglasnoga *r*, nego je do-

[11] B. Šulek: Zašto pišemo à ?, Danica horvatska, slavonska i dalmatinska, br. 27. od 4. VII. 1846., str. 114.

[12] Věkoslav Babukić: Osnova slovnice Slavjanske narěčja Ilirskoga, Danica ilirska 1836., br. 10–15. – Antun Mažuranić: Temelji ilirskoga i latinskoga jezika za početnike. Zagreb 1839.

[13] *Grammatik der Illyrischen Sprache,* wie solche in Bosnien, Dalmazien, Slawonien, Serbien, Ragusa, dann von den Illyriern in Banat und Ungarn gesprochen wird, für Teutsche verfasst und herausgegeben von *Ignatz Al. Berlich,* Ofen 1833.

[14] »E, e. wie im Teutschen und Lateinischen das *e* wird immer ofen, vernemlich und hörbar ausgesprochen. – Wenn es aber nach einem Mitlauter zu stehen kommt, und darauf ein *r* mit noch einem Mitlauter folgt, so wird das *e* gar nicht gehört, z. B. tercsechega je kérmka derhtjucha bèrv smêrt, lies: trcsechega je krmka drhtjucha brv smrt, als wenn dazwischen gar kein *e* wäre. – Nach *gj, j,* und *r* aber wird das *e* immer ofen ausgesprochen, wenn gleich ein *r* mit noch einem Selbstlauter darauf folgt; als: jergován, Rercsich, gjérma, jerbo, gjerdan. – Ausnahme: merdevene, pershina, percsin, perje, perjat, perjanica, bérba, pervaz. (*Berlich:* o. c., str. 9.)

sljedno pisao *er* (na str. 13. *cerno, černo*). Tako je postupao i Janko Drašković u »Disertaciji iliti razgovoru« g. 1832. (na str. 4. *perve, serca*), tako su onda i u »Danici horvatskoj, slavonskoj i dalmatinskoj« u 1. br. god. 1835. pisali i Rakovec (divojchicze brusze *szerpe*) i Babukić (svoja siva *razastershe* krila) i drugi. Način pisanja štokavaca, osobito Dubrovčana, djelovao je na to, da je u književnom prilogu »Danici« preteglo pisanje *ar*. Tako u Mažuranićevoj pjesmi »Vjekovi Ilirije« čitamo 6. siječnja 1838.: »U hladjanom skutu naših gorah *varhu* travnih zelenih prostorah . . .« i dalje: »po umarlih«, »razastarla«, sardacah«, »doparla«, ali ipak u istom broju nalazimo i *er:* »za *herbtom* kraljevske čete *nakercaše* ladje . . .« Vrazovo »Kolo« piše također *ar,* a i djela dubrovačkih književnika izdaju se s *ar,* jednako kao što se u njima pisalo prema dubrovačkom pravopisu *ie,* a ne ilirsko *ě.* U Babukićevu izdanju Gundulićeva »Osmana«, koji je izišao troškom Matice g. 1844. u Zagrebu, druga kitica napisana je ovako: »Viekovite i bez *svàrhe* Nie pod suncem kriepke stvari, A u visocieh gorah *vàrhe* Najprie ognjeni tries udari.« I u dubrovačkom Martekinijevu izdanju Gundulićeva »Osmana« g. 1826. odštampano je *svârhe* i *vârhe* i sl. Tako su se dakle ilirci kolebali između *er* i *ar* u uvjerenju, da su našli pravo rješenje. Prvim su načinom ugađali svojem užem kraju, a drugim daljim štokavskim pokrajinama. Karadžić u prvi mah nije tome ništa prigovorio. On je očito bio zadovoljan Gajevim velikim činom g. 1836., t. j. uvođenjem štokavskog dijalekta u »Danicu« i »Novine«, pa nije odmah pristupio kritiziranju Gajeve grafije. Prvi su se javili s kritikom Zadrani u »Zori dalmatinskoj« i suradnici »Zore« iz različitih krajeva.

2

Kad se 1843. u jesen u Zagrebu čulo, da su braća Battara u Zadru dobila od dvora dozvolu za izdavanje književnog lista »Zore«, zagrebačka je Narodna čitaonica u svojoj sjednici zaključila, da pozdravi pojavu novog lista. Uprava čitaonice poslala je 19. listopada 1843. pismo uredniku »Zore« Anti Kuzmaniću moleći ga »i zaklinjajući radi bratske sloge i uzajamnog književnog naprědka da prigàrli pravopis, koi su bili već svi gotovo zapadni Slavjani prigàrlili. Nu na težku žalost stignu nam odgovor, koi nas nimalo neumiri. G. A. K. za bratsku ljubav vratio nam preziranje i u drugom jednom pismu Bog si ga znao kakove ne prětnje. I tako se s mladom godinom 1844 pomoli »Zora dalmatinska« s licem i ruhom razkolničkim.«[15]

»Zora« se dakle nije pojavila s ilirskim pravopisom, ali je pravopisni i jezični problem neprestano prisutan na njezinim stranicama. O tom pravopisnom i jezičnom kolebanju govore izdavači već u prvom broju:

[15] Naš pravopis i Zora dalmatinska, Kolo 1847. Urednik Stanko Vraz, knj. IV., str. 85.–93.

»Jedni žude ovaj pravopis, jedni žude drugog; niki hoće naričje i izgovor ovoga mista, niki onoga; niki ištu pisme, niki prostopis, ... koga poslušati, koga li sliditi?« Na to pitanje oni odgovaraju vrlo razborito i činilo bi se, da ne će biti većih sporova: »Onoga koji zaboravši sebe istoga, svoju kuću, svoje misto, svoje naričje ima samo pred očima inokupnu korist svega naroda našega i napridovanje njegovo uspored najizobraženijeh narodah sadašnjega vrimena.«[16]

I urednik je još neodlučan. Pošto je u »Pridgovoru« konstatirao, da se u nas neke riječi trojako izgovaraju (*divojka, devojka, djevojka*), on se opredjeljuje za dva književna govora, ikavski dalmatinski i ijekavski ilirski: »Dok naši mudraci ne iznađu za to zgodnu upravu, ja velim da imamo u oba naričja pisati; tako i jednoj i drugoj strani ugađamo i možemo se sve jednako razumiti ... Ja sam ne mogu ovo brime nositi, hoće se da i drugi podpomažu. Imamo, fala Bogu, dosta vištih ljudih u Hervatskom jeziku, koji mogu resiti ovi list; njima se ja priporučujem.«[17]

Ipak već u prvom broju daje dosta odrešit prijedlog, da se napusti pisanje popratnog samoglasnika uz samoglasno *r:* »Najprije želim znati hoćemo li ovako pisati ove riči: *perst, tern, erdja, terčati, kerčiti* oli ovako: *parst, tarn, ardja, tarčati, karčiti* i t. d.; nebi li pametnije bilo da izostavimo sa svim samoglasna slova *a* oli *e* prid *r* ?« Ali premda je to tako odrešito predložio, promjene nije izvršio, nego samo otvorio diskusiju. Diskusija je ispočetka bila blaga i obazriva, ali kasnije sve oštrija i oštrija.

Prvi se o samoglasnom *r* javio Janko Danilo iz Splita u 4. broju »Zore« i priključio se Kuzmanićevu prijedlogu, da se popratni samoglasnik ne piše: »... nebili pametnije bilo da izostavimo sa svim samoglasno slovo *a* oli *e* prid *r*?« To, što su naši pisci dosada pisali *a* ili *e*, po njegovu mišljenju potječe iz latinskoga jezika, ali u našem jeziku to nije bilo potrebno, jer se ti popratni samoglasnici ne čuju i ne izgovaraju.[18] U 5. broju priključuje se tome mišljenju i Kovačević, koji predlaže, da se anketiraju književnici, ali Stjepan Ivićević u istom se broju zalaže za pisanje *ar* zbog tradicije. U 10. broju javlja se iz Beča Andrija Torkvat Brlić, koji se zalaže za pisanje *prst, trn*, za pisanje *ě* i glasa *h* (*puhati, smeh*). Popratne samoglasnike treba napustiti, jer se nigdje u narodu ne govore, »dapače po cělom našem širokom narodu svatko *trn* kaže i izgovara: mislim da bi obće valjano pravilo moralo biti, da takve rěči onako pišemo, kako jih izgovarat čujemo ... Tim više, jer to srodna naša Bratja, s ćirilskimi se pismenih služeća, svagda i svagdi već odavna upotrěbljavaju, potvrdjena u istini tog načina po Vuku i ostalima jezik naš i narod dobro poznajućima književnicih i sami svojim izkustvom ... K tom dolazi još i to, da Česi takodjer nikad i nikde nepišu ni *perst* ni *parst* ...«[19]

[16] »Zora dalmatinska«, perva godina, u Zadru, u slovotiskarnici bratje Battara, 1844., br. 1.

[17] O. c., br. 1 – [18] O. c., br. 4, str. 29. – [19] O. c., br. 10, str. 73.–74.

Činilo se već, da će pretegnuti mišljenje o potrebi uklanjanja popratnog samoglasnika, ali uskoro se javljaju njegovi zagovornici. U 15. broju zalaže se za pisanje popratnog *a* Jere Granić predlažući, da se na *a* stavi kapica, kako bi se popratni samoglasnik razlikovao od redovnoga.[20] Ali mnogo je pretežniji bio glas pisca spomenute »Gramatike ilirskoga jezika« iz 1833., glas Brođanina Ignjata Al. Brlića, koji se u 20. broju »Zore« odrešito zalaže za popratni samoglasnik *e*, a protiv samoglasnika *a*. On se pritom poziva na veliku rasprostranjenost pisanja *er*: »... glagolaši i ćirilci pišu *tern, smert, perst* i o. I predjašnji, a i sadašnji Serblji tako pišu, osim Vuka i njekojih novijih serbskih književarah. Pišu još i dan danas Slavonci, Hervati, Krajnci, Korutjani i Štajerci – piše i Gaj u prostom govoru, a i Rusi pišu: *kerst, vert, pertina*...« Sada čak dodaje i to, da se popratno *e* čuje pri pjevanju crkvenih i narodnih pjesama, premda je 1833. u Gramatici izričito rekao, da to *e* ne treba izgovarati. Popratno *a*, veli, pišu samo Dubrovčani, stariji Dalmatinci i Bošnjaci, a sada ga je Gaj »iz robske poniznosti prama Dubrovčanom« počeo pisati u »Danici«, »samo da štogod Dubrovčanom na sladko učini, budući da je njihova pjesmotvorstva ... obljubio.«[21] Ignjat Brlić osuđuje dakle u tome i način Karadžićev, a djelomično i Gajev, dakle dvojice glavnih zatočnika novoga književnog jezika. U toj istoj raspravi Brlić osuđuje i Gajevo uvođenje *ie* u književni jezik za refleks staroga jata, o čemu su se također vodile mnoge polemike.[22]

Ignjatu Brliću pridružuje se uskoro Ilija Rukavina Ljubački, koji se u 24. broju »Zore« zalaže za pisanje *er*, premda se *e* vrlo slabo čuje. I on je protiv Gajeva *ě*, a za ikavski književni jezik: »Ovdi može svaki lasno uviditi, da je *i* koreniti glas i da je *je* i *e* kroz pokvareno izgovaranje primetnuto.«[23] Pa i Ivićević, koji se prije izjasnio za *ar*, sada se povlači i pristaje uz Ignjata Brlića, dakle uz *er*, premda veli, da ne bi bio smrtni grijeh, ako bi se pisalo i bez popratnog samoglasnika uopće.[24] Kako se poslije toga o tom pitanju nije više nitko javio, pobijedilo je Brlićevo mišljenje i »Zora« je ostala pri pisanju *er*. Takvo je pisanje Brlić još dvaput branio u »Zori«, i to 1846. i 1847., kad se o tome već razbuktala polemika između Babukića i Karadžića.[25]

Karadžić je, kao što vidjesmo, već dvaput spomenut u ovoj »Zorinoj« diskusiji o pisanju samoglasnog *r*. Andrija Torkvat Brlić pozvao se na njegovo rješenje i preporučio ga, a Ignjat Al. Brlić suprotstavio se Karadžićevu rješenju kao manjinskome. Kad su se već pokrenule disku-

[20] Jere Granić: O slovoredju, »Zora«, br. 15, str. 119.

[21] »Zora«, br. 20, str. 155. i 156.

[22] »Gaj za odoljeti ovoj potrebi načio je rogato *ě*, to biaše kolik tolik dobro, ama se evo čini čovjek rob od dubrovničkog verstopisa, pak nam sada i svoju danicu i stara pjesnička djela (preutješitvajuć) sa *ie* piše! – baš ako bi se moralo to tako pisat, priličnije bi bilo *je* metnuti, budući da se ovo slovo – barem u pisanju – nebi smilo dvoslovčano učiniti.«

[23] »Zora«, br. 24, str. 186.–188.

[24] »Zora«, br. 37, str. 293.

[25] »Zora«, god. 1846., str. 82., i god. 1847., str. 242.

sije, nije mogao šutjeti ni Karadžić. Osim o ovom pitanju, Karadžić je imao drugačije mišljenje nego ilirci i o pisanju *ě* i o slovima s dijakritičkim znakovima, pa je o svemu tome usput progovorio 1845. u pismu predsjedniku Društva srpske slovesnosti Paunu Jankoviću.[26] Problem o samoglasnom *r* postavio je vrlo jasno i predložio pravilno rješenje ovim riječima: »... tako se i ja evo usuđujem kazati, da oni (naša braća Rimskoga zakona, *bilješka moja*) nemaju pravo što pišu *a* pred *r* na onijem mjestima, gdje se ne izgovara, n. p. *varsta, parvi, parst, bardo, garlo* i t. d. Za što da se piše slovo, koje se ne izgovara? A osim toga mnoge se riječi različne i u izgovoru i u značenju ne mogu u pisanju razlikovati, n. p. *tarnuti* i *trnuti, tarkati* i *trkati, sarma* i *srma, barka* i *brka* i t. d. Gdjekoji sad nad takovo *a* (koje se ne izgovara) meću znak (*ȁ*), da bi čitatelji znali, da ga ne treba izgovarati, no to je još smješnije: nije li bolje i pametnije ne pisati ga, negoli ga pisati pa čitatelje učiti da ga ne treba izgovarati. A prosti čitatelji, koji, po pravdi i razumu, misle, da se svako napisano slovo u čitanju mora izgovarati, opet ga izgovaraju: tako može biti da je od sela *Grčin* (u Brodskoj regimenti) postao *Garčin* (?). Gdjekoji se u tome pravdaju govoreći, da slog ni riječ ne može biti bez samoglasnoga slova; ali eto u nas može, pa ne samo u nas, nego i u Čeha, a i u knjigama one zapadne braće naše, koja su pisala glagolitskijem slovima, može se naći primjera od toga. Još većma nemaju pravo oni, koji u pomenutijem događajima pišu *e* mjesto *a* (također govoreći, da ga ne treba izgovarati): jer kad bi se koje od ova dva slova izgovaralo, to bi u našemu južnome narječiju jamačno bilo *a*; a osim toga i oni mnoge u izgovoru i značenju različne riječi moraju jednako pisati, pa čitatelji neka *pogađaju* kako ih valja čitati, n. p. *dernuti* i *drnuti, kerče* i *krče, Cernica* (varoš u Hercegovini) i *Crnica* (nahija u Crnoj gori) i t. d.« Čim je ta knjižica izašla iz štampe, Karadžić ju je 6. siječnja 1846. poslao iz Beča »prijatelju svome Vjekoslavu Babukiću«, glavnom ilirskom stručnjaku za jezik. I tako je došlo 1846. do poznate polemike Karadžić–Babukić, koja je objelodanjena u četvrtoj knjizi Vrazova Kola u Zagrebu 1847. pod naslovom »Prijateljski dopisi o pravopisu ćirilskimi i latinskimi pismeni«.[27]

U ovim prijateljskim dopisima središte je diskusije o ilirskoj grafiji. Karadžić je već u naprijed spomenutom pismu navijestio reformu latiničke grafije, osobito slovâ s dijakritičkim znakovima. Babukić ga u svojem pismu nagovara, neka to ne čini, jer je dijakritički sistem odobren od slavnih jezikoslovaca Raska, Boppa, Keppena i Šafaryka. Rasprava se vodi i o slovu *ě*: Karadžić se zalaže za *je* i *ije*, a Babukić navodi, da će se pravopisna sloga ijekavaca, ekavaca i ikavaca najlakše postići baš upotrebom slova *ě*. Karadžić prigovara i pisanju nastavka *h*

[26] Ovo je pismo datirano 18. maja 1845. i objavljeno u knjižici »Vuka Stefanovića Karadžića i Save Tekelije pisma visokopreosvešteneme gospodinu Platonu Atanackoviću, pravoslavnome vladici budimskome, *o srpskome pravopisu* sa osobitijem dodacima o srpskom jeziku. U Beču, 1845. v. str. 19. do 21.

[27] *Kolo*. Članci za literaturu, umětnost i narodni život. Knjiga IV. Str. 69.–85.

u gen. množine, a Babukić ga brani. Što se pak tiče pisanja popratnog samoglasnika uz samoglasno *r*, Babukić ne ulazi u potanju raspravu, nego samo veli, da mu je milo, što je Karadžić rekao, da bi između *a* i *e* bilo bolje upotrebljavati *a* uz samoglasno *r* »gdě se prema Babukiću něki mukli ili poluněmi glas čuje«. Inače upućuje Karadžića na svoju raspravu »Několiko rěčih o pravopisu«, što ju je izdao u kalendaru za 1846. i u kojoj brani pisanje *àr* (*smàrt, pàrst*) pozivajući se na Kollára, Gundulića, Kanižlića i na nepostojano *a*.[28] Svakako je čudno, što na ozbiljan Karadžićev prigovor protiv pisanja *ar* i *er* u svom pismu s kraja siječnja 1846. ne reagira opširnije i drugačije nego slanjem rasprave, koju je napisao prije Karadžićevih prigovora. A značajno je, da u svojoj argumentaciji za *ar* navodi, da se neki glas uz samoglasno *r* ipak čuje. Čini se po svemu, da je u tim prijateljskim dopisima Babukiću bilo u prvom redu do toga, da obrani *ě*, a pitanje samoglasnoga *r* da je prepustio Bogoslavu Šuleku, koji je uskoro 1846. u »Danici« objavio opširnu raspravu »Zašto pišemo à ?«[29]

3

Dosad se, kao što vidjesmo, o samoglasnom *r* pišu samo kraće upute ili kraća objašnjenja, a spomenuti je Šulekov članak prva oveća rasprava o tom pravopisnom pitanju. U uvodu Šulek veli, da je nužno postići pravopisno jedinstvo; u prvi mah ono je 1836. u bitnim stvarima i postignuto, samo su neke sitnije stvari ostale dvostruke. Zbog riješenih glavnih stvari nije se ispočetka nikome zamjeralo, ako je pisao *ć* ili *tj*, *gj* ili *dj*, pa i *è* ili *à* ispred *r*. Ali sada je već vrijeme da se i ta sitnija pitanja riješe jedinstveno. Jer ne može se smatrati korisnim, da jedni pišu *èr*, drugi *àr*, treći *r*, a četvrti sad ovako, sad onako. Treba problem potanko razmotriti i odlučiti se za ono, što ima uza se najjače razloge. I Šulek zatim navodi razloge, koji govore u prilog pisanju *àr*.

Po Šulekovu uvjerenju uz samoglasno *r*, koje stoji iza suglasnika (*prst, krdo*), »čuje se neki poluglasnik«. Do sada su, veli on, neki tvrdili, da se uz samoglasno *r* izgovara samoglasnik, a drugi, da se ne izgovara ništa. »Na poluglasnike su dobri ovi ljudi posve zaboravili.« Doduše, taj poluglasnik se možda ne izgovara na čitavom hrvàtskosrpskom jezičnom području, ali tako je i s njemačkim i talijanskim književnim jezikom: onako, kako je u književnom jeziku, ne izgovara se po čitavom jezičnom teritoriju. »I naš g. Vuk, o kojemu svi znademo, da se strogo pučkoga govorenja dàržao, morao je ipak svašta tvàrdoglavoj gramatiki žàrtvovati, da se ukloni mnogim dvojbenostim. Nu da kako jezik pučki

[28] Věkoslav Babukić: Několiko rěčih o pravopisu, Zagreb 1846. Posebni otisak kod Franje Suppana, str. 4.

[29] Bogoslav Šulek (potpisano -*k*): Zašto pišemo *à* ? »Danica horvatska, slavonska i dalmatinska«, br. 27 od 4. VII. 1846., str. 109.–110., i br. 28 od 11. VII. 1846., str. 112.–114.

i književni nesmiju se zato razdružiti, pače pod ruku uzeti i složno naprědovati; ali za sada nepoznajemo naroda, koi bi imao isti istovetni književni i pučki jezik.«

Poluglasnik su uz samoglasno *r* izgovarali, veli Šulek, i u crkvenoslavenskom narječju, pa su ga i pisali (гръкъ брьдо; Rusi imaju uza nj *o* (*krov, torgatj*), Poljaci *a* (*twardy, bardzo*), a Česi također kadšto *e*, kadšto *u* (*břevno, hluboký*), kadšto ništa (*prkno, krt*). Izgovaraju ga danas i mnogi Crnogorci pa Dalmatinci (Bračani, Hvarani, Višani), Dobročani, Štajerci, Kranjci i Koruščani. Čisto *e* uz samoglasno *r* izgovaraju Štajerci i Hrvati oko Varaždina. Pa i Kopitar je u svojem »Glagolita Clozianus« na str. LXXI tvrdio, da Iliri izgovaraju poluglasnik uz samoglasno *r*: »Illyrii H'rvat efferunt per *h* verum et vocalem dimidiam inter *h* et *r* literas.« Poziva se i na Mikalju, koji piše *trrin* za *trn*, ali veli: »Kad se govori, nereče se ni *tarnje* ni *ternje*, nego někako oštrie, da se glasovito slovo i nepoznaje.«

Ako bi tko prigovorio, da je malo onih, koji tako govore, Šulek odgovara: argumenta non sunt numeranda, sed ponderanda. Važnije je, po Šulekovu shvaćanju, ima li razloga za pisanje popratnog samoglasnika nego koliki broj stanovništva izgovara taj glas. Slaveni ga imaju, mnogi ga kod nas govore kao poluglasnik, a »može se kazati, da neima starie knjige, gdě se nebi bilježio«. I navodi historijske primjere od isprave Kulina bana preko Dušanova zakonika do Divkovićevih »Besjeda«.

Kad je tako iznio svoje uvjerenje, da svi razlozi govore za pisanje popratnog samoglasnika, Šulek postavlja pitanje, kako treba označiti taj poluglasnik, i odlučuje se za *à*, t. j. *a* s potezom ili akcentom, jer to ipak nije samoglasnik *a*, nego poluglasnik. Četiri su razloga, koji ga na to upućuju: blagoglasje, analogija, izgovor i običaj.

Blagoglasje u štokavskom govori za *a*, a u kajkavskom za *è*. Vocalis euphonica štokavskog govora ili, kako veli Šulek, ilirskoga jezika upravo je samoglasnik *a*, na pr. pred*a* mnom, *sa* sobom, bezazlen, das*a*kah, bit*a*vah. Po analogiji pak odlučuje se za *a*, zato što su stariji poluglasnici u »ilirskom jeziku« dali *a*: *dažd, daska*. Narodni izgovor *čarni, Čarnojević, stoprav, rat* (= rt), pa historijski običaj da se upravo piše *a*, počevši od statuta poljičke općine do dubrovačkih književnika, sve to upućuje na pisanje popratnog *a*, ali s akcentom »zato, što mu je glas malko različan od *a*«.

Odbija prigovore spomenute u »Zori dalmatinskoj«, odbija i prijedlog Đure Augustinovića da se za samoglasno *r* uvede posebno slovo.[30] A što su do sada »Novine narodne« pisale *èr*, a »Danica« *àr*, razlog je bio, što su ilirci željeli kajkavce postepeno priviknuti na pisanje *àr*. Kao što kajkavsko *jeden, jesem, rekel, otec* stoji prema štokavskom *jedan, jesam, rekao, otac*, tako i prema kajkavskom *èr* treba da stoji štokavsko *àr*.

[30] Dr. Đuro Augustinović: Misli o ilirskom pravopisu, Zagreb 1846.

Ovaj Šulekov odgovor »Zori dalmatinskoj«, koja se odlučila za *èr*, i Karadžiću, koji je bio za *r*, prikazao sam nešto potanje, jer on detaljno otkriva mišljenje iliraca o tom pitanju. Sam Šulek veli, da nije siguran, da će sve prikloniti na ilirski način pisanja: »težko je čověku šta dokazati, kad zaklopi oči; tko neće, nevidi ni ono, što pred očima leži«. Njegova je svrha, veli, bila da pokaže, kako ilirci imaju važne razloge za pisanje *àr*. Za takvo pisanje govori, po njegovu mišljenju, sav organizam ilirskoga jezika. »Jošte jedanput ponavljam: nepišemo pred *r*-om *a*, jer se ondě posvuda čisti *a* ne izgovara, nego modificiramo znamenje, kao što se proměnjuje i glas.«

Svakako, završava on svoju raspravu, potrebno je naći jedinstveno rješenje za pisanje samoglasnoga *r*. Ali za takvo su rješenje odlučni samo valjani razlozi. Ako tko ima boljih razloga, nego što su ovi ilirski, neka ih samo iznese, pa će se doći do pravilnog zaključka. Treba svakako, veli Šulek, imati na umu Karadžićeve riječi, da se svi treba »da trudimo, dotle da dotjeramo, da nam jezik u knjigama bude tako jednak, da se svaka knjiga može od slova do slova preštampati od Latinskijeh slova Slavenskima, a od Slavenskijeh Latinskima, pak ćemo onda (i *samo* onda) biti jedan narod i imati jednu književnost«.[31]

Čudno je u prvi mah, što i Karadžić i Šulek teže za istim ciljem, a ni u ovakvim pojedinostima ne mogu naći jedinstveno rješenje. Ali kada uzmemo u obzir, da Šulek i ilirci sada još (1846) stoje na nešto drugačijim pozicijama nego Karadžić, bit će nam to mnogo jasnije. Kao što sam prikazao u raspravi »Ideološki osnovi Zagrebačke filološke škole 19. stoljeća«, ilirci sada još snatre o jezičnom jedinstvu Hrvata, Srba, Bugara i Slovenaca, pa predlažu rješenja, za koja misle, da će se lakše prihvatiti na svima stranama, a Karadžić predlaže rješenja samo za Srbe i Hrvate. Stoga je Šuleku dosta važan prije spomenuti podatak, da i »Štajerci, Kranjci i Koruščani« izgovaraju popratni samoglasnik, a za Karadžića to nema nakakve siline dokaza. Za ilirce je Karadžićevo rješenje jednostrano, a njihovo sveobuhvatno, ilirsko, jugoslavensko, a ne samo hrvatskosrpsko.[32]

Ilirci u to doba i s tih pozicija brane svoj pravopis iz 1836. i od Karadžića i od Zadrana. Zadranima se još obraćaju posebnim člankom u Vrazovu »Kolu« 1847. pod nazivom »Naš pravopis i Zora dalmatinska«. Ilirci su se već ponadali, da će njihov pravopis i jezik pobijediti na književnom jugu, a sada su ih se nemilo dirnule spomenute kritike. Citiram iz spomenutoga članka u »Kolu«, komu je autor ili Babukić ili Vraz: »I čim je vlada posao naš uzakonila utemeljivši u Zagrebu stolicu narodnog jezika i jednu školu za odgojenje dobrih narodnih učiteljah, u kojoj će se sve nauke predavati i učiti na novom književnom jeziku,

[31] Karadžić je to napisao na 20. str. knjižice spomenute u 26. bilješci ove rasprave, baš pri raspravljanju o pisanju zamjene glasa jata i o pisanju samoglasnika *r*. Vidi se po tome, da Šulek odgovara i Karadžiću, premda ga toliko ne spominje kao Zadrane.

[32] V. »Ideološke osnove«, t. 2.

i naredivši pravopis i književni naš jezik ne samo za ove učiteljske stolice već i za sve narodne škole po Hàrvatskoj i Slavonskoj, po Krajini i Istrii, i čim smo razabrali, da se oko toga radi već i po gornjih stranah: po Štajerskoj, Kranjskoj i Goričkoj, krèpko nam je nadanje razigralo sàrdce, da će se jedanred dokinuti gradnja našega Babela, a š njom i prestati vaskoliki razdor u načinu pisanja. I kad smo s puta uklonili tolike zapréke i toliko stekli krasnih carskih darovah, nitko sad nije više dvojio, da će narodna naša književnost s većom snagom osilit i do ožudjena domahnuti se savàršenstva. Nu na jedanput obatali nam se sva ta nada, uzkàrsne opet nesloga, gdě smo joj se najmanje nadali.«[33]

Karadžić je uskoro, 21. VI. 1847., uputio poslanicu Anti Kuzmaniću u Zadar, u kojoj govori i o ovom pitanju. Savjetuje Zadranima, neka napuste pisanje popratnog samoglasnika uz samoglasno *r*, »mjesto *barvanah* ili *bervanah* da pišete *brvana*«, neka napuste pisanje glas *–h* u gen. množine, što provode Zagrepčani, i neka radije ostanu pri svome ikavskom govoru nego da uvedu ilirsko *ě*. »Ako vi – piše Karadžić – za to ne primate Zagrebačkoga pravopisa što očekujete da se kakav bolji počne, onda imate sa svim pravo, i držite se tako; ako li ga za to ne primate što ste radi s tijem današnjijem svojijem da ostanete za svagda, onda bih vam ja rekao da taj sadašnji odmah ostavite i Zagrebački da primite.« Uza sve ograde prema Gajevoj reformi latinice Karadžić ipak više cijeni ilirski pravopis nego dalmatinski, ali što se jezika tiče, on sasvim osuđuje ilirsko »miješanje narječija«, t. j. ostavljanje starijih jezičnih elemenata u štokavskom književnom jeziku *(ženah, ženam, ženami)* i čitanje *ě* na tri moguća načina. Premda je svijestan, da i većina Srba misli o jeziku kao i Zagrepčani, on je ipak uvjeren, da će ona manjina i u jednih i u drugih, koja želi pisati izvornim narodnim jezikom bez miješanja narječja, ipak pobijediti. Ako prihvate tri spomenuta Karadžićeva savjeta, Zadrani će preteći Zagrepčane, »jer će i oni to morati primiti kad tad, već ako da im bude drago uz prkos jednako raditi protiv razuma i sloge. Pišući tijem svojijem narječijem (misli: ikavskim) istina ne možete se nadati da će se ono primiti da bude općeno književno južnijeh Slavena, samo ćete se moći izgovarati protiv Zagrepčana da pišete narječijem kojijem se u narodu govori; ako li biste htjeli pristati i mogli se složiti da počnete Zoru Dalmatinsku pisati čistijem južnijem narječijem naroda našega (kao i ja *ovo* što pišem, i kao što su i Dubrovčani pisali, samo što oni nijesu imali savršena pravopisa po kome bi se moglo svuda onako čitati kao što je govorio onaj koji je pisao), onda biste vi mnogo pravije imali zvati Zagrepčane u slogu i kriviti ih što u nju ne pristaju, nego li što sad oni vas zovu i krive; onda bi postali prvi pošljednji i pošljednji prvi.«[34]

[33] Kolo, 1847. Članci za literaturu, umětnost i narodni život. Urednik Stanko Vraz, knj. IV., str. 85.–93.

[34] Vuka Stefanovića Karadžića *Poslanica Antu Kuzmaniću u Zadar*, Slavische Bibliothek, Wien 1851., str. 90.–96.

Hoteći da presudi u ilirsko-zadarskom sporu Karadžić odbija ilirsku koncepciju o književnom jeziku, kako ju je Gaj zamislio u svojem Proglasu od 5. prosinca 1835.: »U Iliriji može samo jedan jezik pravi književni biti, njega netražmo u jednom městu, ili u jednoj državi, nego u čeloj velikoj Iliriji.« Ili Gaj je to još jasnije rekao u članku »Pravopis« u »Danici« 1835.: »Nekoji štimaju, da bi potrebno bilo odmah jedno narječje poprijeti, i vsim ostalim narinuti, i med ovemi zvekšinum vsaki svojega sela reč vsim drugim predpostavlja. Drugi opet sude, da se ze vsih sada obstoječih i navadnih narječjih brže bolje jedan književni jezik skroji ili skuje. Prvim odgovarjamo: da književstvo nesme biti spodobno povodnji; a drugim, da nesme biti spodobno kovačiji; stalno uputjeni, da tak živa, kak pisana reč med naravske stvari spada, i da anda vu svem poleg naravi obdelavati i ravnati se ima.«[35] Gaju se dakle potpuno preuzimanje Karadžićeva narodnog novoštokavskog ijekavskog govora čini u tadašnjoj situaciji kao poplava, koja ne bi dala željene rezultate, ali on nije ni za potpuno miješanje narječja, nego za nekakav srednji put. Prikazavši Šulekovo gledište iz 1846. i Karadžićevo iz 1847., jasno nam je, da se ta gledišta još nisu približila. Do teoretskog približavanja došlo je tek poslije revolucionarne godine 1848., u stilizacijama t. zv. Bečkog književnog dogovora iz god. 1850., koje zapravo znače potpunu pobjedu Karadžićevih pogleda na književni jezik i pravopis.

Peta točka Književnog dogovora od 28. ožujka 1850. posvećena je pisanju samoglasnog *r*. Potpisnici Ivan Kukuljević, Dimitrija Demeter, Ivan Mažuranić, Vuk Stef. Karadžić, Vinko Pacel, Franjo Miklošić, Stjepan Pejaković i Đuro Daničić složili su se jednoglasno, da se pred samoglasnim *r* ne piše ni *a* ni *e*, nego neka stoji samo *r*, i to s ovih razloga: a) zato, što narod tako govori, b) što književnici istočnoga vjerozakona svi tako pišu (osim, jednoga, dvojice), c) što i Česi tako pišu, d) što su i mnoge slavenske knjige glagoljskim slovima tako pisane, e) što se sad dokazuje, da ni u starome slavenskom jeziku na ovakvim mjestima nije trebalo pisati jerova ni kod *r* ni kod *l*, jer su ova oba slova na ovakvim mjestima bila samoglasna.

Ti su nam razlozi poznati iz prijašnjih Karadžićevih polemika, a i druga obrazloženja, na pr. za nemiješanje narječja, za ijekavski govor kao književni, za pisanje glasa *h*, za genitiv množine bez *h*, također su samo varijacije njegovih već prije objavljenih shvaćanja. Navodim samo obrazloženje u 1. točki o štetnosti miješanja narječja: »ne valja miješajući narječja graditi novo, kojega u narodu nema, nego da je bolje od narodnijeh narječja izabrati jedno, da bude književni jezik; a to sve a) zato, što nije moguće pisati tako, da bi svak mogao čitati po

[35] »Danica« 1835., br. 10.–12.

svojem narječju, b) zato, što bi svaka ovakova mješavina, kaono ti ljudsko djelo, bila gora od kojega mu drago narodnoga narječja, koja su djela božija, a c) i zato, što ni ostali narodi, kao na pr. Nijemci i Talijani, nijesu od svojijeh narječja gradili novijeh, nego su jedno od narodnijeh izabrali, te njim knjige pišu.«[36]

Karadžićeva koncepcija o zajedničkom književnom jeziku samo za Srbe i Hrvate sad je izvojevala pobjedu, i to poglavito zato, što se u to vrijeme slovenski književni jezik već znatno afirmirao, pa je ilirsko shvaćanje o zajedničkom književnom jeziku za sve južne Slavene sad već postalo nestvarno. Ali Bečki književni dogovor nije potpisao nijedan jezični stručnjak ilirskoga kruga, ni Ante Mažuranić ni Vjekoslav Babukić, a ni Ljudevit Gaj ni Bogoslav Šulek, koji su davali pravac razvoju književnog jezika u ilirskom krugu. Potpisnici s hrvatske strane jesu književnici, a jezični je stručnjak samo Vinko Pacel, koji se tek pomolio na horizontu javne djelatnosti. Objavljujući Književni dogovor u svojim »Narodnim novinama«, Ljudevit Gaj ga popraća vrlo rezerviranim riječima: »Vrieme će na skoro pokazati jeda li je ovaj priedlog praktičan i vodi li u današnjem našem položaju k ožudjenoj slozi i jednakosti, ili pako naprotiv još k većemu ciepanju i književnom razdoru.«[37] Ta je rezerviranost ipak bio znak, da ilirci ne će tako lako priznati svoj poraz.

Ako pogledamo novine, gramatičke priručnike i ostale edicije iliraca poslije spomenutog Književnog dogovora, vidjet ćemo, da u njima s obzirom na jezik i pravopis nema nikakvih promjena u duhu toga dogovora. Književni jezik i dalje zadržava arhaizme, koji su bili kritizirani kao miješanje narječja, i dalje se zadržava *ě* (naizmjence s *je* i *ie*), koje je osuđeno u 2. točki dogovora, i dalje se piše *–h* u gen. množine, koje se osuđuje u 4. točki, i dalje se piše – *àr* i – *èr*, što je bilo osuđeno u 5. točki dogovora. To svakako znači, da Kukuljević, Demeter i Mažuranić nisu potpisali Književni dogovor kao kakvi opunomoćenici ili bar u ime ilirskih rukovodilaca. Ilirska generacija znatnim je dijelom raspršena nakon uvođenja apsolutizma, ali njezini jezični stručnjaci i dalje ostaju na pozicijama, na kojima su bili prije Književnog dogovora. To dakako ne znači, da je taj dogovor ostao bez ikakva odjeka, njegove će misli od zgode do zgode uskrsavati, dok se napokon potpuno ne afirmiraju potkraj stoljeća, ali pedesetih godina 19. stoljeća one nisu provedene u djelo u hrvatskim krajevima. Pokazat ću na nekoliko primjera, kako ilirska jezična i pravopisna tradicija i dalje nesmetano živi.

Vjekoslav Babukić, uz Antu Mažuranića glavni Gajev jezični savjetnik, izdao je 1854. u Zagrebu veliku »Ilirsku slovnicu«, svoje životno djelo, koje ima 444 strane teksta. Čitava je ta knjiga napisana u duhu

[36] Narodne novine, god. 1850., br. 300, str. 832. Preštampano i u »Skupljenim gramatičkim i polemičkim spisima Vuka Stefanovića Karadžića«, knj. III., Beograd 1896., str. 299.–303.

[37] O. c., str. 832., podlistak »Poučiteljni zabavnik«.

ilirskih jezičnih koncepcija, kao gramatika zajedničkog južnoslavenskog književnog jezika, a Karadžićeva se gramatika u toj knjizi ocjenjuje kao srpska,[38] t. j. jednostrana, a ne zajednička. Dok u svojoj prvoj gramatici god. 1836. nije ni osjećao potrebe da protumači način pisanja samoglasnog *r*, ovdje donosi na str. 5. i 6. opširno objašnjenje, po kojem treba pisati na ilirski način *àr* ili *èr:* »Samoglasnici: *à* i *è* (t. j. pod ovom slikom) upotrěbljavaju se takodjer i za *němi glas* pred suglasnikom jezičnim *r*, kad za njime jedan ili dva ina suglasnika slěde, n. p. kàrv ili kèrv; kàrst ili kèrst; càrkva ili cèrkva; màrkva ili mèrkva; smàrt ili smèrt. Někoji pisci, budući se nečuje niti jasno *a* niti *e*, neupotrěbljavaju u takovu slučaju nikakova samoglasnika, n. p. krv, krst, crkva, mrkva, smrt itd. – Mi smo onoga mněnja, da takav *němi glas* pred *r* iz gèrla proizlazi, i da je glasu *a* najbliži, samo što nemamo dosada za njega *prave* i *samostalne* slike, što ćemo drugdi obilnie dokazati. I dok se to znanstveno nedokaže i neustanovi, bilo je učiteljsko tělo c. kr. akademijske gimnazie zagrebačke onoga mněnja, da se kratko naznačeni samoglasnik *è*, kao najobćenitie dosada upotrěbljavan, za školske knjige upotrěbi, te da se time anarhia pravopisna, koja je u novie vrěme medju pisci zavladala, barem u obučavanju mladeži dokine, – što je i vis. ministarstvo bogoštovja i naukah odobrilo. – S toga i mi u ovoj slovnici upotrěbljujemo u spodobnu slučaju sliku *è*, n. p. kèrv, kèrst, cèrkva, mèrkva, smèrt.«

Vidi se dakle, da je već i samim ilircima bila neprilična dvostrukost s popratnim samoglasnikom *è* i *à*. Ovaj prijedlog zagrebačke akademijske gimnazije, da se piše samo *è* u školskim knjigama, i odluka prosvjetne vlasti, da se to odobri, znače novo razdoblje u historijatu ovog pitanja. U škole su sada ušli udžbenici pisani narodnim jezikom, u njima se uvelo pisanje *èr*, pa će to od sada biti dominantno za nekoliko decenija, unatoč protivljenjima, koja će se sada sve više pojavljivati. Dok Antun Mažuranić god. 1839. u svojim »Temeljima ilirskoga i latinskoga jezika« nije ni osjećao potrebe da govori posebno o pisanju samoglasnoga *r*, dotle on u školskoj »Slovnici hèrvatskoj« god. 1859. opširno obrazlaže potrebu pisanja s popratnim *è*. U tom obrazloženju Mažuranić uopće pobija postojanje samoglasnoga *r*: »Ali uzimati *r* za samoglasnik, znači dopuštati, da ima samoglasnikah, koliko slovah; jer nijednoga neima suglasnika, koji se nebi dao onako kao *r* s onim samostalnim glasom i spręda i straga izgovoriti, n. p. b', 'b, r', 'r, itd. Obě azbuke imaju za ovaj glas osobita slova (glag. I; cir. ъ, ь), od kojih–bi–se jedno moralo pisati i u ovakvih slovkah pred *r*, n. p. пръст (ne прът, što je bugarski). Stoga *è* piše–se pred *r* za onaj izvorno hèrvatski sa-

[38] Babukić citira mišljenje Matije Majera iz Celovca, s kojim se očito slaže: »ktor hoće pisati u il. slovenskom podnarečju, nek se dèrži gramatike Murkove ali Metelkove (izuzamši Metelkov krivopis); ktor hoće pisati po serbsko, nek se dèrži slovnice Vuka Stefanovića ali gramatike J. Berlića; tkor bi pak rad pisal po ilirsko, t. j. u knj. narečju za Slovence, Horvate i Sèrblje zajedno, nek se dèrži slovnice ilirskoga narečja Věkoslava Babukića.« (Ilirska slovnica, Zagreb 1854., str. 183. i 184.)

mostalni glas, koji neglasi kao nijedan latinski samoglasnik: *pèrst, kèrst, vèrt, smèrt* itd.«[39] Mažuranić dakle drži i naučava, da se uz samoglasno *r* čuje poluglas, i to ispred *r*. Sve to devet godina poslije Književnog dogovora.

Da bude zavrzlama još veća, potpisnik Bečkog književnog dogovora Ivan Mažuranić kao kancelar donosi 29. listopada 1862. pod br. 3180 odluku, kojom se u hrvatske škole u potpunosti uvodi Gajeva ortografija, što znači i potvrdu pisanja *èr*.[40] Pokazalo se, da su drugo težnje, a drugo konkretna stvarnost. U borbi protiv apsolutizma i germanizacije ilirci su se pedesetih godina 19. stoljeća morali boriti za osnovna prava narodnog jezika. U tome im je oslon na ilirske tekovine u znatnoj mjeri olakšavao nezavidnu situaciju. U to se doba kao branilac prava narodnog jezika istakao Adolfo Veber Tkalčević, vjerni sljedbenik ilirske tradicije i uskoro predvodnik Zagrebačke filološke škole.[41] Borba se sada vodila o cjelini, a ne o pojedinostima. Odluka Ivana Mažuranića značila je zapravo ponovnu potvrdu prijedloga zbora zagrebačke akademijske gimnazije iz prošlog decenija.

Razumljivo je dakle, što i Adolfo Veber sastavlja svoju »Slovnicu hèrvatsku« god. 1871. i 1873. po tim službenim direktivama, koje uostalom, kao što znamo iz njegovih polemika, odgovaraju i njegovim shvaćanjima i željama. I on u toj školskoj gramatici dosta opširno prikazuje potrebu pisanja *èr*: »Mukli glasnik *è* stoji pred *r*-om, za kojim u jednoj slovci slědi jedan ili više suglasnikah, ter se izgovara muklo glasom, posve jednakim glasu, kojim se od prednjega suglasnika na *r* prelazi; n. p. pèrst, vèrt itd.«[42] U bilješci uz to Veber napominje, da se na nekim dalmatinskim otocima mjesto toga mukloga glasa pred *r*-om izgovara otvoreno *a*, a u Zagorju *e* (*parvi, pervi*); čak i u hercegovačkom se mjesto *cerni* izgovara *čarni*, ali »većina je naroda zadèržala mukli glas pred r-om, koji se u knjigah bilježi znakom *è*«.[43] Veber dakle, jednako kao i Mažuranić, drži, da se na tom mjestu izgovara poluglas i da ga treba bilježiti. A to su bila dva glavna gramatičara toga razdoblja. Nije dakle čudo, što je i mladi Jagić svoje »Priměre starohèrvatskoga jezika iz glagolskih i cirilskih književnih starinah« za sedmi i osmi gimnazijski razred god. 1864. i 1866. priredio po ilirskoj ortografiji.[44] Bez ikakva obzira na Bečki književni dogovor ilirska koncepcija o knji-

[39] Antun Mažuranić: Slovnica Hèrvatska. Za gimnazije i realne škole. Zagreb 1859., 29., § 64.

[40] Ladislav Mrazović: Ob ustanovi hrvatskog pravopisa, »Vienac« 1877., str. 176.–179.

[41] Vidi njegovu raspravu »Ustroj ilirskoga jezika« u zagrebačkom »Nevenu« 1856.

[42] Adolfo Veber: Slovnica hèrvatska za srednja učilišta, Zagreb 1873., str. 5.–6.

[43] O. c., str. 6.

[44] Vatroslav Jagić: Priměri starohèrvatskoga jezika iz glagolskih i cirilskih književnih starinah, sastavljeni za sedmi i osmi gimnazijalni razred. Dio pèrvi. Uvod i priměri staroslovenski. U Zagrebu 1864. Dio drugi. Uvod i priměri starohèrvatski. U Zagrebu 1866.

ževnom jeziku i pravopisu postala je šezdesetih godina službena i za škole obavezna. Tako je poslije privremene Karadžićeve pobjede god. 1850. nastupila pedesetih i šezdesetih godina potpuna pobjeda ilirskih jezičnih shvaćanja, ali i ona je bila, kao što ćemo vidjeti iz daljih razlaganja, također samo privremena.

5

Bečki književni dogovor iz 1850. ipak nije ostao bez svojih sljedbenika u Hrvatskoj. Oni su se okupili u početku pedesetih godina u osamostaljenoj »Matici ilirskoj«, koja je izrasla iz zagrebačke Narodne čitaonice. U Matičinu odboru, koji je izabran 27. veljače 1851., pored predsjednika Ambroza Vranicanija izabran je za potpredsjednika prvi potpisnik Bečkoga dogovora Ivan Kukuljević, a za tajnika Andrija Torkvat Brlić,[45] za koga je sprijeda spomenuto, da se u »Zori dalmatinskoj« već 1844. zalagao za napuštanje popratnog samoglasnika uz samoglasno *r*. Ivan Kukuljević je tada razvio znatnu organizacionu i naučnu djelatnost, a u Matici je vršio dužnost pročelnika književnog odbora. Kako je Stanko Vraz obolio i umro, odbor je povjerio tajniku Andriji T. Brliću, da on priredi za štampu osmu knjigu »Kola«. On je to učinio, pa je po svojem shvaćanju i uz pristanak odbora Matice samoglasno *r* u tom »Kolu« odštampao bez popratnog samoglasnika.

Brlićevi su argumenti već 1844. bili sasvim vukovski: uz samoglasno *r* ne čuje se nikakav popratni glas, a treba pisati onako, kako se govori: osim toga bez popratnog glasa pišu i oni, koji se služe ćirilicom, pa i Vuk, koji dobro poznaje jezik; pišu tako i Česi. A Ivan Kukuljević, koji je imao znatno političko iskustvo iz revolucionarne godine 1848., i sada se odlikovao političkim potezima. Tek u veljači 1851. osamostaljena Matica ilirska pokreće u lipnju 1851. jednu sveslavensku akciju, koja ju je gotovo glave stajala. Ona izdaje proglas latinicom i ćirilicom i upućuje ga Društvu poljske književnosti u Krakovu i Lavovu, Matici rusinskoj u Lavovu, Matici srpskoj u Budišinu, Slovenskom društvu u Ljubljani, Češkom muzeju u Pragu, Poljskom književnom društvu u Poznanju, Društvu Cirila i Metoda u Brnu, Slavenskom društvu u Parizu, Društvu poljskih prijatelja u Londonu, Poljskom književnom društvu u Varšavi i Društvu srpske slovesnosti u Beogradu. U tom proglasu Matica ilirska poziva ta književna društva, »da odaberu po dva ili tri vješta muža, koji bi se sastali u kojem slavenskom gradu, po našem mnienju u Varšavi ili Beogradu, te bi vijećali o tom, kako da se razni načini pisanja kod Slavjana jedan drugome približe, i postavili u duhu prave slavenske uzajemnosti pravila, po kojih bi se imala slavjanska narječja obrazovati, da se u napredak još više ne razilaze. Ako nam nije sudjeno imati jedan književni jezik, a ono nam je dužnost, da ugledajuć se u

[45] T. Smičiklas i F. Marković: Matica Hrvatska od godine 1842. do godine 1892. Zagreb 1892., str. 21.

stare Grke nastojimo oko toga, da nam se jezici što više primiču.«[46] Sam ministar Bach protestira preko banske vlade protiv ove akcije, koju sam ovdje spomenuo zato, da bi se jasnije uočilo, kakva je bila atmosfera u Matičinu odboru i kako je takvu odboru ideja Bečkoga književnog dogovora svakako morala biti draga. U polemikama, koje su nastale zbog izdavanja »Kola« i drugih Matičinih edicija po novijem pravopisu, vidjet će se, da je odbor Matice ilirske zaista stajao na pozicijama Književnog dogovora. Bio je to početak rascjepa među samim ilircima s obzirom na književni jezik i pravopis.

Čim je izašla osma knjiga »Kola«, napao ju je oštro Ante Starčević u Narodnim novinama od 3. listopada 1851. prigovorivši uredniku Andriji Brliću, što ne mari dovoljno za jezik i pravopis. »Tu je izpuščen svaki samoglasac pred *r* u rečima n. p. pèrst, kèrv i spodobnim, tu se proste rieči na dvoje-troje ciepaju, tu se tèrpaju skup glasci, gdie im nije miesta, a izpuštaju se, gdie bi morali biti . . .«[47] Na tome mjestu dodaje urednik Ljudevit Gaj bilješku ispod crte: »Kako čujemo, isto tako tiska se i staro klasičko dielo ‚Kristiada' Palmotićeva. Dèržimo, da je to očito kvarenje jezika i nagerdjivanje stare klasičke književnosti, – o čemu u svoje vrieme. Opazka učredničtva.« Vidi se dakle, da Gaju nisu bili po volji zaključci Književnog dogovora i da im se on u praksi protivi. Ovdje se nije radilo samo o pravopisnom pitanju, o kojem je ovdje riječ, nego i o tipu književnog jezika, koji zagovara Karadžić. A da Starčević već nišani i na Karadžića, vidi se po osnovnoj misli recenzije: ». . . piscu treba ne gledati, kako koi govedar govori, nego mu se valja tèrsiti, da ga svaki govedar razumi, i da uho slušatelja nevredja.«

Uskoro je Starčević u Narodnim novinama od 7. listopada 1851. također vrlo nepovoljno ocijenio jezik i pravopis »Dubrovnika, cvieta narodnoga književstva«, kojemu je drugi svezak priredio Matija Ban u izdanju Matice ilirske: ». . . . on šara čudnim načinom u pravopisu, kad piše č, e, ie, j, on je bez i najmanjeg razloga izpustio svaki samoglasac pred *r*, a time je ne samo naš jezik pobarbario, nego je i težko sagriešio i proti piscu i proti našoj klasičnosti.«[48] A kad je uskoro izašla troškom Matice i Palmotićeva »Kristijada« bez popratnog samoglasnika ispred *r*, Starčević se razbjesnio pa u prikazu knjige govori u Narodnim novinama od 31. prosinca 1851. ovako oštro: »Pred *r* izpuščen je Palmotićev *à*. O drugom nagèrdjenju neću ni govoriti. Obćinstvu će biti znano, da je *r* najdivljii, najneugodnii glas, da je glas njegov u jezikoslovju i u pievanju poznan pod imenom glasa pasjega . . . Polag ovoga glasa razdieljuju se jezici na umiljate i na neugodne . . . Ako li k ovome slovu dojdu još niekolika poluglasca neugodna, onda se čovieku čini, da se razgovara sa bontonistom iz kotca, a ne s čoviekom. Dakle

[46] O. c., str. 25.
[47] Narodne novine, Zagreb 1851., br. 227, str. 654.
[48] Narodne novine, Zagreb 1851., br. 230, str. 661. i 662.

treba ovaj glas, kad nije moguće sasvim izbaciti, barem čim većma osladiti i ublažiti. Gg. »matičari« baš protivno rade, a time biva, da ikoliko izobraženi ljudi moraju naš miloglasni jezik nazivati jezikom pasjim. Na slavu gospodi matičarima! Ko pozna predmet Kristiade, i piesmarstvo našega Palmotića, pa nije postao tugjim diplami, taj će priznati, da nikada niko s ničim nije toliku spèrdnju učinio, koliku gg. matičari s Kristiadom. Cielo dielo govori o vrućoj ljubavi čovječanstva i o krieposti, dakle o najliepšim, najplemenitiim stvarima, pa kad se medju vapajem veličanstvenoga uznešenja začuje quintet poluglasacah oko *r*, onda čoviek drugo nemože učiniti, nego sa žalostju knjigu baciti.«[49]

Premda ovo nije stručna ocjena, zbog njezina zaključka, a i zbog toga, što je izašla u Narodnim novinama s očitom sklonošću urednika, upravni odbor Matice ilirske morao je na nju odgovoriti. Iz toga odgovora, koji je izašao 23. siječnja 1852. u Narodnim novinama pod naslovom »Očitovanje«, saznajemo zaista, da je do Matičinih promjena u pravopisu došlo pod utjecaj Bečkog književnog dogovora. »Što ravniteljstvo matice poluglas pred *r*-om nepiše, i zato *è* i *à* u riečih *prvi* itd. izostavlja, time hoće da žrtvu prinese književnoj slogi južnih Slavenah. Al ni u tom nije samovoljno radilo. Nećemo da se pozivamo na Čehe, koji onakve rieči isto onako pišu: samo to velimo, da ćirilskimi pismeni nitko nepiše *a* ili *e* pred *r*-om u riečih *prvi* itd., a nije prilike da će ikad tko pisati, kao što nije nitko ni glagoljskimi pismeni tako pisao. Zašto dakle da se jogunasto držimo u pisanju onoga, što polovica naroda nepiše, jer se to negovori? Hoćemo li vjekom samo slaviti slogu, a nikad joj se neprimicati? – Nu ravnateljstvo Matice nije prvo onako počelo pisati: već god. 1849. odlučilo je više naših pisacah u književnom dogovoru u Beču, da će onako pisati. Isti način pisanja prigrlilo je od svoga postanka i društvo za jugoslavensku povjestnicu, pa i drugi pisci – tek onda je i ravniteljstvo Matice odlučilo istom stazom udariti.«[50] Ako dodamo, da je osnivač i predvodnik Društva za jugoslavensku povjesnicu bio Ivan Kukuljević, još nam je jasnija njegova inicijativa u toj promjeni. To je osim toga ista misao, koja je potakla Matičin odbor, da uputi onaj poziv slavenskim književnim društvima za izjednačivanje pravopisa.

Starčević dakako nije uvažio ove razloge. On je u svojem odgovoru u Narodnim novinama 30. siječnja 1852. ostao pri svojem tvrđenju iz 242. broja Narodnih novina god. 1851., da se ono *e* uz *r* izgovara, »da ga izgovara velika strana našega naroda vazda, a u pevanju izgovaramo ga svi, svi bez ijedne iznimke«. On čak traži, neka se ovo *e* uvijek i izgovara: »Ovo ni najmanje ne vređa razumljivost, a jezik zlamenito polepšava.«[51] Ujedno navješćuje gramatiku književnog jezika, kakve još

[49] Narodne novine, Zagreb 1851., br. 298 i 299, str. 854.
[50] Narodne novine, Zagreb 1852., br. 18, str. 175.
[51] Narodne novine, Zagreb 1851., br. 242, str. 694.

nemamo, a on će je napisati. Gaj to popraća primjedbom, da će o svemu tome biti pristojno prigovoreno, kad ta gramatika izađe. Ali ta gramatika nije ni napisana, pa nije ni izašla. Završna je Starčevićeva riječ: »Dosad je istina kod nas, a nadamo se, da će i ostati.«[52]

Matica ilirska nije popustila unatoč oštrom napadaju. Iste godine, 10. VIII. 1851., donesen je pod Kukuljevićevim predsjedanjem zaključak, da se pokrene književni časopis »Neven«, koji će buditi ljubav prema lijepoj knjizi i u omladine i u žena. Pod uredništvom Mirka Bogovića, Matičina odbornika, zaista izađe prvi broj »Nevena« 1. siječnja 1852. Započete pravopisne borbe nastavile su se postepeno u tom Matičinu glasilu, ne naglo i ne žestoko, nego blago, ali ipak u duhu Bečkog književnog dogovora.

»Neven« je ispočetka štampan ilirskim pravopisom i ilirskim tipom književnog jezika. Pojavio se »u četvèrtak 1. Sèčnja 1852.«, dakle s *ě, èr, -ah* u gen. mn. i uopće sa starijim oblicima u množini *(ženam, ženah, ženami).* Prve ga je godine uređivao Mirko Bogović, druge Ivan Perkovac (do 26. broja), a od 27. broja Vojko Sabljić. Ni druge godine nema pravopisnih ni jezičnih promjena. Očito je na tu suzdržljivost djelovala Starčevićeva oštra kritika u Narodnim novinama, kojoj je bio naklonjen i sam Gaj. Ali u 1. broju »Nevena« god. 1854., kojemu je sada urednik Josip Praus, izlazi na 16. strani urednikova bilješka o pravopisu, u kojoj on najavljuje Matičin pravopis. »Što se tiče načina pisanja, služit ćemo se u Nevenu za sada onim pravopisom, koji je družtvo Matice a naime književni odbor u novije vrěme poprimio. U ostalom sudimo, da se ovakova pitanja ni u jednoj književnosti neriješavaju hitno i kao po zapovědi, nego sveudiljnim polaganim napredovanjem . . .« Uredništvo ne će odbijati članke, koji su pisani drugačijim pravopisom, nego će ih donijeti, ako su po sadržaju valjani, i po pišćevu pravopisu, ako on to baš želi. Ali s obzirom na to, što postoji pravopisna nejedinstvenost, uredništvo poziva književnike, koji se bave filologijom, da rasprave sporna pravopisna pitanja i navedu razloge za svoj način pisanja, »iskreno dakle želeć, da se na skorom i u ovom pitanje sědinimo«.[53] To je sve dakako bilo pripremljeno i dogovoreno, pa već 5. siječnja 1854. izlazi u književnom prilogu »Nevena« opširna rasprava Bogoslava Šuleka »Zašto izostavljamo *e* pred *r*-om u riečih krv itd.?«

Bogoslav Šulek je tada također bio odbornik Matice ilirske (od 1851.) i ugledan opozicioni, liberalni novinar. On je 23. VI. 1849. napustio uredništvo Narodnih novina, jer je zapazio, da se Gaj približava vladinu taboru. Poslije toga je radio u naprednom »Slavenskom jugu«, u »Jugoslavenskim novinama«, a sada i u »Nevenu« baveći se popularizacijom novovjekih izuma i prirodnih rijetkosti.[54] U »Nevenu« objavljuje dvije

[52] Narodne novine, 1852., br. 24 od 30. I. 1852.

[53] Neven, zabavni i poučni list, Zagreb 1854., br. 1, str. 16.

[54] Rudolf Maixner: Bogoslav Šulek. U knjizi »B. Šulek: Izabrani članci«, Zagreb 1952., str. 7.–28.

značajne i utjecajne rasprave baš g. 1854.: prva je već spomenuta, o pisanju samoglasnog *r*, a druga je također o tada važnom pravopisnom pitanju, o pisanju zamjene starog jata: »O dvoglascu ie«. U ovoj posljednjoj založio se za napuštanje slova *ě*, koje je Gaj uveo, ali nije prihvatio ni Karadžićevo *ije, je*, nego starije ijekavsko *ie, je*. Po odjeku tih članaka može se reći, da su oni za neko vrijeme uputili razvoj tih pravopisnih problema u onom pravcu, koji je naznačio Šulek. Ali Šulek sada u »Nevenu« nije govorio samo u svoje ime, nego i u ime svojih sumišljenika u odboru Matice ilirske na čelu s Ivanom Kukuljevićem, prvim potpisnikom Književnog dogovora.

»Neven« je pozvao na pravopisnu diskusiju »književnike, koji se filologiom bave te su u tom naležni sudci«. Za novi pravopisni pravac nije mogao računati na V. Babukića, A. Mažuranića i A. Vebera, jer su oni ostali u potpunosti vjerni Gajevu ilirskom tipu književnog jezika i pravopisa. Iz Kukuljevićeva kruga, odnosno iz odbora Matice ilirske »filologijom se dosad bavio« samo B. Šulek. Evo popisa Matičinih odbornika: Ambroz Vranicani, Ivan Kukuljević, Mirko Bogović, Stjepan Ilijašević, Ivan Mažuranić, Petar Preradović, Bogoslav Šulek, Naum Mallin, Andrija T. Brlić.[55] Kao što je u 3. t. ove rasprave spomenuto, Šulek je već u »Danici« 1846. pisao o tom pravopisnom pitanju i sasvim odlučno se izjasnio za pisanje *ȁr*, i to stoga, što se uz samogl. *r* čuje neki poluglasnik, što je takva i tradicija, i napokon što to traži blagoglasje. Tada je on još stajao na Gajevim i Babukićevim pozicijama, tada se još snatrilo o jedinstvenom književnom jeziku za sve južne Slavene. Ali sada, poslije 1848., a osobito poslije Bečkog književnog dogovora 1850., pa i poslije Matičina apela 1851. na slavenska književna društva o potrebi slavenskog pravopisnog približavanja, Šulek u prvom redu misli na postizanje pravopisne sloge između Hrvata i Srba.

U uvodnom dijelu članka Šulek ponavlja svoju nekadašnju misao, da se uz samoglasno *r* čuje »poluglasac«, ali »neima cieloga samoglasca«. Teškoća je u tome, što latinica nema slova za poluglas, a uvoditi poluglas iz ćirilice ne bi imalo nikakva smisla. Ali isto tako nema opravdanja, da se za poluglas piše pun samoglasnik, kao što naši »južni pisci pisahu *ȁ*, a sjeverni ponajviše *ȅ*«. Pisanjem takva samoglasnika nastaje nesporazum, jer ima mnogo riječi, u kojima valja izgovarati *a* i *e* ispred *r*, na pr. *varka, parnjak, berba, perce*. Šulek je dakle usvojio Karadžićeve argumente iz god. 1845. Nije osobito olakšanje, ako se nad *a* ili *e* stavi akcenatski znak, jer to može izazvati sumnju, da taj samoglasnik treba izgovarati s takvim akcentom. Po zakonima našeg jezika više bi trebalo pisati *a* nego *e*, ali vrlo malo ima krajeva, gdje se ti samoglasnici ispred samoglasnika *r* izgovaraju, a »vaskoliki narod izgovara ondje samo poluglasac«. Stari pisci ne mogu poslužiti kao ugled, jer je u njih vladao »u ovom pogledu metež«. Ali nasuprot tome danas u književnika prevladava izostavljanje toga samoglasnika (Demeter, Ku-

[55] T. Smičiklas i F. Marković: Matica Hrvatska, Zagreb 1892., str. 21.

kuljević, I. Mažuranić, P. Preradović, Vukotinović i dr.), ne pišu ga ni Srbi, a i jugoslavenska pravna terminologija, koju je izdala vlada, pisana je bez popratnog samoglasnika. Protivnici se pozivaju na blagoglasje, na školu, koja ima samo *èr*, i na potrebu sloge. Blagoglasje izlazi iz prirode jezika, odgovara Šulek, pa po tome »ljepše zvoni« izgovor *grmi, srditi* nego *germi, sarditi*. Škola ne treba da bude uzor, jer »školske knjige nikada nijesu naznačivale smjer književnosti«, a »i naša visoka vlada dopustila bi promieniti u tom pogledu školski pravopis, kad bi ju o pravom stanju stvari naši odličniji književnici izviestili«. A ako se ističe potreba sloge, onda treba napustiti pisanje popratnog samoglasnika, jer većina tako već i piše: tako »pišu svi Srblji i znamenita većina hrvatskih književnikah«. »Dakle baš radi sloge treba *e* izostavljati.«[56]

U čitavom tom članku Šulek nigdje ne spominje svoje rasprave iz 1846. To je razumljivo, jer u njoj ima sasvim suprotnih tvrdnja, na pr. o blagoglasju, o starim piscima i dr. U ovom novijem članku nov je momenat pozivanje na suvremene književnike, ali što je najvažnije, sad su i situacija i poticaj drugačiji, nego što su bili prije osam godina, prije 1848., prije 1850. i prije 1851. Još jedan momenat izbija iz sadašnje Šulekove argumentacije: spor između škole i književnika. To bi se još moglo nazvati i sporom između gramatičara i književnika, ali to je zapravo spor između Gajeve jezične i pravopisne koncepcije i između reforama začetih u duhu Karadžićeva shvaćanja. Šulek to dakako nije htio tako jasno reći, jer tada to ne bi bilo baš popularno s obzirom na raspoloženja, koja je izazvao Karadžić svojim člankom »Srbi svi i svuda«, što je izašao u »Kovčežiću za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona« u Beču 1849.

Poslije Šulekova članka o samoglasnom *r* i onoga o *ě* »Neven« sve više uvodi reformirani pravopis u tom istom godištu (1854), a god. 1855. »Neven« se u potpunosti služi samo sa *r, ie* i *je (prst, siečanj, mjera)*. Tako se onda nastavilo i u idućim godištima »Nevena«, što je s obzirom na školu i »Narodne novine« značilo zapravo uvođenje dvostrukosti u načinu pisanja. To je dakako izazvalo nova raspravljanja i nove polemike o tom pitanju.

Ali troškovi oko izdavanja »Nevena« i »Osmana« Maticu su znatno iscrpli, pa je »Neven« 1857. prestao izlaziti. Matica je za apsolutizma zapravo životarila, pa je 1854. osnovano čak i posebno »Hrvatsko-slavonsko književno društvo«, kojemu je bio predsjednik Mato Vuković, a tajnik Vjekoslav Babukić. Tom je društvu prešao sa blagajnom Matice ilirske čitav Matičin gospodarski odbor. Sporovi su se razriješili tek 1858., kad je izabran novi odbor Matice ilirske s predsjednikom Ivanom Mažuranićem i tajnikom Adolfom Veberom Tkalčevićem.[57] Jasno je,

[56] Bogoslav Šulek: Zašto izostavljamo *e* pred *r*-om u riečih *krv* itd.? »Neven«, 1854, br. 1, »književna priloga k Nevenu«, 5. siečnja 1854. (bez oznake strana!)

[57] T. Smičiklas i F. Marković: O. c., str. 32.–43.

da je u takvoj situaciji svaki odlučniji potez bio znatno otežan. Do pokretanja »Vienca« 1869. Matica zapravo nije imala svoga književnog glasila.

U to doba dolazi 1862. do Mažuranićeve službene odluke o uvođenju Gajeva pravopisa u škole, ali i u to se doba Vatroslav Jagić, koji je još 1859. u Narodnim novinama odlučno branio pozicije ilirskog jezika i pravopisa,[58] zanosi za Bečki književni dogovor i u prvom godištu »Književnika« god. 1864. objavljuje tekst Književnog dogovora i svoj velik članak »Naš pravopis«, u kojem na šezdesetak strana analizira ilirski pravopis i korigira ga velikim dijelom prema smislu Književnog dogovora.[59] Jagić se u tom članku protivi pisanju *–ah* u gen. množine, pisanju popratnog samoglasnika uz *r*, pisanju *ě* (predlaže *je* i *ie*), protivi se i pretjeranoj etimologičnosti pravopisa, ali se ipak zalaže za blagu etimologičnost. Jagić je upravo završio studije u Beču, pa i na pravopisna pitanja gleda sa stanovišta poredbeno-historijske metode. Nema više smisla, kaže on, zajedno s ilircima snatriti »o nekom umjetnim načinom sagradjenom jeziku, koji bi, sastavljen iz svakojakih i svačijih ingredijencija, ugađao svemu jugu, (nekoji, u kojih bijaše više esprit-a priokupiše još i sjever!); čim dan današnji, neuspjehom poučeni, shvaćamo, da jedina unutarnja snaga valjano i na temelju podpune sloge među Hrvati i Srbi razvijene narodne knjige može pritegnuti iztok i zapad: bilo bi, osviedočen sam, suvišno svako oduže zagovaranje i zaštićivanje onoga, što si dan za danom sve dalje put krči, onoga, što se osniva na sasvim naravskom načelu . . .« Treba priznati neuspjeh ilirske koncepcije, pa problem jezika i pravopisa rješavati jednako za Hrvate i Srbe, onako realno, kao što je to radio Vuk St. Karadžić.

Govoreći u toj raspravi o pisanju samoglasnog *r*, Jagić naglašava, da za samoglasno *r* »netreba za izgovor nikakva pomagača, pošto taj titravac ima već u sebi nazvuk samoglasni (vocalischer Anlaut), što dokazuju jednaki primjeri iz jezika sanskritskoga«. I napokon zaključuje: ». . . ne valja pisati *à*, kamo li *è* pred *r*, jerbo je to skroz neslovjenski i nehrvatski način, koji se osniva na krivu shvaćanju naravi suglasne u obće, i *r*-a napose. Istina, da je *r* suglas, i prvobitno pisahu za njim poluglas *ъ*, ali naš jezik, držeći se prema starobugarskim poluglasom dvojega pravila: izostaviti jih, gdje su suvišni, a zamieniti punim a-glasom, gdje udobnost izgovora zahtieva – posluži se ondje onim prvim načinom ter izostavi poluglas sasvim, onaj pako trenutak glasa, koji nam treba, dok se u izgovoru iz jednoga suglasa na drugi prelazi, sadržan je dovoljno u *r*, koji se i onako od pamtivieka zove semivocalis.«

Tako je dakle Jagić razriješio gordijski čvor. Ono zavaravanje, da se čuje možda poluglas, izazvano je prirodom samoga suglasnika *r*. To je otprilike ono, što eksperimentalni fonetičari govore o jačoj artikulaciji samoglasnoga *r*.

[58] Vatroslav Jagić: Quomodo scribamus nos? Narodne novine, Zagreb 1859., br. 37–39.

[59] Vatroslav Jagić: Naš pravopis, »Književnik«, Zagreb 1864., str. 1.–34. i 151.–180.

Jagić je svoje mišljenje objavio u naučnom časopisu, naučno ga je obrazložio i praktički primijenio u »Književniku«, koji je izlazio potporom Matice ilirske, a uređivali su ga budući akademici Rački, Jagić i Torbar. Ali dakako izdajući 1864. i 1866., dakle u isto doba, svoje »Primĕre starohèrvatskoga jezika« za škole, morao ih je pisati po ilirskom pravopisu, ako je htio, da budu odobreni za školu. Novo se, kao što vidimo, mukotrpno probijalo naprijed.

Na Jagićevu se raspravu osvrnuo opširnim odgovorom Adolfo Veber, ali je Jagić donio samo skraćenu verziju toga odgovora. Tada je Veber objavio potpun tekst iste godine u »Glasonoši« pod nazivom »O našem pravopisu«.[60] Veber odbija prigovore pisanju *ě*, brani i gen. množine na *-ah* i etimologičnost svoga pravopisa, a usvaja samo Jagićevu kritiku pisanja muklog *è* uz samoglasno *r*. A Veber je tada već bio glava Zagrebačke filološke škole, glavni branilac ilirske jezične i pravopisne tradicije. Time, što je on priznao opravdanost prigovora pisanju popratnog samoglasnika, pobjeda je pripala ne samo Jagiću, nego i sljedbenicima Bečkoga književnog dogovora.

6

Ipak ta je pobjeda zasad još bila velikim dijelom teoretske prirode. Škola je išla, zajedno s administracijom i jednim dijelom štampe, svojim putem, a »Književnik«, pa uskoro i »Vienac« drugim putem. Premda je priznao opravdanost Jagićeva prigovora pisanju *èr*, Veber je i dalje u »Slovnici hèrvatskoj« 1871. i 1873., kao što vidjesmo u prethodnoj točki, branio pisanje *èr*, ali bez čitanja popratnog *è*. To dakako nije *moglo dugo tako ostati. Prevelike su bile neprilike od takvih dvostrukosti*, a uskoro, vidjet ćemo, i trostrukosti. Kad je 1867. osnovana Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, u njezinim se edicijama pisalo i po Jagićevu i po Veberovu i po Daničićevu (Karadžićevu) načinu, jer su sva trojica postali akademici i svojim autoritetom zaštićivali svoj način. Jagićev je jezik i pravopis bio na pola puta između Veberova i Daničićeva. Bilo je to razdoblje izvjesne tolerancije i prepuštanja vremenu, da rekne svoje. Ali kako se »Vienac« 1869. (i dalje) priključio Jagićevu shvaćanju, a bio je to glavni književni list toga vremena, razlika između školskog Veberova i književničkog pravopisa bila je još očitija i još se teže podnosila.

Kao što piše Ladislav Mrazović u »Viencu« 1877., škola nije ostala nedirnuta od Jagićeva pravopisa. Pojavio se otpor i nekih učenika i nekih profesora, koji su na Mažuranićevu odluku iz 1862. gledali kao na diktatorsku, a osim toga noviji je pravopis izvan škole već toliko maha preoteo, da je i u školi malo po malo zavladala takva pravopisna anarhija, da je morala i zemaljska vlada intervenirati. Ona je pozvala 1877.

[60] Adolfo Veber: Djela, III., 183.–218.

zemaljski školski odbor, pojačan školskim i književnim stručnjacima, da razmotri pravopisnu problematiku. Predsjednik školskog odbora bio je Ivan Kukuljević, potpisnik Bečkog književnog dogovora, ali je odbor ipak donio zaključak, po kojem se posebnom pododboru podjeljuje zadatak da izradi školski pravopis »prema smjeru ciele literature hrvatske ovoga vieka na osnovu etymologije, ali uza to da se ne zametnu glasovni zakoni jezika hrvatskoga, prema kojima se je jezik faktično razvio«.

Pododboru je bio predsjednik Adolfo Veber, a članovi Franjo Petračić, Franjo Marković, Tadija Smičiklas, Ljudevit Modec i Armin Pavić. Pododbor je raspravljao najprije o pisanju samoglasnog *r*, zatim o pisanju zamjene *ě*, o pisanju *ć* i *tj*, o pisanju *lj*, *nj*, *dj*, o provođenju asimilacije suglasnika, o pisanju glasa *-h* u gen. množine, o pisanju negacije i tuđih riječi. Za pisanje samoglasnog *r* bez popratnog samoglasnika izjasnila se većina pododbora. Stari su način pisanja branili samo Veber i Marković.

Veber je u obranu popratnog samoglasnika naveo poznate već njegove razloge: staroslavenski je imao poluglas uz *r*, Poljaci i Rusi imaju potpun samoglasnik, imaju ga čak i neki naši govori. Stoga on predlaže, da bi se uz *r* stavio kakav »poluvokalni glas«. Franjo Marković preporučuje to poglavito razlozima ljepote.

Protivnici Veberova gledišta ističu, da se samoglasno *r* vlada u potpunosti kao svaki drugi samoglasnik. Armin Pavić napominje, da bismo se pišući *vèrt*, *pèrst* udaljili od Srba, »a i kod nas da nitko toga ne će prihvatiti, pa će se tako škola i opet odaljiti od života, komu se je već bila primakla«. Ravnatelj preparandije Modec i učitelj Basariček naveli su, kako je velika muka učiti djecu pisanje muklih slova, pa s pedagoških razloga odbijaju pisanje *vèrt*, *pèrst*. I napokon »kod glasovanja bude prihvaćen velikom većinom priedlog pododbora da se *r* u početku rieči ili u sredini med dva suglasnika piše kao samoglas (dakle *krst*, *vrtiti*, *rt*, itd.)«.

Zaključeno je na kraju i to, da se čitav elaborat preda vladi uz napomenu, »da je stvar glede pitanja etimologijskoga i fonetičkoga (točka 5.) premalo još iztražena«.[61]

Ali premda se ovdje protivio pisanju *krst*, *vrt*, Veber je u trećem izdanju svoje školske gramatike, u »Slovnici hrvatskoj za srednja učilišta« godine 1876. prihvatio to pisanje. Na str. 5. i 6., gdje se tumači problem samoglasnoga *r*, Veber ipak donosi svu svoju dotadašnju argumentaciju za *èr*, ali dodaje rečenicu, koja je odlučila: »Pisci, koji drže, da *r* u tom slučaju služi kao glasnik (= vokal), izpuštaju *è* pred *r*-om; n. p. *prst*, *vrt*.«

Dakako, tradicija je još neko vrijeme djelovala, ali ipak god. 1876. i 1877. znače konačno napuštanje pisanja popratnog samoglasnika uz

[61] Ladislav Mrazović: Ob ustanovi hrvatskoga pravopisa. »Vienac«, Zagreb 1877., br. 11, 13, 14.

samoglasno *r*. Kad je još god. 1880. počeo izlaziti u Zagrebu Akademijin »Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika« po Karadžićevu pravopisu i kad je 1892. izašao »Hrvatski pravopis« dra. Ivana Broza zasnovan na fonetskom principu, pobijedila su u svemu načela Bečkoga književnog dogovora u Hrvatskoj. Valja još napomenuti, da po nacrtu pravopisnog pododbora iz god. 1877. nije napisan nikakav pravopis, nego je ostao status quo ante, »pa je tako pravopis na veliku štetu ostao u školama kao što je i bio: bez pravila, nikakav«, kako piše Broz u predgovoru »Hrvatskog pravopisa«. Ipak g. 1889. odlučila je vlada ponovno, da pristupi izradbi jedinstvenog školskog pravopisa. »Osobiti odbor, u koji su bili pozvani strukovni učitelji, raspravio je u nekolike sjednice to pitanje i izrekao svoje uvjerenje, da je od prijeke potrebe za škole jedan pravopis, a taj treba da je osnovan na načelima fonetičkoga pisanja. Visoka kr. zemaljska vlada, odio za bogoštovlje i nastavu,« piše Ivan Broz u predgovoru »Hrvatskog pravopisa« iz 1892., »prihvati to mišljenje za svoje pa želeći, da bi se što prije postiglo jedinstvo pravopisa u svjema školama, postavila je u poče'ku g. 1892. kr. sveučilišnoga profesora za hrvatsku filologiju, g. Armina Pavića, revizorom svih knjiga, što će se o njezinu trošku i u njezinoj nakladi štampati, a meni je naložila da izradim ne samo pravila za pravopis nego i pravopisni rječnik. Tako je postala ova knjiga, koju je u svemu odobrio g. prof. A. Pavić.«[62]

Kada danas bacimo pogled na sav taj materijal i na svu raznorodnost mišljenja uzimajući u obzir sve intencije i ideološke preokupacije, onda jasno uočavamo, da je u ovom pitanju učesnike zbunjivao izgovor suglasničkog i samoglasnog *r*-a, ali i da je na njihove odluke u znatnoj mjeri djelovala i ideološka orijentiranost pojedinih aktera. Za izvjesnu opravdanost u zbunjenosti s obzirom na izgovor mogao bih pored rečenoga navesti i najnoviju eksperimentalnofonetsku studiju Asima Pece. On je u raspravi »Sur la nature du R syllabique en serbocroate«, objavljenoj 1960. u Strasbourgu, došao do ovog zaključka: »La langue serbocroate connaît un *r* consonantique hérité de l'indoeuropéen, et un *r* syllabique issu des groupes i.-e. *ur, ru, ir, ri*. Ces *r* se forment tous les deux au même lieu d'articulation et de la même manière. La différence entre eux est uniquement quantitative; elle repose sur une différence de force articulatoire.«[63] Ova kvantitativna razlika mogla je zbunjivati naše polemičare.

Ali pored toga na odluke naših istraživača djelovala je i ideološka orijentiranost pojedinih skupina, u kojih su ime govorili. Gajeva generacija zanosila se idejom o jednom književnom jeziku za sve južne Slavene pa je tražila jezična i pravopisna rješenja, koja bi se najvećma mogla svidjeti na svima stranama. Jagić i Karadžić zanose se za rješe-

[62] Ivan Broz: Hrvatski pravopis, Zagreb 1893., 2. izd., str. IV.–V.

[63] Asim Peco: Sur la nature du R syllabique en serbocroate. Bulletin de la Faculté des Lettres de Strasbourg, 1960., 38 Année No 3, str. 23.

nja, koja bi odgovarala Hrvatima i Srbima. Zanimljiv je slučaj Šulekov; dok je u ilirskoj skupini, brani njezina rješenja, a kad se priklanja djelomično Karadžiću, brani suprotno stanovište. Karadžić je usto bio najvjerniji narodnim štokavskim govorima novih akcenata i novih oblika, koje je stavio na pijedestal književnog jezika, pa je i sva svoja rješenja donosio samo s toga gledišta. Zato je on najmanje i griješio, te je napokon i pobijedila baš takva koncepcija o književnom jeziku. Kad je ona zahvatila i najmlađu generaciju u Hrvatskoj, pobjeda Bečkog književnog dogovora bila je osigurana. Svakako, težnje, koje su očitovale ove tri generacije, bile su plemenite, pa čitava ta polemika zavređuje posebnu pažnju i ne može se smatrati tričavom.

Zagreb, 10. VI. 1960.

Blaž Jurišić

GLAGOLJSKI SPOMENICI OTOKA VRGADE

(Primljeno na sjednici V odjela od 1. XI 1958)

UVOD

Život glagoljice u primorskoj Hrvatskoj ugasio se pred 80 godina: najkasniji glagoljski godar (knjiga godova, iz koje se puku objavljuju godišnjice umrlih) seže do god. 1873. u Kalima na otoku Ugljanu.[1]

Uz svjetovnu književnost, koja se piše i tiska latinicom, ide uporedo kroz 400 godina ova naša pučka i poslovna glagoljska pismenost. Njeni nosioci, popovi glagoljaši, na selu su se rađali, na selu su provodili život i umirali. Nisu školovani i nemaju težnje da se dižu u krugove suvremenih prosvjetnih strujanja. Zapisuju, skromno i teško i priprosto, uglavnom samo one stvari, koje moraju bilježiti po staleškoj dužnosti ili koje životna potreba traži da se znaju, a ne mogu se držati u pameti. U zbroju tih sitnih događaja bez veće povijesne važnosti ogleda se život širih narodnih slojeva minulih vremena.

Pred 50 godina dao je Vatroslav Jagić ovakvu ocjenu tih neznatnih i naoko nevažnih glagoljskih spomenika: »Sve to zapravo i ne spada u literaturu, i ako ima značenja za lokalnu historiju, a iz matica krštenih, vjenčanih i t. d. moći će se danas sutra crpati bogata gradja za onomastikon prezimenâ.«[2] Horizont obuhvaćen Jagićevom općom napomenom dobit će na širini i punoći, ako svrnemo pogled na koristi, što će ih pojedine znanosti dobiti proučavanjem te građe. Onomastika sadržana u glagoljskim vrelima dati će potpuniju sliku o narodnim migracijama i s pomoću nje će se lakše odrediti starosjedilački karakter preseljivanim obiteljima. Varijante jezičnih forma u našoj glagoljskoj pismenosti imaju veliku vrijednost za historijsku i komparativnu dijalektologiju, po njima će nam postati jasnijim šareni mozaik naših primorskih go-

[1] Cvitanović Vl. (usmeno).

[2] Jagić V., Hrvatska glagolska književnost (Vodnik, Povijest hrvatske književnosti, Zgb. 1913), str. 55.

vora, koji su najarhaičniji. U tim glagoljskim zapisima naći će se obilje podataka, koji će biti korisni znanosti sa lingvističkoga, onomastičkoga, demografskoga, nacionalnoekonomskoga, folklornoga i kulturnohistorijskog gledišta.

Pod tim vidom i skromni glagoljski spomenici otoka Vrgade vrijedni su naše pažnje.

TRANSKRIPCIJA

Jezik tekstova priopćenih u ovoj radnji (izuzevši fragmente na pergameni iz Brevijara i iz Traktata o sedam smrtnih grijeha) mlad je i posve razumljiv, zato nije bilo potrebno prenositi ga u današnje oblike. Nisam ispravljao ni očite pogrješke u pisanju, – u njima se ogleda stupanj pismenosti i imaju čar neposrednosti.

Prenoseći tekst iz glagoljice na latinicu nastojao sam da u jednu ruku bude što vjernije ogledalo izvornika, a u drugu ruku da bude što prihvatljiviji današnjem čitatelju. Za postignuće prvoga cilja udešen je slog tako da se na njemu ogleda svako slovo izvornika, a za postignuće drugoga cilja izvršene su najnužnije promjene u načinu pisanja, i to:

1. Interpunkciju i velika slova (u izvorniku ih nema) udesio sam prema današnjim navikama.

2. Enklitike i proklitike, koje se u izvorniku pišu zajedno s riječju na koju se odnose, rastavljao sam crticom, na pr. krsti-san (= krstio sam), i-Zadra ili i(z)-Zadra.

3. Okomit potez znači, da je na tom mjestu u izvorniku novi redak.

4. Vijugavi znak kraćenja u izvorniku izostavljen je ovdje iz tehničkih razloga; mjesto njega upotrebio sam točku (kako danas radimo) ili dopunio u zagradi slova koja odgovaraju smislu.

5. Slova u zagradi dodao sam ja (t. j. nema ih u izvorniku).

6. Kadšto sam se zagradom poslužio za objašnjenje kako treba dotično mjesto čitati ili (u latiničkim tekstovima) kako je doslovce zapisano u izvorniku.

7. Gdje nije bilo moguće prenijeti slovo po slovo, jer je u izvorniku upotrebljeno slovo koje ne odgovara našemu današnjem slovu, označio sam to uspravnim ili masnijim ili sitnim slovom:

a) *glagoljica* (prenesena na latinicu u kursivnom slogu):

gdje je ovdje:		u izvorniku je:	
đ	(uspravno)	ć	(»šta«)
j	(sitno i povišeno)	0	(nema ništa)
j	(uspravno)	ě	
j	(deblje i kursivno)	ю	(»ju«)
j	(deblje i uspravno)	i	
ja	(uspravno)	ě	
ju	(uspravno)	ю	(»ju«)
l	(uspravno)	l	
ń	(uspravno)	n	

b) *latinica* (prenesena na današnju grafiju u kursivnom slogu):

gdje je ovdje:		u izvorniku je:
c	(uspravno)	cz
č		ç
ć		ch
ć	(uspravno)	chi
ł		gl
ł	(uspravno)	l
ń		gn
ń	(uspravno)	n
š		s
š	(uspravno)	sc
šć		sch
šć	(uspravno)	schi
ž		x

Gdje je tekst složen uspravnim slovima, bit će obratno (t. j. što je u kursivnom slogu istaknuto uspravnim slovom, u uspravnom će slogu biti istaknuto kursivnim).

Ovako sam postupao samo u prvom dijelu radnje (Tekstovi), gdje je prenošenje moralo biti strogo vjerno, kao da imamo izvornik u ruci. U drugom dijelu radnje (Izvodi) citati iz tekstova služe samo za potkrjepu činjenica, zato sam ih prenosio slobodnije.

TEKSTOVI

U svome popisu glagoljskih spomenika otoka Vrgade nabraja dr. Luka Jelić samo dva: Maticu krštenih i posudice za sveto ulje s urezanim glagoljskim slovima.[3] Podatke je dr. Jelić dobio od don Ive Blasića, koji je bio župnik u Vrgadi god. 1897.–1900.

U to vrijeme već ni popovi glagoljaši nisu više znali čitati kursivnu glagoljicu, pa stoga nije čudo, što su Blasićevi podaci tako oskudni.

God. 1949. pothvatio sam se da istražim i popišem ostatke glagoljskoga pisma na otoku. Da je u prošlosti bilo više glagoljice nego sam je ja našao, dokazuju ostaci Matice umrlih i inventarski podaci iz zapisnika o primopredaji župe sastavljenih prigodom izmjene župnika. Od tih zapisnika, koji se nalaze u župnom uredu na Vrgadi, meni su ljeti 1960. došli pod ruku zapisnici iz god. 1855., 1860., 1861., 1863., 1870., 1874., 1884., 1897. i 1907.

U zapisniku o primopredaji župe od 21. IX. 1855. zabilježena je u inventaru župnog ureda pod 2) i glagoljska Matica vjenčanih, koje više nema (1. Un libro vecchio de' nati e battezzati, manoscritto parte in caratteri glagoliti, e parte latini, in stato mediocre; – 2. Idem glagolito de' Matrimonj; – 9. Tre libri vecchi in cattivo stato, appartenenti alla Fabbricieria di Vergada). Matica vjenčanih navodi se još i u primo-

[3] Jelić L., Fontes historici liturgiae glagolito-romanae, XIX. stolj., str. 112.

predajnim zapisnicima god. 1860., 1861., 1863. i 1870., dok joj više nema spomena u zapisnicima god. 1874., 1884., 1897. i 1907. Postojala je i glagoljska Matica krizmanih, također izgubljena; nju spominje zapisnik o primopredaji od 17. IX (?) 1863. u inventaru župnog ureda pod br. 24: »Un libro glagolitico dei cresimati di data remota.« Bilo je u župnom uredu i drugih glagoljskih spisa, a sadržavali su godove (spomendane umrlih) i bilješke o onima koji su o Uskrsu pristupili ispovijedi i pričesti, o čemu svjedoči primopredajni zapisnik od 13. XI. 1860. pod br. 12), gdje čitamo: »3 fascicoli, parte glagolitici parte latini, dinotanti gli aniversari d' un epoca remota, e parte alcune annotazioni degli individui accostatisi alla confes(sione) e com(munione) Pasquale in tempi remoti primi.« Ta se tri svežnja spominju i u primopredajnim zapisnicima god. 1861., 1863. i 1870., a dalje im nema traga. Iz toga se vidi, da je priličan broj glagoljskih spisa nestao u 2. polovini XIX. vijeka.

Danas se na Vrgadi nalaze još ovi ostaci glagoljice:

1. Fragmenti na pergameni

Stara glagoljska Matica krštenih (1651.–1832.) bila je uvezana u tvrde korice od kartona izvana oblijepljenog ispisanom pergamenom. Kad sam odlijepio pergamenu, dobio sam dva dvolista, ispisana s jedne i s druge strane. Listovi su uporabom knjige vrlo istrošeni, tako da se jedva može naći koji neoštećeni redak. Izvanjska strana pergamene potamnjela je i nečitljiva, osim gdjekoje riječi, a unutrašnja je strana bila namazana ljepilom, pa je i s te strane teško dobiti tekst ma i jedne čitave rečenice. Pismo je lijepa uglata glagoljica, uspravna, srednje veličine. Jedan se dvolist razlikuje od drugoga i po duktusu i po veličini slova. Prof. Vj. Štefanić, ne upuštajući se u potanja istraživanja, došao je do zaključka, da je jedan dvolist pripadao Brevijaru, a drugi Traktatu o sedam smrtnih grijeha, i da su fragmenti vjerojatno iz XVI. v.

Na koricama jedne štampane obredne knjige u formatu molitvenika našao sam četiri sitna pergamentna ustriška, ispisana lijepim uglatim glagoljskim pismom. Prilijepljeni su bili na kožu od korica iznutra i služili su za pojačanje spojeva. Vanjsku stranu ustrižaka možemo čitati, ali kako je u svakom retku ostala tek po jedna čitava ili prerezana riječ, teško je što određenije reći o njima. Donosim i to, ne bi li kome poslužilo za eventualno uspoređivanje i popunjavanje tekstova u drugim bolje sačuvanim kodeksima.

a) *Fragment Brevijara.* Veličina listova je 23.5 × 18 cm. Tekst je pisan u dva stupca. Duljina redaka u stupcu iznosi 5.6–5.9 cm. Bijeli rub listova također nije jednak, desno i lijevo 3.5–4 cm, gore 1–2, dolje 2.2–2.5 cm. Neka su početna slova crveno obojena.

Pročitati se može samo po koji slog i gdjekoja riječ:

I. stupac:

i s | amogo m(i)l(o)srdiě vole*ju* r | uke ihъ obcelovaše i us | ta . . . . i prose . . . . . | . . . . . li svoě . . . . . | . . . . bě v-istinu . . . . | . . . . nekada rizi svo | . . . . avъ a-nekada . . . . | . . . ugъ-a-raz der . . . . | . . . . egъda . . . . | . . . ne iměše . . . . | . . . tno vzda . . . . |

II. i III. stupac nečitljivi;

IV. stupac:

oče mati gnevu (-i?) měte(?) | tь eterii ěmi otain . . . | šadь uskrise(?) v nei . . . | aese(?) nikolikodni . . . | še ga neprestae oma(?) | se slzno*ju* roso*ju* za . . . | baviti(?) o^{t} ruki progone . . . | ihь(?) d . . . ego . . i slatki | vdahniti(?) emu oběto . . . | lga moleštim(?) udruža . . . | isplni prm. velik . . . | nuko*ju* blgoděti*ju* . . . | . . . radosti na . . . | . . . . seva l . . . . | . . . sebi(?) kada . . . |

V. stupac:

. . . ami o^{t} prvihь čudes . . . | . . . anie novo . . . . | . . ie vdviže se oče . mladě | . . . . . | . . . . . | . . snago vinograda na . . . . | . . hě prileplajuće-si(?) ihže | plodь v v(e)ki prěbivae . . . t | lěetь. Imže sam g(ospod)ь gl . . . . | . . . vi este světlost | miru . . . . ožet-se gradь na vrhu postavlenь ukriti | . . . . světilnika |

VI. stupac:

. . . . . | . . . . . | . . . a-nicěmь ězici or | žani . a-ini kameniemь posu | ti druzi-že studeniju(?) | stuženi . . . ći-že glado | mь umučeni. Ini-že . . . čeni |

VII. stupac:

. . . . . | . . . . . | zaprěćeniemь ipečalno t | vorećimь dati usilova , še Rš buděte čresla Ejl | po mateju . . . V-(o)no-vr(ě)me. vid | ěvь i(su)-sь narodi vzide. išći. | o^{t} množěh . . . | . . . mnogъ |

VIII. stupac:

skihь b(o)žihь pravdnikь i pa | triěr'hь edinstvo s(ve)tihь | pr(o)-r(o)kь dostoěnie . . . nuju | prinesite m(i)l(o)stь . . . | la hva .(?) ivna.(?) i vrata rаě | . . . tvoei . raě(?) hranitela | p(e)tra mle(?) sь-s(ve)timi ap(ošto)li otrě(?) | šite o^{t} uzь grěšnihь . lik(?) | s(ve)tihь m(u)č(eni)kъ(?) ispv erěi(?) d . . | tvo d(ě)vь vzdr'žanie vdovь | n(a)sь o^{t} bezakoniě omiite. sv | ětlostь mnihь . mlvь(?) . . . | sborь s(ve)tihь i s(ve)ticь m(o)lite | za ni k g(ospod)u da podastь n(a)mь | života věčnago mzdu(?)

Nije mi bilo lako naći mjesto u Brevijaru, koje odgovara ovome tekstu. Zato sam se obratio stručnjaku prof. teol. fakulteta dru. Oberškomu, koji je bio ljubezan da mi pošalje svoje mišljenje: »Svršetak V. stupca: Vos estis lux mundi. Non potest civitas abscondi supra montem posita, neque accendunt lucernam et ponunt eam sub modio, sed super candelabrum. (Mat. 5, 14–15).

Ostalo bit će lekcije i responsoria breviara II. i III. nokturna iz života nekog sveca, koji se odlikovao djelima kršćanske ljubavi i dobrotvornosti.«

Tko se bude potanje zanimao za ovaj tekst, naći će u mišljenju dra. Oberškoga smjernicu za dalje traganje.

b) *Fragment Traktata o sedam smrtnih grijeha.* Kako je prvi list s donje strane manjkav, izvorna se veličina može izmjeriti samo na drugom listu; iznosi 20.2 × 16.6 cm. Tekst je pisan u dva stupca veličine 15.8 × 5.5 cm. Bjeline rubova: desno 3, gore 1.6, dolje 2.8 cm. Neka su početna slova sasvim crvena, a kod nekih su samo bjeline između crnih poteza obojene crveno.

Pročitati prostim okom mogao sam samo nešto:

I.–III. stupac nečitljivi;

IV. stupac:

Četvrta (r)at ku | . . . . . viti i srdn | . . . svoim sused | omь i svoimь iskrnnim ki-su | . . . . . ega . i o^{t} see rasohe | . . . . . | . . . . . | . . . . . ishodi pritčan . . | . . . . srdstvo kim(?) | . . . . . | . . . velike smetne | i karbe-a-za-timь zela | ma . . . . za t . . . | moega(?) ubo . . . va za ti(?) | ratь smrtna meju pr . . . . . | . . . . . | . . . . . |

V. stupac:

. . . . . požgana | . . . . požgani i opa . . . | . . . mnoge gospoe odve(?) sr | . . tno vaćene i-mnoga d | it' osirośena izagnani on | im(?) zlom ne-budu zaslu | žili toliko ine zledi ž | ne . . . . . sьčtat | ne bi mogal o^{t} česa su sa | . . ma držani spraviti(?) | se sfadare(?) do-ednoga d | . . noga i do-vde(?) nih moći | . . . a-to-su veliki č(love)ci o^{t} sv | . . a vę veliki pago . . . | se ec(?) ihь sp(a)senič za . . . . . ih | . . . . . | . . . . . | . . . ostalih' | . . . . . ne iskupo | . . . . . d'ěvl . | . . . Četvrta | . . . paklenoga |

VI. stupac:

e(st) grih pra . . . | . . . . . | koreni ot kuda(?) ishode . . | e rasohe teš . . grihov | Prva rasoha e zlo-počatie | Druga e(st) zlo . . . stočnie | A treta e(st) zlo dokonan . . | Prva rasoha . . . . . | zastoe č(love)ku . . . . . | počate. Prva kita e . . . | . arstvo ka čini č(love)ka . . . | . . rena i studena i zl . . . a | kь v . . . . . | kь l*ju*bvi b(og)a.

Druga . . . e č(?) . .ž(?)v i lěnostь i z . . . | a . . . . . | děšnv(?) pokoi . . . | s . . . . . | k . . . res . . . | aknь ili prok . . . | va ti ne ćь moći čini . . . | . . . . . | . . . . . | . . . . . |

VII. i VIII. stupac nečitljivi.

Ovaj tekst Traktata o sedam smrtnih grijeha ulomak je iz Treće glave, koja raspravlja o srditosti, i Četvrte glave o lijenosti. Da bi se moglo ispraviti i dopuniti moje čitanje i da bi se mogao usporediti jezik, donosim odgovarajući tekst iz Kolunićeva zbornika s paralelama iz Ivančićeva zbornika:

Četvrta ratь, ku čini človikь ědoviti[7] i srditi,[23] estь protivu svoimь susedomь i svoimь iskrnimь, ki su okolo nega. I ot' se[25] rasode ishodi 7 kitь. Kada srdь ishodi meju dvima človikoma, nai prič ishodi pričanie, za timь nasrd'stvo,[26] ko imь ostae v nihь srci,[27] za[28] timь otvrdnu va veliki[29] nenavisti, za timь pripravla velike smeć'ne[30] i karbe. a za timь zala mašćenič, za tim' se slide mnoga ubiistva,[31] za timь ratь semrt'na meju prièteli, iz'gonen'č[32] i tegoćeniě[33] i šćete i zavodi[34] ništćihь i bogatihь, ot česa ne mogu zadovole učiniti i skuziti,[35] are kada estь ratь meju dvima velikima človikoma, mnozi ljudi[36] um'ru i mnoge duše dobude d'ěvalь, ke gredu va osuenie,[37] i budu zatvoreni molstiri i sela požgana i molstiri požgani i opatie, i mnoge žene[38] i divoike[39] sramot'no vaščinene i mnoga ditь osirońena, a nici[40] izig'nani[41] oni, ki[1] nimь ne budu zlomь zaslužili, i toliko ine zledi z'[2] nee prihode, da človikь[3] ihь[4] sačtati ne more,[5] ot' česa su sa v'sima držani ispraviti[6] dari do ednoga drobnoga[7] i do vsee[8] nihь moći. A za to su velici človici ot' svita va velici[9] pogubi i sum'ni nihь spasen'ě za to, zač' ih[10] se ne mogu spraviti ili skupiti ne[11] ote do tole,[12] do kole se[13] ne čuju na smrti, da zavežuju[14] nihь ostalihь, ki nihь[15] jure za to ne iskupe. Dobro ih'[16] e d'ěvalь oslipilь[17], po kole[18] m'ne, da oni hote[19] biti veće pečalni o nihь dušahь, nego bi[20] sami bili.[21] Četvrta glava[22] zaloga paklenoga zvireta[23] estь grihь prazd'ni, to est' lenostь[24] i obamrstvo[25] ot[26] dobra činen'č. Sa grihь estь edan zalь korenь, ot' koga[27] ishode tri[28] zle rasohe ot'[26] těškihь grihovь. Prva rasoha estь zlo počat'e, druga estь zlo spostočn'e, treta estь zlo dokonan'e. Prva rasoha čini 6 kitь, ke zastoe človiku vsako dobro počat'e. Prva kita estь obumars'tvo, ka čini človika razmar'na[29] i stud'na[30] i zlohot'na ka vsakomu dobru počat'ju[31] i k ljubvi boga. Druga[32] estь mekkostь i lěnostь[24] i zledь srca i tela. Se estь lože i postila, v' koi se d'ěvalь pokoi i klade v srce sobstvu g(lagoli):[33] ti si va veliki[34] raskoši resalь i esi mnogo delikanь i[35] prokšenь i tanka narava,[36] ti ne ćь moći činiti ili vspostoěti velike pokore ni žežini ni ine okoršćine, tadai[37] hoćešь priti na smr'tь, a[38] simь naukom' se d'ěvalь veseli.

7 jidovitь. – 23 srdni. – 25 see. – 26 u *a* opako: nasrdstvomь. – 27 srcihь. – 28 a za. – 29 v velici. – 30 smetene. – 31 uboistva. – 32 i mnoga izgonenič. – 33 tegoće. – 34 zatori. – 35 skupiti ni spraviti. – 36 človici. – 37 v osujenie. – 38 gospoe. – 39 deve. – 40 nema: a nici. – 41 izagnani. –

1 ki e zlomь budu zaslužili. – 2 izže. – 3 iz *b*. – 4 e. – 5 ne bi mogalь. – 6 spraviti. – 7 u *a*: drobnogo. – 8 vse. – 9 v veliki. – 10 nihь. – 11 ni. – 12 do tolu dokolu. – 13 iz *b*. – 14 zavežu. – 15 ihь. – 16 e. – 17 oslipilь dьvalь. – 18 pokoli. – 19 hotč. – 20 nema: bi. – 21 nema: bili. – 22 nema *a*. – 23 u *b* glasi napis: Četvrta glava zvirete paklenoga, a u *a* iza: zvirete ima: čti pravo. U *b* ima početak ovako: Četvrta glava zvirete paklenoga estь grihь. – 24 linostь. – 25 obumarstvo. – 26 nema: ot'. – 27 kuda. – 28 nema: tri. – 29 razmarena. – 30 nema: i studna. – 31 počatьju. – 32 druga kita e. – 33 u *a* je samo slovo g ozgo i ozdo pocrveńeno, u *b* toga nema. – 34 v velici. – 35 ili. – 36 n'rava. – 37 tadae. – 38 i. –[4]

Usporedimo li tekst iz Kolunićeva zbornika (Kol) i Ivančićeva zbornika (Iv) s našim tekstom iz Vrgade (Vrg), naći ćemo, da se Vrg podudara znatno više sa Iv nego sa Kol. To se da ustanoviti na ovim paralelama (masnije štampano Kol odnosno Iv upozorava na slaganje sa Vrg): 1. **Kol** ědoviti, *Iv* jidovitь, Vrg . . viti; – 2. *Kol* srditi, **Iv** srdni, Vrg srdn.; – 3. *Kol* iskrnimь, Vrg iskrnnim; – 4. *Kol* se, **Iv** see, Vrg see; – 5. *Kol* pričanie, Vrg pritčan . . ; – 6. **Kol** nasrd'stvo, *Iv* nasrdstvomь, Vrg . . srdstvo; – 7. *Kol* smeć'ne, **Iv** smetene, Vrg smetne; – 8. *Kol* ubiistva, **Iv** uboistva, Vrg ubo . . . va; – 9. *Kol* semrt'na, Vrg smrtna; – 10. *Kol* žene, **Iv** gospoe, Vrg gospoe; – 11. *Kol* i divoike, **Iv** deve, Vrg d . ve; – 12. *Kol* a nici, **Iv** –, Vrg – ; – 13. *Kol* izig'nani, **Iv** izagnani, Vrg izagnani; – 14. *Kol* ki nimь ne budu zlomь zaslužili, *Iv* ki e zlomь budu zaslužili, Vrg . i nim zlom ne budu zaslužili; – 15. *Kol* z'nee, *Iv* izže, Vrg . žne; – 16. *Kol* sačtati ne more, **Iv** . . . . . ne bi mogalь, Vrg sьčtat ne bi mogal; – 17. *Kol* ispraviti, **Iv** spraviti, Vrg spraviti; – 18. **Kol** drobnoga, *Iv* drobnogo, Vrg d . . . noga; – 19. *Kol* velici človici, Vrg veli č(lovi)ci; – 20. *Kol* va velici pogubi, **Iv** v veliki, Vrg ve veliki pago . . ; – 21. *Kol* ot' koga, **Iv** kuda, Vrg kuda(?); – 22. *Kol* rasohe otь těškihь grihovь, **Iv** (nema: otь), Vrg (nema: otь); – 23. *Kol* treta estь, Vrg A treta e(st); – 24. *Kol* razmar'na, **Iv** razmarena, Vrg . . . . . reca(!); – 25. *Kol* i stud'na, *Iv* –, Vrg i studena; – 26. *Kol* Druga est mekkostь, **Iv** druga kita e, Vrg Druga . . . . e; – 27. **Kol** lěnostь, *Iv* linostь, Vrg lěnostь; – 28. *Kol* delikanь i prokšenь, **Iv** (delikanь) ili (prokšenь), Vrg . . aknь(!) ili prok . . .

Od navedenih 28 slučajeva, kod 5 ih nema podatka iz Iv; kod preostala 23 slučaja vidi se podudaranje Vrg sa Iv u 16 slučajeva, a podudaranje sa Kol u 4 slučaja. Prema tome je vrgadinski tekst srodniji s tekstom Ivančićeva negoli Kolunićeva zbornika. Po neslaganjima sa dva uspoređena teksta treba zaključiti, da vrgadinskom tekstu nije poslužio kao predložak ni Kolunićev ni Ivančićev tekst odnosno njihovi predlošci.

c) *Četiri ustriška.* Pergamentni su ustrišci ovih veličina: I. 3.5× 2.6; II. 3.3 × 2.5; III. 3 × 2.5; IV. 2.8 × 2.4. Na ustrišku I. ostala je bjelina gornjega ruba, visoka 1.3, a to je, kako se vidi iz opisa pređašnjih

[4] Kolunićev zbornik. Hrv. glag. rukopis od godine 1486. Djela JAZU, knj. XII. Zagreb 1892., str. 227–228.

dvaju fragmenata, uobičajena veličina. Na ustrišku II. bjeline između poteza početnog slova P ispunjene su crvenilom.

Slova i riječi pojedinih ustrižaka:

I. . žde neže na | . ь pravnikъ . . | bilo-bi l*j*u | tože n(a)sъ n |
II. od . . . nič n . | vit znam | . e estъ čes . . | . . . . . n(a)šь . po | v(e)dnago i nepr | star'ca p |
III. . ogo vrmen n | tь n(a)ša zak . . . . žno n . | . . emь se obid- | nepolzanь |
IV. n(a)mь grěhi | . . . v nasь . . . | . . . razo . | . . . naricae . . . pomišl. .

2. Slova na posudicama za sveto ulje

Dva mala srebrna sudića u crkvenoj krstionici imaju na sebi oznake, da bi se mogli razlikovati. Na jednoj posudici urezana su dva slova kursivnom glagoljicom na poklopcu, i ista takva dva slova na trupu posudice: *U . S*, kratice za »ulje sveto«. Drugoj posudici urezana su na trupu, također kursivnom glagoljicom, dva slova: *U . K*, kratice za »ulje katekumensko«. U latinskom službenom crkvenom jeziku prvo se ulje zove »oleum chrismatis«, a drugo »oleum catechumenorum«.

3. Napis na kamenu

U kneževskoj palači s unutrašnje strane zapadnog zida razizemnih prostorija na jednom su kamenu uspravnim slovima tipa kursivne glagoljice upisana slova: *Č. ŠĆ. Ž. DON P. P. P. NA URGADI.* Prva slova znače godinu (1707), a tri P su kratice za »Petar Pletikosić parok«. Pletikosić je bio u dobrim odnosima s kneževskom obitelji Damiani, on im je krstio dvoje djece, a jednomu je njihovu djetetu i kumovao. Donja prostorija palače, u kojoj je napis, stoji u razini lijepo popločena dvorišta i spajaju je s dvorištem velike otvorene arkade. Valjda je u njoj bila prešnica vina. Napis nije klesan, nego tučen nekim tvrdim predmetom, očito za zabavu.

4. Bilješke u obrednim knjigama

U oskudici papira, prazne strane u tiskanim obrednim knjigama upotrebljavale su se za pravljenje bilježaka i za vježbe u pisanju slova. Navesti ću samo one od njih, koje bi mogle imati neku vrijednost.

a) U Misaliću. U sakristiji župne crkve nalazi se stari glagoljski misal manjega formata, kojemu fali naslovna strana i nekoliko prvih listova. Uvezan je u tvrde korice od drva, oblijepljenog izvana kožom.

S unutrašnje strane korica bile su neke bilješke, ali kako je papir propao, raspoznaje se na dvjema sitnim krpicama, što su preostale, nekoliko jedva čitljivih ili uopće nečitljivih slova kursivne glagoljice.

Negdje u sredini ovoga misala uložen je (ne uvezan) Misalić, kojemu je naslov: »Misse za umervšie samo iz missala rimskoga izvadjene svoim zakonom kakose vъ istii služi, za službu, i način svih zrikav«. Iza toga naslova nalazi se na latinskom oznaka izdanja: »Romae, Anno MDCCVII. Typis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide. Superiorum Permissu«. Ispred naslovnog lista ima prazan list, koji na 1. strani nosi ovu latinicom napisanu bilješku:

U Uergadi godišća gospodinova 1829. na 4. jenara.

Ovi libar oliti misalić kupihomo u Šime Jurina, s jasprom od ove crikve svetoga troistva, od ńega moleći da ga uzmemo, da mu je velika potriba; drugo nije gospodar ni on ni niko drugi nego ova sveta crikva.

Dn. Martin Mihić (Michich) *župnik*

U popisu popova glagoljaša naći ćemo, da je Mihiću ovo bila zadnja godina redovitog službovanja u Vrgadi. Šime Jurin, od kojega je župnik crkvenim novcem (»jasprom«) kupio Misalić, bio je jamačno seljak u Vrgadi, koji je knjigu baštinio od popa iz svoje kuće. U 18. i 19. stoljeću bilo je nekoliko popova Krpetića iz Vrgade, a Krpetiće u selu nazivaju Jurinima.

b) U Misalima. Ostaci različnih glagoljskih misala skupljeni su i uloženi (ne uvezani) u korice, koje pripadaju jednome fragmentu misala. Čuvaju se u sakristiji župne crkve. Na tim fragmentima ima glagoljskih i latiničkih črčkarija i bilježaka, među kojima je i ova, napisana latinicom: *Nalazi se u Uergadi Don Jvan Sablić* (Sablich) *iz Bergul* (Bergul), *na 23. aprila 1843. ovo pisà ja Šime Banov* (Bannov) *iz Uergade, šumbaša* (Jumbassa).

U Uergadi na 16. aprila 1843.

Don Ivu Sabljića iz Brgulja susrećemo u vrgadinskim Maticama god. 1843.–1844.

c) U Ritualima. U dvjema starim Ritualima u sakristiji župne crkve nalazi se također svakojakih bilježaka.

aa) U hrvatskom Ritualu štampanom 1640. u priredbi B. Kašića nalaze se ispod latinskoga predgovora glagoljske bilješke od dvije ruke. Prva je:

1651., miseca marča. Pisah ja dom–Ivan Blasulović kad pih vino g(ospod)inom dom–Jurom i s–moim bratom Šimon i Matijem Matulovim, i platismo–ga po 7 gazet varč.

I tada biše velik glad u Dalmaciji i deboto po–svemu svitu, i tada ne bi u–moru ribe nego malo, da–ne–mogahu ljudi uhititi ča–bi poili.

Na to drugi rukopis nadovezuje: *Verujen da–je ono godišće bi glad, ma ovo godišće isto veći, 1728., po–sven svitu što–se–je čulo, na–isti način. Pisa don Jerolim Vergada, parok, 1729.*

Druga strana hrvatskoga naslovnog lista bila je izvorno prazna, pa je kasnije ispunjena vježbama u pisanju glagoljice i latinice. Tu je i ova glagoljska bilješka od dva retka: *to pisah* ja *Mikula Kepetin (!) kada–se učah,* i ponovno bljeđom tintom: *to pisah* ja *Mikula Karpetin iz Labkata kada–se učah pisati.* Ova bljeđa napisana je prije, jer preko gornjega retka ove bilješke prelazi drugi redak prednje bilješke.

Važnost je ove bilješke u tome, što se u njoj spominje starije ime Lapkat za Vrgadu – ako sam dobro pročitao, jer su slova blijeda i dosta nejasna. Potvrda o nazivu Lapkat imamo dosta u starije vrijeme, ali ovo bi bila jedina potvrda od čovjeka rođenog u samome mjestu. U glagoljskoj Matici krštenih na Vrgadi upotrebljava naziv Lapkat u prvim upisima i don Jure Smoljanović, ali on nije rodom iz Vrgade, nego iz Tkona.

U istom Ritualu iza predgovora i sadržaja nalazi se na praznini ispod tiskanoga teksta ova glagoljska bilješka:

1709. na 27 luʲa, kada ja *ʲEre Vrgada bih priʲa red štaca, i bih malo zdrav, fala budi vazda Bogu, b(la)goslovļen Isus i–Majka ńegova uvike.* Pisac bilješke don Jere Vrgada bio je poslije župnik u Vrgadi. Strah mladoga Jere od bolesti nije bio osnovan, jer je umro u starosti od 74 godine i 5 mjeseci.

Druga strana ovoga lista bila je izvorno prazna, pa je kasnije ispunjena glagoljskim bilješkama. Prva je:

1727. na 10 maja. Ovo–je libar crkve prisvete Troice na Vergadi. Pišen ja don Jerolim Vergada budući parok i sluga iste svete crkve.

Ispod toga:

1699. godišć Gospodinovih, tada se učini mir, a to kraļi kršćanski s Turčirčinom (!). Pišem ja don Pere Pletikosić, budući parohijan na Vrgadi u to doba, a mojih godišć počimjući 30, na spaseńe duše moje.

Ispred 1. (paginiranog) lista nalazi se na vanjskom uzdužnom rubu glagoljska bilješka:

1789. na 20 zuńa, kada ovo pišem ja *Ante Torića iz Vrgade, i tada biʲah od–akolita na 3 istoga miseca, budi fala Bogu.*

bb) Drugi primjerak Rituala od 1640. ima nekoliko latinicom i glagoljicom pisanih bilježaka i vježba u pisanju. Na prednjim koricama iznutra piše latinicom: *Bi privezan ovi Retov(a) gos(podin) Gereko Calović od Kuna godišta Gospodino(va) 1809.*

Potveruje isti Matij Jurišić (Mattie Giurisich).[5]

Na 1., izvorno praznom listu latinicom: *Ovo–je libar S. Trotvvo to* (Sv. Trojstva) *na Ve(r)gadi . . . . (?). Upisah ja Mate Matana* (Matte Mattana), *1833.*

[5] Slovo *e* mj. *j* kod »Mattie« pod utjecajem glagoljice, gdje se često *ě* uzima za *j*; usp. kod prvog upisa latinicom u Matici krštenih: Andriea = Andrija. – »Potveruje« stoji mj. »potverjuje« = potvrđuje.

I zadnji list Rituala bio je izvorno prazan. Na njegovoj 2. strani, pred stražnjim koricama, nalazi se ova glagoljska bilješka:

Ovo–je rentova cerkve Svete Troice na Uergadi, 1800. Piše pero sve na hero, derče (!) ruka jer–mi–je (?) pisat vele. Pisah ja isti Marko Hrastin, kad–san pasa oka i kular.

Priča o drhtanju ruke bit će samo afektacija, jer je pismo dobro ispisano, sigurno i lijepo, i ne pokazuje nikakvih tragova drhtanja. I Milčetić Starine XXXIII 486 donosi sličnu glagoljsku bilješku: »ide pero sve na hero ruka pisat nenaučna – i zato e muka mučna« iz libra, u kojemu je zapisano: »ovi libar est ispisan ovimi slovi od mene dička time calovića, zvan Grgo, ...; a nemoi se čuditi moi dragi štioče, koi budeš štiti, da e rdjava ruka, ...«. Zanimljivo je, da se i u ovome našem Ritualu spominje »Gereko Calović od Kuna«. Da li je »Gereko« trebalo biti »Grgo« ili »Jerko«?

d) U Brevijaru. – Praznine na listovima glagoljskoga Brevijara od god. 1688. upotrebljene su za vježbanje u pisanju glagoljice i tal. jezika. U latinicom pisanoj bilješki spominje se kao vlasnik knjige Don Ivan Vulin iz Pakoštana i datum 15. decembra 1775.

5. Ribarski troškovnik i računi crkvenoga gospodarstva

Prigodom uvezivanja, glagoljskoj Matici krštenih dodano je na kraju i zajedno s njom uvezano šest papirnih listova nešto manjeg formata. Pisani su kursivnom glagoljicom, a sadržavaju ribarski troškovnik.

Spis je mogao ući u sklop Matice zabunom: kad su se skupljali arci Matice za uvez, uzeti su i ovi listovi, jer se po približno istoj veličini mislilo, da njoj pripadaju.

Svih šest listova nije ispisano, većinom su ostali prazni.

Pismo je čitljivo, samo smetaju kratice za mjere i novac, a i pojedine riječi pokraćuje pisac izostavljanjem slova ili čitavih slogova. Radi preglednosti, nazive za novce i mjere istaknuo sam grafički.

Tekst glasi:

U–ime Boga i Div(i)ce Ma(rije)!

Škur prvi, zuń:

tega u–mr(i)žu li(bar) *9 i 3; – čini* groš *40 i 5* (= 45) l. *8;*
čr(vi)ti mr(i)žu li. *30 i 6* (= 36);
mufe bari *8 po* li. *8; – čini* groš *6 i* 1. *4;*
vina zdrava b(ari) *2, za kotli; – či(ni)* li. *30;*
kruha li. ...*(?); č(ini)* g(roš) *8;*
borov(i)ne šežńi *12, i luča* šežńa *po; – čini usve* li. *80, osamdese(t) i dvi;*
borov(i)na šežńa *po,* li. *15;*
način(i)ti mr(i)žu li. *20;*
suma usve groš *osa(n)deset i 3 i 2.*

Škura drugoga:
drv šežńi *11, luš* (= luč) *po; – čini usve* g(roš) *osamn(a)e(st) i po:*
v(i)na muše b(a)ri *8; – čini* groš *6 i* l. *5;*
kruha li. . . . *(?); – či(ni)* gr(oš) *8;*
vina za kotli li. *30;*
čini usve groš *40 i 4* (= 44).

Tr(e)ti škur:
borov(i)ne šežńi *10, luča* šežań; *– čini* gr(oš) *9, devetn(a)e(st);*
muše bari *8; – č(ini)* gr. *6* g;
v(i)na zdravoga bari *2; – čini* li. *30;*
kruha libric . . .*(?); – čini* g. *8;*
č(r)v(i)ti mr(i)žu li. *30;*
suma groš *usve 40 i 2* (= 42).

Okur:
levutu groš *12;*
malin brodon gr. *7 i 2;*
š(it?) magazin groš *5;*
č(r)v(i)ti mr(i)žu groš *3;*
čini usve groš *20 i 9* (= 29);
soli usve stari *20 i 1* (= 21);
bari prazni(h) osa(n)deset
suma usve gr. *40 i 2* (= 42);
kupi ribe u tovar(i)šev: groš *3 i* l. *4;*
sol(i)ti ribu li. *10;*
opet što–je ma(ń)kalo tega li. *10* gr. *5;*
kan(a)ve li. *8, č.* l. *16;*
suma usve g. *12 i* l. *2.*

Na prvoj strani 6. lista nalazi se još ova glagoljska bilješka: *nota što daje Barako na–kona(t): dade* li. *6.*

Vrijedno je gornji troškovnik usporediti s računom crkvenoga gospodarstva. Iako račun nije napisan glagoljicom, nego latinicom, priopćujem ga s razloga, što pada u razdoblje glagoljice i što ga je pisao pop glagoljaš Martin Mihić, koji je izvršio prijelaz od glagoljice na latinicu. Račun je napisan na dvije strane jednoga lista, koji je ubačen na kraj knjige »Mrtvine« (u župnom uredu), s kojom knjigom nije uvezan niti je izvorno pripadao knjizi, jer je i papir drukčiji. Bit će da je to ostatak većega računskog svitka, jer nije vjerojatno, da su se računi vodili samo kroz navedenih 5–6 godina.

Na 18 Aprila dade za sići 8.
Na prvi zuńa dade dosad za bari 23 i po, i bi naplaćena tovernarija.
Na 15 Novembra dade za barilo i po i libar 10; opet na 24 Nov(e)mbra dade groša 4 za skupiti masline crkvene. Opet dade na–konat libra 37. Osta još vi(na) Mate Bernina za–barilo vina carkvi 18 L.

Na 23 jenara dade libar 10; dade japno na–konat libar 18.

U Uergadi na 15 novembra 1815.

Ovi dan učinihomo konat, koliko bi ovo godišće vina na–jintradi i skupļeno po–selu; a to gaštalad Jakov Punošev; brez masteńe bi usve vina bari 33 sići 5.

Na 23 jenara 1816, dade na–konat za dva barila; suviše dade na–konat Jakov gaštalad Punošev (omaškom: Punosceve) *za jedno barilo vino.*

1816 na 25 febrara u–Uergadi, kaštalad Jakov (omaš.: Jakovo) *Punešev dade suviše za dva barila vina i po, suma u sve bari 5 i po; dade suviše za–barilo i dva siča, suma u sve za šest bari i pet sići, po gazet sedan.*

1816 na 19 marča u Uergadi, kaštalad Jakov Punešev dade suviše za bari vina 12 po gazet 8, i bi mu naplaćena torvarina (!?, = tovernarija).

Na 20 Aprila, dade na–konat za–barilo vina i bi–mu naplaćena tovrnarija.

Na 27 maja dade Jakov danas u–sve s–prvin do 30 bari; osta dužan za tri barila, i metnuhomo zajedno za mladitvu i za Božji dan (= Tijelovo).

Na 4 zuńa dade groša 10 mańe libru; na 14 zuńa dade za dva barila vina usve s–ovin deset groša; osta za barilo.

Na 13 otubra naplati isti Jakov sve.

Godišća 1816 na 22 Novembra.

Ovi dan učinihomo konat gaštaldu Šimi Hrastinu; usve bi vina bari ovo godišće 22.

Na 18 febrara dade dosada starin sucun za sedan bari vina.

Na 25 marča, dade za–skopati trsje vina bari 7 i sići 3; opet dade za barilo 3 sići 3.

Na 25 jenara 1818 učinihomo konat, naplati, osta dužan još groša 34. Dade na–konat s–voskom groša 19 i vinon.

Na drugoj strani lista:

Na 25 jenara 1818 u Uergadi.

Ovi dan učinihomo konat gaštaldu Jerku Jurišiću od prošasne (porosasne) *letine vina crkvenoga bari 26.*

Dade na–konat libar 28 isti dan (ovaj je redak prekrižen u originalu).

Na 8 febrara dade na–konat dosad za barila (»za barila« prikriženo u originalu) *taliri 10 i po.*

Na 12 febrara, strošihomo za kopati vina barila 6, suviše frmente četvertała dva; podnosi libar 63 i–po.

Na 17 Aprila učinihomo konat i naplati sve kako da na–Božji dan i za mladitvu, i osta dužn (!) libar 46; ovo ima dati ńegov sin Ive, zašto on proda isto vino.

Naplati sve.

1818.

Ovo godišće bi vina bari usve 34 i sići jedan, kvartuči 5; ovo bi u rukah sudac Ive Špadića i Osipapa (!) Kaštelana.

Na 25 febrara pridahu novim suce(m) Ivi Jadrinu (1819) i Anti Brninu vina bari 9 i–po, drugo ništa.

1819 na 22 otubra.

Ovo godišće bi vina u gaštalda Jakova Punoševa bari 23.

Na 16 Decembra dade na–konat za dva barila; od ovoga strošihomo za iskupiti masline vina sići 4, a za izgaziti talira 2, rešto za vosak.

Opet za–barilo jedno, ovo dahomo za vosak; i dade sviše za rakiju što su popili kada–su brali masline, L. 9.

Na 20 febrara 1820; danas dade s–ovim gori upisano usve za 14 bari, i osta usve groša 48. Ovo bi pridano novin sucen. Od ovoga dahomo za vosak i tamńan (omaš. »tamonane«) *groša 10 i libre 4, a za sić ulija groša 5 libre tri i po, a za ključanicu L. 12.*

Na 10 marča. Ovi dan se je kopalo, i strošihomo vina danas, i za povaljenice, i za pričešćeńe, i za mladiti, i za Mali Križi usve bari 6.

Na 14 maija, dade za tri barila; od ovoga strošihomo za kandiloti groša 8, a sve vino bi po sedan gazet.

Na 19 maija, strošihomo za dumpliri groša 6 i libre 4.

Na 19 luija, strošihomo za načiniti kota libar 38.

Na 24 luija, kupihomo voska libar 28; strošihomo za obruči libar 25.

Na 21 šetembra, dade za 3 barila, i osta dužan za barilo; rešto–je naplati. Na plai (!) sve.

Na 18 otubra 1820.

Ovo god(išć)e bi vino u–gaštalda Jakova Punoševa, bari 29 sići 5.

Na prvi decembra dade za 4 barila (1 barilo?), *ovo bi prodano po pet gazet.*

Na 10 (?) marča dade za kopati i za povaljenice bari 4 (?) sići 3 (?).

(otrgnuto) *dade za barilo i po vina, ovo da na 1 Aprila.*

(otrgnuto) *zuńa dade na–konat za 4 barila i po, ovo bi po tri krntani.*

6. Kupoprodajni ugovor

Napisan je na papirnom dvolistu kancelarijskog formata. Na 1. str. nalazi se tekst ugovora, a na zadnjoj strani zabilježeno je ime prodavačice, da bi se na previnutom spisu vidjelo izvana njeno ime. Pismo je lijepa i lako čitljiva glagoljska kursiva.

Izvana: *Anica Vukojeva*

Tekst ugovora glasi:

U ime Boga, amen. – 1775. na 17. marča u–Vrga(di).

Ispovida ovo pismo privato, s–ko^{j}im načinom oćemo da–ima sve svorce koliko da–je učinjeno po–ruke puplika nodara od Zadra, kako mi obe strane ispovidamo,

a–to: Ispovidam ja Anica, žena poko^{j}noga Vickaka(!) Vukojeva od istoga sela od–Vrgade, da nahodeći–se u–veliko^{j} potribi dadoše–mi sva braća od istoga sela tolori 21, velim: groša dvadeset i–jedan i soldini 5, a–ja ista Anica dah, darovah i–prodah dva kusa zem^{l}e za iste jaspre istim se^{l}anom. Jedan komad zem^{l}e u–mistu zvanu Papratnicu. Kunfini iste zem^{l}e: od–meštrala put pupliki, od–bure Krševan Banov, od–juga Grgo Vokojev (*omaškom mj. Vukojev*), od–pulenta zem^{l}a Ante Torića. – Drugi komad zem^{l}e u–mistu zvanu Jamina. Kunfini iste zem^{l}e: od–meštrala put, od burina Bare Peričić, od–juga isti Bare, od pulenta Krševan Banov.

A–ova ista zem^{l}a bi štimana od meštra Jere Arapova i–Mate Krpete, oba od–istoga mista, koje zem^{l}e bihu štiman(e) obe groša 21. A–sada ja ista Anica s–mo^{j}in sinom Osipon primih iste jaspre od–iste braće a–za–potribu od sve moje obite^{l}i. I–vrhu ovoga bihu svidoci isti sudci od–Vrgade, di–primi ista Anica isti pinezi.

Bi svidok sudac Mate Ćulić.

Bi svidok sudac Mate Vrgada.

Pisah ja don Pere Radović, parok, buduć mo^{l}en od–obe strane.

7. *Imenik članova Skule sv. Ruzarija*

U sakristiji župne crkve na Vrgadi nalazi se knjiga, u koju su se upisivala imena članova skule (bratovštine) Gospe od Ruzarija. Format joj je 42 × 16.5 cm. Uvezana je u tvrde korice; dosta tanki karton obložen je bijelom kožom, koja je sada dobila sivosmeđu patinu.

Članovi Skule upisivani su kursivnom glagoljicom od početka, t. j. od 1709., pa do 1821., a poslije latinicom, napokon i neuredno samo olovkom. Pored svakoga imena nije označena godina pristupa u članstvo, jer se za prve članove računa godina osnutka, dok je kod kasnijih članova ispred imena dodana godina; kasnije su ispred glagoljicom napisanog imena metane i arapske brojke. U tome nema kronološke dosljednosti, pa se tako na pr. ispred imena *Nikola sin Šime Gergina* nalazi arapskim brojkama napisana godina 1776., a u slijedećem retku ispred imena *Nikola sin Gerge Ćulića* godina 1782. napisana je glagoljskim slovima.

Na početku nalaze se u knjizi dvije glagoljske bilješke. Prva se odnosi na osnutak Skule, a glasi: *1709., kada poče ova sveta Skula svetoga ruzarija, pod prisvi(t)lim gn. arhi–bi(skupom) Vitorijem Priuli, parohijan–popom Petrom Pletikosićem is–Kuna, knezom g(ospodino)n Franom*

Damńanović(e)m, nedostojnimi slugami Majke Božje. Papa Inocencio XI dopusti prošćeńe uvike istoj braći i–sestran od–prisvetoga luzarïa.

Druga bilješka pisana je rukom don Jere Vrgade, koji kaže: *1727. na 3. maja, kada bih metnut za par(o)ka ja don J(e)rolim Ùergada u–crkvu prisvete Troice na Ùergadi.*

Ispod toga je upisano ime jednoga člana, ali je prekriženo. Popisani su najprije muški članovi, a iza njih ženski. Na vrhu strane, iznad popisa muških, netko je kasnije napisao *Homeni*, a iznad popisa ženskih *Donne*.

Alfabetski redoslijed sastavljen je po početnim slovima imena, a ne prezimena. Nije strog, nego se obazire samo na prvo slovo, na pr.: *Ante sin pokojnoga Jure Torića | Andrija sin Šime Punoševa | Ante Mačukatin* i t. d. Kasnije je i taj red pobrkan, jer su upisivali po početnom slovu prezimena.

Primjera radi donosim po jedan odlomak od nekoliko redaka iz popisa muških i iz popisa ženskih članova.

Iz muškog popisa evo početak:

poš(tova)ni g(ospodi)n don Andrija Torić | po(štovani) g(ospodi)n don Ante sin pokojnoga Martina Karete | Andrija sin pokonoga Jure Jurišina | Ante sin Dunata Pedisića is–Pa(šmana) | Andrija sin Mikule Matane | Ante sin pokojnoga Martina Juričina iz–Pakošćan i t. d.

Iz ženskog popisa donosim početak slova M. Iznad njega je zabilježeno latinicom: *S–B–Nà 25 Lugia 1709–ID–M* (slova S–B na početku i ID–M na kraju očito znače: slava Bogu i Djevici Mariji), a zatim se redaju glagoljicom napisana imena:

Mare žena pokojnoga Martina Matulova | Matija žena pokojnoga Martina Karetina | Mande žena pokojnoga Mate Jadrića | Mare žena Ive Peričina | Matija žena Ante Matulova | Mare žena Ive Punoša | Mande žena Mate Ùrgadina | Mande hći Ive Banova | Marta hći pokojnoga Lovre Krpetina i t. d.

U vezi s osnivanjem Skule nalazi se u sakristiji župne crkve uokvirena pod staklom papinska povelja o podjeli oproštenja članovima bratovštine. Pisana je latinicom na hrvatskom jeziku. Povelja je jako oštećena i zato nečitljiva. Ovdje priopćujem, radi uvida u jezik i pravopis, bez ikakve promjene njezin početak i svršetak. Najprije dolazi krupnim slovima *Innocenczo Papa XI.*, a zatim počinje: *Na vikougnu stuari spomenu. Buduchi kako ... o Czarkvi Prisvetoga Trojſtva u Skogliu Ùergade Zadarske Darxave ... drughe varſte (?) Pravovirnih Skupsçtina pod–imenom(?) .... uspomenuchiem iſtoga Prisvetoga Trojſtva ... aliti za uzdignuti–se nahodi–se koja Brachia i Seſtre mnoga milosargia i milos ... dila izvarſciti obiçajna biahu (?).* I t. d. Na dnu je datirana riječima:

Dano u Rimu polak Svete Marie Ùelike pod parſtenom Lovara | dan (?) deveti Sarpgna olliti Jula 1688. Papaſtva nascega godischie.

8. *Ostatak Matice umrlih*

U glagoljskoj Matici krštenih naišao sam na jedan arak od 14 listova, koji su ostatak glagoljske Matice umrlih. Arak nije uvezan s knjigom, nego samo umetnut negdje iza sredine knjige. Da je nekoć bio uvezan u nekoj knjizi, vidi se po špagi, koja je još ostala u arku. Postojala je dakle kao posebna knjiga Matica umrlih, pa kad se je kasnije rasula i raznijela, netko je našao ovaj njen ostatak i misleći, da pripada Matici krštenih, umetnuo ga u nju.

Prigodom uvezivanja listovi su u arku bili krivo složeni, pa se peti list nalazi ispred četvrtoga i jedanaesti ispred desetoga. Budući da nema paginacije, pogrješka se može utvrditi samo prigodom čitanja.

Ovi ostaci Matice umrlih obuhvaćaju razdoblje od 23. X. 1761. do 14. X. 1777., t. j. 16 godina. Pisali su isti župnici, koji su pisali i glagoljsku Maticu krštenih toga vremena (njihov redoslijed vidi na str. 118. pod br. 12–14).

Priopćujem samo nekoliko upisa:

1761. na 23. otubra priminu Jerolim Boškov ali Belin u viri svete matere crikve od godišt 66, i bi izpovidan i kumiinkan pod vijatik, i julijan i–duša priporočena i zsprovođen od mene don Ive Torića, paroka, i bi pokopan pri crikvi svetoga Andrije apuštola na Uergadi.

1762. na 8. febrara priminu don Jere Uergada u viri svete matere crikve od godišt 74 miseci 5, i bi izpovidam i kumnikam i julijam i duša priporučena, i–zsporovođen od mene don Ive Torića, paroka, i bi pokopan u crikvi s. Troijce na Uergadi.

1764. na 31. marča priminu Jago Karetina od godišt incirka 70, i bi pokopana pri crikvi s. Juštine na školu pod Pakoštani i primila–je svete s. sakramente u Pakoštani od paroka don Pere Kazaije.

1764. na 22. šetenbra priminu Kate, hći Šime Karetića, od godišt 18, u viri svete matere crikve, i bi pokopana pri crikvi na Smilčiću u Kotaru.

Na 19. marča 1767. priminu u Šibeniku Gašpara, žena pokojnoga Gašpara Belina, u viri s., i bi pokopana u crikvi s. Jakova.

Na 30. otubra 1769. priminu Jeras Kapulića, u viri s. matere crikve, od nagle, i ne jimajući ni jednoga sakrameinta ni odrišeńa, i bi sprovođen od mene don Ive Torića, paroka, i bi pokopan pri crikvi s. Andrije na Nergadi (!), od godišt 34.

1772. na 14. aprila priminu don Jakov Peričić u–viri svete crikve od godišt 63 u Šibeniku, i primi s. sakramenti od don–Mantona Bekalovića, a bi pokopan u Uergadi u crikvi prisvetoga Troijestva, i sprovođen od mene don Ive Torića, paroka.

1772. na 13. agusta priminu Kate, žena Andrije Sokića u viri svete matere crikve od godišt 22, i bi izpovidana i pričešćena i julijana

i duša priporučena i zprovođena od mene don Ive Torića do mora, a o–don Mate Torića do–Tkuna, i pokopana bi u crikvi svetoga Tome u–Tkuinu.

1773. na 19. maja priminu don Šime Torić, u viri s. matere crikve od godišt 67, i bi izpovidan i pričešćen i ulijan i duša priporučena i zproivođen od mene dom Ive Torića, paroka, i bi pokopan u crikvi prisvetoga Trojestva na Vergadi.

1774. (trebalo bi da je 1773.) *na 4. novenbra priminu Ante Matana u–viri svete matere crikve od godišt 66, i bi izpovidam i pričešćen i–uliv|an i–duša priporučeena i–zprovođen od mene don Mate Torića, služite|a, i bi pokopan pri crikvi s. Andrije apoštola na Vergadi.*

Zadnji upis:

1777. na 14. otukra (!) priminu Anica Vukoja u viri s. matere crikve od godišć 76, i bi ispoviđena a–ne pričešćena radi b|uvańa, i bi uliv|ana i duša priporučena i–zprovođena od–mene don Mate Torića, paroka, i bi pokopana..... (Tu prestaje fragment).

Ljeti 1959., pošto je rukopis ove radnje bio već priređen za štampu, našla se na Vrgadi i knjiga glagoljske Matice umrlih. Format joj je gotovo na vlas isti kao glagoljske Matice krštenih; uvezana je, kao i ona, u korice od sivoga kartona, samo joj korice nisu oblijepljene pergamenom, kao onoj. Strane nisu paginirane, a ima ih 84, i to 62 strane glagoljicom i pri kraju 22 latinicom.

Knjiga nije kompletna. Obuhvaća razdoblje od 1. XI. 1777. do 15. V. 1833. (na sva tri upisa godine 1833., netko je preko zadnjeg broja 3 napisao broj 4, tako da bi prema tome imala biti godina 1834.). Koliko je teksta ispred toga razdoblja propalo, ne može se znati, ali se sigurno može ustanoviti, da onaj ostatak (14 listova), koji je metnut u Maticu krštenih, a o kojemu je sprijeda bilo govora, pripada pronađenoj Matici umrlih i da se na tekst ostatka nastavlja neposredno tekst u knjizi. Na dnu ostatka prekinuta rečenica »i bi pokopana« završava se na početku knjige riječima »pri crikvi sv. Andrije apoštola na Vergadi« (t. j. »i bi pokopana pri crikvi sv. Andrije apoštola na Vergadi«). Zadnji upis u ostatku nosi datum 14. otubra 1777., a prvi upis u knjizi 1. novembra 1777. To znači, da ostatak, ubačen pogrješno u Maticu krštenih, treba prenijeti u Maticu umrlih i smjestiti ga ispred ostalog teksta ove Matice. Na taj bi način dopunjena Matica umrlih sadržavala ukupno 112 strana, i to 90 strana pisanih glagoljicom i 22 strane latinicom, a obuhvaćala bi razdoblje od 23. X. 1761. do 15. V. 1833.

Prijelaz od glagoljice na latinicu izvršio je don Martin Mihić, isti župnik koji je to proveo i u Matici krštenih. Zadnji upis glagoljicom u Matici umrlih bio je 15. setembra 1811., a prvi latinicom 11. zunja 1812.

Važnije podatke iz nađene Matice uvrstio sam na mjesta, kamo spadaju.

9. Matica krštenih od god. 1651.–1832.

Najveći i najvažniji glagoljski spomenik na otoku jest Matica krštenih. Knjiga je uvezana u čvrste korice, kojima je karton bio oblijepljen sa dva pergamentna dvolista, što su opisani pod 1 a) i b) na str. 88–92 ove radnje. Veličina je knjige 30 × 11 cm.

Svojih izvornih listova ima Matica danas 199, t. j. 14 araka i 3 lista od 15. arka (svaki je arak brojio po 14 listova), nekoliko listova fali (na dva mjesta knjige). Listovi su posve ispisani kursivnom glagoljicom, bijeli rub oko teksta nije se ostavljao. Jedino prvi list bio je izvorno prazan, a kasnije je ispisan na 1. strani bilješkama u glagoljici i u latinici, a na 2. strani je unesen naknadno jedan upis glagoljicom.

Na kraju knjige dodano je naknadno najprije 8 listova. Oni su malko manjeg formata. Privezani su modrom špagom (izvorni su vezani bijelom). I ovi dodani listovi ispisani su glagoljicom.

Kasnije su dodana još 4 lista malko većeg formata, i privezani su bijelim koncem. Prvi od njih ispisan je glagoljicom, a drugi ima na 1. strani jedan upis latinicom, ali ispod njega se nastavljaju opet glagoljski upisi. Na 3. listu su na 1. strani dva upisa glagoljicom i ispod njih dva upisa latinicom, iza njih dalje do kraja samo latinica.

Konačno dolazi dodatak od još 12 listova, privezanih također bijelim koncem. Upisi su na njima svi latinicom.

Na kraju knjige nalazi se ribarski troškovnik, koji je ovdje već opisan sprijeda pod 5 na str. 96–97.

I na početku knjige dodana su naknadno dva lista privezana modrom špagom. Na prvome od njih naknadno su uneseni latinicom upisi iz prijašnjih godina, s ovom napomenom:

Ja Dn Martin Mihić ne nahodeći kersti u ovomu libru upisani ovim ovdi a nahodeći u nikim bulitini i tako . . . . . (?) isto ovdi ńihova istinito ovo činim kopiju koliko da–su bili upisani isto vrime ńihova kršćeńa.

Ispod te bilješke niže se pet upisa latinicom, i to četiri koji se odnose na godinu 1798. i jedan na god. 1808. Ovih je pet upisa propustio svojedobno unijeti u Maticu ondašnji župnik don Jakov Matanović, pa ih je ovdje naknadno upisao don Martin Mihić služeći se bilješkama na nekim »buletinima« (listićima).

S druge strane istoga lista nalaze se tri upisa, što ih je bio propustio unijeti don Martin Mihić (prvi upis odnosi se na god. 1813., drugi na 1816., treći na 1817.).

Drugi na početku knjige dodani list ostao je isprva prazan, ali je kasnije ispunjen črčkarijama i ovom bilješkom na 1. strani: *Io Dn Simeone Sarich ammist. sono venutto nel amministrazione di queſta Parrocchia li 14 marzo anno del' Signore (1831).* S druge strane su same črčkarije.

Tek iza ova dva na početak knjige naknadno dodana lista počinje se izvorna knjiga Matice. Prvi je list bio prazan a sada se na njegovoj 1.

strani nalaze ove bilješke: *1727. na 3 magia,* napisano latinicom pa prekriženo i napisano glagoljicom: *1727. na 3. maja, kada bih učińen zaparoka crkve prisvete Troice na Vergadi ja pop Jerolim Vergada nedostojni sluga* (ove su zadnje dvije riječi prekrižene). I druga glagoljska bilješka: *1739.* (arap. brojke!) *na 22.* (glag. brojke, t. j. slova *i b) febrara † u-Jive Torina voska na-debelu librice* 2 (arap. br.) *i po i po unče.*

Gotovo cijelu donju polovinu strane zaprema ova bilješka napisana latinicom: *Vergada | na Pervi novembra 1820 | Ispiſ kada-ſe* (cadaſe) *sada imadu i u | napridak pojti* (poiti) *činiti note | od rođeni(h)* (rogeni), *venčani(h)* (venzani), *i mertvi(h) | na pervi Febrara* (Febbrara) *| na pervi maja | na pervi Aguſta | i na pervi ali* (alli) *na 2 Novembra | i to od ſvake godine | pod penu da-će poſlati stražani.* Posred druge strane ovoga lista nalazi se glagoljski upis krštenja jednog djeteta, rođenog i krštenog u Pašmanu od vrgadinskih roditelja.

Dva sprijeda naknadno dodana lista i jedan izvorno prazan list daju ukupno 6 strana, tako da pravi početak Matice ide od 7. strane.

Na početku Matice prvi upis (glagoljicom) nosi datum 5. novembra 1651., a na kraju knjige zadnji je upis (latinicom) 18. listopada 1832. Drukčije stoji u zapisniku o primopredaji župnog ureda iz god. 1860., gdje se u inventaru pod br. 1) navodi: »Un libro dei nati vecchio, scritto parte in caratteri glagolitici e parte in latino, incipiente dall' anno 1791 al 31 marzo 1834.« Ovo se ponavlja i u primopredajnom zapisniku god. 1861. Ali u primopredajnim zapisnicima god. 1863. i 1870. izražena je sumnja o točnosti navedenog datuma, jer je dodano: »circa«. U potonja dva zapisnika dodana je i konstatacija, da je Matica uvezana: (libro) »coperto di pergamena«. Razlika između sačuvane knjige i između primopredajnih zapisnika glede početka Matice može se objasniti po svoj prilici time, što u 2. polovini XIX. vijeka, kad su bili sastavljani primopredajni zapisnici, nisu više župnici znali čitati kursivnu glagoljicu, zato su početak Matice metnuli u godinu 1791. (mjesto 1651.). Zašto baš u 1791.? Možda su ih zaveli upisi na listu koji je bio dodan i uvezan ispred početka Matice, na kojem je listu Martin Mihić unio naknadno latinicom krštenja iz god. 1798., što ih je svojedobno bio propustio ubilježiti Jakov Matanović. Zbog čega zadnji upis u Matici primopredajni zapisnici datiraju sa 31. ožujka 1834. (mjesto 18. listopada 1832.)? Bit će zbog toga, što se na kraju knjige valjda istrgnuo i izgubio jedan ili dva lista, pa zato imamo danas zadnji upis 18. X. 1832., a u ono je doba valjda bio zadnji upis 31. III. 1834.

Evo nešto iz teksta:

a) Staro ime otoka-Lapkat

1651. na 5. miseca novebra, kada karstih ja *don* Jure *Smoljanović, parohijan u Lapkatu, sina Antonu Karetinu. Iime Martin. a materi iime Mare. Po-pravomu matrmoniju. Kumi: Mateša Torić i Zabeta Vukoj(e)va.*

1652. na 28. miseca aprila, kada karstih ja *don* Jure *Smo*]*anović, parohij*a*(n) u–Lapkatu, hćer Anti Kursarovu. Ime Filipa, a–materi Dora. I ne–bu(du)ći u matrmoni*ju *s Anton* (ili: santon = svetom?).

1652. na 24. miseca novebra, ka(da) ja *don–*Jure *Smo*]*anović, parohij*an *od Lapka(ta), karstih hćer Katu Mate Belina i–ńegove prave žene Lucije. Kumi: Šime Torić i–Kate Torića.*

*1653. na 8. miseca apr(i)la, kada krstih hćer Šimi Drviš(i)nu Agni*ju *i–ńegove žene Luce. Kum Miha Peričin i–Kate Torića.* Ja *don–*Jure *Smo*]*(a)nović, parohij*a*(n) iz Vrgade.*

1653. na 24. miseca zuńa, kada karstih sina Šimi Saladinu Ivana, žene ńegove Luce. Kumi: Mikula Kolokočić i mati ńegova Mika (?). To pisah ja *don–*Jure *Smo*]*(a)nović, parohij*an *u–Vrgadi.*

b) Medulići u Vrgadi

*1658., miseca oktubra na 6., kada ja don–Marko Čabrulić, parohij*an *od–Vergade karstih hćer Mati Demedulovu i ńegove prave žene Katarine. Ime ditetu* Justina. *I bihu na–to kumi Mate Kapurić i Vice* Jadrića.

1660., na 6. dan miseca setembra, kada ja *don–Grgo Colmanov iz–Ji-ža, parohij*ain *od–Vergade, krstih sina Ivi Jadrića i i–prave i–žene ńegove Vice po pravom matarmoni*ju. *Kumi biše Mate Damodulin i–*Jago *Grgina, obadva iz Vergade. Ime ditetu Miho.*

1673., na 19. luja, ja don Jakov *Torić, parohij*an *u Vrgadi, krstio–sam dite*č*će budući rojeno na 11. istoga miseca od Andre*ja *i Mati*je *Kapulić, ko*j *narečeno* i*est ime Margarita. Kumovi–su bili Ivan, sin Lovre Radovanića, i* i*Elina, hći Mati*ja *Demedulova, oba iz istoga mista.*

1674., na 14. jenara, ja don Jakov *Torić, parohijan u Vrgadi, krsti–sam divičicu budući rojena na 2. istoga od Martin(a) i Mare De-medulić, ko*j *nadiveno* i*e(st) ime Stoše. Kumi–su bili Ivan Torić i Marergarita (!) Čabrulića.*

1674., na 12. marča, ja don Jakov *Torić, parohij*an *u Vrgadi, krsti–san divičicu budući rojena na 23. febrara od Ive i Luce Guzelić, ko*j *narečeno* i*e(st) ime Anica. Kumi–su bili Šime Kapulić i Mare, žena Martina Demedula, oba iz–istoga mista.*

1674., na 31. decenbra, ja don Jakov *Torić, parohij*an *u–crikve s(ve)-toga Andrïe ap(što)la u–Vrgadi, krsti–sam divičicu od* Jadre *i Stoše* Jurišinih, *po–pravomu matermoni*ju, *budući rojena na 26. istoga, koj narečeno* i*est ime Lucucija(!). Kumi–su bili Mate Deme-dula i* Jago, *žena Pere Grgina, oba iz–istoga mista.*

1675., na 10. novenbra, ja don Jakov *Torić, parohij*an *crikve s(ve)-toga Andrïe ap(ošto)la u–Vrgadi krsti–sam dite*č*će budući rojeno na 6. istoga miseca od Mate i Luce Anjelovih, komu narečeno* i*est ime Martin. Kumi–su bili Mate Radovanić i Luce, hći Mate Deme-dula, oba iz istoga mista.*

*1677., na 18. ag(u)sta, ja don–*Jakov *Torić, parohi*jan *u Ugergadi, krsti–san ditečce budući rojeno na 11. istoga od Martina i Mare Demedulov, po–pravomu matermoni*ju, *komu narečeno* j*est ime Matij. Kumovi–su bili Ive Torić i Margarita Linardina, oba iz istoga mista.*

c) Nova crkva i novi patron župe

*1687., na 15. setenbra, ja don–*Jakov *Torić, parohi*jan *ste. crikve paroh*ij*ale s(ve)t(oga) Andr*ij*e ap(ošto)la na–Urgadi, krsti–sam ditečce u crikvi novoj na Sudu***j***mu vrh Sela, od Mate i Mande Urgadinih po–pravom(u) matermoni*ju, *istoga mista i rodbine, komu narečeno* j*est ime* j*Erolim. Kumi–su bili Ive Vuko*j*ev i–ńegova žena Ivanica, oba iz istoga mista.*

*1687., na 30. s(e)tenbra, ja don–*Jakov *Torić, parohi*jan *s(vete) crikve paroh*ij*alske s. Andr*ij*e ap(ošto)la na–Urgadi, krstio–sam divičicu u crikvi novoj na–Sudu***j***mu vrhu Sela od Grge i* j*Ele Kaštelanovih, po–pravomu matermoni*ju, *istoga mista i rodbine, koj narečeno* j*est ime* j*Erolima. Kumi–su bili Martin Karetin i Mati*ja, *žen(a) istoga Martina, oba iz istoga mista Urgade.*

*1688., na 18. luja, ja don–*Jakov *Torić, parohi*jan *s. crive (!) ss. Troistva na–Urgadi, krsti–san ditečce budući rojeno na 12. istoga m(i)seca od Ivana i o Ivanice Banovih, po pravomu matermoni*ju, *istoga mista i rodbine, komu narečeno* j*est ime* Jakov. *Kumi–su bili Mate Urgadin i Mande žen(a) istoga Mate, oba iz istoga mista.*

*1688., na 5. s(e)tenbra, ja don–*Jakov *Torić, parohi*jan *s. crikve s. Andr*ij*e ap(ošto)la na–Urgadi, krsti–san divičicu budući rojena na 22. agusta od Grge i Mande Grginih, po–pravomu matermoni*ju, *istoga mista i rodbine, koj narečeno* j*est ime* j*Elina. Kumovi su bili Stipan, sin Šime Torića, i Žabe, žena Ive Torića, oba iz istoga mista, iz–iste paroh*ij*e Urgade.*

d) Razno

1690., ja don Jakov *Torić, parohi*jan *s. crikve s. Andr*ij*e ap(ošto)la na–Urgadi krsti–sam ditečce, u–kući za potribu, od Mikule i Kate Pedisić, na dvadese(t) i–devet setenbra, i priminu. Kumi–su bili Martin Karetin i Mati*ja, *žena istoga Martina. Ime–mu–*j*e Rab Božji.*

*1692., na 22. d(e)c(e)nbr(a), ja don–*Jakov *Torić, parohi*jan *na–Urgadi s. crikve s. Andr*ij*e, učinih ostale ceremoni*j*e od krsta Tomi, sinu Grge Svidulića is–Tisnoga a–stanu*j*e na–Urgadi, a on budući rojen na–Tisnon(?) i pri*ja *krst od vode od don–Šimuna Ovratovića, kurata od Tisnoga, deoceži*j*e biskupa šibenskoga. Bili su kumi Martin Karetin i Anica, héi istoga Martina, oba iz–iste paroh*ij*e s. Andr*ij*e na Urgadi. A otac Tomin (?) Grgur zgora i* j*Elina, po pravomu matermoni*ju, *i družbenikov i rodbine u istomu mistu Urgadi.*

1694., na 31. oktubra, ja don Jakov Torić, parohijan na Vrgadi, krsti–san sina Pavi, zetu Ive Jadrića, Pavina sina i ńegove prave žene Mati[v]e, po pravomu matrimoniju družbenik(ov) i rodbine i mista, komu narečeno [i]est im(e) Andrej. Kumi–su bili Šime Boškov, koga su zvali Petoh|ib, i Kate, žena Mikule Pedisića, ki–[j]e doša u–laštvo k hćeri poko(j)noga dobroga Ive Torić, oba iz–istoga mista Vrgade.

1695., na 31. maja, ja don–Jakov Torić, parohijan na Vrgadi, krsti–san divičicu budući rojena na 27. maja od Cvite očitnice, prez matrimonija, bududući (!) ona is–Šibenika. Bili–su–joj kumi Mikula Pedisić is–Punte Pašmana i Kate, hći pokojnoga Ive Torića a žena istoga Mikule.

1722., na 3. zuńa, ja pop Jerolim Vergaga (!) z–dopušćeńem p(oštovanoga) g(ospodina) p(aroka) krstih jednoga ditića rojena na 31. maja od–Mate Karetića i–Jage, ńegove prave družbenice, od ove parokije, komu nadih ime Anton. Kum p(oštovani) g(ospodin) p(arok), kuma Kate, nestera istoga paroka a hći kapitana Stipe Torića, oba od–ove parokije.

1730., na 2. zuńa, ja don Jerolim Vergada, parok ove s. crkve s. Troice na–Vergadi kerstih jednu divičicu rojenu na 31. maja od Vicka Jeličića zvana Vuk i Anice, družbenikov ove parokije, kojoj–se nadi–se (!) ime Ivanica. Kum Nadal Rigoni Bnečanin i Luce, žena Pere Špade.

1742., na 29. jenara, ja don Ive Torić, paroki[v]an crikve svete Troice na Vergadi kerstih ditića rođena na 22. istoga od Pijera Digani, prota iz–Parence od Istrije, i Katine, ńegove prave sadružbenice, komu ditetu nazvah ime Anton i Ivan. Kumi–su bili gosn. Pere Damńani i gospoja Antonija majka istoga sina, oba ove parokije.

1745., na 31. luja, ja don Ive Torić, parok crikve s. Troice na Vergadi, kerstih divicicu (!) rođenu na 27. istoga od–Ive Matane i–Kate, prave sadružbenice ńegove, koijoe (!) divičici nazvah ime Bartula. Kumi–su bili proto Pijero Digani iz Kavo Istrije i gospo[v]a Atonia(!) Damńani, od ove paroki[v]e.

1757., na 9. marča, ja don Ive Torić, parok crikve svete Troice na Verrgadi (!), kerstih divičicu rođenu na 7. istoga od Nikole Blitvića od Korčule a–stanuje u kući Marka Arapova, i Kate, prave ńegove družbenice, kojoj divivičici (!) nazvah ime Cvita. Kumi–su bili Kerševan Torića i gospoja Marija, žena Šime Pijaževuli i(z)–Sali.

1762., na 4. decenbra, ja don Ive Torić, parok crikve svete Troijce na Vergadi kerstih ditića rođena na 2. istoga od Pere Mačukatića i Anice ńegove prave družbenice, komu ditiću nazva(h) ime Bože. Kumi–su bili Vid, sin Jure Merkaševića i(z)–Zlose, kuma Kerstina Vergadina, od ovoga mista.

1766., na 12. febrara, ja don Ive Torić, parok crikve svete Troijice na–Uergadi, kerstih divičicu rođenu na 10. istoga od Ive Kerpetića oliti Hrastina i Kate, prave ńegove družbenice, koijo(j) divičici nazvah ime Matija. Kumi–su bili proto Pijero Digan, a kuma Kate, žena Nikole Rapinova. I rečena Kate–je hćer ove parokije.

• *1766., na 29. šetenbra, ja don Ive Torić, parok crikve svete Troijice na Uergadi, kerstih didića (!) rođena na 25. istoga od Marka Arapova i Božice, ńegove prave družbenice, komu ditiću nazvah ime Jerolim. Kumi–su bili Mate žakain Torića, kuma kapitanica Kate Torića, oba sina ove parokije.*

1767., na 21. decenbra, ja don Ive Torić, parok, primih viru u–pismu o–kapelana paroka od Zlarina, da–je kerstijo ditića u–potribi u brodu, komu nazva ime Stipan, rođen od oca Brtula Broskovića od Fara i Mande, ńegove prave družbenice, kako–mi rekoše, a promi (!, = primi) *ostale ceremonije od mene, zgor rečena paroka. Bi kum konte Petar Damaini (!) i Luce, žena Šime Karetića, oba sina ove parokije.*

1768., na 19. šetenbra, ja don Ive Torić, parok crikve svete Troijice na Uergadi, kerstih ditića rođena na 17. istoga od Ivke Pavležine is–Tisnoga, komu ditiću nazvah ime Andrija. Kumi–su bili gosn. Pere Damńani od ovoga mista i Jerka, žena Ive Makri i(z)–Zadra.

1776., na 1. marča, ja don Mate Torića, parok crikve s. Troice na–Ueradi(!) kerstih divičicu rodjenu na 27. febrara od Anice Torić, bez matermoni'a, ne–zna–se divičici oca, kojo(j) divičici nazvah ime Stane. Kumi–su bili Ive Dervišin, kuma Luce Karetića, oba sina ove paroki'e.

1782., na 15. otubra, ja don Jakov Matan, parok cerkve svete Troice na Uergadi, kerstih ditića rođena na 10. istoga od Ante Uicina i Luce, ńegove prave sadružbenice, komu ditiću nadih ime Ive. Kumi–su bili Osip Becula o(d)–grada Milana, a–kuma Luca Karetina.

1788., na 6. luija, ja don Jure Torić, po–dopušćeniu gospo(di)na parokijana don Ijakova Matanovića, kerstih ditića rojena na 2. istoga od Marka Puševa i–Ivanice, niegove prave zaručnice, komu ditiću stavih ime Ijakov i–Šimun. Kumi bihu služba gospo(di)na Zaneta, a–to Frane i–Dumica.

1788. na 3. agusta, ja don Jakov Matanov|vić, parok cerkve svet|te Troice na–Uergadi, kerstih ditića rođena na 1. istoga od Tome Špadića i Urse, njegove prave sadružbenice, komu ditiću nazvah ime Dujam. Kumi–su bili Menigo Galiaci iz Šibenika i–jAgo Karetina od Uergade.

1790., na 26. setenbra, ja don Jakov Matanovi|ić, parok cerkve svete Troice na Uergadi, kerstih jednoga ditića rođena na 22. istoga od Osipa Gergina i Tomice, ńegove prave sadruž(b)enice, kojemu dit|tiću nadih ime Mate. Kumi su bili Ive Ćulić i Dumica, službenica gospodinova.

1792., na 29. marča, ja don Jakov Matanovi|ić, parok cerkve svete Troice na–Vergadi, dadoh ceremonije Ivi, sinu Ante Bernina, za potribu u kući, i ne–bi donešeno, a voda–mu bi data od Luce Karetine, babe.

1792., na 1. agusta, ja don Jakov Matanović, parok cerkve svete Troice na–Vergadi, kerstih jednu divičicu rođenu na 28. luija od Nikole Hrastića i Jele, njegove prave družbenice, kojoj divičici nazvah ime Jerka. Kumi–su bili Ivan, sluga gos(podi)na, i Luce khći Mate Vergadina od voga mista.

1801., na 12. aprila, ja don Jakov Mat|tanović, parok cerkve svete Troice na Vergadi, kersti|ih jedno ditešce rođeno na 8. istoga od Kate Dervišine, bez matermoni'a, ne znajući–se ditetu odca, komu ditešcu nadih ime Pere. Kumi–su bili Marko Hrastin i kuma Franica Jadrina, oba sina ove parokije.

1809., na 1. aprila, ja don Jakov Matanović, parok cerkve svete Troice na Vergadi, kerstih jednu divičicu rođenu na na 27. marča od Ive Tavelina i Stoije, njegove prave družbenice, kojoj divičici nadih ime Ivanica. Kumi–su bili Ive Jadrin i kuma Mande, žena istoga Ive, oba od ove parokije.

e) Prvi upis latinicom

1810. na 9. setenbra. Ja Don Bare Špadić z–dopuščen (!) Don Jakova Matanovića, Paroka cerkve s. Troice, kerstih ditića rođena (rochiena)[6] *na 5. istoga m(i)seca* (mseza) *od Ji– Špadića i ńegove prave družbenice Marie, koiemu diticu nazvah ime Jerko. Kumi–su bili Andrija*[7] *Gergin i–kuma Luce Jerisina* (mjesto: Jurišina), *ž(e)na Mihina, oba sina ove Parokie.*

f) Zadnji glagoljski upis

1811., na 14. marča, ja don Martin Mihić, parok crikve s. Troice u Vrgadi, krstih ditića rojena na 10. istoga od Ante Arapova i ńegove prave žene Luce, po s. matrimoniju, komu diticu nazva(h) ime Osip. Kumi–su bili Ive Torić i Mande Torića, oba od ove parohje. I krstih u–crikvi s. Troice.

g) Prijelaz na latinicu

1812., na prvi zuńa. Ja Dn. Martin Mihić, parok crikve s. Troice na Vergadi, krstih ditića rojena na 29. maja od Ante Puševa i ńegove prave žene Jele po s. matrimoniju, komu diticu nazvah ime Mate. Kumi–su bili Jive Špadić i Tomica Ćulina, oba od ove parohje. A krstih u crikvi svete Troice u Vergadi.

Svi upisi do kraja knjige napisani su odsad samo latinicom. Zapremaju 1½ stranu ovoga lista i još 13 listova. Na kraju knjige zadnji upis latinicom nosi datum 18. listopada 1832.

[6] Pod utjecajem glagoljice, gdje se za *đ* upotrebljava *ć* (»šta«).
[7] U izvorniku: Andriea; *e* = *j* pod utjecajem glagoljice; – usp. bilj. 5. (str. 95).

A. Matice

1. *Vođenje župnih Matica*

Voditelji Matica, naši priprosti popovi glagoljaši, nisu bili ljudi od pera, pa je mnogima od njih bila muka unijeti pet do deset upisa godišnje. Iz bilješke don Martina Mihića navedene na str. 104 vidi se, da su krštenja bilježili i na komadićima papira (»u nikim bulitini«) u namjeri, da ih kasnije unesu u knjigu Matice. I pored česte kontrole organa biskupije, jamačno je gdjekoje novorođenče u selu ostalo neuneseno u Maticu. Koji put je voditelj Matice zaboravio unijeti dan rođenja ili krsno ime djeteta ili prezime roditelja ili kumova. U jednom upisu (ovdje na str. 107) navedena je godina, ali ne dan i mjesec rođenja, osim toga, pop je dijete krstio »u kući za potribu« i preminulo je, pa mu ne navodi ni imena, nego na kraju kaže: »Ime mu je rab božji.« U upisu od 31. maja 1695. (ovdje na str. 108) krštena je »divičica« rođena »od Cvite očitnice« iz Šibenika, ali nije navedeno ni ime djeteta ni prezime matere.

Na početku 19. vijeka stale su se i civilne vlasti više zanimati za Matice, i zahtjevi za uredno vođenje postaju sve stroži. O tome svjedoči bilješka, navedena na str. 105, u kojoj je sadržana i prijetnja intervencijom redarstva (»pod penu, da će poslati stražani«). Ova je bilješka iz god. 1820., a pet godina kasnije uvedeni su službeni obrasci Matica na propisanim tiskanicama. U određenim stupcima unose se samo imena i datumi, tako da otpadaju pričanja i individualne razlike u formulama upisa. Te nove Matice od 1825. dalje vode se latinicom. Uporedo su župnici nastavili i dalje voditi crkvene Matice na prijašnji način, tako da za razdoblje od 1825. do 1832. imamo dvostruke Matice.

2. *Popovi glagoljaši u Vrgadi*

Iz vremena prije godine 1651., kojom se počinje glagoljska Matica krštenih, poznata su nam po imenu samo dva ili tri župnika u Vrgadi. U notarskim spisima u Zadru spominje se god. 1512. svećenik Petar Badlić (Badlich) kao upravitelj župe sv. Andrije u Vrgadi.[8]

U biskupskim vizitacijama god. 1598. navodi se kao župnik u Vrgadi pre Nikola *Bonigonić*, rodom iz Savra, kojemu je tada bilo 30 godina.[9] U Bianchijevu popisu župnika i kapelana na Vrgadi nalazi se na prvom mjestu Giovanni *Bogdanich* paroco nel 1587.[10] Bogdanića je u Vrgadi

[8] Antoljak, Radovi zadar. instituta Jugoslav. akad., I, 155.

[9] Chione synodorum dioeces. Jadrensis, str. 28. (Rkp. u drž. arh. u Zadru; ovdje prema bilj. D. Vlade Cvitanovića).

[10] Bianchi, Zara cristiana II, 139.

zatekao 28. IV. 1603. apost. vizitator. Da je bio glagoljaš, dokazuje vizitatorova konstatacija, da je u župnoj crkvi sv. Andrije našao dva hrvatska misala.[11] Ivan Bogdanić je rodom iz Iža i bio je redovnik pavlinskoga reda.[12]

Teško je uskladiti godine župnikovanja ove dvojice. Ako je točan navod Bianchijev, da je Bogdanić bio župnik u Vrgadi već 1587. i ako je tu ostao bar do 1603., gdje ga je te godine zatekao apost. vizitator, onda nije vjerojatno, da je Bonigonić bio župnik 1598. Moglo bi se zaključiti, da se zapravo radi o jednoj te istoj osobi i da je ime Bogdanić iskrivljeno u Bonigonić, ali takvom zaključku smeta navod, da je Bonigonić rodom iz Savra, a Bogdanić iz Iža.

Bianchijev popis ima mnogo netočnosti i manjkavosti, koje se mogu ustanoviti po upisima u Matici. Tako je izostavio prvu četvoricu župnika (fale mu: Šmoljanović 1651., Čabrulić 1657., Colmanov 1659., Krpetić 1661.). Za Jakova Torića navodi godinu 1674., a on je došao na župu 1672. Poslije ovoga izostavio je Pletikosića (1698.). Za Bilića ima godinu 1714. mjesto 1711. Kod Mihe Torića donosi godinu 1727., a on je župnikovao 1716–1726. Poslije toga preskočio je Jerolima Vrgadu (1726–1734.). Za Kolanovića bilježi godinu 1737., a on je nastupio 1735. Kod Ive Torića navodi godinu 1762., a služio je 1742.–1773. Iza njega izostavlja opet četvoricu (Radovića 1773., Matu Torića 1776., Matanovića 1780., Špadića 1810.). Kod Bianchija dolazi Mihić najprije godine 1815., zatim Josip Torić god. 1821., onda opet Mihić god. 1822., iza toga Ante Torić 1830., i konačno Mihić 1840. Zapravo Mihić je župnikovao redovito godine 1810–1829., i neredovito između godine 1839.–1843.; Josip Torić nije nikada bio župnik, samo je s dopuštenjem župnika obavio tri krštenja za Matanovića (dva 1790. i jedno 1794.) i jedno krštenje za Mihića (1816.), dok je 1830.–1831. službu obavljao Anton Zorić, a ne Torić. Za Ivu Sabljića navodi Bianchi godinu 1844., a zapravo službuje 1843.–1844., dok za Šimu Maletića ima godinu 1848., premda je župnikovao 1844.–1850. Poslije Mate Ostojića izostavlja Bianchi četiri župnika, i to: Šimuna Županovića (1853.), Krševana Šokotu (1854.–1855.), Ivana Budića (1855.–1860.) i Nikolu Krpetića (1860.–1861.). Kod Šimuna Baranija ima Bianchi godinu 1863., a on je došao na župu već 1861. Poslije Baranija izostavljen je Ivan Baičić (1863.). Ante Grasso nije postao župnik u Vrgadi god. 1864., kako bilježi Bianchi, nego 1863., ni Šime Torić 1872., nego 1870. Njime se svršava Bianchijev popis. Iza popisa župnika nabraja Bianchi još nekoliko svećenika podrijetlom iz Vrgade. Tu navodi, da se spominje u spisu iz god. 1756. (»in scrittura .... del 1756«)[13] i Matteo Drascovich. To nije moguće, jer 17.–20. vijeka nema na Vrgadi obitelji Draškovića.

[11] »Vidit missale Illiricum antiquum et aliud missale Illiricum in membrana.« – Horvat dr. Karlo, Glagolaši u Dalmaciji početkom 17. vijeka t. j. godine 1602.–1603., Starine XXXIII, str. 546.

[12] ib.

[13] Bianchi II 139.

U župnom uredu u Vrgadi nalazi se na početku Anagrafe od god. 1833. redoslijed župnika. I u njemu ima netočnosti, ali ne onako krupnih kao kod Bianchija. Redoslijed je sastavljen na latinskom jeziku i nosi naslov »Series parochorum in insula Lumbricatenſi«. Podijeljen je u tri stupca: 1) Patria (odakle je rodom), 2) Annus (koje je godine došao na župu), 3) Nomen et Cognomen (krsna imena bilježi latinski). Za razdoblje 1651.–1832. nalaze se u popisu Anagrafe ove pogrješke:

Kod prvoga, Jure Smoljanovića (»Smolanović«) u stupcu Patria stoji »Tkon?«. Upitnik treba brisati, jer je Smoljanović uistinu rodom iz Tkona. Kod Marka Čabrulića kao Patria navodi se »Lumbricata«, dok u glagoljskoj Matici izričito piše, da je rodom iz Žmana. Grgi Colmanovu krivo je napisano prezime »Zotmanov«, a u stupcu Patria nije navedeno njegovo rodno mjesto, premda Colmanov u svojim upisima redovito bilježi da je »iz Jiža«. I kod Filipa Duničića stupac Patria ostao je prazan, iako on sam u Matici piše, da je iz Lukorana. Za Jakova Torića u stupcu Annus označena je godina 1673., dok on kao župnik upisuje u Maticu već od 3. IV. 1672. Kod Pletikosića loše je zapisano prezime »Pleticosić«. Nije opravdano prekidanje župnikovanja Mike Bilića (da li prijevod »Michael« odgovara imenu Miko = Mikola = Nikola?), kako je načinjeno u redoslijedu Anagrafe: Miko Bilić 1711., Jerolim Vergada 1715., Miko Bilić 1716. po drugi put (»2do«). Uistinu je Bilić bio župnik od 1711.–1716., samo je u to vrijeme jedan jedini upis (25. II. 1715.) unio Jerolim Vrgada, očito kao zamjenik župnika. Jerolim Vrgada morao je čekati još 12 godina, do postane župnik. Dalje, krivo je napisano prezime »Colanović« mjesto Kolanović. Neispravno je uvršten u red župnika Mate Torić god. 1773., jer je on tada samo zamjenjivao odsutne župnike, a župnikovao je kasnije, od 1776.–1780., i to prvi put, te zato treba brisati oznaku 2do. Kod Radovića trebalo je kao godinu dolaska na župu metnuti 1773., a ne 1774. Poslije Šime Šarića ubilježen je u redu župnika Mate Jurišić (1839.), ali čini se da je on samo zamjenjivao odsutnog župnika Martina Mihića, kojega i dalje susrećemo od 1839. do 1843. kao župnika. Ivi Sabljiću je u Anagrafi prezime »Sablić«, u Matici vjenčanih (u upisima 6. II.–15. V. 1843.) »Sabglich« (Sabljić), a u Matici krštenih III »Sabbich« (Sabić–Sabjić–Sabljić). Krivo je u Anagrafi pod g. 1844. umetnut Mate Ostojić, kojemu u Maticama nema traga sve do god. 1852., zato kod njega pod god. 1852. treba brisati oznaku »2do«. Izostavljen je u Anagrafi (poslije Šimuna Županovića) Krševan Šokota (1854.–1855.). Godina dolaska na župu nije u Anagrafi navedena kod Baranija (1861.) i kod Baičića (1863.). Još je izostavljen u Anagrafi (poslije Bujačića) i Mate Škifić (1907.–1908.). Pri dnu strane, radi pomanjkanja prostora zbijeno su navedeni župnici posljednjih četiriju decenija, svi do današnjega.

Oba popisa (u Bianchija i u Anagrafi) obuhvaćaju, dakako, i one župnike, koji nisu bili glagoljaši. U bogoslužnom jeziku na Vrgadi postoje, naime, tri faze: 1. glagoljica od pamtivijeka pa do pred konac

prve polovine XIX. vijeka; 2. latinska misa u drugoj polovini XIX. vijeka; 3. obnova glagoljice na početku XX. vijeka.

Pogrješno bi bilo župnike u drugoj fazi nazivati naprosto latinašima. Neki su od njih htjeli glagoljati, ali nisu smjeli. Zato ne zaslužuju da budu izbačeni iz redova glagoljaša.

Tko je ostavio glagoljanje i prešao na latinsku misu? Kad se to dogodilo i zašto?

Olujna gibanja u evropskoj politici pod kraj XVIII. vijeka i u prvoj polovini XIX. vijeka presjekla su ustaljeni tok života i na istočnim obalama Jadrana. Poslije francuske revolucije zahvaćaju Evropu nacionalni pokreti. Propašću Venecije (1797.) nije Dalmacija došla do samoodređenja, nego je kroz kratko vrijeme zaposjednuta od Austrije, zatim od Napoleona, pa opet od Austrije (1814.), koja ju je protuzakonito zadržala u svom posjedu sve do svoje propasti (1918.), ne osvrćući se na državopravni red ni na zahtjev naroda u Dalmaciji, da se sjedini s Hrvatskom. U suzbijanju narodnih težnja služila se Austrija metodom odnarođivanja: »Austrija je dakle stvarala ono, što nije Venecija za ciele svoje vladavine nikada radila, dalmatinskim Hrvatima, pomoću škola nametala tuđi jedan jezik, talijanski« – kaže G. Novak. »Već su Francuzi osnivanjem srednjih škola u Dalmaciji, u kojima je nastavni jezik bio talijanski, učinili mnogo za talijaniziranje dalmatinske inteligencije. Austrija je samo nastavila ono, što su Francuzi započeli.«[14] »Austrija je i dalje postavljala mnoge činovnike, koji su bili rodom iz njenih zemalja Venecije i Lombardije, jer su ti poznavali talijanski jezik, koji je bio i dalje službeni jezik u dalmatinskim uredima i sudovima.«[15]

Tako je probuđeni talijanski nacionalizam zavladao u austrijskoj administraciji u Dalmaciji i preko pučkih i srednjih škola pokušao uhvatiti duboko korijenje. Tko je želio da bude svrstan među inteligenciju i da se uzdigne u gornji sloj, taj se je prilagođivao duhu režimske politike i prihvaćao talijansku kulturu i talijansku narodnost. Toj je struji podleglo jednim dijelom i hrvatsko svećenstvo, dok ga nije trgnuo narodni pokret u Dalmaciji. Narodna je stranka god. 1862. počela izdavati u Zadru svoje glasilo »Il Nazionale« s prilogom »Narodni List«, a god. 1870. iznijela je pobjedu u saborskim izborima, poglavito zaslugom svećenstva. Time je pokušaj denacionalizacije skršen do kraja.

S tim se političkim zbivanjima poklapa plima i oseka glagoljice u Dalmaciji. Pod Venecijom živjela je glagoljica nesmetano. Zadarski nadbiskup Vice Zmajević (1713.–1745.) osnovao je u Zadru hrvatsko sjemenište za izobrazbu popova glagoljaša cijele Dalmacije, koje je 11. I. 1746. svečano otvorio njegov nasljednik, nadbiskup Mate Karaman (1745.–1771.). Činilo se da je glagoljici tako osigurana ljepša budućnost. Ali, poslije pada Venecije školstvo je za francuske i austrijske

[14] Novak G., Prošlost Dalmacije, II 323.
[15] ib. 362.

uprave potpuno talijansko. Već je početkom god. 1821. austrijski car Franjo I. teološki studij u Dalmaciji izjednačio s austrijskim i podigao na 4-godišnje školovanje, a 1826. je naredio, da se predavanja imaju držati na latinskom jeziku. To je profesor zadarske teologije Vice Budrović u svojim skriptima prikazao na ovaj način: »I zato od počela godina 1826/7. počeo je ovdi u Zadru ovi novi način od učenja, po komu Popi Dalmatini biće odsle prosvitljeni o Bogoslovju nauka pored Popi od Lahmanje, istom, da ulože pomlju i nastojanje potribito. Ovi novi način od učenja s. Bogoslovja biće početak od prosvitljenja i uljudljenja svega Naroda Dalmatinskoga; pokle nesamo Popi primorci biće daržani učiti Bogoslovje Latinski, nego isti Zagorci na troške našega Otca i Cesara, koga spomena ostaće vazda zapisana u sarca naših i u knjigâ Dalmatinskoga Zgodopisja«.[16]

Latinizaciji hrvatskog sjemeništa u Zadru, koju je provela bečka vlada, pružio je potporu zadarski nadbiskup Ivan Franjo Novak (1822.–1843.) svojom izjavom god. 1827., da studij staroslovenskog jezika nije potreban dalmatinskom kleru.[17]

U takvim su prilikama svećenici po selima zadarske nadbiskupije listom prelazili na latinsku misu tokom druge četvrti XIX. vijeka. Vjerojatno je taj nagli preokret bio praćen neugodnim reperkusijama, pa je nadbiskupski ordinarijat okružnicom od 26. V. 1843., potpisanom od generalnog vikara I. Berčića, pozivao svećenike, koji su samovoljno napustili glagoljicu, neka je ponovno uspostave. Okružnica je poslana župnicima ovih mjesta: Benkovac, Ražanac, Jesenice, Nadin, Dobropoljana, Turanj, Sutomišćica, Olib, Biograd, Filipijakov.[18]

Kako u ovim mjestima, tako je i u Vrgadi došlo u to doba do latinske mise. U pomanjkanju izravnog dokumenta o tome, tko je i koje godine prekinuo glagoljanje, morat ćemo se zasad zadovoljiti izvođenjem zaključka iz podataka u Maticama župnog ureda na Vrgadi. Polazeći sa stanovišta, da je glagoljicu odbacio zaneseni poklonik talijanštine, doći ćemo do vrlo vjerojatne pretpostavke, da je to učinio župnik Šime Šarić (1831.–1839.). Prije njega vodile su se župne Matice na hrvatskom jeziku, dočim on odbacuje hrvatski i uvodi talijanski, a poslije njega opet se vode hrvatski. Drugi župnik, koji je ponovno upisivao talijanski, bio je Šime Maletić (1844.–1850.), i treći, koji je sa hrvatskoga prešao opet na talijanski, bio je Šime Županović (1853.). Poslije njega ostaje talijanski u Maticama do Šime Torića (1870.–1884.), koji je prvih godina nastavio talijanski, ali je 1878. odbacio talijanski i uveo hrvatski. Od tada se Matice vode hrvatski sve do danas.

Iz gore navedenih činjenica izlazi, da kao uvoditelj latinske mise na Vrgadi dolazi u obzir jedan od spomenute trojice talijanizatora (Šarić, Maletić, Županović), vjerojatno prvi.

[16] Jelić L., Fontes liturgiae glag.-rom., XIX. vijek, str. 42.
[17] ib. 145.
[18] ib. 44.

Posvemašnjom pobjedom narodnog pokreta razbuktala hrvatska svijest postavlja zahtjev za obnovu glagoljice. Tomu je zahtjevu išla u prilog i papinska enciklika Grande munus od 30. IX. 1880. U Vrgadi je poslije Šime Torića postavljen za župnika Šime Matulina (1884.). Iz urudžbenog zapisnika župnog ureda u Vrgadi vidi se, da je Matulina 25. VIII. 1884. tražio od Nadbiskupskog ordinarijata u Zadru, da smije čitati glagoljsku misu, ali Ordinarijat »nedopušta mu glagoljati« (odlukom od 4. IX. 1884. br. 1424). Ponovni zahtjev postavio je župnik Ive Blasić (1897.–1900.), također bez uspjeha, jer mu – kako čitamo u urudžbenom zapisniku – Nadbiskupski ordinarijat svojim dopisom od 11. X. 1898. br. 2630 »zabranjuje misiti glagoljački dok se ne razvidi stvar«. U to je doba bio zadarski nadbiskup Grgur Rajčević (1891.–1899.), koji je bio veliki protivnik glagoljice i koji je odlukom od 7. III. 1899. zabranio staroslovensku misu u svim crkvama svoje nadbiskupije.[19] Njegov nasljednik, zadarski nadbiskup Mate Dujam Dvornik (1901.–1910.) bio je sklon glagoljici i u njegovo se vrijeme obnovila glagoljica gotovo u svim crkvama. Iz urudžbenog zapisnika župnog ureda u Vrgadi vidimo, da je župnik Ante Bujačić (1900.–1907.) poslao 1. II. 1903. »izvještaj Ordinarijatu glede prava glagolice u ovoj župi«. Ordinarijat u svom odgovoru od 17. II. 1903. »pita zapisnik o svjedočanstvu nikoliko staraca glede prava glagolice u ovoj župi«. Župnik je osim toga morao dokazati i svoje poznavanje obrednog jezika, pa zato Ordinarijat dopisom od 25. III. 1903. br. 861 »priobćuje mjesnom dušobrižniku da je ispit iz staroslovenskog jezika za njega urečen dne 31. tek. u 10 s. pr. p.«. Kad je sve to bilo gotovo, Ordinarijat uz dopis od 1. IV. 1903. br. 955 »dostavlja povelju, kojom se priznaje pravo ove Crkve na glagoljicu, daje dozvolu dušobr. Dn Antunu Bujačiću da glagolja, i preporučuje da se privikne puk odgovarati glagoljski«. Taj se navod iz urudžbenog zapisnika potvrđuje ovim spisom u župnom arhivu:

Br. *955* Zadar, 1 Travnja 1903

Častnomu dušobrižniku
D. Antonu Bujačiću
Vrgada.

Uklapa Vam se povelja kojom se priznaje pravo te dušobrižničke Crkve na porabu glagoljskog jezika u vršenju sv. Tajnâ.

Istodobno vidjev, da ste dokazali poznavanje staroslovenskog jezika na ispitu od Vas položeni (!) u ovoj Nadbiskupskoj Rezidenciji dne 31 ožujka o. g. ovlašćuje Vas se da glagoljate.

Nalaže Vam se ovom zgodom da nastojite malo po malo priviknuti puk na odgovaranje pri sv. Misi staroslovenskim jezikom, bez primjese živućeg hrvatskog jezika.

Od Nadbiskupskog Ordinarijata

† Mate Dujam Nadbiskup (s. r.)

[19] Prodan I., Borba za glagolicu, Zadar 1900, prilog K, str. 10.

3. *Redoslijed župnika i njihovih zamjenika*

Vremenski raspon unutar glagoljske Matice rođenih (1651.–1832.), uzet kao »razdoblje glagoljice«, u ovom ćemo odsjeku izuzetno produžiti do naših dana, i to zbog toga, da redoslijed bude cjelovit i da obuhvati i nove glagoljaše u XX. vijeku.

Boravak pojedinog župnika u selu može se pratiti po Maticama: u upisima krštenja, vjenčanja, pogreba navodi se redovito datum i ime vršitelja obreda. Budući da su Matice krštenih sačuvane od 1651. do danas, po njima se može izraditi najpotpuniji i najpouzdaniji redoslijed. U obzir dolaze četiri knjige Matica krštenih:

a). najstarija, glagoljska, 1651.–1832.

b). knjiga III – Knjiga rođenih župe Vrgade, g. 1831.–1882.

c). knjiga IIIA – Upisnik rodjenih župe Vrgade, god. 1883. do 5. VIII. 1941.

d). Matica rođenih, od 5. IX. 1941. – do kraja 1948.

Zbog čega je knjiga pod b) dobila oznaku III, a knjiga pod c) oznaku IIIA, bit će nam jasno, ako knjigu pod a) uzmemo kao I, a kao II onu što se vodila uporedo za civilne vlasti (Atti di nascita) od 2. II. 1825. do 17. I. 1831. i koja je u ovom poslu za nas suvišan duplikat.

U popisu sam uz ime župnika dodao datum njegova prvog i zadnjeg upisa u Matici, jer se vremenski razmak između prvog i zadnjeg upisa može približno uzeti kao vrijeme župnikovanja. Rednim brojem označeni su župnici, a alfabetskim slovom njihovi zamjenici.

I. Stari glagoljaši

a). prema glagoljskoj Matici (1651.–1832.)

U popisu iz ove Matice dodao sam u zagradi na kraju retka broj koji označuje koliko je upisa unio dotični župnik; kod kasnijih Matica nije to važno.

Upisi glagoljicom:

1. Jure Smoljanović, iz Tkona, 5. XI. 1651.–25. XI. 1656. (22)
2. Marko Čabrulić, iz Žmana, II. 1657.–20. VI. 1658. ($3^1/_2+4^1/_2+1$). – Čabrulić je bio jedva pismen. Svoj prvi upis prekrižio je, pa mu ga je napisao netko drugi iznova. Taj drugi je napisao i u slijedećem upisu prva $4^1/_2$ retka, dok je u zadnja $2^1/_2$ retka rukopis Čabrulićev. Slijedeći upis također je unijela ruka onoga drugoga. Tek dalja tri upisa unesena su Čabrulićevim rukopisom (10. VII.–29. VIII. 1657). Poslije ovih, opet su dva unesena drugom rukom, a i zadnji tobože Čabrulićev upis od 20. VI. 1658. napisao je Grgo Colmanov, župnik koji je naslijedio Čabrulića.
3. Grgo Colmanov, iz Iža, 26. VIII. 1659.–10. X. 1660. (13 + 1 Čabrulićev)
4. Mikula Krpetin, iz Vrgade, 1. V. 1661.–20. X. 1669. (46)
5. Filip Duničić, iz Lukorana, 7. IV. 1670.–20.X. 1671. (8)

6. Jakov Torić, iz Vrgade, 3. IV. 1672.–22. VIII. 1698. (168)
   a) Pere Pribilović, iz Tkona, 1689. (1)
7. Petar Pletikosić, iz Tkona, 29. VIII. 1698.–10. V. 1711. (griješkom je on sam napisao 1710.!) (95)
   a) Anton Karetić, iz Vrgade, 1706.–1709. (5½)
   b) Miho Torić, iz Vrgade, 1708. (½)
8. Miko Bilić, iz Betine (?), 14. VII. 1711.–1. III. 1716. (29 + 1 bilj.)
   a) Anton Karetić, iz Vrgade, 1712. (1)
   b) Jere Vergada, iz Vrgade, 1715. (1)
9. Miho Torić, iz Vrgade, 19. VI. 1716.–31. III. 1726. (61)
   a) Anton Karetić, iz Vrgade, 1717., 1719. (2)
   b) Jure Proćić, iz Pakoštana, 1718. (1)
   c) Jere Vergada, iz Vrgade, 1721.–1726. (11)
10. Jerolim Vergada, iz Vrgade, 20. VI. 1726.–28. XII. 1734. (64½)
    a) Šime Torić, iz Vrgade, 1734.–1735. (5½)
11. Nikola Kolanović, iz Pašmana, 23. VII. 1735.–9. I. 1742. (38 + 1 tuđi)
    a) Ive Torić, iz Vrgade, 1736.–1741. (9)
    b) Šime Torić, iz Vrgade, 1740. (1)
12. Ive Torić, iz Vrgade, 29. VII. 1742.–27. IX. 1773. (212)
    a) Jakov Peričić, iz Vrgade, 1743.–1751. (5)
    b) Jerolim Vergada, iz Vrgade, 1753., 1760. (2)
    c) Petar Krpetić, iz Vrgade, 1762., 1769.–1770. (4)
    d) Šime Torić, iz Vrgade, 1763. (2)
    e) Mate Torić, iz Vrgade, 1771.–1773. (3)
13. Pere Radović, iz Tkona, 7. XII. 1773.–19. VII. 1775. (14)
    a) Matij Matana, iz Vrgade, 1775. (1)
    b) Mate Torić, iz Vrgade, 1775. (2)
    c) Šime Virgada, iz Vrgade, 1775. (1)
14. Mate Torić, iz Vrgade, 1. III. 1776.–20. I. 1780. (30)
    a) Šime Virgada, iz Vrgade, 1776.–1777. (3)
15. Jakov Matanović, iz Vrgade, 23. IV. 1780.–26. VII. 1810. (173)
    a) Šime Virgada, iz Vrgade, 1780–1785. (5)
    b) Mate Torić, iz Vrgade, 1781.–1800. (5)
    c) Jure Torić, iz Vrgade, 1788. (1)
    d) Osip Torić, iz Vrgade, 1790.–1794. (3)
    e) Petar Krpetić, iz Vrgade, 1790.–1792. (2)
    f) Bare Špadić, iz Vrgade, 1804.–1805. (2) + 9. IX. 1810. lat. (1)
    g) Ive Ćulin, iz Vrgade, 1808.–1809. (4)
16. Bare Špadić, iz Vrgade, 12. i 21. X. 1810. (2)
17. Martin Mihić, iz Rave, 13. XI. 1810.–14. III. 1811. (3), glag.; + 1. VI. 1812.–9. VIII. 1829. (63), lat., + 1 bilj. + 1 upis sprijeda + 5 tuđih upisa.
    a) Joso Torić, iz Vrgade, 1816. (1), lat.

Upisi latinicom na kraju knjige

18. Pere Torić, iz Vrgade, 25. X.–10. XII. 1829. (4)
19. Anton Zorić, iz Božave, 7. VI. 1830.–27. II. 1831. (9 + 1 prekriženi).
20. Šimun Šarić, iz Pašmana, 7. V. 1831.–18. X. 1832. (19).

II. Razdoblje prekida

b) prema knjizi III (1831.–1882.)

Kod knjige III trebalo je navesti, koji su upisi hrvatski, a koji talijanski; sve ostale knjige, prije i poslije, pisane su samo hrvatski. Jezik upisa naveo sam kursivnim slovima na kraju retka. Gdje je u Matici navedeno, u kakvom je svojstvu celebrant izvršio svoj posao, prenosim ovdje iza imena tu oznaku u navodnim znakovima. Kad celebrant nije izvršeni obred unio u Maticu vlastoručno, nego mjesto njega drugi, navodim datume takvih obreda u zagradama. Kod onih župnika, o čijem sam primanju i predaji ureda imao u rukama primopredajne zapisnike, donosim u zagradi datume zapisnika (»zap.«) o preuzimanju ureda i o predaji ureda; ako je naveden samo jedan datum, onda crtica iza njega znači, da mi drugi zapisnik (o predaji ureda novom župniku) nije dopao ruku, a crtica ispred njega znači, da mi prvi zapisnik (o nastupnom primanju ureda) nije došao u ruke.

(20). Šimun Šarić (Sarich) iz Pašmana, »amministr.«, 7. V. 1831.–10. IX. 1839.; – *tal.*

a) Matij Justić (Giustich), 3. X. 1839.; – *tal.*

(17). Martin Mihić (Michich) iz Rave, »parok«, 29. X. 1839.–3. IX. 1843.; – *hrv.*

a) Mate Jurišić (Giuriſsich) iz Vrgade, »namisto parroka«, 2. XI. 1839.; 13. II. i 1. V. 1840.; »pomochinik«, 20. IX. 1840.–20. X. 1841.; – *hrv.*

21. Ive Sabljić (Sabbich, Sabglich) iz Brgulja, pomoć., (15. XII. 1842. –3. IX. 1843.); – »capelan«, 20. X. 1843.–3. III. 1844.; – »namisto parocha«, 15. III. 1844.–10. I. 1844(!); – *hrv.*
22. Šimun Maletić (Maletich) iz Brgulja, »amministratore parrochiale«, 24. III. 1844.–18. X. 1850; – *tal.*
23. Ive Krpetić (Give Kerpetich) iz Vrgade, 8. I. 1851.–1. XII. 1851.; – *hrv.*
24. Mate Ostoić (Ostojch) iz Tkona, »na misto paroka«, 24. I. 1852.– 18. XII. 1852.; – *hrv.*
25. Šimun Županović (Županovich, Xupanovich) iz Filipijakova, »am. ple.«, 26. III. 1853.–6. XI. 1853. (vj. 15. II. 1854.); – *tal.*
26. Krševan Šokota (Grisogono Soccota), »supplente«, 5. IV. 1854.– 9. VIII. 1855. (zap. – 21. IX. 1855.); – *tal.*
27. Ivan Budić iz Bribira, »cap. esp.«, 5. X. 1855.–1. X. 1860. (zap. 21. IX. 1855.–13. XI. 1860.); – *tal.*

a) Krševan Šokota, »adm. paroch.«, 15. IX. 1860.; – *tal.*

28. Nikola Krpetić (Kerpetich) iz Vrgade, »cap. esp.«, 26. XII. 1860. i 22. I. 1861. (zap. – 12. VIII. 1861.); – *tal.*

29. Šimun Baràný iz Biograda n/m, »capell. exp.«, 12. VI. 1861.–12. IV. 1863. (zap. 12. VIII. 1861.–4. V. 1863.); – *tal.*

30. Ivan Baičić (Baičich) iz Krka, 1. V. 1863.–20. IX. 1863. (zap. 4. V. 1863.–17. XI. 1863.); – *tal.*

31. Ante Grašo (Graſso) iz Paga, 21. IX. 1863.–19. IX. 1870. (zap. 17. XI. 1863.–1. X. 1870.); – *tal.*

32. Šime Torić iz Vrgade, »cap. esp.«, 5. XI. 1870.–28. X. 1878.; – *tal.;* 7. XI. 1878. – do kraja 1882.; – *hrv.*

c) prema knjizi IIIA (1883.–1941.)

(32). Šime Torić, 18. I. 1883.–20. VII. 1884. (zap. 1. X. 1870.–1. VIII. 1884.)

33. Šime Matulina iz Silbe, 8. IX. 1884.–9. XII. 1884. (zap. 1. VIII. 1884. –).

34. Ivan Buzdon iz Lanišća u Istri, 6. I. 1885.–1. III. 1897. (zap. – 7. IV. 1897.)
a) Stjepan Banov iz Vrgade, »pomoćni župnik«, 23. VII. 1885.
b) Vicko Selem, »župnik Pakoštan«, 28. VII.–8. VIII. 1888.
c) Niko Milić, »ex subst.«, 5. i 9. VI. 1891.; »ex deleg.«, 8. VII. 1894.; »za župnika«, 26. VII. i 4. VIII. 1896.; »priv. župnik«, 25. IV.–7. VII. 1897.

35. Ive Blasić iz Sutomišćice, »izlož. kapelan«, 10. VIII. 1897.–1. III. 1900.

III. Novi glagoljaši

36. Antun Bujačić iz Premude, »kap.«, »iz. kap.«, »neodv. duš.«, 6. VIII. 1900.–9. IV. 1907.
a) Ivan Blasić, »zamjenik«, 13. i 14. II. 1902.
b) Filip Crvarić, 10. III. 1903.
c) Niko Milić, (20. VIII.–4. IX. 1905.)
d) Stjepan Banov, »župnik zamjenik«, 7. VII.–22. XI. 1906.; »žup. ekskurent«, 31. III. 1907., 9. IV.–8. VIII. 1907.

37. Mate Škifić iz Zverinca, »žup.«, 5. XII. 1907.–28. X. 1908.
a) Niko Milić, »ex deleg.«, 9. X. 1908.
b) Hinko Brnetić, 1. XII. 1908.; »žup. Biograda a poslužitelj Vrgade«, 28. I. i 5. II. 1909.; »poslužitelj Vrgade«, 6. III.–12. VI. 1909.
c) Petar Silvestrić (i »Silvestrich«), »ex deleg.«, 4. i 14. I. 1909.
d) P. Vecchiardi, 21. II. 1909.

38. Kažimir Sambunjak iz Silbe, »dušobrižnik«, 4. IX. 1909.–12. VIII. 1910.

39. Božo Muica (Muiza) iz Zadra, 31. VIII. 1910.–4. III. 1912.
    a) o. Vjenceslav Vukonić, franjevac, »ex delegatione«, (22. X. 1911.)

40. Aleksa Servadei iz Italije (»Javentinus Romusquo«?), »dušobrižupnik«, »župnik exk.«, 30. III. 1912.–18. XII. 1922.
    a) o. Jerko Jurišić, »uoblašćen od župnika«, 13. VII. 1916.
    b) Niko Milić, »ž. upravitelj«, 11. i 15. I. 1923.

41. Marijan Milin iz Sali, »dušobrižnik«, 3. II. 1923.–22. IX. 1925.
    a) Hugo Basioli iz Sali, »del.«, 6. i 18. X. 1925.

42. Anđeo Mateljan, 1. X. 1925.–12. X. 1928.
    a) Marko Skrivanić, 7. X. i 4. XI. 1925.
    b) Hugo Basioli, 1. I.–15. II. 1927.; »de licent.«, (20. IX. i 2. X. 1928.)
    c) Ante Torić iz Vrgade, »de lic.«, (13. V. 1928.)

43. Ivo Berak, »provizor«, »ekskurent«, (26. IX., 4. i 12. X. 1928.); 28. X. 1928.–14. VIII. 1929.
    a) Ivo Barulić, (28. X. i 9. XI. 1928.); »zamj. žup.«, 22. XI., 9. i 21. XII. 1928.
    b) Joso Felicinović, (13. XII. 1928.; 24. II., 18. III., 2. i 7. V. 1929.)
    c) Hugo Basioli, (14. III. i 4. IV. 1929.)
    d) Šime Matulina, »župnik Biogr.«, (9. VI. 1929.)
    e) Grgo Fržop, (3. VII.–14. VIII. 1929.)

44. Grgo Fržop iz Vodica, 2. IX. 1929.–22. I. 1931.
    a) U. Basioli, »provizor«, 20. VII.–7. X. 1930.; 12. I.–17. VII. 1931.

45. Remo Nazor iz Bobovišća na Braču, 18. VII. 1931.–5. VIII. 1941.

    d) prema Matici rođenih 1941.–1948.

(45). Remo Nazor, 5. IX. 1941. – do kraja 1948.

Od god. 1949. matične knjige je preuzeo i vodio Mjesni narodni odbor u Vrgadi.

Je li i u ovom razdoblju obnovljene glagoljice bilo kakvih prekida i čitanja latinskih misa, nije mi poznato. Uza sve to što od god. 1903. do danas glagoljica na Vrgadi traje legalno i nesmetano, ipak je moguće, da je koji od župnika za nuždu služio misu latinskim jezikom; na pr., A. Servadei vjerojatno nije bio vješt u glagoljanju.

4. *Jezik i pravopis*

Jezična građa u spomenicima ove vrste ne pruža mnogo mogućnosti za šira izučavanja. U jednu ruku odveć je siromašna i jednolična, a u drugu ruku potječe od ljudi rođenih u različnim mjestima i koliko toliko školovanih. Kratke i službene formulacije u crkvenim Maticama sadrže dosta elemenata naučenih i baštinjenih, te se stoga ne odražavaju u njima potpuno vjerno suvremene jezične osobine onih čakavskih govora, koji su zastupani među upisivačima. Ali i pored toga ostaje znatan broj zanimljivih podataka, koji se mogu upotrebiti u specijalnim radnjama. Ovdje će biti dovoljno prikazati glagoljsku grafiju i objasniti neke riječi.

a) Grafija

a) Glas đ javlja se istom god. 1761. (prije toga uvijek *j*: rojen mj. rođen).
Za glas đ upotrebljava se slovo »šta«, a ne »đerv«, dakle jednako kao i za glas *ć*. Prema toj pravopisnoj praksi glagoljice, upotrebio je slovo *ć* (po talijanskoj grafiji *ch*) u prvom latiničkom upisu god. 1810. don Bare Špadić: rochiena mj. rođena. U transkripciji sam označio kursivom svako *đ*, koje je napisano slovom *ć* (»šta«).

b) Slovom *ě* (»jat«) nikad se ne bilježe refleksi glasa »jat« (t. j. e–i–ije), nego:

aa) glas *j*: ěa, gospoěa, parohiěan, luěa, doědoh, svetoě Troici, Ěure, Ěakov.

bb) glas *ja*: ě, maě, parohiěn, Ěkov, Andriě, Ědre.

cc) *ija*: paroheěn. U ovakvim slučajevima možda je izgovor bio: parohjan, – pa bi ovo išlo pod bb).

c) Glasom *j* postupa se ovako:

aa) na početku sloga ne označuje se nikako, osobito ispred glasa *e*: Ele, Erolim, Erka, est, ednomu, Vukoev, stanue; – ispred *i*: Troice, s moin sinom; – ispred *o*: šior konte, s lecencion; – ispred *a*: Ago, gospoa, biah, diak, bez matermonia, Andria, Lucia, Maria.

bb) označuje se slovom *i* (»iže«): divoika, maika, pokoinoga, koioi, istoi braći, ne jimaiući, na Suduimu, Iure.

cc) označuje se slovom *j* (»jerv«): ja, parokije, gospoja, stanuje, pokojnoga, novoj, rojena, Andrija, Jago, Jakov, Jele, Vukojev, Dalmaciji.

dd) označuje se slovom *ě* (»jat«); vidi primjere pod b), aa)

ee) sadržan je u slovu »*ju*«, koje je jedan znak za dva glasa (ovakve slučajeve označujem kursivom): matrmoni*ju*, *Ju*re, Agni*ju*.

Gdje se mjesto današnjega *j* nalazi *ij*, radi se vjerojatno o fonetičkoj pojavi. Takvo *i* može značiti razvijanje diftongacije ili duljenje glasa *j*. Ovamo idu primjeri: gospoija, pokoijnoga, ne znaijući, Troijice, Vukoijeva, Ijuština, Ijivanica.

d) Glas *ļ* piše se slovom *l* (»ljudije«), koje služi za glas *l* i za glas *ļ*: zemla, ludi (= ljudi), krali kršćanski, obiteli, od škola Korčule, radi bluvana (= bljuvanja), molen, Smolanović, iz Bergul.

Po talijanskom pravopisu, označen je katkad i u glagoljici sa *gl*: u nediglu.

e) Glas *ń* bilježi se:

aa) redovito slovom *n* (»naš«), koje služi za glas *n* i za glas *ń*: zun, šežan, z dopuščenem, na spasene duše moje, učinen za paroka, maika negova;

bb) kao *ni*: niegove, po-dopuščeniu;

cc) kao *nj*: njegove, Lazanjina;

dd) kao *jn*: Lazajnina;

ee) kao *gn* (prema tal.): konte Frančisko Damgnani.

f) Za glasovni skup *št–šć* Ive Torić piše isključivo *št;* to ne će odgovarati ondašnjem govoru mjesta Vrgade, nego naučenoj formuli. Poslije Ive, i Mate Torić u svojim upisima umrlih piše ispočetka *št*, ali je uskoro prešao na *šć*. Jedan i drugi glasovni skup na pismu se sigurno razlikuje, jer za *št* upotrebljavaju odvojeno slova *š* (»ša«) i *t* (»tvrdo«), a za *šć* slova *š* (»ša«) i *ć* (»šta«): godišć Gospodinovih, od godišt, iz–Pakošćan, u Pakoštani.

Naše glagoljaše nisu mnogo mučile pravopisne brige. Glavno im je sadržaj, a ne forma. Svejedno im je, da li se piše *Ĕkov* ili *Ďakov*, ili *Jakov*, da li *gospoča* ili *gospoa* ili *gospoja*, da li *parohiěn* ili *parohiěan* ili *parohian* ili *parohijan*. Ipak kod svakoga od njih prevladava posebna navika. Navika može biti u jednom pravcu općenita, a u drugom ograničena na pojedine riječi; tako na pr. Jakov Torić dosta često upotrebljava slovo *j* (»jerv«), ali se kod svojega krsnoga imena rijetko kada služi njime, nego redovito »jatom« (ě): »ja don Ěkov Torić parohijan«. Dosljedno bi bilo: »ja don Jakov parohijan« ili »ě don Ěkov parohiěn«. Kod njega se izmjenjuje »krsti–sam« i »krsti–san« i »krstio–san« – razlike nisu važne, jer ni jedna od tih varijanata ne može dovesti do zabune ili neizvjesnosti, svakoj je isto značenje. Ili, u rastavljanju slogova na kraju retka postupa Jakov Matanović tako, da riječ prekida ondje, gdje se svršava redak, a u novom retku ponavlja zadnje slovo iz prethodnog retka, na pr. Mat|tanović ili Matanov|vić ili Matanovi|ić, prema potrebi. U takvom je postupku dosljedan. Jednom se je prebacio u etimilogiziranju pišući »odca« mj. otca = oca (»ne znajući se ditetu odca«), ali kriva etimologija nije mogla dovesti do krivoga značenja – to je za naše glagoljaše jedino važno.

b) Rječnik

U popis su uvrštavane manje poznate riječi, da im se objasni značenje, i one općenito poznate riječi, kod kojih je zanimljivo pokazati, u kakvim oblicima dolaze, i utvrditi vrijeme, kada se javljaju.

Iza citata navodi se kratica izvora i godina. Kratice znače: Br = bilješka u Brevijaru; Kupopr = Kupoprodajni ugovor; Mis = bilješka u Misalu; Misalić = bilješka u Misaliću; Mk = Matica krštenih; Mm = Matica umrlih; Pov = Povelja; R = bilješka u Ritualu; Rn = Račun crkvenoga gospodarstva; Sk = popis članova Skule (bratovštine); Tr = Ribarski troškovnik.

agust m., kolovoz: »na 10 miseca agusta« (Mk 1655 i dalje); – hrv. imena mjeseci ne dolaze, osim u Pov srpanj uporedo s julom.

akolit m., svjećonoša (četvrti mali crkveni red): »i tada biah od–akolita« (R 1789), t. j. tada bijah ređen za akolita.

ali, aliti vez., ili: »aliti« (Pov 1688); »priminu Jerolim Boškov ali Belin« (Mm 1761); »na pervi alli na 2 Novembra« (bilj. Mk 1820).

apoštol m., apostol: »pri crikvi s. Andrije apoštola« (Mm 1764 i dalje), »apuštola« (Mm 1761 i dalje), i »apustola« (Mk 1691).

apustol = apoštol

apuštol = apoštol

aranbaša m., poglavica seoskih poljara: »aranbaša Stipe Torić« (Mk 1716.).

arhibiskup m., nadbiskup: »pod prisvi(t)lim gn. arhi-bi(skupom) Vitorijem Priuli« (Sk 1709).

ašišćen -a -o pridj., asistiran od svećenika (t. j. svećenik olakšava zadnje časove molitvom i utjehom); usp.: »pomoxen do çasa smirrti« (Mm 1830.).

at m., upravo »po atu« = uvjetno: »i bi odriše(n) po atu porad njegove nagle bolesti« (Mm 1766), »i bi odrišena po–jatu« (Mm 1768); usp. uvit.

baba f., primalja: »a voda mu bi data od Luce Karetine, babe« (Mk 1792).

barilo n., mjera za tekućine (nešto manje od hektolitra): »mufe bari 8«, »v(i)na zdravoga bari 2« (Tr).

barvial = brevijar

bez v. brez

borovina f., drvo za gradnju i popravak brodova: »borov(i)na«, g. sg. »borov(i)ne« (Tr).

Božji Dan m., Tijelovo (blagdan): »za Božji Dan« (Rn 1816).

braća kol., članovi bratovštine, bratimi: »istoi braći i–sestran od–prisvetoga luzaria« (Sk 1709).

brati čupati (masline) sa stabla (koje su popadale same, njih idu »kupiti«): »što–su popili kada su brali masline« (Rn 1819).

brevijar m., knjiga iz koje svećenici obavljaju kod kuće propisane svakidašnje molitve: »barviali« (Br 1775).

brez pdlg., bez: »prez matrimonija« (Mk 1695), »brez matrimonija« (Mk 1825).

brime n., nošenje djeteta u utrobi: »i rodiše–se oboje u–jedno(mu) brimenu« (t. j. blizanci, dvojci) (Mk 1728), »i rodiše se oboje u jenomu brimenu« (ib. 1745).

brod m., opći naziv za svaki plovni objekt (»lađa« je samo malen čamac s ravnim dnom): dat. pl. »malin brodon« (Tr).

brše f. pl., velike boginje; v. navrnuti.

budući part. prez., nema futursko značenje: »krsti–san divičicu budući rojena na 23. febrara« (= koja je bila rođena) (Mk 1674); »pišem ja don Pere Pletikosić budući parohijan na Vrgadi u to doba« (= kad sam bio . . .) (R 1699).

bulitin m., cedulja, listić papira: »u nikim bulitini« (bilj. Mk).

bura f., sjever (ne samo kao vjetar, nego i kao strana svijeta): »Kunfini iste zemlje: od–meštrala put pupliki, od–bure K. B., od juga G. V., od–pulenta zemlja A. Torića« (Kupopr 1775).

burin m., sjever (malko prema zapadu): »od burina Bare Peričić« (Kupopr 1775); usp. bura.

ceremonija f., obred crkveni: »učinih ostale ceremonie od krsta« (Mk 1692).

cića prijedl., = zbog: »a nepriçeschena czicha bgluvagna«. (Mm 1824.)

cimatorij, cimitor, cimitorij m., groblje: »ukopan u cimatoriju selanskomu« (Mm 1831.); »i bi ukopana u czimitor seglanski« (Mm 1827.): »ukopana u czimitorij seglanski« (Mm 1827.).

ča zamj., što: »da–ne–mogahu ljudi uhititi ča–bi poili« (R 1651); v. zač.

četvrtalj m., mjera za žitarice; v. frmenta.

činiti glag., iznositi: »mufe bari 8 po l 8, čini groš 6 i l 4«, »čini usve groš 40 i 4« (Tr); usp. učiniti.

črviti glag., obojiti (obično se mreže boje u soku stučene kore od bora ili lišća od smrdele): »č(r)v(i)ti mr(i)žu«, »čr(vi)ti mr(i)žu (Tr).

čuti se glag., ćutjeti se, osjećati se: »buduchi se ja . . . . loso çuo oni dan« (Mm 1830.).

ćer = kći.

dan m.: »1671 godišća gospodinova na–dni 20 i 6 miseca ohtubra« (Mk), »ditića rođena pri tri dni« (Mk 1745).

deboto plg., gotovo: »i deboto po svemu svitu« (R 1651).

decembar m., prosinac; g. sg.: ponavlja se »decebra«, »decembra« i »decenbra«; usp. agust.

deocežia f., biskupija (kao teritorijalno područje biskupove vlasti): »deocežie biskupa šibenskoga« (Mk 1692).

deto plg., zapravo (tako zvani): »Dore Jadrić deto Torić«, »Ivan Banov deto Vukoev« (Mk 1690).

diak m., svećenički pripravnik: »Ive Ćulić diak« (Mk 1801).

ditečce = ditešce

ditejce = ditešce

ditešce n. (mnogo češće »ditečce«, jednom »ditece« i »ditejce«), samo za muško dijete (Mk 1673 i dalje).

ditić, m., muško novorođenče, u ak. sg.: (krstih) ditića (Mk 1727 i dalje).

ditićak m., muško novorođenče: »krstio–sam ditićka« (Mk 1700 i dalje), (jednom i »ditiška«).

divičica f., žensko novorođenče, u ak. sg.: (krstih) »divičicu« (često i »divicicu«) (Mk 1674 i dalje).

divoika f., 1. djevojka (neudato žensko): »priminu Mande Drvišina, divoika« (Mm 1775); 2. sluškinja, dvorkinja: »divoika konte Pijera Damnjani« (Mk 1757).

donesti glag., (o djetetu u utrobi): »i ne bi donešeno« (t. j. rođeno je prije vremena) (Mk 1792).

dopušćenje n., dozvola: »z dopućeńem«, »z dopušćeńem parohiana«, »po dopušćeniu« (Mk 1705 i dalje).

dospitak m., zadnji dan mjeseca: »na dospitak febra(ra)« (Mk 1657).

družbenica f., zakonita žena: »i Kate družbenice prave ńegove žene« (Mk 1718), »i Petrica rečenoga Kerševana družbenica« (Mk 1768), »ńegove prave družbenice« (Mk 1775 i dalje).

družbenici m. pl., bračni drugovi (muž i žena): »po pravomu matrimoniju družbenik(ov)« (Mk 1694), »od Vicka Jeličića zvana Vuk i Anice, družbenikov« (Mk 1730 i dalje).

država f., autonomna gradska općina (zapravo kotar): »u školju Vergade zadarske Daržave« (Pov 1688).

dumplir m., debela voštana svijeća u crkvi: »strošihomo za dumpliri groša 6 i libre 4« (Rn 1820).

febar m., vrućica: »koja se razboli ... od bolesti febra« (Mm 1825.); »budući jù smeja febar« (Mm 1827).

febrar m., veljača: »na 25 febrara« (Mk 1652 i dalje); v. agust.

fit v. magazin

frmenta f., kukuruz: »frmente četvrtalja dva« (Rn 1818).

furma f., oblik, forma (kod sakramenta krštenja); v. zeminati.

gaštalad = kaštalad

gazeta f., novac, od prilike pol novčića (jedna para): »i platismo–ga po 7 gazet varč« (R 1651).

glad m., : »i tada biše velik glad u Dalmaciji« (R 1651); »verujen da–je ono godišće bi glad, ma ovo godišće isto veći« (R 1729).

godišće n., godina: »1671 godišća Gospodinova nadni 7 miseca maja« (Mk); »priminu Jago Karetina od godišt incirka 70« (Mm 1764), »od godišć 76« (Mm 1777).

gospodin m., : »hći gospodina knez Domnjanovića« (Mk 1719); i bez pobliže oznake znači knez: »Ive, sluga gospodinov« (Mk 1793).

gospoja f., kneginja (udana ili neudana): »gospoja Cice hći gospodina Frane Domnjanovića« (Mk 1719).

grad m., bez pobliže oznake znači Zadar: (kum i kuma Kolan) »ta su oba iz grada« (Mk 1671).

groš m., novac (oko 10 novčića ili 20 para): »koje zemlje bihu štiman(e) obe groša 21« (Kupopr 1775); »čini usve groš 20 i 9« (Tr).

hći = kći

iliti vez., ili; v. županičija.

incirka plg., oko: »od godišt incirka 70« (Mm 1764).

iskupiti glag., skupiti, pokupiti, pobrati sa zemlje: »strošihomo, za iskupiti masline, vina sići 4« (Rn 1819).

ispovidati glag., priznavati: »ispovidam ja ... da ... dadoše mi sva braća istoga sela tolori 21« (Kupopr 1775); »ispovida ovo pismo privato« (ib.); »kako mi obe strane ispovidamo« (ib.).

isto plg., ipak; v. glad.

izgaziti glag., gnječiti nogama masline, da se iz njih istisne ulje: »a za izgaziti, talira 2« (Rn 1819).

izkorenjenje n., uništenje; v. poluvirstvo.

izpis m., propis: »izpis kada se sada imadu i u napridak poiti činiti note od rođeni(h)« (bilj. Mk 1820).

japno n., vapno (Rn 1815).

jaspra f., novac (općenito): »ovi libar ... kupihomo .... s jasprom od ove crikve« (Misalić 1829); »i–prodah dva kusa zemlje za iste jaspre ...« (Kupopr 1775).

jat = at

jenar m., siječanj: »na 17 enara« (Mk 1664); usp. agust.

jintrada f., godišnji prihod (od teženja zemlje): »koliko bi ovo godišće vina na–jintradi« (Rn 1815).

jugo n., (vjetar, strana svijeta): »od–juga« (Kupopr 1775); usp. bura.

julijati = ulijati

kanava f., predivo od konoplje: »kan(a)ve li. 8« (Tr).

kandilot m., svijećnjak u crkvi: »strošihomo za kandiloti groša 8« (Rn 1820).

kapelan m., dušobrižnik po rangu niži od paroka (župnika): »o(d) kapelana paroka od Zlarina« (Mk 1767).

kapitan m., seoski glavar; v. nestera.

kapitanica f., žena kapitanova (glavarova): »kuma kapitanica Kate Torića« (Mk 1766), »kuma kapitanica, žena kapitana Pere Torića, Kate« (Mk 1774).

kaštalad m., upravitelj imanja: »gaštalad Jakov Punošev« (Rn 1815), »kaštalad Jakov Punešev« (Rn 1816), »učinihomo konat gaštaldu Šimi Hrastinu« (Rn 1816).

katoličanski pridj., katolički: »po naredbi svete maike crikve katoličanske rimske« (Mk 1824).

katridal pridj., stolni (o crkvi), i za običnu seosku crkvu (= župni): »parohijan crikve katridale na Vrgadi« (Mk 1684).

kći f., akuzativni se oblik upotrebljava i za nom.; dolazi u varijantama ćer, hćer, hći, kćer, sa značenjem: 1) nečije žensko dijete: »karstih hćer Šimi Saladinu« (Mk 1652); »gospoja Juste hći gospodina Frane« (Mk 1720), »karstih kćer Mati Demedulovu« (Mk 1658), »Jele ćer Marka Livića« (Sk 1854); – 2) pripadnica: »Kate je hćer ove parokije« (Mk 1766), »hći ove parokie« (Mk 1737).

knez m., pored naziva »gospodin« i »konte« upotrebljava se i »knez«: »od gna. kneza Frane« (Mk 1705); »knezom gn. Franom« (Sk 1709).

koludar m., redovnik (odgovara srpskome »kaluđer«): »ja don Ive Torić, koludar« (Mk 1727).

komad m., parcela: »komad zemlje« (Kupopr 1775).

konat m., račun: »učinihomo konat gaštaldu« (Rn 1818); »dade na–konat . . . . groša 19« ib.).

konte m., knez: »bi kum konte Petar Damaini« (Mk 1767).

kopija f., prijepis: »činim kopiju« (bilj. Mk).

krntana f., krajcar, novčić (60 u forinti): »ovo (t. j. barilo vina) bi po tri krntani (Rn 1820).

krst m., krštenje: »učinih ostale ceremonie od krsta« (Mk 1692), »i prija (= primi) krst od vode« (ib.).

kular m., ovratnik: »kad san pasa oka i kular« (R 1880).

kuminkati = kumnikati

kumnikati glag., pričestiti: »i bi izpovidan i kumiinkan pod vijatik« (Mm 1761), »i bi izpovidam i kumnikam i julijam i duša priporučena« (Mm 1762), »kuminkan« (ib.).

kunfin m., međa: »kunfini iste zemlje« (Kupopr 1775).

kupiti masline sa zemlje, usp. brati.

kurat m., župnik: »od kurata od Tisnoga« (Mk 1692).

kus m., komad, parcela: »dva kusa zemlje« (Kupopr 1775).

kvartuč m., mjera za tekućine (oko 1/4 litre): »bi vina bari usve 34 i sići jedan, kvartuči 5« (Rn 1818).

lažtvo v. ulažtvo.

lecencija f., dozvola, dopuščenje: »s lecencion parohijana« (Mk 1698).

levut m., vrsta ribarskog broda: »okur(?) levutu groš 12« (Tr).

libar m., knjiga: »ovi libar . . . kupihomo« (Misalić 1829), »ovo–je libar cerkve . . .« (R 1727); »u ovomu libru upisani« (bilj. Mk).

libra f., novac (oko 50 novčića ili 100 para): »na 23. jenara dade libar 10, dade japno na–konat libar 18« (Rn 1815).

librica f., mjera za težinu (funt): »voska na–debelu librice 2« (bilj. Mk); »kruha libric . . . .« (Tr).

lovar m., lovor, javor: »pod parstenom lovara« (Pov 1688).

luč m., crvena sredina borova drva (palili su ga na lađama svjećaricama): »luča šežnja po« (Tr).

luj m., srpanj: »na 5 dan' miseca luja« (Mk 1660 i dalje); v. agust.

luzarij m., krunica, ruzarij: ». . . od prisvetoga luzaria« (Sk 1709); »skula svetoga ruzarija« (ib.).

ma vez., ali: »verujem da–je ono godišće bi glad, ma ovo godišće isto veći« (R 1729).

madona f., gospoja: »madona Mande žena gna. kneza« (Mk 1674).

magazin m., skladište (zgrada): »f. magazin groš 5« (Tr) (kratica »f« valjda znači »fit« = najam).

Mali Križi, m. pl., Spasovo (blagdan): »za Mali Križi« (Rn 1820).

manjkati glag., nedostajati, faliti: »što–ie ma(ń)kalo tega« (Tr).

marač m., ožujak: »na 26 marča« (Mk 1673 i dalje); v. agust.

matarmonij = matrimonij

mati f., pored nominativnoga, može i akuzativni oblik služiti za nom.: »i mati ńegova« (Mk 1653); »i Antica Torića, mater istoga Ante« (Mk 1763).

matirmonij = matrimonij

matremonij = matrimonij

matrimonij m., ženidba; 2. slog varira: »po–pravomu matrmoniju« (Mk 1651), »matarmoniju« (1660), »matermoniju« (1674), »matrimoniju« (1694), »matromoniju« (1711), »matremoniju« (1712), »matirmoniu« (1829).

matrmonij = matrimonij

matromonij = matrimonij

meštar m., majstor (obrtnik): »od meštra Vicka Milića od Trogira« (Mk 1775).

meštral m., zapad (vjetar i strana svijeta): »od meštrala« (Kupopr 1775).

metnuti glag., postaviti (na položaj): »bih metnut za paroka« (Sk 1727).

milezim m., godina (u datumu): »s ovim milezinom« (Br 1775).

misalić m., mali misal (mrtvački): »ovi libar oliti misalić kupihomo . . .« (Misalić 1829).

misnik m., svećenik: »misnik Dn Anton Zorić od Božave a sada parok previžorij« (Mk 1830), »ja misnik Dn Šimun Šarić karstih« . . . (Mk 1831).

mistonastojnik m., vršitelj dužnosti, pomoćnik: »sprovodjen od mene misnika Dn Sime Sarichia mistonastoinika parrokije od Vergade« (Mm 1833.).

mladiti glag., poravnavati kopanjem kupove, koji su bili iskopani u vinogradu: »na 10. marča . . . . strošihomo vina . . . za mladiti . . . .« (Rn 1820).

mladitva f., poravnavanje kupova (v. mladiti): »za mladitvu« (Rn 1816).

mufa f., pokvareno vino (ciknuto): »mufe bari 8« (Tr).

naditi glag., nadjeti, postaviti ime djetetu: »koi nadiveno e(st) ime Stoše« (Mk 1674 i dalje); usp. nareći, nazvati, postaviti.

nadni plg., v. dan.

najmenik m., nadničar: »Tome najmenik kapitana Marka Torića« (Sk 1743).

najpokojni zadnji: »i primi sakramenat najpokoinoga pomazagna« (zadnje pomasti) (Mm 7. X. 1816.); usp. »najzadnjega pomazanja« (Mm 1833.).

napridak m., budućnost: »u napridak« (Pov 1688), unaprijed, ubuduće.

naravski pridj., naravni, prirodni: »krsti sam u kući vodom naravskom« (Mk 1683).

narećí glag., nadjeti, postaviti ime: »koi narečeno est ime Margarita« (MK 1673 i dalje).

navrnuti glag., cijepiti (djecu protiv boginja): »svimi navrćene brše« (bilj. Mk 1828).

nazvati glag., nareći, nadjeti, dati ime: »kojoj divičici ime nazvah Mandalina« (Mk 1735).

nestera f., sestrina kći, nećakinja: »kuma Kate, nestera istoga paroka a kći kapitana Stipe Torića« (Mk 1722).

nodar m., javni bilježnik, notar: »po ruke puplika nodara« (Kupopr 1775).

nota f., bilješka, zapis: »nota, što dae Barako na–kona(t)« (Tr).

novembar m., studeni: »na 5 miseca novebra« (Mk 1651), »miseca novembra na 5« (Mk 1657), »na 20 i 2 novenbra« (Mk 1661); v. agust.

običajan pridj., običajan biti = običavati: »koja braća i sestre mnoga milosrđa i milos. dila izvaršiti običajna biahu« (Pov 1688).

obitelj f., familja: »od sve moje obiteļi« (Kupopr 1775).

obnoć plg., noću: »na 16 novenbra obnoć .... krstih ...« (Mk 1685).

očitnica f., bludnica: »od Cvite očitnice, prez matrimonija« (Mk 1695).

ognjica f., vrućica, febra: »priminu .... od ognice« (Mm 1829).

ohtubar = oktubar

oko n., (?), nejasna značenja, v. kular.

oktenbar = oktubar

oktubar m., listopad: »miseca oktubra na 6« (Mk 1658), »na 10 dan miseca otubra« (1660), »na 24 miseca oktenbra« (1668), »nadni 20 i 6 miseca ohtubra« (1671), »na 8 oktuvra« (1716), »na 30 otunbra«; v agust.

oktuvar m., v. oktubar.

oliti vez., ili: »od Ive Kerpetića oliti Hrastina« (Mk 1766).

ot pdlg., od; redovito je »od«, samo u nekoliko slučajeva »ot« (po pravopisnoj tradiciji ili omaškom): »ot Šime Mačukatića« (Mk 1777), »ot Andrije Puševa« (1781), »ot Tome Šipadina« (1782), »ot Jage« (1811).

otubar = oktubar

otunbar = oktubar

papastvo n., papovanje (papinstvo): »1688 papastva našega godišće« (Pov).

parćivati se glag., pripravljati se, spremati se (omaškom mj. parićivati?); v. vinčati se.

parofija = parokija

parofijan = parok

parohija = parokija

parohijal pridj., župni: »ste. crikve parohijale« (Mk 1686), »u crikvi parohijaloj« (Mk 1686).

parohijalski pridj., župni: »crikve parohialske« (Mk 1687).

parohijan = parok

parok m., župnik; varijante: parohijan (Mk 1651), parofijan (1653), parokijan (1655), parhofijan (omaška ?) (1661), parok (1684), – sve u mnogim ponavljanjima.

parokija f., župa; s varijantama: »oba iz istoga mista i parohie« (Mk 1687), »od ove parokije« (1722), »ove parofie« (1722), »ove parovie« (1722).

parokjanski pridj., župni: »u carkvi parokjanskoj« (Mk 1831).

paron m., gospodar: »kumi su bili: paron Šimun . . .« (Mk 1718).

parovija = parokija

pasati glag., proći; v. kular.

pena f., prijetnja kaznom; »pod penu da će poslati stražani« (bilj. Mk 1820).

Petikosti m. pl., Duhovi (Pentekoste, blagdan): »u nedilju 15 po Petikosti« (Br).

pinezi m. pl., novci: »primi ista Anica isti pinezi« (Kupopr 1775).

podijak m., pod–dijak (usp. dijak!): (kumi su bili) »podijak don Mate Torića«, »don Mate podijak Torića« (Mk 1769).

pokopati glag., zakopati, sahraniti mrtvaca: »i bi pokopan pri crikvi svetoga Andrije« (Mm 1761 i dalje).

polak pdlg., pokraj: »polak Svete Marie Velike« (Pov 1688).

poluvirstvo n., šizma: »poluvirstva izkorenjenje« (Pov 1688).

pomoćnik m., kapelan: »ja misnik Dn. Šimun Šarić, pomoćnik carkve s. Trojstva na Vargadi« (Mk 1831); – v. mistonastojnik.

pomožen pridj.; – v. ašišćen.

pop m., svećenik: »ja pop Jerolim Vergada« (Mk 1722).

posluh m., pokoravanje; v. starešina.

posobit pridj., neredovit, provizoran; v. župnik.

postaviti glag., nadjeti (ime): »komu ditiću ime postavih Anton« (Mk 1741); v. naditi.

potverjivati glag., potvrđivati; »potveruje isti Matij Jurišić« (R).

povaljenice f. pl., loze koje se pri obrezivanju vinograda ne odrežu, nego im se sredina zakopa u zemlju tako, da kraj viri iz zemlje; ona sredina u zemlji pusti žile, i nastaje novi trs: »dade za kopati i za povaljenice bari 4« (Rn 1820).

pravoviran pridj., koji ima pravu vjeru: »jedne i druge varste pravovirnih« (Pov 1688).

preša f., žurba: »krsti san ditečce u kući, isti dan, za potribu i u preši« (Mk 1686).

previžorij = provižorij

prez = brez

pričestiti glag., dati pričest (sakrament): »pričešćena« (Mm 1772), »pričešćen« (1773), »nepričešćena« (1777).

pričešćenje n., pričest: »prisveto pričešćenje primiti budu« (Pov 1688).

prijati glag., primiti: »prija krst od vode . . .« (Mk 1692); »a prija ceremonie na 17. setenbra« (Mk 1713); v. i štalac.

priminuti glag., umrijeti: »i priminu« (Mk 1690); »priminu« (Mm 1761).
privat pridj., privatan: »ovo pismo privato« (Kupopr 1775).
privezati glag., nanovo uvezati, ukoričiti: »bi privezan ovi retov(al)« (R 1809).
prošasni pridj., prošli: »od porošasne (!) letine« (Rn 1818), »na 31 jenara prošasnoga« (Mk 1827).
prošćenje n., oprost: »papa Inocencio XI. dopusti prošćeńe« (Sk 1709).
proto m., prvi majstor (na gradnji): »kumi su bili proto Pijero Digani .... i ...« (Mk 1745), »od Pijera Digani, prota iz Parence« (Mk 1742).
provežorio = provižorij
provižorij pridj., privremen, provizoran: »paroko provežorio župnik cirkve s. Troice u Virgadi« (Mk 1829); »ja misnik .... župnik provižorij carkve ...« (Mk 1830), »a sada parok previžorij« (Mk 1830); v. misnik.
pulenat m., jugozapad (strana svijeta, i vjetar): »od pulenta« (Kupopr 1775).
punica f., ženina mati: »punica« (Mk 1736).
punta f., upala pluća: »priminu o–bolesti punte« (Mm 5. V. 1819).
puplik pridj., javni: »put pupliki« (Kupopr 1775); v. nodar.
puporizni pridj., koji reže pupak novorođenčetu (o primalji): »bi mu kuma baba puporizna Mande Banova« (Mk 1686).
reći glag., spomenuti: »mati rečenoga Jerka« (Mk 1769).
rentova m., ritual (knjiga): »ovo–e rentova cerkve ...« (R 1800); v. privezati.
rešto m., ostatak: »rešto je naplati« (Rn 1820).
retoval = rentova
roditelji m. pl., otac i mati: »od roditeljev ...« (Mk 1819).
ruzarij v. luzarij
sadružbenica f., zakonita žena, supruga: »i Kate, prave sadružbenice njegove« (Mk 1735 i dalje); usp. družbenica.
sarpanj m., jul: »deveti sarpnja oliti jula« (Pov 1688).
seljanski pridj., seoski: »ukopana u czimitor seglanski« (Mm 1827.).
sestre f. pl., članice bratovštine: »istoi braći i sestran od prisvetoga luzaria« (Sk 1709).
setembar m., rujan: »na 30 miseca setebra« (Mk 1652), »miseca setembra na 17« (1659), »nadni 2 miseca setenbra« (1671), »na 18 šetembra« (1735), »na 29 šetenbra« (1743); – svaka varijanta dolazi u mnogo ponavljanja.
setenbar = setembar
sežanj v. šežanj
sić m., mjera za tekućinu (vjedro, hamper): »za barilo i dva sića« (Rn 1816), »za šest bari i pet sići« (ib.).
sin m., 1. nečije muško dijete: »karstih .... sina Antonu Karetinu« (Mk 1651 i dalje); 2. pripadnik i pripadnica zajedno: »kumi su bili Ive, sin pokojnoga Mate Peričina, i Kate, žena pokojnoga Mate Peričina, oba sina ove parohije« (Mk 1698 i dalje).

skopati glag., iskopati: »dade za–skopati trsje vina bari 7« (Rn 1816).
skula f., bratovština (crkvena): »1709 kada poče ova sveta skula svetoga ruzarija« (Sk).
sluga m. i f., 1. podvornik: »Ive, sluga gospodinov« (= knezov) (Mk 1793), »bi kum Ive, sluga gospodinova« (ib.); 2. poklonik (u izrazu poniznosti): »nedostojnimi slugami Majke Božje« (Sk 1709); »parok i sluga iste svete crkve« (R 1727).
služba f., sluge i sluškinje (kolektivno): »kumi bihu služba gospo(di)na Zaneta, a to Frane i Dumica« (Mk 1788).
službenica f., sluškinja: »i Dumica, službenica gospodinova« (= knezova) (Mk 1790).
službenik m., župnik: »službenik crikve svete Troice« (Mk 1711).
službitelj m., župnik: »od mene don Mate Torića, službiteļa« (Mk 1773).
soldin m., novac (oko 2 i po novčića ili 5 para): »dadoše mi . . . groša dvadeset i jedan soldini 5« (Kupopr 1775).
spasenje n., spas: »na spaseńe duše moje« (R 1699).
spomena f., uspomena; v. vikovnji.
sprovoditi glag., pratiti mrtvaca na pokop; mrtvac je »zsprovođen«, »zprovođen«, »sprovođen«, »spro(vo)jen«, odnosno »zprovođena« (Mm 1761–1777).
stanovati glag., boraviti: »is–Tisnoga a stanue na–Vrgadi« (Mk 1692).
star m., mjera za obujam (vagan): »soli usve stari 20 i 1« (Tr).
starešina m., poglavar: »učinih posluh starešini« (Mk 1711).
stražanin m., stražar, redar: »pod penu da–će poslati stražani« (bilj. Mk 1820).
strošiti glag., potrošiti: »strošihomo za kopati vina barila 6« (Rn 1818).
subaša v. šumbaša.
sudac m., nadglednik crkvene imovine: »bi svidok sudac Mate Ćulić«, »bihu svidoci isti sudci« (Kupopr 1775) (u ugovoru o kupoprodaji zemlje crkvenoj bratovštini); »dade dosada starin sucun za sedan bari vina« (Rn 1816), »ovo bi pridano novin sucen« (Rn 1819), »u rukah sudac« (Rn 1818).
suma f., zbroj i umnožak: »suma groš usve 40 i 2« (Tr).
svidok m., v. sudac.
svorca f., sila, snaga, vrijednost: »ovo pismo privato . . . . oćemo da–ima sve svorce koliko da–je učinjeno po–ruke puplika nodara« (Kupopr 1775).
šetembar = setembar
šetenbar = setenbar
šežanj m., sežanj (hvat, prostorna mjera): »luča šežań«, »šežńa pô«, »drv šežńi 11« (Tr).
šior m., gospodin: »šior konte Zuvan Damńani« (Mk 1769).
školj m., otok: »na školu Vergade« (Pov 1688); »na školu pod Pakoštani« (Mm 1764).
škur m., mrak (sezona kad su noći tamne, bez mjeseca, vrijeme povoljno za ribanje): »škur prvi«, »škura drugoga« (Tr).

štalac m., čitalac, lektor (niži crkveni red): »kada ja . . . . . bih pria (= primio) red štaca« (R 1709).

štimati glag., procijeniti: »ista zemļa bi štimana od meštra Jere Arapova i . . . . . «, »koje zemļe bihu štiman(e) obe groša 21« (Kupopr 1775).

šumbaša m., pristav seoskoga glavara (?): »ovo pisa ja Šime Banov iz Vergade, šumbaša« (Mis 1843).

talir v. tolor

teg m., vrsta pređe (konac od konoplje) za pravljenje mreža: »što–ie ma(ń)kalo tega«, »tega u mr(i)žu« (Tr).

tolor m., talir (novac): »dadoše–mi sva braća od istoga sela tolori 21, velim: groša dvadeset i–jedan, i soldini 5« (Kupopr 1775); »dade . . . . taliri 10 i po« (Rn 1818).

tovariš m., drug na ribanju (osoblje ribarskog broda bilo je sastavljeno od »gospodara« i četiri »tovariša«): »kupi ribe u tovar(i)šev« (Tr).

tovernarija f., taksa za krčmarenje: »dade dosad za bari 23 i po, i bi naplaćena tovernarija« (Rn 1815), »dade na–konat za–barilo vina, i bi–mu naplaćena tovrnarija« (Rn 1816).

tovrnarija = tovernarija

trsje n., vinograd: »za skopati trsje« (Rn 1816).

učiniti glag., (pod tal. utjecajem upotrebljava se preobilno): »učinih ostale ceremonie od krsta« (Mk 1692), »tada se učini mir, a to kraļi kršćanski s Turčinom« (R 1699), »učinih posluh starešini« (Mk 1711), »kada bih učińen za–paroka crkve prisvete Troice na Vergadi« (bilj. Mk 1727), i t. d.

ulaštvo plg., doći ulaštvo = priženiti se (doći stanovati u ženinu kuću k njenoj obitelji): »ki e doša ulaštvo k hćeri poko(j)noga dobroga Ive Torić« (Mk 1694).

ulijati glag., pomazati svetim uljem umirućega: »bi izpovidan i kumiinkan pod vijatik i julijan i duša priporočena (!)« (Mm 1761), »i julijam« (1762), »i ulijan« (1773), »i bi uliana« (1777).

ultim m., zadnji dan mjeseca: »ditešce . . . . rojeno na ultim aprila« (Mk 1674).

unča f., mjera za tekućine (oko 1 deci): »voska na–debelu librice 2 i po, i po unče« (bilj. Mk 1739).

uvit m., uvjet: »i bi odrišen pod–uvit a ne pričešćen« (Mm 1777); usp. at.

varč m., = vrč, mjera za tekućine (polić); v. gazeta.

verovati glag., primati za istinu: »verujen da–je ono godišće bi glad« (R 1728); usp. vira.

viceparokijan m., podžupnik; dolazi u varijantama: »viceparohijan« (Mk 1671), »viceparokijan« (1671), »vicoparohijan« (1670), »vicipar(o)ko« (1810).

vicipar(o)ko = viceparokijan

vicoparohijan = viceparokijan

vijatik m., popudbina (pričest na samrti): »kumiinkan pod vijatik« (Mm 1761).

vikovnji pridj., vječni: »na vikovnju stvari spomenu« (Pov 1688).

vinčati glag., obaviti obred ženidbe: »brez matrimonija, ali se parčivaju za vinčati« (Mk 1827).

vira f., potvrda (»uvjerenje«, svjedodžba): »primih viru u pismu o–kapelana paroka od Zlarina, da je kerstijo ditića« (Mk 1767).

vladalac m., upravitelj župe (župnik): »karstih ja Dn Šime Šarić, vladalac parokije od Vergade« (Mk 1832).

vladika f., kneginja, gospoja: »vladika Mande, žena kneza Nikole Klokočića« (Mk 1673), »i negove prave žene vladike Ante« (1717), »i vladika žena gospodina Frane« (1717), »i vladika Juština, hći gn. kneza Frane« (1728).

vlastit pridj., osobni: »njegovo vlastito ime« (Mk 1830).

vojvoda m., visoki časnik (?): »i Franica, žena vojvode Stipana Grgurovića« (Mk 1681).

vrč = varč

vrhu pdlg., povrh: »na Suduimu vrhu sela« (Mk 1687).

zač vez., jer: »zač je kršćena u kući« (Mk 1677); v. ča.

zaručnica f., zakonita žena: »rojena na 2. istoga od Marka Puševa i–Ivanice niegove prave zaručnice« (Mk 1788).

zdrav pridj., nepokvaren: »v(i)na zdravoga bari 2« (Tr), »vina zdrava b. 2« (ib.).

zeminati glag., ispitati: »zeminah istoga žakna i najdoh, da je bila prava materija i furma ka je narejena za sakrament od krsta« (Mk 1701).

zlamenovati glag., krstiti (bez ceremonija): »istoga ditića zlamenova u potribi don Mate Torić u kući vodom« (Mk 1775).

zunj m., lipanj (jun): »miseca zuńa na 20« (Mk 1658 i dalje); v. agust.

žakan m., svećenički pripravnik: »kumi su bili Mihovi, žakan, sin Brne Torića, i Gašparina, mati istoga žakna« (Mk 1679); v. diak.

žena f., supruga; pored naziva »žena« upotrebljava se i »družbenica«, »sadružbenica« i »zaručnica«.

ženidba f., naziv se počinje javljati na početku XIX. v.: »sakramenta ženidbe« (Mk 1813), »po svetomu matrimoniju ženidbe« (1824), »po svetomu sakramentu ženidbe« (1831); v. matrimonij.

župa f., od početka XIX. vijeka: »oba ove župe« (Mk 1813), »oba sina ove župe« (1831); v. parokija.

županija f., župa, parokija: »oba od ove županie« (Mk 1830).

župničija f., župa, parokija: »oboji od ovoga mista iliti župničije« (Mk 1830).

župnik m., parok; prvi put se javlja naziv »župnik« na početku XIX. vijeka (za starije vrijeme v. »parok«), a upotreba mu je ispočetka kolebljiva: »ja Dn Martin Mihić, župnik« (Mk 1813); »župnik sv. Troice« (1820); »ja don Pere Torić namisto paroka župnik cirkve svete Troice u Virgadi« (1829); »paroko provežorio župnik cirkve s. Troice u Virgadi« (1829); »ja misnik Anton Zorić, posobiti župnik carkve svetoga Trojstva u Vergadi« (1830); »ja misnik Anton Zorić, župnik provižorij carkve . . .« (1830).

5. *Popis toponima i njihovih izvedenica*

Pored toponima iz glagoljskih spomenika (uglavnom Matica) uvrstio sam ovamo i one, koji se nalaze u izvorima upotrebljenim za dopunu podataka o pojedinim osobama u Popisu obitelji. Oni strogo uzevši ne bi išli ovamo, ali sam ih donio zato, da se vidi, s kojim mjestima stoji Vrgada u vezi i kolik je krug svijeta dosežan t. zv. višem sloju (popovima, knezovima) na jednom našem otoku u ono vrijeme.

Uz pojedine toponime navodim samo iznimno, gdje se i u kojem obliku spominju. Potpunije se to može naći u Popisu obitelji, pa zato nabrajam prezimena, kod kojih dotični toponim dolazi. Na taj se način vidi, dakako djelomično, kojih prezimena ondje ima i s kojim je obiteljima i mjestima imala Vrgada najviše prometa. – Toponimi iz glag. spomenika štampani su kursivno.

Asiz grad u Italiji. – v. Belin

Bakar grad u Hrv. prim. – U popisu članova Skule g. 1709.: »Martin sin pokoinoga Mihe iz Bakra«.

Banj selo na o. Pašmanu. – v. Kursarov

Bergulje = Brgulje

Betiina = Betina

Betina selo na o. Murteru. – v. Bilić, Ferari, Jadrešić, Jušić, Kapov, Kekić, Magazinović, Naderčićev, Sladin

Biograd n/m v. Lukačić

Bnečanin čovjek iz Mletaka. – v. Rigoni

Boxava = Božava

Božava selo na Dugom otoku. – v. Zorić

Brač otok u Dalm. – v. Damiani, Krpetić

Brgulje selo na o. Molatu. – v. Sabljić

Cosino = Kožino

Dalmacija pokrajina u Hrv. – v. bilj. u Ritualu (str. 94), god. 1651.

Dubašnica predjel na o. Krku. – v. Šabljić

Ezera = Jezera

Far = Hvar

Filipjakov selo sjev.-zapadno od Biograda n/m. – v. Torić (Jakov), Županović

Galovac selo kod Zemunika (zadar. kot.): »od paroka u–Galouczi (?)« (Mm 6. V. 1817.)

grad = Zadar

Han selo u Dalm. kod Sinja: »priminu u Ohamu kod Sinja« (Mm 12. XI. 1783.)

Hvar otok u Dalm. – v. Broskvić

Istra pokrajina u Hrv. – v. Digani

Istrija = Istra

Isum = Iž

Iž otok u zadar. području. – v. Bogdanić, Colmanov

Jamina čestica zemlje na Vrgadi, g. 1775., još i danas.

Jezera selo na o. Murteru. – v. Kovačev, Meštrov, Mišetin

Již = Iž

Kavoistrija = Kopar
Kopar grad u Istri (»Kavoistriia: tal. Capodistria). – v. Digani
Korčula otok u juž. Dalm. – v. Blitvić
Korčulanin čovjek iz Korčule. – v. Blitvić
Kostanj predjel uz more u selu Kukljici na o. Ugljanu, gdje su još ostaci crkvice: »ukopana u Kostagnu od Kuklicze« (Mm 1824.)
Kotar zadarski Ravni kotari; g. 1764: »na Smilčiću u Kotaru«.
Kožino selo sjev.-zap. od Zadra. – v. Belin
Kuin = Tkon
Kukljica v. Kostanj
Kun = Tkon
Labkat = Vrgada
Lapkat = Vrgada
Liv(?) v. Gibalo
Lošinj v. Mihić
Luka selo na Dugom otoku. – v. Colmanov
Lukoran selo na o. Ugljanu. – v. Duničić, Jurišić, Matulov
Mali Iž selo na o. Ižu. – v. Colmanov
Milan grad u Italiji. – v. Becula
Molat selo i otok u zadarskom području. – v. Matulov
Morterka = Murterka
Mulat = Molat
Murter selo i otok u šibenskom području. – v. Gržanov, Kapulić, Lukačić, Matanović, Skračić, Smoljanović, Šimatović, Špadić, Turčinov
Murterka žena iz Murtera. – v. Lukačić
Oham v. Han
Pacostane = Pakoštane
Pakoschane = Pakoštane (zapravo: Pakošćane)
Pakoſchiane = Pakoštane
Pakošćane = Pakoštane
Pakoštane selo na južnom zadarskom primorju, sjev. od Vrgade. – v. Bačkov, Baković, Bungur, Gašparović, Jaričić, Juričin, Kazaija, Krpetić, Lacmanović, Lokić, Ljubanović, Pacić, Proćić, Punoš, Stojanov, Šćilić, Vučkov, Vulin, Vulinović
Papratnica čestica zemlje na Vrgadi; g. 1775.: »komad zemlje u mistu zvanu Papratnicu«; i danas je zovu »Papranica« i »Prapanica«.
Pareica = Parenca = Poreč
Parenca = Poreč
Pasman = Pašman
Pašman selo i otok u zadarskom području. – v. Kolanović, Ljubanović, Matulov, Mazić, Pedisić, Radovanović, Županović
Pervić = Prvić
Peterzanae, Peterzane = Petrčane
Petrčane selo sjev.-zapadno od Zadra. – v. Belin, Duničić
Pirovac = Zlosela
Pirvich = Prvić

Popnat = Pupnat
Poreč grad u Istri (»Parenca«: tal. Parenzo). – v. Digani
Pristeg selo u kot. benkovačkom: »umri u Pristegù« (Mm 1819.)
Prvić otok pred Šibenikom. – v. Grbelja, Livić
Puhnat = Pupnat
Punta Pašmana selo Pašman na o. Pašmanu. – v. Pedisić
Pupnat selo na o. Korčuli. – v. Blitvić
Radosinovac = Radošinovac
Radošinovac selo u općini Stankovci. – v. Torić (Pere)
Radučić selo u općini Knin. – v. Raducić
Rava selo i otok zadar. područja. – v. Mihić
Rijeka grad na Kvarneru. – v. Dervišin, Matulov
Rika = Rijeka
Rim glavni grad Italije; g. 1688.
rimski: Rim; g. 1670.
Rogovo mjesto sjev. od Biograda n/m. – v. Torić (Ive)
S. Philippus et Jacobus = Filipjakov
S. Stefano = Luka
Sale selo na Dugom otoku. – v. Lorini, Piasevoli, Trokin
Sibenik = Šibenik
Sinj grad u srednjoj Dalm.; – v. Han
Skradin grad na ušću Krke (u Dalm.). – v. Matanović
Smilčić selo u Ravnim Kotarima; g. 1764.
Split grad u Dalm. – v. Pletikosić
Srimač = Murter
Ss. Filipo e Giac. = Filipjakov
Sudujam vrh na Vrgadi; g. 1687.
Sukošan selo na obali jugoistočno od Zadra: »ova bi utopglena pod Sukosan« (Mm 1824.)
Sv. Juština crkvica i otočić pred Pakoštanima. – v. Kazaija
Šibenik grad u Dalm. – v. Bakić, Bekalović, Čičin, Dugović, Galiaci, Jurić, Krpetić, Loćika, Marini, Peričin, Špadić
šibenski: Šibenik; g. 1692.
Škrip selo na o. Braču. – v. Damiani
Tcon = Tkon
Teon = Tkon
Tijesno selo na o. Murteru i susjednom kopnu. – v. Mišev, Pavležina, Svidulić
Tisno = Tijesno
Tkon selo na o. Pašmanu. – v. Bogdanić, Brzić, Calović, Ćulić, Grgin, Kolanović, Mušćet, Pletikosić, Pribilović, Radović, Rupčić, Skradinjanović, Smoljanović, Sokić, Šandrić, Torić (Ive, Jakov), Vukojev
Tkuin = Tkon
Tkun = Tkon
Trogir grad u Dalm. – v. Milić
Turanj selo sj.-zap. od Biograda n/m. – v. Pletikosić

Turčin ime naroda; g. 1699.
Ugljan otok pred Zadrom. – v. Belin
Vallis S. Stephani = Luka
Vargada = Vrgada
Venecija grad u Italiji. – v. Krpetić
Vergada = Vrgada
Virgada = Vrgada
Vrana selo u Ravnim Kotarima. – v. Mravac, Torić (Šime)
Vrgada selo i otok u zadarskom području. – God. 1651. i 1652. zove se Lapkat, od 1653. do kraja Vrgada, dolazi u varijantama: Vargada, Vergada, Virgada, Vrgada.
Vurana = Vrana
Zadar grad u Dalm. – v. Bonaldov, Digani, Jerceg, Kolan, Makri, Runčović
zadarski: Zadar; g. 1688. – v. Pletikosić, Priuli
Zlarin otok pred Šibenikom. – v. Boban
Zlosela selo na kopnu pred o. Murterom, poslije g. 1918. promijenilo ime u Pirovac. – v. Gulam, Livajić, Maras, Mejić, Mrkašević, Periša, Šimetić
Žman selo na Dugom otoku. – v. Čabrulić

B. Pučanstvo

1. Brojevi

a) *Broj stanovnika*

Najstariji podatak o broju pučanstva na Vrgadi imamo iz god. 1527., kad je na otoku bilo ukupno 133 stanovnika.[20] Za glagoljaške ere nalazimo, da je njihov broj god. 1754. narastao na 228.[21] Kroz XIX. stoljeće stanovništvo se postepeno povećavalo, tako da je pod kraj stoljeća (god. 1896.) dostiglo broj 486. Prema popisu pučanstva od god. 1948. bilo je na Vrgadi 538 stanovnika. Danas će ih biti nešto više. Porast dobiven rađanjem smanjuje se iseljivanjem.

Glagoljske Matice ne sadrže podatke o ukupnom broju stanovnika za pojedinu godinu, nego samo upise novorođenih odnosno umrlih. Prema njima možemo dobiti ovakav pregled:

[20] Ljubić, Commiss. et relat. venetae. MSHSM, I, str. 220.
[21] Bianchi, Zara Christ., II, str. 137–139.

b) *Rađanje i umiranje*

aa) Rođeni. Prema Matici krštenih od 1651.–1832. izrađena je tabela, koja pokazuje, koliko se djece rodilo svake godine:

Godina:	Rođeno: muš.	žen.	ukupno	Godina:	Rođeno: muš.	žen.	ukupno
1651.	1	0	1	1697.	6	1	7
1652.	1	6	7	1698.	5	5	10
1653.	2	3	5	1699.	2	1	3
1654.	1	1	2	1700.	6	4	10
1655.	0	2	2	1701.	5	6	11
1656.	1	4	5	1702.	5	4	9
1657.	3	3	6	1703.	3	1	4
1658.	0	3	3	1704.	4	8	12
1659.	3	4	7	1705.	2	4	6
1660.	1	5	6	1706.	4	4	8
1661.	3	1	4	1707.	4	4	8
1662.	5	3	8	1708.	4	6	10
1663.	2	0	2	1709.	0	1	1
1664.	5	2	7	1710.	6	3	9
1665.	2	1	3	1711.	3	3	6
1666.	1	3	4	1712.	4	5	9
1667.	5	4	9	1713.	5	4	9
1668.	8	0	8	1714.	1	3	4
1669.	1	1	2	1715.	4	1	5
1670.	0	2	2	1716.	3	2	5
1671.	5	1	6	1717.	2	4	6
1672.	1	0	1	1718.	1	4	5
1673.	3	6	9	1719.	2	5	7
1674.	3	5	8	1720.	4	4	8
1675.	6	3	9	1721.	4	8	12
1676.	4	1	5	1722.	2	4	6
1677.	3	1	4	1723.	4	3	7
1678.	3	2	5	1724.	3	4	7
1679.	5	5	10	1725.	2	6	8
1680	2	3	5	1726.	5	1	6
1681.	4	1	5	1727.	3	9	12
1682.	4	5	9	1728.	5	7	12
1683.	4	7	11	1729.	1	2	3
1684.	4	2	6	1730.	2	4	6
1685.	2	2	4	1731.	5	7	12
1686.	5	6	11	1732.	4	2	6
1687.	2	2	4	1733.	5	2	7
1688.	5	3	8	1734.	7	3	10
1689.	2	4	6	1735.	1	4	5
1690.	2	1	3	1736.	3	6	9
1691.	3	4	7	1737.	4	3	7
1692.	4	2	6	1738.	4	3	7
1693.	3	1	4	1739.	3	4	7
1694.	2	4	6	1740.	2	2	4
1695.	3	3	6	1741.	9	1	10
1696.	5	2	7	1742.	3	3	6

Godina:	Rođeno: muš.	žen.	ukupno
1743.	7	2	9
1744.	4	2	6
1745.	5	5	10
1746.	5	3	8
1747.	4	3	7
1748.	2	4	6
1749.	3	3	6
1750.	1	5	6
1751.	4	4	8
1752.	4	5	9
1753.	4	4	8
1754.	8	3	11
1755.	2	1	3
1756.	5	3	8
1757.	1	6	7
1758.	3	3	6
1759.	3	0	3
1760.	4	5	9
1761.	2	4	6
1762.	6	4	10
1763.	5	8	13
1764.	1	0	1
1765.	2	5	7
1766.	2	4	6
1767.	3	0	3
1768.	3	4	7
1769.	4	8	12
1770.	5	5	10
1771.	3	2	5
1772.	4	1	5
1773.	4	6	10
1774.	5	4	9
1775.	6	2	8
1776.	5	3	8
1777.	6	3	9
1778.	1	2	3
1779.	1	1	2
1780.	4	5	9
1781.	4	4	8
1782.	5	3	8
1783.	1	1	2
1784.	1	4	5
1785.	5	2	7
1786.	0	7	7
1787.	0	1	1
1788.	4	1	5
1789.	1	1	2
1790.	4	4	8
1791.	2	3	5
1792.	6	4	10
1793.	3	2	5
1794.	6	5	11
1795.	2	1	3
1796.	2	1	3
1797.	2	2	4
1798.	3	1	4
1799.	4	2	6
1800.	5	5	10
1801.	5	5	10
1802.	1	1	2
1803.	2	1	3
1804.	6	4	10
1805.	6	3	9
1806.	3	6	9
1807.	4	3	7
1808.	7	3	10
1809.	5	6	11
1810.	5	8	13
1811.	1	1	2
1812.	1	0	1
1813.	1	0	1
1814.	1	0	1
1815.	1	1	2
1816.	3	1	4
1817.	1	3	4
1818.	0	1	1
1819.	5	2	7
1820.	4	3	7
1821.	0	1	1
1822.	3	2	5
1823.	0	1	1
1824.	3	1	4
1825.	4	6	10
1826.	4	0	4
1827.	3	3	6
1828.	2	4	6
1829.	4	2	6
1830.	5	3	8
1831.	3	9	12
1832.	5	3	8
183	599	572	1171

U ovome razdoblju od 183 godine rodilo se ukupno 1171 dijete, od toga 599 muških i 572 ženske. Poprijeko se dakle rađalo između 6 i 7 djece na godinu.

bb) U m r l i. Podatke o umrlima za ono razdoblje, za koje je sačuvana Matica umrlih, t. j. za godine 1761.–1833., prikazuje ova tabela:

(m = muško, ž = žensko, broj znači godine života)

God.	U mjesecu:												Ukupno
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	
1761.										m 66			1
1762.		m 74			m 62					ž 72			
		m 74											4
1763.								m 74					1
1764.		m 27	ž 70		ž 50		ž 80		ž 43				
							ž 60		ž 18				7
1765.			m 22					m 11		ž 36			3
1766.		m 75					ž 45	m 77	ž 60	ž 52	m 66	m 82	7
1767.	ž 70	m 77	ž ?										3
1768.								ž 71					1
1769.							ž 72		m 37	m 82	ž 15		
										m 34	m 73		6
1770.	ž 88							ž 53		m 36	ž 22		
								m 63					5
1771.			m 1						ž 1	m 12	m 5		4
1772.		m 1	m 71	m 55			m 1	ž 22	ž 36	ž 41	ž 60	ž 67	
				m 63				ž 45	m 38				
									ž 38				
									m 18				
									ž 75				
									m 35				16
1773.	ž 22			m 1	67		m 65		ž 8	ž 75	m 62		
									ž 3		m 66		9
1774.	m 60		ž 80								ž 83		
			m 40										4
1775.	ž 76		m 62		m 47	ž 33							4
1776.							m 27		ž 75	ž 70			3
1777.										m 14			
										m 30			
										ž 76			
											ž 15		
											m 58		
											m 19		
											m 40		
											m 23		
											m 27		
											m 25		
											m 73		11
1778.												m 71	1
1781.									ž 30				
									ž 80		ž 85		3
1783.	m 70		ž 70		m 40		m 45	m 85	ž 2	ž 2	m 24		
	ž 60		m 40	m 55	m 12		m 3	ž 51					14
1784.			m 49					ž 51	ž 1				3
1785.	ž 0		ž 73			m 45			ž 45				
	m 22								ž 76		ž 35		7
1786.			m 58										
			m 48						m 95		ž 1		4

God.	U mjesecu:												Ukupno
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	
1787.			ž 1			m 57		m 56 ž 6 ž 1 ž 2		m 62			7
1788.	ž 85	m 0		ž 90 ž 2					ž 7				5
1789.					ž 0			m 72 ž 15 ž 1					4
1790.	m 78	ž 85					m 49			m 99		ž 23	5
1791.			ž 7	m 0			m 3	m 58 ž 11 ž 3 m 3	m 10	m 6 ž 62	ž 65	m 3 m 42	13
1792.	ž 72 m 0		m 0	m 2						ž 19			5
1793.	m 0							m 53					2
1794.			ž 3			m 79 m 1	m 0 ž 75		ž 77 m 53				7
1795.	ž 0	7 77	ž 70 m 1 ž 74 ž 1		m 7 ž 1		ž 47 ž 70		m 70		m 5 ž 60	ž 62	14
1796.				m 0									1
1797.		ž 41 ž 25					m 63	ž 60	ž 68				5
1798.			m 59	m 50	m 0								3
1799.	m 58						ž 1	m 48					3
1800.							m 1				m 75	m 75	3
1801.							ž 1 ž 5	m 71 ž 0 ž 2 ž 0 ž 1 m 0					8
1802.			ž 71	ž 70				ž 84		m 25 ž 10	ž 10 m 11	ž 45	8
1803.		ž 85 ž 55	m 14										3
1804.	ž 64	m 54	m 0									m 75	4
1805.						ž 45				ž ? ž 1			3
1806.	ž 0						ž 1 m 3		ž 92 ž 0	ž 56 ž 50 ž 62 m 65	m 56	m 53	11
1807.	ž 75 ž 0		m 46 ž 1	m 42			m 0			ž 77			7
1808.			m 0									ž 1 ž 43	3
1809.			m 2 ž 0		m 42		ž 72					m 56	5

God.	U mjesecu:												Ukupno
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	
1810.			ž 0	ž 72			m 6	m 10 m 5 m 17 ž 11 ž 9 m 19 ž 9 m 17 ž 2	m 57	ž 0		ž 41	
1811.		ž 64				ž 1		m 62	m 64				15
1812.						ž 65	ž 15						4
1813.				ž 81									2
1814.	ž 70						m 36				ž 61		1
1815.				ž 50	m 77							m 71	3
1816.			m 23	m 72 m 55 ž 80						ž 12 m 8 ž 9	ž 10 ž 9 ž 8 ž 69 m 12	ž 5	3
1817.	ž 53	ž 79	ž 55 ž 58 m 7	ž 67 ž 43 m 44 m 68 ž 1 ž 0 m 39 m 7 ž 1	m 36 ž 60 m 4 ž 33	ž 70		ž 1 m 1	m 53	m 53 m 82		ž 3	13
1818.	m 61		m 57						m 20	m 23	ž 50 ž 70		25 6
1819.	ž 80				m 44	m 70				m 23 m 1			5
1820.	m 69				ž 0								2
1821.			ž 2 m 1				m 2						3
1822.	ž 80									m 44			2
1823.			m 63						ž 1		m 61		3
1824.	ž 83		ž 24						ž 59			ž 1	4
1825.			ž 67				ž 4			ž 1			3
1826.	m 62 m 56			m 1									3
1827.			m 0	ž 0 m 0				ž 77 ž 79	ž 26	ž 59			7
1828.										ž 74			1
1829.				m 0	ž 66				m 76			m 0	4
1830.	m 29					m 55					ž 3		3
1831.		ž 0		m 1 m 0			m 1				ž 60		5
1832.					ž 1	m 2 ž 1		ž 1	m 1				5
1833.	m 84		m 88		m 1								3
70	31	17	44	33	21	13	30	47	38	42	39	20	375

Kroz navedenih 70 godina umrlo je svega 375 osoba, ili poprijeko 5.36 osoba na godinu.

Najveći pomor pokazuje godina 1817. sa 25 smrtnih slučajeva.

S obzirom na spol, umrla su u tih 70 godina ukupno 183 muška i 192 ženske. Najveći je pomor u mjesecu ožujku (44) i kolovozu (47), i u jesenskim mjesecima: rujan (38), listopad (42), studeni (39 osoba).

Poprječno traje život 37 godina 9 mjeseci i 20 dana, i to kod muških 37 godina 5 mjeseci i 22 dana, a kod ženskih (jednoj nisu zabilježene godine) 38 godina 1 mjesec i 17 dana.

cc) Omjer poroda i pomora. Omjer između poroda i pomora može se izračunati samo za one godine, koje obuhvataju obje Matice (Matica krštenih i Matica umrlih), t. j. za 70 godina (1761.–1832.). U tom razdoblju bilo je ukupno 442 poroda ili 6.2 na godinu, a smrtnih slučajeva 372 ili 5.2 na godinu. Porast pučanstva kroz to vrijeme iznosi dakle ukupno 70 osoba ili poprijeko 1 osoba na godinu.

Ovi se brojevi ipak ne mogu smatrati kao apsolutno pouzdani, jer treba uzeti u obzir i eventualne propuste učinjene pri upisivanju u Matice.

c) *Bračni moral*

Broj vanbračne djece prema podacima iz glagoljske Matice krštenih izgleda ovako:

U godini 1652. rođeno je dvoje vanbračne djece, a po jedno vanbračno dijete rodilo se god. 1695., 1708., 1710., 1773., 1776., 1801., 1806., 1809., 1816., 1819., 1820., 1822., 1825. i 1827. Kroz 183 godine rođeno je ukupno 16 vanbračne djece, t. j. svake 11. ili 12. godine po jedno. U drugoj polovici XVII. stoljeća rođeno ih je 3, u čitavom XVIII. stoljeću 4, a u prve 32 godine XIX. stoljeća 9. Zbog nedostatka podataka o apsolutnom broju pučanstva za to razdoblje ne može se reći, koliko ovaj porast vanbračne djece u početku XIX. stoljeća treba pripisivati većem broju stanovništva a koliko slabljenju bračnog morala.

2. Imena

a) *Krsna imena*

Djeci su se nadijevala samo svetačka imena. Narodna imena vrlo su rijetka. Koja su imena bila običnija i domaća, vidi se po broju, koliko su puta davana. U Mk upisana su djeci ova imena (broj uz ime znači, koliko je djece dobilo to ime):

a) Muška: Agustin 1, Andrej 1, Andrija 10, Ante 11, Anton 42, Bare 9, Bartu 4, Bartul 2, Bartulomejo 1, Blasu 1, Blaž 2, Bonavintura 1, Bože 4, Brnaba 1, Dujam 5, Dume 1, Filip 3, Frančisko 5, Frane 8, Gašpar 6, Gregorij 1, Grgo 7, Grgur 6, Ilija 1, Ivan 48, Ive 20, Jadre 2,

Jadrij 1, Jakov 24, Jerko 1, Jerolim 19, Joso 1, Juraj 9, Jure 12, Krstofor 2, Krševan 10, Kuzma 1, Lovre 3, Lovrinac 2, Luka 2, Marhijol 1, Marko 29, Martin 11, Mate 30, Matij 27, Miho 15, Mihovi 11, Mihovijo 2, Mihovil 5, Mijat 1, Mikola 1, Mikula 3, Nikola 24, Osip 13, Pava 2, Pere 9, Petar 28, Roko 1, Silvestar 1, Simun 1, Stipan 11, Stipe 6, Šime 33, Šimun 32, Tadija 2, Toma 4, Tomas 1, Tome 10, Vartolomea 1, Vincenco 4, Vid 4.

b) Ženska: Agnija 5, Ana 3, Ane 2, Anica 10, Anastasija 1, Andrijana 1, Antica 10, Antonija 1, Barbara 4, Barica 10, Bartula 2, Božica 12, Cecilija 1, Cvita 13, Dorotija 1, Dumica 1, Elizabeta 1, Filipa 5, Franica 8, Ivana 2, Ivanica 57, Jago 4, Jakovica 3, Jela 1, Jele 23, Jelena 1, Jelina 20, Jerka 19, Jerolima 11, Jurka 1, Juste 1, Justina 5, Juština 2, Katarina 26, Kate 45, Krstina 1, Luca 1, Luce 39, Lucija 27, Mandalina 12, Mande 28, Mare 5, Margarita 8, Marta 1, Matija 56, Monika 1, Nastasija 6, Naštasija 1, Petrica 7, Stane 7, Stoše 22, Stošija 11, Šimica 3, Šimuneta 2, Tomica 11, Ursula 3, Vicenca 1.

b) *Hipokoristici*

Nabrojena imena, iako su točno prepisana iz Matice, ipak ne pokazuju vjernu sliku imena, kako su se govorila u narodu. Popovi su prigodom svečanog obreda krštenja i pri upisivanju u Maticu nastojali pučki izgovor imena »popraviti« i približiti što više službenom crkvenom nazivu. Zato u Matici čitamo i neobičnih imena, koja se jamačno nisu nikada u narodu govorila u tom obliku. Narod je svetačka imena mijenjao na dva načina, prvo tako, da je strani glasovni sistem prilagođivao svomu, drugo tako, da je od potpunih imena pravio skraćena, hipokoristična imena. Ista imena, koja u Matici dolaze u dvije, u tri ili u četiri varijante, u narodu su pretežno živjela u jednoj, hipokorističnoj varijanti. Na pr. za Andrej, Andrija, Jadre i Jadrij redovito se u narodu kaže Jadre; ili Bare, Bartu, Bartul i Bartulomejo bit će sve samo Bare. Iako Anton dolazi u Matici 42 puta, a Ante samo 11 puta, sigurno se u narodu govorilo redovito Ante, a tek izuzetno Anton. Tako i mjesto Juraj – Jure, Stipan – Stipe, Matij – Mate, Šimun – Šime, i t. d.

Jednako je dakako i kod ženskih imena. Mjesto Jela, Jelena i Jelina govorilo se Jele; Anastasija, Nastasija, Naštasija i Stošija – Stoše; Mandalina – Mande; Lucija – Luce; Katarina – Kate, i t. d.

Osim navedenih hipokoristika davanih novokrštenicima, nalaze se kod njihovih roditelja ili kumova i drukčiji (broj u zagradi znači godinu): Jeras (1774), Jere, Jerić (1752) prema Jerolim; Brne (1653): Bernardo; Bareša (1775), Mateša (1651), Grube (1787) i Grubiša (1668) (Gruboša 1664., i *Grubša: dat. sg. Grubši 1667. valjda su omaške u pisanju), *Soko: dat. sg. Soki (1652), ako nije omaška, i t. d. Za ženske hipokoristike usporedi: Dora (1652) pored Dore, Stoja (1743), Šinka (pored Šimica), Tonka (pored Tomica), Žabe (1667) i Žabeta (Elizabeta) i t. d.

c) *Nadimci*

Za onomastički studij vrlo su važni osobni nadimci. Iz njih se mogu objasniti mnogi obiteljski nadimci i prezimena.

U selu se ljudi među sobom rijetko zovu krsnim imenom. Veliki broj istih imena i prezimena ima za posljedicu neizvjesnost, o kojoj se osobi zapravo radi. Da se izbjegne toj neprilici, običaj je svakom čovjeku dati poseban nadimak. Žene se obično raspoznaju po muževu nadimku, ali i one često dobivaju osobit nadimak.

Kako je danas, tako je jamačno bilo i u starije vrijeme, iako nemamo u glagoljskim spomenicima mnogo potvrda za to. U Maticama se navode podaci, po kojima je osobni identitet sasvim zajamčen, pa za nadimke nema mjesta ni potrebe. Ipak je i u Maticu ušlo nekoliko osobnih nadimaka. Zabilježio sam ove: Barak i Barako 1775.: »Ive Mačukati(n) zvan Barak«; 1777.: »Ive Mačukatin zva(n) Barako«; Kaštelan 1730.: »o(d) Luke Turčinova zvana Kaštelan«; Miko 1748.: »Ante Pušev zvan Miko«; Petohljib 1694.: »Šime Boškov koga su zvali Petohljib«; Sure 1748.: »Stipan Banov zvan Sure«; Vuk 1730.: »od Vicka Jeličića zvana Vuk«.

d) Popis obitelji

U popis su uvrštena sva obiteljska prezimena i obiteljski ogranci, s kojima se susrećemo u glagoljskim spomenicima otoka Vrgade, bez obzira na to, da li su obitelji domaće ili strane, da li su na otoku bile stalno naseljene ili samo slučajno i prolazno zatečene. Na taj način našlo se u ovom popisu više stranih nego domaćih obitelji. Za raspoznavanje jednih od drugih, domaće sam obitelji istakao jačim slovima. Domaćima smatram one obitelji, koje su u Vrgadi neko vrijeme živjele i rađale djecu, makar i ne boravile u mjestu mnogo godina.

Svi podaci o podrijetlu obitelji navedeni su u potpunosti, makar se i ponavljali, jer su oni od osobite važnosti.

Uz svako je prezime naznačena i godina, otkad se dokad javlja u spomenicima, a kod sadašnjih je naznačeno, da su do danas u selu.

Prezimena pišu se u Maticama nedosljedno. Ovdje sam naveo sve varijante i uz svaku varijantu dodao u zagradi broj, koliko puta dolazi (ovom broju nisu dodani slučajevi iz onog dijela Matice umrlih, što sam dobio naknadno, god. 1959.).

Citate iz Collectio actuum officialium (kratica: Coll.), iz Miscellanea (kratica: Misc.), iz Extraordinariorum (kratica: Extr.) i iz Chione synodorum dioeces. Jadrensis (kratica: Chione) – navodim prema saopćenju Vl. Cvitanovića.

Anđelov v. Anjelov

Anjelov. – »Od Mate i Luce Anjelovih« rođena su dva sina (1675. i 1681.). Njihov boravak u mjestu vjerojatno je u vezi s gradnjom nove župne crkve. Glas *j* stoji po čak. izgovoru mj. đ: Anđelov.

Arap v. Arapović

Arapov v. Arapović

Arapović (1664.–danas): Arapov (57), Rapinov (45), Rapin (7; ili i: Rapina?, uspor.: od Mate Rapina, od Mate Rapine), Arapović (5), Rapov (1), Arap (1).

Bačkov. – U popisu članova Skule: Bare sin pokojnog Marka Bašković iz–Pakošća(n); Ivan sin pokojnoga Mihe Baškovića iz Pakošćan; Tome sin pokojnoga Mihe Baškovića iz Pakošćan; Jago hći pokoinoga Pere Baškova. U Pakoštanima ih zovu: Bačkov.

Bakić: 1800. kuma Mand(e) Bakića o(d) Šibenika.

Bakija v. Baković

Bakin v. Baković

Baković. – Član Skule: Petar sin pokojnoga Mihe Bakovića iz Pakoštani. U Pakoštanima je poznata obitelj Bakija, koju u Vrgadi zovu Bakin, pa bi se to moglo na nju odnositi, ali je vjerojatnije, da Bakovića stoji omaškom mj. Baškovića (usp. gore pod Bačkov!).

Balin v. Smoljanović

Banov (1659.–danas), samo u jednoj varijanti (85). – Jedan ogranak Torića prozvao se Banov, a stara obitelj Vukojev slila se s obitelji Banov u jednu. – U XVIII. vijeku bio je jedan žakan, kasnije pop iz te obitelji: 1781. spominje se kao kum »Jure Banov žakan«, a 1782. dva puta je kum »Jure žakan Banov«, i 1787. jamačno taj isti kao član Skule »don Jure Banov ali Torića«. Umro je 12. I. 1826. u dobi od 62 god. (Mm).

Barin (1811.–danas), u jednoj varijanti (11). – Danas je ta obitelj službeno vezana s prezimenom Torić, te se piše »Torić Barin«. U selu ih zovu Barini (plur.).

Barnin v. Brnin

Basalov (1724.–1825.), u jednoj varijanti (12). – Uspomena na njih živi i danas: jednu nenaseljenu kuću u Vrgadi zovu Basalovi (plur.).

Baškov v. Bačkov

Bašković v. Bačkov

Becula. – God. 1782. spominje se jedamput kao kum »Osip Becula o(d) grada Milana«. Valjda je došao kao majstor iz Italije prigodom gradnje kontova palaca.

Bekalović. – U Matici umrlih 1772. spominje se, da je don Jakov Perićić preminuo »u Šibeniku i primi s. sakramenti od don Mantona Bekalovića«. Taj don Anton Bekalović je bio valjda župnik u Šibeniku, a odakle je rodom, ne vidi se.

Bela v. Belin

Belich v. Belin

Belić v. Belin

Belin (1652.–1809.): Belin (23), Bela (3). – Obitelj Belin pretopila se možda u obitelj Špadić, jer u Matici krštenih g. 1728. čitamo, da se je rodio sin »od Gašpara Belina aliti Špadina«. Vjerojatno je postojala i varijanta Belić, jer je Don Š. Belich iz Vrgade tražio dozvolu za Asiz godine 1777. (Extr. I, 276); među učesnicima diecez. sinoda god. 1664. spominje se Giovanni Belich vice-curato di Peterzane (Coll. 8. IV. 1882., No. 1, str. 8) i 1680. također Joannes Bellich parochus Cosino (ib. IX, 7, str. 52.), ali se ne zna, je li i on iz Vr-

gade. Milčetić u Hrv. glag. bibl. (Starine XXXIII, 358) navodi bilješku, iz god. 1746.: »ča don nikola belić iz uglana učinih ovi libar za moju potribu«.

Bellich v. Belin

Bernich v. Brnin

Bernin v. Brnin

Berzić v. Brzić

Bilić. – Od 14. VII. 1711. do 1. III. 1716. unosi don Miko Bilić kao župnik u Vrgadi upise u Matici krštenih. Series parochorum u vrgadinskoj Anagrafi navodi, da je taj »Michael« Bilić rodom iz Betine (na o. Murteru), ali s upitnikom. Sastavljač redoslijeda nije dakle bio siguran, odakle je.

Birnin v. Brnin

Blasulović. – Iz bilješke u Ritualu znamo, da je don Ivan Blasulović u Vrgadi pio u marču 1651. vino s don Jurom (Smoljanovićem). Ili je došao don Juri u goste ili je bio prije don Jure župnik u Vrgadi, pa su se prigodom primopredaje ureda krijepili vinom.

Blitvić (1751.–1773.). – Iz Korčule se doselio Nikola Blitvić, a njegovi potomci su primili prezime Arapov i u njemu se izgubili. U Matici krštenih podrijetlo mu se navodi više puta: 1751. kršteno je dijete »od Nikole Blitvića iz Korčule«, 1757. »od Nikole Blitvića od Korčule a stanuje u kući Marka Arapova«, 1758. »od Nikole Blitvića iz Puhnata(!) od školja Korčule«, 1760. »od Nikole Blitvića od Korčule a stanujućega u kući Marka Rapinova«, 1763. »od Nikole Blitvića iz Puhnata od Korčule a stanuje u kući pokojnoga Marka Arapova«, 1773. »od hćere Nikole Korčulanina Luce«, 1770. »kuma Luce hći Nikole Blitvića a zvana Arapov«, 1770. »kuma Luce hći Nikole Blitvića i(z)–Popnata(!) od Korčule«, 1773. »i Loce(!) hći Nikole Korčulanina« (kuma).

Boban. – U Matici krštenih spominje se g. 1825. kao kum »Jerolim Boban i(z)–Zlarina«.

Bogdanich v. Bogdanić

Bogdanić. – U Mat. kršt. 1653. kum »Grgo sin Jure Bogdanića iz Tkuna«. U Tkonu na o. Pašmanu i danas ima Bogdanića. Bianchi (Zara crist. II, 139) navodi, da je u Vrgadi »Giovanni Bogdanić paroco nel 1587.«. Prigodom apostolskih vizitacija zatečen je god. 1603. kao župnik u Vrgadi »frater Ioannes Bogdanich de Isum ordinis Sancti Pauli sanctissimi heremitae« (Starine XXXIII, 546). Prema tome, Bogdanići su i u Tkonu i u Ižu.

Bonaldov. – God. 1665. naveden je Marko Bonaldov kao kum sinu kneza Mikule Klokočića na Vrgadi. Valjda je došao iz Zadra u goste knezu ili boravi na Vrgadi u vezi s gradnjom nove župne crkve.

Boškov (1668.–1767.): Boškov (15), Božkov (2). – U Matici umrlih 1761. stoji: »priminu Jerolim Boškov ali(?) Belin«. Po tome bi se moglo zaključiti, da se je obitelj Boškov pretopila u obitelj Belin i kasnije zajedno s njom u obitelj Špadić.

Božkov v. Boškov

Brnić v. Brnin

Brnin (1750.–danas): Bernin (39), Brnin (16), Birnin (2), Barnin (2), Brnić (Bernich) (1). – Očito je ogranak velike obitelji Torić, jer se u početku (1750.–1775) ponavlja na više mjesta »Torić zvan Brnin« ili »Brnin aliti Torić«.

Broskvić v. Broskvić

Broskvić. – God. 1675. zapisani su kao kumovi »Ivan sin Jakova Lisičića i Agnija žena Petra Broskvića, oba iz istoga mista« (t. j. Vrgade). Valjda ovamo spada – ako nije lapsus calami – i varijanta Broskvić; god. 1767. kršten je naime u brodu sin »Brtula Broskovića od Fara«. Više se nigdje ne spominju.

Brzić. – God. 1760. kumuje »Jago hći Ante Berzića is–Kuina«; i u popisu članova Skule je »Jago hći pokoinoga Ante Berzića«.

Bugur v. Bungur

Bugurov v. Bungur

Bukaričin. – God. 1788. kum je »Šime Bukaričin«, a 1807. kršteno je dijete »od Mate Bukaričina«. Bukaričinih više nema u Vrgadi, slili su se s Matanovićima. Samo jednu nenaseljenu kuću nazivaju u selu još i danas Bukaričini.

Bungur. – Među članovima Skule nalaze se: »pokojni Jure sin pokojnoga Tome Bugura iz Pakoštan«, »Šime sin pokojnoga Petra Bugurova iz Pakoštani«, »pokojna Mande žena pokojnoga Jure Bungura iz Pakoštan« i »po(štovani) gn. don Tome sin pokojnoga Jure Bugurova iz Pakoštan«. U mjestu ih zovu Bungur.

Calić v. Calović

Calovich v. Calović

Calović. – God. 1689. kumovala je »Mande Calića iz Kuna« i god. 1692. ista »Mande žena Tome Calovića iz Tkuna«. U latiničkoj bilješki god. 1809. spomenut je »gos. Gereko Calovich od Kuna« (v. str. 95).

Cherpesich v. Krpetić

Chiulich v. Ćulić

Chulich v. Ćulić

Ciolman v. Colmanov

Collomovich v. Kolanović

Colmanov. – Od 26. VIII. 1659. do 10. X. 1660. kao »parohijan od Vergade« unosi Grgo Colmanov upise krštenih. Na 8 mjesta govori, da je »iz Jiža« i 1 put »iz Iža«. U Anagrafi od 1833. navodi Series parochorum krivo »Zotmanov«. Od V. Cvitanovića dobio sam obavještenja, da je obitelj Colmanov iz Malog Iža i da je među učesnicima diecez. sinoda god. 1664. nabrojen »Gregorio Ciolman parroco di S. Stefano« (Coll. 8. IV. 1882, No. 1, str. 8), pa opet na diecez. sinodu 13.–15. X. 1680. također »Gregorius Ciolman« kao župnik »Vallis S. Stephani« (= selo Luka).

Čabrul v. Čabrulić

ČABRULIĆ (1673.–1701.): Čabrulić (10), Čabrulović (5), Čabrulov (1), Čabrul (1), Čaprulić (1). – Ovim vrgadinskim Čabrulićima ne pripada Marko Čabrulić, koji od dospitka veljače 1657. do 20. VI. 1658. upisuje krštenike kao župnik u Vrgadi (god. 1710. je župnik u Diklu – v. Bianchi II 173). Series parochorum u Anagrafi od 1833. krivo navodi, da je rodom iz Vrgade, jer on sam u upisu od 20. VI. 1658. izrijekom kaže: »ja do–Marko Čabrulić iz Žmana parohijan od Vergade«. I Milčetić u Hrv. glag. bibl. (Starine XXXIII, 288) bilježi: »kad priminu don petar čabrulić dragin, parok od Žmana (1728)«.

Čabrulov v. Čabrulić

Čabrulović v. Čabrulić

Čaprulić v. Čabrulić

Čičin. – God. 1803.: »kuma Tonina žena Roka Čičina od Šibenika«. Možda je bio na gradnji kontova palaca.

ČUBRIĆ (1792.–1806.). – Od jednoga bračnog para, »od Jakova Čubrića i od Jage«, rodila su se tri sina. Poslije toga Čubrići se više ne spominju. Valjda su se slili u obitelj Torić, jer u popisu članova Skule god. 1792. nalazi se »Jakov Ćubrića deto Torića«.

ČUKIN (1775.–danas). – God. 1775. rodio se sin »od Bareše Rapinova zvan Čukin i Mande«. Više se ne spominju. Ali i danas u Vrgadi Arapoviće zovu nadimkom Čukini.

Čuzelin v. Smoljanović

ĆAVASOV (*1656.–1697*). – *U tom razdoblju spominju se Ćavasovi* kao roditelji 10 puta i kao kumovi 8 puta. Poslije im nema traga.

Ćubrić v. Čubrić

ĆULIĆ (1686.–danas): Ćulić (76), Ćulin (26). – Dvaput nalazimo, da se spajaju s Toričima: 1827. »Marto(!) Torich deto Chiulich«, 1829. »Jive Torich deto Chulich«. – God. 1801. kumuje na krstu »Ive Ćulić diak«, a 1806., 1808. i 1809. također je kum isti »don Ive Ćulić«. Ovoga Ivu nalazi Milčetić u bilješki na koricama jednoga glagoljsko-latiničkog kodeksa: »ovo e libar mene ive ćulina od vergade«, a sa lista 28a istoga kodeksa navodi Milčetić bilješku pisanu latinicom: »ovo e libar mone(!) ive huhiha(!) od vergade. pisah isti(?) i moinon(!) rukun u monastiru ss. kuzme i dam(ia)na u Kunu na s. luciu na 13. decenbra« (Starine XXXIII, 369).

Ćulin v. Ćulić

Damaini v. Damiani

Dameni v. Damiani

Damgnani v. Damiani

DAMIANI (1661.–1918): Damnani (37), Domnanović (22), Damjani (12), Damnanović (11), Domnani (4), Damgnani (2), Domlanović (2), Damnanić (1), Damnai (1), Damaini (1), Damniani (1), Dameni (1), Damnanov (1), Damnano (1). – U kons. skupovima *mn* i *ml* treba *n* i *l* čitati kao *ń* i *ĺ*, a u nekim varijantama očite su omaške. – Do konca prvoga svjetskog rata bili su feudalna gospoda u Vrgadi i pisali su se

Damiani. Potječu iz Škripa na Braču, gdje se u župnim knjigama spominju od početka g. 1632. i dalje, ali uvijek kao Domjanović; sada u Škripu ima 5 obitelji Damijanović (A. Jutronić, Naselja i podrijetlo stanovništva na o. Braču, Zbornik za nar. živ. 34, str. 122).

Damjani v. Damiani
Damnai v. Damiani
Damniani v. Damiani
Damnjani v. Damiani
Damnjanić v. Damiani
Damnjano v. Damiani
Damnjanov v. Damiani
Damnjanović v. Damiani
Damodulin v. Medulić
Demedul, Demedulić, Demedulov v. Medulić
Dervissich v. Dervišin
Derviša v. Dervišin
Dervišić v. Dervišin

Dervišin (1653.–1801.): Dervišin (23), Drvišin (17), Dirvišin (3), Derviša (1, »Kate žena pokoinoga Ante Derviše«), Dervišić (1). – God. 1761. je kum na krstu »Šime žakan sin pok. Jadre Dervišina« i 1768. opet kum »Šime žakan sin pok. Jadre Dirvišina«. Ovaj je Don Š. Dervissich iz Vrgade tražio dozvolu za Rijeku god. 1775. (Extr. I, 197).

Didov v. Smoljanović
Digan v. Digani

Digani (1743.–1794.): Digani (2), Digan (2). – God. 1743. rodio se sin »od Pijera Digani prota iz Parence od Istrije i Katice«; 1745. kumi su na krstu »Pijero proto Digani iz Kavoistrije i gospoa Atonia(!) Damnani«; 1765. kumovi su »proto Pijero iz Pareice(!) i Katica žena istoga P.«; 1766. kum je »proto Pijero Digan a kuma Kate žena Nikole Rapinova«. Osim prota Pijera spominje se još jedan istoga prezimena: god. 1794. kum je »Nikola Digan i(z)–Zadra i kuma Barica Jurišića«. Proto Pijero bio je valjda zaposlen na gradnji kontova palaca. Došao je iz Istre; dvaput stoji, da je iz Parence (= iz Poreča), a jedamput, da je iz Kavoistrije (= iz Kopra). Nikola Digan je došao iz Zadra možda samo u goste kontu. Po svršenom poslu oba su se Digana vratila svaki svojoj kući, jer se osim ovdje navedenih slučajeva više ne spominju.

Dirvišin v. Dervišin
Domljanović v. Damiani
Domnjani v. Damiani
Domnjanović v. Damiani
Dragovčić v. Matulov
Drvišin v. Dervišin
Dugović. – U popisu članova Skule navedena je god. 1777. »Dumica Dugovića i(z)–Šibenika«.

Dukin. – God. 1807. naveden je kao član Skule »Mate Dukin«; osim toga spominje se Mate Dukin dvaput kao kum na krstu (god. 1825. i 1832.). Samo po tome ne bi se još moglo zaključiti, da je obitelj Dukin bila nastanjena u Vrgadi, ali jednu nenaseljenu kuću u Vrgadi zovu do danas Dukini.

Duničić. – Od 7. IV. 1670. do 20. X. 1671. unosi kao »viceparohijan od Vergade« upise u Maticu krštenih, i pritom sam zapisuje, odakle je rodom: »ja don Filip Duničić iz Lukorana«. Kasnije je bio na župi u Petrčanima, jer se među učesnicima diecez. sinoda 13.–15. X. 1680. spominje i Philippus Dunisich kao capellanus Peterzanae (Coll. IX., 7, str. 52).

Dunisich v. Duničić

Ferari. – God. 1762. kum je na krstu »Jakov Ferari iz Betiine«.

Fosich v. Torić (Ive)

Frankin. – Samo god. 1807. spominje se kao krsni kum »Tome Frankin«. Inače se Frankini nigdje ne spominju, iako i danas na Vrgadi postoji obiteljski nadimak Frankin i spojeno prezime Livić–Frankin.

Galiaci. – God. 1788. kum »Menigo Galiaci iz Šibenika«. Vjerojatno boravi u vezi s gradnjom kontova palaca.

Gargin v. Grgin

Gašparović. – U popisu članova Skule »Stipan sin pokojnoga Adama Gašparovića iz Pakoštani«.

Gerbelja v. Grbelja

Gergin v. Grgin

Geržanov v. Gržanov

Gibalo (?). – U popisu članova Skule ima »Stana žena Matija Gibala (Hibala?) iz–Liva(?)«.

Girgin v. Grgin

Giurin (= Jurin) v. Lokić

Giurisich v. Jurišić

Giurissich v. Jurišić

Gliubanovich v. Ljubanović

Grbelja. – God. 1808. kum »Marko Gerbela is–Pervića«.

Grbeljin usp. Grbuljin

Grbuljin. – God. 1781. kumovi su »Ive Torića i Jele Gerbulina oba sina ove parokie«. U Matici umrlih spominje se god. 1828. »hchi p. Grge Arapova i p. Jele Grbugline«. Vjerojatno se Jele iz Prvića udala u Vrgadu za Grgu Arapova.

Grdaš v. Radović

Grgin (1652.–danas): Grgin (49), Gergin (39), Gargin (4), Girgin (1). – God. 1696. kum je »Grgo Grgin deto Mikuličić«. Prezime Grgin živi i u Tkonu na o. Pašmanu od god. 1750. pa dalje.

Grgurović. – God. 1681. kumuju na krstu »Anton Klokočić i Franica žena vojvode Stipana Grgurovića oba iz istoga mista«, t. j. iz Vrgade. Nigdje se više ne spominje nikakav Grgurović.

Gržanov. – God. 1748. bila je na krstu »kuma Kate Geržanova iz Murtera«. I u popisu članova Skule nalazi se »Kate hći po. Martina Gržanova iz Mur(ter)a«. – v. Skračić

Gulam (Gulama?). – Prvi put se spominje god. 1821. u popisu članova Skule »Mati (!, mj. Matija) hić (!, mj. hći) Sime(!) Gulama i(z)–Zlose«. U Matici krštenih (latinički upisi) dolaze 4 puta kao bračni drugovi »Mattia Gulam od Zlo Sella« i »Kerſevan Banov« (god. 1825), »Matija Gulama od Zlosela i Krsevan Banov« (g. 1827), »Matija Gulama rodjena u Zloselim i Krsevan Banov« (g. 1828) i »Matija Gulama rodjena u Zloselim i Karsevan Banov« (g. 1830). Čudno je, što se svaki put navodi njezino djevojačko prezime. Možda su bili nevjenčani.

Gulić. – God. 1788. kršten je sin »od Mate Gulića (?) i Stoše«. Više se nigdje ne spominje. Po svoj prilici treba to čitati »Ćulića«, a ne »Gulića«. Mate Ćulić i Stoše žive u to doba kao bračni par, koji je rodio djecu (osim ovoga slučaja »Gulić«) još god. 1790., 1792., 1794., 1800., 1804., 1806.

Guzelić (1674.–1690.) – Od ove stare obitelji rođeno je u tom razdoblju troje djece, i to: 1674. »od Ive i Luce Guzelić«, 1675. »od Mate i Mande Guzelić« i 1688. »od Pave i Matie Guzilić ili reći Jadrić«, a osim toga spominje se g. 1690. kao kum »Pave zet Ive Guzelića«. Kako se više nigdje ne spominju, po svoj prilici ostavili su svoje prezime i primili prezime Jadrić. – v. Smoljanović

Guzilić v. Guzelić

Hibal(o) v. Gibalo

Hrastich v. Hrastin

Hrastić v. Hrastin

Hrastin (1720.–danas): Hrastin (21), Rastić (10), Hrastić (6), Krastin (1). – Danas se pišu Rastić, ali u narodu su Hrastini. Dolaze i u vezi s drugim obiteljima: 1763. »od Ive Kerpetića Hrastina«, 1766. »od Ive Kerpetića oliti Hrastina«, 1829. »od Marka Livicha detto Hrastich«. – U Ritualu je god. 1800. upisao jednu glagoljsku bilješku Marko Hrastin. Bianchi II 373 navodi, da je god. 1815. bio župnik u Tinju »Marco Krastich da Vergada«. Taj don Marko Hrastić preminuo je 6. V. 1817. u Galovcu u dobi od $35^1/_2$ godina (Mm).

Huhiha v. Ćulić

Imsić(?). – U popisu članova Skule god. 1821. »Jaka hić(!, mj. hći) Ivice Imsić(?)«. Ovo je jamačno neka omaška.

Jadrešić. – God. 1671. kum »Mihovi Jadrešin«, a u popisu članova Skule god. 1880. »Ante Jadrešić od Betine«.

Jadrešin v. Jadrešić

Jadrić v. Jadrin

Jadrin (1653.–danas): Jadrin (27), Jadrić (25), Jadrinić (1). – S ovom se obitelji slila stara obitelj Guzelić (v.!). Veza Jadrića s Torićima datira od 1690.: »od Mate i Dore Jadrić deto Torić«; u popisu čla-

nova Skule g. 1797.: »Matia žena Mihe Jadrina deto Torića«; g. 1831. kuma je »Mande Torichia Jadrina«. Danas se pišu Torić–Jadrin.

Jadrinić v. Jadrin

Jakovčev v. Smoljanović

Jaričić. – U popisu članova Skule: »Nikola sin pokojnoga Mate Jaričića iz Pakošć(an)«.

Jeličić. – God. 1730. rođena je kći »od Vicka Jeličića zvana Vuk i Anice«, a u popisu članova Skule nalazi se ista »Anica žena Vicka Jeličića«. Inače se nigdje ne spominju.

Jerceg. – God. 1803. je kum na krstu »don Ante Jerceg i(z)–Zadra«.

Juričin. – U popisu članova Skule: »Ante sin pokojnoga Martina Juričina iz Pakošćan«.

Jurić. – God. 1768. kumuje »Frane Jurić i(z)–Šibenika«.

Jurin (1707.–danas): Jurin (25). – U selu ih zovu Jurini, a pišu se službeno Krpetić. Već g. 1694. spominje se kao kuma »Kate žena Grge Krpetića ki se zovu Juri(ni)«.

Jurišić (1662.–danas): Jurišić (121), Jurišin (60). – Među učesnicima diecez. sinoda g. 1664. spominje se Michele Giurissich parroco di Lukoran (Coll. 8. IV. 1882., No. 1, str. 8), ali ne znamo, je li rodom iz Vrgade. Na početku XIX. vijeka u Vrgadi je pop glagoljaš don Mate Jurišić; potpisao se na dva mjesta u Ritualu latinicom: Mattie Giurisich, Don Mattio Giurissich. U glagoljskoj Matici krštenih on se navodi kao kum: »Mate žakan Jurišića« g. 1804., zatim još jedamput iste godine i god. 1806. i 1808., uvijek kao žakan, a 1819. kao svećenik. Mladu misu pjevao je g. 1814. (Extr. II, 305). Kao župnički zamjenik ili pomoćnik upisuje prigodice u Maticama god. 1830., 1839., 1840., 1841.

Jurišin v. Jurišić

Jusich v. Jušić

Jušić. – God. 1830. rođen sin »Jakoma Juſichia rodjena u Betini i Matte Chiulich«.

Kanzija v. Kazaija

Kapov. – God. 1830. upisani su kao roditelji »Antica Kapova rodjena u Betini i Tome Hrastin«.

Kapulica v. Kapulić

Kapuličić v. Kapulić

Kapuličin v. Kapulić

Kapulić (1655.–1817.): Kapulić (33), Kapuličin (2), Kapuličić (2), Kapulica (2), Kapurić (1). – Neki su podrijetlom iz Murtera: g. 1794. rođeno je dijete »od Ante Kapulića od Murtera i Ivanice«, a g. 1800. i 1804. »od Ante Kapulice i Ivanice«.

Kapurić v. Kapulić

Kareta v. Karetin

Karetić v. Karetin

Karetin (1651.–danas): Karetin (68), Karetić (45), Kareta (12). – Danas se službeno pišu Karetić.

Karpetić v. Krpetić
Karpetin v. Krpetić
Kaštelan v. Kaštelanov
KAŠTELANOV (1659.–danas): Kaštelanov (16), Kaštelan (6). – U XVIII. vijeku Kaštelan je bio nadimak Luki Turčinovu. Danas nadimak Kaštelanovi nosi jedan ogranak obitelji Livić–Frankin.
Katragin v. Katrgin
Katrgin(?). – God. 1708. kod krsta je »kuma baba Anica Katragina(?)«; g. 1719. rođena je kći »od Ive Katrgina(?) i Ivanice«, a 1722. »od Ive Katrgina(?) i Petrice«. Nejasno prezime, možda pogrješno pročitano zbog nerazgovijetna pisanja. -- v. Matešin
Kazaija. – God. 1764. bilježi Matica umrlih, da je Jago Karetina »pokopana pri crikvi s. Juštine na školju pod Pakoštani i primila je svete s. sakramente u Pakoštani od paroka don Pere Kazaije«. U Vrgadi je postojao prije 4–5 decenija osobni nadimak Kanzija (usp. tur. gazija = borac).
Kekich v. Kekić
Kekić. – God. 1829. kum je na krstu »Tome Hrasttin, kuma Franica (Ivanica?) Kekicha iz Betine«.
Kerpeta v. Krpetić
Kerpetich v. Krpetić
Kerpetić v. Krpetić
Kerpetin v. Krpetić
Kirpetin v. Krpetić
Knežević. – God. 1827. priminu »Czvita xena Pere Jurisicha hchi p. Mihe Lokicha od Pakoschan i Jele Knexevicha od Vrane« (Mm).
Kolan. – God. 1660. kumuje na krstu »Barica Kolanova i(z)–Zadra«, a g. 1664. i 1671. kumuju »Jure Kolan i Barica Kolanova«. Vjerojatno je boravio u mjestu prigodom gradnje nove župne crkve.
Kolanov v. Kolan
Kolanović. – Od 13. VI. 1735. do 9. I. 1742. župnikuje u Vrgadi. Odakle je rodom, vidi se iz ovoga upisa: »1740. na 16 luia ja don Nikola Kolanović od Pašmana, a parok crikve prisvetoga Troistva na Vergadi« ... Poslije je bio župnik u Tkonu, kako se vidi iz njegova sudjelovanja god. 1750. u parnici proti zadarskom kaptolu za pravo glagoljskog bogoslužja u katedrali (Misc. c. 62, str. 72–75; tu su imena krivo zapisana: Collomovich don Nicolò paroco di Teon).
Korčulanin v. Blitvić
KOVAČEV. – God. 1704. i 1706. rođeno je dvoje djece »od Ive Kovačeva i Mande«; 1701. kumuje »Martin sin pokojnoga Mate Kovačeva«, a 1705. kumuje »Pave sin pokojnoga Mihe Kovačeva iz Jezer«.
Krastich, Krastin v. Hrastin
Krpeta v. Krpetić
KRPETIĆ (1657.–danas): Kerpetić (49), Krpetić (41), Krpetin (25), Kerpeta (21), Kerpetin (19), Karpetin (16), Karpetić (6), Krpeta (6), Kirpetin (1). – Jedan ogranak Krpetića zovu se Jurini, a drugi ogranak

Hrastini. Kao »parohijan od Vrgade« upisuje u Matici krštenih don Mikula Karpetin od 1. V. 1661. do 20. X. 1669. Poslije je bio parohijan u Pakoštanima, kako se vidi iz upisa g. 1681.: »krsti ga e don Mikula Krpetić iz Vrgade a parohijan budući na Pakošćani budući se namiri tada na Vrgadi isti don Mikula«. Naveli smo na str. 95 njegovu bilješku u Ritualu, kako se učio pisati, i u kojoj kaže, da je iz Labkata (Lapkata?). Spominje se i među učesnicima diecez. sinoda g. 1664.: Nicolò Kerpetich parroco di Vergada (Coll. 8. IV. 1882., No. 1, str. 8). – U parnici protiv zadarskog kaptola za pravo glagoljanja u katedrali sudjeluje g. 1750. klerik Petar Krpetić (Misc. c. 62, str. 72–75; krivo napisano ime Cherpesich Pietro chierico). Nalazi se u popisu članova Škule g. 1746. »Pere žakan sin pokoinoga Jere Kerpe(ti)ća«, a g. 1747. kumuje »žakan Pere Kerpeta«. U Matici krštenih sam piše svoje prezime u dvije varijante, i to isti dan: »1769. na 7 otubra ja don Pere Krpetić« i »1769. na 7 otubra ja don Pere Kerpeta« . . . U Matici umrlih u razdoblju između g. 1769. i 1775. zabilježeno je u 7 upisa, kako daje sakramente na samrti ili obavlja sprovode. God. 1775. zatražio je dozvolu za Brač (Extr. I, 198), a 1776. dozvolu za Veneciju na godinu dana (ib. 231). – God. 1733. spomenut je kao član Skule »Šime sin žakan Ive Kerpetina«. – Osim ove trojice glagoljaša spominje se g. 1804. kao kum »don Marko Kerpeta«; g. 1807. zatražio je don Marko Karpetin iz Vrgade dozvolu za Šibenik na godinu dana (Extr. II, 222).

Krpetin v. Krpetić

Kursarić v. Kursarov

KURSAROV (1652.–1686): Kursarov (4), Kusarov (8), Kusar (2). – Kursarovi su bili nastanjeni u Vrgadi i prije navedenog razdoblja. U glagoljskoj Matici krštenih u Banju na o. Pašmanu zapisana je g. 1613. kao kuma na krstu Katarina Kursarova iz Lapkata (= Vrgade), a g. 1617. kao kum Jadrij Kursarić iz Lapkata (po bilj. V. Cvitanovića).

Kusar v. Kursarov

Kusarov v. Kursarov

Lacmanović – U popisu članova Skule nalazi se »Jure sin pokojnoga Mihe Lacmanovića i(z)–Pakoš(ćan)«.

Lazaina v. Lazanja

Lazajnin v. Lazanja

LAZANJA (1652.–1744.): Lazana (5), Lazaina (1), Lazajnin (1), Lazanjin (1).

Lazanjin v. Lazanja

Linardi – God. 1677. kumovi na krstu »Erelim (!) Ćavasov i Margarita žena pokoinoga Frane Linardi oba iz istoga mista«, i još jedan put iste godine »Ive Torić i Margarita Linardina oba iz istoga mista« (t. j. Vrgade). Ni prije ni poslije toga više se ne spominje. Možda je Frane bio zaposlen na gradnji nove župne crkve.

Linardin v. Linardi

Lisičić – God. 1675. kumovi na krstu »Ivan sin Jakova Lisičića i Agnija žena Petra Broskvića oba iz istoga mista« (t. j. Vrgade). Nigdje se više ne spominju. Ima ih u Tisnomu.

Liubanović v. Ljubanović

Livaić v. Livajić

Livain v. Livajić

Livajić – God. 1708. kumovi su na krstu »Grgo sin pokojnoga Pere Livaića i Cvita nepoznivajući ona ista drugoga imena žena istoga Pere oba i(z)–Zlose«. I u popisu članova Skule nalazi se »Grgo sin pokojnoga Petra Livaina i(z)–Zlose«.

Livic = Livić, v. Lukačić

Livich v. Livić

Livić (1829.–danas). – Od bračnog para Marko Livić i Cvita rođeno je samo jedno žensko dijete god. 1829. Upis je u dvjema Maticama; u glagoljskoj Matici krštenih stoji (latinicom), da je »Boxica« rođena »od Marka Livicha detto Hrastich i Cvitte«, a u latiničkoj Matici od 1825. dalje stoji, da je »Boxica« rođena »Cvitton Hrasticha i s Markon Livichen rodien u Pirvichu a sada naselien kod Cvite u Virgadi«. I u popisu članova Skule nalaze se Livići na pet mjesta. Livić je dakle došao iz Prvića i priženio se (došao ulaštvo) obitelji Hrastić. Obitelji prezimena Livić više nema u Vrgadi, ali ima još službeno Livić–Frankin.

Loćika – U popisu članova Skule: »Antica hći Mate Loćike i(z)–Šibenika«. Inače se nigdje ne spominju.

Lokich v. Lokić

Lokić – God. 1815. (?) kum na krstu »Mate Lokich od Pakos.« (= Pakoštana). Kao djevojačko ime dolazi tri puta u Maticama. U glagoljskoj Matici krštenih u upisu latinicom zapisano je, da je 1831. rođen sin »od Mihe Jurina i Anice rodjena Lokina u Pakoſchianih«. U latiničkoj Matici rođenih uneseno je isto rođenje riječima »Anica Lokichia rodjena u Pakoſchianih a nas. o. i Miho Jurin«; i prije toga, god. 1829., rodio se sin »Anicon Lokicha iz Pakosttani i Misinon Giurinim«. U popisu članova Skule nalaze se: »Martin sin pokonoga Mate Lukića iz Pakošćani«, »Mate sin Martina Lukića iz Pakoštani«, »Nikola sin pokojnoga Marka Lukića iz Pakoštan« i »Mande hći pokonoga Loke is–Pakošćan«. – U Vrgadi nema toga prezimena, ali postoji kao osobni nadimak.

Lokin v. Lokić

Loko v. Lokić

Lorini – God. 1712. kum je na krstu »Ivan Lorini iz Sali«. U Salima na Dugom otoku ima ih i sada.

Lučin v. Smoljanović

Lukacic v. Lukačić

Lukačić – U popisu članova Skule nalazi se »Ivanica Lukacica Livica«. Bit će to ista, koja je u tome popisu pod god. 1891. navedena kao »Ivanica Morterka šl. k. Liv.« Bila je valjda sluškinia kod Livića, a došla je iz Murtera. Lukačića ima u Biogradu n/m.

Lukić v. Lokić

Ljubanović – U glag. Matici krštenih dodan je naknadno na str. 6. upis, u kome stoji, da je »don Jure Liubanović parokian crikve ste. Marie u Pašmanu« god. 1834. (?) krstio u Pašmanu ćer Bare Torića. – Među učesnicima diecez. sinoda 13.–15. X. 1680. nalazio se Joannes Gliubanovich parochus Pasmani (Coll. IX. 7, str. 52). – U parnici protiv zadarskoga kaptola za pravo glagoljanja u katedrali god. 1750. sudjeluje i Gliubanovich don Nicolò par. di Pakoštane e vicario foraneo (Misc. c. 62, str. 72–75).

Mačukata v. Mačukatić

Mačukatić (1734.–danas): Mačukatin (34), Mačukatić (25), Mačukata (6).

Mačukatin v. Mačukatić

Magazinović – God. 1808. kuma je na krstu »Keka Magazinovića iz Betine«.

Makoš v. Makošev

Makošev (1654.–1692): Makošev (4), Makoš (1). – U tom razdoblju od dva bračna para rođeno je troje djece i jedan je Makošev 2 puta kum. Inače se ne spominju.

Makri – God. 1768. kuma na krstu »Jerka žena Ive Makri i(z)–Zadra«. Vjerojatno su došli kontu ili u goste ili na gradnju njegova palaca.

Maras – Kao djevojačko ime u latiničkoj Matici rođenih dolazi dvaput: g. 1826. roditelji »Petricza Marasa od Zlosel i Bare Barin«, i god. 1830. isti: »Petrica Margaſeua rodjena u Zloseliman i Bare Barin«.

Margaseu = Margasev?, = Marasev?, v. Maras

Marini – Kao kum na krstu spominje se g. 1806. »Zaneto Marini« (glag.) i opet g. 1817. isti »Zaneto Marini od Sibenika« (lat.). Vjerojatno je bio zaposlen na gradnji kontova palaca.

Markov v. Skračić

Mascheta v. Mušćet

Mataina v. Matanović

Matan v. Matanović

Matana v. Matanović

Matanin v. Matanović

Matanov v. Matanović

Matanović (1662.–danas): Matana (48), Matanović (15), Matanov (8), Matan (6), Mataina (3), Matanin (1). – Veze s drugim obiteljima: g. 1726. rodio se sin »od Stipe Matane zvana Vergade«, a g. 1752. »od Ive Puševa«, ali je iznad »Puševa« dodano »Matane«; tako i g. 1812. »od Ante Puseva« prekriženo je kasnije »Puseva« i napisano iznad toga »Mattanovichi«; god. 1807. »od Mate Bukaričina« kasnije

je iznad »Bukaričina« dodano »Matanovich«. Prema tome Bukaričini i Puševi uzeli su prezime Matanović. – U Ritualu je god. 1833. pokušao upisati jednu bilješku »Matte Mattana«. Za podrijetlo obitelji usporedi u popisu članova Skule: »Nikola sin pokojnoga Bare Matane izrimča« (mj. i–Srimča, iz Srimča = iz Murtera). – U Matici krštenih čitamo upis: »1775. na 13. agusta ja Matij Matana parok od Skradina krstih« .... – Kao župnik na Vrgadi upisuje krštenja don Jakov Matanović od 23. IV. 1780. do 26. VII. 1810. U prvim upisima (od 23. IV. 1780. dalje) piše se »ja don Jakov Matan parok cerkve s. Troice na Vergadi«, a od 18. XII. 1786. dalje uvijek »ja don Jakov Matanović«. Mladomisnik je bio god. 1778. (Extr. I, 289). Umro je 12. IX. 1810. na Vrgadi u dobi od 57 god. (Mm).

Matešin – Između 1661.–1665. susrećemo ovo ime kod šest krštenja, gdje pet različitih osoba vrši funkciju kumovanja. Inače ih nigdje drugdje ne nalazimo. Ovamo će ići i sumnjivo prezime »Katrgin«, koje treba po svoj prilici čitati »Matešin«. Zaključujem to po tome, što se god. 1664. nalazi kao kumovski par jedan put »Mare Matešina i Šime Matešin«, a drugi put iste godine »Šime Katrgin i Mare Matešina«.

Mattana v. Matanović

Mattanovich v. Matanović

Matul v. Matulov

Matulich v. Matulov

Matulić v. Matulov

Matulov (1652.–danas): Matulov (70), Matul (1: »od Mate Matula«). – Danas se službeno pišu Matulić. Spominju se već 1651. u jednoj glagoljskoj bilješki (u Ritualu). Izvan Vrgade ima Matulića i Matuljića u ovim područjima: god. 1598. za biskupskih vizitacija u Lukoranu je Pre Donat Matulić iz Lukorana, kojemu je tada 49 godina života (Chione, str. 29); god. 1642. spominje se kao oporučitelj »Šimun sin pok. Ivana Matulova«, a sastavljač oporuke je »Do–Mikula Dragovčić, parohijan od Mulata« (Milčetić, Hrv. glag. bibl., Starine XXXIII, 458); god. 1818. don Pet. Matulich iz Molata traži dozvolu za Rijeku na 3 mjeseca (Extr. II, 320); god. 1820. don Grgo Matulich iz Pašmana rekao je mladu misu (ib. 330); god. 1834. (?) kod krštenja u Pašmanu »kumi su bili gin. don Jive Matuljić i Mande Matuljića, od Pašmana oba« (Matica krštenih u Vrgadi, str. 6).

Matuljić v. Matulov

Mazić – God. 1718. na krstu je »kuma Marta žena Šime Mazića iz Pamana« (= Pašmana?).

Medulić (1658.–1677.): Demedul 3, Demedulov 3, Damodulin 1, Demedulić 1; v. str. 106–107. Martin i Mate Medulić došli su jamačno u vezi s gradnjom nove župne crkve.

Meich v. Mejić.

Mejich v. Mejić

Mejić – Kao djevojačko ime bračnog druga spominje se u latiničkoj Matici rođenih dva puta: 1826. »Matija Mejicha od Zlosela«, 1829. »Matija Meicha rodjena u Zloselim«. U glagoljskoj Matici umrlih upisano je, da je god. 1803. preminula Ivanica ž. pok. Meića u dobi od 85 godina.

Merkašević v. Mrkašević

Meštrov – Kum na krstu 1703. »Pave sin pokojnoga Mihe Meštrova iz Jezer«.

Mihich v. Mihić

Mihić – Kao župnik u Vrgadi upisuje krštenja u Matici od 13. XI. 1810. do 9. VIII. 1829. don Martin Mihić. Do 13. (14.?) V.(?) 1811. piše glagoljicom, a od 1. VI. 1812. prelazi na latinicu. Prvih godina piše se kao »parok crikve s. Trojice u Vrgadi«, a od 11. VIII. 1820. kao »xupnik svete Troicze«. Odakle je rodom, vidi se iz upisa 1819., gdje je zapisan kao kum »gospodin Dn. Martin Mihich od Rave, parok od mista«, i g. 1825. kao kuma »Marija Mihicha od Rave« (valjda njegova majka ili sestra). Mladu misu rekao je 1802. (Extr. II, 43). Tražio je dozvolu za Lošinj na 6 mjeseci god. 1805. (ib. 126).

Mikleuš v. Mikleušev

Mikleušev (1706.–1723.): Mikleuš 3, Mikleušev 3.

Mikuličić v. Grgin

Milić – Rođen 1775. sin »od meštra Vinka Milića od Trogira i Kate njegove«. Vjerojatno je bio zaposlen na gradnji kontova palaca.

Mišetin (1718.–1752.) – Rođena djeca: 1718. »od Martina Mišetina iz Ezer i Matie«, 1750. »od Mihe Mišetina iz Jezer i Antica«, 1752. »od Mihe Mišetina ki stanuje u istom mistu (= Vrgadi) i Antice«. Inače se ne spominju.

Mišev – U popisu članova Skule 1787. »Kate žena Grube (?) Mišev is–Tisnog«. Glagoljska Matica umrlih bilježi, da je 1791. umrla »Kate žena Grube Miševa is–Tisnoga« u dobi od 65 godina, a god. 1793. umro je »Mate Mišev od Tisnoga« u dobi od 53 godine; oboje su i pokopani u Vrgadi.

Morterka v. Lukačić

Mravac – God. 1755. rođen je sin »od Tome Mravca iz Vrane i Mande«.

Mrkašević – G. 1762. kum na krstu »Vid sin Jure Merkaševića i(z)–Zlose«.

Muschiet v. Mušćet

Mušćet – G. 1825. dobio je kćer bračni par »Boxizza Muſchiet od Tkuna« i »Giacov Torich«; g. 1828. dobili sina »Boxicza Mascheta rojena u Tkunu i Jakov Torich«. Vidi se, da je djevojačko ime drugi put krivo zapisano ili krivo pročitano (Mašćet ili Mašćeta mj. Mušćet).

Naderčićev – G. 1745. rodio se sin »o–Tome Naderčićeva iz Betine i Barice«, i 1747. »od Tome Naderčićeva i Barice«.

Pacić – U popisu članova Skule: »Jure sin pokojnoga Grge Pacića iz Pakoštani« i »Mate sin pokojnoga Grge Pacića iz Pakošća(n)«.

Palasanov v. Smoljanović

Papalin – God. 1675. kumovi na krstu »Martin Karetin i Margarita žena Frane Papalina oba iz istoga mista« (= Vrgade). U Vrgadi se nigdje ne spominje osim taj put. Vjerojatno je bio zaposlen kod gradnje nove župne crkve.

Pavležina – God. 1768. rodio se sin »od Ivke Pavležine is–Tisnoga«.

Pedisić (1690.–1727.): Pedisić (15). – Obitelj se stopila s obitelji Torić, jer u upisu g. 1724. čitamo, da se rodila kći »od Ive Pedisića dito Torić i Luce«. Podrijetlo je označeno na više mjesta: među članovima Skule su »Ante sin Dunata Pedisića is–Pa(šmana)«, »Kate žena Dunata Pedisića is–Pašmana«, »Šimuneta hći Dunata Pedisić is–P.«; kao kumovi na krstu g. 1691. »Mikola Pedisić is–Punte Pašmana i Žabe žena Ive Torića«, g. 1694. »Šime Boškov koga su zvali Petohlib i Mate žena Mikule Pedisića ki e doša ulaztvo k hćeri pokonoga dobroga Ive Torić«.

Perchina v. Periša

Peričić v. Peričin

Peričin (1659.–danas): Peričin 41, Peričić 19. – U popisu članova Skule »Jakov sin Ive Peričina žakan«; g. 1730. kum na krstu »Jakov Peričin žaka(!)«; g. 1765. dano je bolesniku sveto ulje »od don Jakova Peričića«; »1772. na 14. aprila priminu don Jakov Peričić .... od godišt 63 u Šibeniku .... a bi pokopan u Vergadi u crikvi prisvetoga Troijestva« ... (v. Periša).

Perisa v. Periša

Periša(?) – God. 1827. zabilježen je bračni par »Margarita Perisa od Zlosel i Jure Jadrin«, a g. 1830. »Mare Perchina rodjena u Zloseliman i Jure Jadrin«. Očito je »Margarita Perisa« i »Mare Perchina« ista osoba, premda se ne slaže ni ime ni prezime. Gdje je pogrješka, ne da se ustanoviti, a i latinički pravopis dopušta različna čitanja.

Piasevoli – God. 1757. kuma na krstu »gospoja Marija žena Šime Pijaževuli i–Sali«. I danas ima u Salima obitelj Piasevoli.

Pijaževuli v. Piasevoli

Plesnin(a) v. Skračić

Pleticossich v. Pletikosić

Pletikosa v. Pletikosić

Pletikosić – Kao župnik u Vrgadi spominje se u glagoljskoj Matici krštenih don Petar Pletikosić od 20. VIII. 1698. do 10. V. 1711. Rodio se 1670., a umro 26. VII. 1748. Iz bilješke u Ritualu (vidi ovdje str. 95.) znamo, da je g. 1699. ušao u 30. godinu života. U popisu članova Skule upisan je »parohijan pop Petar sin pokojnoga Tome Pletikosića is–Kuna«. Odakle je rodom, zabilježeno je još na nekoliko mjesta: g. 1705. kumuje na krstu kontovoj kćeri »gn. don Pere Pletikosić is–Kuna«; g. 1698. obavlja krštenje »don Jakov Torić s lecencion parohijana don Petra Pletikosića is–Tkuna«; bilješka u upisniku članova Skule kaže, da je Skula počela g. 1709. pod ... »parohijan po-

pom Petrom Pletikosićem is–Kuna« (vidi ovdje str. 100.). Pored Pletikosić piše se i Pletikosa: u glagoljskoj Matici krštenih na dnu str. 7. zabilježeno je »karsti dite Stipe Torića ia do–Pere Petikosa Pletikosa 1700«; g. 1728. na krstu je kum »don Petar Pletikosa parok u Tkunu«; i Milčetić (Starine XXXIII, 289) je našao bilješku »ja don Pere Pletikosa ovo dajem u ime . . . .«, ali ako je napisana onoga datuma, koji je naznačen na početku »u Tkunu na 21. luja 1816«, onda je to neki drugi don Pere Pletikosa; g. 1827. dobio je kćer bračni par »Matija Pletikose od Tkuna i Jive Periçin« (latinička Matica rođenih). Još jedan don Petar Pletikosić župnikuje u svome rodnom mjestu Tkonu god. 1812. U župnoj crkvi u Tkonu uzidana je desno od oltara kamena ploča, na kojoj latinicom piše: Prisli (= prisvitli) i priposni (= pripoštovani) gn | Visko Zmaievich | Arkib. Zadarski | Posfeti ovu crikvu | Na VIII Lvja | MDCCXLII | bi parochian | D. Petar Pleticossich. – Druga je osoba i onaj Don Petar Pleticossich iz Turnja, koji je g. 1770. molio dozvolu za Split (Extr. I, 21). Među učesnicima diecez. sinoda 13.–15. X. 1680. bio je još jedan pop istoga prezimena, Hieronymus Pleticossich parochus Tconi (Coll. IX, 7, str. 52).

Prekin – God. 1831. kum je na krstu »Tome Prekin«. Službeno se nitko ne piše tim prezimenom, ali u selu Rastiće i danas zovu Prekini.

Pribilović – God. 1689. obavio je u Vrgadi jedno krštenje »don Pere Pribilović i(z)–Kuna z dopušćenijen parohijana«. U parnici proti zadarskom kaptolu za pravo glagoljanja u katedrali god. 1750. sudjeluje Pribilović don Antonio da Teon« (= Tkon) (Misc., c. 62, str. 72–75). Pribilovića ima i sad u Tkonu.

Priolius v. Priuli

Priuli – God. 1709. osnovana je Skula »pod prisvi(t)lin gn. arhibi(skupom) Vitorijem Priuli« (v. ovdje str. 100). Viktor Priuli (Priolius) bio je zadarski nadbiskup 1688.–1712.

Proćić – U popisu članova Skule: »Ante sin pokojnoga Mate Proćina iz Pakošćan« i »Tome sin pokojnoga Jure Proćića iz Pakoštani«. U Matici krštenih: »1718. na 15. agusta ja don Jure Proćić o(d)–Pakoštan namisto parohiana don Mihe Torića od Vrgade sve(te) Troice kristi divičicu« . . . Ovo je jamačno isti onaj, koji je u popisu članova Skule upisan kao »Jure žakan sin pokojnoga Pere Proćića iz Pa(koštani)«.

Proćin v. Proćić

Puneš v. Punoš

Punešev v. Punoš

Punoš (1652.–danas): Punošev 35, Punoš 11, Punešev 2, Puneš 1. – U selu ih zovu samo Puneševi, a pišu se službeno Punoš. God. 1692. rodio se sin »od Ivana i Mare Radovanić Punoševih«. U popisu članova Skule je »Lovre sin pokojnoga Vida Punoševa iz Pakošćani«.

Punošev v. Punoš

Pusev = Pušev, v. Matanović

Pušev (1690.–danas): Pušev 61. – U selu ih zovu Puševi, službeno se pišu Matanović.

Radovanić (1672.–1748.): Radovanić 20, Radovanović 1. – U popisu članova Skule: »don Marko sin Ive Radovanić«. Radovanići su u Vrgadi bili naseljeni i prije 1672., jer je prema saopćenju Vl. Cvitanovića u glagoljskoj Matici vjenčanih I. (1582.–1613.) u Pašmanu upisan g. 1609. kao kum neki Radovanović iz Lapkata. Danas postoji u Vrgadi nadimak Radovanić.

Radovanović v. Radovanić

Radović – God. 1731. kum je na krstu »Nikola Radović iz Kuna«. Kao parok na Vrgadi upisuje u Maticu krštenih i u Maticu umrlih don Pere Radović od 7. XII. 1773. do 29. IX. 1775., a g. 1775. napisao je kupoprodajni ugovor (priopćen ovdje na str. 100). Drugoga jednog popa glagoljaša istog prezimena našao je Milčetić zapisana na jednom listu u bilješki: »u Tkunu na 21. luja 1816. Računi: dah Agustinu Grdašu l(ibar) 4, dah don Tomi Radovića li(bar) 14 i t. d.« (Starine XXXIII, 289).

Raduca v. Radučić

Radučić (1673.–1700.): Radučić 2, Raduca 1. – God. 1673. rođen je sin »od Tomasa i Ele Radučić« i g. 1700. kći »od Šime i Anice Radučića (?)«; u popisu članova Skule: »Jere sin pokojnoga Tomasa Raduce«. To je sve. O njima više nigdje ništa. Na projektiranoj želj. pruzi Knin–Zadar predviđena je postaja u selu, koje se zove Radučić.

Radučić v. Radučić

Rapin v. Arapović

Rapina v. Arapović

Rapinov v. Arapović

Rapov v. Arapović

Rastić v. Hrastin

Rigoni – God. 1730. kum je na krstu »Nadal Rigoni Bnečanin«. Vjerojatno je došao radi gradnje kontova palaca.

Rubčić v. Rupčić

Runčović – God. 1807. kum na krstu »don Trife Runčović od Zadra«.

Rupčić – U popisu članova Skule »Stane hći Stipana Rubčića iz Kuina« (= iz Tkona na o. Pašmanu).

Sabbich, Sabić v. Sabljić

Sabglich v. Sabljić

Sablich v. Sabljić

Sabljić – U glagoljsko razdoblje ne pripada don Ive Sabljić, kojega nalazimo na župi u Vrgadi između 1842.–1844., ali će biti dobro upozoriti na njega, da ga ne bi pobrkali s drugim, glagoljašem istoga imena i prezimena. U Knjigu rođenih III, 1831. – unosi od 15. XII. 1842. do 3. IX. 1843. don Martin Mihić krštenja, koja je obavio »Dn Ive Sabić pomoć.«, a od 20. X. 1843. do 3. III. 1844. upisuje sam »Dn Ivan Sabbich capelan« i od 15. III.–10. I. 1844.(!) »Dn. Ivan Sabbich namisto parocha«. U Maticu vjenčanih 1831. – upisuje vjenčanja od 6. II.–15. V. 1843. »Dn. Jive Sabglich pomoch.«, a u vjenčanju 2. I. 1844. zapisan je Sablich, ali nije umio svojom rukom. Na str. 94.

priopćili smo bilješku u Misalu, datiranu 23. IV. 1843., da se u Vrgadi nalazi »Don Jvan Sablich iz Bergul«. Taj Don I. Sablich iz Brgulja pjevao je mladu misu god. 1816. (Extr. II, 310). Ovaj don Ive Sabljić, koji je bio 1842.–1844. u Vrgadi, ne može biti identičan s piscem glagoljašem Ivom Sabljićem, kojega spominje Milčetić i za kojega kaže, da je »možda rođen u Dubašnici, jer ovdje ima Sabljića« (Starine XXXIII, 308).

Iz Brgulja je i glagoljaš Don Ante Sablich, koji je g. 1770. tražio jednu dozvolu od ordinarijata (Extr. I, 16).

Saladin v. Sladin

Skračić – U popisu članova Skule nalazi se »Jele žena Luke Sračina izrimča« (= iz Srimča = iz Murtera). Ovo »Sračin« odgovarat će jamačno starom murterskom prezimenu Skračić. Iz glagoljske Matice krštenih u Murteru zabilježio sam pod god. 1662.: »krstih ja don jadrij skračić parohijan od Srimča«. Pored Skračić govori se u Murteru i Skračin; tako imam iz murterske glagoljske Matice krštenih zabilježen zadnji, zaključni upis na kraju knjige: »1706. na 26. aprila bi kršćena Jakovica hći Jadre Skračina i Luce žene ńegove po svetomu matrimoniju. Kum Grgo Gržanov, kuma Matija Plesnina. Krstih ja pop do–Mikula Markov u crikvi svetoga Mihovila u Srimču«.

Skračin v. Skračić

Skradinjanović – God. 1759. kod krštenja bila je »kuma ńćer Stipe Skradinanović od Kuna«. – Valjda su doseljenici iz Skradina.

Sladić v. Sladin

Sladin (1652.–1689.): Sladin 5, Saladin 2, Sladić 2. – I u popisu članova Skule »Sinka Sladina od Betine«.

Smlanović v. Smoljanović

Smolanovi v. Smoljanović

Smolanović v. Smoljanović

Smolnovi v. Smoljanović

Smolnović v. Smoljanović

Smoljanović – Glagoljsku Maticu krštenih na Vrgadi počeo je voditi parohijan don Jure Smoljanović. On unosi krštenja od 5. XI. 1651.–25. XI. 1656. Za sitnije pogrješke u pisanju nije bio osjetljiv, pa ni kod svojega prezimena, koje piše redovito Smolanović, ali ima i Smlanović, Smolanovi, Smolnović, Smolnovi. Rodom je iz Tkona. Poslije je službovao u Murteru i ondje počeo također voditi glagoljsku Maticu krštenih. O svojem dolasku na župu u Murter napisao je ovu bilješku: »1658. na 4. marča kada ja g. don Jure Smoljanović dojdoh u–Srimač služiti parvo godišće po–kugi i B(og) nas začuvaj unapridak i Divica Marija i si–sveti b(ožji). Amen«. Za usporedbu s njegovim upisima u Vrgadi, evo par njegovih upisa iz Murtera: »1658. na 14. miseca marča kada ja don Jure Smoljanović i–parohijan bih u–Srinču karstih sina Mihovila Juri Čuzelina (?) i ńegove parave žene Mare po–parvomu (?, zamrljano, = pravomu) matrmoniju. Kumi Mikula Lučin i Mare Stojanova«. Možda Čuzelina = Guzelina; v. Guzelić.

Još jedan: »1658. na 22. miseca marča kada ja don Jure Smolanović bih parohijan u Srinču karstih hćer Jelinu Gargi Palasanovu i ńegove parave (!) žene Kate po–pravomu matrmoniju. Kumi Aton (!) Balin, kuma Kate Jakovčeva«. Zadnji upis don Jure Smoljanovića u murterskoj Matici: »1659. na 23. miseca novebra kada ja don Jure Smolanović karstih sina Mikulu Peri Didovu i ńegove prave žene Mare po pravomu mtrmoniju. Kumi Mate Grbinov(?) i ženun«.

Soćić v. Sokić

Sokić (1710.–1772.): Sokić (13), Soćić (1). – U Matici umrlih upisano je, da g. 1772. »priminu Kate žena Andrije Sokića . . . od godišt 22. . . . a pokopana bi u crikvi svetoga Tome u Tkuinu«.

Spadić v. Špadić

Spirov v. Špirov

Sračin v. Skračić

Stojanov – God. 1827. kum na krstu »Sime Stojanov od Pakoschan«. – v. Smoljanović.

Svidul v. Svidulić

Svidulić. – Na krstu kumuju: g. 1673. »Vid Svidul iz Tisnoga«, g. 1676. »Grgo sin Vida Svidulića i Elina žena istoga Vida oba iz Tisnoga«, g. 1680. »Vid Svidulić i žena ńegova Elina oba iz Tisnoga«. Godine 1692. rodio se sin »Tomi sinu Grge Svidulića is–Tisnoga a stanue na Vrgadi«.

Šandrić. – God. 1796. kum na krstu »Duiam Šandrić od Kuna«.

Šarić. – Don Šime Šarić došao je na župu u Vrgadi 14. III. 1831., upise u glagoljskoj Matici krštenih unosi od 7. V. 1831. do 18. X. 1832., t. j. do kraja knjige. Tu piše latinicom, ali hrvatski. U novim knjigama (Matica umrlih 1825. –, Matica vjenčanih 1831. –, Knjiga rođenih III, 1831.) upise bilježi na talijanskom jeziku. Zadnji njegov upis (Knjiga rođenih III, 1831.) bio je 10. IX. 1839. Sebi daje naslov najprije »pomochnik Carkue S. Trojſtva na Vargadi« i skraćeno »pomlich«, »pomnik« (7. V. 1831.–18. II. 1832.), a poslije »vladalaz Parrokie od Vergade« (4. V.–18. X. 1832., do kraja knjige). Postao je župnik u Zemuniku god. 1840. (Bianchi II 386) i odatle suplirao u Škabrnju god. 1846. i opet 1854.; rodom je iz Pašmana (Bianchi II 341). God. 1863. nalazimo ga kao župnika u Grue–Briševu (Bianchi II 393).

Šćilić. – U popisu članova Skule: »Jure sin pokojnoga Mihe Šćilića iz Pakoštani« i »Martin sin pokojnoga Filipa Šćilića i–Pa(koštani)«.

Šepin. – U selu jedan ogranak Jurišića zovu Šepini, ali službeno nitko ne nosi to prezime. Kako je to zapravo nadimak, u Matici nije zabilježen.

Šimatov v. Šimatović

Šimatović – U popisu članova Skule: »Ive sin Mate Šimatovića«, »Mate sin pokojnoga Tome Šimatova« i »Šime sin Mate Šimatov i(z)–Srimča«.

Šimetić – God. 1696. kum na krstu »Ivan sin Šime Šimetića i(z)–Zlosel«; u popisu članova Skule »Ivan sin pokojnoga Šime Šimetić i(z)–Zlose«.

Šoškin – U popisu članova Skule g. 1853. »Ivanica kćer Pere Jurišić Šoškin«. Jedan ogranak Jurišića zovu u selu Šoškini. Kao službeno prezime ne postoji.

Špada v. Špadić

Špadić (1674.–danas): Špadić (55), Špadin (24), Špada (9), Spadić (1). – Službeno se zovu Špadići, pučki Špadini. Došli su jamačno iz Murtera, jer u Matici krštenih čitamo g. 1683., da se rodio sin »od Grge Špadina i(z)–Srinča«, a g. 1685. drugi sin »od Grge Špade i(z)–Srinča«; u popisu članova Skule nalazi se »Jure sin pokojnoga Grge Špade i(z)–Srimča« i »Šime sin pokojnoga Grge Špade i(z)–Srimča«. Sa Špadićima se stopila obitelj Belin (v.!) – U popisu članova Skule upisan je pod g. 1804. »don Bare Špadin«. Isti »don Bare Špadić« kum je na krstu g. 1804., 1805., 1806., 1809., a g. 1809. zapisan je kod kumovanja kao »poštovani gospodin don Bare Špada«. Ovaj don Bare unio je u glagoljsku Maticu krštenih prvi upis latinicom: »1810. na 9. setenbra. Ja Don Bare Spadich z–dopuschien (!) Don Jakova Matanovichia Paroka Cerkve S. Troice kerstih« ... Ali poslije toga u oba svoja upisa, što ih je još unio vršeći župničku službu, služi se glagoljicom: »1810. na 12. otubra ja don Bare Špadić viciparko (!) cerkve svete Troice na Vergadi kerstih« ...., i 21. X. 1810. Godine 1807. tražio je dozvolu za Šibenik na godinu dana (Extr. II, 215). Bianchi II 386 navodi, da je 1815. bio župnik u Zemuniku »Bartolomeo Spadich«.

Špadin v. Špadić

Špirov – God. 1831. rodila se kći »od Tome Spirova i od Marie«. Špirovi su ogranak Jurišića.

Tavelin – God. 1809. rodila se kći »od Ive Tavelina i Stoije«, a 1818. priminu Ive Tavelin u dobi od 57 god. U popisu članova Skule upisane su »Jivanicza Tavelina« i »Zvita Tavelina«. Tavelini su ogranak Jurišića.

Tomasov – God. 1725. rođen je sin »od Anice hćere Šime Tomasova i Micka« (Vicka?). Više se nigdje ne spominje.

Torich v. Torić

Torić (1653.–danas): Torić (304), Torin (26). – S Torićima su se slile neke stare i neke doseljene obitelji, a neki su se njihovi ogranci odvojili i nose posebno prezime ili dvojno prezime (Torić–Barin, Torić–Jadrin). O tome u spomenicima govore ovi podaci: g. 1690. rodio se sin »od Mate i Dore Jadrić deto Torić«, g. 1830. »od Jure Torichia reçeni Jadrin«, g. 1797. u popisu članova Skule: »Matia žena Mihe Jadrina deto Torića«; g. 1724. rodila se kći »od Ive Pedisića dito Torić«; g. 1750. kći »od Jere Torića zvana Bernin«, g. 1752. »od Jerića Torića zvana Bernin«, g. 1753. »od Jere Torića zvana Bernina«, g. 1758. »od Jerolima Torića zvana Bernina«, g. 1770. »od Ante To-

rića zvana Bernina«, g. 1774. »od Ante Brnina aliti Torića«, g. 1775. »od Šime Torića zvan Brnin«, g. 1766. »priminu Vicenco Torić zvan Bernin«; g. 1774. »od Krševana Torića zvan Banov«, g. 1808. »od Marka Banova Toricha«; g. 1827. otac »Marto (!) Torich deto Chiulich«, g. 1829. »Jive Torich deto Chulich«; g. 1792. član Skule »Jakov Ćubrića deto Torića«. – U glagoljskim spomenicima na Vrgadi susrećemo se s ovim Torićima glagoljašima:

a) Andrija Torić, v. niže pod Jadre.

b) Ante Torić. – G. 1756. i 1762. kum na krstu »Ante žakan Torića«, g. 1759. »Ante žakan sin Ive Torića«. Njegovu bilješku u Ritulu v. na str. 95. Umro je 13. V. 1783. na Vrgadi u dobi od 40 god. (Mm).

c) Ive Torić. – U Matici krštenih i u Matici umrlih kao župnik (»parok«) upisuje od 29. VII. 1742.–13. X. 1773. U popisu članova Škule pod g. 1727. »Ive žakan Mate Torića sin«. God. 1750. sudjeluju u parnici protiv zadarskoga kaptola za pravo glagoljanja u katedrali »Fosich don Zuanne paroco di Vergada« (Misc. c. 62, str. 72–75). Njegova je smrt ubilježena u Matici umrlih god. 1774. na 3. novembra.

Ne će biti ista osoba, iako ima isto ime i prezime, onaj fratar, koji se spominje u Matici krštenih u upisu (napisanu rukom don Jer. Vergade): »1727. na 16. novenbra ja don Ive Torić, koludar, z dopušćenem paroka kestih (!) jednu divicicu«.... U istoj Matici zapisan je g. 1728. kao kum »Ive žakan Torić«, i to je svakako onaj prvi, jer se ovaj drugi (fratar) već g. 1727. oslovljava kao »don Ive Torić«, dakle više nije bio žakan. Milčetić je u jednom fragmentu Misala, koji je pripadao Rogovu, našao ovu glagoljsku bilješku: »To pisa ja don Ive Torić (Turić?) iz Vrgade. Bih u to doba koluda na Tkunu. 1726. (?), u isto doba kako zgora na istoi karti.« (Starine XXXIII, 135. Velika slova i interpunkciju dao sam ja). U zagradi je Milčetić iza Torić dodao Turić s upitnikom, jer mu se ime Torić činilo neobično. Tako je i u registru ličnih imena na str. 615. Bianchi II 366 navodi, da je Ive Torić iz Vrgade bio župnik u Vrani god. 1742.

d) Jadre Torić. – U Matici krštenih zapisan je kao kum g. 1704. »Andrija žakan sin Šime Torića«, g. 1707. »gn. don Jadre Torić«, g. 1728. »don Jadr. Torić zvan don Miho« i g. 1732. »don Andrija Torić«. U popisu članova Skule »poš(tova)ni gn. don Andrija Torić«. Ima u Matici krštenih i jedan upis, u kojemu se spominje: »1727. na 28. otubra (?) ja don Jadre Torić z dopušene (!) paroka kistih (!) jednoga ditića u kući za potribu od Jure Kerpetića i Kate, družbenikov, rojeno isti dan, i nadih mu ime Šime. Ostale ceremonije učinih ja don Jere Vergada, parok iste s. crkve s. Troice na Vergadi na 9. novenbra« ....

e) Jakov Torić. – Prije nego što je došao za »parohijana« na Vrgadu, bio je na župi u Filipjakvu, jer je među učesnicima diecez. sinoda g. 1664. i Giacomo Torich veceparroco dei Ss. Filippo e Giac. (Coll., 8. IV. 1882., No. 1, str. 8). U glagoljskoj Matici krštenih u Vrgadi njegovi upisi počinju 3. IV. 1672., a svršavaju 1698. Ove godine (1698.) još je

obavio dva krštenja (20. i 22. VIII.) »s lecencion parohijana don Petra Pletikosića is Tkuna«, novoga župnika. Naveden je među učesnicima diecez. sinoda 13.–15. X. 1680. i Jacobus Torich parochus Vergadae (Coll. IX, 7, str. 52).

f) Jere Torić. – Spominje se u jednom upisu Matice krštenih: »1788. na 6. luija ja don Jere Torić po dopuščeniu gospo(di)na parokijana« ... Vidi Jure Torić!

g) Josip Torić. – God. 1775. kum je na krstu »don Osip Torić«. Iste godine dao je sakramente bolesniku na samrti. Bianchi tvrdi, da je »Giuseppe Torich paroco nel 1821.« Zapravo nije nikada bio župnik u Vrgadi, samo je u zamjeni župnika unio tri glagoljska upisa o krštenju g. 1790.–1794. i jedan upis latinicom g. 1816. Umro je 11. I. 1820. u dobi od 69 god. (Mm).

h) Jure Torić. – God. 1781. i 1782. zapisan je kao kum »Jure žakan Torića«. Možda je Jere Torić, naveden pod f), krivo napisan mjesto Jure Torić. Vidi i Banov! Bianchi II 359 navodi, da je god. 1815. bio župnik u Pristegu.

i) Mate Torić. – Mladu misu imao je g. 1771. (Extr. I, 44). Prije toga zapisan je kao kum na krstu: g. 1759. i 1768. »Mate žakan sin pok. Jure Torića«, g. 1761. i dvaput g. 1766. »Mate žakan Torića«, g. 1762. »Mate žakan Torić«, g. 1769. »podijak don Mate Torića« i »don Mate podijak Torića«. Kasnije je kumovao: g. 1772., 1783. i 1807. »don Mate Torić«, g. 1774. i 1775. »poš(tova)ni gosp. don Mate Torić«. God. 1772., 1773. i 1774. napisano je u Matici umrlih na 8 mjesta, da je davao sakramente na samrti ili sprovodio mrtvaca. God. 1773. upisuje u Maticu krštenje »na misto paroka«. Kao »parok crikve s. Troice na Vergadi« unosi upise u Maticu krštenih i u Maticu umrlih od 1. III. 1776.–20. I. 1780. Poslije toga obavio je s dopuštenjem župnika po jedno krštenje g. 1798. i 1811.

j) Miho Torić. – U Matici krštenih navedeni su g. 1683. kao kumovi »don Miho sin Brne Torića i Gašpara mati istoga don Mihe«.

God. 1704. zapisan je kao kum na krstu »Miho žakan sin Mate Torića«. Ovaj je umro kao žakan, jer se u popisu članova Skule nalazi »pokojni Miho žakan sin Mate Torića«.

O trećem don Mihi čitamo u Matici krštenih upis: »1708. na 26. ohtubra ja don Miho Torić budući namisto parokijana krstio sam ditešce« ..., a kum je na krstu g. 1710., 1713. i 1715. Kao župnik (»viceparokijan«) unosi u Maticu krštenja od 19. VI. 1716.–31. III. 1726. Iduće godine nije više župnik, kako se vidi iz upisa 6(?). IX. 1727. »ja don Miho Torić z dopuščenem parohiana kerstih jednu divicicu« ... (rukopis don Jerolima Vergade), ali živi i dalje na Vrgadi: »1735. na 13 juna« krsti don Šime Torić »z dopuščenen poštovanoga gna. parokiana don Nikole Kolanovića ne budući ga u selu, a dopusti mi don Miho Torić crikve svete Troice« ... Povrh navedenih slučajeva fungirao je kao kum još g. 1721., 1722., 1742., 1743. i 1746.

k) Pere Torić. – Kao kum na krstu spominje se g. 1801. »don Pere Torić«. S tim se ne slaže podatak, da je g. 1802. pjevao mladu misu Don P. Torich iz Vrgade (Extr. II, 57), jer prije mlade mise ne bi dobio apoziciju »don«. Kad je postao župnik u Vrgadi, nije više bila u praksi glagoljica, pa i on u Matici krštenih i u Matici umrlih piše latinicom, Prvi njegov upis nalazimo 25. X. 1829. Evo kako se je titulirao: »na 25 ottubra 1829. ja Don Pere Torich namisto paroka xupnik cirkve Svete Troice u Virgadi kirsttih ditticha« . . . Zadnji mu je upis 10. XII. 1829., i tu je »Paroko provexorio xupnik cirkve s. Troice u Virgadi«. Njegova smrt i biografija u latiničkoj Matici umrlih glasi: »Dn Pere Torich, (Dob:) 55, katolik, pop illi misnik. U Vrgadi rodjen a iza nikoliko godina bi parok u Radoſinovac, poslije opet naseljen u Vergadi na B. 31. (Roditelji:) Ante Torich otac, Franica mater, (Umro:) na 18. VI. 1830. u Vergadi u svojoj kuchi. (Pokopan:) Na 19. VI. 1830. u cimitoriju seljanskomu. Bolest kronika, i intrepixia. Bio je naredjen sa svetiman sakramentiman. Nije bjio pokodjen od likara zasto nije ga u ovom selu.« U Radošinovcu je župnik god. 1815. (Bianchi II 360).

l) Stjepan Torić. – U Extr. I, 513 zabilježeno je, da je god. 1797. pjevao mladu misu Don Stj. Torich iz Vrg. U glagoljskim spomenicima ne susrećemo ga nigdje. God. 1810. bio je župnik u Škabrnju (Bianchi II 341).

m) Šime Torić. – Kao kum na krstu spominje se g. 1727. »Šime žakan Torić« i g. 1729. »Šime Torić žakan«, a g. 1734., 1737. i 1741. »don Šime Torić«. God. 1734., 1735. i 1742. unosi u Maticu krštenih upise o krštenju »z dopušćenen poštovanoga gna. parokiana«. God. 1750. sudjeluje u parnici protiv zadarskoga kaptola za pravo glagoljanja u katedrali »Torich don Simon paroco di Vurana« (Misc. c. 62, str. 72–75). Poslije župnikovanja u Vrani vratio se pod starije dane u Vrgadu, pa g. 1764. i 1767. daje zadnje sakramente bolesniku odnosno obavlja sprovod mrtvaca. O njegovoj smrti zapis u Matici umrlih pod 1773. na 19. maja (vidi str. 103).

Torin v. Torić

Trokin. – U popisu članova Skule: »Frane Trokin i(z)–Sali«.

Trošić. – U popisu članova Skule g. 1880. »Antica Jurišić Trošić (Frane ?)«. Zadnja riječ nije jasno napisana, pa ovo prezime možda i ne postoji.

Turčinov (1717.–1808.). – Od jednoga bračnog para rođeno je troje djece: g. 1717. kći »od Luke Turčinova i Erke«, g. 1721. sin »od Luke sina Pere Turčinova i Erke« i g. 1730. kći »o(d) Luke Turčinova zvana Kaštelan i Jerke«. God. 1762. »priminu Luka sin pokoijnoga Pere Turčinova iz Murtera«. God. 1808. kum na krstu »Ante Turčinov iz Murtera«.

Turić v. Torić
Ukojev v. Vukojev
Vargada v. Vrgadin
Vargadin v. Vrgadin
Vergada v. Vrgadin
Vergadin v. Vrgadin
VICIN (1781.–danas): Vicin (5). – Vicini se službeno pišu Brnin.
Virgada v. Vrgadin
Vokoev v. Vukojev
Vrgada v. Vrgadin
Vrgadić v. Vrgadin
VRGADIN (1664.–danas): Vrgadin (25), Vergadin (22), Vergada (12), Vrgada (8), Virgada (3), Vargada (2), Vargadin (1), Vrgadić (1). – Kao službeno prezime danas ne postoji, nego se pišu Brnin. I ogranak Matanovića dobio je to ime: g. 1726. rodi se sin »od Stipe Matane zvana Vergade«. Glagoljaši toga imena:

a) Jere Vrgada. – Prvi put se spominje g. 1708. kao kum na krstu »Ere žakan sin Mate Vrgadina«. Iduće godine (1709.) primio je »red štaca« (v. njegovu bilješku iz Rituala na str. 95.). Kao kum na krstu g. 1712. zapisan je »Erko Vargadin«, ali je kasnije netko drugi – jamačno on sam kad je postao župnik u Vrgadi – iznad »Erko« pripisao »don Jerolim«, a od »Vargadin« prekrižio je dočetno –in i iznad toga napisao –a, da izađe »Vargada«. I g. 1714. je kum »don Jere Vargada«. U prvom upisu u Matici krštenih stoji: »1715. na 25. febrara ja don Jere Vergada službenik svete crkve svete Troice na Vergadi krstih ditića« . . . . , ali tada još nije bio župnik. God. 1723. opet je krsni kum »don Ere Vrgada«, a još jedno krštenje obavlja »1726. na 20. zuna ja pop Jerolim Vergada z dopušćenen« . . . Župnikom je postao 3. V. 1727., kako sam zapisuje u dvije bilješke: jedna na str. 5. Matice krštenih (v. str. 105.) i druga u popisu članova Skule (v. str. 101). Redovito unosi upise u Maticu krštenih od 26. V. 1727. do 6. X. 1734. Iza toga slijede još četiri upisa za obrede izvršene od don Šime Torića »z dopušćenen poštovanoga gna. parokiana don Jere Virgade«. Njegovu bilješku o gladu priopćili smo na str. 95. Upis njegove smrti u Matici umrlih v. na str. 102.

b) Šime Vrgada. – Spominje se g. 1765. i 1769. kao kum na krstu »Šime žakan Vergadin«, a g. 1774., 1778., 1781. i 1788. također kao kum »don Šime Vrgada« odnosno »Vergada«. Kod naređenja bolesnika na samrti i sprovodu sudjeluje god. 1774. i 1775. Ima i upis jednoga njegova krštenja: »1775. na 29. setebra ja don Šime Virgada z dopušćenen . . . paroka cirikve s. Troice kerstih« . . . . Prema tome nije bio nikad župnik na Vrgadi.

Učkov. – U popisu članova Skule je »Luce žena pokoinoga Pere Vuškov is–Pakošćan«.

Vukoev v. Vukojev

Vukoević v. Vukojev

Vukoiev v. Vukojev

Vukoijev v. Vukojev

Vukoj v. Vukojev

VUKOJEV (1651.–1781.): Vukoev (30), Vukojev (26), Vukoiev (4), Vukoijev (4), Vukoević (2), Vukoj (2). – U današnjem izgovoru Ukojev, plur. Ukojevi. Veza s obitelji Banov: kao kumovi g. 1690.: »Ivan Banov deto Vukoev«, g. 1695. »Ivan Vukoev Banov«, 1704. »Ive Banov sin pokojnoga Jakova Vokoeva (!), kuma Ivanica žena istog Ive«. – Pleme Bogdanić–Vukojev živi u Tkonu od g. 1600. do danas.

Vulin. – U Brevijaru se je god. 1775. potpisao kao vlasnik knjige Don Ivan Vulin iz Pakoštana. U Matici krštenih unesen je g. 1798. kao kum »Dn Ivan Vulin parok od Pakoschan«.

Vulinović. – U popisu članova Skule nalazi se »Barica žena pokojnoga Miše Vulinovića i–Pakošt(ani)«. To je jamačno ista pakoška obitelj, koju smo spomenuli pred ovom (Vulin).

Vuškov v. Vučkov

Zmaievich v. Zmajević

Zmajević v. Pletikosić

Zorich v. Zorić

Zorić. – U Matici krštenih navode se g. 1830. kao kumovi »Giune (?, = Giiue = Jive?) Zorich i Mane Zoricha oba od ove xupanie«. Iste godine upisan je kao kum »Dn Ante Zorich rodjen u Boxavi i sada parok previxorij u Vergadi« i »Misnik Dn Anton Zorich od Boxaue a sada Parok proviſorij u istomu selu od Vergade«. Njegovi se upisi u Matici krštenih počinju 4. VI. 1830., svršavaju 27. II. 1831., a u Matici umrlih svršavaju 8. II. 1831.

Zotmanov v. Colmanov

Zuppanovich v. Županović.

Županich v. Županović

Županovich v. Županović

Županović. – Poslije glagoljske ere služio je u Vrgadi kao župnik Šime Županović. Njegovi se upisi (u Matici rođenih III, 1831.) počinju 26. III. 1853., a svršavaju 6. XI. 1853. (u Matici vjenčanih svršavaju 15. II. 1854.). Knjige vodi na talijanskom jeziku. Prvi put se piše »Dn Simeone Županovich«, a dalje »Xupanovich«. Series parochorum u Anagrafi od 1833. navodi kao njegovo rodno mjesto »S. Philippus et Jacobus«. Bianchi II 393 navodi, da je god. 1852. bio župnik u Grue–Briševu »Simeone Zuppanovich«. – Davno prije njega, g. 1598., spominje se za biskupskih vizitacija u Filipjakovu Pre Nikola Županich iz Pašmana, tada od 45 godina života (Chione, str. 29).

Xupanovich v. Županović

3. *Društveni odnosi*

Feudalna gospoda:

a) Kroz mijene povijesti

Iz doba hrvatskih narodnih vladara imamo o Vrgadi sačuvanu ispravu, izdanu pod konac XI. vijeka, u kojoj se govori o daćama, što ih je Vrgada bila obvezana davati zadarskim priorima i biskupima odnosno samostanu sv. Krševana. Godine 1096. zadarski prior Drago ustupa samostanu sv. Krševana u Zadru one služnosti, koje su od davnine uživali zadarski priori u Vrgadi. Odnosno mjesto u ispravi glasi u latinskom tekstu ovako:

»Et idcirco ego Dragus, Iaderensis prior, ... consiliatus omnibus nobilibus nostris, flagitante domno Madio abbate cœnobii sancti Chrisogoni martiris cum confratribus suis, concessi eis omnia illa seruicia, quę antiquitus priores nostri in castro Lubricata habuisse manifestum est, id est sal, quem incolę illius loci per unaquamque domum nouem modia colligentes omni anno, et duas piscaciones deseruiebant absque illa, quę nostro episcopio debentur.« .....[22]

Iz isprave se vidi, da su zadarski priori a odsad samostan sv. Krševana dobivali iz Vrgade po svakoj kući devet mjera soli na godinu i pravo na dva ribolova. Ovim se aktom ne diraju obveze, što ih je povrh toga imala davati Vrgada zadarskim biskupima; kolika su bila biskupska podavanja, o tome ova isprava ne govori.

Kakve je promjene kasnije donijela bura povijesti, o tome se kod Bianchija nalazi ovaj kratki pregled:

»Nell' acquisto che fece della Dalmazia nel 1409 la Repubblica Veneta, questa (t. j. Vrgada) fu una di quelle isole su cui estese assoluto dominio la Serenissima, che poi nel 1430 la diede in affittanza al patrizio zaratino Nicolò de Sloradis. Più tardi, cioè nel 1479 l'accordò in feudo a Giacomo Farina, e poscia alla nobile e benemerita famiglia Clococea di Zara, che la tenne sino al 26 Maggio 1673; dopo di che fu dalla stessa Repubblica donata in feudo ereditario ai nobiluomini Nicolò e Francesco Damiani nel 1682 per ricompensa degli utili servigi prestati al Governo. Questa famiglia, che sussiste tuttavia in Zara, assunse col tempo il titolo del feudo, e cominciò appellarsi Damiani de Vergada«.[23]

Slično Bianchiju, i Grgur Biokovac piše: »Gospoštinu pako Vrgade skupnovlada podieljivaše odličnijim plemićkim obiteljim, zaslužnim u državnoj službi. God. 1409, imaše ju zadarski plemići Zloradiš–i; god. 1477 Tarini (!); god. 1674. Klokočići, a god. 1682 današnji naslovni knezovi Damiani–Vergada i to pro meritis.«[24]

[22] Rački, Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia, Mon. spect. VII, str. 175.

[23] Bianchi, Zara cr. II, 137–138.

[24] Grgur Biokovac, Na Poringradu, Nada I. Split 1883. str. 17. bilj. 3.

Podatke Karla Bianchija odnosno Grgura Biokovca treba ispraviti prema objavljenim dokumentima. U dukalu od 21. svibnja 1416., koji se odnosi na najam otoka Vrgade obitelji Zloradis, kaže se: Thomas Mocenigo dei gratia dux Venetiarum etc. Nobilibus et sapientibus viris Johanni Lauredano de suo mandato comiti Jadre etc. scribit, quod intellectis iuribus et specialiter privilegio de die VIIII novembris 1397. indic. VI Nicole de Sloradis Jadrensis, eidem annis singulis assignet 150 libras parvorum ex incantu insule Vergate »pro utilitate et fructu duorum terciorum ville Radoconas, quousque per commune Jadre eidem de dictis duobus terciis fuerit persolutum ....«. »Data in nostro ducali palacio die XXI maii, indictione VIIII. MCCCCXVI.«[25]

Zakup otoka Vrgade obitelji Zloradis ubilježen je i u Zadarskom katastiku od 18. X. 1421.:

Item una insula vocata Vergada, posita in aquis Jadrensis districtus versus orientem, super qua sunt terrena arratoria, pasculatoria, et vineata; que affictata est ser Nicole de Sloradis nobili civi Jadrensi pro libris ducentis quinquaginta una parvorum omni anno persolvendis in festo sancti Michelis: de quibus vigore litterarum ducalis dominationis debent sibi defalcari omni anno libri centum quinquaginta parvorum pro utilitate duarum partium ducatorum 500 auri, olim mutuatorum communi Jadre pro pretio cujusdam sue ville sibi accepte per dictum commune.[26]

Nije dakle obitelj Zloradis dobila u zakup Vrgadu istom god. 1430., kad o tome imamo potvrdu već u dukalu od god. 1416. i u katastiku od 1421.

I glede Farinija imamo dokumenat, iz kojega se vidi, da je dobio Vrgadu više od četvrt stoljeća prije nego što tvrdi Bianchi. Pod 17. travnja 1453. navodi se ovakav sadržaj dukala: Jacobo Farini conceditur vita durante insula Vergada ob multa sua merita, quum »et modo nuper precipuam sue fidelitatis virtutem demonstraverit, quando quidem mensibus proxime exactis sua opera et intercessione conspirationem, que gerebatur de castro Aurane Jadrensis agri contra statum prefati illustrissimi ducalis dominii Venetiarum, patefecerit et distraxerit.« Subscripti: »Laurentius Lauredano comes, Benedictus de Mula capitaneus Jadrae, Nicolaus Basadona orator ad partes Corbavie, auctoritate consilii rogatorum;« ....[27]

Prema tome, Farini je imao Vrgadu već god. 1453., a ne 1477. odnosno 1479.

[25] Ljubić, Mon. spect. XII, str. 223.

[26] Antoljak Stj., Zadarski katastik 15. stoljeća, Starine knj. 42, Zgb 1949, str. 384. – Katastik ili zemljišnik je na osnovu naredbe dužda Tome Moceniga načinio gradski kancelar Teodor de Prandino i datirao ga pogrešno 18. X. 1420. mjesto 18. X. 1421.

[27] Ljubić, Mon. spect. XXII, str. 5.

b) Knezovi Kločići

Nije točno što tvrdi Bianchi, da su Klokočići držali Vrgadu kao feud do god. 1673., ni ono što tvrdi G. Biokovac, da su je dobili godine 1674. Boravak Klokočića u Vrgadi možemo pratiti u glagoljskoj Matici od 26. V. 1652. do 1. II. 1681. Jesu li došli na otok i prije 1652., ne možemo iz Matice ustanoviti, jer Matica počinje tek od predzadnjeg mjeseca godine 1651. Kroz navedeno razdoblje spominju se u Matici knezovi Klokočić na ovim mjestima:

a) Kao kumovi na krstu: 26. V. 1652. »kum Mikula Klokočić i Kate Torića«, 24. VI. 1653. »kumi Mikula Kolokočić i mati njegova Mika«, 12. – (?). 1653. »kumi mišer Lovrencin, kuma Marica Girgina«, 25. XI. 1656. »kumi Mikula Kolokočić i Dijana Kolokočića«, 28. XII. 1659. »kumi biše Ive Torića i Mande Klokočića«, 5. VII. 1660. »kumi biše Ive Torića i Vicenta Klokočića, ti su svi iz Vrgade«, 2. VII. 1662. »biše kumi Mande gospodinova i Anton Karetin«, 28. XI. 1662. kuma »vladika Mande«, 7. I. 1671. »kum bi gospodin Mikula Klokočić a kuma gospoja Mande Klokočića«, 7. V. 1671. »kum bi Brne Torin i kuma gospoja Mande Klokočića«, 12. II. 1673. »kumovi su bili Erolim Makošev i vladika Mande žena kneza Mikule Klokočića«, 14. V. 1674. »kumovi su bili Martin Karetin i madona Mande žena gna. kneza Mikule Klokočića, oba iz istoga mista«, 23. II. 1676. »kumovi su bili Erolim Ćavasov i vladika Mande žena kneza Nikole Klokočića, oba iz istoga mista«, 11. IX. 1677. »kumovi su bili gn. knez Mikula Klokočić i Mande vladika žena istoga kneza, oba iz istoga mista«, 15. VII. 1679. »kumi su bili gn. Mikula Klokočić i vladika Mande žena istoga gna. Mikule, oba iz istoga mista«, 25. V. 1680. »kumovi su b(i)li gn. Anton Klokočić i Franica sestra njegova, oba iz istoga mista«, 1. II. 1681. »kumi su bili gn. Anton Klokočić i Franica žena vojvode Stipana Grgurovića, oba iz istoga mista«.

b) Kao roditelji: 20. VI. 1658. »krstih hćer Katu Mikuli Klokočića i njegove prave žene Mande«, 30. XI. 1659. »krstih hćer Mikuli Klokočića i Mnde prave žne njegove«, 2. VII. 1661. »karstih hćer go. Mikuli i prave žene njegove Mande«, 6. XII. 1665. »karstih sina gospodinu Mikuli Klokočiću i njegove žene Mande«.

U ovome razdoblju od nepunih 29 godina bio je dakle na Vrgadi feudni gospodin Mikula Klokočić. Bračnom paru Mikuli i Mandi rodilo se na otoku četvero djece. Osim ovih spominje se Mika, mati kneza Mikule. Ostali članovi obitelji Klokočić: mišer Lovrencin, Dijana, Vicenta, Anton i sestra mu Franica, udata za vojvodu Stipana Grgurovića, ili su braća odnosno sestre kneza Mikule ili su djeca kojega njegova brata.

Kumovske veze s narodom bile su dosta česte. Gospodin Mikula bio je kum seljačkoj djeci 6 puta, a njegova žena vladika Mande 10 puta; po 2 puta kumovali su brat i sestra Anton i Franica, a po 1 put stara gospoja Mika, mišer Lovrencin, Dijana i Vicenta.

c) Knezovi Damiani

Prvi put se spominju u Matici krštenih 2. VI. 1661., kad je »gospodin Mikula Domnanović« bio kum na krstu jednome djetetu. Poslije ovoga datuma opet im nema spomena sve do god. 1697. Iz činjenice, što su knezovi Klokočići držali otok do godine 1681. i što stalni boravak knezova Damiani na Vrgadi možemo pratiti istom od 1697., možemo zaključiti, da je »gospodin Mikula Domnanović« došao g. 1661. na Vrgadu po svoj prilici samo radi izviđanja. Kad su knezovi Damiani stupili g. 1697. u posjed otoka, nije više bilo gospodina Mikule Domnanovića. Glava kuće je sada knez Frane. Spomenuti su u Matici prvi put 12. V. 1697. kao kumovi »gnь. knez Frančisko sin Ivana Damnanića iz Brača i Antonija žena istoga gna. kneza Frančiska, oba iz istoga mista Vrgade«. Iste godine krste i svoje dijete: 8. IX. 1697. »ja don Jakov Torić parohijan na Vrgadi krstih sina gnu. Frani Damnani, u kući, komu narečeno est ime Ivan Kuzma Fračisko.« Na Vrgadi su ovome bračnom paru rođena odnosno krštena još ova djeca: 25. VII. 1700. sin Ivan, 9. X. 1701. kći Stošija, 8. XII. 1703. kći Cecilija, 8. II. 1705. kći Ane Justina, i 23. IX. 1717. kći Luce. Osim ovih šestero na Vrgadi, rodila su im se neka djeca u Zadru. U Matici se na pr. spominju kao kumovi Petar, Dume i Marija, a oni nisu rođeni na Vrgadi.

Knez Frane je god. 1731. bio mrtav, kako vidimo iz jednoga upisa krštenja te godine, kod kojega su bili kumovi »gn. Petar Damnani i gospoja Ante žena pokoinoga gna. Frane Dan.«. Čini se, da je Petar poslije očeve smrti preuzeo ulogu glave obitelji, jer njegovo ime najčešće susrećemo u Matici, izuzevši ženske članove, a to znači, da je stalno boravio u mjestu.

U popisu članova Skule nalaze se gotovo svi članovi obitelji, zato ga ovdje donosim bez promjena (osim velikih slova): »gn. Frane knz sin gna. Ive Damna(ni) kneza«, »gsn. Frane Damn(ani) sin pokoi(no)ga Kuzme«, »Frane gosn. sin Pere Damnani«, »gn. Ive knez sin Antona Damnani iz Brača«, »Ante valadika (!) žena gna. Frane Domnanovića«, »Cice hći gna. Frane Damnano«, »Kake (!, = Kate) žena Kuzme Damnani«, »Danijela hći kne(za) Pijera«, »Juste hći gna Frane Damnanova«, »Dume hći gna Frane kneza Damnanovića«, »Lucijeta hći pokoinoga gosna. Frane Damnani«, »Marija hći pokoinoga Frane Damnani«, »Maria gospoja žena konte Piera Dameni (!)«, »Nastasia hći gna Frane Damnanović«, »Perina hći gna. Frane Domnani«, »Tonina hći konte Zaneta«.

Jedan od sinova kneza Frane bio je svećenik. U Matici je g. 1725. upisan kao kum jednom djetetu »gospodin don Ive Domnanović, kuma Cice sestra istoga don Ive«.

Podrijetlom je obitelj sa Brača, kako se vidi iz navedenih upisa. Poznato je i mjesto na Braču, odakle su došli. God. 1701. upisan je kao kum na krstu »gn. Frane sin gn. Ive Domnanovića iz Brača od Škripa«.

Glagoljski pergamentni dvolist iz Brevijara

Glagoljski pergamentni dvolist iz Traktata o sedam smrtnih grijeha

Glagoljski natpis na kamenu u prizemlju Kontova palaca

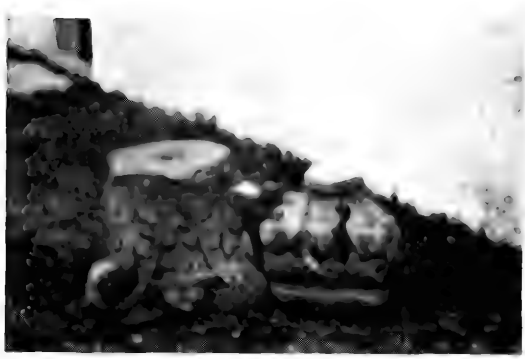

Kapiteli starih stupova, sada na podu u crkvi Sv. Trojice

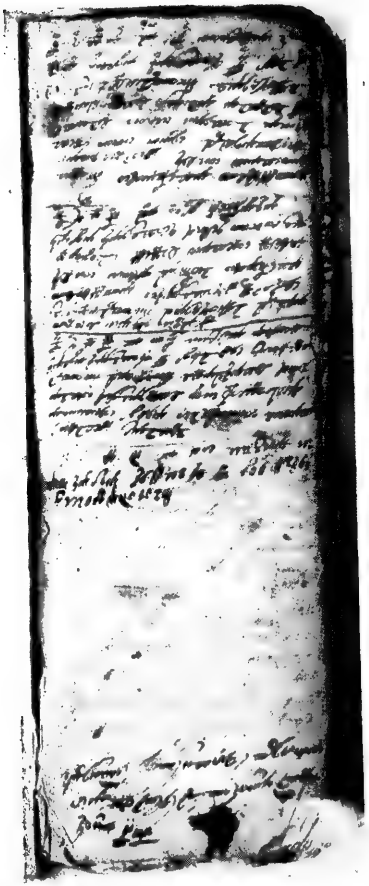

Početak glagoljske Matice krštenih iz god. 1651.

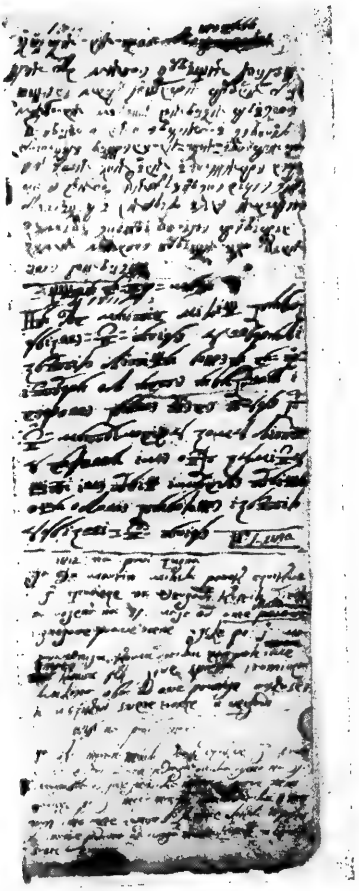

Glagoljska Matica krštenih. prijelaz na latinicu god. 1812.

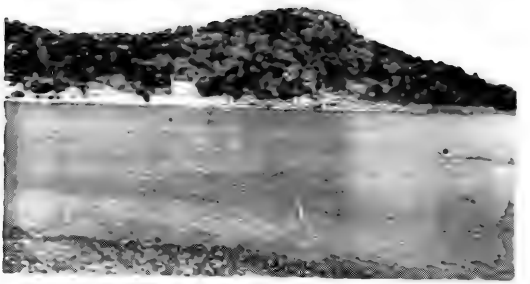

Položaj crkve Sv. Andrije
(u grobištu kraj mora, na podnožju Gradine)

Crkva Sv. Andrije izvana (današnje stanje)

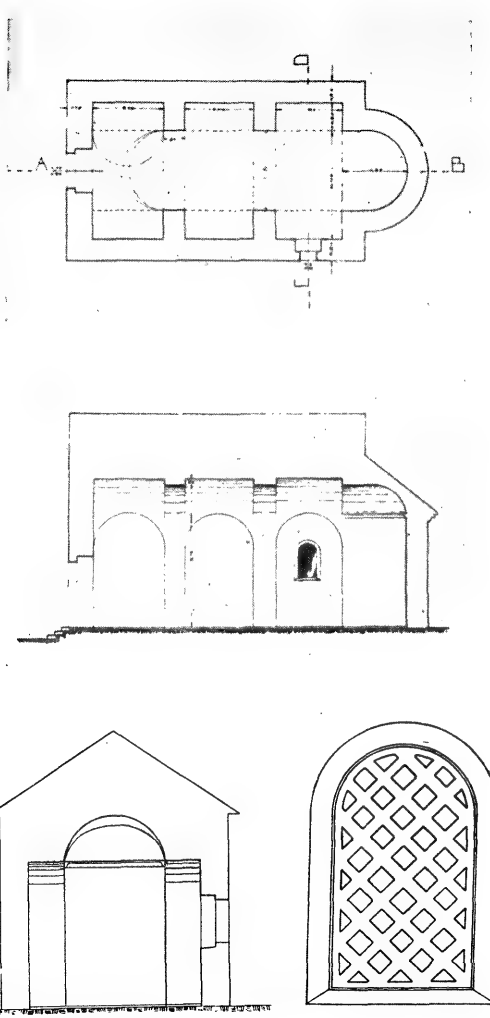

Tlocrt, uzdužni i poprečni presjek crkve Sv. Andrije i prozorska tranzena (po Ć. Ivekoviću)

Iz unutrašnjosti crkve Sv. Andrije (današnje stanje)

Iz unutrašnjosti crkve Sv. Andrije (današnje stanje)

Tvrđava na Gradini, sjeveroistočna kula

Tvrđava na Gradini, zapadna kula

Tvrđava na Gradini, sjeveroistočni zid (početak)

Tvrđava na Gradini, sjeveroistočni zid (sredina)

Kuća na Luki, negda kontovo vlasništvo
(ona s boloturom i svodom ispod bolоture)

Pogled na Luku i na crkvu Sv. Trojice (na vr

Crkva Sv. Trojice, pogled sa sjeverozapada

Crkva Sv. Trojice, pogled sa jugoistoka

Stari drveni kip Sv. Andrije (radi trošnosti uklonjen s oltara u crkvi Sv. Andrije, sada je na tavanu crkve Sv. Trojice)

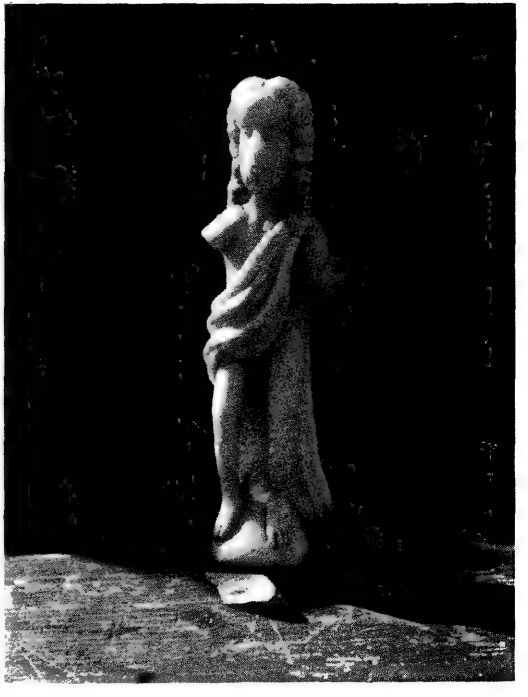

Kipić od alabastera na tabernakulu u crkvi Sv. Trojice

Kontov palac, pogled s jugozapada

Kontov palac s dvorskom kapelom Gospe od zdravlja

Kontov palac, uličnо pročelje

Kontov palac, dvorišno pročelje

Oltar u kapeli Gospe od zdravlja

Slika Gospe od zdravlja (srebrni oklop je skinut)

Srebrni oklop sa slike Gospe od zdravlja

Kumovske veze sa selom izgledaju ovako (broj uz ime znači, koliko je puta upisan kao kum na krstu): Mikula 1, Frane (Frančisko) 3, Antonija (Ante) 15, Cice (Cicilija) 14, Juste (Jušte, Justina, Juština) 20, Nastasija (Naštažija) 3, Marija (Marijeta) 10, Lucija (Luce, Lucijeta) 13, Pere (Petar) 8, Duma (Dume) 2, Katica (Katina) 4, Frane (Frančisko) 2, don Ive 1, Zuvan 1, Keko 1. Ukupno kroz 110 godina 97 kumovanja (bez onoga iz g. 1661.). Kako se vidi, uglavnom je šest članova obitelji Damiani bilo od naroda pozivano za kumstvo i odazivalo se tim pozivima, a to su gospoja Ante, njene kćeri Cice, Juste, Marija i Luce i sin Pere.

Klokočići su pripadali staroj zadarskoj aristokraciji, ali čini se, da im je držanje bilo demokratskije od Damianija, koji su do nedavna bili pučani. To se da izvesti iz postupaka prigodom krštenja njihove djece na Vrgadi. Svoje četvero djece krstili su Klokočići u župnoj crkvi, kao i ostali seljani. U Matici bar nigdje ne piše, da su krštena u kući. Kumovi djece bili su im u tri slučaja seljački parovi, a samo je četvrtom djetetu kumovao jedan stranac s jednom domaćom seljakinjom. Knezovi Damiani svoju djecu ne nose u crkvu na krštenje, nego ih krste u kući. Od šestero njihove djece za četvero njih je u Matici zabilježeno, da su krštena u kući, a jamačno je i ostalih dvoje kršteno u kući, samo to u Matici nije posebno istaknuto. Ni kumove ne uzimaju kao obični mještani. Kod krštenja je inače redovito dvoje kumova, kum i kuma, ali kod njihove djece ih je samo u jednom slučaju dvoje, a i tu je kum mjesni župnik, ne obični seljak. U četiri slučaja na krstu im je samo kuma, i to kod prva dva »baba« (primalja). Kod zadnjeg djeteta nema čak ni toga – g. 1717. bilježi župnik u Matici: »i karstih u kući brez ceremonie i bez kumov«! Zanimljivo je i to, da poslije ove godine ni jedno njihovo dijete nije kršteno u selu. To znači, da su samo kroz prvih dvadeset godina krstili djecu na Vrgadi, a od tada su djecu krstili jamačno u Zadru.

Knezovima Damiani selo je bilo obvezano davati četvrtinu zemaljskog priroda (grožđa, maslina i t. d.), za vrtove se je plaćalo u novcu, a od zaklanog praseta pripadao im je »zelebrnjak«, i t. d. Selo je bilo obvezano prevesti brodom kontovu obitelj iz Zadra u Vrgadu.

Tako je ostalo do svršetka prvoga svjetskog rata, t. j. do godine 1918. Seljaci su tada uskratili sva podavanja. Uzalud su ih nastojali prisiliti sudskim parnicama, feudalni odnos nije se više obnovio.

C. Kulturni spomenici

1. *Crkvica sv. Andrije.*

U uvali Sv. Andrije na sjeverozapadnom kraju otoka, udaljena od sela, nalazi se kraj mora crkvica Sv. Andrije, pučki Sv. Jadre. Prije je to bila župna crkva, a sada je kapelica, oko koje je seosko groblje. Akademik arh. Ćiril M. Iveković pripisuje joj veliku važnost. »Ta je crkvica

svakako starija od X. stoljeća, jer je građena po uzoru ostalih predromanskih crkava u Dalmaciji.«[28] Iveković je uzima kao uzorak takvoga načina gradnje i provodi paralelu između nje i južnofrancuske crkvice de Molléges. Iz takvoga načina gradnje se kasnije razvio romanski slog u sjevernoj Francuskoj. Jednaki prirodni i društveni uvjeti u Provenci i kod nas doveli su nezavisno do jednake arhitekture. »Početak ovoga načina gradnje autohton je i zavisan je o materijalu, iz kojega je dotična gradnja izvedena. ..... Izgradnja je primitivna i malo ima znakova, da bi taj način bio ikada pod rimskim utjecajem. Najstariji primjer toga tipa bila je zacijelo crkvica de Molléges (sl. 7, 8, 9 i 10), na vlas slična crkvici Sv. Andrije na otoku Vrgadi ispod Biograda na moru (sl. 11, 12, 13, 14 i 15). Kao da su obje od iste ruke izrađene, a sigurno je, da su i iz istog vremena. Ni o jednoj ni o drugoj nemamo nikakvih vijesti o postanku, već se to mora zaključiti iz raznih opažanja na samom spomeniku. Sv. Andrija na Vrgadi ima četvoran i bačvastim svodom presvođen prostor, kojemu je ulaz na zapadu, a apsida, isto tako presvođena, na istoku. Široka je 2.80, a 5.80 m duga do apside. Dvjema ćemerima razdijeljena je prostorija po duljini na tri polja, koja imadu s obje strane u glavnim zidovima po jednu 30 cm duboku udubinu, a isto su tako presvođene punim lukom kao što i crkvica. Sagrađena je iz običnog kraškog sitnog i nepravilnog kamena, ožbukana izvana i iznutra, sa jednim malim prozorom u desnome zidu tik do apside, u kojemu se sačuvala vizorna transena. Crkvica de Molléges ima iste dimenzije, tačno je na isti način građena. Obje su pokrite kamenim neobrađenim pločama, samo što su u crkvice de Molléges uglovi, oko prozora i oko vrata, pa i ćemeri u unutrašnjosti, izrađeni iz klesanca kamena, i što je čitava prostorija razdijeljena samo jednim ćemerom po srijedi u dva jednaka polja. Prozori se nalaze iznad glavnog ulaza na zapadu i po srijedi apside. De Molléges ima na četiri glavna ugla izbočinu kao kakve potpornjake, što Sv. Andrija nema, ali zato ih imaju slične crkvice iz onoga doba, kao crkvica Sv. Luke na Uzdolju i mnoge druge u Dalmaciji.«[29]

Prije prijelaza na slikovni materijal crkve Sv. Krševana u Zadru donosi Iveković četiri slike crkvice de Mollégesa i pet slika (11–15) Sv. Andrije na Vrgadi, i to: tloris, rasjek, prosjek, prozorsku kamenu tranzenu i opći pogled izvana.

Danas više nije Sv. Andrija u prvobitnom obliku. To je ustanovio Iveković, kad se poslije dva decenija opet svratio na Vrgadu: .... »smo se iskrcali u uvali Sv. Andrije i to upravo pod samom crkvom, koju sam prvi put obašao i snimio već godine 1908. Seljaci su je međutim tako temeljito »popravili«, da od stare one i lijepe originalne crkvice nije ostalo ništa do kostura. A i taj je kostur izobličen, jer se htjelo dobiti

[28] Iveković, Najstariji samostani na dalmatinskim otocima, Rad J. a. knj. 242, str. 222.

[29] Iveković, Crkva i samostan Sv. Krševana u Zadru, hrvatska zadužbina iz X. stoljeća (Djela J. a. knj. 30. Zagreb 1931.), str. 6.

više prostora, te su zato lukove iznutra okresali tako, da je ostala samo dubljina ovih značajnih udubina. Bio sam sretan, što sam tu crkvu snimio onda, kad je bila još posve netaknuta!«[30]

Ako je ispravno zaključivanje Ćirila Ivekovića, da je crkvica Sv. Andrije starija od X. vijeka, onda iz toga i iz podataka u glagoljskoj Matici izlazi, da je, iako vrlo malena, služila kao župna crkva oko 800 godina, t. j. do sagrađenja nove crkve Sv. Trojice god. 1687., a titularno još i daljih 10 godina, jer su župnici u Vrgadi nosili naslov parohijana sv. Andrije sve do godine 1696.

Stari drveni kip sv. Andrije, koji je stajao na oltaru crkvice početkom ovoga stoljeća, dospio je na tavan župne crkve Sv. Trojice.

2. *Tvrđava i pavlinski samostan.*

Iznad uvale Sv. Andrija i uvale Luka diže se brdo Gradina, visoko 63 m, na kojemu su ostaci stare tvrđave. Strateška važnost za sjevernu Dalmaciju bila joj je vrlo velika: »Biograd, koji stoji nasuprot otoku Pašmanu na desnoj strani tijesnog ulaza u Zadarski konal, bio je dakle ne samo ključ već upravo i vrata svakome koji bi htio ući u Zadarski konal ili prijeći u sjevernu Dalmaciju. U stara rimska vremena bijaše prvo takvo mjesto na jugu od Biograda Pakoštani luka ne samo zaklonište već i prolaz u čitavu sjevernu Dalmaciju: u ravne Kotare i zelenu Bukovicu. ..... Za obranu toga čitavog položaja podigao je Bizant utvrde na suprotnom otoku Vrgadi, nekadašnjoj Lumbrikadi, za koji piše Konstantin Porfirogenit da je jedino naseljeni otok u liburnijskom arhipelagu. Kao najjužniji od arhipelaga čuva ujedno i ulaz u Zadarski konal, bilo to sa otvorenog Jadrana, bilo sa južne Dalmacije.«[31] ..... »No najznamenitije je ostrvo Vrgada, udaljeno kojih 10 kilometara od Biograda i tako smješteno između Pašmana i otočja od Mortera, a potpuno zatvara prolaz ne samo do Biograda već i za čitavi Zadarski konal. Stoga je razumljivo, da je istočno carstvo podiglo na tom ostrvu dobru obranu za svoju temu, a osobito za glavni njezin grad Zadar.«[32]

Ostaci tvrđave sačuvani su do danas: »Na vrhuncu se nalazi maleni zaravanak, opasan sa sviju strana jako dobrim zidom, koji je na uglovima i na izloženijim mjestima pojačan velikim komadima okresana kamenja. Iz položaja se vidi, da to bijaše utvrđeno mjesto, koje je branilo nekoliko kuća iza svojih zidina; kako se priča, bio je ovdje i samostan eremita Sv. Đorđa sve do XV. stoljeća«.[33]

Samostan na Gradini dovodi Iveković u vezu s crkvicom Sv. Andrije: ... »na kamenitom humku vide se ruševine nekadašnjeg samostana pa-

[30] Iveković, Istraživanje starina u Biogradu na moru i u njegovoj okolini (Ljetopis J. a. za g. 1930/31, sv. 44, str. 146–157), str. 157.
[31] ib., str. 147.
[32] ib., str. 157.
[33] ib., str. 157.

vlinaca. To su ruševine samostana sv. Jurja, koji su eremiti morali napustiti oko godine 1410. Ali crkvica sv. Andrije, koja je pripadala tome samostanu, nalazi se na južnom podanku toga brdašca kraj mora« . . . .[34] Samostan spominje i Bianchi: »Esisteva in questa parochia nei prischi tempi un convento di Eremiti di s. Paolo con chiesa dedicata a s. Giorgio m. i quali furono soppressi nel 1411.«[35]

Više detalja donosi fra Stj. Ivančić u vezi sa sudbinom samostana na Školjiću kod Prekoga: »Na malešnom ali ubavom otočiću, kojih 5 km. daleko od Zadra tik otoka Ugljana uz mjesto Preko, diže se crkva i samostan sv. Pavla. Kažu da su tu u staro doba stanovali sljedbenici sv. Pavla nazvani Remeti ili Pavlinci, po kojima se pak i crkva prozvala sv. Pavla. Negdje koncem četrnaestoga stoljeća ovi se redovnici preseliše u Ugarsku, a otočić ostane u posjedu zadarskoga plemića Bartula Milanje (de Milano). Nije se dalo ovomu pobožnomu plemiću sasma zapustiti to samotno i ugodno prebivalište, a starodavnu crkvu lišiti svakog bogoslužja. On se stoga svakojako skrbio da tu naseli opet kakve redovnike, koji bi to nabožno mjesto oživili. Godine 1410. on je uz pristojne uvjete nudio školjić i crkvu fr. Stjepanu iz Bijača, fr. Krstu i Fabijanu iz Hrvatske Pavlincima, koji su jošter bili u starom samostanu sv. Jurja na školju Vergadi zadarske Nadbiskupije. Za njegova života ova se njegova želja ipak ne ispuni. Nu pošto su se pomenuti Pavlinci morali iz Dalmacije seliti, ...«[36]

U prilozima svoje knjige donosi Ivančić i tekst ugovora između vrgadinskih pavlina i zadarskog plemića Bartula Milanje: »1410., ind. 3. dana 16. mjeseca jula,

Religiosi viri D. Frater Stephanus de Biach, D. Fr. Christophorus de Sacri, D. Fr. Fabianus de Croatia, omnes Heremitae promiserunt et convenerunt cum Ser. Bartolo de Milano Nobile Cive Jaderae ire ad standum et abitandum toto tempore vitae eorum ad quemdam Scopulum dicti Ser. Bartoli positum poenes Insulam Sancti Michaelis vocato Galle super quo edificata est Aecclesia Sancti Pauli, et in dicta Aecclesia Missas, et alia divina Officia celebrare pro Anima ipsius Ser. Bartoli et suorum defunctorum; . . . . . (dalje se navodi, što Bartul za to njima daje).

Actum Jadrae in Statione Ser. Jacobi Draperii praesentibus Zannetto Draperio qn. Zannetti, et Jacobo qn. Magistri Civibus Jadrae testibus vocatis sub poena quarti.

Ego Donatus de Fanfogna Judex Examinatorum Jadrae Loco D. Pelegrini de Pumo Judicis Examinatoris defuncti me subscripsi.«[37]

Ugovor ne spominje Vrgadu kao boravište spomenutih redovnika; Ivančićeva tvrdnja, da su oni »jošter bili u starom samostanu sv. Jurja

[34] Iveković, Najstariji samostani na dalm. otocima, Rad 242, str. 221.–222.
[35] Bianchi, Zara crist. II., str. 139.
[36] Ivančić, Povjestne crte, str. 204.–205.
[37] ib., Prilozi, str. 3.

na školju Vergadi zadarske Nadbiskupije«, potječe iz nekih drugih nama nepoznatih izvora, kojima vjerodostojnost ne možemo ocijeniti.

Pitanje pavlinskog samostana na Vrgadi nije dakle dovoljno osvijetljeno podacima navedenih pisaca, pa smo tako i glede opstanka samostana i glede njegova odnosa prema crkvi Sv. Andrije upućeni na razumsko domišljanje.

Ne čini se vjerojatno, da je na Vrgadi bio ikada građen poseban samostan, pogotovo ne na Gradini, na najneprikladnijem i najnepristupačnijem položaju. Lakše je pretpostaviti, da se u kojoj od ruševnih zgrada napuštene tvrđave smjestilo par redovnika sklonih pustinjačkom životu. Za obavljanje svojih dnevnih pobožnosti mogli su u toj zgradi kakvu prostoriju urediti kao kapelu i posvetiti je sv. Jurju. Ukoliko su trebali crkvene obrede obavljati za seljane, morali su silaziti dolje k seoskoj crkvi Sv. Andrije.

Pavlinski je red osnovan u XIII. vijeku, a u našim se krajevima proširio u XIV. v. Ako je crkva Sv. Andrije starija od X. vijeka, znači, da je ona mnogo starija i od pavlinskoga samostana na Vrgadi. Ona je *od svog početka morala biti župna crkva, a ne samostanska.* Ne će dakle biti ispravna Ivekovićeva tvrdnja, da je crkvica Sv. Andrije pripadala pavlinskom samostanu na Gradini. Nije mu mogla pripadati ni po svom položaju, jer se nalazi izvan samostana – ona je dolje na morskoj obali, a samostan gore na vrletnom brdu. Osim toga, samostan je bio posvećen sv. Jurju, a ne sv. Andriji. Za pretpostavku, da je crkvica u ono doba nosila ime Sv. Jurja, pa poslije prekrštena u Sv. Andriju, nemamo nikakva uporišta. Vjerojatno je dakle samo to, da su pavlinski redovnici, kroz vrijeme dok su boravili na otoku, bar prigodice obavljali župničke funkcije u crkvi Sv. Andrije. I poslije, kad više nije bilo pavlinskog samostana na Vrgadi, nalazimo pavlina kao župnika u selu: apostolski vizitator god. 1603. našao je na Vrgadi župnika glagoljaša fra Ivana Bogdanića iz Iža, redovnika sv. Pavla.[38]

3. *Nova župna crkva.*

Prvi glas o novoj župnoj crkvi nalazi se u glagoljskoj Matici u upisu krštenja od 15. IX. 1687. (v. str. 107). Crkva je dakle te godine bila već gotova i u njoj su se počeli vršiti crkveni obredi. Ali župnik se i poslije toga piše »parohijan s. crikve s. Andrie apla«. U upisu od 18. VII. 1688. naziva se doduše »parohijan s. crive (!) ss. Troistva na–Vrgadi«, ali već u slijedećem upisu (5. IX. 1688.) opet je »parohijan s. crikve s. Andrie apla. na–Vrgadi«, i tako se potpisuje i dalje. Istom od 19. X. 1696. počinje se redovito pisati »parohijan s. crikve s. Troice na–Vrgadi«. To znači, da je istom tada Sv. Andrija definitivno i formalno prestao biti župnom crkvom i da je tu funkciju posve preuzela nova crkva sv. Trojice, koja je i danas župna crkva.

[38] Horvat K., Starine XXXIII, 546.

Pogrješna je Bianchijeva obavijest: »Per quanto dicesi, dovrebbe essere stata eretta nel decimosesto secolo.«[39] Ne u XVI., nego pod konac XVII. vijeka ili točno godine 1687. bila je crkva dogotovljena.

Njen opis dao je Bianchi ovako:

»Ha la forma d'un quadrilatero, lungo m. 21, largo m 7.50. La cappella maggiore è rotonda, ed accenna ad un'età, a noi più vicina. La sua fronte è rivolta a maistro; è intitolata alla Ss. Trinità, a cui è consacrato l'altar principale, la cui mensa e tabernacolo sono di fini marmi e di squisito lavoro. Le colonne di cotesto altare, che poc'anzi erano di legno dorato, e sdruschite, ora sono anche di marmo, a merito dell'attuale suo cappellano, ed a spese, in parte dei villici, ed in parte del fondo ecclesiastico. Vi sono altri due altari, il primo dedicato alla B. V. del Rosario, il secondo al Suffragio: ambi di marmo con pale di non comune pennello.«[40]

Prema tim informacijama, nova župna crkva na Sudujmu imala je ispočetka glavni oltar od drva s pozlaćenim stupovima. Drveni oltar je oko polovice XIX. vijeka bio već trošan, pa je uklonjen i zamijenjen novim mramornim oltarom s mramornim stupovima i mramornim tabernakulom. Od mramora su i dva manja pobočna oltara: desno (gledajući od ulaza) oltar Duša od čistilišta s uljenom slikom, lijevo oltar Gospe od Luzarija s drvenim kipom.

Koji su bili graditelji nove crkve, ne kažu izrijekom glagoljski spomenici na otoku. S obzirom na siromaštvo sela, koje nije moglo najednom smoći potreban kapital, vjerojatno se crkva gradila na prekide kroz nekoliko decenija. Prelistamo li u glagoljskoj Matici upise krštenih kroz vrijeme od 20–25 godina prije dovršenja crkve, naći ćemo u njoj ova prezimena, koja su inače u selu strana: Anjelov (1675, 1681), Bonaldov (1665), Kolan iz Zadra (1660, 1664, 1671), Linardi (1677), Medulić (1658–1677) i Papalin (1675). Jamačno će među njima trebati tražiti graditelje nove župne crkve.

4. *Kontov palac.*

Najraskošnija i najljepša zgrada, što je ikad građena na otoku Vrgadi, bio je sigurno t. zv. kontov palac, dvor knezova Damiani. Leži na dominantnom mjestu u Selu, s pogledom na sjeverozapadni dio otoka i na more do o. Pašmana i do Pakoštana. Visoki zid u obliku pačetvorine zatvarao je palaču, dvorsku kapelu, prostrano dvorište i vrt s egzotičnim nasadima.

Na početku XX. stoljeća dvorac je već bio trošan, ali su za ljetnih mjeseci ipak boravili u njemu članovi obitelji Damiani. Poslije god. 1918. sve je pretvoreno u ruševinu i pustoš. Još stoje ostaci vanjskih zidova palače, ali se i oni naglo raznose. Sačuvana je jedino kapela,

[39] Bianchi, Zara crist. II, str. 138.
[40] ib.

koja je i danas u uporabi. Na njenu oltaru nalazi se uljena slika Gospe od zdravlja, bizantinskoga stila, prekrivena srebrnim relijefom tako, da se vidi samo glava Djevice i glava Djetića.

Kada je dvor građen i koji su ga majstori gradili, moglo bi se ustanoviti jedino iz obiteljskog arhiva Damiani, ako je gdje sačuvan. Budući da su Klokočići bili u Vrgadi do 1681., dvor je mogao biti građen samo poslije te godine.

Oslanjajući se na našu glagoljsku Maticu, trebalo bi vrijeme gradnje prenijeti u XVIII. vijek. U tom se naime vijeku susrećemo u Matici s prezimenima ljudi, koji nemaju trajan boravak u mjestu, pa se moraju dovoditi u vezu s daljnjim izgrađivanjem kontova palaca ili s obnovom župne crkve. Evo tih prezimena i godina, kad se javljaju: Becula iz Milana (1782), Čičin iz Šibenika (1803), proto Digani iz Parence ili Kavoistrije (1743–1794), Galiaci iz Šibenika (1788), Makri iz Zadra (1768), Marini iz Šibenika (1806), Milić iz Trogira (1775), Rigoni iz Mletaka (1730). Teško bi bilo drukčije objasniti pojavu ovakvih imena na otoku.

Gdje su stanovali knezovi Klokočići i knezovi Damiani – ako su boravili na Vrgadi i prije izgradnje Kontova palaca –, ne bih znao reći. U vezi s tim pitanjem treba napomenuti, da su tri brata Jurišića kupili od kneza Damiani prije sedamdesetak godina jednu njihovu kuću na Luki, koja je bila u ruševnom stanju, i da su je popravili. Pristanište ispred te kuće, ograđeno sa dva u suho građena mulića, zove se i danas Gospodinov mu. Prema položaju na Luki, odakle se lakše može roba izvesti, moglo bi se pomišljati, da je ta zgrada bila kontov magazin; ali kod običnog skladišta ipak bi bilo preraskošno izvana graditi lijepo kameno stubište za ulaz na kat i bolotura sa svodom ispod nje. Možda su u toj zgradi na Luki boravili knezovi Klokočići i Damiani prije izgradnje Kontova palaca.

ILUSTRACIJE

O važnijim predmetima spomenutim u ovoj radnji nastojao sam prikupiti fotografske snimke, koje donosim u prilogu. Zahvaljujem napose direktoru Konservatorskog zavoda u Zadru prof. Grgi Oštriću i ing. Vici Raki, koji su mi stavili na raspolaganje svoje snimke. Žao mi je, što nam nije uspio pokušaj snimiti dvije uljene slike na platnu, od kojih se jedna nalazi na glavnom oltaru (oltaru Sv. Trojice), a druga na desnom oltaru (oltaru Duša od prgatorija) u župnoj crkvi Sv. Trojice. Pala na glavnom oltaru predstavlja sv. Trojicu (Otac, Sin i Duh Sveti) i crkvene oce, koji valjda međusobno raspravljaju o toj vjerskoj tajni. Druga slika (na desnom oltaru) prikazuje skidanje Isusa s križa. Obje su nepoznatih autora. Slika na glavnom oltaru veća je od oltarske niše, u koju je smještena, zato je platno slike podvinuto odzada, te se taj dio slike ne vidi. Nisam insistirao na tome, da još i te dvije slike moraju biti uvrštene među ove ilustracije, jer ovoj radnji nije svrha raspravljanje o umjetničkim spomenicima na Vrgadi, nego upozorenje da oni postoje, a na stručnjacima je, da ih detaljnije proučavaju.

REGISTAR

Uvod, 85
Transkripcija, 86

Tekstovi,

1. Fragmenti na pergameni, 88
2. Slova na posudicama za sveto ulje, 93
3. Napis na kamenu, 93
4. Bilješke u obrednim knjigama, 93
5. Ribarski troškovnik i računi crkvenoga gospodarstva, 96
6. Kupoprodajni ugovor, 99
7. Imenik članova Skule sv. Ruzarija, 100
8. Ostatak Matice umrlih, 102
9. Matica krštenih od god. 1651.–1832., 104
   a) Staro ime otoka – Lapkat, 105
   b) Medulići u Vrgadi, 106
   c) Nova crkva i novi patron župe, 107
   d) Razno, 107
   e) Prvi upis latinicom, 110
   f) Zadnji glagoljski upis, 110
   g) Prijelaz na latinicu, 110

Izvodi,

A. Matice, 111

1. Vođenje župnih matica, 111
2. Popovi glagoljaši u Vrgadi, 111
3. Redoslijed župnika i njihovih zamjenika, 117

I. Stari glagoljaši, 117

a) prema glagoljskoj Matici (1651.–1832.), 117

II. Razdoblje prekida, 119

b) prema knjizi III (1831.–1882.), 119

c) prema knjizi IIIA (1883.–1941.), 120

III. Novi glagoljaši, 120

d) prema Matici rođenih 1941.–1948., 121

4. Jezik i pravopis, 122
   a) Grafija, 122
   b) Rječnik, 124
5. Popis toponima i njihovih izvedenica, 136

B. Pučanstvo, 139

1. Brojevi, 139
   a) Broj stanovnika, 139
   b) Rađanje i umiranje, 140
   c) Bračni moral, 145
2. Imena, 145
   a) Krsna imena, 145
   b) Hipokoristici, 146
   c) Nadimci, 147
   d) Popis obitelji, 147
3. Društveni odnosi, 173
   Feudalna gospoda:
   a) Kroz mijene povijesti, 173
   b) Knezovi Klokočići, 175
   c) Knezovi Damiani, 176

C. Kulturni spomenici, 177

1. Crkvica sv. Andrije, 177
2. Tvrđava i pavlinski samostan, 179
3. Nova župna crkva, 181
4. Kontov palac, 182

Ilustracije, 183

T. Matić

LEXICALIA IZ STARIH HRVATSKIH PISACA

(Nastavak)

(Primljeno na sjednici V odjela od 28. V 1960)

Objavljujući u 315. knjizi Rada svoje leksičke bilješke iz djela starih hrvatskih pisaca nijesam išao – kako sam već ondje spomenuo – dalje od granice, do koje je tada bio došao ARj u prvom svesku XV. knjige. Nastavljajući taj rad iznosim sada u prvom dijelu ove radnje svoje bilješke, što su u vezi s građom obrađenom u ARj do kraja prvoga sveska XVII. knjige, a niz starijih hrvatskih pisaca, iz kojih su uzete ranije moje bilješke, proširen je ovdje djelima Luke Ilića Oriovčanina (1817–1878), koji je sabrao i izdao pjesme, što su se u Slavoniji pjevale o vojevanjima graničara gradiške regimente (*Lovorike gradiškoga narodnoga graničarskoga puka br. 8 opijevaju narodne pjesme*, Zagreb 1874.), i opisao narodne običaje svoga slavonskoga zavičaja (*Narodni slavonski običaji*, Zagreb 1846.).

U drugom dijelu ove radnje iznesene su moje starije bilješke u vezi s ranijim knjigama ARj.

Za orijentaciju čitalaca spomenut ću, što je najpotrebitije za razumijevanje kratica:

Zvjezdica (*) ispred riječi znači, da te riječi nema u ARj.

SPH = Stari pisci hrvatski, knj. I–XXXII, izd. Jugoslav. akademije.

Gdje se spominju samo imena pisaca (Habdelić, Belostenec, Jambrešić, Voltidži, Stulli, Tanclinger, Vitezović, Meyer-Lübke) bez naznake djela, znači, da je riječ uzeta iz njihovih rječnika (za rukopisne rječnike P. Vitezovića i Iv. Tanclingera ispor. moje radove u 293. i 303. knjizi Rada).

*Babur, *Baburac, *Baburčanin, *Baburska, *baburski.* – Dok ARj donosi potvrdu samo za imenicu *Babur* (Bavarus, čovjek iz Bavarske), i to samo iz Vukova rječnika, ima u Ilićevim *Lovorikama* obilje potvrda za tu imenicu i njezine derivate: I proganja *Babur'* i Franceze (125) – Njeno (sc. Marije Terezije) carstvo kane podiliti i *Baburca* carem učiniti (123) – Sročiše se s nemirnim' *Baburci* (130) – Kod Branave smrviše *Baburce* (131) – I *Baburce* proganjaju ljuto (132) – Te raztjera mnoge *Baburčane* (124) – Nije bilo u *Baburskoj grada,* u kom nisu Gradiščani bili (132) – I on dospi *baburskomu* knezu (86) – Te *baburske* uzimlju gradove (131) – S Monakovom *babursko* kraljestvo (132).

**barunac, *barunovac.* – Po barunu Franji Trenku zovu se tako u Ilićevim *Lovorikama* vojnici, što ih je Trenk skupio po Slavoniji i poveo da se bore za Mariju Tereziju protiv Bavaraca i Prusa: Ustaj, Franjo, i kupi *barunce* (123) – Pa i mnogi tud osta *barunac* (124 – Andro (sc. maršal Khevenhiller) šalje po tom *barunovce* . . . . . da otmu Linca starodavna (124).

**bjelivo.* – Značenje te imenice tumači Ilić: sir, mlijeko, kajmak, jaja (Nar. slav. običaji, 139).

ćorak. – Govoreći o pokladama veli Ilić (Nar. slav. običaji, 115): ». . . i danom se opremaju u fašingare ali, kako drugdje vele, maškare (u Velikoj vele *ćoraci,* a u Đakovštini *bušari*).« – ARj ima s. v. *ćȍrāk* zabilježeno samo značenje: altero oculo captus (iz Kanižlića).

jastučak, vrst narodnoga plesa kola, u običaju u Slavoniji (Ilić, Nar. slav. običaji, 210). – ARj s. v. *jastučak* nema toga značenja.

kašikarka, vrst mlinova po potocima u Slavoniji (Ilić, Nar. slav. običaji, 190). U ARj je ta riječ zabilježena iz vinkovačkoga kraja samo u značenju ptice platalea leucorodia.

ketuš. – Ilić (Nar. slav. običaji, 190) bilježi tu riječ u značenju suvlasnikā mlina, koji su svojim prinosima sagradili mlin i imaju pravo mljeti u njemu. – U ARj je imenica *ketuš* zabilježena u općem značenju »ortak«, a potvrde se donose samo iz kajkavskih krajeva (Belostenec, Hefele).

klipić, igra na novce, koja »mnogom pastirčiću kesu isprazni«: zabije se u zemlju štapić odozgo dobro zarubljen, tako da se na nj mogu slagati novci, i igrači se iz udaljenosti od nekoliko koraka bacaju na taj štapić drugim štapićem podjednake dužine, pa igrač dobije sve novce, koji panu na zemlju onako na pismo ili na glavu, kako su bili složeni

na štapiću (Ilić, Nar. slav. običaji, 268). – ARj upućuje s. v. *klipić* na riječ *klipak*, gdje se po Vuku i Milićeviću opisuje igra posve drukčija od slavonskoga *klipića:* u toj se igri muškarci jačaju, tko će koga podignuti od zemlje.

konjic, vrst igre loptom (Ilić, Slav. nar. običaji, 270). – U ARj nema toga značenja.

**kotača*, **kotačati se*, **kotačanje*. – Ponajviše se *kotačaju* djeca i pastiri, a katkada svecem i odrasli ljudi. Igrači se razdijele u dvije stranke, i svaki ima *kotaču*, grbavo drvo, kojim se kotač tepe: jedna stranka baci kotač, a druga ga gleda natrag otepsti (Ilić, Slav. nar. običaji, 267). – U ARj zabilježen je samo glagol *kotakati se, kotačem se* = igrati se kotačem (zvrkom), a s potvrdom samo iz Belostenca. Zapravo u Belostenca nema potvrde za infinitiv, nego samo za prezent *kotačem se* (koturam se, ludo trocho), a i to s dodatkom »scl.« t. j. sclavonice.

**kritilopta* iliti *kolo*. – U Ilića se tako zove igra, u kojoj igrači skrivaju loptu i njome se biju (Nar. slav. običaji, 269). – ARj s. v. *kolo* nema toga značenja, a riječ *kritilopta* nije u njemu uopće zabilježena. Slična je tome igra *krpiguz*, za koju u ARj ima potvrda samo za naše vrijeme iz Srbije, no sjećam se iz mladih dana, da je ista igra pod istim imenom poznata i u Slavoniji, barem u požeškom kraju, a jamačno i drugdje.

**kurtalo*. – Ilić je u *Nar. slav. običajima*, str. 172, zabilježio, da se u koševini »najstražnji kosci« zovu *kurtala*.

kvočka, vrst dječje igre, opisana u Ilića (Nar. slav. običaji, 264), ponešto je različna od igara, što su u ARj s. v. *kvočka* opisane po Tekeliji i Vrčeviću.

**lapka* zabilježena je u Ilića u značenju: lopta, pila, Ball (Nar. slav. običaji, 269).

**lihsud*, **lihsudati se* vidi s. v. *sud*.

lončićak. – Tako se u Slavoniji zove igra djevojačka, što ju je u *Slav. nar. običajima* (str. 254) opisao Ilić i priopćio pjesmicu, koja se u toj igri pjeva u Đakovštini. ARj s. v. *lončićak* ima samo zabilježeno, da je to deminutiv od *lončić*, a kod te riječi je po Vukovu rječniku opisana slična igra, što je u običaju u Srijemu.

lovrati. – Pričajući, kako se kosci časte, veli Ilić: »Kosci u jutro okolo sedme ure *zarutkuju* sira, kruha i rakije. Okolo deset sati *ručaju* čorbu, govedinu, zelje, kiselu čorbu i pečenjku . . . U dva sata *užinaju* jednake

jestbine kao i o ručku, samo da se još pita i kolači primetnu ... Napokon okolo pet sati *lovraju* pečenjku i pitu« (Nar. slav. običaji, 172). – ARj s. v. *lovrati* ima samo iz Vukovih bilježaka upotrebljenih za treće izdanje njegova rječnika zabilježeno za taj glagol značenje: užinati kod košnje.

**maja.* – Ilić (Nar. slav. običaji, 131) priča, kako muška mladež uoči prvoga svibnja ide »u šumu i gaje te traži t. zv. *maje*, koje kući donesavši noću pred prozori svoje ljubovce ili prijateljice usade«. Usto kazuje Ilić, da se maja (Maibaum) zove »brezova ili hrastova grana oduga a potanka, sva okaštrena (sic) osim vrhunca, na kom je granje na način krune ostavljeno«.

nicina. – Ilić, Nar. slav. običaji, str. 119: »... pokladnji *žmak* (Kuchelfetzen) ima osobitu moć liječiti. On se još na Badnjak odabere i od Božića do Čiste srijede upotrebljava kod pranja kućnog posuđa. Moć je pako njegova: kravama se sise i stegna taru, da više mlijeka dadu. Vele, da je i od *nicine* dobar«. ARj ima za tu riječ za Slavoniju potvrdu samo iz našega doba iz Gradišta.

pčela. – Ilić u Nar. slav. običajima, str. 259–260, opisuje društvenu igru, koja se zove pčela; u ARj se s. v. *pčela* ta igra ne spominje.

plovci. – Za imenicu *plovci* ARj s. v. *plovac* nema zabilježeno značenje: grebeni morski, pličine morske. Ispor. ovdje dalje s. v. splovci.

**plovkanje* je društvena igra, koju je Ilić (Nar. slav. običaji, 277) vidio samo u Požegi, gdje je majstori obično u ljetu igraju, a po njegovu mišljenju je po svoj prilici ostala od Turaka.

povraćanac je u Slavoniji vrst narodnog plesa kola (Nar. slav. običaji, 198 i 206). – ARj ima za tu riječ potvrdu iz našega doba iz vinkovačke okolice, a i to samo u značenju ženskoga ručnog rada (prepletanja) na košuljama.

**prednjača* u kolu započne pjesmu, pa čim prvi stih ispjeva, ponovi ga iznova, dok glas ne uhvate i druge igračice u kolu (Ilić, Nar. slav. običaji, 199).

prišipetlja. – U košnji se u Slavoniji kosac, koji prvi na livadu dođe i zakosi je, zove *kozbaša*, drugi za njim *vuzbaša*, a ostalim koscima porugljivo kažu *prišipetlje* (Nar. slav. običaji, 172). – ARj ima za tu imenicu samo iz Vukova rječnika značenje: koji komu prišiva petlju, a onda prijezirno za oznaku pristalicā, pristašā (Nachtreter, Anhänger).

**rekesija.* – Među ostancima, što su se od staroga romanskoga govora Dalmacije sačuvali u hrvatskom jeziku, poznate su već do sada i u ARj zabilježene imenice *rekesa* i *rekeša* u značenju: morska oseka, – i od toga izvedeni glagol *rekesati* (ispor. također u Meyer–Lübka, REW s. v. recessa). Tanclinger je s. v. flusso, corso di aqua zabilježio do sada nepoznatu varijantu te imenice s nešto drukčijim značenjem: naplov, štigac, *rekesija.* Ova posljednja naša varijanta upućuje na lat. recessio, a po Tanclingerovu pisanju moglo bi se čitati također: rekešija.

**smajati.* – Došen priča, kako obijesni čauš, kada se gosti ponakite vinom, iznese pred njih na stol pečenu kuju: »koju kada svati *smaje,* rugajuć se čauš laje« (Aždaja, 158). Značenje glagola je posve jasno: pojesti, smazati. Prema 3. l. plur. prez. *smaje* mogao bi biti inifinitiv također *smajiti.*

smamija. – Za tu imenicu ARj ima samo značenje: prijevara, himba, – no Tanclinger bilježi tu riječ s. v. pazzia: *smamija,* mahnitost . . . . . norija. – Ispor. u ARj s. v. *smamiti se* (= obezumiti se), *smamnik, smamnjak* (= čovjek pomaman, bezuman).

**smeć, *smićan, *smitevan.* U *Opsidi sigetskoj* (pjev. X, strofa 81; SPH XXXII, 197) Deliman, ugnuvši se spretno sulici bačenoj na nj od kršćanskoga junaka Badankovića, »prez konca *smeć* govorit zače«. Očito je to ekavski oblik prema pridjevu *smić* (= smion), za koji ARj donosi potvrdu samo za ikavski oblik, koji je nastao prema ikavskom prezentu *smim* (ispor. pridjev *umić*). Osim pridjeva *smić* zabilježen je u Tanclingera u istome značenju *smićan* (s. v. animoso, coraggioso, audace), kojega pridjeva nema u ARj. Amo ide i pridjev *smitevan* u Tanclingera s. v. ardito, audax (plah, *smitevan,* smion) i s. v. regoglioso (brezsraman, brezočan, *smitevan*).

smjera, smjeran. – U ARj je imenica *smjera* zabilježena u dva značenja: 1) poniženje, 2) pogodak, teški udarac, uništenje, zla sudbina, – no u Vitezovića je ta riječ zapisana također s. v. parsimonia: sporost štedljivost, špar, šparanje, šparežljivost, *smera* (»ſmerra«). – Prema značenju »teški udarac, uništenje, zla sudbina«, zabilježenom u ARj sub 2), razvilo se i u pridjeva *smjeran* značenje *strašan,* kojega nema u ARj, no ima za nj potvrda u Kavanjina. Govoreći, kako je za čovjeka najveća nesreća izgubiti Boga (»božja lišca izgubljenje«), veli Kavanjin: ». . . duhu nije dostojnomu *smire* viku umornije, crvotočne al *smirnije«* (SPH XXII, 415). Na drugom mjestu govori Kavanjin svojim čitaocima, kako su anđeli »sobom triezni, Bogom virni, vam korisni, vragom *smirni«,* a osobito su oni anđelima, koji su se odmetnuli od Boga, »*smirni,* er htiše njim se opriti« (ib. 485 i 486).

**smokodiljak.* – U Tanclingera je ta imenica zabilježena s. v. trinciante da tavola: u talijanskom se tom riječi označuje i osoba, koja sijeće, i nož, kojim se kod stola sijeće, a kako je *smokodiljak* složenica od imenice *smok* i glagola *dijeliti*, jamačno je u Tanclingera riječ uzeta u prvom značenju. – Ispor. u ARj dȉljāk = djelitelj (distributor), s potvrdom iz Mikaljina rječnika.

*smucalo, *smucanj, *smucalnica, *smucnica.* – Te imenice su u Vitezovića zabilježene s. v. syrma, tractus vestis feminarum, vestis caudata; ARj donosi samo *smucalo* iz Zorinih *Paljetkovanja* u istom značenju: u dugačkim ženskim haljinama onaj dio, koji se smuca, vuče po zemlji.

**smusanjak.* – *U Prikazanju uskrsnutja* (SPH XX, 122) kazuje Pilat, kako Isusu »rugo sfako činiše, ... obraz njemu popljuvaše, zaušnice toke daše, toke halje prominiše, *smusanjakom* učiniše ....« Ta je imenica očito uzeta u značenju: luda, smušenjak.

**snanice.* – Vitezović s. v. anodina tumači značenje te imenice: vračtvo, koje san čineći ozdravlja betežnika.

snit. – Budinić, Psalmi pokorni (Rim 1582., str. 82): »Tvom ričju prijdosta moji oči kako f *snit*« (Vulgata, ps. 118, v. 82; Defecerunt oculi mei in eloquium tuum). – Ispor. u čakavaca sjeverne Dalmacije (Zoranić, Baraković, Kavanjin): *zasnititi* vid, oči = zablještiti, zaslijepiti. U tome je značenju taj glagol zabilježen i u Tanclingera s. v. abbagliare: bliščiti, *zasnititi*, zabliščiti, – i s. v. abbagliamento degli occhi: zabliščenje, *zasničenje*. Prema tome se i u Budinića »prijdosta moji oči kako f *snit*« ima shvatiti u tom smislu (ARj ima za imenicu *snijet* samo značenje: bolest na žitu, a za glagol *snijetiti:* naložiti, podjariti oganj, – i to i u pravom značenju i u prenesenom smislu).

*soč, *soka.* – Za imenicu *soč* ima ARj potvrdu samo sa Hvara potkraj XIX. vijeka: pregib sašiven na fuštanu (platnenoj ženskoj suknji), da bude fuštan kraći. Ta je riječ u značenju ruba ženske suknje zabilježena i u Tanclingera s. v. lembo, orlo della veste da donna. – S time je u vezi imenica *soka,* što je Tanclinger bilježi s. v. tonica, habito da senatore: »sokka«, doliman – tunica lati clavi, tunica laticlavia.

somak. – ARj ima za tu imenicu (somak, gen. somka) potvrdu iz okolice Našica iz našega doba u značenju: oduška, oduha na peći. Posve je drugoga i postanja i značenja riječ *somak* (gen. somaka) u *Opsidi sigetskoj* P. Zrinskoga (pjev. XII, strofa 100 i 101; SPH XXXII, 232): »Deliman *somaka* na sablji imaše, iz njega napitka Kumila željaše, ... pozoja negda on rasikal biše, kaplja krvi onda v *somak* prilietiše«. – Riječ je turska: *sumak,* vase à eau, Gefäß, Geschirr, Becken für Wasser (Zenker, Dictionnaire turc-arabe-persan, str. 579). P. Zrinski ju je

jamačno uzeo iz madžarske *Obsidio Szigethiana* svoga brata Nikole (pjev. XII, strofa 106 i 107), gdje riječ *szomak* dolazi također u dva puta (Grof Zrinyi Miklós költöi müvei, Budapest 1906, str. 230), a zabilježena je i u madžarskim rječnicima našega vremena u značenju: Blechflasche der Soldaten.

sopi. – U Vitezovića je s. v. choma zabilježeno: sip, nasip, *sopi,* ki vodu zadržavaju brigi nasipani. – Od značenja, što ih za *sop* donosi ARJ, samo je donekle u vezi s time značenje: slap (iz Belostenčeva rječnika).

**sopražija.* – Za latinsku imenicu promus (rob, koji je čuvao hranu i piće u klijeti i po potrebi izdavao) zabilježena su u Vitezovićevu rječniku značenja: klitar, ključar, *sopražija.* Ova posljednja imenica je turska i po osnovi (sopra, sofra) i po nastavku (-džija, u čakavaca -žija).

sošica. – ARj donosi za tu riječ samo značenje: mala soha, male račve, kojima se može lako što poduprijeti, – a Vitezović tumači tom riječi latinski izraz crena sagittae: »*sošica* strele, gdi strunja zapada«.

**sozbina.* – Ta je imenica u Tanclingera zabilježena s. v. mancia, buona mano, – dakle: napojnica, bakšiš.

spaka. – U Vitezovićevu rječniku s. v. monstrum: *spaka* (»ſpakka«), skaz, skazan, skazna. – ARj ima za tu riječ potvrdu samo iz devetnaestoga vijeka iz Burgenlanda, i to u značenju: jad, srdžba, nevolja, smetnja.

sparežljiv, sparežljivost. – U Vitezovića s. v. frugalis: sporan, spor, *sparežljiv* – s. v. frugalitas: spornost, *sparežljivost* – s. v. frugaliter: sporno, *sparežljivo.* – Iako Vitezović u pisanju vrlo dobro razlikuje glasove *s* (»ſ«) i *š* (»s«), u njegovu je rječniku imenica *sparežljivost* s. v. parsimonia zabilježena s početnim *š* (v. ovdje s. v. smjera).

**speh, *spehati.* – U Tanclingerovu rječniku zabilježeno s. v. calcio i s. v. calcitrare i ricalcitrare, – dakle: udarac nogom – bacati se nogama, ritati se.

spira. – ARj ima za tu imenicu sa značenjem »četa, kohorta« potvrdu iz Stullijeva rječnika (uzetu iz glagoljskoga brevijara), no riječ je u istom značenju poznata već Krnarutiću: junaci vraćajući se s plijenom i robljem »gredu kako *spira,* nigdor se ne obzire« (Vazetje Sigeta, Mleci 1584., str. 11a). Riječ je dakako tuđa: lat. spira < grč. σπεῖρα.

spiriti. – U Gazarovićevu *Skazanju života sv. Guljelme* kralj od Ingiltere priča svojoj supruzi, kako su došli prosci kralja ugarskoga, da prose njihovu kćer: ».... došli nam su poklisari, kralja Ugar bani stari,

tvû hćer i mû prose koji, kraljica Ugar da se broji, koju išće taj kralj samo ‚s'piriti' s njim da podamo« (SPH XX, 284). Sudeći po tome, kako je napisao i u navodne znakove stavio tu riječ, sam izdavač *Skazanja* u SPH nije pravo znao, što da počne s njome. Po smislu joj je značenje prilično jasno: kralj ugarski ište od roditelja, neka dadu, da im se kći združi s njime u brak. Ne pomaže niti nagađanje, da je to lapsus calami pisara rukopisa: glagol *speriti* (udesiti, načiniti) nikako ne pristaje po značenju, a *spariti se* dolazi doduše u značenju spolnoga združenja životinja i ljudi, no koliko je meni poznato iz današnjega govora, a to potvrđuje i starija potvrda donesena u ARj, sumnjam, da bi se kralj od Ingiltere tom riječi poslužio govoreći o udaji svoje kćeri.

splovci. – U Vitezovićevu rječniku je zabilježeno s. v. brevia, -ium: sike, grebeni morski, *plovci, splovci.* – ARj ima samo iz novijeg doba singularne imenice: *splovac* = plavac, plovućac (Kurelac) i *splovak* = naplava, naplavak (Poljica).

spluti. – U ARj ima za taj glagol potvrdā samo iz Barakovićeve *Vile Slovinke* u značenju: isplivati, doplivati. – Ispor. s time u Budinićevu prijevodu Psalama (Rim 1582., str. 15): Dan mi jest kako *splul,* brži ner sin iti – Vulgata, ps. 101: Dies mei sicut umbra declinaverunt. – U Budinića »dan jest splul« očito znači: brzo je prošao, kao da je vodom otplivao, kao da ga je voda odnijela.

spolu. – Za taj prilog u značenju »zajedno« ima ARj potvrdu samo iz početka osamnaestoga vijeka iz Spomenikā budimskoga i peštanskoga arhiva (Glasnik Srp. uč društva, II, 3, 148), no za tu riječ ima i ranijih potvrda iz čakavsko-kajkavskih pisaca: vsi junaci *spolu* (Zrinski, Opsida sigetska, pjev. V, strofa 80; SPH XXXII, 108) – vsi *spolu* bižahu (ib., pjev. XV, strofa 57; SPH XXXII, 287) – reče vsim *uspolu* (rkp. Opside u bečkoj Nacionalnoj biblioteci, pjev. V, strofa 67; SPH XXXII, 367). Ispor. i u Vitezovićevu rječniku s. v. simul: skup, skupa, zajedno, *spolu.*

**sponjen, *sponjenje.* – U Vitezovića je zabilježeno s. v. *amentatus:* spet, *sponjen,* napregnjen, nategnut – s. v. colligatio: svezanje, *sponjenje.* – Bio bi to part. pas. i glag. imenica od glagola *sponiti,* izvedenoga od imenice *spona;* jednostavnom tom glagolu nije se do sada našlo potvrde, no u Vitezovića je s. v. amentare zabilježena složenica *zasponiti.*

**spravnik.* – U Budinićevim *Pokornim psalmima* (Rim 1582., str. 76) rečeno je u prijevodu psalma 118, v. 33: »U velinji tvojih hoću se poučit, neka deli mojih *spravnici* budu bit« – Vulgata: Legem pone mihi, Domine, justificationum tuarum, et exquiram eam semper. – Značenje imenice *spravnik* je u Budinića jasno: psalmista će potražiti pouke u riječi Božjoj, ona neka upravlja, pokazuje put njegovim djelima.

**sprozvati se.* – U *Opsidi sigetskoj* (pjev. I, strofa 15; SPH XXXII, 36) kazuje P. Zrinski, kako je Bog, rasrđen grijesima Madžara, odlučio kazniti ih: »Zato sad dokonjah, da ću ih skončati, budući da *se sprozvah* z njih nedostojnosti«. Već Jagić je u *Književniku,* III, 402, shvatio taj glagol u značenju latinskoga recordari (sjetiti se, promisliti).

sprtak. – ARj ima za tu imenicu potvrdu samo iz Zadarskoga lekcionara, gdje je »in porticu Salamonis« prevedeno »pod *sprtkom* Salamunovim«, dok Zadranin Tanclinger u svome rječniku donosi tu riječ s. v. androna, strada stretta, lat. angiportus.

**sreć.* – U Vitezovićevu rječniku s. v. incursus: *sreć,* zatoka, navala, nasrna, nasrnjenje.

**srepetati.* – Baraković priča u *Vili Slovinci,* kako je Plankita, probudivši se u Neptunovu zagrljaju, prestrašena zajauknula: »Slišeći strašan vaj od plača visoka, *srepeta* slani kraj od mora široka« (SPH XVII, 93, a tako je i u izdanju *Vile* od g. 1614., str. 133). – U ARj ima upravo iz Barakovićeve *Vile* (i usto još iz rječnika Vitezovićeva i Stullijeva) potvrda za glagol *strepetati* u značenju »drhtati, zadrhtati«, a to značenje vrlo dobro pristaje i za glagol *srepetati* u Barakovićevu pričanju o Plankiti: čuvši »strašan vaj od plača« djevojčina, zadrhtalo je i more. Kako je za postojanje glagola *srepetati* do sada poznata tek ta jedna jedina potvrda, nije nemoguće, da je »*srepeta* slani kraj od mora široka« griješkom zabilježeno mj. »strepeta . . . .«

sricati se. – ARj ima glagol *sricati* samo u značenju: čitati riječ slovo po slovo. U Tanclingerovu je rječniku zabilježeno s. v. contrastare di parole: ričmati se, ... *sricati se,* – a u tome značenju donosi ARj upravo iz Dalmacije potvrdā za glagol *sriječiti se.*

**srihstvo.* – U prijevodu 13. psalma veli Luka Bračanin: »Strvenje i *zlo srihstvo* u putih njihovih«, – a to mjesto u Vulgati glasi: Contritio et infelicitas in viis eorum. Valjada je *srihstvo* načinjeno prema *srića* (sreća).

stajnica. – Za tu imenicu donosi ARj iz Vitezovićeva rječnika samo značenje, što je zabilježeno s. v. tabernaculum (šator, čerga, *stajnica,* konak, klijet, lopica). No Vitezović ima za tu riječ s. v. impedimenta još jedno posve drukčije značenje: terehi, trhi, *stajnice,* tovori, tarne kolije.

stalo. – Za tu imenicu donosi ARj dva značenja: 1) podnožje, stalak (iz g. 1496., Starine XXIII, 76); 2) stegno, but (iz našega doba iz Poljica, Zbornik za nar. život i običaje X, 72). – U Grabovčevu *Cvitu*

razgovora dolazi ta riječ u posve drugom značenju: »O grišniče, ... imaš poći ti u paka, ... vikovnje je tute *stalo*« (SPH XXX, 85). Mladome Pili govore trgovci, da će oni ubrzo otputovati: »Nam su malo ovdi *stala*« (ib., 130). U ta dva slučaja značenje je jasno: stalo = boravak (u istom se značenju govori i danas imenica *stanak*). No još jedno, posve drukčije značenje imade imenica *stalo* u Grabovčevu *Cvitu*, gdje Bogorodica govori osuđenoj duši: »Za opaka tvoja *stala* dostojna si sto pakala« (ib. 58). Tu pristaje samo značenje: djelo.

**staroven.* – Vitezović je s. v. forum promercale, ubi vestes aut res usu tritae venum exponuntur zabilježio: *staroveni* trg, na kome se haljine ali stvari ponošene prodaju. – Po građi svojoj je s time srodan adjektiv *sadovan* (od *sad,* vrt), što ga donosi ARj u kajkavskom obliku iz Habdelića (sadoveno drevo), iz Belostenca (sadoveni vrt, sadoveno drevo) i iz Vitezovića (plod sadoveni – i s. v. forum pomarium: voćni trg, sadoveni trg). Neobično je, da se u toga pridjeva glas *e*, što je nastao od ь, ne gubi dok ga inače u kajkavskom govoru redovno nestaje (ispor. u Jambrešića: z sadovnim drevjem, a i Belostenec ima uz »sadoveno drevo« također: »obsipanje dreva sadovnoga«, dok Vitezović konsekventno bilježi: sadovena shramba, plod sadoveni, sadoveni trg).

stas. – U *Planinama* Zoranić veli o Maruliću: »Blažen i slovući biti će njega glas, dokole živući bude hrvackih *stas*« (SPH XVI, 75). U ARj zabilježena je imenica *stas* f., gen. stasi, u značenju »selo, naselje« s potvrdama iz Daničićeva *Rječnika iz književnih starina srpskih,* i to samo iz trinaestoga i četrnaestoga vijeka iz istočnih strana. Riječ je uzeta iz grčkoga στάσις, i njezino bi značenje posve pristajalo u Zoranićevu pohvalu Marulića: pjesnikov glas će živjeti, dokle god bude hrvatskih naselja. Za kratki gen. plur. od ženskih imenica sa osnovom na -i, načinjen prema gen. plur. ženskih imenica na -a, ima u Zoranićevim stihovima potvrdā, ako i ne mnogo: jer mi je usrid *kost* užgan plami ljubven (SPH XVI, 22, također ib. 24) – obaruj život svoj od *stvar* ke ti ude (ib. 67). Za grčku tuđicu *stas* nemamo do sada potvrde iz zapadnih strana, no lako je mogla doći onamo, jer se radi veza s mletačkim Levantom u Zoranićevo doba po dalmatinskim gradovima dosta govorilo grčki: Čeh Jan Hasišteinský z Lobkovic, boraveći na putu u Palestinu u lipnju 1493. u Zadru, zabilježio je u svome *Putování k svatemu hrobu* (ed. Strejček u izdanjima Češke akademije, str. 18), da se u gradu govori većinom hrvatski, a usto grčki i talijanski.

stavica. – Govoreći o Sulejmanovu konju, koji je tako lijep, da »ne b' malar lipljega zmalal«, veli P. Zrinski: »Pukle mu v *stavici* oble krvne oči« (Opsida sigetska, pjev. II, strofa 33; SPH XXXII, 54). Jagić (Književnik III, 402) nije znao reći, što bi ta riječ imala značiti, a Pavletić (Nast. Vj. VII, 313) prema stihu iz *Opside* (I, 55): »Čim Laušu

(t. j. kralju Ljudevitu II.) *stave* mâ (t. j. Sulejmanova) sablja raščini«, domišlja se, da bi *stavica* mogla biti neka obrana, štit ili ures prevučen konju preko glave.

staz. – Tanclinger je u svome rječniku s. v. sentiero uz »staza« kasnije još pribilježio: drum, steza, *staz*, stagna. – ARj za imenicu *staz* nema toga značenja.

**stekljivost.* – U Tanclingera je ta imenica zabilježena s. v. rabbia, stizza: gnjiv, pad, *stekljivost*, stočnost, steklina.

**stelavati.* – U dubrovačkoj komediji sedamnaestoga vijeka *Džono Funkjelica* priča Andrijula Bahorica, mađionica, kako ona vari napitke i meleme: ». . . .kuham i *stelavam* vode, čirote, dekote i ulja« (Građa za pov. knjiž. hrv. XI, 175). Malo dalje opet govori Kusalo Andrijuli: ». . . *stelavaš* vodu i variš ungvijente . . . . .« (ib. 177). Od tal. stillare, prekapavati, cijediti kap po kap.

**stepihljeb.* – Već u predgovoru *Nar. slav. običaja* (str. 17) rekao je Ilić za putopise stranaca, da su njihove knjige »više skoro laži nego li istinā učenom svijetu donile«, a poslije (na str. 178) osobito se oštro okomio na austrijskoga vladinog savjetnika Taubea, koji je potkraj osamnaestoga vijeka bio u Slavoniji: ». . . . željeti bi bilo gospodina Taubea i druge njemu slične dovesti na polje, gdje Slavonac radi, da vidi, je li lijen ili ne, morebit da bi onda drugačije pisao . . . . Ali šta more Slavonac napose, a Slavjanin uopće od takovih *stepihljeba* – koje badava hrane i poje po sebi prirođenoj gostoljubnosti – očekivati nego porugu . . .« Iz Ilićevih se riječi posve jasno razabire značenje imenice *stepihljeb.*

stesti. – ARj zna za taj čakavski oblik glagola *stepsti* (udariti, izbiti, istući) samo iz našega doba iz Istre, no potvrda za nj ima već iz kraja šesnaestoga vijeka. U *Uzetju Sigeta grada* Zadranina B. Krnarutića govori Sulejman sav ojađen Sokoloviću, da će »sigetska zloć . . . . *stest* svu moju velu moć« (izd. 1584., str. 16b). A ima u Krnarutića također potvrda za glagol *testi* < tepsti: Turci su izvukli topove »ter u varoš stari začeše z njih *testi*« (ib., str. 16a).

stidan. – Za taj pridjev u značenju *studen* donosi ARj potvrdu tek od Kurelca, a već je u Tanclingerovu rječniku zabilježeno s. v. freddamente: mrzlo, *stidno.*

**stiljenica.* – U Tanclingera s. v. carcasso: tulica, ... *stiljenica*, pharetra.

**stirka.* – U Tanclingera s. v. sterile donna: *stirka,* neplodnica. Jamačno je ta imenica nastala prema talijanskom adjektivu *sterile.*

**stoča, stočnik, stočnica, *stočnovati.* – U ARj je iz Habdelića, Vitezovića, Belostenca i Jamrešića zabilježen pridjev *stočan* (bijesan) i od toga izvedena imenica *stočnost* (bjesnilo, bjesnoća u stoke, osobito u pasa). Tanclinger donosi u svome rječniku niz riječi istoga podrijetla, a ARj ili ih nema ili su posve drugoga postanja i značenja:

s. v. cattività, tristizia: zloća, *stoča;*

s. v. fantasticare: *stočnovati,* vrtoglaviti, manenovati;

s. v. fantasticaria: *stočnovanje;*

s. v. protervo, malvaggio: zlotvor, lukavac, *stočnik* (ARj bilježi imenicu *stočnik* samo sa značenjem »čovjek, koji ima mnogo stoke«);

s. v. trincata: zloćudnica, *stočnica* (ARj pozna imenicu *stočnica* samo u značenju »čest srčanice, što viri iz stražnjega dijela kola«).

**stok.* – U Budinićevu prijevodu 36. psalma, što počinje »Noli aemulari in malignantibus«, rečeno je o grješnicima: »Mač i *stok* svi u buk grišni van izneše« (Pokorni psalmi, Rim 1582, str. 60) – Vulgata: Gladium eviganaverunt peccatores . . . – Imenica *stok* dolazi i u Budinićevu prepjevu pjesme zahvalnice, što su je Židovi zapjevali poslije prijelaza preko Crvenoga mora: ». . . . . topi, patanciju, sablje, *stoki,* strili . . . .« (ib., str. 94), no kako je prepjev vrlo slobodan, nema u Vulgati (Exodus XV) posve paralelnoga teksta, iz kojega bi se razabiralo, što upravo znači *stok.* Riječ je uzeta iz talijanskoga: stocco = oružje slično maču, no nije plosnato, nego kvadratno i na vrhu jako zašiljeno.

stoka. – Govoreći o oluji na moru veli Baraković: ». . . . vitrof svih *stoke* ob jedno dunuše, već ne bi utoke, plaf na bok nagnuše« (SPH XVII, 184). – U ARj je pod 2) *stoka* zabilježeno značenje »bolest bjesnila«, no s potvrdom samo iz našega doba iz Popovićeva rječnika; kada ne bi smetao plural, ta bi imenica – uzevši je dakako u općemu značenju »bijes, bjesnoća« – mogla pristati u Barakovićevo pričanje. Priličnije mi se čini, da je u Barakovića imenica *stoka* po postanju svome u vezi s glagolom *steći,* koji upravo u starih pisaca iz Dalmacije dolazi u značenju »doći, doletjeti, sletjeti, strčati« (v. ARj s. v. steći, g): to značenje vrlo dobro pristaje u pričanje o vjetrovima, koji »ob jedno dunuše, već ne bi *utoke,* plaf na bok nagnuše«. I imenica *utoka* ide po svome postanju u isti red, izvedena je očito od glagola *utećí:* od *stoke* vjetara plav nije mogla utećí, te su je vjetrovi na bok nagnuli.

**stoleć.* – U Držićevu *Dundu Maroju* (SPH VII, 287) veli Dživulin Peri na mušku obučenoj: »Za skrivana ćeš na drijevo?! A hoć govorit na *stoleću?*« Druge potvrde za tu imenicu ne znam, a u Držića joj značenje nije jasno.

**ston.* – P. Zrinski u *Opsidi sigetskoj* (pjev. I, strofa 101; SPH XXXII, 48) veli, da je Aleksandar Veliki znao, kako su Scite jaki, »kad se za *ston* jedan z njim rvali jesu«. U »Tomačenju imen i riči neznanih«, dodanom na kraju *Sirene*, rečeno je, da je ston »skala ili pristanišće«.

**stov.* – U zadnjoj strofi *Opside sigetske* veli P. Zrinski o svojoj pjesmi: »Ti, Bože, u svemu popivkinju ovu primi, po krvnomu ku popisah slovu, na boju, na domu, vode, kopnu, *stovu,* diku čast virnomu i staru i novu proudilj Zrinskomu i rodu njegovu«. Niti Jagić (Književnik III, 402) nije umio reći, što ta riječ znači.

stožer. – Ta je riječ u Tanclingera zabilježena sa značenjem, kojega nema u ARj: s. v. ruscello, canaletto d' aqua corrente, vir, vrulj, točišće, istočnik, *stožer,* potok, rivus – s. v. vena di aqua, vrutak, vruljica, *stožer,* fons.

strabiti se. – Za taj glagol sa značenjem »liječiti se« ima ARj potvrdu samo iz Mikaljina rječnika, a to osamljeno svjedočanstvo potvrđuje i Tanclinger s. v. guarire: ozdraviti, *strabiti se,* convalesco.

**strametiti se.* U Benetevićevoj *Hvarkinji* Goja sva u čudu pita Bogdana: »Bog daj, Bogde, ča je to? U č' si se obukal?« – a on joj kaže: »Ovo sam se *strametil* za buduć poklade . . . .« (Građa za pov. hrv. knjiž. VIII, 288). Malo dalje Dobra priča Perini, kako joj neka starica rekla, »da se je Fabricij *strametil* i da je išal na tanac nikamo«. (ib. 307). Značenje je jasno: preobući se.

stramota, stramotan. – U ARj s. v. sramota spominje se za južne krajeve izgovor *stramota* s potvrdama od Vuka za Crnu Goru i od Dubrovčanina Andrijaševića, no potvrdā za takav izgovor ima također u Kačića i Grabovca (Korabljica, Mleci 1760., str. 3 i 334; Cvit razgovora, Mleci 1747., str. 226, 243 i 252).

stražnica. – Za tu imenicu je zabilježeno u Tanclingera značenje, kojega nema ARj: elzo, parte del manico (guardia) della spada – grstnik, *stražnica* – capulus.

strganica. – ARj ima za tu imenicu, u značenju »neka slatka pogača«, potvrdu samo iz naših dana s Raba (zabilježenu od Kušara), no riječ je poznata već i Tanclingeru s. v. focaccia cotta sotto la cenere.

strgati. – U ARj je zabilježeno samo općenito značenje »strugati«, a u Vitezovićevu rječniku je taj glagol (osim s. v. radere, što se spominje i u ARj) zabilježen također s. v. tornare, dakle u značenju rada u

tokarskom zanatu. Uz glagol u tome značenju donosi Vitezović i niz derivata: strgár, strgac (s. v. tornator), strg, strgač (s. v. tornus), strgački (s. v. tornatilis).

strgulja. – Za tu imenicu ARj (u značenju: strgača, strugača, Schabeisen) nema potvrde starije od druge polovice devetnaestoga vijeka, no riječ je zabilježena već u Tanclingera s. v. grattaruola, grattacasia: ..... *strgulja,* mrvisirka, trvenica.

**strić.* – U Tanclingera s. v. cicogna uccello: bočan, *strić,* čaplja.

**stripati.* – Glagol je zabilježen u Tanclingera s. v. gridare, riprendere, objurgo, – dakle: koriti, kuditi.

**strn* (gen. strni). – Joso Krmpotić veli u pjesmi *Katarine II. i Jose II put u Krim* (str. 143):

Što već smrtno ne poblijediš,
što t' ne dave mrzle *strni*?

Značenje riječi je jasno: jeza, mravci, trnci – a u tome je značenju riječ zabilježena također u Šulekovu njem.-hrv. rječniku s. v. Schauder (strni me prođu, kad na to pomislim) i u Parčića u rječniku tal.-hrv. s. v. ribrezzo (ježnja ... ježurni, *strni*) i u hrv.-tal. rječniku (sa značenjem: brivido, raccapriccio).

strnuti. – Za taj su glagol u ARj zabilježena značenja: a) protrnuti, ukočiti se; b) smrviti; c) ugasiti. – Pričajući u *Opsidi sigetskoj,* kako su se turske straže po noći u zabuni među sobom pobile, veli P. Zrinski: Tri tisuće j' bilo Turak poginulo, v jamah, vodah tilo vnogih je *strnulo* (SPH XXXII, 96). U istom značenju (sagnjiti) dolazi taj glagol, složen s prijedlogom *o,* i u starijoj redakciji *Opside* sačuvanoj u rukopisu bečke Nacionalne biblioteke: Tri tisuće Turak bi tad poginulo ..... u jamah, u vodah vnogo *ostrnulo* (SPH XXXII, 357).

stuga. – U ARj je za tu imenicu zabilježeno opće značenje: mučnost, mučnina, muka, – s potvrdom iz osamnaestoga vijeka od Kninjanina P. Kneževića i iz naših dana iz Bosne. U Vitezovića je osim toga općega značenja (s. v. nausea: *stuga,* stuženje, gnjusenje, gnjus) zabilježeno još napose značenje: morska bolest (s. v. nausea ex mari: burkanje, burkanje želudca, *stuga*).

**stulica.* – U *Plaču Arijane* P. Zrinskoga rečeno je za Kupida: » ... al ,ſztulicze' oštre strile vpre mu v srce z tula mile ....« (SPH XXXII, 280). – Pričajući u *Opsidi sigetskoj* (ib. 179), kako je Radivoj, kada je

ugledao Juranića zarobljena od Turaka, odlučio sam udariti na Turke, veli Zrinski: »Jaki luk i strile kod sebe imaše, ... tad ‚ſztulicze' bile jednu v luk slagaše ....« Govoreći o jeziku Petra Zrinskoga Jagić je ostavio neriješeno pitanje, što znači riječ *stulica,* »kad nije niti strijela niti tulac« (Književnik III, 402). U *Plaču Arijane* je Kupido »stulice oštre strile« uperio u srce »z tula«, dakle iz tulca (ispor. u Vitezovića s. v. pharetra: tul, tulica ....), pa prema tome bi »stulice« bile upravo strjelice s pleonastičkim dodatkom »oštre strile«. – Još je teže sa stihovima iz *Opside:* Radivoj je imao uza se jaki luk i strijele pa je »ſztulicze bile« jednu (strijelu) stavio u luk i odapeo. Ne bih znao drugoga rješenja, nego da se »ſztulicze« ovdje čita »s tulice bile« t. j. iz tulca bijeloga (imenica *tulica* dolazi u tome značenju u naših starih čakavaca: u Bernardinovu Lekcionaru, u Tanclingera s. v. carcasso, u Vitezovića s. v. pharetra).

stupajak. – Ta je imenica u ARj spomenuta s. v. stupajac u istom značenju (mali, kratki stupaj, korak), i to samo iz Stullija, s bilješkom da su te riječi nepouzdane, načinjene jamačno od samoga leksikografa. No za postojanje imenice *stupajak* ima već ranije potvrda i u Tanclingera, iako u nešto drukčijem značenju, s. v. grado, scallina: lištvo, *stupajak,* štenga.

sud. – Za tu riječ bilježi Vitezović s. v. par značenje: dvojica, *bokor,* priklad, *súd.* Toga značenja nema u ARj, a nije u njemu zabilježena niti imenica **lihsúd* (u Vitezovića s. v. par impar, ludi genus) niti od nje izvedeni glagol **lihsúdati se* (u Vitezovića s. v. ludere par impar). Za *bokor* u značenju »par« ima ARj potvrdu samo iz Mikalje.

**sudu.* – Pričajući, što je sve vidio na Rabu u relikvijariju, veli Baraković: »Još ugljedom vidih *sudu* svetih kosti zadovolje ....« (SPH XVII, 352). – U građi sabranoj za ARj ima potvrda za oblik »svudu« (mj. svuda) u anonimnoga čakavca iz prve polovice sedamnaestoga vijeka (dakle suvremenika Barakovićeva) u prijevodu *Bogoljubnih razmišljanja svrhu muke Isukrstove* Mlečanina fra Michelangela (str. 54): »Desna (sc. noga) provri svudu vruljkom črljenim«. U starih naših čakavaca ima u riječima, što su izvedene od zamjenice sav < вьсь, ne samo obilje potvrda za početno *vs-* i *fs-*, nego i za nestanak početnog konsonanta *v* ili *f*: ispor. u ARj *sagdi* (s. v. svagdje), *sagder* (s. v. svagdjer), *sakako* (s. v. svakako), *sakamor* (s. v. svakamo). Nije li prema tome i u Barakovića »sudu« mj. vsudu? Tada bi se inače nejasna rečenica »ugljedom vidih *sudu* svetih kosti zadovolje« posve lijepo razumjela: Baraković je u rapskom relikvijariju vidio *svuda* dosta (»zadovolje«) svetih kosti.

sugreb, narodna djevojačka igra, opisana u Ilićevim *Nar. slav. običajima,* str. 261 (dodano je i pjesmicā, što se tom prigodom pjevaju). U ARj je za tu imenicu zabilježeno samo značenje: »mjesto, gdje pas, lisica ili mačka razgrebe zemlju, zatim kožna bolest, koja se po narodnom vjerovanju pojavi, kada tko nagazi na takvo mjesto«.

**suhegarje.* – U Vitezovića je ta riječ zabilježena u značenju suhoga svraba s. v. impetigo: suhi svrab, *suhegarje.*

sukač. – U Kanavelovićevu *Svetom Ivanu* Pelinko pripovijeda Rosindi, kako je radi nje »s česti hude probio strane neviđene, nepodnosne podnio trude«, tako da »skitajući se, satren *sukač* tuđijeh strana« nije imao mirna dana (osječko izdanje g. 1858., str. 350). Za tu imenicu su u ARj zabilježena dva značenja: kuhar (iz Vitezovićeva rječnika) i oklagija, tržnica (iz narodnoga govora Slavonije i Krajine), ali ni jedno ni drugo ne pristaje u Kanavelovićeve stihove. Bit će da je *sukač* nomen agentis načinjen od glagola *sukati* u značenju: bježati – ispor. ARj s. v. sukati, c, c), tako da bi »*sukač* tuđijeh strana« bio bjegunac, koji se pati skićući se po tuđini.

sukija. – ARj donosi za tu riječ (iz Vuka i Ivekovića) samo značenje: krpica, kojom se naboj u pušci pritvrdi. U Tanclingera je ta imenica zabilježena u posve drugom značenju s. v. palaggio i palazzo (dvorište, *sukija,* hižba, dvor, kraljev dvor) i s. v. pretorio, palazzo del podestà (*sukija,* knežija, sudčev dvor).

**sukurica.* – U *Kati kapuralici* Vlaha Stullija (I, 4 i II, 4) veli žena porugljivo mužu, da je on »sukurica«, »sukurica konavoska«. Ispor. u ARj (iz istočnih krajeva) imenicu *sukurdača* (babetina lajava, grdna).

**suminje.* – U Gazarovićevu *Skazanje života sv. Guljelme, kraljice ugarske* veli glavarica samostana Guljelmi, koja želi postati redovnica: »Poniženstvo tvoje, *suminje* tolikoj sfe dobro dostoje, hćerce mâ« (SPH XX, 301). – U Hektorovićevu *Ribanju* je rečeno, da »Marul Marko .... cića *uminja,* koje on imiše, i čista *živinja* svuda poznan biše ....« (SPH VI, 24). – Kako su u Hektorovića imenice *uminje* i *živinje,* što su izvedene od glagola *umjeti* i *živjeti,* uzete u značenju »znanje« i »život«, tako će u Gazarovića *suminje* prema glagolu *sumiti* (nakaniti, namisliti) imati značenje: nakana, namisao.

sunuti se, sunuće. – ARj nema za glagol *sunuti se* značenja, što je u Tanclingera zabilježeno s. v. avantare: hvaliti se, pohvaliti se, hvastati se, *sunuti se.* – Isto tako za glagolsku imenicu *sunuće nema* u ARj značenja, što ga Tanclinger bilježi s. v. avantamento: hvastanje, hvaljenje, pohvaljenje, *sunutje.*

**suposta.* – U *Komediji od Raskota* (Građa za pov. knjiž. X, 108 i 109), hoteći zatomiti u sebi strah, Rasko govori sam sa sobom: »A *suposta* ni me strah, ... Po tilo moje, a *suposta* ja ne ću, ja ne ću ovde umrit cić nikogar .....«

supraška. – ARj donosi tu riječ samo iz Vukova i Ivekovićeva rječnika (vrući pepeo s komadićima ognja), no potvrda za nju ima već u Tanclingera s. v. favilla: iskra, prhavka, *supraška.*

suprotivan. – Zrinski u *Opsidi sigetskoj* upotrebljava tu riječ kao prilog mjesta u značenju današnjega *nasuprot:* »Potle se silna dva viteza zgljedahu, kot dva orla siva *suprotivan stahu*« (SPH XXXII, 260) – »Na viteški medan nek sa mnom izajde, sebi *suprotivan* mene sama najde« (ib. 209). – U ARj nema potvrde za takvu upotrebu te riječi.

**surćilo.* – U Benetevićevoj *Hvarkinji* (Građa za pov. hrv. knjiž. VIII, 287) priča Goja, kako ju je neka starica naučila prirađivati tekućine i masti za čaranje i za njegovanje ljepote lica: »Kuha pak *surćila* u lušiji i moči skrlatnih pečic ter učini crljenila s malo aluma ....«

surdolama, surdoma. – U ARj je za imenicu *surdolama* (kaput od prosta sukna) zabilježeno, da se našla »samo u jednoj potvrdi«, i to u Rapićevim propovijedima *Svakomu* po malo, no znadu za nju i drugi slavonski pisci: »Tužnog mene, *surdolama* – i ona dost poderana!« (Turković, Život sv. Eustakije potlam primitoga krstenja, Osijek 1795, 288). Imenicu istoga značenja *surdoma* donosi ARj samo iz rječnika Vukova i Ivekovićeva, a i ta je riječ poznata također u Slavoniji osamnaestoga vijeka: »Meni je *surdoma* mila, bila vrućina il zima« – »..... gle namisto *surdome* kakve imade haljine« (Turković o. c., 233 i 236).

surina. – Za tu riječ donosi ARj cio niz značenja iz raznih krajeva našega naroda (vrst haljine, ime ptice, vrst grožđa, ime zemljišta, prezime), no nema značenja, što je zabilježeno u Tanclingera s. v. biondo: žutokos, žutovlas, plav, *surina.*

**susurka.* – U Benetevićevoj *Hvarkinji* se Nikola tuži, kako ima rđavu ženu: »..... spi do obida, obidva u postelji, po obidu dvi ure okolo rudim, tolikimi gostaricami, *susurkami,* vodami, smolami, ulji, masti i tanta horami, da pasaje depenture .....« (Građa za pov. hrv. knjiž. 281). – Riječ *susurka* poznata je u primorju i danas u značenju: mala limena posuda (O. Delorko).

**svelenjati.* – U Tanclingerovu rječniku je taj glagol zabilježen s. v. rotondare: okolišiti, uobliti, *svelenjati,* – što bismo danas kazali: zaobliti, zaokružiti, dati nečemu okrugao oblik. Po značenju nije lako taj glagol dovesti u vezu s pridjevom *svelen,* što je u ARj zabilježen sa značenjem: koji pripada cijelom svijetu, opći, sveopći, vaseljen, vaseljenski.

svijećati. – U Zoranićevim *Planinama* dolazi taj glagol u dva puta u značenju: »vijećanjem, savjetovanjem nešto odlučiti«: U pristol na nebi bog Venus i Ljubaf *sfećaše* u sebi (SPH XVI, 25) – Nesriću *sfećaf* svit spravi na me boja (ib. 78; ispor. i Štefanićevo izdanje *Planina,* str. 157). – U Tanclingerovu rječniku je taj glagol zabilježen u drukčijem značenju s. v. rispondere: odgovoriti .... *svećati* – i od toga glagola izvedena imenica s. v. risposta: odgovor, ... *svećanje.*

**štigac.* – U Tanclingerovu rječniku je s. v. flusso, corso di aqua zabilježeno; »naplou, *stigaç,* rekesia«. Kada ne bi bilo odrugud potvrde, po Tanclingerovu pisanju ne bi se moglo znati, kako se upravo ima izgovarati riječ »stigaç«, jer on u pismu ne razlikuje glasova, što ih mi danas pišemo *s* i *š c* i *č* (ispor. Rad 293, str. 262). Dr. Strgačić mi je priopćio, da se na otocima ispred Zadra (Dugi otok, Iž) i danas govori *štigȃc* (gen. *štigȃca*) i *štigajica.* Riječ je uzeta iz talijanskoga (stigazzo, stigaizza = razbijanje valova o obalu), a poznata je uopće u hrvatskim dijalektima primorja i otokā od Istre do Budve: štiga i šćiga, štigarica, štigajica i šćigajica; uz te imenice postoji u nas i glagol: štigat, šćigat, štigavat (tal. stigar) – ispor. Maver, Considerazioni intorno ad alcuni termini marinareschi (u Mélanges de linguistique et de littérature romanes offerts à Mario Roques, III, 154–157). Tanclingerov rječnik svjedoči, da je imenica *štigac* bila u našim primorskim stranama poznata svakako već potkraj sedamnaestoga vijeka (u građi sabranoj za ARj nije se našlo potvrde za tu riječ).

**štrumati, *štrunati, *štrumavac.* – U Tanclingera je zabilježeno s. v. assalire, assaltare: naskočiti, naripiti, *štrumati,* sunuti se, *štrunati* ... A s time su s. v. assalitore u vezi imenice: naskočnik, naripitelj, naskočitelj, *štrumavac.* I tu se – kao i kod imenice *štigac* – po Tanclingerovu pisanju ne bi moglo znati, da li se na početku ima izgovarati *s* ili *š,* no na otocima Ugljanu, Dugom otoku i Ižu, – prema priopćenju dra. A. Strgačića – govori se i danas: »šturmajmo na posal« i »štrumajmo na posal« u značenju: naglo navaliti na posao, naglo opremiti neki posao. Riječ je tuđa: ispor. tal. storno (mnoštvo, vreva) – sonare a stormo (zvoniti na uzbunu) < njem. Sturm (v. u Meyer–Lübka, REW s. v. sturm).

afijum. U ARj je s. v. *afijūn* zabilježeno, da arapska riječ *afjun* (opium) dolazi kod nas u naše vrijeme, a između rječnika samo u Vukovu. No za tu imenicu ima potvrda već u *Opsidi sigetskoj* P. Zrinskoga: *Afijuma* ljuljna jako se napije (SPH XXXII, 52) – Vsak dan *afijuma* jako se napije (ib. 316). – Ta je arapska tuđica preko turskoga (afjūn) došla i k nama i k Madžarima pa dolazi i u madžarskoj *Obsidio Szigethiana* Petrova brata Nikole (pars II, strofa 21).

alat, alatast. ARj bilježi imenicu *ālat* u značenju: crven konj, equus rufus (turski *al,* crven + *at,* konj) i od toga izveden pridjev *ālatast* (rufus). U Tanclingera su te riječi zabilježene u posve drugom značenju s. v. balio : hranitelj, *alat, alatast,* nutricius, – a dakako i posve su drugoga porijekla, jamačno su nastale prema talijanskom *allattare* (hraniti, dojiti).

àldomāš. Za tu je imenicu (< madž. áldomás) u ARj rečeno, da između rječnika dolazi samo u Belostenčevu i Jambrešićevu, no zabilježena je također u Habdelića i u Tanclingera (s. v. canata, s. v. mancia, s. v. riconoscimento).

àle. Za taj veznik (= ali) rečeno je u ARj, da dolazi samo u jednoga pisca (po svoj prilici Dubrovčanina) prošloga vijeka jedamput i sada u čakavaca, ali nema sumnje, da je ta riječ i u starije doba u zapadnim stranama bila dobro poznata, na pr. često dolazi u *Opsidi sigetskoj* Petra Zrinskoga.

alfirstvo. Za tu imenicu ima ARj potvrdu samo iz Kačićeva *Razgovora* s bilješkom, da je postala od njem. wahlfürstentum, a to je neispravno: naša je riječ bez sumnje u vezi s tal. *alfiere* (zastavnik; trkač u šahu), a to je opet arapskoga porijekla (ispor. Meyer-Lübke, s. v. fil).

argić. Za ime te ptice ima ARj potvrdu samo iz rječnika Mikaljina i Stullijeva, no po njihovu pisanju ne bi se moglo pouzdano utvrditi, da li se riječ ima izgovarati *ardžić* ili *argić.* U Vitezovića je ta imenica zabilježena s. v. cypselus i po njegovu pisanju bez sumnje bi se izgovarala *argić.*

**bastaš.* Za tu imenicu (< grč. βάσταξ) zabilježen je u ARj samo oblik *bàstāh* i *bàstāk,* a Tanclinger ima s. v. bajulatore i s. v. bastaggio: *bastaš.*

beduast. Za taj pridjev (sa značenjem: krupna tijela i zle ćudi) zabilježeno je u ARj po svjedočanstvu Pavlinovićevu, da se govori u Dalmaciji, a došla je riječ k nama iz turskoga jezika: bed-hu (zločud). No za tu riječ ima iz Dalmacije i starijih potvrda. Govoreći u *Korabljici* o »đigantima« veli Kačić za njih, da su to bili »neizgovorne veličine, moći

i jakosti ljudi, oholi, *beduasti* i veliki usilnici« (SPH XXVIII, 10). Grabovac, osuđujući roditelje zbog zločestoga odgajanja djece, veli za njih, da su »beduasti i zle svisti« (SPH XXX, 166).

běna. Za tu riječ je u ARj po Stulliju zabilježeno značenje: noctua, sova, dok je u Tanclingera ta imenica zapisana s. v. *beccazza,* bila bi to dakle šljuka. Bit će da je Tanclingerovo tumačenje ispravnije, jer je i u Parčića s. v. beccaccia zabilježeno: šljuka, *bena,* kljunača.

**bestan.* P. Zrinski veli u *Opsidi sigetskoj:* »Bat Petru pred vrati *z stotinom bestana,* kim lip red zadosti dan biše od bana« (SPH XXXII, 187). U Nikolinoj madžarskoj *Obsidio Szigethiana* (pars X, strofa 14) odgovara tome: száz kardal (= sto mačeva).

**biočuga.* U ARj je zabilježena samo muška imenica *biočug,* a Vitezović ima s. v. ansula: *biočuga,* kotačić, karičica od veruge.

Biokova. Za planinu Biokovo (u Dalmaciji blizu Omiša) zabilježen je u ARj ženski oblik *Biokova* samo iz Vukova rječnika, a za taj oblik ima potvrda već iz starijega doba. U *Razgovoru ugodnom* pjeva Kačić:

»Dokazuje s *Biokove* vila
od Dračnica mlada Vukušića,
da je turske glave odsicao . . . (SPH XXVII, 555) – i opet malo dalje:
»Razližu se brda i doline,
kako Juras piva i popiva,
nad Makarskom tvrda *Biokova,*
od šemluka i od puškaranja« (ib., 579).

bĭrić. Za tu imenicu (apparitor, lictor, sluga sudski, pandur, od tal. birro) ima ARj potvrdu samo iz rječnika Jambrešićeva i Voltidžijeva, i to iz obadva po kajkavskom izgovoru *č* mj. *ć,* a u Vitezovića je s. v. lictor zabilježen pravilni štokavsko-čakavski izgovor: birić.

**bitevan.* Za pridjev *bitevi* (< tur. bitevi, jednostavan, samotvor, solidus) zabilježeno je u ARj, da se ne mijenja po oblicima, a Tanclinger ima s. v. sodo, massiccio: *bitevan,* cil, kripak, solidus.

**blatula.* U *Ukoru od proždrlosti* (Aždaja sedmoglava, izd. 1768., str. 147) veli Došen »žderi«:

»Te ne znaš li, što je tilo?
To su jedne tralje blata
i mrcina na svit data.
O, *blatuli* i mrcini
tamni proždor službu čini.

Značenje je jasno: Došen zove *blatulom* tijelo ljudsko.

**bliti.* U *Opsidi sigetskoj* (SPH XXXII, 203) P. Zrinski priča, kako Deliman suzbijen iz Sigeta:

»Misli, što će *bliti* Rustan-beg oholi.
Ta moj big očiti bu li mu po volji?« . . .

Značenje je jasno: što će reći Rustan-beg, hoće li mu biti po volji očiti bijeg Delimanov. K. Pavletić (Nast. Vj. VII, 305) tumači *bliti* kao stegnuti oblik infinitiva *blijiti,* što se govori u ikavskoj čakavštini (ekavski čakavci govore *blejiti*). Ispor. u ARj s. v. blejati, 2), značenje: blaterare, blebetati. – Glagola *blejiti,* a niti *blijiti,* nema u ARj.

**blujem.* U Barakovićevoj *Vili Slovinci* dolazi taj prezent nekoliko puta: Vidih muža do pol naga, gdi ga *bluju* prve straže (SPH XVII, 140) – pakleni *blujem* gaj pokorom pokajan (ib. 188) – kraljevu polaču ti *bluju* i paze (ib. 198). – Značenje je očito isto kao u glagola *bljusti, bljudem* i *blusti, bludem,* za koje ima u ARj obilje potvrda iz dalmatinskih pisaca, pa upravo i iz Barakovića. Prezent *blujem* svakako je i po postanju u vezi s tim glagolima, no za infinitiv, koji bi odgovarao tome prezentu (bluti?), nije se do sada, koliko mi je poznato, našlo potvrde.

bljih, bljihati, bljihavica. Dok ARj zna samo za glagole *blihati, blihnivati, blihnuti* i deriv., Vitezović bilježi u toj grupi riječi konsekventno *blj-:* s. v. alluvies: *bljih,* povodnja, *bljihavica* – s. v. proluvies: *bljihavica* – s. v. proluvium, prolubium: *bljih* – s. v. vomere: bljuvati, *bljihati,* van suvati – s. v. vomitus: bljuv, bljuvotina, *bljih, bljihavica.*

**brazga.* U Tanclingera je zabilježeno s. v. aratro: ralo, *brazga,* aratrum. – ARj ima samo glagol *brazgati* (sulcare, brazditi, brazdati), a i to iz Tanclingerova prijevoda *Eneide.*

*bričak, *bričačić.* U ARj je imenica *bričak* zabilježena samo iz Stullija u značenju: mala britva (dem. od *brič*). Tanclinger ima tu riječ u posve drugom značenju s. v. brocca, vaso ti terra: testija, *bričak,* buklija, hrg, zaimak, – i od toga deminutiv s. v. brochetta: testijica, *bričačić,* buklijica.

budjeti. U ARj je rečeno, da glagol *budjeti* (u značenju: bdjeti) dolazi samo na jednom mjestu u jednoga pisca sedamnaestoga vijeka (Divkovića) možebiti štamparskom griješkom. Već sam u Radu 315, str. 33, iznio za taj glagol potvrdu iz Marina Držića, a ima za nj potvrde i u Zrinskoga u *Opsidi sigetskoj:* »listor o tom *budi* . . . da te ne oškodi kakov vihar zali« (SPH XXXII, 119), ...»listor o tom *budi,* da ti gdo ne vazme« (ib. 376).

**cakan* – vidi ovdje dalje s. v. ćulumak.

**civasti, *civit.* U prijevodu Psalama Luke Polovinića Bračanina (ed. P. Karlić u Djelima Jugosl. ak., XXVII) dolaze oblici *civasti, civit* mj. cvasti, cvit:

»... i *civasti* će od grada kakono seno zemlje« – Vulg.: et florebunt de civitate sicut foenum terrae (Ps. 71).

»Pravednik kakono palma *civasti* će... u dvorih kuće Boga našega *civasti* će« – Vulg.: Justus ut palma florebit... in atriis domus Dei florebunt (Ps. 91).

»... kakono *civit* od polja tako će *procivasti*« – Vulg.: tamquam flos agri sic efflorebit (Ps. 102)

»... svrhu njega stanovito *civasti* će posvećenje moje« – Vulg.: super ipsum autem efflorebit sanctificatio mea (Ps. 131).

čemeriti. Taj glagol (u značenju venenare, trovati) zabilježen je u ARj samo iz Stullijeva rječnika i označen kao slabo pouzdan. Ispor. u Vitezovića s. v. gangrena: vučac, gda se počne rana *čemeriti.*

**češva.* U Vitezovića s. v. glans iligna: *češvino* zrno, češljigovino zrno. – Ispor. u ARj česvina, češlja, češljiga, češljigovina.

**čez.* U Tanclingera s. v. spasimo: boli *čeza,* krč, grč, *čez.*

**čigir, *čegir.* Od te imenice (< madž. csiger) zabilježeni su u ARj samo oblici *čiger* (iz Belostenca i Jambrešića) i *činger* (iz našega vremena, između rječnika samo u Vukovu). Ispor. u Vitezovića s. v. foces: *čigir,* vino iz dropin ožeto – s. v. lora: vodnica, *čigir,* vodnjeno vino, *čegir.*

**činac.* U Vitezovića s. v. comicus: *činac,* šalnih činov skazitelj, glumac – s. v. comoedus: *činac.* Usto i deriv. s. v. comicus: *činski, činački* – s. v. comice: *činački,* šalno. – Je li već prije Vitezovića postojala u nas ta riječ, načinjena očito prema tal. attore, franc. acteur (< lat. actor)?

**činđa.* Ispor. ovdje dalje s. v. kobus.

**črediti se.* U *Opsidi sigetskoj* P. Zrinskoga: »... drugi u radoste z dundarom se *črede«* (SPH XXXII, 85) – »... dokle se v zemaljskoj vojski ljudi *črede«* (ib. 181). – Značenje je jasno: svrstavati se u čredu, u red.

**čučica.* Pričajući, kako je Ivan Kastriot, princip od Arbanije, dao svoje sinove kao taoce turskom caru, veli Grabovac, da se najmlađi Jure caru osobito svidio: »... ter ga čini sunetiti, to jest malo *čučice* pokratiti, i tako ga čini poturčiti« (SPH XXX, 263). – Značenje je jasno: *čučica* je dio muškoga spolnog organa, koji se kod muslimanskog obrednog obrezivanja »pokratio«.

ćulumak. U »Tomačenju imen i riči neznanih«, dodanom *Opsidi sigetskoj* (SPH XXXII, 297), zabilježio je Zrinski za tu riječ značenje: pik, cakan. Za *pik* ima ARj na osnovi jedine potvrde iz Belostenčeva rječnika značenje: nekako gvozdeno oruđe, – no iz Budinićeva prijevoda Psalama se pouzdano vidi, da je *pik* = koplje (v. Rad 315, str. 56). – ARj ima *ćulumak* samo u značenju: malen topuz.

**desetič*. U Vitezovića s. v. decimum: *desetič*, deseti put.

**destar*, **deštar*, **destrac*. U ARj zabilježen je samo pridjev *děstar* (tal. pridjev destro) u značenju: vješt. Posve je druga riječ imenica *destar* (od tal. imenice destro), što je ima Vitezović:

s. v. cloaca: *destar*, komornjak, sralnjak, – s. v. lasanum, vasculum in quo alvus dejicitur: *destrac*, komornjačić – s. v. latrina: zahod, *deštar*, komornjak. – U istom značenju je *destar* zabilježen i u Tanclingera (v. Rad 293, str. 264).

**deverilj*. U Vitezovića s. v. ferula: prička, *deverilj*, lopatka.

dibati. U ARj zabilježen je glagol *dibati* (prez. dibam) u značenju: vacillare, titubare, kolebati se, njihati se. U *Opsidi sigetskoj* dolazi taj glagol u istom značenju, no prezent mu je *dibljem*: »... neg sam (Deli Vid) *diblje* zada prohoda zmožnoga« (SPH XXXII, 366) – »... svitla joj su lica, *diblje* (zora) kot u plavi« (ib. 405). – U slavonskoj Posavini između Nove Kapele i Broda poznat je taj glagol u značenju: vrebati.

diklič. U Vitezovića je imenica *diklič* zabilježena samo s. v. adolescens fem.: mladica, divojčica, *diklič*, mladovica. – U ARj je s. v. *deklić* rečeno, da za tu riječ u Jambrešića i Voltidžija griješkom stoji, da je ženskoga roda (puella; serva, ragazzetta, mädchen). Jesu li doista svi ti naši leksikografi – ma i prepisujući jedan od drugoga – tako olako prihvatili, da *diklič* označuje djevojčicu, ako tome nije bilo traga u govoru njihova doba?

div. Zrinski u *Opsidi sigetskoj* priča, kako Deli Vid izlazi na mejdan Demirhanu: »Stuplja i Vid k tomu batrivim korakom ... k človiku *divomu* gre rezikat žitkom« (SPH XXXII, 260). – Amo ne će pristati značenje, što je zabilježeno u ARj s. v. 3. div: mirus, čudan, čudnovat (rečeno za Božje »besede i obêti«), nego će u Zrinskoga biti *div* = divlji, a pridjeva u tome obliku i značenju nema u ARj.

**dokleže*. Za taj stari oblik, od kojega se u čakavaca razvio *dokler*, nema potvrde u ARj, no zabilježen je u Vitezovića s. v. donec, donicum: dokle, doklam, *dokleže*.

**drgnuti*. U *Opsidi sigetskoj* (SPH XXXII, 131): »... dardu slugi svomu strgne (Kamber), na Vida vojvodu drči, da ga *drgne*.« – Značenje je jasno: ... da ga kopljem udari, ubije.

ćućkati. Za taj glagol ima ARj potvrdu samo iz Srbije, i to u dva različna značenja: raditi težak rad (motikom ili trnokopom), a i za jelo se govori, kad se tko dobro najede: »Nadućkao sam se«. No ta je riječ poznata i dalje u zapadnim stranama. U drami *Juditi,* što su je u drugoj polovici osamnaestoga vijeka prikazivali đaci franjevačke latinske škole u Slav. Brodu, Hanswurst priča o svojoj ženi, kako ona, kada oficiri dođu k njima u gostionicu, sjedne s njima za stol: »... ona s njima *ćućka.* Kad se napije, tako lagano pije kano paorska devojka, cura ili dikla ...« (Građa 27, str. 113).

dušmanluk. Za tu orijentalnu tuđicu ima ARj potvrdu tek iz devetnaestoga vijeka i samo u značenju: inimicitiae, neprijateljstvo, tur. *düšmenlik.* – U Grabovca dolazi ta riječ u posve drugom značenju: »1504. poče *dušmanluk* aliti erežija Ivana Kalvina. – 1517. poče *dušmanluk* aliti erežija Martina Luterana« (SPH XXX, 189) – »... monak aliti kaluđer svetog Bažilija, komu ime bijaše Serđo, ... odpade od svete vire i zakona Isukrstova, zagrli *dušmanluk* aliti erežiju neštorijana ...« (ib. 252). Očito je opće značenje neprijateljstva preneseno na opreke na vjerskom polju.

**dvorovine.* U Tanclingera s. v. stabili, robba ferma: *dvorovine,* praedia.

đačiti. Već iz Vitezovićeva rječnika sam u Radu 303, str. 23, iznio potvrde za *đačiti, đak, đakinja* u značenju canere, cantator, cantatrix, što ga nema u ARj. *Adrijanskoga mora Sirena* P. Zrinskoga svjedoči, da je glagol *đačiti,* cantare, bio poznat u knjizi i izvan rječnikā: »... v letu ptičice *dijače*« (SPH XXXII, 24) – »... sloveć lipo dosta ovo *dijačiše*« (ib. 67) – »... davori zibrani hrvacki *djačihu*« (ib. 87).

filar, filarić. Za imenicu *filar* (ženska crevlja, tur. filar) ima ARj potvrdu samo iz Vukova rječnika, da se govori u Lici, no riječ je zabilježena već u Vitezovića s. v. soccus pelleus: mestva, *filar,* – i deminutiv te imenice s. v. socculus: čarapica, kopitčac, mestvica, *filarić.*

**flačan.* U Vitezovića s. v. supellex linea: prtenina, prtišće, rubeno, *flačno* ruho. – ARj ima samo imenicu *flâke* (f. plur., rublje) iz Belostenčeva rječnika s Maretićevom bilješkom, da se u naše vrijeme govori po Hrvatskoj i Slavoniji.

glediti. U starijoj redakciji *Opside sigetske,* sačuvanoj u rukopisu bečke Nacionalne biblioteke, dolazi infinitiv *glediti,* za koji u ARj s. v. *gledati* nema potvrde: »... vitez Alaj-bega umoriti ne da, tuliko viteštvo *gledit* zapovida« (SPH XXXII, 342). – Po smislu se razabire značenje: čuvati, – a potvrđuje se to paralelnim mjestom u mlađoj redakciji *Opside*: »... ter viteza toga umoriti ne da, neg dostojno njega čuvat zapoveda« (SPH XXXII, 80).

goda. Tanclinger s. v. hora: sahat, *vrime.* – U ARj nema toga značenja.

**grabusati.* U Vitezovića s. v. rapere unguibus: *grabusati.*

grsnik. U ARj je ta imenica zabilježena samo iz Tanclingerova prijevoda *Eneide* sa značenjem: oružje. – Urednik rječnika Budmani je posve ispravno dodao, da je *grsnik* postalo bez sumnje od imenice *grst,* te bi pravo značenje bilo: ono što se može zgrabiti šakom, gršću. Za to starije, osnovno značenje donosi potvrdu Tanclinger u svome rječniku s. v. elzo, parte del manico della spada: *grstnik,* stražnica (no zabilježena je ta riječ u njega također s. v. pugnale).

gruda, grudati. U Tanclingera je za tu imenicu zabilježeno značenje, kojega nema u ARj:
s. v. ballottare, dar la balla in favore; purčati, *grudati,* suffragor – s. v. ballotta: purak, sačma, *gruda,* suffragium – s. v. ballottamento: sačmanje, purčanje, *grudanje,* suffragatio.

grudan. Za taj pridjev donosi ARj iz Šuleka i Pančića samo značenje: koji pripada grudima. U *Opsidi sigetskoj* se veli, da u nizu sigetskih junaka »telom *grudan* gre Stipan Golemi« (SPH XXXII, 105). Jagić (Književnik III, 195) izvodi taj pridjev (kojemu je značenje: krupan, golem) radije od imenice *gruda,* jer da je od *grądi,* bilo bi mu značenje »širokih prsa«. No značenje »krupan, golem« vrlo je blizu značenju »širokih prsa«, pa mislim, da bi pridjev *grudan* bio mogao nastati od imenice *grudi* (prsa).

**harčac.* U Tanclingera s. v. diffensore: bljuditelj, *harčac.* – ARj nema uopće te imenice, a niti s. v. *harac* nema značenja difensore.

henjati. Za taj glagol (< madž. henye, besposlen, lijen) zabilježeno je u ARj značenje: prestati, a Tanclinger donosi tu riječ ne samo s. v. desistere nego također s. v. stentare, faticare: mučiti se, truditi se, *henjati,* natezati.

hlinuti. U ARj ima za taj glagol (pf. od hlipjeti, hlepjeti, ardenter cupere) potvrda samo na jednom mjestu u pisca čakavca sedamnaestoga vijeka (J. Armolušića). U *Opsidi sigetskoj* dolazi taj glagol u jačem, agresivnijem značenju: »... tisuće ih (Demirhan) dvigne sobom, da j' strahovit, i z dvajsetsto *hline* Amirašen srdit (SPH XXXII, 211).

hodataj. Za tu imenicu (u značenju: conciliator, deprecator) ima ARj potvrdā do šesnaestoga vijeka. U *Opsidi sigetskoj* (SPH XXXII, 62) rečeno je za potomstvo (»narod«) Nikole Sigetskoga: »Sin tvoj mladi Juraj podigne ti ime, ... kot z praha feniks, znaj, narod ti se prime,

v mudrost, v čast, v *hodataj* rasteć vnogo vrime«. – Već je Jagić (Književnik III, 396) istakao, da *hodataj* ovdje mora da ima značenje apstraktno: proštenje, blagoslov. U starijoj redakciji *Opside* u rukopisu bečke Nacionalne biblioteke rečeno je mjesto toga: »... kod z pepela feniks tvoj se narod prime, mudrost, velik glas bu njihovo brime« (ŠPH XXXII, 326).

**homelije.* U »Tomačenju imen i riči neznanih« na kraju *Adrijanskoga mora Sirene* tumači P. Zrinski tu riječ: spečenja (SPH XXXII, 297).

**hotenoma.* U *Opsidi sigetskoj* kaže se za pijanca: »Jer po čem se spozna on od nime stvari, ki si *hotenoma* vas razum pokvari?« (SPH XXXII, 53). Riječ je načinjena prema glagolu *hotjeti* i prema tome joj je značenje: hotimice, svojom voljom (ispor. *nestanoma* prema *ne stati* = ne prestati). U starijoj redakciji *Opside* je na tome mjestu rečeno: »Ali čim se luči on od nime stvari, ki si *dobrovoljno* vas razum pokvari?« (SPH XXXII, 317).

**hrlo.* U opisu borbe sigetskih junaka s Turcima rečeno je u *Opsidi sigetskoj:* »Ali-Kurt mu vkani bok kopjenim *hrlom*« (SPH XXXII, 131). Jagić (Književnik III, 396) tumači značenje te riječi: rt od koplja. Ispor. u Belostenca s. v. *hrlec:* rilac, rilo, rostrum porci.

hrupati – ispor. ovdje dalje s. v. pohrupati.

**huz, *huziti, *huznuće.* Tih riječi nema u ARj, nego je u njemu zabilježen samo glagol *pohuznuti* (u značenju: zadjeti se, zapeti), a i to tek iz našega vremena s Krka. Tanclinger donosi obilno potvrda za riječi te grupe:

s. v. *scapuccio: huz, pohuz, pohuznutje;* caespitatio;
s. v. scapucciare: *huziti, pohuznuti,* pondriti, posrnuti, caespito;
s. v. sdrucciolamento: *huznutje,* popuznutje, *pohuznutje,* dotakanje, kotrljanje, lapsus;
s. v. sdrucciolante; *pohuzljiv,* labens;
s. v. sbrisciare; *pohuznuti,* popuznuti, labor;
s. v. sbrisciamento: *huzenje, pohuzenje,* puzenje, *pohuznutje,* lapsus.

**ikričnjak.* U Vitezovića s. v. panis secundarius, cibarius: priksijanac, prošćak, *ikričnjak,* domaći kruh – s. v. secundarius panis, cibarius panis: drugi kruh, stoli (sic), jistvinski kruh, *ikričnjak.*

**ipnja.* U Grabovčevu *Cvitu razgovora* je rečeno: »Istina je, da se sada naode u zakonu novome druge vrste idolatrije, to jest *ipnja* lakomosti . . .« (SPH XXX, 176). Ta je imenica u vezi s glagolom *hipiti,*

za koji se u ARj kaže, da je »nejasna riječ na jednom mjestu XVI. vijeka«, i to u Vetranića: »... putnik ki trudi i o trudu ki radi, taj *hipi* i žudi, da pikat ohladi«. – Svakako je značenje i imenice i glagola jasno: izriče se njima jaka, neobuzdana želja.

**ishustiti.* U *Opsidi sigetskoj* Bog naređuje arhanđelu, da pođe u pakao: »... ka j' najljuća dole, furiju *ishusti*« (SPH XXXII, 36). Na paralelnom mjestu starije redakcije *Opside* je mjesto toga rečeno: »... furiju ti jednu *zberi* ...« (ib. 301). Jagić se u Književniku (III, 396) domišljao, da *shustiti* znači valjda excitare (Stulli u rječniku za glagol *hustiti* bilježi doista značenje: podbadati). U posve drugom značenju dolazi u *Opsidi* glagol *zhustiti:* »Da b' Deliman ludi prvič ljubav pustil, bil bi meju ljudi vridniji glas *zhustil*« (SPH XXXII, 45). Zrinski je jamačno hotio reći, da bi Deliman bio stekao bolji glas, da se prije, ranije oteo ljubavi. – Ispor. u ARj *shustiti* u značenju: ščepati, spopasti, uhvatiti.

iskalati. Za taj glagol (u značenju: iscrpsti) ima ARj potvrdu samo iz našega vremena iz Like, no *iskalati* je zabilježeno već u Vitezovića s. v. exhaurire.

**isker*, **iskrce.* Za stari prilog *iskr* (blizu) zabilježeni su u Vitezovića – osim *iskr* – s. v. immediate također oblici *isker* i *iskrce,* kojih nema u ARj (za vokalno *r* piše Vitezović konsekventno *yr: iſkyr, iſkyrce,* tako da nema sumnje, da se po njegovu pisanju *iſker* ne bi imalo čitati *iskr* nego upravo *isker*).

**isplimiti.* Taj glagol, kojega nema u ARj, zabilježen je u Vitezovića s. v. exundare: *oplimiti, izplimiti,* zbuniti, uzbuniti, razlijati se izvan brigov, zbujiti. – Ispor. također s. v. exundatio: plima, bujica, bunja, bunjavica, *izplimenje,* razlijanje vode izvan brigov, vodotop. – Za *oplimiti* ispor. u ARj *oplimati* i *oplimiti* u značenju: narasti (o vodi) i poplaviti.

ispuljati. Za taj glagol ima ARj potvrdu samo iz našega vremena (M. Ružičić iz Srbije, B. Šulek), no riječ je zabilježena već u Vitezovića s. v. exhaurire: *izpuliti, izpuljati.*

**izluđenje.* Luka Polovinić Bračanin u prijevodu Psalma 37 veli: »... boci moji napunjeni jesu *izlujenja*« (Djela Jugoslav. ak. XXVII, 33) – Vulg.: lumbi mei impleti sunt illusionibus.

izvar. Ta je imenica zabilježena u ARj iz Mikalje i Stullija samo u značenju: bunar, puteus. U Tanclingera ima *izvar* posve drugo značenje s. v. vino guasto: vino šćetano, *izvar,* zavrljica, zavrelica.

izviskati. ARj donosi taj glagol samo iz Vukova rječnika u značenju: auspeitschen, flagris caedere (postalo metatezom glasova *k* i *s* od *izviksati*). – No ispor. u *Opsidi sigetskoj:* »... gdi god nebo grmi, rado tu i triska, i ban med ovimi, kako to *izviska*, Kurt-agi vrat zlomi« (SPH XXXII, 127), – i u starijoj redakciji *Opside:* »... kada nebo grmi, vreda ondi triska, i ban vadlje siče, kada im to *zviska*, tu Kurt-agi glava razdvojena mrska« (ib. 383). – Jagić (Književnik III, 396): taj je glagol sastavljen od *iz* i *viskati* (jubilare, exsultare); isnor. češki: výskati.

**jalđe*. U starijoj redakciji *Opside sigetske* govori sultanov zet Ruštan: »... ali *jalđe* moje naj gre mimo« (SPH XXXII, 409). Paralelno mjesto u kasnijoj redakciji glasi: al mâ *ruga* šalom neka ide mimo« (ib. 156).

jaliti se. ARj veli za taj glagol, da se (u značenju: simulare) nalazi samo u kajkavaca i Slovenaca, i donosi potvrdā za nj samo iz rječnikā. Ispor. u *Opsidi sigetskoj*, kako Ibrahim jadovito govori Pavlu Čeriju, koji, pozivajući se i na bana, moli, da mu poštedi život: »Ča prosiš cić bana, sam ban je razvalil, ... milost da b' ti dana, ž njom bi *se* neg *jalil*« (SPH XXXII, 77). Paralelno mjesto u starijoj redakciji *Opside* glasi: »Ku milošću prosiš, ban ju je razvalil, ... za te se moleći i ti ne buš *jalil*« (ib. 340).

jed (fem.). U Vitezovića s. v. addephagia: lakomost, velika želja k *jidi*. – ARj donosi za imenicu *jed* potvrdā samo za značenje: otrov i žuč, a izuzevši samo jedno mjesto iz Dositeja Obradovića imenica je svuda muškoga roda.

jednorožac. Za tu imenicu ima ARj potvrdā tek iz osamnaestoga vijeka, no riječ dolazi već u šesnaestom vijeku u Luke Polovinića Bračanina u prijevodu Psalma 21. i 28. (Djela Jugoslav. ak. XXVII, 18 i 23): »Shrani mene od ust lava i od rogov *jednorožca* poniženje moje« (Vulgata: Salva me ex ore leonis et a cornibus unicornium humilitatem meam) – »... i biti će drag kakono sin *jednorožca*« (Vulg.: ... et dilectus quemadmodum filius unicornium).

jedrenica. U Vitezovića s. v. antenna: prečnica, *jadrenica*. – U ARj je imenica *Jedrènica* zabilježena u značenju: »m. i f. (?) čovjek iz Jedreneta« (Adrianopolisa), – a i to samo s jednim primjerom iz narodne pjesme našega doba: »Štan'te malo, baše Jedrenice!«.

joktur. ARj ima tu tursku riječ samo iz Vukova rječnika (iz narodne poslovice) u značenju: nichts da, nihil est. – Ispor. u Ivanošićevoj *Pjesmi od junaćtva viteza Peharnika:* »... ne bi bižeć *joktur* izvozio« (SPH XXVI, 241). Uz taj stih je Ivanošić ispod teksta stavio bilješku: »Joktur izvozio, to jest: brez hasne i dobička domom ne bi se bil prazen povrnul«.

**jugozgorac.* U Vitezovića je u rječniku s. v. libs, ventus: *jugozgorc, jugozgorac.* – Na karti vjetrova u rukopisu Vitezovićeva rječnika »Ventorum nomina juxta graecam appellationem croatice tradita« (Rad 303, str. 11 i 17) zabilježena su za zapadni vjetar imena; »zapadnjak, večernjak, *zgorc,*« – a za vjetar jugozapadni: *»poldnezgorc,* libs« (od grč. λίψ, λιβός).

**kadijašćer, *kazijašćer.* U »Tomačenju imen i riči neznanih« na kraju *Adrijanskoga mora Sirene* zabilježeno je: *kadijašćer* ili *kazijašćer,* poglavnik popovski (SPH XXXII, 297). Zapravo je u turskom jeziku značenje te riječi: vojni vrhovni sudac.

kamiti se. ARj ima za taj glagol (u značenju: uvijek stajati na jednom mjestu, ćuliti kao kam) potvrdu samo od Pavlinovića, no riječ je poznata i u starije doba. U Grabovca je za tvrdokorna grješnika rečeno: »To t' se srce većma *kami*« (SPH XXX, 69).

kanap. Za tu imenicu ima ARj potvrdu iz osamnaestoga vijeka u značenju: mjera za zemlju, a u Kačićevu *Razgovoru* dolazi ta riječ upravo u značenju: polje, tabor. U borbi s Jurom Kastriotićem naredio je car Murat Feriš-paši, da čuva *kanap* (SPH XXVII, 261).

**kantarela.* U Luke Polovinića Bračanina rečeno je u prijevodu Psalma 59 (Djela Jugoslav. ak. XXVII, 50): »Moab *kantarela* ufanja moga« (Vulg.: Moab olla spei meae). – Ispor. u ARj s. v. *kantara,* ollae genus, ali s potvrdom samo iz Vukova rječnika i s dodatkom, da se govori u Crnoj Gori.

**karvan, *krampač, *krkavac, *krop.* Te su imenice zabilježene u Vitezovića s. v. corvus, a u ARj ih nema.

**karvaš.* U Vitezovića s. v. brachiale, brachii armatura: *karvaš,* zaščita ruke, oručnica. – Riječ je uzeta iz madžarskoga: karvas, Armschiene.

keča. ARj ima za tu imenicu (u značenju: gunja kostrutna ili od kostruti i vune izatkana) potvrdu iz našega vremena iz Srbije, no riječ dolazi već u *Opsidi sigetskoj:* »... na plećih mu britko *keča* zemlju brodi« (SPH XXXII, 84) – »Sečedi Mate znan gre s pisanu *kečU*« (ib. 104). – Riječ je uzeta iz turskoga (ispor. ARj s. v. keča i ćeča).

**kička.* U *Opsidi sigetskoj* je u opisu sultanova »konja harapina« rečeno: »... po suhoj glavici *kička* mu se toči ...« (SPH XXXII, 54 i 318). Već i madžarska riječ (üstök), što na tome mjestu dolazi u Nikolinoj *Obsidio Szigethiana* (pars II, strofa 33) po svome značenju pokazuje, da je *kička* deminutiv naše imenice *kika* (kosa, perčin).

klasan. Za tu imenicu (sa značenjem: mjesec lipanj) rečeno je u ARj, da dolazi samo u jednoga pisca sedamnaestoga vijeka, koji miješa čakavske i kajkavske oblike (Vitezović), a između rječnika samo u Belostenca i Jambrešića, tako da za nju ne bi bilo štokavske potvrde. No Kačić priča u *Razgovoru* (SPH XXVII, 116), kako je kralj bosanski Tvrtko »na 20 klasna« 1389. razbio cara Amurata, a u *Korabljici* (SPH XXVIII, 266) rečeno je, da je godine 812. »na dva klasna« cesar carigradski Mihajlo bio potučen od Bugara kod Drinopolja.

**klikavac.* Tanclinger s. v. cantore: pivalac, začinjavac, pojak, pivatelj, pivac, zapojnik, *klikavac.*

**kljikati.* U Vitezovića s. v. modulari: *kljikati,* žumboriti, prebirati.

**kobus.* U *Opsidi sigetskoj* ima za tu imenicu više potvrda: »... ter *kobus* složiše... sloveć lipo dosta ovo dijačiše« (SPH XXXII, 67) – »v *kobus* učan i *v činđu* igraše (ib. 194) – »udarajuć kobus ovo dijačaše« (ib. 330). – Na kraju *Opside* u »Tomačenju imen i riči neznanih« Zrinski je zabilježio: *Kobus, leut* ili inštrum. turski. – U ARj je ta turska riječ (kopuz) zabilježena s. v. kopus. O toj tuđici u slavenskim jezicima isp. Berneker, Etym. Wörterbuch s. v. kobuz.

kočak. U *Opsidi sigetskoj:* »... črn *kočak* cić dike za klobuk zadine« (SPH XXXII, 264) – »v sedlu sidijaše veliki car ravno, na glavi mu tanki tumben staše slavno, dvoji visi ž njega *kočak* lipo ravno« (ib. 318). – Značenje riječi se već po smislu razabire: junaci su za klobuk običavali zadjenuti perjanicu. Ispor. što priča o Nikoli Sigetskome Krnarutić u *Vazetju Sigeta grada* (izd. Gajevo, str. 45) i što se za nj kaže u glagoljskom rukopisu izdanom od prof. Ivšića (Starine 36, str. 421–422). – Riječ je to madžarska: u Nikolinoj *Obsidio Szigethiana* dolazi na tom mjestu (pars XV, strofa 14) »kochak«, a riječ *kocsag* u značenju perjanice bilježe i današnji madžarski rječnici. – U ARj je s. v. *kočak* zabilježena riječ posve drugoga postanja i značenja: košara, kobača, gdje se hrani živad.

**komornjak, *komornjačić.* Ispor. ovdje sprijeda s. v. *destar.*

**konča.* U *Opsidi sigetskoj:* »... jošće proti Turkom kad su vojevali, malo da ih *končom* nisu iskončali« (SPH XXXII, 48; ispor. paralelno mjesto u starijoj redakciji *Opside:* »... malo da zavsima nisu je skončali«, ib. 312) – »... ti s' dal *končU* gradom, ti potre zidine« (SPH XXXII, 118; ispor. paralelno mjesto u starijoj redakciji: »... ti uzimaš grade, ti tareš zidine«, ib. 376). Po smislu se vidi, da imenica *konča* znači: potpuno uništenje, skončanje. O prilozima *konče, konči* (saltem, tamen) ispor. Književnik III, 397, i Nast. Vj. VII, 308.

**kopičac.* U Vitezovića s. v. socculus: čarapica, *kopitčac,* nestvica, filarić. – ARj ima samo imenicu *kopica:* nazuvak, obojak, dokoljenica.

**korban.* U Vitezovića s. v. costae navium: *korbani.*

kostel. Ta tuđica (< lat. castellum) zabilježena je u ARj samo u značenju: grad, gradac. U Vitezovića je naprotiv zapisana s. v. delubrum i s. v. templum, dakle u značenju, što ga ima *kostel* u češkom i *kościół* u poljskom.

kostiš. Ispor. ovdje dalje s. v. *mekiš.*

kuljen. U Vitezovića je ta riječ zabilježena s. v. susceptor infantis ex baptismo: krstni kum, *kuljen.* ARj nema toga značenja.

**kupirta.* U prijevodu Psalama Luke Polovinića Bračanina (Djela Jugoslav. ak. XXXII) dolazi ta tuđica (< tal. coperta) u značenju kućnoga krova: »Bdil sam i učinjen jesam kakono merula u *kupirti*« (Ps. 101; Vulg.: ... sicut passer solitarius in tecto) – »Budite kakono seno *od kupirat*« (Ps. 128; Vulg.: ... sicut foenum tectorum).

**kuš.* U Tanclingera s. v. verme che rode le viti: *kuš,* robak, zavijača, gusinica.

lasniti se. U *Opsidi sigetskoj:* »... gdi *se* god veliki šereg Turak *lasni,* razganja je Zrinski« (SPH XXXII, 125). – Značenje toga glagola vrlo je dobro protumačio K. Pavletić (Nast. Vj. VII, 308): u čakavaca je *lasnet se* (ikavski *lasnit se*) isto što pokazati se, zasjati malo, laštiti se.

**li[je]ćati.* U *Opsidi sigetskoj* »mumak lipi« pjeva: »Zač bih se, o srića, na te potežčaval, kad mi s tobom *lića* vse, što sam ziskaval« (SPH XXXII, 68). – Kako Zrinski u pismu ne razlikuje glasova *č* i *ć,* pomišljao je Jagić, da je taj glagol u vezi s imenicom *lik:* sve mi s tobom dobiva lik t. j. ide mi za rukom (Književnik III, 397). Za *ličati* u tome značenju (figurare, effingere, formare) ima u ARj potvrda samo iz Stullijeva rječnika. Nije li možebiti u *Opsidi* »licha« prez. od glagola *lijećati,* te bi »z tobom lića sve« značilo: sve mi dolazi, dolijeće? Za glagol *lijećati* nemamo do sada potvrde, no mogao je nastati prema inf. *lijetati* i prez. *lijećem.*

**lig.* U *Opsidi sigetskoj* se kaže, da »Danda strah obhodi, *lig* da ga ne zgubi« (SPH XXXII, 199). Već je Jagić (Književnik III, 397) ispravno utvrdio značenje te riječi: samo (< lě i že), a za to značenje je K. Pavletić (Nast. Vj. VII, 308) iznio potvrdu iz današnje čakavštine: *lig* (u čakavskih ekavaca: *leg, leh, lehore, lehorice*) = samo.

**liniti se, leniti se.* U vezi s glagolom *linjati se* (gubiti dlaku) postoji u čakavaca u sjevernom hrvatskom primorju glagol *liniti se* i *leniti se* u značenju: ljuštiti se, na pr. o čovječjoj koži (K. Pavletić, Nast. Vj VII, 312).

*lozunika, *lozunikovina.* Za imenicu *lozunika* ima u ARj potvrda samo iz našega vremena s Krka i iz Istre, no riječ je u istom značenju (divlja loza) zabilježena već u Vitezovića s. v. labrusca: *lozunika,* divji trs, vinika, – i od toga s. v. labruscum, vinum ex labrusca pressum: *lozunikovina,* vinikovina.

**lukva.* U Tanclingera s. v. sceleraggine: *lukva,* lukavnost, stočnost, zloća.

**mafez.* U Vitezovića s. v. gossipium i s. v. leuconium: bumbak, tiptek, *mafez.*

mahat. Za junaka Harapa (Arapina) veli se u *Opsidi sigetskoj:* »... lanče dvižuć bojne spodoban je k hrastom al galije strašne k jarbolu *mahatom* (SPH XXXII, 193). – U ARj je pridjev *mahat* zabilježen samo iz našega vremena u značenju: mahast, pun maha, pun mahovine. – Jagić je »jarbol mahati« uzeo u značenju: omašan, velik (Književnik III, 398). Značenje toga pridjeva moglo bi biti u vezi s imenicom *mah* = sila, snaga.

mahija. O janjičarima, što ih je beg Rustan poveo u boj, veli se u *Opsidi sigetskoj:* »Pet tisuć jih biše, nut čudne *mahije,* vsi puške imiše spravni kot spahije ...« (SPH XXXII, 143). Amo nikako ne pristaje značenje »mađija«, što je za tu riječ zabilježeno u ARj. Po smislu bi posve dobro odgovaralo značenje: borba, boj (< grč. μάχη; ispor. βατραχομυομαχία).

majati se. O konjima, što u osvit dana dovoze kola Zorina, rečeno je u *Opsidi sigetskoj:* »... vsak se zmed njih *maje* kot zdaleka gora« (SPH XXXII, 151). – Jagić (Književnik III, 398) tumači to tako, da svaki konj kima glavom i prši grivom, jer »majati se« znači: tresti se, labefactari. – U Zrinskoga dolazi glagol »majati se« još i na drugim mjestima. U zadnjoj borbi pod Sigetom među drugim kršćanskim junacima »... tu *se* verno *maje* vitez Ištvan Oršić, pod kim paru zdaje Turčin Balbazović« (SPH XXXII, 272). U pjesmi *Uzdihanje k Odkupitelju na križu razpetomu* govoreći o Jehovi veli Zrinski: »Kak *se* suha pliva prema vitru *maje,* tak tebi protiva naše delo staje« (SPH XXXII, 295). – Prema tome će glagol *majati se* značiti: ići lakim korakom, njihati se, lelijati se (ispor. u ARj značenja s. v. mahati).

**majca.* Prije nego će početi borba s Turcima, govori Zrinski svojim junacima: »Nit ćemo pojt k harcu za ki uzrok mali, neg za žene, dicu, za vas puk ostali, viru, crikav *majcu,* ku smo obdržali ...« (SPH

XXXII, 101). U starijoj redakciji *Opside sigetske* rečeno je na tome mjestu: »... za viru kršćansku, ku smo obdržali ...« (ib. 362). – Prema tome je *crikav majca* = majčica crkva.

**manikovati.* U starijoj redakciji *Opside sigetske* (SPH XXXII, 415) na divanu kod Sokolovića govori Petraf vojvodama turskim: »Ne velim, da bismo ne zašli harcevat, ne velim ja ovdi zaludo *manikovat* ...« U kasnijoj redakciji je na tome mjestu rečeno: »... nit velim, da sid'mo tu ludo *mangovat* ...« (ib. 163). Glagol *manikovati*, kojega u ARj nema (no Vitezović ima s. v. otiari i *manjikovati* i *manjgovati*), očito je istoga značenja, što je u ARj zabilježeno za *mangovati*: stajati bez posla, dangubiti.

**markatunja.* Vitezović s. v. cotoneum, malum cotoneum: tkunja, dunja, kunja, *markatunja*, kutina.

maslak. U *Opsidi sigetskoj* dolazi ta imenica u vezi s vinom u značenju opojnoga pića: »... od *maslaka* rujna rano se opije« (SPH XXXII, 52) – »... Arslan pijan biše od vina *maslaka*« (ib. 53 i 317) – »... nigda od *maslaka* rano se opije« (ib. 316) – U ARj su s. v. *maslak* zabilježene neke biljke: datura stramonium – hyoscyamus – solanum nigrum (tur. maslak). Bit će da se koja od tih biljki upotrebljavala za priređivanje opojnoga pića. U takvome značenju dolazi ta riječ (»maʃzlag«) – uporedo s imenicom »áfium« – i u Nikolinoj *Obsidio Szigethiana* (pars II, strofa 21).

mastrin. Za tu imenicu (mastrin – ili mastrinj?) ima ARj potvrdu samo iz Ivančićeva glagoljskoga zbornika (»k psomь mastrinemь«), a izrijekom se kaže, da je riječ tamna i postanjem i značenjem. – Vitezović ima tu riječ zabilježenu s. v. hybris, hybrida: *mastrin*.

maštel. ARj donosi za tu imenicu (osobiti drveni sud, istoga postanja kao i mastel < tal. mastello) samo jednu potvrdu iz pisca osamnaestoga vijeka iz Drniša, a druge su potvrde iz našega vremena iz Like i Istre. U Vitezovića je ta riječ zabilježena s. v. culeus, culeum: brenta, *maštel* – s. v. labellum, labiolum, balneariolum: badnjić, krina, *maštelac*, *maštel*, čabrić kod dice.

matra. Tu riječ ima ARj samo s potvrdama potkraj devetnaestoga vijeka, a u značenju: hysteria, bolest materice i »bol vu štumigu« (t. j. stomaku, želucu), no riječ dolazi već u sedamnaestom vijeku u Benetevićevoj *Hvarkinji*. Izabela se tuži Bogdanu, da joj je mati nemoćna, i na Bogdanovo pitanje: »... ka joj je nemoć ...?« kaže mu Izabela: »Držim, da *matra*«. A liječe tu bolest kađenjem. Bogdan još poslije jednom veli: »Dubitam, da će *matru ličit*, a ne daju se znat ovi likari« (Građa za pov. hrv. knj. VIII, 302 i 304). Po kazivanju, kako liječe bolest Izabeline matere, bit će *matra* i u Benetevića, bolest materice.

mekač. Za tu riječ ima ARj potvrdu iz našega vremena iz Like u općem značenju: meso bez kosti, a u Vitezovića dolazi ta imenica s. v. sura: list aliti *mekač od noge.*

mekiš. ARj donosi, da se ta riječ u naše doba govori za meke orahe u Žumberku i u Crnoj Gori, a u tome značenju nalazi se ta imenica već u Vitezovića s. v. nux juglans, tenerum putamen habens: *mehkiš.* Uporedo s time je u Vitezovića zabilježeno s. v. nux juglans, durum putamen habens: *kostiš,* – a i za tu riječ ima ARj potvrdu tek iz kraja devetnaestoga vijeka.

**mled* (fem.). U Psalmu 118. u prijevodu Luke Polovinića Bračanina: »Drimala je duša moja cića *mledi*« (Djela Jugoslav. ak. XXVII, 106) – Vulg.: Dormitavit anima mea prae taedio. – U ARj je zabilježen samo pridjev *mledan* sa značenjem: macer, debilis.

mlopšćina. Za tu riječ ima ARj potvrdu iz M. Marulića, i to sa istim značenjem, što je zabilježeno s. v. *mloba* (slabost). Ispor. u prijevodu Psalma 102. u Luke Polovinića Bračanina (Djela Jugoslav. ak. XXVII, 89): »... on znal je *mlobšćinu* našu« (Vulg.: cognovit figmentum nostrum) – i dalje u Psalmu 138.: »... *mlobšćinu* moju vidili su oči tvoji« (ib. 121) – Vulg.: imperfectum meum viderunt oculi tui.

mrežnica. Za tu imenicu ima u ARj potvrda samo iz Šulekova i Popovićeva rječnika u značenju: Nervenhaut, Netzhaut des Auges. – Ispor. u Vitezovića s. v. cataracta: *mrižnica;* mrižna vrata; viseća vrata iz driva i železja složena, ka se spustiti i dvignuti za potribe mogu.

Mrnjavci. U ARj je ta riječ zabilježena samo sa značenjem: mjestance u Dalmaciji u kotaru imotskom, – i izrijekom je rečeno, da ljudskom imenu *Mrnjavac* nema potvrde. U Kačićevu *Razgovoru* od godine 1756., gdje se priča o »oficijalima principovim od krajine imoske«, rečeno je: »Od *Mrnjavaca* bi koluneo i guvernatur od oružja, od Grančića vojvode i koluneli, od Budalića bihu serdari, od Maršića serdari« (SPH XXVII, 34). – Već i gramatička konstrukcija »od Mrnjavaca« upućuje, da je Kačić time mislio rod, pleme Mrnjavaca, jer gdje govori o mjestu, otkale su vitezovi i oficijali bili, Kačić gotovo bez izuzetka upotrebljava prijedlog *iz,* a osim toga imena Grančići, Budalići, Maršići, što se spominju uporedo s Mrnjavcima, sve su to imena ljudi, a ne mjesta.

mrteljni. Za taj pridjev ima ARj potvrdu samo iz Belostenčeva i Jambrešićeva rječnika (u značenju: mortalis). U P. Zrinskoga *Adrijanskoga mora Sireni* ima za tu riječ obilje potvrda: »Turski car sileni ... vliče srd *mrteljni* k nam stekli orošlan« (SPH XXXII, 98) – »človik *mrteljni* kot rosa bižeća« (ib. 140) – »... vnožtvo *nemrteljno* još nad zrakom biše, sam Gabrijel verno k Sigetu hitiše« (ib. 267) – »... ako drivo tvoje moju dušu vozi, zač *mrteljno* moje i telo ne nosi? (ib. 283).

múka obojaka. U Vitezovića s. v. creura: *múka obojaka,* sridnja *múka.* – U Belostenca je s. v. creura zabilježeno: debela melja.

**muhtejilac.* U Tanclingera s. v. ascrocco, mangiator senza pagar: *muhtejilac* – scroccone che va scroccando a mangiare: *muhtejilac.*

**munjavina.* U *Epigrammata* P. Zrinskoga govori Atila o sebi: »... otoke sam krvne povsud sabljom činil, kot od *munjavine* svit me se j' ukloni!« (SPH XXXII, 292).

nabor. Za tu imenicu je u Vitezovića s. v. lacinia zabilježeno značenje, kojega nema u ARj: čipka, *nabor,* mirlić, frapa, frape.

nafrapan. Za glagol *nafrapati* (nakititi prišivenim šarenim komadićima) ima ARj potvrdu samo iz Vetranovića. Ispor. u Vitezovića s. v. segmentatus: nastrižen, franžat, potajkan, *nafrapan.*

**nakvičan, nakvičiti se, *nakvičstvo.* ARj ima glagol *nakvičiti se* (= nakičiti se, nagnuti se odozgo) s potvrdom samo od Pavlinovića. Ispor. u Tanclingera s. v. eminente: vrhoviti, *nakvični* – s. v. eminenza: *nakvičstvo,* vrhovitost – s. v. soprapendere: *nakvičiti,* impendeo.

nalog. ARj ima samo iz našega vremena (od Grupkovića) značenje: ono čim se voda zajazi, da se ne razlije, – s naročitim dodatkom, da se drugih potvrda nije našlo. – Od toga nije daleko značenje u Luke Polovinića Bračanina u Psalmu 31: »... u *nalogu* od vod mnozih« (Djela Jugoslav. ak. XXVII, 26) – Vulg. in diluvio aquarum multarum.

naočnica. ARj ima tu riječ samo iz Šulekova *Rječ. znan. naz.* (Okular, Okularglas). Ispor. u Vitezovića s. v. ocularia: očnice, *naočnice.*

*napokojni, *napokojno.* U ARj je zabilježen pridjev *napokojni* (= napokonji) s potvrdama iz starih pisaca, a za prilog *napokonje* (= zuletzt) donesena je potvrda samo iz Vuka. Ispor. u Tanclingera s. v. ultimo: *napokojni,* pokojni – s. v. ultimamente: *napokojno, napokom.*

**napoštu.* Potvrdā za taj prilog ima iz prošlih vjekova, osobito iz primorskih krajeva.

Poljički statut (Monumenta histor.-iur. IV, 82): »...hitrost ali himba ali privarka ka bi *napoštu* učinjena.« – Mošćenički statut (ed. Kadlec, Rozpravy České ak., tř. I, č. 53, str. 39): »... ki bi hoteći *napoštu* i po nezamaršćine pasal živinu po ljudskeh vinogradeh ...« – Potvrdā ima i u *Opsidi sigetskoj*: »... ne mnidu, da čeka nagla smrt *napoštu*« (SPH XXXII, 34) – »... daš mi ... vrutak vod *napoštu* bistrinom razigran« (ib. 68) – »... vsud staze oprosti, kud se gre na baštu, vse sprotu očisti rad pačke *napoštu*« (ib. 107).

U ARj nema priloga *napoštu,* a s. v. 4 pošta donesen je primjer iz Poljičkoga statuta i rečeno je, da se u njemu ne razabire značenje te riječi. Prevodeći Poljički statut na njemački (Wiss. Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina, XII Bd., 1912, str. 48) iznio sam mišljenje, da je *napoštu* nastalo prema tal. *apposta,* te sam tu riječ preveo njemačkim »absichtlich«. Poslije je i Kadlec u tome smislu shvatio *napoštu* u Mošćeničkom statutu (o. c., str. 39 i 57), te je u Slovniku uz tu riječ zabilježio: z ital. a posta, apposta, naschvál, schválně (tolik jako hoteći).

**nasluhavati,* **naslušavnik.* U Vitezovića s. v. auscultare: slušati, *nasluhavati,* prisluhavati, prisluhati – s. v. auscultator: *naslušavnik,* prislušavnik, prisluhavac – auscultatio: prisluhavanje, *nasluhavanje,* poslušavanje, prisluh.

**nastoran,* **nastorljiv.* U ARj ima potvrda za imenice *nastor* (mržnja, neprijateljstvo, progonjenje), *nastornik* (neprijatelj) i za glagole *nastoriti, nastoravati* (mrziti, progoniti). U *Opsidi sigetskoj* dolaze i pridjevi *nastoran* i *nastorliv*: »Ugri su . . . meju sobom vnoštvo jako *nastorlivo*« (SPH XXXII, 43; ispor. također str. 308) – ». . . poganin *nastorni* . . . (ib. 276). – Pridjev *nastoran* zabilježen je i u Vitezovića s. v. infensus.

nastrižen. U ARj zabilježeno je za glagol *nastrići* samo značenje: nonnihil tondere. – Ispor. ovdje sprijeda s. v. nafrapan.

**nasukrižan,* **nasukrižiti.* U Tanclingera s. v. attraversato: *nasukrižan,* transversus – s. v. attraversare la strada: zapričiti put; *nasukrižiti* put, transverto. – ARj ima samo priloge *nasukriž* i *nasokriž* (iz našega doba iz Like) i *nasukrižice* (unakrst).

**nazupka.* U Tanclingera s. v. scarpini, pedali: skofune, *nazubke.* ARj ima u tome značenju potvrde za imenice: nazuvak, nazuvka i nazubak.

**nemertučan,* **nemertučnost.* U Vitezovića s. v. intemperatus: brezredan, *nemertučan,* zaličan – s. v. intemperantia: *nemertučnost,* brezred, brezredje, brezrednost, zaličnost. – ARj ima iz Belostenca *nemertučljiv* (immoderatus, intemperans) i od toga imenicu *nemertučljivost,* a osim toga *mertuk* i deriv. *mertučje, mertučljiv, mertučljivost.*

nemilostiv, nemilošta. ARj ima za te riječi obilje potvrda u značenju: nemilosrdan, nemio – nemilost. – U Luke Polovinića Bračanina dolaze te riječi u drukčijem značenju: ». . . *nemilostivi* k tebi će se obratiti« u Psalmu 50 (Djela Jugoslav. ak. XXVII, 44) – Vulg.: *impii* ad te convertentur. I dalje u Psalmu 31: ». . . a ti si odpustil *nemilošću* griha moga « (ib. 26) – Vulg.: et tu remisisti *impietatem* peccati mei.

nemutljivo. U *Opsidi sigetskoj* se priča, kako car Suliman svoga »stričića« (strič*e*va sina) Petrafa »pošlje *nemutljivo,* da Đulu, grad tvrdan, podsede skrbljivo« (SPH XXXII, 57). – Jagić (Književnik III, 398) shvatio je »nemutljivo« u značenju: bez oklijevanja. Za pridjev *nemutljiv* (koji se ne muti, ne remeti) ima ARj samo jednu potvrdu iz Dubrovčanina S. Rose: »Urešen ... zdravjem *nemutljivijem*«. S tim jasnim značenjem pridjeva, gdje je i postanje njegovo od glagola *mutiti (se)* posve očito, nije lako dovesti u vezu značenje, što ga za prilog *nemutljivo* u *Opsidi sigetskoj* iznosi Jagić (»bez oklijevanja«), a ipak i starija redakcija *Opside* potvrđuje Jagićevo tumačenje. I ondje se drugim riječima kaže, da je sultan odmah poslao Petrafa: *»vadlje* odtud pošlje Petrafa *najprvo* Đulu da podsede« (SPH XXXII, 321).

*nerati, *nerač.* ARj ima glagol *nerati* u značenju: neriti, noriti, roniti, – no samo s jednom potvrdom (iz Kavanjina). – U *Opsidi sigetskoj* priča Zrinski, kako junak Klisurić u borbi s Turcima »ćuteć vrime smrtno jadovit *neraše,* paloš dvižuć moćno po njih udaraše« (SPH XXXII, 195). – Ispor. u Vitezovića s. v. urinare, urinari, sub aqua ire: *nerati,* pod vodom hoditi, nuriti – s. v. urinator: *nerač,* nurec. – K. Pavletić (Nast. Vj. VII, 308) veli, da se *nerat* i norit (= roniti) i sada govori u sjevernom hrvatskom primorju.

nestance, nestanoma. Za te priloge (u značenju: bez prestanka) ima ARj samo po jednu potvrdu (iz šesnaestoga vijeka), a u Zrinskoga dolaze ti prilozi češće: »... tugom sve većom *nestance* me trudiš« (SPH XXXII, 22) – »... *nestanoma* tužni človik gori, bolje bi veoma, da ga smrt umori« (ib. 45) – »... *nestanoma* u tom misal svoju trudi« (ib. 49) – »... *nestance* ziskuje tebe puk tatarski« (ib. 227) – »... plači moji gorki vir vse veći ter duboki *nestance* viju« (ib. 280) – »... nestanome va tom misal svoju trudi« (ib. 314).

**nesvjet.* U *Opsidi sigetskoj:* »... tul'ko bitje v *nesvet* Ugre je pomelo« (SPH XXXII, 57) – »... kak se pamet človičja obraća, ... kad v ruke delo vzet najveć se obića, tad mu gre u *nesvet* vas čin ...« (ib. 62). – Već je Jagić (Književnik III, 399) protumačio značenje te riječi: defectus consilii, desperatio, amentia, ineptia.

**novomahac.* U Tanclingera je ta imenica zabilježena s. v. barbatello (giovane che comincia metter la barba).

nuja. U ARj je ta imenica označena kao »riječ nejasna značenja i postanja«. U *Opsidi sigetskoj* ima za tu riječ potvrda, iz kojih se posve dobro razabire njezino značenje: »Srce tvoje slat ću Menetanu, da mu za lek *nuje* videć je prestanu (SPH XXXII, 134; ispor. ib. 390 taj stih u starijoj redakciji *Opside*: »... da mu *tuge* malo gledeći prestanu«) – »Deliman mahniti ... Kamilu vapiti poče po vsu zoru, *nuju* se obkiti

od čemera goru« (ib. 219). – K. Pavletić (Nast. Vj. VII, 216) veli, da se ta riječ i sada čuje u čakavaca u značenju: sjeta, tuga, dosada.

**njeg.* U Tanclingera s. v. carezze: *nig*, dragovanje, nigovanje.

**obeć.* U Vitezovića s. v. respublica: obćina, obćinstvo, obščina, *obeć.*

obličtvo. Za tu imenicu (isto što *obličje*) donosi ARj potvrdu samo iz jednoga pisca (Gazarovića), no ima za nju potvrda već i u prijevodu Psalama Davidovih Luke Polovinića Bračanina (Djela Jugoslav. ak. XXVII): »... lip *obličstvom* mimo sine človičaske« (Ps. 44), Vulg.: speciosus forma prae filiis hominum – »... *obličtvo* i lipota tvoja nastoj« (Ps. 44), Vulg.: specie tua et pulchritudina intende« – »... od Siona *obličtvo* lipote njegove« (Ps. 49), Vulg.: ex Sion species decoris eius.

obor. U ARj je za tu imenicu (»... kad se što obori, sruši, padne, propadne«) rečeno, da je nema u rječniku nijednom, a samo u tri knjige (Mrnavić, Kavanjin, Đorđić). I u Vitezovića je u rječniku zabilježena ta riječ s. v. demolitio: razor, *obor,* razorenje, oborenje, porušenje. – Bit će da ju je Vitezović čuo u sjeverozapadnim hrvatskim krajevima.

obot. Za tu imenicu (otok, oteklina) ima ARj samo jednu potvrdu (iz Kavanjina). U Tanclingera je zabilježeno s. v. infiatura: *obot,* nadutje. U njega ima potvrda i za glagol *obotiti (se)* s. v. enfiarsi, gonfiarsi, inlividirsi, tronfarsi.

obraćak. ARj donosi za tu imenicu jedinu potvrdu iz Belostenca, gdje je u hrv.-lat. rječniku s. v. *obračati* zabilježeno: malovrstnoga *obračka* človek, lisjak, palimbus. – U starijoj redakciji *Opside sigetske* se *obraćak* konja (okretnost, brzina) uspoređuje s brzinom šišmiša: »... kako vidovina dar mu konj letiše, ar je na *obraćku* kako šišemiše« (SPH XXXII, 310). U kasnijoj redakciji *Opside* glase ti stihovi: »... kako vidovinski dar mu konj letiše, vas spravan delinski, *obrtan* odviše« (SPH XXXII, 45). Ispor. u Vitezovića s. v. tolutarius equus: obrtan, dobroga *obraćka* konj.

**odjatiti.* U *Opsidi sigetskoj* Nikola Sigetski svjetuje svoga sina Jurja, neka se ne iznevjeri obiteljskim tradicijama: »... kot mlad oral leti, da činjenje tvoje mene ne *odjati* ...« (SPH XXXII, 111). – Jagić u *Književniku* (III, 399) tumači te riječi ovako: ne odmetni se od mene, kao što ptica ne ide od svoga jata. – Isti glagol i u istom značenju dolazi i u starijoj redakciji *Opside*: »I na vnoge probe spomeni se moje, kod oral goluba, da činjenje tvoje mene ne *odjati* ...« (ib. 370).

**odmutiti.* Taj glagol dolazi u Zrinskoga u značenju *odmamiti:* »Da b' neg htila ter mi srce vratila, ko si vkrala ali silom zgrabila, da s' je tobom, dobro znam, *odmutila*« (SPH XXXII, 29) – »Znam, da te nigdor ni, Težeuš, *odmutil,* neg razum nestalni od mene odputil« (ib. 283).

I u novije doba ima potvrda za glagol *mutiti* = mamiti. Ispor. u Kurelčevim *Jačkama* (str. 17): »Ti s' mene *mutila* i k sebi kučila i kot sladkim cukrom mene *primutila*«. Iako je u ARj s. v. *mutiti* spomenuto, da već Belostenec upućuje na značenje *mamim,* ipak je primjer iz Kurelčevih *Jački* ondje uvršten među primjere, u kojima se ne razabire pravo značenje glagola.

**ofurnik*. U Luke Polovinića Bračanina u Psalmu 108: »... iziskuj *ofurnik* sve blago njihovo ...« (Djela Jugoslav. ak. XXVII, 98) – Vulg.: scrutetur foenerator omnem substantiam eius.

ograš. ARj ima s. v. *ograš* (isto što *ograšje*) samo jedan primjer (iz Radnića). – Ispor. u Kačićevu *Razgovoru:* »... sedam glava odsikao biše pod Gabelom na *ograšu* prvom« (SPH XXVII, 559). U Grabovčevu *Cvitu razgovora*: »... sto iljada u tome *ograšu* raztrka se i razbiža« (SPH XXX, 263). – Primjer, što ga ovdje spominjemo iz Kačićeva *Razgovora*, uzet je u ARj kao potvrda za izgovor »ogras«. Za glas *š* piše Kačić redovno *ſc*, no nađe se u njega, ali znatno rjeđe, također *ſſ*, što se – uz redovno *s* – piše u Kačića još i za glas *s*. Tako se na pr. na istoj (300) strani izdanja *Razgovora* od god. 1759. osim »*ograſſu*« nalazi još nekoliko primjera pisanja *ſſ* za *s* i za *š*: svuſſu, iſſikoſce, jeſſu, arambaſſa, Gliubuſſani. Prema tome se Kačićevo pisanje »ograſſu« ne može uzeti kao potvrda izgovora »ogras«. – Naprotiv, Grabovčevim pisanjem »ograſcu« (izd. *Cvita razgovora* od g. 1747, str. 493) pouzdano se potvrđuje izgovor »ograš«.

omljeti. Za taj glagol (u značenju: oslabiti) ima ARj potvrdu samo iz našega vremena iz sjeverozapadnih krajeva, no glagol dolazi već u *Opsidi sigetskoj*: »... od rane *omliše,* proklinjajuć dušu z tela van pušćaše« (SPH XXXII, 341). Ispor. nom. verb. u Vitezovića s. v. deliquium: pomanjkanje, omamica, pomrknjenje, zamrtvljenje, *omljenje*, omilavica.

opahnuti. Za taj glagol ima ARj potvrdu iz Stullija (in alterius oculos impingere) i u istom značenju iz Vuka i iz čakavštine našega vremena, no riječ je zabilježena već u Vitezovića s. v. illidere leviter oculum: *opahnuti*.

opšaniti. Za taj glagol (u značenju: osramotiti, pogrditi) ima ARj potvrdā iz rječnika Habdelićeva, Belostenčeva, Voltidžijeva i Stullijeva. Riječ dolazi češće u *Opsidi sigetskoj* (SPH XXXII, 153, 170, 227, 254), a zabilježena je i u Vitezovićevu rječniku s. v. confundere alterum. – ARj izvodi taj glagol od *ob-šaniti* s dodatkom, da samome *šaniti* valjada nema potvrde i da će biti istoga postanja, kojega je i *švanjiti*. Međutim ARj donosi kasnije glagol *pšaniti* (psovati, grditi) s potvrdama iz Belostenčeva i Voltidžijeva rječnika, a u Vitezovića je zabilježen ne

samo taj glagol, nego također muški i ženski nomen agentis s. v. convitiari, psovati, *pšaniti* – s. v. convitiator, psostnik, *pšanac* – s. v. convitiatrix, psostnica, *pšanica*. – Nikako nije sretna misao dovoditi te glagole u vezu sa *švanjiti*.

oreb, orebica. Za *oreb* ima ARj potvrdu samo iz Kavanjina, po kojoj ne bi bilo sigurno, da li nom. sing. ne glasi *oreba*. Imenica *orebica* zabilježena je samo iz Stullija, a govori se u naše vrijeme u sjevernom primorju. – Ispor. u Vitezovića s. v. erythropus: gorska *orebica*, velika jarebica, siva *orebica* – s. v. glottis: jareb, kralj jarebički, *oreb*, jereb – s. v. perdix m.: jareb, *oreb* – perdix f.: jarebica, *orebica*.

orkul. U ARj zabilježeno je za tu imenicu (< tal. orco) značenje: neko strašilo nalik na mijeh, – a i to tek iz našega vremena s Raba. Tanclinger donosi posve drugo značenje s. v. vaso: *orkul*, lonac, – i od toga izvedeno ime zanatlije s. v. vasaro: *orkular*, lončar.

oručnica. U ARj je za tu riječ zabilježeno značenje: narukvica. – Ispor. sprijeda s. v. karvaš.

**osova*. U Vitezovića s. v. statura: višina, *osova*, uzrest, stan, stanost, kip.

ostojati. Za taj glagol donosi ARj (u značenju: odolijevati) samo jedan primjer. Ispor. u Grabovčevu *Cvitu razgovora*: »... vrag ne leži, sve nastoji, da mu koji ne *ostoji*« (SPH XXX, 158).

osvitoma. Za taj prilog ima ARj potvrdu samo iz Belostenca; riječ je zabilježena i u Vitezovića s. v. diluculo: o svitanju, o prvom svitu, *osvitoma*, v' zoru.

ošaliti. Od značenja, što su za taj glagol u ARj zabilježena u naše vrijeme iz Like, sjeverne Dalmacije i Bosne (u šali odgovoriti, ostaviti se šale, ugrijati), nijedno ne pristaje u *Opsidu sigetsku*. U Zrinskoga glagol *ošaliti* redovno znači *smrtno ozlijediti, ubiti, uništiti*: »... jer mu oštrom čidom tako vrat *ošali*, da se rasta duhom« (SPH XXXII, 72; ispor. s time u starijoj redakciji *Opside*: »... ar mu oštru čidu u grlo zaškali«, ib. 335) – »... jer i tvoje zloći vred će smrt *ošalit*« (ib. 78; u starijoj redakciji: »... i tebe smrt hoće, znam, skoro *ošalit*«, ib. 340) – »... od koga (sc. zrna iz topa) smrt britka nikoga *ošali*« (ib. 136; u starijoj redakciji: »... od koga smrt naglo vnogi su spoznali«, ib. 392).

Nikola Sigetski govori svojim junacima neka se čuvaju, da ih Turčin obećanjima ili zlatom ne zavede na izdaju: »... znam, bu se meštroval vsakojako va tom, da bi kak *ošalil virom ali zlatom*, ali da je norac ... ki Turkom veruje i zaufa na tom« (ib. 362; ispor. u konačnoj redakciji *Opside*: »... čim bi nas *skušaval* srebrom, zlatom ...«, ib. 102). I tu je glagol *ošaliti* veoma blizu značenju: uništiti, upropastiti.

**ošpit* i deriv. U Vitezovića s. v. amussis: prdija, *ošpit* – s. v. ad amussim: *ošpitoma, ošpitom* – s. v. amussitatus: *ošpitan, ošpitomicacan* (sic!).

ozdrilje. Za tu imenicu ima ARj potvrdu samo iz Barakovića. Ispor. u *Opsidi sigetskoj*: »... pak ga za *ozdrilje* Deli Vid popade i još drugom bolje prik ga rukom zade, on mu k rukam vadlje kako junac pade« (SPH XXXII, 261). – U ARj je za tu riječ s. v. *oždrijelje* zabilježeno samo značenje: ogrlica i uopće odjeća oko ždrijela, grla, – no u *Opsidi* bit će da je Deli Vid popao neprijatelja upravo za grlo ili oko grla.

**ozepka.* U Tanclingera s. v. buganza: vaška, rujba, *ozebka.*

ozimac. U *Opsidi sigetskoj* veli se za Juranića: »Juranić Lovrinac zastavu nosaše, ki, kad svoga konac vojvode bijaše, kako mlad *ozimac* v vojvodstvo stupljaše« (SPH XXXII, 106). ARj ima za tu imenicu samo značenje: ozima biljka, a to značenje ne pristaje u *Opsidu.* Bolje bi pristajalo, što je u ARj zabilježeno s. v. ozimak: junčić ili ždrepčić prve zime svoga života.

pahnuti. Za taj glagol u značenju: udariti, rinuti (u kojemu značenju dolazi i u drugim slavenskim jezicima) ima u ARj potvrda samo iz Kurelčevih *Jački,* no potvrda za to značenje ima i u *Opsidi sigetskoj:* »... vnoga lanča *pahne*« (SPH XXXII, 257) – »... tad rukom obojom Harapin zamahne, po šišku Vidovom vele jako *pahne* (ib. 261).

pajca. Za tu imenicu ima ARj potvrdu tek iz našega vremena s Raba (značenje: komine od grožđa), no već je u Tanclingera ta riječ sa istim značenjem zabilježena s. v. vinaccia, quello che resta della uva spremuta.

pajdaš. U *Opsidi sigetskoj* dolazi ta riječ u značenju: glas o pokolju u boju, a toga značenja nema u ARj. Pričajući, kako su kršćani pod gradom Palotom po noći napali i isjekli Turke, veli Zrinski: »... iz tristo jančarov dvajset ušlo biše, ki Arslanu takov *pajdaš* razglasiše (SPH XXXII, 51; ispor. u starijoj redakciji *Opside,* ib. 316: »... ki Arslanu takve novine glasiše«). – Poslije drugoga jednog sličnog pokolja paša »na konju proleće batriveći svoje: ... Gledajte, ča iz vas lupeži včiniše, gdi stoji dundar naš, ki pristupit smiše; sad njim pokaž'mo glas, koga ne znadiše, da znaju, da *pajdaš* vridno isplatiše« (ib. 71).

para. U Tanclingera s. v. lignaio, stirpe: kolino, rod, *para,* stirps – s. v. linea, parentado: kolino, *para,* traga, narod, rod, progenies. – Po Tanclingerovu pisanju »parra« se vidi, da je u toj riječi naglašeni slog bio kratak. – U istome značenju dolazi riječ i u *Opsidi sigetskoj*: »... hod'mo žitak dati tursku gubeć *paru*« (SPH XXXII, 263). – U ARj nema toga značenja.

pelena. Za tu imenicu je u ARj zabilježeno samo značenje: dječja pelena, a u Došena se i u odrasle čeljadi spominju *pelene:* »Haljine su indi dane za pokriti grdne rane, a ne da se tilo mami pod potrebnim *pelenami* ... A ti hoćeš, glavo hola, što ti nije koža gola, *s pelenami* da se mamiš, s kojim valja da se sramiš« (Aždaja sedmoglava, izd. god. 1768, str. 24).

pešćica. ARj ima za tu imenicu (koščica u voću) potvrdu samo iz našega vremena iz sjevernoga primorja. – Ispor. u Vitezovića s. v. acinus, acinum: pečka, *pešćica,* koščica u grozdju.

**pisker.* U Vitezovića s. v. chutra, chytra, chytron: lonac, *pisker.*

pitva. Za tu imenicu rečeno je u ARj da se našao jedini primjer u Poljičkom statutu, a značenje (napitak, napojnica) bilježi se s nekom nesigurnošću: »kao da je ...« Riječ je zabilježena i u Vitezovića s. v. potulentum: *pitva,* sve što se more piti, pilo.

**plas,* **plasar, plasati.* U ARj je zabilježen glagol *plasati* (u značenju: plamtjeti) samo iz Belostenčeva i Stullijeva rječnika, a deriv. *plas* i *plasar* uopće nema. Jedno i drugo je obilno zastupano u Vitezovića s. v. flagrare: *plasati,* sijati, sivati, žariti, žariti se – s. v. flagrans: goreć, *plas,* žaran – s. v. flagrantia: *plas, plasanje,* žar, sijanje – s. v. flamma; plamen, plam, *plas.* – Ispor. i u Tanclingera s. v. face, torcia: duplir, zublja, *plasar.*

**plaza,* **plazica.* Ispor. u Tanclingera s. v. lama di ferro: *plaza,* ploča gvozdjena, nazelnica, latva, pleh – s. v. lametta: *plazica.*

plivak. Za taj pridjev ima potvrda u *Opsidi sigetskoj:* »Bože, skrovni kako človečji su čini, v kih ufanje *plifko* vnogoga prehini« (SPH XXXII, 223). – ARj donosi potvrdu samo iz našega vremena iz Prigorja: za slaninu mladoga svinjčeta se kaže, da je *plivka* (locker), da se brzo raspline. U *Opsidi* je otprilike isto značenje, samo u prenesenom, duševnom smislu.

plov. Nikola Sigetski u *Opsidi* govori svojim vitezovima: »Kršćanskim razlogom htiste se zručiti, krvnim, težkim *plovom* dušom se lučiti« (SPH XXXII, 86; ispor. u starijoj redakciji *Opside*: »prolijavši svu krv dušum se lučiti«, ib. 347). – Gdje se priča o prolaženju turskih četa, rečeno je: »... tu Šingir kot u *plov* z Kenanom gredihu« (ib. 187). – ARj ima za imenicu *plov* značenja: plivanje, plovljenje, tijek, ronjenje. U prvom primjeru iz *Opside* očito je *krvni plov* = prolijevanje krvi, a u drugom će »u plov« značiti, da čete prolaze jedna za drugom, kao što protječe voda.

**pljahnuti.* Kada se u *Opsidi sigetskoj* Rustan narugao Tatarinu Delimanu, što je izmakao iz Sigeta, veli se, da »munjaja s prahom v dnu ni nagla onako, grom ni lumbarda v snu strahovita tako, srce v Tatarinu naglo *pljahnu* kako« (SPH XXXII, 204). Očito je *pljahnuti* po značenju isto što *planuti.*

**podnjeni.* U Luke Polovinića Bračanina u *Psalmima Davidovim* označuje se tim pridjevom (< podne) južni vjetar i podnevni demon. U Psalmu 77: »... prini vetar *podnjeni* s neba« (Djela Jugoslav. ak. XXVII, 68); Vulg.: transtulit austrum de coelo. – I dalje u Psalmu 90: »... ščitom okrili tebe istina njegova, ne ćeš se bojati ... djavla *podnjenoga* (ib. 81); Vulg.: scuto circumdabit te veritas eius, non timebis a ... daemonio meridiano. – U Vitezovića je za južni vjetar s. v. auster zabilježeno: smorac: *poludanac,* vetar *poludnevni,* zmorac, odmorac, zdolec, zdolc – s. v. notus, auster: *poldanjak, poludanjak,* jug, jugo, *poldnevnik.* – Ispor. i sliku vjetara (Ventorum nomina) u rukopisu Vitezovićeva rječnika (Rad 303, str. 17): iz te slike se vidi, da je u rječniku *zdolec, zdolc* krivo zabilježeno za južnjak, jer je to ime istočnoga vjetra (ispor. i s. v. subsolanus).

podsunčak, podsunčanik. Za te nazive istočnoga vjetra nema u ARj potvrde starije od Stullija, no već u Vitezovića je zabilježeno s. v. subsolanus ventus: zdolc, *podsunčenjak,* istočnjak.

podupsti. U *Opsidi sigetskoj* se pripovijeda, kako sultan krenuvši iz Carigrada» poda se *podube* s jakostjom prokljetom vode, gore, zide vsakojačkim mestom« (SPH XXXII, 53); ispor. u starijoj redakciji: »... ganjenje z vojskami vsako mu za rana, vode, gore, gradi iduć bihu dana, ib. 318). – ARj ima samo iz Dellabelle part. pas. *poduben* (incavato). Zrinski je u *Opsidi* očito hotio reći, da je sultan nemilom silom prolazio preko voda, gora i gradskih zidova.

**pohrupati.* U *Opsidi sigetskoj* se priča, kako se bore Demirhan i Deli Vid: »... dvojim Harap mahom Vidov ščit *pohrupa*« (SPH XXXII, 148; ispor. u starijoj redakciji: »... dvimi mahi Harap ščita Vidovoga na kuse raztepe«, ib. 402). – Belostenec ima s. v. allidere: *hrupam,* a ARj nema s. v. hrupati toga značenja, nego samo: grunnire, hrokati.

**pohuz, pohuznuti.* Ispor. ovdje sprijeda s. v. *huz.*

pojak. Za tu imenicu (dem. od *poj* = pjevanje) ima ARj potvrdu samo iz novijega doba iz Radičevića. U Tanclingera je ta riječ zabilježena u drukčijem značenju s. v. cantore: pivalac, začinjavac, *pojak,* pivatelj, pivac, zapojnik, klikavac, spivalac, – i k tome fem. s. v. canta-

trice: pivalica, začinjavica, *pojka,* bugarica, zapojnica. – Za fem. *pojka* (pjevačica) ima u ARj potvrda također iz Vitezovićeve *Kronike* i *Priričja.*

pomagran. ARj ima samo fem. *pomagrana* s potvrdom iz Belostenca. Ispor. u *Opsidi sigetskoj* (SPH XXXII, 68): »... z *pomagrani* puniš nidra, skut i ruke«. I u starijoj redakciji *Opside* (ib. 331) posve je isti instr. plur. »z pomagrani«, te bi prema tome u Zrinskoga nom. sing. bio *pomagran.*

ponudak. U *Opsidi sigetskoj* se govori o dobroti ruke Božje: »... često je velika i k nam priletila, dare do *ponudka* milošćom delila« (SPH XXXII, 99). – U ARj je imenica *ponudak* zabilježena samo iz Juridisch-politische Terminologie od g. 1853. u značenju: Anbot bei Lizitationen.

porcelana. U Vitezovića s. v. ostracum: klapunjka, frfura, *porcelana.* – U ARj nema toga imena školjke, nego je imenica *porcelana* zabilježena samo sa značenjem »porcelan«, i to iz našega vremena s Raba. – Za izgovor frfura ili furfura ispor. Rad 303, str. 24.

posjeda. U Tanclingera je zabilježeno s. v. quiete, riposo: pokoj, počivanje, *posjeda.* To značenje ima ARj samo iz Belostenca.

pospolitost. U ARj je iz Budinića zabilježen pridjev *pospolit* (opći, zajednički) s napomenom, da je iz češkoga pridjeva *pospolitý.* Od toga je pridjeva izvedena imenica, što je u Vitezovića zabilježena s. v. simultaneitas: *pospolitost.* Uporedo s time donosi Vitezović s. v. simul: skup, skupa, zajedno, *spolu.* Taj prilog je tek u nešto drukčijem značenju zabilježen i u ARj upravo iz Vitezovića s. v. indifferenter: *spol, spolu,* prez razlike, nerazlično. Ti su prilozi poznati dakako i u češkom (spolu) i u poljskom (spół, pospołu, wespół), ali ARj donosi za njih potvrde također iz Habdelića i Belostenca (*spol,* ukup, simul, una) i iz spomenika budimskoga arhiva izdanih u Glasniku Srp. uč. društva II/3 (iz g. 1710: *spolu*).

postaknuti. U Luke Polovinića Bračanina u Psalmu 38: »... *postače* srce moje u meni, i u mišljenju momu užgati će se oganj« (Djela Jugoslav. ak. XXVII, 34) – Vulg.: concaluit cor meum intra me, et in meditatione mea exardescet ignis. – ARj ima taj glagol samo iz našega vremena, i to u tranzitivnom značenju.

**poškaliti.* U *Opsidi sigetskoj* je u poruci, što je Zrinskome donose sultanovi poslanici, rečeno: »Listor o tom budi, da se ne *poškali* (t. j. tvoje ime), da te ne oškodi kakov vihar zali, z visoka kadgodi sriča što obali, na ništar dohodi kot iskra med vali« (SPH XXXII, 119;

ispor. to isto mjesto u starijoj redakciji *Opside*: »... listor o tom budi, da ti gdo ne vazme (tvoje ime), da se ne *poškali* z visoka tvô brime«, ib. 376). – Jagić (Književnik III, 400) misli, da je taj glagol istoga značenja kao *oskaliti se* t. j. zabosti skalu u tijelo (skala = Splitter). Ispor. u starijoj redakciji *Opside:* »Andrijaša Franka tu Rizman obali, ar mu oštru čidu u grlo *zaškali*« (SPH XXXII, 335). – Svakako je u gornjim primjerima iz *Opside* glagol *poškaliti* uzet u smislu: snažno udariti, upropastiti, uništiti.

**potajkan.* Za tu riječ su u Vitezovića zabilježena dva značenja. U prvom je redu značenje, što smo ga već spomenuli za *nafrapan* i *nastrižen,* i to se u Vitezovićevu rječniku nalazi s. v. segmentatus: nastrižen, franžat, *potajkan,* nafrapan – ispor. i s. v. segmentata vestis: nastrižena suknja, franžatnica, *tajkanica,* frapanica. Drukčije je značenje, ali još uvijek u vezi sa ženskim haljinama, zabilježeno s. v. succinctus: podpasan, podpet, *potajkan* – i s. v. succingere vestem muliebrem: *potajkati, podtajkati.*

potepati. U *Opsidi sigetskoj* se priča, kako je Deli Vid kroz neprijateljske redove prokrčio sebi put sabljom: »... ide macan k vodi, *potepan* vas krvjom« (SPH XXXII, 388). – U ARj je i s. v. potepati i s. v. potepsti zabilježeno iz Belostenca značenje: okužiti, okaljati, – no na jednom i na drugom mjestu označeno je kao nepouzdano.

**potor.* U *Opsidi sigetskoj:* »Hrvatom i Ugrom krvčica kipljaše, za turskim *potorom* desnice kipljaše« (SPH XXXII, 153) – »Marč z Mužom v jednom retko mestu sede, Apolo z *potorom* ne zna imat črede, v larmi rišma pismom ne će pojt u rede (ib. 167). – U ARj nema te riječi; značenje joj je jasno: uništenje (potor < potrti kao zator < zatrti). U drugom primjeru je Zrinski u stihove složio poznato prirječje: inter arma silent Musae (o riječi *risma* i *rišma* ispor. SPH XXXII, 20).

potruniti. U *Opsidi sigetskoj* se kaže za junaka Danda, da »živih Turak smrtom vnožinu j' *potrunih*« (SPH XXXII, 193). Amo ne pristaje značenje, što je za taj glagol zabilježeno u ARj: posuti trunjem ili čim drugim, što se može sipati. U *Opsidi* »smrtom je potrunih« znači očito: usmrtio, poubijao.

**prahački.* U *Opsidi sigetskoj* čete Zrinskoga spremaju sve za obranu tvrđave: »... k ognju drivje celo spravljaju i daske, salitar i žveplo, meštrije *prahačke* ...« (SPH XXXII, 107; ispor. isto mjesto u starijoj redakciji *Opside*: »... žveplo i šalitar, meštrije *prahačke* ...«, ib. 367). – Očito je »meštrija prahačka« umijeće, vještina praviti puščani prah.

preča. Za tu riječ (u značenju: praća) ima ARj potvrdu samo iz kajkavskih leksikografa Belostenca i Jambrešića. U Ivanošićevoj *Pismi od uzetja Turske Gradiške* zove djevojka Fatima orla, da joj priča o pokolju, gdje je krila svoja okrvavio, a ne treba se ništa bojati, jer »nejma ovom u bostanu dice, da se iz *preče* hitaju na ptice« (SPH XXVI, 246).

prednuti. Za taj perf. glagol prema imperf. prědati (timere, tremere) ima u ARj potvrda tek iz Stullija, a glagol je zabilježen već u Vitezovića s. v. inhorrere, inhorrescere: *prednuti,* osupnuti.

preći. Za tu imenicu ima ARj samo iz Vitezovićeva *Odiljenja* potvrdu stariju od devetnaestoga vijeka, i to u ikavskom obliku »prići«. P. Zrinski veli u predgovoru *Adrijanskoga mora Sirene,* da je »iz ugarskoga na hrvacki naš jezik stumačio »pjesmu svoga brata Nikole o Sigetu, da se »diče i raduju ostanki onih, kojim *prići* s banom Zrinskim Miklošem hrabreno, čestito i vridno večnu krunu u nebeskih zadobiše« (SPH XXXII, 19).

prihodnica. U *Opsidi sigetskoj* Nikola Sigetski pozdravlja zarobljenoga Alaj-bega: »... tebe drugim robom nisam prispodobil, neg kot gosta *prihodnicom* nudil« (SPH XXXII, 88; ispor. i u starijoj redakciji *Opside:* »... nego kako gosta *prihodnicom* častil«, ib. 349). Značenje je jasno: čaša dobrodošlica. – K. Pavletić (Nast. Vj. VII, 309) veli, da se i u naše vrijeme u čakavaca u hrvatskom primorju govori: pit za *prihodnju,* za *prihodnjicu* (samo – veli – ne zna pouzdano, misli li se time čaša ili osoba, kojoj se u čast pije, ili oboje). – ARj ima riječ *prihodnica* samo iz Jambrešićeva rječnika: fem. od prihodnik, advena.

**prikladnica.* U Vitezovića s. v. fabula: pričica, zmišljenica, *prikladnica,* prća, zmišljena pripovist, šalčica, bobica.

priložnik. Za imenicu *priložnik* (concubinarius) ima ARj potvrdu samo iz Velikanovića. Ispor. u Vitezovića s. v. concubinarius: *priložnik,* hotnik, pospešnik.

**priskavic. U Vitezovića* s. v. turdus viscivorus: *priskavic,* kvičelj, branjug.

**prislova, prislovlje, *prislovka.* U Vitezovića s. v. adagium: pririč, pritač, *prislovje,* mudra rič, *prislova, prislovka.* – Za *prislovlje* ima ARj potvrdu samo iz Stullijeva rječnika s naznakom, da se nalazi u glagoljskom brevijaru.

**prisluha[va]ti, *prisluhavac, *prislušavnik, *prisluh.* Ispor. ovdje sprijeda s. v. *nasluhavati.*

propastan. U Psalmu 91. rečeno je u prijevodu Luke Polovinića Bračanina: »Koliko poveličena jesu dela tvoja, Gospodine! Vele *propastna* učinjena jesu mišljenja tvoja« (Djela Jugoslav. ak. XXVII, 82) – Vulg.: ... Nimis profundae factae sunt cogitationes tuae. – ARj nema toga značenja za pridjev *propastan.*

**przmo*. U Vitezovića s. v. despectus: prkos, prkoč, *przmo*. – No uporedo s time ispor. s. v. despectus, despectioni expositus: *przmen*.

**sišati, *osišati*. U *Opsidi sigetskoj:* »... kako travica *osiša* u puščini« (SPH XXXII, 139) – »... do kolin *sišahu* jur vode v hendeku« (ib. 188). – Značenje je jasno: osušiti se, usahnuti; ispor. u ARj *osahnuti*, za koji glagol ima potvrda i u *Opsidi*: »... kod rosa pred suncem slava nam *osahne*«.

skrbnik. U Tanclingera je ta imenica zabilježena s. v. travagliatore sa značenjem, kojega nema u ARj: pečalnik, nebavitelj, *skrbnik*, dosadljivac, exagitator.

smetati. U Tanclingera *je* s. v. bisbigliare zabilježeno »*scmetati*, sussuror« i odmah usto s. v. bisbiglio »*smetanye*, sussurus«. Kako Tanclinger u pismu uopće ne razlikuje *s* i *š* (ispor. Rad 293, str. 262), moglo bi se po njegovu pisanju čitati također »šmetati«, no za takov glagol nema do sada potvrde, a s. v. *smetati* nema u ARj značenja, koje bi ma izdaleka odgovaralo talijanskomu bisbigliare ili latinskomu susurrare.

svinjak. U ARj su za tu riječ zabilježena značenja: svinjac i biljka sonchus oleraceus. U Benetevićevoj *Hvarkinja* je *svinjak* neka vrst obuće. Bogdan se tuži, kako je idući u grad poderao svoje *svinjake:* »...obuću, ku sam oderal simo hodeći po noći. Moje sam stavil nove *sfinjake*, kad sam išal iz doma, a sad jih nî ni ruba; al ča je daž bil, zač *sfinjaci* ne te mokrine, a kasno se spomenuh stavit jih u njidra, ter sam ovo sfe bičve oderal; da grem se obut, pokle sam jur u gradu, neka me ovako ljudi ne vide« (Građa za pov. hrv. knj. VIII, 255).

**svojarstvo, *svojba*. Od imenica, što su za oznaku rodbine izvedene od posvojne zamjenice *svoj*, donosi ARj: svojat, svojbina, svojstvo, svojta, svojtina. – Ispor. u Tanclingera s. v. cognatione: sfojstvo – s. v. parentella: traga, *svojba*, rodbina, svojstvo, *svojarstvo*.

**svojtnjak*. U Tanclingera s. v. aderente: *svojtnjak*.

svonjati se. Za taj glagol (u značenju: zasmraditi se) rečeno je u ARj, da ima potvrda samo u Budinića. Ispor. u Tanclingera s. v. amorbarsi: smraditi se, *svonjati se*, tabesco.

*svor, *svorčić, *svorljiv*. Za imenicu *svor* (značenje: uzao, čvor, čir) donosi ARj potvrdu iz rječnikā i iz našega vremena iz Dalmacije. U Tanclingera su osim te imenice (s. v. groppo i s. v. nodo) zabilježena i njezina derivata s. v. groppetto: uzlić, *sforčić* – s. v. nodoso: *sforljiv*, hrgav.

svora. Tu imenicu – u značenju *srčanica* – donosi ARj s potvrdom iz Belostenčeva i Ivekovićeva rječnika i iz našega vremena iz Žumberka. U *Opsidi sigetskoj* u starijoj redakciji dolazi ta riječ u značenju: uzda. Govoreći o svitanju zore veli Zrinski: »Ovo svoja kola pušćala van zora, gingava nje konja tiho ravna *svora*« (SPH XXXII, 404; ispor. u kasnijoj redakciji: »... tiha ravna *žnora*«, ib. 151).

svrijeti se. S potvrdama iz narodnoga govora našega vremena donosi ARj taj glagol u značenju: skupiti se, stisnuti se. U *Opsidi sigetskoj* se priča, kako je Islan pobjegao od Šikloša i donio Turcima crne glase: »... jedva j' duh prijimal, *svrla* mu se j' duša, dvi j' na glavi imal rane od paloša« (SPH XXXII, 90).

svrven. Jedina potvrda za tu riječ bila bi iz Zoranićevih *Planina:* »... iz vedra neba »sferueni« trisk iz sinja oblaka izpušćen Asela udri« (SPH XVI, 47). U ARj s. v. *sverutni* shvaćeno je »sferueni« kao štamparska griješka mj. »sferutni«, a tako je shvatio to mjesto i prof. Štefanić u svome izdanju *Planina.* Možebiti ipak nije krivo imao Budmani, kada je u SPH štampao »sfrveni« sa znakom pitanja.

šćapac. Za tu imenicu (i za dem. šćapčić) ima ARj potvrdu samo iz Nemanićevih Čakavisch-kroatische Studien (1883.), i to u značenju »quod extremis digitis comprehendi et teneri potest«. Vitezović ima tu riječ u nešto drukčijem značenju s. v. digiti rapaces: *šćapci;* ispor. s. v. digitis rapacibus eripere: *oščapiti, ušćapiti.* – U Habdelića i u Belostenca: *ščepci,* digiti, – a i iz našega je doba tu imenicu zabilježio iz Virja Fancev.

šćir. Za to ime biljke ima ARj potvrdu iz našega vremena, no zabilježeno je već u Vitezovića s. v. perdicium.

šćut. Za značenje te imenice je u ARj rečeno: »bit će zglavak«. Za značenje »os femoris«, što je u ARj zabilježeno iz Nemanićevih Čakavisch-kroatische Studien, ima potvrda već iz kraja šesnaestoga vijeka u Luke Polovinića Bračanina: »... ne u jakosti konja volju će imati, i ne u *šćutih* muža odražati će se njemu« (Djela Jugoslav. ak. XXVII, Ps. 146; ispor. Vulg.: ... nec in tibiis viri beneplacitum erit ei).

šegarija. Deliman pred sultanom poziva Turke, da se bore protiv Zrinskoga i njegovih vojvoda: »Ja se na to mogu pred tobom staviti, da ću ga sam moju ruku pogubiti, njega rusu glavu k nogam ti staviti i svu *šegariju* z Turak obaliti« (SPH XXXII, 164). – Ta imenica je u ARj zabilježena iz Mažuranićevih *Prinosa za hrv. pravno-povijesni rječnik* sa značenjem: šala, komedija u dobrom i u zlom smislu, no to

značenje ne pristaje u Delimanov govor. Na osnovi značenja, što se u ARj donose s. v. šega i deriv., nije lako reći, što znači *šegarija* u Delimanovu govoru. Po smislu bi pristajalo značenje: sramota, propast.

**šesajka.* Govoreći u *Vili Slovinci* o zadarskoj luci veli Baraković: »... brodi pristaju, galije i navi, vezane pri kraju *šesajke* i plavi« (SPH XVII, 74). – Očito je *šesajka* neka vrst brodice.

**šestaljka.* Tanclinger s. v. squadro: *šestaljka,* prdija, amussis. – Da se Tanclingerovo »perdia« ima doista izgovarati »prdija«, svjedoči pisanje Vitezovićevo s. v. amussis: »pyrdia«.

**šešljuskati, *šešljuskavac.* U Tanclingera s. v. gagnolare, parlar fra denti: *šešljuskati* – s. v. scilinguare: *šešljuskati,* blabošiti, balbutio – s. v. scilinguato: *šešljuskavac,* blabošav, barbora, tepavac, balbus.

šeza. Za tu imenicu donosi ARj potvrdu samo iz kajkavskih leksikografa Belostenca i Jambrešića, no riječ dolazi i u M. A. Relkovića: »... neka upregne moju gospodu konje u moju gospoju *šezu* (to jest hintov)« (SPH XXIII, 612).

šikar. Za tu riječ ima ARj potvrdu samo iz Novakovićevih *Srpskih narodnih zagonetaka* (1877.) i dodaje »bit će bič«. Riječ je svakako već u osamnaestom vijeku bila poznata i u Slavoniji. Relković, opisujući u *Satiru* »Komediju iliti veselu prikazu naravi«, priča, kako seljak čuje »od kandžija *šikare* pucati« (SPH XXIII, 166). I danas se za *šikar* zna u Slavoniji: to je tvrd predmet (komad kože, lima, čvor od konopca) pričvršćen na kraju kandžije, da kandžija bolje puca.

šikati se, šikanje. Za te riječi nema ARj značenja, što je zabilježeno u Vitezovića s. v. incedere, ad latus sese inclinando, declive incedere: rebriti se, *šikati se* – s. v. incessus: hod, razboran hod, težak hod; razborno, teško hođenje; *šikanje.*

šiljok. Ime toga vjetra je u ARj zabilježeno *šilog* i *šilok,* a Vitezović piše konsekventno »siłok« (= šiljok). Ispor. s. v. euronotus, euroauster: *šiljokjug,* zdolcojug – s. v. euroaquilo, caecias: zdolcosiver, *šiljoksiver.* I na Vitezovićevoj karti vjetrova (Ventorum nomina, v. Rad 303, str. 16) zabilježeno je: *šiljok, nadšiljok, podšiljok.*

**šiljom.* M. A. Kuhačević u *Evanđelju od pozdravljenja anđelska* veli: »Arkanđel Gabrijel ... bi poslan od Boga u grad galilejski, u Nazaret divi *šiljom,* kâ nadhaja od neba i zemlje sva četire kraja« (Magdićevo izdanje Kuhačevićevih djela s. a., str. 89). Nije li *šiljom* (prema glagolu *šiljati*) poslanik, glasnik?

**šipnica.* Budinić u Psalmima Davidovim (Rim 1582., str. 69): »A blaga su site u njih hranilnice, pune, vrhovite, kakono *šipnice*«. Ispor. Vulg. (Ps. 143): Promptuaria eorum plena, eructantia ex hoc in illud. – Očito je *šipnica* ili uopće plod šipkov ili samo kora od toga ploda, koja omata koštice, zrnca. – Ispor. u ARj s. v. 2 šipak pod f: imenica šipak (plod), jer ima mnogo koštica, dobila je značenje obilja.

**šiputika.* U Vitezovića s. v. vimen: škrobotina, *šiputika,* vezovina, žukva, liko.

šišak. U obilju primjera, što ih za tu imenicu donosi ARj, samo su dva s t. zv. pomičnim *a,* što se gubi u svim padežima osim nom. sing. i gen. plur. (»šiška« iz Stullija i »šiškom« iz Kavanjina). Ispor. u *Opsidi sigetskoj*: »... igra mu delinski perut k *šišku* speta (SPH XXXII, 141; ali u starijoj redakciji *Opside* na tom mjestu: »... kreljut k *šišaku* pripeta.«, ib. 396) – »... kapu pod škofijom mesto *šiška* ima« (ib. 193).

škalj. U ARj je za tu imenicu zabilježeno iz našega vremena značenje: veliki kamen, kamena stijena, komadi tučena kamena za posipanje ceste (od tal. scaglia). U Vitezovića je ta riječ s. v. *lubricitas, lubricum* zapisana u drukčijem značenju: fuz, *škalj,* gljisk, puz, spuz.

**škljenac.* U Vitezovića s. v. pessulus: kračun, zapornica, narba, kvaka, *škljenac.*

**škomljavina.* U Grabovčevu *Cvitu razgovora:* »K tomu drvu on poleti, mnoštvo vukov njeg obleti... *škomljavina,* skaču vuci« (SPH XXX, 122–123). Ispor. u ARj s. v. skomicati, skomlicati, skomnicati.

škraluh. ARj ima *škraluh* i *škraljuh, skraluh* i *skraljuh* – i to gotovo sve u značenju: skorup na mlijeku. – U Vitezovića je *škralup* zabilježeno s. v. glacies tenera.

**škrinadica, *škrlica.* U Tanclingera s. v. lodola, uccello: kukuljača, *škrinadica, škrlica,* vahuljača. – Ispor. u ARj s. v. škrlac (alauda).

škrnuč. U Vitezovića s. v. cuculio: svijak, svojak, *škrnuč.* – Ta je riječ u ARj zabilježena samo s. v. svijak, no Vitezovićevo pisanje nije posve točno preneseno: u Vitezovića je zapisano »skyrnuç« a to po njegovu pisanju sasvim točno odgovara izgovoru »škrnuč«.

**šljeprtak.* U Vitezovića s. v. hypenemium: šlaprtak, *šljeprtak.* – ARj ima samo *šlaprtak* (iz Vitezovića i Belostenca) u istom značenju: mućak, ovum irritum.

šmakan. Za taj pridjev (u značenju: tečan) ima ARj potvrdu samo iz našega vremena iz Like. Ispor. u Tanclingera s. v. saporito: *šmahan* – s. v. saporosamente: *šmahnostno, šmakno* – s. v. saporoso: *šmahno.*

**šmokljar.* Tanclinger je s. v. avaro zabilježio: lakom, skupoćan, lakomac, skupoćni, pohlepan, nedarežljiv, »smokgliar«. – Kako sam već sprijeda s. v. *smetati* rekao, Tanclinger u pismu ne razlikuje glasova *s* i *š,* pa bi se njegovo »smokgliar« moglo čitati i »smokljar«. ARj nema niti riječi *smokljar* niti šmokljar, a za riječ *šmokljan,* koja im je slična, ima potvrdu samo iz Vuka i Ivekovića, a i to u značenju: luđak, blesav čovjek.

šodo. ARj donosi taj adv. (< tal. sodo) iz *Ogledala temelja vire* (1759.) Emerika Pavića u značenju: temeljito, solidno (o propovijedanju Isusovu). No u istoga pisca u *Ručnoj knjižici za utiloviti u zakon katoličanski obraćenike* (1769.) dolazi ta riječ na mjestu, gdje nikako ne pristaje značenje, što je zabilježeno u ARj. Već u samom naslovu *Ručne knjižice* je rečeno, da joj je osim pouke obraćenika svrha »na srićno priminutje dovesti bolesnike i na smrt odsuđene« i »privesti na spasonošni zakon razdvojnike«. U vezi s time Pavić priča, da mu se 1761. dogodilo, da je u gostionici »od nikog razdvojnika *šodo* od spasonošnog zakona upitivan bio«. Pavić bez sumnje nije hotio reći, da ga je »razdvojnik« (shizmatik) u gostionici temeljito, solidno pitao o vjerskim pitanjima. Zanimljivo je, što mi je u vezi s time rekao prof. N. Žic, da se u Aleksandrovu na Krku riječ »šodo« upotrebljava u značenju »potiho, kriomice«, redovno uz neku primjesu lukavosti, pače i himbenosti. To značenje posve dobro pristaje za razgovor »razdvojnika« s franjevcem u gostionici.

**šorat.* U Tanclingera s. v. martello: *šorat,* mlat, čekić, kladivo. – Niti ovdje ne smijemo dakako zaboraviti, da Tanclinger u pismu ne razlikuje glasova *s* i *š.*

Žarko Muljačić

DALMATSKI ELEMENTI U MLETAČKI PISANIM DUBROVAČKIM DOKUMENTIMA 14. ST.

Prilog raguzejskoj dijakronoj fonologiji i dalmatsko-mletačkoj konvergenciji

(Primljeno na sjednici V odjela od 8. X 1960)

NAJČEŠĆE UPOTREBLJAVANE KRATICE

alb.	= albanski
alb.-rom.	= albanoromanski
AN	= antroponim
arum.	= arumunjski
balk.	= balkanski
bizant.	= bizantski
dalm.	= dalmatski
DAD	= Državni arhiv u Dubrovniku
dubr.	= dubrovački
h.	= hrvatskosrpski
lat.	= latinski
mlet.	= mletački
ngrč.	= novogrčki
nagl.	= naglašeni
nenagl.	= nenaglašeni
otv.	= otvoreni (vokal ili slog)
prot.	= protonički (vokal ili slog)
rag.	= raguzejski, predmletački romanski govor u Dubrovniku
rag.-mlet.	= raguzejsko-mletački (mješavina, hibridni oblici i sl.)
slav.	= slavenski (= hrvatskosrpski)
rom.	= romanski
TN	= toponim
velj.	= veljotski (krčkoromanski)
ven.	= venecijanski (= mletački, govor grada Mletaka)
vlat.	= *vulgarno latinski*
zatv.	= zatvoreni (vokal ili slog)

ARHIVSKE SERIJE:

Test.	= Testamenta de Notaria
Div. Canc.	= Diversa Cancellariae
Div. Not.	= Diversa Notariae

OSTALI ZNACI:

ə	= neodređeni vokal srednjeg reda
//	= znaci za fonološku transkripciju
[ ]	= znaci za fonetičku transkripciju
'ć, 'ǧ	= prepalatali (Lausberg), mediopalatali (Rohlfs)
á [	= nagl. *a* u otv. slogu
á]	= nagl. *a* u zatv. slogu
*pitra	= oblik koji se pretpostavlja
ä	= palatalno *a*,
á	= velarno *a*
ǧ	= dž

Napomena: Iz tehničkih razloga bilježi se glas į u lat. grupama kad su pisane velikim slovima znakom I.

KRATICE ČESTO CITIRANIH ČASOPISA I DJELA:

AA	= Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnografiju, Beograd
AECO	= Archivum Europae Centro-Orientalis, Budapest
AIF	= Annales de l'Institut français de Zagreb, Zagreb
AGI	= Archivio glottologico italiano, Torino
ALM	= Atlante linguistico mediterraneo
ALMA	= Archivum latinitatis medii aevi
AMSDSP	= Atti e memorie della società dalmata di storia patria, Zara
AMSIASP	= Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, N. S., Venezia
ASNS	= Archiv für das Studium der neueren Sprachen, Braunschweig
ASNPisa	= Annali della Scuola normale superiore di Pisa, Bologna
AR	= Archivum romanicum, Genève e Firenze
ASpDalm.	= Archivio storico per la Dalmazia, Roma
ASPh	= Archiv für slavische Philologie, Berlin
BSDIt.	= Bullettino della Società dantesca italiana, Firenze
BSLP	= Bulletin de la Société de linguistique de Paris, Paris
CN	= Cultura neolatina, Modena
ČMF	= Časopis pro moderni filologii a literatury, Praha
ČSJKZ	= Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, Ljubljana
DEI	= v. C. Battisti – G. Alessio
DLZ	= Deutsche Literatur-Zeitung, Berlin
EWuGr	= G. Rohlfs, Etymologisches Wörterbuch der unteritalienischen Gräzität, Halle 1930.
FEW	= W. v. Wartburg, Französisches etymologisches Wörterbuch, Tübingen
FR	= Filologia romanza, Torino
GSLI	= Giornale storico della letteratura italiana, Torino
GZMBH	= Glasnik Zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo
HG	= G. Rohlfs, Historische Grammatik der italienischen Sprache und ihrer Mundarten I–III, Bern 1949–1954.
IČ SAN	= Istoriski časopis Srpske akademije nauka, Beograd
ID	= Italia dialettale, Pisa
Idg. Jb.	= Indogermanisches Jahrbuch, Berlin
JF	= Južnoslovenski filolog, Beograd
JIČ	= Jugoslovenski istoriski časopis, Beograd
LBlGRPh	= Literaturblatt für germanische und romanische Philologie, Heilbronn (zatim Leipzig)
LN	= Lingua nostra, Firenze
MHJSM	= v. J. Gelcich; S. Ljubić
MLR	= Modern Language Review, Cambridge
NA	= Nuova antologia, Firenze
NVj.	= Nastavni vjesnik, Zagreb

PMLA	= Publications of the Modern Language Association of Amerika, Baltimore (zatim Menasha)
Prilozi	= Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, Beograd
Rass.	= Rassegna della letteratura italiana, Genova
RR	= Romanic Review, New York
RDR	= Revue de dialectologie romane, Bruxelles (zatim Hamburg)
RES	= Revue des études slaves, Paris
REW	= v. W. Meyer-Lübke
RF	= Romanische Forschungen, Erlangen (zatim Frankfurt/Main)
RH	= Romanica Helvetica, Zürich–Leipzig–Paris
RIEB	= Revue internationale des études balkaniques, Beograd
RIL	= Rendiconti del r. Istituto lombardo di scienze e lettere, Milano
Riv. Fil. Istr. Cl.	= Rivista di filologia e d'istruzione classica, Torino
RLaR	= Revue des langues romanes, Montpellier et Paris
RLiR	= Revue de linguistique romane, Paris (zatim Lyon, Strasbourg)
RJbuch	= Romanistisches Jahrbuch, Hamburg
RPh.	= Romance Philology, Berkeley and Los Angeles
SCL	= Studii şi cercetări lingvistice, Bucureşti
SEZ	= Srpski etnografski zbornik, Beograd
SOForschungen	= Südostforschungen, München
SR	= Studia romanica, Zagreb
SRAZ	= Studia romanica et anglica zagrabiensia, Zagreb
TCLC	= Travaux du cercle linguistique de Copenhague
VEI	= v. A. Prati
VR	= Vox romanica, Zürich
ZNF	= Zeitschrift für Namenforschung, München und Berlin
ZONF	= Zeitschrift für Ortsnamenforschung, München und Berlin
ZRPh	= Zeitschrift für romanische Philologie, Leipzig (zatim Tübingen)
ZA	= Živa antika, Skopje

UVOD

Pisati danas o davno izumrlom dubrovačkoromanskom (raguzejskom) govoru može se činiti u prvi mah smjelo, jer još uvijek ne raspolažemo nijednim cjelovitim tekstom na tom idiomu. Potrebno je napraviti sintezu dosadašnjih rezultata i pokušati riješiti barem neka bitna pitanja služeći se metodama suvremene lingvistike. Kako je lijepo rečeno, osnovni zadatak suvremene lingvistike nije toliko pribiranje nove građe – iako je i to važno – nego obrada i revizija dosad poznatog u svjetlu novih metodskih pogleda.[1]

Danas raspolažemo brojnim radovima u kojima su proučavani romanski elementi u našem i u susjednim jezicima, a stojimo i neuporedivo bolje, što se tiče dijalektoloških studija, i u Romaniji i u Slaviji. Jedna nova disciplina, balkanologija, nikla je zalaganjem K. Sandfelda, P. Skoka, M. Budimira i dr. Po prvi put proučene su konvergencije između genetički raznorodnih ali geografski blizih jezika in vivo, čime su dobiveni važni metodološki principi koji se, mutatis mutandis, mogu primijeniti i na studiranje odnosa sad mrtvih jezika.[2] Studije iz miksо-

[1] R. A. Hall Jr., »The Development of Vowel Pattern in Romance«, *Lingua* 4, 1954–55, 394.

[2] V. nekrolog Sandfeldu od L. Hjelmsleva, *Acta Linguistica* IV.

glotije mogu se danas vršiti s više teoretskih predznanja, bilo da se radi o procesu jezičnog miješanja romanskih govora međusobno, bilo da su u pitanju jedan romanski i jedan neromanski jezik. Konačno, zaslugom Praške škole, danas se može govoriti o dijakronoj fonologiji.[3]

Treba istaći da je najveći dio od radova koji se navode u bibliografiji pisan sa ciljem da se istraže slavensko-romanske jezične i kulturne veze. Veoma su rijetki pisci koji su se bavili strukturalnom analizom veljotskog fonološkog sistema,[4] a o raguzejskom sistemu nije pisano ništa.

Nastojat ću da u ovom radu sa suvremenih znanstvenih pozicija rečem nešto novo o dubrovačkoromanskom govoru. Pri tome ću se koristiti i neobjavljenom građom koju sam našao radeći od 1950. do 1959. god. u Državnom arhivu u Dubrovniku.

Na žalost, morfologija i sintaksa raguzejska ostale su izvan okvira ove radnje, jer nam tekstovi što se tiče tih problema ne mogu mnogo pomoći. To su stereotipni notarski i kancelarijski akti sastavljeni po ustaljenim formularima. Na žalost u Dubrovniku nisu sačuvani predlošci doneseni od stranke notaru i notarski koncepti.[5] Iako i tu moramo računati sa svjesnim ugledanjem u mletački jezični model, takvi bi nam dokumenti možda omogućili da saznamo nešto više o pluralu imenica, komparaciji, konjugaciji i dr. neriješenim pitanjima iz najranije romanske faze.[6] Spomenimo samo da se neki oblici ne mogu više smatrati lokalnima kad se zna da su postojali u 14. st., ako ne i prije, u raznim mletačkim govorima.[7] Jednako bi trebalo svesti na pravu mjeru Bartolijevo učenje o infiksu –ESC– kad znamo njegovu proširenost izvan Dubrovnika. Zbog navedenih razloga bit će teško napredovati na tim sektorima, ukoliko se ne pronađe neki raguzejski tekst, jer se iz dosad poznate građe naziru samo raguzejska artikulaciona baza i dio leksika koji je uvjetovan karakterom dokumenata.

Kad je riječ o raguzejskom leksiku, i tu su uglavnom bile studirane hrvatskosrpske posuđenice, često s malo obzira prema načelima lingvi-

[3] Usp. H. H. Christmann, »Strukturelle Sprachwissenschaft«, *Romanistisches Jahrbuch* IX, Hamburg 1958, 17–40, i L. Heilmann, »Origini, prospettive e limiti dello strutturalismo«, *Convivium* N. S. V., Torino 1958, 513–526.

[4] R. L. Hadlich sprema na univerzi u Michiganu dokt. disertaciju »A Phonological Reinterpretation of the Position of Vegliote«.

[5] Kao što su npr., sačuvani originali koje je, skupa sa službenom verzijom i s drugih 25 dokumenata, objavio G. Praga, o. 87.

[6] Usp. E. Gamillscheg, o. 24 i P. Skok, o. 149. Osamljen je Skokov zaključak, prema Dukljaninovoj grafiji, »in ripis marinis, quas Epidaurii lingua sua *laus* dicunt«, da se u nom. pl. očuvao finalni *s*; usp. P. Škok, o. 91, 214.

[7] HG II, 416–17 i R. Ambrosini, »Spoglio fonetico, morfologico e lessicale del Tristano Corsiniano«, *ID* XX, 1955, 57. Radi se o gerundima na *-ando* i kod glagola II i III lat. konjugacije. Time otpada jedna kategorija riječi gdje je, tobože, sačuvan velarni izgovor *c, g*, v. Bartoli, o. 1, II, 261: *çagandu, digandu;* ib. 378: *pengati* itd. Kako nije potvrđen *-are* i u infinitivu, radi se kod tih posuđenica o obliku, izvedenom iz 1. lica sing. prezenta. Usp. P. Skok, rec. 1 i), 455. – Za –ESC– v. Bartoli, o. 1, II, 392; HG II, 283–284.

stičke geografije, dok su veoma rijetko studirane romanske riječi kao dio sistema. Istina je da ćemo imati jasniju sliku kad bude izrađen veliki desiderat nauke, naš Glossarium mediae et infimae latinitatis[8] i kad budu proučeni s lingvističke strane svi dokumenti, bez obzira na kom su jeziku, iz naših primorskih arhiva, barem do god. 1500. Ipak, poznavajući teme dokumenata, sumnjam da će se naći refleksi svih važnih riječi.

Stoga se u ovom radu ne bavim raguzejskim leksikom leksikološki. To se i ne može dok se ne ustanove kriteriji po kojima se može znati da li je neka riječ raguzejska. Oni neće biti jednaki za ranija stoljeća, prije kontakta s mletačkim dijalektom, govorom moćne političke, ekonomske i kulturne sile s velikim prestižem, i za kasnija razdoblja. Tek kad budu poznate osnovne tendencije iz raguzejske dijakronije i povijesti jezika, moći će se s više sigurnosti reći što je u leksiku domaće i autohtono, što je importirano, a što je osebujan spoj prvog i drugog. Reagiranje supstrata na superstrat indikator je životnosti raguzejskoga koji uzmiče i »umire« na etape.[9]

Rad sam podijelio na sedam poglavlja.

U prvom ću poglavlju iznijeti metodska načela kojih sam se držao.

U drugom ću kritički prikazati historijat radova o pojedinim problemima raguzejske historijske fonetike.

U trećem će poglavlju biti govora o tekstovima na mletačkom dijalektu, pisanima u Dubrovniku od 1348. do 1363. god. Ukazat ću na pravopisne teškoće s kojima su se borili njihovi pisari.

U četvrtom poglavlju iznosim novu građu iz koje se vidi kakav je bio tadašnji dubrovački mletački dijalekat; osim toga – što je važnije – iz nje se nazire i stariji lokalni predmletački romanski sloj.

Peto poglavlje nastoji strukturalistički analizirati najvažnije probleme raguzejske dijakrone fonologije uvijek u vezi s funkcioniranjem sistema kao cjeline.

U šestom poglavlju nastojim ustanoviti položaj raguzejskog govora u Romaniji. Dajem osnove za periodizaciju buduće povijesti raguzejskog govora i zadržavam se na slavensko-romanskoj simbiozi i propasti raguzejskog govora.

U sedmom poglavlju ističu se naredni zadaci.

Na kraju su: bibliografija radova o dalmatskoj i istroromanskoj problematici od 1906. do 1959. god., popis ostalih važnijih upotrijebljenih djela, indeks citiranih riječi i tekstovi triju neobjavljenih testamenata iz sredine 14. stoljeća.

[8] Kad izađu historijski rječnik mletački (sprema ga G. Folena), talijanski (sprema ga Accademia della Crusca), novi etimologijski rječnici rumunjskog i albanskog jezika (sprema ih G. Reichenkron) i etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika P. Skoka, lakše ćemo se kretati po raguzejskoj fonologiji i leksikologiji.

[9] Na sličan će, ali ipak drugačiji način, izmicati u razdoblju od 15. do 17. st. mletački dijalekat pred književnim toskanskim u onim dubrovačkim dokumentima koji nisu pisani latinski ili hrvatskosrpski. Nastat će pokoja hiperkorektna forma (npr. *džonta* = gionta).

I. METODSKA NAČELA

Nekoliko mlađih dijakroničara istaklo je u zadnje doba da pojam »sinkroničnog sistema« u kome je sve povezano ne odražava u svojoj nužno shematskoj sažetosti totalnost jezika, jer će uvijek biti elemenata iz prethodnih faza, osobito iz zadnje, koji se nisu sasvim adaptirali sistemu odnosa karakterističnom za najnoviju fazu. Ti elementi imaju u našem slučaju prvorazredan značaj,[10] to više što se radi o dvama govorima koji koegzistiraju.

Sinkronična analiza može, uspoređujući ove forme i mletačke standardne oblike, utvrditi devijacije po kojima jezik dubrovačkih mletačkih dokumenata iz sredine 14. st. odudara od istovremenog jezika u gradu na lagunama. To se implicitno vidi iz sinkroničnog inventara dosad poznate i novopronađene građe (pogl. 4) gdje su baš takvi elementi, ako se apstrahira od ponekog lapsusa, dragocjen pokazatelj otklona i dokaz romanskog jezičnog sudara i miješanja. Ekskluzivni sinkroničar pronašao bi, osim brojnih leksema, koje mletački ne poznaje, i da je distribucija fonema različita (dubrovački tekstovi imaju, rijetko, poneki diftong i, češće, geminate i neke konsonantske grupe, koje u Mlecima u to doba ne postoje). Međutim, pogriješili bismo kad bismo od same sinkronične i komparativne metode očekivali rješenje svih pitanja koja nisu dosad bila riješena.

Tradicionalna historijska gramatika ustanovila bi često različite refleksе od istog latinskog etimona u dvama gradovima. Ona bi, uz pomoć lingvističke geografiie neke od tih razlika protumačila tako da se u Dubrovniku čuva starija faza koja je i u metropoli nekad postojala. Sve razlike, međutim, ne bi se mogle ni na ovaj način protumačiti. Onda bi se tražile paralele s talijanskim, furlanskim, rumunjskim i albanskim dijalektima (djelomično opravdane samo ukoliko se radi o zavičaju notara ili stranke) ili bi se pozvao u pomoć predrimski supstrat. No kad se radi o dokumentima koje su pisale domaće ruke i svega jedan stranac (iz Brindisija) (v. pogl. 3), takva tumačenja slabo pomažu.

U ovoj pravopisnoj i jezičnoj »zbrci« postoji ipak neki »red« i »logičnost«, te se studij tih odstupanja mora šire postaviti nego što to tradicionalna historijska gramatika običava. Ista razvojna linija nastavlja se u tekstovima 15. i 16. st., što izlazi iz okvira ovog rada.

Neka nam ovdje bude dopušteno anticipirati osnovne naučne rezultate do kojih smo došli.

[10] J. Fourquet, »Analyse linguistique et analyse phonologique«, *TCLC* 5 (1949), 44–45. V. i L. Heilmann«, Orientamenti strutturali nell'indagine linguistica«, *Rend. Acc. naz. Lincei, Cl. scienze morali, stor. e filologiche*, serie VIII, v. X, f. 3–4, Roma 1955; 155–156; id., »Origini, prospettive e limiti dello strutturalismo«, *Convivium*, N. S. v., Torino 1958, 525. A. Martinet koji nastoji zbližiti tradicionalce i strukturaliste priznaje važnost i »aberrances«, »faits marginaux«, »formes 'hors-système'«, što mu odobrava M. Wandruszka, *RF* 68, 3–4, 452.

Poseban tip mletačkog govora postojao je u Dubrovniku za vrijeme mletačke vrhovne vlasti i još barem 100 god. kasnije. U Dubrovniku gdje je importiran taj govor nije samo prevladivao vlastitu stariju fazu, nego je istodobno potiskivao i konačno potisnuo, negirajući ga ali negirajući ujedno i sebe, jedan istorodan, ali različit govor: dubrovačkoromanski ili raguzejski. Nije lingvistički problem koliki je bio brojčani odnos između Dubrovčana koji su govorili samo raguzejski i onih koji su naučili mletački ili hrvatskosrpski ili obadva ta govora koji su raguzejskom bili najprije adstrat da mu kasnije postanu superstratom. Učenje o romansko-slavenskoj simbiozi treba revidirati utoliko što romanska strana, posebno njen raguzejski dio, nije nešto što odumire jednako sebi, već je faktor koji se kroz devet generacija mijenja zbog mletačko-raguzejskog miješanja.[11] S druge strane, lokalni kolorit po kom se dubr. mletački razlikuje od istovremenog govora u Mlecima, ne može se shvatiti bez utjecaja raguzejskog i slavenskog. Imamo, dakle, u romanskoj komponenti nešto slično onome što se, po mišljenju nekih slavista, odvijalo u slavenskoj,[12] samo što usporedba nije ekvivalentna, jer su čakavski i štokavski (ili, po nekima, dva tipa štokavskoga) dio istog jezika, dok su mletački i raguzejski dva zasebna govora, dijalekti dvaju jezika, čak predstavnici dviju Romanija.

U sukobu između »čistog« raguzejskoga i mletačkoga nastalo je više hibridnih leksičkih elemenata. Ono što smo nazvali rag.-mlet. međusloj[13] nije, naravno, poseban jezik, već novi sloj naših posuđenica. Radi se o raguzeizmima koji su adaptirani fonološkom sistemu dubr. mlet. govora, ili, rječe, o venecijanizmima koji su primljeni u raguzejski, pretrpjevši promjene koje su zahvatale domaći fond.

Dokumenti koje smo istražili nastali su otprilike oko 150 god. nakon proširenja mletačke vrhovne vlasti na Dubrovnik. Treba naročito istaknuti da je mletačka vlast trajala u Dubrovniku uz neznatne prekide, od 1205. do 1358. god., i da prije toga nijedan dio naše obale nije bio pod tom vlašću kroz tako dug period. Tekstovi su pisani mletačkim govorom koji nastoji da se približi tzv. veneziano illustre. Kroz 153 godine imao je prilike svatko kome je trebalo da nauči mletački, pa tako i vlastela (barem pasivno), jer je vijećima predsjedao knez Mlečanin. Trgovci su od znanja mletačkoga imali velike koristi, jer je to bio trgovački jezik

[11] Teoretski o miješanju srodnih jezika v. M. G. Bartoli, »Un fait statistique expliqué par le principe que deux langues semblables s'influencent plus profondément que deux langues présentant moins de ressemblance«, *Actes du I Congrès International de linguistes, à la Haye du 10–15 Avril 1928*, Leiden 1928, 105–108, A. Rosetti, »Langue mixte et mélange de langues«, *Acta linguistica* V, 1945–49, 73–89; M. Pei, *Language for everybody*, New York 1956, 173–176; R. A. Hall, *Bibliografia della linguistica italiana*, 2. ed., No 6431.

[12] V. Rešetar, o. 250; M. Pavlović, rec. 250 a).

[13] V. zasad Muljačić, o. 362 i pogl. 5–6.

na Jadranu i u velikom dijelu istočnog Sredozemlja (Latinsko carstvo).[14] Početkom 15. st., prema svjedočanstvu de Diversisa, raguzejski su govorila još samo vlastela, i to na vijećima i na sudu. Vrlo je vjerojatno da su vlastela koje je u to doba bilo nešto preko tisuću ljudi[15] bila sačuvala taj jezik iz prkosa prema stranoj vlasti, ali moguće je da su ga sačuvala i iz klasnih razloga, da se i po jeziku odvajaju od pučana i seljaka. No vlastela su u to doba znala i hrvatskosrpski i talijanski. Bilingvni ili trilingvni bili su već u 14. st. i mnogi pučani dubrovački.

Vjeran svjedok toga jezičnog stanja jesu ovi tekstovi. Morfologija i sintaksa su im, uz male izuzetke, mletačke, leksik djelomično:[16] uz mletačke lekseme, nalazimo i raguzeizme i slavizme. Za prve je, u 15. st., velika vjerojatnost da su došli preko slavenskoga, osobito ako sadržavaju teške grupe, kakvih, po našem mišljenju, u to doba rag. govor više nema. Ima i slav. kalkova (*scomperare* = iskupiti). Ono što je ostalo od lokalnog rom. idioma, dosta je da se vidi u čemu rag. fonološki sistem odudara od mletačkoga.

Srednjovjekovni latinski jezik administracije i crkve djeluje na romanske slojeve, a stari crkvenoslavenski na slavenske.[17]

Dosadašnje gledanje[18] na problem simbioze ne može nas u potpunosti zadovoljiti, jer isključivati mletački iz simbioze u srednjovjekovnom Dubrovniku nije opravdano. Moramo, dakle, polaziti od metoda adekvatnih situaciji, dakle od novih metoda, a to nam je moguće, jer danas dijakrona fonologija raspolaže vlastitim metodama.[19]

Da li i u kojoj mjeri djeluju na razvoj glasovnog sistema i izvansistemski faktori, osobito je važno kad je riječ o Dubrovniku gdje se

[14] K. Sandfeld, o. 114, piše da je 1180. g., dakle prije Latinskog carstva, u Carigradu živjelo oko 80.000 Talijana, većinom Mlečana. Jasno je da su dubr. trgovci i pomorci morali po Mediteranu govoriti nekim poznatim jezikom jer nisu mogli zahtijevati da drugi poznaju njihov.

[15] A. Solovjev, »Le patriciat de Raguse au XVe siècle«, *Zbornik M. Rešetaru*, Dubrovnik 1931, 59–66.

[16] Namjerno ne spominjemo fonološki sistem. Distribucija fonema nije jednaka, što se nekada može vidjeti običnom usporedbom. Dubrovački Romani, koji su bili naučili mletački manje su osjećali sitne fonetske razlike u riječima kojih su im svi fonemi bili poznati u vlastitom jeziku (npr. *scudo/scuto*, jer imaju *erede* s primarnim *d*); obrnuto, rag. foneme, koje mlet. nije imao, osjećali su kao nespojive s mlet. normom kad su govorili mletački, te su ih kod leksema koje mlet. nije imao supstituirali najbližim mlet. fonemom.

[17] J. Hamm, *Staroslavenska gramatika*, Zagreb 1958, 198. U dubr. spomenicima *lubav, kniga* bez jotovanja. Bit će utjecaj raguzejskog koji prvotno, prije sudara s mletačkim, nije imao palatala uopće? Usp. i Rešetar, o. 252, 8, 49–50.

[18] Npr.: P. Skok, o. 121, griješi kad misli da samo dubr. vladike nose naušnice zvane *cercelli*, jer je pošao od postavke, da su u doba de Diversisa samo vlastela dvojezična i da prema tome nema Slavena koji znaju jedan ili oba rom. govora (Skok znanje mletačkog ne računa u bilingvitet), o. 121, 433, b. 21. Zbog istog stava preletio je podatak iz Đurđevićeve kronike da takve naušnice nose »persone civili« (dakle, i građani), razumljiv u vezi s mletačkim. U o. 139, 130–131, kazao je da su učeni Dalmatinci bili dvojezični sve do 19. st., samo nije jasno da li tu ubraja i Dubrovčane.

[19] P. Ivić, Dodatak *JF* XXII, Beograd 1958, 7–9.

sreće nekoliko jezika (i grčki u srednjem vijeku!). Radi se o prostoru koji je bio sastavni dio raznih političkih jedinica i prometnom gradu, luci, koji je sve prije negoli udaljen od prometnih putova. Mi ćemo nastojati, koliko se može, da sve jezične fenomene objašnjavamo unutarjezičnim faktorima, a tek zatim, ako ovi ne pomažu, i najbližim vansistemskim.

Pogledajmo sada, što vele najugledniji romanisti nove škole o djelovanju izvansistemskih faktora na neki jezik.

Osnovna je misao Martinetova, da se jezični sistemi realiziraju u vremenu i prostoru, a ne u laboratoriju.[20]

A. G. Haudricourt i A. G. Juilland idu tako daleko da kažu da bi neki sistem prestao da se razvija kad ne bi bilo vanjskih faktora.[21]

Na drugom mjestu A. G. Juilland ističe koristi od prevladivanja de Saussurove antinomije; dapače, samo će dijakrona fonologija, misli, omogućiti lingvistici da od opisne postane eksplikativna nauka.[22]

Mi ćemo stoga uzimati u obzir, uz tuđe a bliske sisteme, i druge sociolingvističke faktore, jer su jezične promjene funkcija neke cjeline, kulturne, ekonomske, društvene i političke.[23]

Dosadašnji istraživači sakupili su mnogo vrijedne građe i zapažanja deducirajući kakav je mogao biti raguzejski oblik iz hrvatskosrpskih posuđenica i toponima. Ta građa ima za njih skoro apsolutnu »valeur probante«, sa čime se ne bismo sasvim složili. Pri prelasku formiranog i izoliranog leksičkog elementa iz jednog jezičnog medija u drugi, raznorodni, ovaj biva nerijetko izložen razornom djelovanju pučke etimologije, kontaminacije, homonimije, fausse régression itd. To nije moguće gotovo nikad pratiti za srednji vijek, jer su skoro sve naše riječi kasno dokumentirane. Diskusiju o deformacijama pri prijelazu iz jezika u jezik načeo je A. Vaillant,[24] a kod nas je te probleme dokumentirano razradio V. Vinja.[25]

[20] A. Martinet, »Où en est la phonologie?«, *Lingua* I, 1947, 56, *L'économie des changements phonétiques*, Berne 1955, 89; id., »The basic hypothesis of structural linguistics is ... that no part can be understood except in connection with the whole«, About Structural Sketches, *Word* 5, 1949, 14.

[21] A. G. Haudricourt–A. G. Juilland, *Essai pour une histoire structurale du phonétisme français*, Paris 1949, 5–6.

[22] A. G. Juilland, A Bibliography of Diacronic Phonemics«, *Word* IX, 1953, 198–208.

[23] P. Guberina–M. Hraste–J. Hamm, o. 331, 275–276.

[24] A. Vaillant, o. 186, 248. »Enfin, les systèmes phonétiques du slave, du roman de Dalmatie et du vénitien différaient assez, et le passage d'un mot d'une langue à une autre nécessitait une transposition phonétique, qui pouvait s'accompagner d'une déformation ...«

[25] V. Vinja, o. 243, 225–226, A. Rosetti, »La phonologie et les changements phonétiques«, *Mélanges linguistiques*, Bucarest 1957, 91–95, i H. Weinrich, o. 348., 255–256. Za »pučku etimologiju« v. J. Orr, L'étymologie populaire«, *RLiR* XVIII, 1954, 71–72, 129–142.

Zbog tih razloga čini nam se mnogo značajnije odstupanje od mletačkih normi u samim našim tekstovima, npr. višestruko potvrđeni *sortór* »krojač« (baš zato što nema posuđenice!), nego problematična *mrkijenta* (kojoj predak nije točno ustanovljen, a *k* može biti i zbog asocijacije s bojom *mrk*), jer ta posuđenica, zbog *-en-* ne odveć stara, znači »donji sloj kamene obale« koji je izložen moru te se po *tamnoj* boji razlikuje od ostalog krša, osobito ako se gleda izdaleka.[26]

Posuđenice su izložene djelovanju fonološkog (i semantičkog, koji nas manje zanima) sistema jezika (dijalekta) u koji ulaze, a s druge strane, mogu i same izazvati promjene u fonološkom sistemu u koji ulaze.[27] Stoga ćemo težište radnje baciti na analizu samih tekstova, a građu iz našeg jezika upotrebljavat ćemo oprezno.

Svjesni smo opasnosti da poneki hapax može biti lapsus i da poneki oblik može biti pisarev toskanizam, venecijanizam, latinizam i sl., dakle, *fait de parole*, a ne *fait de langue* koji prema tome ne govori ništa o jeziku stranke. Nismo uzimali u obzir ni određeni broj nejasno napisanih ili oštećenih tekstova. Ponekad nam je i pravopis pričinjao smetnje. To sve treba imati na umu kad se zna da je donji sloj (»čisti« raguzejski) inače nedokumentiran, i da sve što se može učiniti jest da se u »greškama« i nedosljednostima »čita« ono što umire.[28] »Pismo nikada ne obuhvaća sve govorne i sve glasovne nijanse«.[29] Pravopis uvijek zaostaje za stvarnošću.[30]

Neka nam bude dopušteno da se ne obaziremo na djelovanje predrimskih jezika, ne zato što bismo a priori odbijali svaku mogućnost djelovanja supstrata, nego zato jer su ti jezici premalo poznati i što su naši tekstovi vremenski veoma od njih daleko. Mehaničko uspoređivanje nekih glasovnih promjena u nekom živom jeziku s promjenama u supstratu pokazalo se nerijetko kao *mirage phonétique*. Nije, naime, dosta dokazati da dva identična glasa[31] postoje u dvama jezicima, da se nji-

[26] Ž. Muljačić, o. 362, passim.

[27] Npr. fonem *dž* u našem jeziku, v. P. Ivić, o. 337, 162. Ovim se problemom bavi R. Filipović (v. »The Phonetic Compromise«, *SRAZ* 5, 1958, 77–88; »Consonantal Innovations in the Phonological System as a Consequence of Linguistic Borrowing. Phonemic Re-distribution in English Loan-words in Serbo-Croatian«, *ib.*, 7, 1959, 39–62; »The Phonemic Analysis of English Loan-words in Croatian«, *Acta Instituti Phonetici* 8, Zagreb 1959).

[28] Ne raspolažemo dokumentima iz ranog srednjeg vijeka, pa se kod nas ne može primijeniti statistička metoda F. N. i R. L. Politzer, »Romance Trends in 7th and 8th Century Latin Documents«, *Studies in Romance Languages and Literatures* 21, Chapel Hill 1953. V. ipak rec. J. Porte, *Word* 13, 1957, 368–370 i R. L. Politzer »The Phonemic Interpretation of Late Latin Orthography«, *Language* 27, 1951, 151–154.

[29] J. Hamm–M. Hraste–P. Guberina, o. 328, 19.

[30] H. Weinrich, o. 348, 6; *ib.*, 6, 114; H. Lüdtke, o. 310, 77–78.

[31] A. Martinet, *Économie* . . . , 25. Mogu se oscilogrami standardnih izgovora dvaju /a/, kao npr. u našem jeziku i u talijanskom, poklapati gotovo savršeno, to je isti glas, ali dva fonema, jer sve zavisi o sistemu kojega su dio, o većoj ili manjoj »marge de sécurité« okolo njih, o pritisku kojemu su izloženi svaki u svom sistemu (u nas 5, u Talijana 7 standardnih vokala).

hove aree poklapaju i sl., već treba dokazati da se u momentu smjene desila u superstratu fonološka kriza, koje je rješenje moglo biti »sugerirano« iz supstrata.[32]

Nastojat ćemo da se ograničimo na govore u samom Dubrovniku. Lingvisti stare škole vrlo su često studirali povijest izoliranih glasova i izoliranih pojava na širokim prostranstvima, iako dvije pojave s identičnim rezultatima mogu biti u dva sistema samo fonetski identične, ali ne moraju biti fonološki izazvane istim uzrokom. Bilo bi dobro kad bi se ovdje mogao upotrijebiti uz princip sintopije[33] i treći princip moderne lingvistike, sinstratija.[34] Bilo bi korisno znati koji su društveni slojevi upotrebljavali i s kojim afektivitetom pojedine riječi, konstrukcije i izgovorne varijante, odnosno što je u starom Dubrovniku bilo »ekspresivno«, a što »normalno« i za koga, ali to nije moguće zbog oskudnih materijala.

II. DOSTRUKTURALNA LINGVISTIKA I RAGUZEJSKI FONETIZAM

Ovo se poglavlje dijeli u osam glava u kojima je kritički razmotren historijat rada na pojedinim problemima rag. historijske fonetike.

Ovakav način problemskog izlaganja građe čini nam se bolji nego običan kronološki pregled istraživačkih radova o dalmatskome, odnosno o raguzejskome.[35]

Ne treba u ovom poglavlju tražiti bibliografiju svih važnijih radova o jezičnim odnosima slavensko-romanskim na Jadranu (ona je, s podacima potrebnim za našu temu, data na kraju ovog rada), ni etimološki rječnik naših posuđenica iz raguzejskoga koje se ovdje spominju.[36]

[32] H. Weinrich, o. 348, 63; 131 i d., 144 i d.; N. A. Nielsen, »La théorie des substrats et la linguistique structurale«, *Acta linguistica* VII, 1–2, 1952, 1–7; L. Heilmann, »Origini . . .«, *Convivium*, N. S. V, 1958, 524; R. Hall, o. c., *Lingua* IV, 405–407.

[33] A. Martinet, »Function, Structure and Sound Change«, *Word* 8, 1952, 1–32; W. Diver, »The Problem of Old Bulgarian ST«, *Word* XI, 2, 1955, 228–236.

[34] L. Flydal, »Remarques sur certains rapports entre le style et l'état de langue«, *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap* XVI, 1951, 240–257.

[35] Dosad je malo bilo radova ovakve vrste. Bartoli, o. 13, zapravo je polemika s C. Merlom, a Skok, o. 73, suviše je kratak. Skok, o. 153, koristan je pregled stanja toponomastike u našoj državi 1935. god., što je samo dio ove problematike i samo djelomice zanima romaniste. A. Kuhn, o. 245, 90–100 i 142–156, ograničio se na desetljeće 1939–1949. B. Rosenkranz, o. 288, ograničava se na nekoliko glavnih problema. Smotru svih radova iz serbokroatistike daje već decenijima A. Vaillant u RES. Bibliografiju v. u *Supplementhefte ZRPh* i drugim bibliografijama s napomenom da dalm. rijetko ima zasebno mjesto, pa ga treba tražiti pod srodnim jezicima ili pod zajedničkim naslovima, dok u indeksima ZRPh ima već rano zasebno mjesto.

[36] To nije potrebno jer uskoro izlazi *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika* P. Skoka, V. dotle REW, FEW, indekse ZRPh i *Romania*-e, te djelomično,

Baš zato što se gotovo svi dosadašnji radovi bave isključivo ili u prvom redu tim našim posuđenicama, stavili smo težište, praveći ovaj kritički bilans više od polstoljetnih napora, na takve radove koji govore i o unutarjezičnim romanskim procesima. Što se tiče h. posuđenica, one će posuđenice biti za nas značajnije koje nam pomažu otkrivati te romanske procese.

1. NAGLAŠENI VOKALI

A u otv. slogu

Već je H. Schuchardt, *Slawo-deutsches und Slawo-italienisches,* Graz 1884, 50, istakao da je prijelaz *a* > *e* tipična rag. crta. M. Bartoli koji je kao lingvist klasificirao primjere iz Jirečekova djela posebno tzv. Bedingter Wandel[37] (–ARIU, o. 1, II, 339; –ACI–, –ASI–, –ADI–, ib., 353), poznaje pet sigurnih primjera »spontanog« prijelaza: *pen* (1280. g.), *chesa* (1348. g. i de Div., rkps Male braće): *chexa* (zadarski rkps de Div. djela), *recna* (1280. g.)[38] i *remo* (1280. g.), o. 1, II, 259–260, 268, 273–274), dok je peti, *teta* samo kod de Diversisa, ali je navodno poznat i *tuota* u h. govoru na dubr. otočju, ib. I, 82, II, 275. O svemu i II, 331, 340. Nesigurni su mu: *la quel, coctel, bleua, locher,* ib. 340, 268, 266, 271. [N. B. Zadarsko *lena* ne ide amo; REW 4841 ima LAENA »Wollzeug«, što nije isto kao REW 4875 LANA »Wolle«.] Bartoli je pomišljao da je i velj. nekad poznavao tu pojavu, ib. I, 269.

Stariji refleks *–ir* <–ARIUS (bez dubr. primjera) Bartoli izvodi iz rane dublete –ERIUS >*–ier* >*–ir* (kao primarno otv. *e*). Za ostalo ima primjere samo iz velj., te iz h. govora južne Dalmacije. Ni ovdje, ni u o. 5, Bartoli ne ističe da je postupak s *á* u zatv. slogu bitno drugačiji. To je stoga što golem broj slav. primjera, većinom TN ima A (BRATTIA > *Brač* isto kao CIV(I)TATE > *Captat, Cavtat*). Nitko nije pomislio da su Slaveni mogli najprije čuti važnije TN, zatim manje važne i bliže gradovima te konačno apelative, pa da je bilo moguće posuditi forme s *a* u 7. st. kad *á*[nije još davalo *ä* (kasnije otv. *e*). V. npr. Skok, o. 30 i 53.

Ne distingvirajući izričito sudbinu *a* u otv. slogu od *a* u zatv. slogu, Skok je 1912. god. došao do spoznaje da je *á* moglo dati *e,* a ovo se na

ARj., osobito poratne sveske u kojima je suradivao P. Skok, zatim P. Skok, o. 139, za ribarsko i pomorsko nazivlje (Kazalo 173–182), P. Skok, o. 234, II, 1–64; H. and R. Kahane–O. Koshansky, o. 292 gdje je, uz mletačke, donesen i mnogi stariji termin. Svjesno smo se odrekli tumačenja još neobjašnjenih ili neuočenih dalm. posuđenica u našem jeziku, osim kad je to prijeko potrebno.

[37] V. o. 201, I, 156–157, Skokove primjedbe na ove pojmove stare škole.

[38] G. Alessio, »Lat. tardo RACANA«, *Ricerche linguistiche* III, Roma 1954, 192. Kao *ràgana* »veste maschile« postoji u Mlecima 14. st. U južnoj Italiji znači obično »sorta di tela grossolana«, »panno molto grossolano«. REW 6983, EWuGr 1839.

ikavskom području u koje po Skoku pripadaše i stari Dubrovnik, moglo identificirati s jatom[39] i dati *i*. Tako je tumačio TN *Split*, rec. 1 i), 454, i opću imenicu *lim* < *lamna, o. 17, No 9, što REW 4869 ne bilježi.

Malo nakon toga mislio je H. Gelzer »dass *a* > *e*, eventuell *a vor Nasal* > ε ursprünglich eine Eigentümlichkeit der ragusanisch redender Albanesen war, die dann ins Ragusanische gedrungen ist. Dass die Albanesen diesen Einfluss ausüben konnten, geht aus folgendem hervor: Die Ragusaner waren Seeleute und Geschäftsleute, die gelehrten und geistlichen Studien waren eine Zeit lang fast ausschliesslich in den Händen von Albanesen, cfr. C. Jireček I, 44« (o. 23, 273). G. je mislio da se mogu identificirati glas *e* u *teta, chesa, recna* s alb. *e*, a u *pen, remo* s alb. »dumpfes e«. To se mišljenje danas ne može primiti, jer nakon Barićevih radova znamo mnogo više o sličnoj pojavi u albanskome koju je uzrokovala blizina dalmatskog tipa, a ne obratno.[40] Suvišno je reći, da G. nije pronašao nijedan zajednički primjer u objema jezicima. Smjer širenja iz rag. u alb. nazreo je 1917. C. Treimer o. 39, 403, dok je odnos kotorskog *gara, glara* i dubr. *gẽra* (Skok, o. 38, No 8), nakon Barićeve rec. *JF* III, 223–224, No 318 nejasan. Za Skoka je *ìncẽfo, –ála* »antependium«, »pridotarnik« od **infaciale* (s metatezom) »wohl ein Lehnwort aus dem Altdalm., wie a > e, obwohl unbetont, vermuten lässt« (Skok, o. 46, No 11).

Breče i *benebreke* novi su primjeri za rag. pojavu (Skok, o. 76, 388, No 5),[41] dok je za dubr. *rečijak* Skok sklon pretpostaviti *a* > *ua*, kao u velj. da objasni h. supstituciju *–ia–, –ja–*, o. 92, No 4, što nije potrebno (v. Maver, o. 112, No 2 RETIAC(U)LUM).

U radu 106 P. Skok prvi poslije Bartolija sistematski studira grupu –ARIU u tzv. balkanskom latinitetu iz koga, kaže, izvan ove grupe, slav. posuđenice imaju *a* ili *o*. Što imamo *repa, ripa* < RAPA? bit će uzrok palat. slav. *r*. U alb. *kasol'ε* i sl. vidi S. trag južnodalm. *a* > *ua*, nezgrapno supstituiran albanskim *o* (!), ib. No 5., dok za TN *Plòkite* (Split) predlaže etimon *PLACÁTA, ako nije *–etta* > *–ita, ib.*, No 16.

Bourciezu su de Diversisovi primjeri dokaz da dalm. ne ide skupa s abruceškim, o. 115, 136–137 i 153–154.

U doba svog najživljeg zanimanja za dubr. probleme P. Skok je pisao, o. 118, 474 i b. 2 o dubr. AN *Grede*, što bi, uz *Gredez* mjesto *Gradez* (danas TN *Gradac*) bio dokaz, da je rag. pojava u 14. st. djelovala i u posuđenicama iz slavenskoga, a obitelj *Gradi(ć)* sve kronike drže slavenskog porijekla. »Le changement *á* > *e* est un fait de phonétique du dalmate ragusain que Ph. de Diversis a prouvé par quelques exemples . .« (*ib.*). Skok donosi nove primjere: *brènke* pl. < BRANCHIA (iz grč., ali preko rag.; REW 1271a ne bilježi je), *ib.* 495, i *gratakež* < *gratta* + *ca-*

[39] Korekturu Skokova i Rešetarova učenja o *jatu* v. P. Ivić, o. 356, 5–9.

[40] V. H. Barić, o. 182, 23; o. 319, 7–8.

[41] Kasnije je sam Skok odustao od tih etimologija, o. 144 i o. 161.

seu, ib. 496, od kojih je prva osobito važna, jer je uz kasnije pronađenu *lenga* i AN *Resti/Rasti* (obitelj došla iz Albanije) jedini dosad poznati primjer gdje imamo a > e u zatv. slogu.[42]

C. Tagliavini piše vrlo oprezno »a Ragusa si doveva avere invece *a* > *e*, p. es. *pen* da *pane*, *chesa* da *casa*, *teta* da *tata*, o. 127, 244.

Za *Léro* »bog ljubavi« Skok pomišlja na etimon LARES »niža božanstva«, ali vidi teškoću, što se dubr. značenje nije očuvalo nigdje u Romaniji, o. 133, 17–18.

U studiji, o. 140, Skok je objasnio mnoge probleme iz slavensko-romanskih odnosa na Jadranu. Govoreći o ribi *geri*, ima za naziv *glara* etimon *gerrula*, 46; na str. 60 dodali bismo da je i tal. knjiž. termin *branchie* iz grčkog; ib. 96, *gratàkēž*, gen. *–éža*; 82, luči stariju posuđenicu *argutla* od novije: »Od *ergátula* nastade pravilno u našoj Dalmaciji *argutla*, a kod Mlečana *argola*, riječ koju, zbog mlet. gospodstva, danas i naši ljudi govore.« Skok ne veli ni tu, ni kasnije, da je riječ iz rag., pa se *a* > *u* na taj govor ne odnosi, usp. i Skok, o. 255, 465.

Brenke, breče, repa itd., te *Grede*, ukoliko nije romanska pojava, argumenat su P. Skoku, o. 144 da se u najstarije doba *jat* izgovaralo *ea*, *ia* na cijeloj južnoslavenskoj teritoriji, iz čega se vidi da je u prvoj riječi smatrao, o. 118, 495, romanskim samo očuvani *k*.

U o. 149, 90 Skok se vraća studiranju refleksa od –ARIU. Južnodalm. ima reflekse *–aru* i *–eru* (od potonjeg *–ir*, *–ijer* slav. su pojave), dok mlet *–ero* daje u h. dubr. *ir* (*ripariu*, preko mlet., *rivir*). Tu je dosta zbrke izazvao i grč. završetak *–ηριον* > *tęriu*, a teško je lučiti reflekse od dalm. *–ero*, jer postoji i mlet. *–ero*. O *argutli*, *ib.* 192. U nastavku se daju refleksi »balk. lat.« *á* > *o* u našem jeziku zajedno s refleksima nenagl. *a* i bez obzira na sinkroniju i sintopiju. Uz mnogo već poznatih detalja (*brenke*, 424; *gratakež* 496) prvi put se javlja *lenga*, REW 4877 **lanca* (gall.) »Flussbett«, ali zbog promjene *–NC–*>*–ng–*. Zanimljiv je i naziv neke mjere u Kotoru 1326–1334 *quadragnolus* < QUADRAGENALIS, koji bi dokazivao, kao u velj., razvoj a > *å* > (*u*)*o*.

U o. 161, No 2, Skok je odustao od prijašnje etimologije riječi *benevreci* i sr.

Literarni historik M. Medini koji se 1936. bavio historijskim i lingvističkim pitanjima starog Dubrovnika mislio je, o. 159, tumačeći de Diversisa: »Njemu dakle udara u oči poglavito izgovor slova *a* i *c*. No za izgovor slova *a* kao *e* (*pen*, *cheza* sic!) u sačuvanim ogledima dubrovačkolatinskog govora nemamo primjera; u imenima vlastitim dolazi *Grede*

[42] F. Schürr u »La posizione storica del romagnolo fra i dialetti contermini«, *RLiR* IX, 1935, 203–228, »Profilo dialettologico della Romagna«, *Orbis* III, 2, 1954, 471–485; o. 312 i 313 pokazao je da u romanjolskom *a* (ili drugi vokali) + R, L, N, M + *kons.* daje isti rezultat kao u otv. slogu. H. Weinreich, pitajući se, o. 348, zašto te grupe nisu *positionsbildend*, dolazi do zaključka, da N, M + *bezvučni* te R, L + *kons.* ne zatvaraju sloga, jer su to prividno grupe (N, M su nazalnost skoro posve predali vokalu, a između R, L i kons. ima svarabhakti vokal. Možda je i kod naših Romana vokal bio nazaliziran, a prezime *Resti* nastalo je u Albaniji.

pored *Grade, Resti* pored *Rasti.* Biće prema tomu da to nije bio čisti *e,* nego neki glas gdje se izvorni *a* ipak razabirao,« str. 289. bilj. 291a.

Skok je, pišući ponovo o *argutli,* našao staromlet. *argudola* za koji drži da je iz dalm., o. 175, 467.

Barić je, o. 182, 23, držao pojavu *a* > *e* jednim od dokaza za mlađi, zapadnobalkanski ili dalmatski sloj latinskih elemenata u albanskom jeziku.

Bartoliju je, o. 210, str. 157–158, 168–170, postojanje *pen, chesa, teta* dokaz o vezama s juž. Italijom, dok u rumunjskom takvih promjena nema, sa čime se ne možemo složiti, jer je jedno postojanje identičnih ili sličnih leksema i identičnih fonetičkih promjena u njima, a drugo srodnost fonoloških sistema.

Skoku je u sintetskom radu 216, 492 ova promjena jedna od dviju glavnih fonetskih razlika između velj. i rag. tipa (PANEM>*pun* (velj.) ali *pen* (rag.) »kruh«.

Skok se navraća na riječ *lenga* u povodu TN *Pônta (od) Lênge, Lèngac,* o. 234, I, 211–212, 218, a zna i obalsku česticu *Lenga* na Visu, ib. 194. Ovdje Skok veli da mljetski oblik »pokazuje vrlo važne lingv. izmjene karakteristične za južnodalmatinski romanski govor, i to izmjenu naglašenoga *a* u *e* kao u nekoliko riječi *casa* > *chesa* itd. zabilježenih od Filipa de Diversis u Dubrovniku . . .« (212).

Kuhn kratko govori o pojavi, o. 245, 149, a Skok, pišući o splitskim TN, o. 263, 24–25 rezimira već poznato. Isto radi i Barić, o. 281, 27–28.

Apelativ *lênga* »brijeg na dnu mora gdje ima ribe« bilježi na Lopudu Deanović, o. 284, 163.

Opširno govori o pojavi B. Rosenkranz, o. 288, 269–279, 272–274.

F. Schürr došao je do uvjerenja da je promjena *a* > *e* postojala nekad i u veljotskom: »Or Bartoli, ayant cité quelques vestiges, c'est-à-dire des exemples „douteux" de *é* < *a* même en végliote, on est porté à voir dans ce changement (tj. labijalizacija *á* > *å* > *ǫ* i kolizija s primarnim *ǫ* posteriorna je u veljotskom, a pojava *a* > *e* primarna) le phénomène primaire et général en dalmate, et dans la labialisation de *á* en végliote l'effet d'une régression (déterminée par des modèles vénitiens!) dépassant les limites originaires«, o. 312, 225.

Konačno je Ž. Muljačić, o. 352, 124 upozorio na oblik *chebra* < CAPRA, koji je u o. 362 povezao s *kèbara* i sl. i starijom posuđenicom iz sjev. Dalmacije *kipra,* dok je u o. 363 obradio rag. *cosel* i posuđenice, koje su izišle iz hibridnih oblika **cosal* (kao *coctel-coctal* > *koktal* > *koktao, -ála*).

A u zatv. slogu

Ostaje u dokumentima *a* »doch kann dieser Buchstabe einen labialen Laut (*å*) darstellen«. Bartoli, o. 1, II, 331.

Diftong AU

Bartoli, ib. II, 339 poznaje u otv. slogu u Dubrovniku *cause, paueri, auro* (latinizam?), *naulo* i *nalo* = »nolo« te h. *navo*, gen. *navla, navližati*. Od –AVI– *ima coacla* (1367), *coacra* (1302) i h. *klaoka* (Micaglia?) U zatv. slogu ima h. *klaustro*.

P. Skok je često studirao sudbinu tog diftonga, bilo da se radi o riječi *lau*, etimonu od *Ra(g)usa* ili o romanskim i grčkim posuđenicama u našem jeziku (o. 81, No 37; 91, 213–214; 106, No 13, 118, 449–455; *Sovra (Sôbra)* TN na Mljetu, 234, I, 215 i 218. Potkraj života u radu 256, razrađujući svoju raniju misao o djelovanju srednjovjekovnog grčkog jezika na Romane, podanike Bizanta (Macedorumunje, Raguzejce i u descrescendu na sjever do Krka i Istre, te Arbanase), Skok je došao do ovog zaključka:

> »Quant aux mots d'emprunt slaves d'origine latine de la zone adriatique, nous y avons constaté deux séries, l'une conservant la valeur vocalique du deuxième élément de la diphtongue latine et l'autre, de beaucoup plus grande, le remplaçant par la consonne V. Ce dernier phénomène se propage, sporadiquement il est vrai, en végliote et en istroroman. Cela veut dire qu'il ne peut pas être considéré comme un procédé de la phonétique slave. Il n'y a pas, à mon avis, d'autre possibilité que d'y voir l'influence grecque, influence qui n'a pas atteint tous les cas, la première série s'y étant soustraite. Vu le fait que le remplacement s'est produit dans le thème byzantin de Dalmatie, l'influence de la prononciation grecque du latin est d'autant plus vraisemblable dans ce cas« (o. 256, str. 249).

Stvar se može shvatiti i ovako: Konsonifikacijom drugog dijela diftonga AU > AV (u grčkom *av* pred zvučnim, a *af* pred bezvučnim vrlo rano[43]) diftong se raspao na $A + V$ (možda i $A + F$). Ovo djelomično labijalizirano A nalazi se uvijek u zatv. slogu i kratko je.

Otv. e, o

Dva su pitanja dominirala u naučnim rasprama u vezi s ova dva vokala i njihovim refleksima, kako u otv., tako i u zatv. slogu. To su:

1. Bartoli, o. 1, II, 331–332, pretpostavio je u oba položaja međustupanj koji u velj. nije dokumentiran (E >* ie $\left\langle \begin{matrix} \text{i [} \\ \text{ia]} \end{matrix} \right.$; O >* uo $\left\langle \begin{matrix} \text{u [} \\ \text{ua]} \end{matrix} \right.$)

Osnovni romanistički problem ovdje je objasniti kako se i zašto diftong **i̯e*, **u̯o* stegao, u otv. slogu u kasnijoj fazi, u *i*, odnosno *u*. Zbog

[43] Usp. E. Schwyzer, *Griechische Grammatik* I, 197; G. Mihailov, *La langue des inscription grecques en Bulgarie*, 41.

specifičnih prilika (raniji sudar s mletačkim) B. nije notirao rag. dublete *pira, piera* < PETRA (vegl. *pitra,* v. REW 6445) i sl. iako ih je sigurno zapazio u tekstovima 14. st. Teško je, naime, odlučiti jesu li oblici s diftongom *ųo, ję* mletački import ili rag. arhaizam, dok je za oblike s *e, o* (jer i takvih ima) sigurno da su mlet. arhaizam, odnosno, kod *o,* više upotrebljavana forma još dugo. Stoga smo obratili posebnu pažnju takvim riječima (v. pogl. 4). Za nas je najvažnije osvrnuti se na ono što je pisano o velj. diftongaciji otv. *e* i *o,* kako bi se vidjelo što se od toga može primijeniti na raguzejski, koji je vrlo slabo istražen. Samo nekoliko puta zabilježena forma *muedo* »modo« (u frazama: *per lo mellor muedo* i sl., Bart. o. 1, II, 340) bit će import iz juž. Italije[44] (u to doba rade dva kancelara iz Brindisija).

2. Ne manje važan problem glasi: Kako to da je refleks od *e, o* u otv. slogu i u romanskim arhivskim tekstovima, i u h. posuđenicama, bez obzira na to radi li se o ikavskoj ili ijekavskoj zoni, u starini najčešće paralelan, tj. monoftonški *(i, u),* dok je u zatv. slogu paralelizam izostao jer u Dubrovniku *ę*] daje u posuđenicama *(i)je,* npr. *kurdjela,* ili *e* (rjeđe), a u ostaloj Dalmaciji *i,* npr. *kurdila,* dok *ǫ*] svuda daje *o.* U istim uvjetima rom. tekstovi imaju najčešće *e, o.* Posve izolirani su slabo posvjedočeni slučajevi s e] > (i)a,[45] o. 1, II, 333.

Uz rag. primjere *pilago, Michil, carira; schuda* »riscuota«, *lugo, tur* »togliere« te h. *cipo, mocira, pontaruo, –ula, tavajul, lincul, mižul, rusa, bura* i dr. u otv. slogu, odnosno *fliekte, fierie* »ferri«, i dr. te h. *kentrica, kimenat, flekta, kopsa* i *porat*(?) (od kojih je *tavajul* noviji), Bartoli, (o. 1, II, 333) nije dao velik komentar ostavljajući to za kasnije.

[Uz te h. primjere s monoftongom u otv. i u zatv. slogu (ispraviti treba za današnje stanje svuda nominativ *–uo,* gen. *–ula*) Bartoli je, *ib,* 333, nakon napomene da rom primjeri *fliecte* i sl. nisu odlučujući jer u mletačkom u to doba imamo ponekad *ie* za *ę* u zatv. slogu (Ettmayer, *RF* 1902, 532), osobito istakao dokaze (?) iz hrvatskosrpskog: *lukjerna* < LUCÈRNA, *kjerna*<ACERNA, *pijerka, natipjerka*<PERCA, *kupjerta* < coperta, *mjerla* < merla, *ofjerta* »offèrta«. (N. B., *ofjerta* nije iz lat. već od germ. oblika koji su Sasi rudari raširili na jugu, v. Maver, o. 315, No 2), *funkjela . . , puncjela, tovjelica, podumjenat.* Međutim, ni Bartoli, ni drugi nisu uspjeli naći u rom. tekstovima te riječi s difton-

[44] K. Jireček, »Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner«, *ASPh* XXV–XXVI, 185–186, rade Theodorus Scolmafogia de Brundusio (1360–79) i Nicolaus f. Giulli Stefani de Brundusio (od 1366–?). Rohlfs, HG I, 207–208, diftong *ue* imaju stari tekstovi kao *Sydrac otrantino: fueco, bueno* i sl.

[45] Uz TN *»Močal,* wohl monticello« (Bartoli, o. 1, II, 333; Skok, o. 234, I, 211 *tinjal* (Mljet) = »odijeljen dio kuće od kuhinje ili kužine« (prema B. Gušić, *Mljet,* Zagreb 1931). Skok pomišlja na TINELLUM. Iz tog zaključuje da su Slaveni zatekli dalm. Romane na Mljetu. No riječ nije sigurna (usp. Skok, ib., 218, bilj. 18a). Grafiju Konst. Porfirogeneta *Malozeátai* izvodi Skok od **Malata* + *ótēs.* »Z mjesto *t, ea* mj. *o* mogu se protumačiti na osnovu fonetike staroga dalmatinskog rom. govora«, o. cit., 216. Ovo nam je tumačenje nejasno.

gom. Stoga će diftong (danas u Dubrovniku *–ije–*) trebati objasniti u vezi sa slavenskim promjenama.

Što se etimologija tiče, usp. *cipo* (Skok, o. 76, No 28, o. 149, No 6, 2 i str. 193, No. 3); *mocira* T. Matić, o. 251, No. 2; *pantaruo,* Skok, o. 139, 96; *lincuo,* Skok, o. 149, No. 6, 2 i ib., 481; *mižul,* v. dalje *žmul; rusa* cfr. REW 7375; *bura* v. REW 1219; *kentrica* REW 1815 (iz grč.) Skok, o. 76, No. 54; *kimenat,* ib. No. 52 i Vinja, o. 243, No. 166 *kìmenti, kìmenāta,* pl. tantum, Boerio *chimento* (s očuvanim velarom, možda posuđen iz dalm.); *flekta,* Skok, o. 149, 424; *kopsa,* Barić, o. 319, 7; *lukijerna,* Skok, o. 76, 404); *kȉjerna,* Skok, ib., 401; *pijerka,* Vinja, o. 299, 149–150; *natipijerka,* Skok, o. 76, 404; Soglian, o. 183 (*kupierta* u Starom gradu, a *kupirta* u Nerežišću), Skok, o. 216, 492; *mjerla,* v. dalje; *funkjela,* Skok, o. 76, 65 i o. 149, 481; *puncjela* REW 6819; *tovjelica,* Skok, o. 118, 496; *podumjenat,* v. dalje]

Prilika mu se ukazala uskoro, te je u o. 5, 48 i d. govorio o sudbini stranog *ŏ* u slav. jezicima s mnogo novih primjera od kojih je s više razloga najvažniji *žmul* (*možul, mežul*) o kome je i kasnije dosta pisano (Skok, o. 17, No 16 itd. do Skok, o. 302, 228–229).

Mnogo diskutiranu riječ *kumjerak* tumačio je prvi put P. Skok, o. 46, No 3; v. id., o. 254, iz grčkog κωμέρκιον.

U istom radu o. 46 govori se o riječima lanterna > *intijerna,* TABĚRNA > *tovijerna* (No. 18) *i MODIOLA* > *munčjela* (No. 21) koju je Skok, o. 106, 408–409 uzimao, uz *MORCOLA > *mrkvjela,* kao dokaz za diftongaciju otv. *o* > **ue* mjesto kojega je u našem jeziku *–je–* (*–vje–*). Rešetar je, o. 142, 224, dao drugu etimologiju za *munčjela.*

Maver je, o. 68, 752–754, načeo tri teška problema, tražeći etimone od *krìješ(v)a* (u Dalm. *kriša*) (v. Skok, o, 76, No. 56; o. 216, 492, od CERASEUS, i 321, 654, od CERESIA gdje smatra dubr. h. oblik pseudojekavizmom), *mjendeo* (v. i Skok, o. 118, 496) i *podumjenat* (v. Skok, o. 118, 490).

U radu 92, 407, Skok je izvodio dubr. h. *kvȉjer- –èra* od CORIUM.

TN *Montovijerna* 1434. god. pisao se u rom. dokumentu bez diftonga *Montouerna,* Skok, o. 118, 479, a i u riječi *mijerla* < MERULA postoji samo u našoj posuđenici, *ib.* 495. Dobro dokumentirani rag. *cercelli* (u svim varijantama) bez diftonga su (v. P. Skok, o. 121, passim).

Tagliavini se oprezno izražava o rag. vokalizmu, o. 127, 244.

Baveći se refleksom jata u raznim našim krajevima, Skok je držao da uz poznati jat može imati i razvitak *éa* > *ía* > *ję́* > *a.* Dokaz bi bio da Slaveni rom. *ja* reflektiraju kao *a* (*škrapa*; CREPA REW 2313; kotorskorom. *crepis, criapis,* usp. P. Skok, o. 144, 97, i 152, 201.

1936. god. iznio je W. v. Wartburg originalno mišljenje o veljotskoj diftongaciji. Kako na Krku nije bilo Germana, to se njegova »germanska teorija« nije mogla upotrijebiti da se objasni velj. diftongacija, pa je pomišljao na slav. uzrok. Njegovo mišljenje kratko je i neargumen-

tirano (o. 172, 47 i, II proš. izdanje, o. 239, 152), pa se nadati da će P. Guberina koji je s drugih pozicija došao na slično stanovište objaviti uskoro potpun tekst svog tumačenja nekih pojava u velj. diftongaciji (v. zasad o. 311; o. 328, 58–62; o. 331, 284–285 i o. 359).

Ranija mišljenja o promjeni *ŏ* > *u* i primjere donosi P. Skok, o. 177, 27 u povodu hercegovačkog toponima *Blagaj,* koje utvrđenje nosi ime po rom. BONA od kog je posuđenica *Bŭna* (ime rijeke).

Iako je o. 183 G. Sogliana male vrijednosti, tačna je njegova tvrdnja: »Che i tipi stabiliti dal Bartoli, come riflessi del lat. volg. *è, ò* non sono sufficienti per spiegare le varietà vocaliche che ci offrono i singoli dialetti della Dalmazia ma possono valere tutto al più per Ragusa. 2. Che questi riflessi subiscono cambiamenti notevoli appunto in forza delle leggi fonetiche proprie di ciascuna parlata«, o. cit., par. 292. Otuda savjet: »Nell'esaminare . . . una voce tolta da un dialetto serbo-croato che si presume dalmatica, ci pare indispensabile tener conto delle proprietà fonetiche del dialetto stesso, per poter rendersi ragione delle alterazioni fonetiche che quella data voce presenta«, (ib. 57). Tako se pojave u posuđenicima u Starom Gradu na Hvaru i u Nerežišću studiraju uporedo s pojavama u slav. riječima.

Skok je u o. 201, I, 191, formulirao odlike velj. diftongacije.

O rag. diftongaciji Skok nije dao sažete formulacije, već se o njoj fragmentarno izražavao u povodu pojedinih riječi, npr. *festàńuo, –úla,* o. 204; *kupijerta* i *kriješva,* o. 216, str. 492; o. 236. U o. 279 objasnio je Skok, zašto nagl. vokal od GRAECUS nije ostavio traga u *Grk,* a u sintetskom radu o. 321. istakao je razlike između rag. i kotorskorom (653). V. Vinja je našao više novih primjera za tretman *e, o;* usp. novu etimologiju za *pìžuo, –úla,* 299., o. 150–151.

F. Schürr je pokušao da objasni romansku diftongaciju u cjelini. On razlikuje, u I fazi, metafonijsku diftongaciju s rastućim diftonzima *i̯é, u̯ó* koji su nastali tako što se zatvor u idućem slogu (finalno *–ī* i *–ŭ*) anticipirao ispred nagl. vokala *ĕ, ŏ, a* u paroksitoni (rječe u proparoksitoni). U nekim govorima, pa i u veljotskom, tako nastali diftonzi generalizirani su u svim slučajevima (i kad slijedi *–a, –e, –o*), što se zbilo prije nego je karakter sloga (otv. ili zatv.) postao fonološki važan.

Tek nakon ove prve, jedine općeromanske diftongacije koja je u stvari metafonija, razvila se, na centralnoj osi Romanije od Pariza do Ravenne, ostavljajući po strani Toskanu, Veneto i rumunjsku areu, druga, »prava«, »spontana« diftongacija u uskoj vezi, prema Schürru, sa snaženjem ekspirativnosti akcenta, duženjem otvorenih naglašenih slogova, reduciranjem nenaglašenih slogova, ponekad do potpunog nestanka. Diftonzi koji sad nastaju silazni su *(éi, óu, ái* i sl.). Kao dokaz da je ta diftongacija *druga* po redu Schürr ima jak argumenat: ne bi bilo moglo doći do anticipiranja finalnog zatvora, dakle do rastućih diftonga *i̯e, u̯o* i sl., da su krajnji vokali ispali prije metafonije, što bi

se bilo dogodilo da je »spontana« diftongacija starija,[46] ili, da se poslužimo riječima kritike E. de Felice (koji nalazi zamjerke u tumačenju toskanskih činjenica): »(duženje nagl. vokala) premessa indispensabile alla dittongazione spontanea, è un fatto relativamente tardo: se fosse antico, avrebbe provocato l'indebolimento e la caduta delle vocali finali e resa impossibile la dittongazione metafonetica. .« (rec. 312. b, 223 i d.).

Osnovne misli F. Schürra prihvatili su, uz male rezerve, G. Rohlfs (HG I 51–69), H. Lausberg (o. 309), H. Lüdtke (o. 310, a razvio ih je dalje H. Weinrich, o. 348 koji prvi studira usporedo razvoj vokalizma s razvojem konsonantizma. Ne ulazeći u diskusiju u vezi s onim dijelom Schürrove teorije koji je sporan nakon radova P. Guberine,[47] ogledat ćemo novine, metodske i kulturnohistorijske, koje je Schürr iznio u vezi s veljotskim.

U radu 264, Schürr se zadržao na veljotskom i konstatirao da su i tu diftonzi metafonijskog postanja *ié*, *uó* generalizirani.

Te misli razvijao je Schürr dalje (o. 297, 157–8, 161; 312, 174, 229; 313, 128). Usp. i *sval* (Trpanj), Vinja o. 339, 266, od SOLEA.

U o. 359, dijelu većeg rada u pripremi P. Guberina piše da nije mogao da nađe dokaza o diftongaciji otv. *e*, *o* ni u otv., ni u zatv. slogu, u tzv. starom i srednjem veljotskom, tj. sve do kraja 18. st. (nekoliko TN objasnio je utjecajem idućeg *l*). Guberina je sklon mišljenju da diftongaciju *ę*, *ǫ* u zatv. slogu, pa i *a* (u otv. i zatv. slogu) koje dolaze u 19. st., objasni pomoću sličnih pojava u čakavskom[48] (str. 30–38). O diftongaciji *ę*, *ǫ* u otv. slogu G. ne kaže da li se može objasniti izravnim čakavskim promjenama. Što se tiče naše teme, G. ima pravo kad veli da dubr. primjeri *lukjerna, kjerna, pijerka* itd. mogu biti (hiper)jekavizmi (str. 31), kao i *prudijes* (od *prodęse*).

Taj rad metodski vrijedi za našu temu u općim linijama (mogućnost djelovanja slav. dijela simbioze na romansku jezičnu strukturu), ali u konkretnom slučaju, dubrovačka je situacija, i sada, i u 14. st., sasvim drugačija: nema, naime, u blizini nikakva čak. govora s diftongacijom, kakva je ona na otocima oko Krka.

[46] H. Lüdtke, rec. o. 313 a), 236, kritički se odnosi prema »Intensitätsakzent« i tumači duženje kompenzacijom.

[47] Na sličnu je misao, nezavisno, došao G. Reichenkron, rec. 264 a), 497–498: ». . ..das Vegl. (ist) eine erst ganz jung überlieferte Sprache, die seit Jahrhunderten im slaw. Kulturbereich (neben dem Venez. natürlich) gelegen hat. Ist es da nicht eher wahrscheinlich, dass, sofern man nicht selbstständige Entwicklung annimmt, auch die slawische Phonetik das vegl. Lautsystem mitgeprägt hat?« R. drži, da je DECEM > **diek* dalo *dik* pod utjecajem ikavštine, iako odmah dodaje, da je Krk na ekavskom terenu, što je samo djelomično tačno.

[48] P. Guberina, o. 359, 35–36 nalazi i društvene razloge za to: »Les parlers romans modernes (vénitien et ses variantes) ont été le langage de l'administration, du pouvoir public, des nouveaux arrivés en territoire slave; les parlers slaves par contre étaient le langage des masses, le langage de subordonnés à la puissance de Venise. . . . Les sujets parlant les anciens parlers romans extrêmement peu nombreux après le XVe siècle, ont été obligés de se servir de la langue slave ou du vénitien pour subsister. Ils ne pouvaient plus employer uniquement les anciens parlers romans.«

Zatv. e, o

Prvi je problem koji se ovdje postavlja da li polazimo od nesimetričnog »rumunjskog« sistema (koji je četverostepen u palatalnom, a trostepen u velarnom dijelu bio samo u početku dok nije diftongacijom *ę* > ie sistem postao simetričan i trostepen), ili polazimo od četverostepenog, »italskog« sistema. Bartoli je, o. 1, II, 335, bio u velj. pronašao svega nekoliko primjera gdje je lat. *ō* u zatv. slogu dalo drugačiji rezultat nego *ŭ* (*samn*: *buka*; inače: NUCE > *nuk* jednako kao NEPOTE > *nepuț*). Stoga ih je i proučavao skupa.[49] Vidjeli smo da je *ǫ* imao sasvim nerumunjsku sudbinu, dakle slijedio Italiju i zapadnu Romaniju. Danas znamo da je i rum. bio dodirnut »zapadnim« valom (Schürr, o. 264).

a) otv. slog

Velj. ima diftonge *aį*, *aų*, vjerojatno preko nedokumentiranih **eį*, **oų*: CENA > *kaina*, CORONA > *koraųna*. Prelazni oblici sačuvani su u dubr. tekstovima iz 14. st.: *meise*, *meixi* (1363), *paueisi* (1376), *tapeidi* (1376); *douxe* < ven. doše = dužd (1363.). V. Bartoli, o. 1, II, 334–355.

Ta pojava, iako potvrđena u malom broju slučajeva, važna je, jer ničega sličnog nema u st. mletačkom, a ni u juž. Italiji, v. HG I, 130–133 (*e* > *ei* je tamo recentno), ib. 147–149 (isto, *o* > *au*); zbog toga se ta pojava ne smije pripisivati tadašnjem (1363) notaru iz Brindisija, ni (1376) J. Fuscusu de Civitate Foro Iulii.

Mnogo je češći rezultat monoftong (*i*, *u*, odnosno, kao u mletačkom, *e*, *o*). Bartoli, *ib.*, 335–336, daje desetke primjera iz Zadra (XV st.) iz rom. tekstova i nekoliko primjera iz h. posuđenica u Dubrovniku (npr. *tapit*, *munita*, a ne *–da!*, *neput*, *–ur*). Ne daje nijednu iz dubr. tekstova 14. st., pa stoga v. ovdje pogl. 4. Zapazio sam da prosječno ima mnogo manje *ǫ* [> *u*, negoli *ę* [> i.

Bartoli meće za Zadar velik broj deminutiva na *–etto* > *eto* > *–ito* u odjeljak o zatv. slogu. To nam se ne čini sretno, jer dem. sufiks –ITTUS nije bio djelotvoran na Balkanu,[50] pa se takve riječi imaju smatrati kao mlet. import kojih se vokal zatekao u (sekundarno) otv. slogu. Taj *e*

[49] Usp. i H. Barić, o. 281, 26–27: »Za razliku od tračko-romanskog jezika u kojem je lat. *ŭ* ostalo neizmenjeno (arb. *luftë*, rum. *luptă* = *răt* = lat. *lŭcta*) u arbanaski jezik prodiru, u novoj postojbini, reči... sa *ó* za *ŭ* koje je ilirskoromanska crta, up. natpisno *oxor* .. (Salonae) .. *avoncolo* .. (Narona) ..« V. i Merlo, o. 282, 5; Lüdtke, o. 310, 293.

[50] Bengt Hasselrot, *Études sur la formation diminutive dans les langues romanes*, Uppsala–Wiesbaden 1957, 220–221. Riječ je o rumunjskom (ib., 221, S. Puşcariu i Meyer–Lübke). Držimo da se zbog ove pojave i zbog kasnog javljanja u AN može smatrati da ni rag. nije poznavao *-ittus*, »si répandu en Occident«.

ponaša se, prelazeći Jadran, kao i primarni ē [. Jednako idu u »otv. slog« *nigro* i *siglo* (i varijante iz rag.), jer muta +liquida ne zatvara sloga.

No najčešći je, barem u našim tekstovima, pisanim u Dubrovniku sredinom 14. st., refleks identičan mletačkom.

Također su brojni *o, e,* u novijim mletačkim, mletačko-toskanskim i toskanskim posuđenicama u Dubrovniku, npr. *guloz, ponta, džonta, konversacijon* ili *šćeto, spendza* (epent. *n*), dakle i u otv., i u zatv. slogu.

Bartoli nije primijetio da postoji i diftonški refleks *–ije, npr.*[51] POENA > *pena* > *pijena;* *DESEDIUM > *desiježa,* usp. P. Skok, o. 191, No. 2.

b) zatv. slog

Ovdje nema diftonga, i rezultati su *i, u* ili *e, o*; velj. ima sasvim drugačije reflekse: CRESCIT > *krask,* dok je na velarnoj strani malo primjera, i rezultat je sporan, usp. C. Merlo, o. 282, 4–5.

Ni ovdje B. ne citira dubr. starih tekstova. U njima je, kako smo vidjeli, gotovo uvijek *e, o.*

Prema zatvorenom romanskom slogu imamo u h. posuđenicama primjere kao: *lopiž, frišak, listo* (?), *sinplik, sika* (danas u Dubrovniku *seka,* op. Ž. M.), *sipa* odnosno *nepuča, kulaf, kapula, puč, bursa, dupli* itd.

Za razliku od onoga što smo vidjeli za otv. *e* u zatv. slogu, ovdje nema primjera da bi zatv. *e* u istom položaju davalo u našim posuđenicama diftong. *Samo zatv. e* u *otv. slogu može, ali ne mora, dati diftong* (npr. *pijena* < POENA).

Da li će u h. posuđenicama biti *i, u* odnosno *e, o* zavisi i o sloju iz kog su one preuzete u naš jezik *i o stanju našeg vokalskog sistema u tom času i u tom kraju,* ovdje u dubr. dijalektu.

Ne raspolažemo elementima za svaku pojedinu riječ kad je primljena, ali se mogu postaviti pretpostavke prema prednjem pravilu i imajući osnovna znanja o razvoju rag., mlet. i h. vokalizma.

Ako smo čuli **peina* ili *pęna,* identificirali smo rom. *ei* ili zatv. *e,* kasnim refleksom *jata* i dobili u D. *–ije–,* ali nije nemoguće da smo čuli kasno rag. **pina,* i da je *pijena* hiperjekavizam. Postoji i treća mogućnost da smo čuli mlet. pęna sa zatvorenim *e* koje naš sistem u to kasno doba nije mogao više reproducirati *jatom* jer ga više nije bilo, pa ga je reproducirao sa *i,* jer je naše *e* srednje. Međutim, poznato je da razni mletački govori na istočnoj obali Jadrana imaju uz male izuzetke trostepeni vokalski sistem, tj. samo jedno *e, o* koje ujedinjuje u sebi oba mletačka iz metropole. Kako je vjerojatnije da smo mi primali posuđenice iz govora »naših« Mlečana i bilingvnih Slavena, hiperjekavski rezultat

[51] ARj IX, 913, g) nejasni primjeri od *pjena;* ib. 840 *pijena* (u dubr. Zborniku iz 1520). g.) i 854, *pinati* (glagol tamna značenja).

iz ove treće mogućnosti nije vjerojatan, osim ako je to bilo veoma rano. Na ikavskom terenu ostat će *i* (ili će *jat* dati *i*).[52]

Samo dugi zatvoreni *e* može dati *–ije–*. Seka je od rag. **sęcca*, a *sika* od mlet. *seca*, sa srednje dugim *e*. Rom. kratko zatvoreno *e*, kad su ga već pisari nekad i pisali s *i* (npr. *quisto*) moglo je u slav. ušima zvučati kao *i*, jer mu je nedostajala dužina da se identificira s kasnom fazom jata koje je, prije diftongacije, bilo najbliže (dugom) zatv. *e*, usp. P. Ivić, o. 356, 9–10.

Što se tiče rag. zatv. *o*, u starim posuđenicama dat će *u* jer naš sistem nije imao tada zatv. *o*. I dok naš sistem posjeduje, kroz kratko vrijeme, dugo zatv. *o* (prelazni oblik od vok. *ǫ* > *o* > *uo* > *u*: plŭnŭ > *pun*) rezultat će biti isti, tj. *u*. Prema tome **nəpout* (jer nemamo dift. *ou*), *nepote* (jer nemamo *ǫ*) daje svuda *neput* (i sl. oblike s *u*), dok *bursa* : *borša* tumačimo kao posuđenice iz dva sloja (*borša* iz kasnijeg mlet. u Dalmaciji, sa srednjim *o* i lagano palatalnim *s*). Slično *ura: amori; duńa: škritorjo*.

Ne bismo se složili s Colombisom, o. 180, 254, 263, da imamo u posuđenicama *ŭ* > *u*. U Dubrovniku u tekstovima 14. st., uz sporadično *ruto* < RUPTUS imamo i sporadično *sortur, copertur*, dakle zajedničko kolebanje refleksâ od *ō, ŭ*, tj. polazni četverostepeni sistem. Za učenje o prijelazu h. *ǫ* > u koje je, uzgred budi rečeno, moglo povući sa sobom i riječi sa sufiksom *–ōlus, –ōla* > *–uolo, –uola, ul, –ula (lincul, jarula)*, pa bi one bile mlađe nego da su direktno od rag. reduciranog diftonga *uo* > *u*, v. P. Ivić, o. 356, 9–10.

Nakon te digresije ogledajmo važnije rezultate radova o ovim vokalima u raguzejskom, odnosno u dalmatskom. Pri tom istaknimo da novija lingvistika ne poznaje »balkanskolatinsku« fazu.[53]

[52] M. G. Bartoli, »Di una metafonia nel veneto di Muggia«, (prvi put tiskano 1905), *Saggi di linguistica spaziale*, Torino 1945, veli u par. 8, str. 162 da mlet. dijalekti u Trstu, Labinu, Rijeci, Plominu, Zadru, Rabu, Krku i *»toscano« di Ragusa* ne razlikuju dva *e*, *o* i da imaju *prete, mese, come, dove* bez razlike timbra. U bilj. 11, str. 167 govori o razlikama u konsonantizmu između metropole i »dialetti veneti orientali«. H. Lüdtke koji donosi o tome obilatu literaturu, o. 310, 279–282, s napomenom da se narodnosni sastav od poč. 20. st. podosta izmijenio, tumači ovu pojavu u ven. »Sprachkolonien« friulskim, dalm. i istriotskim supstratom. Dodali bismo da je tu u pitanju i h. vokalski sistem naših potalijančenih ili bilingvnih ljudi.

[53] M. Křepinsky, »Varia romanica«, *ČMF* XXV, Praha 1939, 197; H. Lüdtke, o. 310, passim; H. Lausberg, o. 309, I, passim, osobito 95–101; C. A. Robson, rec. 309 b); G. Straka, »Observations sur la Chronologie et les Dates de quelques Modifications phonétiques en Roman et en Français prélittéraire«, *RLaR*, LXXI, 1953, 307, »On peut par conséquent difficilement admettre l'existence d'une période romane commune et d'un idiome roman commun et unique dans l'histoire des langues néolatines...« Značajan je I. Şiadbej, o. 344 koji napada tezu o jedinstvu vulgarnog latiniteta. Citira rad A. Philippidea, o. 90, iz 1928. Prema tome, na zapadnom dijelu Balkana postoji vrlo rano ne »balkanski latinitet« već jedna ili više pradalmatskih jezgra i mješovita albanskoromanska jezgra. Kako se Skok borio sa starim shvaćanjima koja vuku natrag, v. o. 234, I, 259, i iste godine objavljen, ali ranije napisan, o. 241, 474 i 483, bilj. 142, gdje pomišlja na obradu kriterija za razlikovanje naših romanizama iz balk. latiniteta.

Vrlo je rano privukla pažnju učenjaka oveća grupa lat. i predlat., ali latiniziranih TN *–ONA* koji u našem jeziku svršavaju na *–in*. Tu ide, u širem smislu, i ROMA > *Rim*.[54] O tome je opširno pisao G. Reichenkron koji je tu vidio rom. metafoniju, zbog finalnog *i* u lokativu pl. tantum što nam ga natpisi za većinu ovih TN jamče (*–ONIS* > *–uni(s)*). Prema tome, ovdje se dugo *o* dalje razvija kao dugo *u*. V. o tome u odjeljku o ovom vokalu.[55]

Do 1927. god. nije bilo rada koji bi pisao o promjenama zatv. *e, o* sa gledišta sistema.[56] Te je godine G. Praga objavio bez lingvističkog komentara 21 mlet. tekst iz 14. st. i 9 iz 15. st. Ti su tekstovi pisani u Splitu i sadržavaju, po autorovu mišljenju, natruhe iz starijeg sloja, *ē, ĭ*>*i, ō, ŭ*>*u*. U 15. st., od 1453. do 1466, ima ih sve manje, a 1479. više ih nema. »Le ultime vicende della parlata spalatina ... la lenta consunzione di fronte al sempre più potente e prepotente avanzare della lingua di Venezia e della Toscana ... Kad ih 1479. više nema »Il dalmatico è morto«; G. Praga, o. 87, 73–76.

P. Skok je reagirao u čl. 94. Pronašavši iste ili slične reflekse ē, ō > *i, u* u istroromanskom iz 19. st., Skok nabacuje misao da su i splitske tekstove, sastavili ljudi iz zapadne Istre: »Sasvijem je lako moguće da su takvi polupismeni ljudi dolazili ovamo iz Istre, jer su valjda znali oba jezika i shrv. i hibridni ist. mletački govor. Nemamo dakle kriterija da shvatimo dokumente koje donosi G. Praga kao hibridne mletačko-starodalmatinske dokumente. Na to upućuje u ostalom i ... p. 74 *glesia* (furl. *glezie*[57]) ...«; o. 94, 159–160.

Poslije te polemike, nakon više kraćih osvrta na razvoj ovih vokala,[58] prvi se duže zadržao na rag. stanju B. Rosenkranz, o. 288, 275. Razmišljajući o dubr. oblicima *paueisi, meise, tapeidi,* i *douxe*. R. ih uspoređuje sa zadarsko-romanskim (koji nemaju diftonge, već *i, e*, odnosno *u, o*) i nalazi da se u ovome rag. slaže s veljotskim (diftong, a ne monoftong): »Anders in Ragusa. Hier dürften *i/e* bzw. *u/o* nur herkömmliche Schreibung für die Diphtonge *ei* und *ou* sein, die ja tatsächlich vereinzelt belegt sind (s. o.); die Uebereinstimmung in der Ortographie braucht kein Anzeichen für einheitliche Aussprache zu sein. Es dürfte

[54] P. Skok, o. 145. O TN *–ONA* > *–in* pisao je Skok već od mladih dana. V. osobito o. 194, passim; o. 152, za pojedine gradove; pojava nije za nas važna, jer u Dubrovniku nema takvih TN.

[55] G. Reichenkron, o. 196, 163–166.

[56] V. Bartoli, o. 5, 44–45; Skok, o. 30, 12–13 i 15–16, Skok, o. 38, No. 15–16; id., o. 46, No. 4; G. Maver, o. 68, (*prosulja*), P. Skok, o. 109, iz god. 1930., (*Plakir*),

[57] Kako je po dubr. zakonima svatko morao nešto oporučno ostaviti crkvama, to imamo u dubr. testamentima na tisuće pomena riječi *clesia, glesia* i sl. (kasnije *chiesia* i vrlo kasno *chiesa*). Ne radi se o furl. riječi.

[58] A. Colombis, o. 180, 252, u povodu zadarskih tekstova iz 14. st.: »La parlata romanza di Zara aveva una spiccata tendenza a sostituire *u* ad *o*, *i* ad *e*, anche quando non c'erano in latino, e ad accorciare le voci fuori dei casi, in cui restasse allo scoperto una liquida«.

demnach erlaubt sein, einem nördlichen und einem südlichen Gebiete mit Diphthongierung der freien geschlossenen Vokale *e* und *o* ein mittleres Gebiet gegenüberzustellen, in dem diese als Monophtonge erhalten blieben«.

Iz Skokova rada 229, 30–31 saznajemo kronologiju rom. oblika *mergegn(i)um,* (u 15. st. s *i*: *mergin* i sl.).

Schürr, o. 312, 229, govori samo o velj. diftongaciji: »Tous ces phénomènes sont des indices de l'effet d'un accent d'intensité qui a fait tomber aussi en large mesure les atones (Bartoli, Dalm., par. 312–325), avec la syncope plutôt que l'apocope dans les proparoxytons. Or tous ces phénomènes n'ont aucune correspondance en roman balkanique . . .« Te su misli vrlo zanimljive za problem akcenta i ritma (v. 3. glava ovog i 5. pogl.).

Konačno, Guberina, o. 359, 26, pomoću dubr. *tapeido* datira »assez tôt après le XIIe siècle« srednjovelj. diftongaciju (najstariji TN *Canayti* iz 1419); slično je u velj. stara pojava $\bar{o} > au$. Od 13. do 15. st. ima dosta intervala i za razvoj prelaznih formi, o kojima G. ne govori.

Zatv. i

Za rag. govor nema što da se kaže, jer ni u tekstovima, ni u h. posuđenicama nisu pronađeni diftonzi poput onih u velj. i u rijetkim formama u zadarskim dokumentima koje i sam Bartoli prima s rezervom, o. 1, II, 338. Vidi i Skok, o. 234, I, 135, TN *Flaveyco* (o. Pašman, danas ne postoji) od *Flavii vicus.*[59] Isto tako malobrojni su primjeri s razvojem $\bar{\imath} > e$, Bartoli, o. 1, II, 338. Stoga je u pravu Rosenkranz, o. 288, 275: »Unter diesen Umständen scheint für die Entwicklung von $\bar{\imath}$ nur eine Zweiteilung anzunehmen zu sein«. Što je rečeno, odnosi se i na otv. i na zatv. slog.

Zatv. u

Osvrnut ćemo se na učenja o promjeni $\bar{u} > \bar{\imath}$ npr. MURUS > *mir.* Bartoli je o tome (i o sekundarnom -ONA) pisao, o. 1, I, 277–279, II, 337. Što se tiče Dubrovnika, Bartoli je, uz sasvim rijetke slučajeve u tekstovima gdje stoji *o* mj. *u [ono, ona = »uno«, »una«,* čemu dodaj *de Acrumina: Lacromonum* i sl. ($\bar{u} > o$), Skok, o. 118, 483 i 234, I, 246–248], vidio prijelaz $u > \ddot{u} > i$ u cijelom nizu slav. TN i apelativa, od kojih je u dubr. kraju poznat samo *mir* »zid« (i izvedenice), o. 1, II, 338. Slično

[59] Skok je mnogo polagao 1927–1928. god. na grčki oblik našeg TN *Glumine* (Popovo Polje), sačuvan kod Konst. Porfirogeneta. Iz njega je zaključio da je u 10. st. postojala u južnom dalm. diftongacija $i > ai$. Usp. o. 81, 166; o. 91, 233 »In αη sehe ich die vegl. Diphthongierung . . .«; o. 93, br. 12 gdje spominje i slav. AN *Drosaico.* Na *Glumaine* se vraća, o. 152, 210. A. Colombis, o. 124, 444, spominje da nasuprot Bartoliju, o. 74, 133 koji je nijekao opstojanje diftonga u Dubr., (Skok) »accenna, con ragionevole esitazione, all'esistenza dei dittonghi dalmatici già nel sec. X«.

piše B. u o. 5, 43–44; i u polemici s Merlom, o. 13, 461. C. Merlo koji je s Bartolijem dugo polemizirao o ovom detalju došao je kasnije na skoro jednake pozicije, usp. o. 13, 461; o. 98, o. 282, 5–6.

Iz Bartolijeva učenja izlazilo bi da je u velj. sistemu postojao srednji niz vokala: *ö, ü.*

Skok je svoje mišljenje definitivno formulirao u radu 80. Grafija *Labena* (1191. g.) = Labin (kod Trogira) ne dokazuje, veli Skok, da je *–ona* nekad davalo *–öna,* jer je lat. naziv ALBONA zajamčen samo za istarski Labin. F. Ramovš, *Slavia* I, 27–37, dokazao je da slovenski TN *–in* leže na romanskom zemljištu gdje nikad nije bilo glasova *ü, ö.* Nije ih potrebno pretpostaviti ni u hrvatskosrpskim TN. Slaveni su u 7. st., kad *y* ima još diftonšku vrijednost, reproducirali rom. dugo *u* svojim *y,* tj. shvatili su strani glas kao *ui* ili *iu.* Skok je svoje mišljenje branio u o. 81, 179; o. 91; o. 109 (nejasna posuđenica *mrijuļ* »pitomi kos«, od **MĚRŬLUS,* vjer. sa promjenom akcenta); o. 106, par. 10 (*loštika*); o. 145; o. 194. U suštini se slaže sa Skokom G. Reichenkron, o. 196, 163–166.

Naprotiv, H. Barić vidi u promjeni *u* > *ü* zajedničku albansko-dalm. izofonu, nepoznatu u rumunjskom, o. 182, par. 24.

Skok zadržava svoj stav, o. 201, I, 130, o. 236, 168–172; o. 234, I, u povodu raznih TN (*Olib* 79–82, *Sis,* 40; *Mirca,* 175, *Postire* 172, *Biševo* 222); u dubr. kraju nalazi se jedino *Šipan,* ib. 235, ali tu je *–i–* u protonici. V. i Skok, o. 247, id. o. 285 (Punta *Mika, Diklo,* str. 41–42).

Bartoli koji je o diftongaciji ekstremnih vokala *ī, ū* pisao u o. 74, datirajući je kao najkasniju, rezimirao je svoj dugogodišnji stav u o. 210, par. 9, No. 5. Konačno je Lausberg, o. 309, I, 113–114 i II, 13, našao promjeni *ū* > *ü* grčki povod, a kao uzrok opterećenost velarnog niza; dalje duljenje *ü* tumači strukt. razlozima.

2–3 POSTUPAK S NENAGLAŠENIM VOKALIMA AKCENAT I RITAM

Ta se dva pitanja mogu zajedno analizirati, jer je Bartoli imao pred sobom još živ, iako dosta venecijaniziran, velj. govor.

Bartoli je zapazio u izgovoru Veljota jaku ekspirativnost, a nešto slično opaža se, po njegovu mišljenju, u govoru Dalmatinaca, o. 1, II, 316–318. Pomišljao je i na djelovanje predrimskog supstrata, o. 1, I, 232–233. Povezao je tu pojavu s razvojem vokalizma:

> »Die Vokale entwickeln sich unter dem Tone zu sehr üppigem Leben und fristen dagegen ein recht kümmerliches Dasein ausserhalb desselben: dort eine sehr verbreitete Diphthongierung. . . , hier Reduktion . . und Abfall.« (o. 1, II, 326)

Lausbergova klasifikacija pojava u nenaglašenim slojevima bolja je nego stara Meyer-Lübke-Bartolijeva, pa ćemo se njome služiti. Ona razlikuje:

1. Protonički vokali a) _ ´ _ (tip *hi*bérnu)
   b) ˘ _ ´ _ (tip *se*ptimána)
2. Postonički vokali a) paroksitoni: ´ _ (tip bene)
   b) proparoksitoni
      1. postali paroksitoni u vulg. lat: oclu, caldu
      2. tip ´ _ _ tepidu
      (dakle, tu ide i tzv. semiprotonika)
3. Intertonički vokali: càntatóre, dòrmitóriu (dakle, samo tzv. semipostonika).

Bartoli, o. 1, II, 341–343 odvojeno razmatra o svim nenagl. *a* zbog toga što se u velj. *a* čuva: kantúr, kaịna, órfan (slično i *au*).

O stanju u ostalim zonama B. je rezerviran: »Auch im übrigen Dalmatien ist A bewahrt. Freilich beweist das die Sprache der Docum. nicht, wegen des leicht möglichen gelehrten (lat., venet., toskan.) Einflusses. Anderseits beweist o ´ im Srb.-kr. nichts dagegen: die dalm. Elemente sind mit bewahrten *a* ins Srb.-kr. übergegangen, das erst daraus *o* machte. Vgl. par. 154.« (ib. 342)[60]

Što se tiče ostalih vokala, ad 1) palat. niz daje *e*, a velarni *o*: *nepot, cherchelli – neput, žežin; copertur – oligań* (sinkopa je rijetka). Ad 2) velj. apokopira *–e, –o*, dok se teška grupa na kraju sprečava s *–o* (»In gedeckter Silbe wird auch die palatale Reihe ... wie die labiale ... zu *o*«, ib. 346).

Imamo tako: *frutro* < FRATRE, *dotko* < DODECIM, *guapto* < OCTO, *sanglo* < SINGULO. Finalno dugo *i* daje *–e* (*vine* < VENI), ali primjeri su rijetki. Za *–ū* ih nema. U dubr. tekstovima *–e* daje *–i, –o* daje *–u: nienti* (1348), *infirmu* (1386), ali ima i apokopa. Kod apokopa se ne misli na one moguće u mletačkom (iza likvida i nazala).

Ad 3) u velj. sinkopa zahvaća sve slučajeve gdje ne bi nastale teške grupe. Inače, imamo *e*, odnosno *o(a)*. Za rag. Bartoli ima samo *captale* < CAPITALE. Bartoli govori o ovome još i na st. 356–358, a i u o. 5, 51–54.

Od Bartolija do danas problem je studiran uglavnom na h. posuđenicama; posebno je studirana protonika, v. Skok, o. 279. Kako je Bartoli imao u vidu samo pismo Todru de Fomata Zadranina dubrov. kancelaru (iz 1325) i pismo Zadranina Ch. de Fanfona (iz 1397), a dubr. se

[60] Do danas nije dovoljno shvaćeno da velj. protonički *a* nije morao uvijek biti takav i da smo dobili veljotski u obliku koji je pretrpio mlet. utjecaj u svakom pogledu.

tekstovima slabo koristio, mi ćemo se osvrnuti na cio ovaj kompleksni problem u 5. pogl.

W. Meyer–Lübke rezimirao je, o. 27, 15, dotadanja znanja o dalm. ritmu: »Il ritmo è *biverticato* (zircumflektierend). Ciò risulta dal fatto che la vocale postonica dei proparossitoni scompare, la finale rimane, mentre nei parossitoni rimane la sola *A* finale, le altre vocali in genere cadono« (prema tal. prijevodu C. Merla, o. 282, 6).

Meyer–Lübke se, u nastavku, držao Bartolijeva tumačenja da finalni vokal *ostaje* iza teških grupa, odnosno ako je *–e,* daje *–o.*

Isto tvrdi i C. Tagliavini, o. 127, 244.

C. Merlo, o. 282, 6, ima drugačije mišljenje: »... al Meyer–Lübke è sfuggita la vera ragione dell'*–o,* che non è l'antica vocale mantenutasi (anche in *frutro, kụarno,* in *vịentro* < VENTRE ecc.?), sì bene una vocale *epitètica* che sorresse il nesso consonantico riuscito finale, pericolante.«

Lausberg, o. 309, I, ne daje primjere iz veljotskog, pa tako ne znamo misli li da se radi o reintegraciji (DODECIM **dotke* > **dotk* > *dotko*) ili o nečem drugom. Ipak su poučna njegova razmatranja o postupku s paroksitonima, o. cit., I, 73 i 153–155).

F. Schürr koji je ekspirativnom akcentu u dalm. pripisivao pad atona »avec la syncope plutôt que l'apocope dans les proparoxytons«, o. 312, 229, smatrao je zbog tih nebalkanskih pojava Krk »comme un carrefour d'influences inter–adriatiques« (*ib.*). V. i njegovu analizu ritma u Romana (o. 297, 161; o. 313, 128, 137 i 139). Tvrdnju da u mletačkim dijalektima ne ispadaju nenagl. vokali treba korigirati s Lüdtkeom, rec. o. 313, a) 235.

Zanimljivo je što H. Weinrich, o. 348, 186–190, piše kako pojedini rom. idiomi koji poznaju sonorizaciju intervokalnih konsonanata upotrebljavaju razna jezična sredstva da se nakon degeminacije *–ll, –rr–, –nn–* (negdje i *–mm–*) sačuvaju potrebne opozicije. U mletačkom rezultati degeminacije kolidiraju s primarnim *l, r, n,* ali se opozicije prenose na finalne vokale: iza nekadašnjih geminata nema apokope *(sol, sal* ali *pèle* < pelle.

U radovima 362 i 363 podvrgao sam kritici učenje o protoničkom (i kratkom naglašenom) *a* u h. posuđenicama. Treba razlikovati riječi kao *Poreč,* primljene u doba kad je naš vokalizam imao samo dugo *a* (u opoziciji s kratkim *o*), pa se tada svako tuđe kratko *a* supstituiralo na jedini mogući način, kratkim *o.* Međutim, kad su malo pomalo svi vokali mogli biti i dugi i kratki, pa se javilo novo *ă* »znatno starije od X v. kada se (otprilike) javilo ... novo *ō*«,[61] onda prijelaz *a* ´ > o ´ ne može više biti slavenski, već tu sad imamo približnu supstituciju rag. »vocale indeterminata«, koju bilježimo [ə].

[61] Tako mi javlja kolega dr P. Ivić, kome i na ovom mjestu srdačno zahvaljujem.

4. DEGEMINACIJA I GRUPE CT, CS (X), GN; MN, PS, PT

U veljotskom je, kao i u rumunjskom, rano nestalo geminata, samo što je, za razliku od rumunjskoga, svaki jednostavni konsonant ostao. Ta se degeminacija zbila kasnije od diftongacije vokala u otv. slogu, čak i nakon diftongacije ekstremnih *i, u* (npr. MILLE *mel,* kao DI-C(E)RE *dekro ili* brutto > *brot* kao UNDECIM > *jonko,* jer da se degeminacija zbila prije diftongacije, imali bismo MILLE > **mile* > **maịl(e)* kao SPICA > *spaịca* itd.).[62]

U srednjovjekovnim dubr. tekstovima Bartoli notira *pegne* »perje«, a u h. posuđenicama *tuń,* o. 1, II, 374.

Što se tiče grupa *velar* + *dental* (CT, CS, GN) i *labijal* + *dental* (PT, PS, MN), one su i u dostrukturalnoj lingvistici proučavane zajedno, jer se radi o grupama koje su u rumunjskome imale osebujan razvoj, pa se, proučavajući njihove reflekse u veljotskom uporedo s onima kod ostalih članova u ilirskoromanskoj grupi (po Bartoliju sav balkanski latinitet, relikti u h., alb. i novogrč. jeziku i grupa abruceško–puljiških dijalekata) htjelo dokazati da cijela ilirskoromanska grupa razvija velarni element u labijalnom smislu. Za veljotski se npr. pretpostavljalo da CT daje *pt,* CS (X) **ps,* a GN *mn* iako je primjera bilo vrlo malo (za CS > *ps* nijedan). Brojniji primjeri s očuvanim *C* (*pịakno* < PECTINE) ili s palatalnim razvojem (FACTU *faịt;* LIGNU *laịn,* PIGNU > *pegno* (tal.) (h. *peń*) shvaćali su se kao novije faze ili kao posuđenice. Usp. Bartoli, o. 1, II, 369–370; tu su i rag. primjeri: *frechsura,* STAGN–? > *Stamno,* (dodaj *fliecte,* ib. 261) i h. posuđenice u Dubrovniku: *flekta, liksija,* »das allerwichtigste *trakta*«, sumnjivi *doktur, aksaǧ* (latinizmi?); zatim kasnije mnogo diskutirani *kopsa, kopsica* (po Bartoliju direktno[63] od lat. COXA) i *loćika,* sumnjiv refleks od LACTUCA.[64]

[62] Usp. i STELLA > *stala* kao CRESCIT > *krask;* SELLA > *ṣiala* kao FESTA > *fiasta* (a ne kao DECEM > *dik*). Zašto je na Balkanu došlo do radikalnog uklanjanja geminata (rum. VACCA > *vacă,* dok LOCUS ostaje *loc),* ne znaju reći strukturalisti. To priznaje H. Weinrich, o. 348, 153–155 gdje ističe kako dolazi do kolizije starih (primarnih) *k* i novih *–kk– > k,* a da sistem ne nastoji nikakvim uobičajenim sredstvom održati distinkcije (osim, nešto, vokalskim varijacijama, kod *–nn–*). Slično Lüdtke, o. *310;* »In Norditalien, in der Westromania und auf dem Balkan hat die Geminationskorrelation im Laufe der Zeit ihre phonologische Gültigkeit verloren. Wenn man vom Balkan absieht, wo besondere Verhältnisse vorliegen, hat dabei die Sonorisierung der intervokalischen Tenues eine grosse Rolle gespielt . . .« – O relativnoj kronologiji velj. diftongacija pojedinih vokala v. Bartoli, o. 74, i Lüdtke, o. 310, 294–296.

[63] Barić, o. 182, par. 17: ». . . to nije dalm. relikt u dubr. dijalektu, kako je mislio Schuchardt . . i svi ostali, već verovatno vlaška pozajmica . . . . *S kopsa* pada izolirano *guapto*!«

[64] H. Barić, o. 319, 7, i I. Popović, »S. cr. *lačuga* „laitue"«, *Cercetări de lingvistică,* Cluj, II, 1958, 291–292 gdje je sva starija literatura.

Za očuvanje –PT– nema u raguzejskom primjera (osim sekundarnog *captale,* (ib., 267 iz 1283. god. i posuđenice *kopto, –ála*).[65] PS se čuva samo u kasnom *capxa* (ib., 267, 1524. god.) i u posuđenici *kapsa.* Za dva velj. rezultata od –MN– (1. održanje, 2. *au*) Bartoli poznaje u Dubrovniku samo h. primjere *kelomna* i *kelovna* (sekundarno i DOMINA > *dumna*).

Od 1906. do danas pronađeno je i obrađeno nekoliko novih primjera za pojedine reflekse. Nas zanima da li su identične inovacije postojale u raguzejskom, kao i u rumunjskom, dakle, da li su grupe –CT–,[66] –KS–,[67] –GN–[68] i –MN–[69] krenule i u raguzejskom u »rumunjskom« smjeru. Manje je važno jesu li (i dokle) grupe –PT–, –PS– i u rag., kao u rumunjskom izbjegle asimilaciju, jer je poznato geolingvističko načelo da se dvije zone i pored prekida veza među njima, mogu slagati u čuvanju dijelova starog sistema, što ne znači da jedna utječe na drugu.

Rješenje tog pitanja pomaže određivanju položaja rag. govora u Romaniji. Obrađujemo te grupe skupa s geminatama, jer im je fonološki status bliz: sve su to »grupe s ograničenim pravima«, jer ne mogu stajati na apsolutnom početku (kao grupe *muta* + *liquida*), usp. H. Weinrich, o. 348, pogl. X.

C. Tagliavini, o. 127, 244 odnosi se kritički i rezervirano prema Bartolijevim postavkama: »Gli esiti di CT non si possono stabilire con certezza giacché *gu̯apto* da *OCTO* deve probabilmente la sua *p* a *si̯apto* da SEPTEM, e *pi̯akno* »pettine« non domanda necessariamente una forma **peptno,* ma può venire anche direttamente da **pectno* . . . Difficoltà simili presenta anche il trattamento di GN . . .«

[65] H. Barić, u rec. Meyer–Lübkeova djela o. 27, JF III, 1922–23, 209, drži da je *captale* dalo *cactale* zbog asimilacije *k–p* > *k–k*. Dodali bismo da je grupa *pt* u rag. bila neuobičajena, pa je zamijenjena s *kt*. Usp. M. Deanović, o. 260, 285–286, sa *pš* > *kš* u h. TN: *Akšum* > *Apšum* (kao *okšenac* od ABSINTHIUM preko nepoznate rag. forme). Usp. *Aksidž* < Assisi i *oksjenač.* »C'est un hyperraguseïsme, *ks* (= lat. *x* = ital. *–ss–*) ayant été conservé dans le parler roman de Raguse«, P. Skok, o. 118, 483. V. i Bartoli, o. 210, 156: *hapsís* (grč.) = *oksit.*

[66] U ovoj i u bilj. 34–36 navodimo najvažnije radove o svakoj grupi posebno. O primjerima s CT: Merlo, o. 7; Bartoli, o. 10, 899 i d.; Merlo, o. 11, 20–23; Meyer–Lübke, o. 27; C. Treimer, o. 39, 402–403; Skok, o. 44, (*aptazi*), str. 114–117. »Dragocjena potvrda CT > *pt* .. Može se uzeti da je ovaj prijelaz postojao i u dubr. rom. jeziku«; Meyer-Lübke, o. 69, (daje pravo Merlu); Skok, o. 106, No. 10; Skok, o. 118, 496: *flekta, kapsa;* Rešetar, o. 142 (u Dubr. se govorilo *ktjeti* i *htjeti,* 155), ib. 217 *afikat, sofrikat, sofriktan;* Soglian, o. 183, (*trajtat,* Hvar) str. 52; Merlo, o. 282, 6 (insistira na velj. *vet* = »žito« koji je otkrio pred više decenija).

[67] Usp. P. Skok, o. 9, No. 10 *liksija;* Id. o. 118, *Daksa,* str. 483; Rešetar, o. 142, 155 *ohšubra* s alternacijom *kš : hš;* Skok, o. 137, str. 287.

[68] C. Merlo, o. 7, passim; Skok, o. 57, 129–130 o TN *Ston;* Skok, o. 118, 462 (polemika s Vaillantom, o. 105, 271, o etim. *kuf*); ib. 462, *Stamnu.*

[69] Skok, o. 118, 496 *kelomna,* 497 *dum, dumna;* Skok, o. 175, *kelomna* (autor drži da je od istog etimona i *kolumba* i da je ven. *colomba* posuđeno iz dalm. V. sada H. Kahane, »Italo-Byzantine Etymologies, IV«, *Journal of the Society of Byzantine Studies* 23, 1953, 280–281). V. i Skok, o. 255, *otijemna* ANTEMNA; Vinja, o. 299,

H. Barić, o. 182, obara pojam »balkanskog latiniteta« kao jedne cjeline, a ujedno reducira ilirskoromansku jezičnu grupu na zapadni dio današnje Jugoslavije i Albaniju (samo mlađi sloj lat. elemenata u arbanaškom »dalmatskog« je tipa, a stariji je »rumunjskog« tipa iz doba kad su arbanski preci stanovali dublje u unutrašnjosti Balkana). *Kopsa* je novija posuđenica iz jezika srednjovjekovnih Vlaha pastira iz dubr. zaleđa, u veljotskom je *guapto* prema *siapto*. Dalmatski je razvio u labijalnom smjeru, i to djelomice, grupu –GN–. U juž. Italiji postoji paralelizam grupa –GN– i –GR–, koji nije vezan za razvoj –CT–, –X–, kako misli Bartoli. Barić pobija jakim argumentima Skokovu etimologiju (Isola) *Magna* > *Maun* (i prema tome *–gn–* > *un*, ib., par. 8), skupa s Meyer–Lübkeom ruši Bartolijevu etimologiju velj. riječi *komnút* (ib. par. 10) i kritizira CYCNUS > *kuf*, držeći stari dubr. naziv za labuda turcizmom. Slaže se s Bartolijem da GN daje u dalmatskom mn (STAGNUM > *Stamnum*), spominje čuvanje –MN– (*otijemna* < ANTEMNA) ili asimilaciju (*Lokrum* < LACROMONA (up. i Lokruman kod M. Držića, ARj. s. v.!) Ipak, piše Barić, »dalm. promena GN *mn* nije bila uopštena u vreme kad su u naš jezik ušle dalm. pozajmice. Npr. *siglar* = burić kojim se obeležava mesto gde je spuštena mreža (SIGNALE), Prvić–luka, Skok, *ZRPh* LIV, 430«. (ib., par. 11). Stara posuđenica *aptazi* bizantski je pravni termin gdje je *pt* sekundarno od novogrčkog *–κτ–* preko faze **–ft–*, kao i *pt* u Captat. Tu riječ pišu i u juž. Italiji dvojako latinski pisari (*ectagia* i *eptagia*), *ib.*, par. 16–17. Bariću su mnogo važniji primieri CT > *it*, npr. *traita* = vrsta mreže (Pelješac), *Maisan* (otočić kod Korčule), a možda je i čakavska pojava na Hvaru: *nokat*, gen. *nojta* nastala utjecajem »staroromanske artikulacije grupe *kt* u nekadašnjim dvojezičnim zonama Primorja«, o. cit., par. 21.

Skok ostaje pri svom tumačenju razvoja grupa CT, CS, o. 201, II, 92–93 (gdje kaže da je u rumunj. brojnije zastupan razvoj CS > *s*, bez obzira na mjesto akcenta (s tim se ne slaže W. Rothe, *Einführung*, 41). Na istom mjestu piše Skok i o GN u dalm. (naziv za Ston se piše i *Stamnu, Stannu*). »Ipak je vjerojatno da u balk. latinitetu nije bilo palatalizacije u grupi GN.«

Budući da je Barić utvrdio da dalmatski ne sudjeluje u rumunjsko–albanskim uzajamnostima, samo nas neizravno zanima rad P. Naerta, 207, o kome piše A. Kuhn, o. 245, 150–152.

Bartoli je ostao uglavnom na svojim pozicijama u o. 210, 156–158, ali na str. 164–167 dopušta da su labijalni refleksi grupa CT, GN mogli nastati ili nezavisno u Iliriku i Daciji, ili prijeći iz prve zemlje u drugu, ili obratno.

143–145 *dundo* od DOMINUS > **donno** > *dondo* (dodao bih da se ta disimilacija desila negdje izvan Dubrovnika i da je riječ posuđena u Dubrovniku); Pellegrini, o. 338.

I Skok ostaje u o. 216, tačka 13, pri svom mišljenju. Novo je tu da južnodalm. (rom.) govor ima za GN *n*, kao u južnoj Italiji.

U poslijeratnim radovima H. Barić ostaje na svom stavu. Rosenkranz, o. 288, 277–278 trudi se da na osnovu refleksa grupe –CT– podijeli dalmatski na dijalektalne zone: sjevernu (Krk: *fuat* i, češće, *fait*), srednju (i Dubrovnik!) s očuvanim KT (*prsukat*, gen. *–kta*) i južnu (alb. rom. s alb. posuđenicama s CT > *it* :*frujt*, u koju meće čak i korčulanski primjer *trajita* < TRACTA). *Trata* i sl. iz mlet. su sloja, Skok, o. 149, 426–427; Kuhn, o. 245, 148.

Konačno je P. Skok, o. 321, iznio, uz primjere *komnut* i *Stamnu*, svoj stav o prijelazu GN > *mn*, dok se o ostalim promjenama tu nije izjasnio. Vjerojatno je prihvatio Barićeve zaključke što se može vidjeti iz Skok, o. 234, I, 248, TN *Daksa:* »suglasnička skupina *ks* nije bila podvrgnuta u starom dubrovačkoromanskom govoru jednačenju... Ta je grupa karakteristična za dubrovačkoromanski govor i njom se oštro razlikuje od rom. govora na Apeninskom poluotoku.«

5. GRUPE CE, GE, CI, GI; CI, GI LAT. J. OSTALE GRUPE KONSONANT + i

a) Čuvanje velarnih konsonanata pred *e* (u raguzejskom i pred *i*) jedna je od osnovnih značajki starog dalmatskog jezika. I Ph. de Diversis se tome čudio te nam je zabilježio *fachír* < FACERE (s prijelazom iz III u II konjugaciju).

Razlika u postupku, ako slijedi *i* (CIMICE velj. *činko*, raguzejski nepoznato, ali sudeći po h. *kimak* sa sačuvanim *ki*; asparagi > *spirač*, rag. nema sigurnih primjera) jedna je od četiriju izoglosa koje su Bartoliju najznačajnije za njegovu dvojnu dijalektalnu podjelu dalmatskoga jezika.

C, G u veljotskom pred *e* čuvaju velarni izgovor: *CENA* > *kaina*, GELATUS > *gelút;* samo kad je u veljotskom *e* otv. dalo diftong *ie* (u otv. slogu se ovaj kasnije reducirao u *i*), došlo je do palatalizacije: CAELUM > *čil*, CERTUS > *čart;* GENTE > *žiant*, ARGENTUM > *aržiant* imaju na početku *dz* (po Bartolijevoj grafiji *ż*), vjerojatno stoga što ima mnogo mletačkih riječi s početnim *dz* (danas *z*), a malo ih je sa *dž*.

Za razvoj QU–, GU– + *i, e;* C, G + u[* > ü u Dubrovniku nema primjera. O prednjemu usp. Bartoli, o. 1, I, 269–270; II, 376–379, 384–388. Bartoli daje ove primjere koji se spominju skoro uvijek kad je riječ o raguzejskom:

1. primarno (v. lat.) CE: *dichi* < DICIT (1348), *fachír* (1434–1440) *cherchelli* (vjer. od rumunj. *cercel;* 1348. i kasnije), CULCITRA

> *colchitra* (1348), *rec(h)na* (od RACINA, ali ima i oblik RACANA) (1280). *Macagnatus* (= macinato) nije siguran; *machine* (1348).

H. posuđenice: *kapula,* (u Dubrovniku novijeg datuma!), *kentrica, kriješa, plaker, kerica* < CIRRU; *kerostat,* ib. 378 i 432. K tome: *rekesa, simplik,* ib. 300.

2. primarno lat. CI, CY: *anchidere* = uccidere (1364), *bachili* = bacili (1348). Posuđenice: *kimak, Krkar* < CORCYRA, *kima* < CYMA (ako nije iz rum.); sekundarno od *c* + diftong *je* (po Bartoliju romanska pojava): *funkjela; kjerna* < ACERNA, *lukjerna* (ARj. piše zadnje dvije s *–ije–*!).

3. primarno GE: Samo h. primjeri: *galatina, Giman* < GEMINIANO. Glagoli *pengati, prigati, surgati* i njihove izvedenice; možda i *legati.*

4. primarno GI: nema primjera.

5. primarno – CHIU– *:Drač* (i 3 nesigurna primjera)

6. primarno – GIU– *:aksadž* = saggio (stara mjera)

Najviše rom. primjera ima u 1. skupini (većinom pred *i*!). U 3, 5. i 6. skupini nema B. sigurnih romanskih primjera, a za 4. uopće ne raspolaže primjerima.

Skok je, rec. 1 i), 455, smanjio primjere iz 3. skupine: »Ovdje se može uzeti da je ovim dubr. hrv. riječima temelj prvo lice sg. pres. aktiva, gdje je *g* po zakonu. Da je tome tako, pokazuju najbolje dubr. oblici *ardiškati, divertiškati* itd. koji mogu da imaju za temelj samo I lice sg. prez., a ne infinitiv.« Skok nije, zbog *Cavtat* < CIVITATE te *Drač, pogača, spičar,* u to doba vjerovao da se rag. razvoj razlikuje od veljotskoga. Tek kasnije *C* u *Cavtat* tumači slavenskom palatalizacijom, a razvoj CI luči od razvoja C + *i̯*.

Punih 20 god. taj problem nije svestrano obuhvaćen iako su se nalazili novi primjeri i paralele u razvoju drugih romanskih jezika. Usp. Bartoli, o. 13, 461; Skok, o. 38, No. 8. *gera,* No. 21, *mrkijenta;* Skok, o. 46, No. 14. *kîrla, krklo, rakno;* Skok, o. 51 (uz put, u vezi s panonskom posuđenicom *pòculica* = fazzuolo, o refleksima **faciola* u balk. lat.); G. Bertoni–M. Bartoli, *Breviario di neolinguistica,* Modena 1925, gdje se u II (Bartolijevu) dijelu, u par. 3 i 24 spominje konzervativnost dviju izoliranih area, Sardinije i Dalmacije, u velarnom izgovoru *C* i *G* pred palatalnim vokalima, što nije regresija, kako su neki mislili (za Sardiniju), već očuvana starija faza (s tim se slaže i Skok, o. 99, 45–46).

God. 1927. izašao je Skokov rad br. 76, prvi u nizu njemački pisanih radova o problemima »balkanskog latiniteta«. Skok je u brojnim TN, AN i apelativima iz raznih slavenskih zona na Balkanu ustanovio da lat. *C, G, Qu, Gu* pred *e, i, y, i̯* daju trovrsne rezultate, i to 1) *č, ž;* 2. *c, z;* 3. ostaje *k, g.* Za našu temu važni su, osim najbrojnijih primjera iz 3. grupe, iz 1. samo *konič, mriječ* (*č* prema *ci̯*) i TN *Šipan* (grčko *γυ–* = **gi̯u*) te iz druge grupe TN *Cavtat* < CIVITATE, dok je No. 28

cipal, cipao opće proširen po Dalmaciji. Dodajmo da je kritika koju je izazvao ovaj članak uklonila primjere gdje slijedi *i* u hijatu (tako i SISCIAE > *Sisak* iz 3. grupe). Skok pripisuje pojave pod 1–2 slavenskoj I i II palatalizaciji. Zašto su neke riječi bile podvrgnute njima, a neke nisu, nastoji objasniti historijskim razlozima. Dok se 1. i 2. postupak s lat. posuđenicama sreće u svim slav. jezicima, area trećeg tipa uglavnom se drži jadranskih obala. Razlika nije kronološki uvjetovana. »Es ist z. B. nicht möglich zu sagen, dass der Velar in Bigi > *Bag* (Nr. 78) deshalb geblieben ist, weil die Slaven diesen ON später kennen gelernt haben, als das ganz nahe liegende CISSA > *Čaška* (Nr. 2) oder CELEIA > *Celje* (Nr. 19)«. Dodali bismo ovoj usporedbi *Cavtat : Kantafig.* Zašto nisu Slaveni primijenili »zakone« svojih promjena i na 3.grupu gdje su također stare posuđenice? Skok veli: »Die dalmatinische städtische Latinität hat die ursprüngliche schriftlateinische velare Aussprache von c^e g^e behalten, die nomadisierende Balkanlatinität dagegen nicht.« Rumunjski je proveo palatalizaciju nakon rušenja gradova, tj. početkom 7. st., vrlo vjerojatno bez veze s ostalim rom. jezicima. Slaveni koji su se nastanili u blizini dalm. gradova čuli su dalm. velarni izgovor vrlo intenzivno i dnevice te su ga prosto preuzeli (ali ne u svakom slučaju). Prema tome, samo 3. grupa dokazuje da je postojao velarni izgovor u doba dolaska Slavena. (Prva grupa pojava može nekad nastati tako da se rom. *ts* (*c*) supstituira sa *č;* v. sličnu pojavu: germ. *zubar* > *čibŭrŭ* > *čabar* SEW 165, a druga grupa može se tumačiti rom. izgovorom u sjev. Italiji.)

Dalm. romanski govori imali su jaču iradiacionu snagu nego raspršeni rom. nomadi i jer su se nalazili pod moćnom vrhovnom vlasti Bizanta. »Deshalb haben sich hier (na Jadranu, op. Ž. M.) viele roman. Lehnwörter der ersten und der zweiten slav. Palatalisierung entzogen«, ib. 410.

U kritici Skokovih postavki F. Ramovš, o. 79, pošao je od činjenice da su slav. palatalizacije I i II u vrijeme posuđivanja rom. TN i apelativa bile odavna zaključene. Rijetki *k, g* > *c, z* nastali su putem »Lautsubstitution«: »tuji prevelarni *k'* so Slovani slišali nekako kot svoj *c* in so ga zato s tem glasom substituirali«, *ib.* 155. Refleks *č* supstitut je za balk. lat. *k'ị*. Tal. i retorom. palatali reflektiraju se kao *č, ž* (R. misli na *hlače* i *pogača*). Rječe su plod internih slav. sredstava (npr. *tržački* od *trz–*, jer slijedi *š*). Dakle, rapski oblik *močira* ima tal. ili furl. *č,* a bosanski *mocira* supstitucija je balk. lat. *k'*. Prema Ramovšu, najstarije su posuđenice sa *c, z,* a tek nakon 9. st. primljene su one s *k, g.* »Med tema dvema dobama se je izvršilo jžsl. okrepitev frikat. elementa v glasu *c, dz* in je pojemala palatalizujoča moč palat. vokalov.« Dokazi za kasniji datum: nijedna riječ iz 3. grupe nema likv. metateze (*lokarda, kumjerak* itd.), a pojave *ĭ* > *ь, ŭ* > *ъ* moguće su i u 9–10. st.

Skok je odgovorio u o. 92, i duže u o. 99. Proučavajući, u o. 92, refleks *č,* alb. *k'* za lat. *cị* (Rumunji imaju *ț* [ts], rječe *č*), za južnu Dalmaciju su mu *rečìjak* i *bàčkio* dokazi da se u rag. grupa *cị* nije palatali-

zirala, čak ni kad imamo primarno –(A)CIU. Uzrok tom arhaizmu bio bi »der von Byzanz ausgehende Einfluss«. Obje rom. provincije na Balkanu Dalmacija i Praevalitana (gl. grad Drač) do kasna su bizant. temati. Stare grč. posuđenice iz latinskog imaju *k*, pa tamošnji srednjovjekovni Romani imitiraju u tome svoje grčke gospodare. Ovdje se prvi put javlja misao na koju će se Skok često navraćati o grčkom utjecaju na rag. izgovor.

U o. 99 Skok je odgovorio Ramovšu i podosta dopunio svoje postavke. Danas bismo rekli da se h. distribucija fonema opirala posuđivanju riječi s *ki, ke* na početku i u sredini riječi. Terminska raspra: nije palatalizacija, već zamjena *tuđeg glasa najbližim domaćim*, tu je riješena, te i Skok priznaje da od 6. do 10. st. naši preci nisu mogli artikulirati velare pred *e, i*. Skok bi prihvatio R. tvrdnje kad bi se dalo dokazati da su Slaveni najprije posudili *Cres* i *Cavtat*, a onda *Krknata* (kod Dugog otoka) i *Kantafig* (u Gružu). Ovdje bismo dodali da je 1950. sam Skok, o. 234, I, 59, pisao da Krk i Rab imaju od svih otoka najveći procenat rom. TN (iako su bliži čisto slav. obali nego Cres), a i da je isto tako vjerojatno da su prije Slaveni upoznali Epidaur nego Kantafig (*Caput fici* tek g. 1228). Skok insistira na tome da je u doba dolaska Slavena bila još aktivna slav. palatalizacija. Skok drži da ondje gdje nije bilo tijesne slav. rom. simbioze, (CISSA na pustom o. Pagu i CIVITATE) *Čaška* i Cavtat imaju *č* odnosno *c*, a TN na Krku i u Dubrovniku gdje su živjeli Romani imaju *k* (npr. *Kantafig*). Danas ne bismo rekli da je *klak* iz balk. lat., a *lukijerna* (ib. 45) iz dalm., već bi bilo bolje reći da je *klak* primljen dok je u h. jeziku postojala likvidna metateza, a *lukijerna* kad je više nije bilo, a obje su iz rom. predmletačkog govora (= dalm.). Skok dopušta da bi Sisak moglo biti stvoreno analogno prema **Siscê* koji je shvaćen kao lokativ. Što se tiče 7. tačke da slav. *k, g* za balk. lat. *k', g'* potječu iz dalm. jezika, Skok i Ramovš se slažu, samo Skok ne odobrava da je kategorija slav. posuđenica, koja je sačuvala velar, mlađa.

Nakon radova o. 105 (etimon *kuf*) i o. 109 (*Plakir*) u kojima su Vaillant i Skok proširili broj obrađenih riječi s *k*, G. Maver je, o. 112, kritizirao onaj dio Skokove teze, koji se tiče velarnog izgovora grupe *ci* (koji je za nju vrlo važan, jer ako se tu poč. 7. st. čitalo *ki*, onda $c^{e,i}$, $g^{e,i}$ nije moglo ne imati velarni izgovor, i utjecanje slav. pojava neminovno je za posuđenice s izvršenom palatalizacijom). Maver je došao do zaključka da nijedan dubr. primjer s $ci > k$ nije siguran.

U radu 118 Skok je nabrojio velik broj h. posuđenica s očuvanim velarom. Uz otprije poznat TN Šumet (JUNCETUM, tal. *Gionchetto*), ib. 477, *Kantafig* (481) i brojne apelative (495–496) javlja se po prvi put i *krìlat, –a* »cierge pascal«, ib. 496, od CEREUS LATUS. U radu 106 P. Skok još bolje formulira misli iz o. 76 i 92. Velarni je izgovor, npr. od CIMICE, »eine Nachahmung der feineren gebildeten griechischen Aussprache des Hochlateins, ... gleichwie bei den Aromunen,

welche seit jeher grosse Gräkomanen waren, *t* statt *č* als eine Adaptation an die feinere griechische Aussprache zu betrachten ist.« Što se više ide k Dunavu, sve je više *č, ž*. U Sardiniji gdje je također Bizant dugo vladao »das griechische Muster dem lat. Konservatismus zum Siege verholfen hat, gleichwie in Dalmatien«, ib. 510–512. Što je rag. govor vjerniji velarnom izgovoru negoli veljotski koji *k, g* pred *i* palatalizira, razlog su jače veze s Bizantom.

U Rešetarevu zborniku (1931), uz Skokov rad, o. 121 (*cherchelli*), značajan je s jedne teoretske digresije o ovom pitanju i o. 120, gdje M. Bartoli s neolingvističkih pozicija kritizira Skokovo učenje o ulozi Grka u čuvanju velara. »I „themata" bizantini di Dalmazia e d'Albania e quelli dell'Italia – e qui si deve accennare a una tesi importante dello Skok – rimasero . . nella dominazione dell'Impero romano, o greco-romanico, più a lungo che altre regioni neolatine. Perciò quei »themata« conservarono–nei linguaggi, come nelle arti figurative e in altre manifestazioni dello spirito – alcune reliquie romaniche, e per contro accolsero o svilupparono diverse innovazioni d'origine greca . . . Ma . . Skok non ha ragione di annoverare fra coteste »imitazioni« del greco la velare, p. e. del. lat. *cenare* (*k–*) conservata nel sardo log. *kenare* e nel veglioto *kenúr*. Queste sono reliquie antiche, e la ragione della loro conservazione sta nel fatto che l'innovazione corrispondente, tipo *če,(t)se,* è sorta fuori di quei »themata«: essa è irradiata da centri »d'oltre confine«, centri romanzi, e difficilmente poteva giungere nei »themata« dell'Impero greco-romanico e tanto più difficilmente in quelle due isole, cioè in aree particolarmente isolate . . . Come il romanico di Veglia, anche il fratello suo di Ragusa, ha conservato a lungo, fra altre antiche reliquie, *basilica* e pure la fase *ke, ge.*« Dakle, inovacije *ke* > *če* nisu doprle do dalm. gradova zbog političke odvojenosti, stvorene bizant. vlasti. (ib., 426). V. ib. *galatina,* 413–414.

C. Tagliavini, o. 127, govori o velj. ki > *či,* gi > *dži* kao o »fase seriore«.

U radu 149 P. Skok se osvrnuo na Maverov o. 112, v. No 8. Odustao je od shvaćanja razvoja grupe *ci̯* i naveo primjer *barcusius* s refleksom *–ciu* > *–s* (iz 1272. g.). Prihvatio je i neke Maverove zamjerke glede *rečijak.*

U radu 175 Skok tumači latinizirani oblik *barcusius* od *barcus* + *–ius,* jer je u dalm. sufiks –UCEUS bio dao *–us.* Od rag. *barcús* izvodi mlet. *bar–/bragotso,* ib. 467.

Da je u rumunj. palatalizacija nastala poslije dolaska Slavena, obrazlaže Skok toponimima kod Prokopija, o. 176.

»Ni afrikate ni palatala nema u Sardiniji i u Dalmaciji«, ističe P. Skok, o. 201, II, 53.

Bartoli, o. 210, par. 8 i 12, piše da zajedničke konzervativne crte dalm., alb.-rom., sardskog i ladinskog nasuprot centralnoj Italiji nije dosta tumačiti normom »area meno esposta alle comunicazioni«. Sma-

tra da su se prije pada Carstva te zone odijelile od Rima više nego druge provincije. Kasnije su bizant. oblasti bile odijeljene političkim granicama od Italije i Zapada, a slavenskim prodorom od rumunjskog jezgra. Stoga se inovacije iz sjev. Italije nisu probile do tih oblasti, ni, obratno, inovacije nastale u njima nisu došle odmah u sjev. Italiju.

G. Bonfante, o. 226, tumači fonetičkim i geolingvističkim razlozima polovičnu palatalizaciju u veljotskom. »The answer is very simple. *I* is a more distinctly palatal sound than *e,* and the palatalization of *ki* was . . easier than that of *ke;* phonetic conditions were more favorable«, *ib.* 3. Palatalizacijski val došao je sa Zapada oslabljen i prodro u locus minoris resistentiae *ki.*

Govoreći o posuđenici *mrganj (mrginj)* koja ima široku areu (dopune dao M. Pavlović, o. 354, 214–215), Skok dodaje važan stari primjer za velarno čitanje grupe *ge, gi* u raguzejskom, o. 229, 27–33.

»*Kanata*«, Maver, o. 237, zanimljiva je, ali nije iz Dubrovnika.

Iako u o. 256 Skok ne govori o tom problemu, važna je misao koju sustavno razvija o izgovoru latinskoga u ustima Grka, ib. 249. I u o. 302 insistira na ulozi grčkog izgovora u konzervaciji velara: »Les recherches que j'ai faites dans le domaine de l'ancien dalmate m'ont porté à conclure que le maintien des vélaires *k* et *g* devant les voyelles palatales *e, i* s'explique par analogie avec ce qui s'est passé pour l'élément latin du moyen grec (byzantin) et du néo-grec«. U povodu grecizma *kaluđer*: *koludar* Skok objašnjava hrv. čakavsku formu »par la prononciation vélaire de l'ancien roman (tj. disimilacijom *k–g* > *k–d*) . . Il faut donc supposer pour les grécismes des parlers croates de Dalmatie qu'ils ont dû passer par l'intermédiaire roman dalmate avant d'entrer dans la bouche croate«, ib. 227.

Lausberg, o. 309, II, bavi se samo velj. pojavom, str. 9–10 i 14, dok mu je palatalizacija od *–ki̯–* najstarija, zajednička romanska palatalizacija, ib. 59–60.

Držim da je u raguzejskom grupa *–ki̯–* dala, preko raznih prelaznih glasova o kojima v. Lausberg, ib. 60, [tts] od koga polazi sjeverna i južna Italija i rumunjski. Kad se kasnije ta afrikata našla, nakon pada svih finalnih vokala osim *–a,* na kraju riječi, vjerojatno je izgubila, kad je iduća riječ počinjala konsonantom, dentalni elemenat. Taj reducirani rezultat mogao je kasnije biti generaliziran (ili barem češći). Tako tumačim *BARCUCIUS>*barcus*, PLUMACIUM>*plumas*. Usp. u rumunjskom :[pače] : [pašnik] jer je grupa [čn] teška (W. Rothe, *Einführung* 43, par. 96 : *pace* : *paşnic*).

Od grupe *–gi̯–* očekivali bismo na isti način *–dz–* (i dalje *–z*). Raguzejskih primjera nema, a h. posuđenica *aksadž* iz doba je kad je moguća i regresija *dz* > *dž*. (Za st. mlet. *sazo* –colla z dolce – v. Boerio 531, REW 2932).

U veljotskom je *–ci̯–* dalo *ts*, a *–gi̯–* vjerojatno *dz* (svega 1 nesiguran primjer). Na kraju riječi, ponekad, *–ci̯–* daje *–s* (BRACHIUM > *bras* ali u pluralu *brez*[*brets*]).

Lausberg, o. cit. 61, ne daje primjera za dalm., ali se iz prednjega a i iz h. posuđenica čini da je u dalmatskom, za razliku od stanja u juž. Italiji, u rumunjskom i u sardskom, razvoj grupa *–ci̯–*, *–gi̯–* tekao uporedo, i da je ne samo prva nego i druga (kojoj se priključila i grupa *–ii̯–*) preko mediopalatala ['ć 'č] odnosno ['ǵ 'ǧ] dala dentalne afrikate. U ovom detalju dalmatski ide zajedno sa sjevernotalijanskim govorima, HG I, 459–460.

b) Za razvoj *i̯–*, –j– [*–ii̯–*] nema Bartoli, o. 1, II, 379, nijedan rag. primjer. Za veljotski ima *dz–*, ili *–j–*, a od h. posuđenica spominje TN *Zadar* < JADERA te *žežinati* < JEJUN– i JUNCU < *žuk*.

Kako su i Bartoli i drugi često uporedo proučavali razvoj ovog glasa s razvojem grupe *di̯–*, *–di̯–*, a ovu uporedo s razvojem grupe *–ti̯–*, i mi ćemo u najkraćim crtama prikazati taj rad. Osvrnut ćemo se i na grupu *–si̯–*, dok o grupama *–vi̯–* i *–bi̯–* ne ćemo govoriti jer postoji svega jedan, i to nesiguran, primjer (*Rožat* < RABIAT–?[70]). U odj. c) govorit ćemo o refleksima grupa *sonant* + *i̯*. Sa gledišta strukturalne lingvistike ove su grupe, jednako kao i već spomenute *–ci̯–*, *–gi̯–*, neobično važne, jer su mogle dati kao rezultat palatalne glasove. Mi smo mišljenja da se to nije dogodilo. To što u našim starijim posuđenicama imamo *–ti̯–> č*, *–di̯–> ž* (*dž* ne postoji kao fonem u našem jeziku u rano doba!) tumačim dvojako: 1. ili je to refleks za dalmatinsko-romanski ['ć'č]: *Supokrač* (TN na Šipanu) < SANCTUS PANCRATIUS, Skok, o. 234, I, 237; odnosno ['ǵ 'ǧ];[71] 2. ili je analogno s mletačkim izgovorom naših TN, AN i apelativa (Čibača – *Çibaça*, Mihoč – *Micoç* i dr. u dubrov. dokumentima) u doba simbioze raguzejska, hibridna ili mlet. riječ primljena sa *č*, *(d)ž*, prema rom. ç, ukoliko nije u doba toskanizacije kan-

[70] Bartoli, o. 1, II, 367; Id. o.; 6, No. 5, *aragjan, Rožat;* Merlo, o. 11, 14; u radu 118, 480 Skok pretpostavlja*RADIATUM > *Rožat*, a za *aradžan* nalazi etimon u *adrabidiatus*. Skokovi su argumenti jaki, te tako, bez novih primjera, ne znamo što u rag. daje grupa *–bi̯–*.

Za pad kons. *v* u grupi *–vi̯–* znamo samo iz h. posuđenica; usp. Skok, o. 137, *liksija* (Dubrovnik i Kotor) od rom. **liksía*. O ukrštanju pridjeva *lixīvus*, *lixīvīus* s grč. pridjevskom poimeničenom izvedenicom προικιό(ν), zbog čega ovaj pravni termin ima u dubr. spomenicima oblik *perchivium* (i u kotorskim hiperkorektno *perclivum*) v. Skok, o. 254.

[71] Lausberg, o. 309, II, 55–56, navodi da je palatalni razvoj od *–ti̯–* i *–tti̯–* izolirana pojava samo u rumunj., i to pred naglašenim velarnim vokalom. Stoga ovdje treba pomišljati, sa Skokom, da su se, doduše rijetko, rezultati od *–ti̯–* i *–ci̯–* pomiješali, s prevagom drugoga, što je pandan poznatoj i čestoj pojavi da u zonama gdje je palatalizacija nepoznata ili kasna *–ti̯–* i *–ci̯–* daju [*tts*] (> *ts*): usp. *preț* : *braț* (rum.) prema *prezzo* : *braccio* (tal.). V. i Lausberg, o. cit. 60. Za *–di̯–> ž* jedini je primjer stari TN Rožat.

celarijskog jezika u Dubrovniku došlo do takve pojave.[72] Dok *polača* pripada najstarijim posuđenicama, dotle se ne slažem s Bartolijem, o. 1, i Skokom glede datuma posudbe riječi *nepuča, stačun* i *račun* (koju nijedan stari dubr. pisac nije upotrijebio).[73] Bogato slavensko nazivlje za rodbinu nije sigurno trebalo romanskih naziva, pa je *nepuča* moglo da nastane od *nepoça* samo vrlo kasno, u doba slavizacije grada, kad je i u rag. (i u mlet.) znak *ç* bio čitan kao afrikat [ts] (ili i [dz]).[74]

Naravno, recentne su mlet. posuđenice u kojima mletačkom provincijalnom lagano palatalnom *s, z* odgovara naš *š, ž*.[75]

Što se tiče posuđenice *žmul* < MODIOLUS, *mižati*[76] i sl., kod njih je teško reći da li idu u 1. grupu, ili su Slaveni rom. *dz* (koje nije postojalo u starom hrvatskosrpskom narodnom jeziku, v. Ivić, o. 337, 162), supstituirali svojim glasom *ž* (ili *z* > *ž* zbog internoslav. razloga), jer nije uvijek ni približno poznat datum njihove posudbe. Kako je većina naših posuđenica s početnim *j–, dj–* dala u starije doba *ž–* (*žakan, žapalj, župa* »dolama«, ali *Zadar*, možda pučka etimologija: *za dar*), i kako dalmatinski pisari pišu naše *ž* na četiri načina, Skok, o. 265, 235 str., čini mi se vjerojatnim da Romani nisu u 11. st., i kasnije, imali palatala, pa ni fonema *ž*, već da su imali *dz*. Teško je reći, da li je takav afrikat bio u sredini riječi geminiran, u doba dok su u dalmatskom postojale geminate.

O ovoj problematici v. Bartoli, o. 1, II, 366–367; Id., *5*, 45 *»račun . . . stačun . .* termini commerciali per eccellenza, importati nel Balcan dal commercio medioevale italiano. Che non siano più antichi, si deduce forse dall'*A ´* conservata . .«; Skok, o. 9, No 6 b.; Merlo, o. 11, 14–16; Ib., 22; Bartoli, o. 13, 479; Skok, o. 17, No. 1 VITTIA *bičva*, No. 16, MODIOLUS; Skok, o. 30, 39 (*Lajarum* mj. Lazarum, *Diunan* mj. Jonas; tu je izgovor već *dz*); Skok, o. 38, No. 6, *frondžata;* v. ispravke u Schuchardt, o. 43, i Skok, o. 45, No. 3, 119–125; Skok, o. 46, No. 16, *krcati* = *carrizare* < CARRIDIARE; Skok, o. 81, par. 29, daje vrlo značajan podatak da K. Porfirogenet piše *ζ* za slav. *c, č, ž,*

[72] O hiperkorektnim pojavama kao što su *marač, tijerač, skarač, kačola, kačuo* v. Skok, o. 17, No. 6, i dr.

[73] *ARj*. XII, 852–855. Ni Mikalja ni Dellabella nemaju *račun*, a Stulić upućuje na *razlog*! *Stačun*, ARj, XVI, 333, prva potvrda iz 1407. *Polača* u Dubr. sada kao ime ulice, Skok, o. 241, 477, 33 a (*Između polača*), a kao apelativ 14–19. st., ib. 453–454. O TN *Polače* (o. Mljet), usp. Skok, o. 234, 210. I *puč, ARj*. XII, 608 (Zbornik iz 1520). g.) ide u tu kasnu grupu posuđenica, prema mom mišljenju. Na sjeveru imamo *bez(z)o – bčč*. Da su Slaveni mogli čuti p o j e d i n a č n e rom. izgovore *ts, dz, s,* (*z*?) lagano mujirane, lako je moguće, jer ni rag., ni stari mlet. nisu imali *č, dž, š,* (*ž*?), pa su prednji fonemi imali širu »marge de sécurité«.

[74] REW 5891 NEPOTIA (rumunj., alb. i rag. dalm.); ib. 5892, *NEPTA vegl. *nyapta* (sic!); ib. 5893 NEPTIA > ven. *netsa*. Zanimljivo bi bilo istražiti kako se u rag. razlikovao naziv za *nećakinju* od onog za *unuku*.

[75] Npr. *pašta, režentat*. Usp. H. Schuchardt, *Slawo-Deutsches und Slawo-Italienisches*, Graz 1884, 50. V. i Bartoli, o. 1, II, 324.

[76] REW 5468 nema dubr. posuđenice. V. dalje Skok, o. 175.

a bezvučni srednjogrčki digram τζ za *c, ts, č.* V. ib. i par. 35. o raznim grafijama za ime o. Brača. Sa činjenicom da K. Porfirogenet jednim znakom daje slav. *c, č, ž* slažu se odlično refleksi od MODIOLUS > **mədzul :mižol, mežul, čmul, žmul, možul* (Bart. o. 1, II, 296 iz Dubrovnika) i sl. Slaveni, dakle, »čuju« rom. *dz* (koji fonem nemaju) najbližim svojim glasom.

U o. 92, Skok daje pregled razvoja lat. *–tį–* i *–cį–* u balkanskim jezicima. Uz predloženu etimologiju za *rečijak* v. Maver, o. 112, No. 2.; ne bismo se složili da su *puč* i *račun* iz istog sloja iz kog i *polača*. Skokova misao da su Aromuni i Meglenorumuni razvili prarum. *č*, zbog prestiža grčkog jezika u crkvi i javnom životu, u *ts* (grčki nema *č*!), mogla bi se, mutatis mutandis, primijeniti i na dalmatski: držimo da nije nevažan utjecaj grčkog jezika u ovom pitanju. O djelovanju grčkog u Dalmaciji v. Skok, o. 106, No. 8 i str. 510–512.

Sandfeld spominje posuđenicu *nepuča* i druge »qui semblent remonter au latin balkanique«, o. 114, 53–54 (rezerva je na mjestu!) i opširno tumači grčki utjecaj u aromunskom, ib. 102 i d.

U Skok, o. 118, v. *lincun* (i starije *lincul, lincuo*!), *pùco, –ála; osjenač* i *romijenča* ne mogu, zbog očuvanog *–en–* biti veoma stare, a kako nije poznat balkanski romanski jezik, u kom je *kons.* + tį– dalo *kons.* + *č*, to se ovdje radi o hiperkorektnoj formi, koja je mogla lako nastati u doba kad je svako *ts, dz* bilo sumnjivo da je mletačko (prim. Ž. M.)[77]

O splitskom refleksu MEDIUS > *mesus* (AN *Mesagalina*) govori Skok u o. 175, 475 i d., dovodeći *–s–* u vezu s *mejare* = dubr. *mižati* (da ne bude homonimija!), a i s grč. μέσος. Međutim aree se ne poklapaju.

Za pjesnički termin *desiješa* Skok, o. 191, No. 2, pomišlja na etimon **dēsēdium*. Bit će prije iz dalm. (= rag.), nego iz vulg. lat. provincije Dalmacije.

Kod nas je nezapažen ostao Kranzmayer, o. 198, 196 i d. koji je za TN *Poreč* itd. pretpostavljao ranoromanske forme (**Parentsu* itd.).

U Skokovoj knjizi, o. 234, uz brojne TN iz sjeverne i srednje Dalmacije (na pr. *Žman* od *Meçana* < MEDIANA, str. 118) rijetki su TN iz dubr. kraja. V. ipak *Žara* (o. Mljet), 211, i *Džara*, predjel u Dubrovniku, povrh propalog sela Višnjice, 217.

U radu 241, 456, u povodu riječi *polača* i starih TN i AN Skok je bliz Lausbergu, o. 309, 56 kad kaže: »Ovi primjeri pokazuju da naša afrikata *č* nije nastala prema slav. fonetici za *tj*... nego da je to naš

[77] O dvojakim rezultatima *kons.* + *tį–* v. HG I, 477–479 (*squarciare, cominciare* itd.). Od brojnih hiperkorektnih forma v. *čafran* (mlet. *zafran* sa *dz–*), Rešetar, o. 142, 231, REW 9588 (knjiž. *šafran*) kome će biti prethodila još nepronađena rom. forma iz »tosco raugeo« sa *č–* (ili *dž–*). Usp. *facciolo*, Test. 35, 95, 1530. god., i *staccionaro*, ib., 156, 1552. god. U 16. st. u dubr. kancelarijskom jeziku *Ragusa* postaje *Ragugia, Raugia, Rhaugia* jer postoje brojni drugi parovi (npr. *leze* : *legge*) u kojima se mlet. i tosk. razlikuju u tom detalju, pa nisu rijetke hiperkorektne forme.

supstitut za sličan fonem u vulg. latinitetu na Balkanu od 5. do 7. st.« Čini se da je u rom. predlošcima od *Poreč, Soča, Lovreč* i sl. sekvencija *–en–* bila izgovarana *–ẽ–*, jer kons. + *tį–* veoma izuzetno daje kons.+*č;* kad je teško prihvatiti Kranzmayerovu hipotezu, jer je slav. II palatalizacija bila u 7. st. zaključena, ova nam je Skokova formulacija prihvatljiva, osim za *račun* (v. naprijed). Na Jadranu je *–tį–*> *č* još rjeđe nego u rum. (*rugăciune*); i u rum. češći je refleks *ț* (*puț*). Dodajmo ovome, da nam prednje tri riječi malo koriste za raguzejski jer potječu iz udaljenih krajeva. U Dubrovniku LAURENTIUS daje AN i TN *Lovrijenac.* Iz istog razloga samo se neizravno tiču našeg rada oštroumna Skokova zapažanja o crkvenom terminu *žakan,* o. 269, No 9.

Hrv. izgovor *Zadar* ne mora biti odlučan, jer se vjerojatno radi o pučkoj etimologiji, v. Skok, o. 285, 41.

Nova etimologija za *pìžuo, –úla* koju je dao V. Vinja, o. 299, 150–151 (od srednjogrčkog πεζούλιον) gdje dolazi slav. *ž* za grčko, pa valjda i rag. *dz,* slaže se s našom tezom.

Od LAPIDIUS, REW 4899, h. *lopiž(a),* sad nepoznat u Dubrovniku, našli smo, uz mlet. *laueço,* i rag. oblike sa bezvučnim *s* iz čega se vidi da je grupa *–dį–,* našavši se, preko *–ddz–* na kraiu riječi mogla dati *z,* ali kako tog fonema nije bilo u raguzejskom, dala je *–s.*[78]

Da su Hrvati primali grčke riječi u romanskom izgovoru, vidi se iz identičnosti h. refleksa za rom. *dį–* i grčko *δι* + *vokal.* Usp. *žmul* : *žapalj,* prema *diadima* (sic!), *dijakon,* koje su pravoslavci primili izravno od Grka, Skok, o. 320, 228–229.

Naši zaključci slažu se s općeromanskom situacijom, kako ju je prikazao Lausberg, o. 309, II, 16–17, 26, 55–57, 59–61. Neka kolebanja sreću se, kako vidjesmo, i u drugim dijelovima Ist. Romanije.

Na žalost, za C, L, P, R, T + TI–, o čemu za Italiju v. HG I, 477–479, nema u našim tekstovima primjera: nema ih ni za osobito zanimljive grupe *–stį–, –rdį–, –ndį–.*

Za *–ssį–* nema primjera.

Za *–sį–* v. Bartoli, o. 1, II, 366; Maver, o. 68, 752 i d.; Skok, o. 76, 402, No. 56; Skok, o. 99, 56; Skok, o. 106, 489, No. 6 CERÉSIA – velj. *kris* i st. j. dalm. (= rag.) **kris* = h. *krš(je)š(v)a.* Skok je, o. 118, 462, izvodio od rag. **Graúsium* > **Gruš, gruški,* a od pridjeva sačuvani TN *Gruž.*

Dodajmo da su potvrđeni oblici *Gravos, Test.* V, 40 i *Ragus,* ib., 6b. V. i *gratacaso,* ib., 101 i *gratacheș* ib., 263b.

V. još MARGARISIUM > *mogoriš,* Jireček I, 91[79] i *Vlasi(j)* od BLASIUS u bizant. izgovoru *B* = *V,* Skok, o. 118, 486 i o. 204.

[78] Dubr. arhivske potvrde v. str. 298.

[79] Hrv. *–š* bit će i zbog toga što je u našem jeziku taj završetak češći nego *–(i)s, –us, –(e)s.* Za *mogoriš* v. i Sindik, o. 304.

c) Kako ni za raguzejski nema sigurnih primjera za *–M + j̨*,[80] ograničit ćemo se na malobrojne reflekse *–lj̨–*, *–nj̨–*, *–rj̨–*.

Već je govoreno o sufiksima –ARIUS i –ERIUS.

Bartoli, o. 1, II, 367–368, navodi dubr. posuđenice *paļe* i *saļatur* i u unutrašnjosti proširen *antrešeļ* < INTER–SELLIU. Slažemo se s njim da je teško lučiti dalmatski sloj od mletačkog jer je stari mletački od L + j̨ imao *lj* [l], HG I, 461 kako se pretpostavlja za raguzejski i kako je bilo u veljotskom. (N. B. danas mlet. ima ğ: [*pağa*], [*foğa*]). Za reflekse N + j̨, R + j̨ ne dolazi u obzir ni djelomice taj kriterij.[81] Iz veljotskih se primjera vidi da je vokal ispred L, N u zatvorenom slogu, ali to, po našem mišljenju, može značiti, i da je u davnini tu bila grupa L + j̨, N + j̨ koja još nije palatalizirana, i da je bila geminata. H posuđenice mogu tu slabo pomoći jer je i u nas moguće da palatal nastane sekundarno: *veselbje* > *veseļe*.

Možda je uvjerenje da je teško ili čak i nemoguće odvojiti po refleksima ovih grupa dalmatsko od mletačkog uzrok da su samo rijetki autori dotakli to pitanje. Usp. Merlo, o. 11, 14; Skok, o. 17, u No. 1; Skok, o. 30, 40; Skok, o. 118, 496 (tek pokoji primjer); Medini, o. 159, 128–129: *»consileri, sinoria, vena,* Dubrovnik 1302, . . . *mullier, mulir* . . Reklo bi se . . da stari Dubrovčani nijesu jotirali ni *l* ni *n* i da je jotiranje započelo tek polovinom XIV v. pod djelovanjem talijanskog jezika« (Medini je prvi koji je na te Jirečekove primjere upozorio); u nedostatku sistematskih radova v. napomene o *»mocira«*, Skok, o. 234, II, 52 (indeks); Skok, o. 278, No 1. V. i lit. ovdje na str. 248 i d. o sufiksu –ARIU. O svemu v. pogl. 5 i nove primjere u pogl. 4.

6. GRUPE KONSONANT + L

a) *Grupe KL (CL), GL, PL, BL, FL*

Iako je već Bartoli, o. 1, II, 371–372, znao da je i stari mletački dugo čuvao te grupe (v. sada HG, I, 294–296: i retoromanski, i druge zone; Lausberg, o. 309, II, 20, 47–48): »deswegen könnten die *l*-Beispiele der

[80] Bartoli, o. 1, II, 368, donosi samo *vendigno* iz g. 1371. i *cugnato* < COMMEATU iz g. 1332. Očito su import iz juž. Italije gdje je taj rezultat normalan, HG I, 462–463.

[81] Cijela Italija osim Toskane likvidirala je grupu –RI– bilo da je poluvokal *j* nestao bez traga, bilo da je uskočio u prethodni slog i s tamošnjim vokalom stvorio diftong, usp. HG I, 466–467. U našim krajevima već rano nema traga asilabičkom *j*, usp. Guberina, o. 164: *adversaro* (i dr.). V. i P. Aebischer, »Perspective cavalière du développement du suffixe –ARIUS dans les langues romanes et particulièrement en italien prélittéraire«, *Boletín de la R. Acad. de buenas letres de Barcelona* XXI, 1948, 163–174.

Što se tiče grupe N + I, vidjet će se iz arhivskih primjera, ovdje, str. 298, da je tu kao i kod L + I bilo došlo do depalatalizacije i da je do repalatalizacije došlo relativno kasno.

Docum. einfach venet. sein und die *l*-Beispiele des Srb.-kr. einfach die treue Erhaltung des (alten) venet. Zustandes darbieten . .,« često se, ne spominjući stanje u starom mletačkom, isticala očuvanost tih grupa (osobito prvih dviju koje su gotovo u svoj Romaniji doživjele promjene) kao dokaz da je neka riječ posuđena iz dalmatskog. Usp. Tagliavini, o. 127, 244; Cronia, o. 97, 80; (i dr.). Barić, o. 182, par. 3, i Merlo, o. 282, 8, ispravno su ocijenili prividnu fonetsku sličnost između abruceškog i veljotskog u konzervaciji ovih grupa. U novije doba znamo da grupa *kons.* + *l* može potjecati i iz retoromanskog (friulanskog), usp. Skok, o. 269, No. 8, *plebanus* > *plovan,* a poznat nam je bolje i kompleksan razvoj intervokalnog –CL– u starom mletačkom iz rada G. Devota, »Per la storia della latinità euganea. 1. Il gruppo –KL–«, *Mélanges Michaëlsson,* Göteborg 1952, 86–97.

O sonorizaciji *–cl–* > *–gl–* v. u idućoj glavi.

b) *Grupa SCL*

Bartoli, o. 1, II, 371–372, dubr. *scaunesco* SCLAVON– (1363. g.) tumači tako da je teška grupa od 3 konsonanta olakšana najprije u **skį–*, pa u *sk–* (pisano *sc–*), jer **sč–* nije moguće.

7. *INTERVOKALNI KONSONANTI*

Ovamo idu svi intervokalni konsonanti i grupe koje lingvistika tretira kao intervokalne konsonante, a ispred kojih se vokal nalazi u otv. slogu (*muta* + *liquida*). Posebno nas zanimaju bezvučni okluzivi *–p–, –t–, –k–* i sibilant *–s–* te grupe *bezv. okluziv* + *R, L.* U prethodnoj glavi govorili smo o grupama *kons.* + *L* s gledišta njihova održanja, a ovdje nas one zanimaju, jer su, uglavnom, ostale kakve su bile i nisu sonorizirale prvi okluzivni elemenat.

a) Da se »u bezvučnom izgovaranju lat. bezv. suglasnika podudara . . dalm. jezik s rumunj. jezikom i starim arb., ngrčkim i bizant. posuđenicama iz lat. jezika« i da se taj »izgovor proteže i na juž. Italiju i na Sardiniju«, Skok, o. 321, 653, (dodali bismo i tal. knjiž. jezik koji čuva skoro uvijek bezvučne okluzive, dok za *–s–* koleba), ističu svi sintetski prikazi dalmatskoga i brojni radovi P. Skoka i drugih romanista. Npr. Tagliavini, o. 117, 244; Barić, o. 182, 5; Kuhn, o. 245, 146 i d.

Bartoli, o. 1, I, 261 i d., daje brojne h. posuđenice sa sačuvanim *–p–, –t–, –s–,* a one iz mletačkoga imaju *–v–, –d–, –ž–.* Ova »Lautnorm unterscheidet besonders . . das Dalmatische vom Venetischen und gibt uns einen der sichersten Prüfsteine, um die dalmatischen Elemente des Serbo-Kroatischen von den venetischen zu unterscheiden«, ib., II, 362, primjeri, 362–364 i 379–380 (*–c–*); početne i intervokalne grupe, ib., 362–364, 370–371.

b) Rano je zapaženo da u dokumentima i među posuđenicama ima oblika sa sonorizacijom koje nema u mletačkom. Dubr. *abrile* (1348. g.), Bartoli, o. 1, II, 382, tumači iz ven. *avril* disimilacijom; posuđenice kao *golida*, iz Furlanije su došle k nama, a imali smo i »*galleta*«, Skok, o. 235, No. 3. Za tip *sigal* od *siclu* < SITULU, i sl., v. Skok, o. 106, No. 8 i o. 149, No. 7 gdje su brojni sonorizirani tenues iz Boke i dubr. *tòdur* i *zdur* i dr. Ima ih, koje nisu nikako mletačke, veli Skok, jer mlet. *v* ne daje nikada *b* u našem jeziku. Ne ulazi u našu temu zašto prema dubr. *nẽpūča* u Risnu stoji *nebũča* (Skok, o. 321, 653). Na tumačenje promjene *cl* > *gl* Skok se vraća u istom radu, No. 13. Dok se na sjev. Jadranu *Oglej* tumači promjenom u furlanskom, za Dubrovnik koji je daleko na jugu Skok vidi i tu imitaciju bizant. varijante ove lat. posuđenice σίκλα : σίγλος).

V. Vinja, o. 358, 19, pak kaže: ».. le dalmate conserve le groupe *–cl–* le plus souvent après en avoir sonorisé le premier élément ... (*fagla, rićaglo, sigal*)«.

c) Redukcija grupa *–tr–, –dr–* mletački je import. Ukoliko je vokalska varijacija sačuvana, imat ćemo interesantne hibridne tvorbe.

8. OSTALE KONSONANTSKE PROMJENE

a) *Betacizam* Bartoli, o. 1, II, 381–382. V. suvremeno tumačenje Weinrich, o. 348, pogl. IV. Već Jireček, I, 82, poznaje per *b*irtu, per *b*oto, *b*acche itd. O VIRGATUM > *Brgat* v. Skok, o. 118, 478–479.

b) *Sonorizacija P, T, K (Č)* poslije N (R). Bartoli, o. 1, II, 372; Skok, o. 149, No. 13; oba autora poznaju za Dubrovnik samo h. primjere. Skok pripisuje tu pojavu novogrčkom utjecaju kao i slične pojave u albanskom i u južnotal. dijalektima. Manje su sigurne pojave iza *r*. V. ib., No. 14. Pojava je ograničena na nekoliko leksema, vjerojatno posuđenih.

c) *Desonorizacija:* RANCID– > *ranketiv*. Bartoli, o. 1, II, 365; Skok, o. 118, 489; Skok, o. 149, No. 10, 15. Ni ovdje ne mora da se radi o strukturalnoj promjeni, već o slabljenju *–d*, dok je bio finalan, a u posuđenici *palomnić* od grč. πηλαμίδος radi se o grčkom ili o slavenskom procesu.

d) B– > V– (dubr. ulica *Vara* < (S.)BARBARA). Radi se o grčkom čitanju *B*. Skok, o. 149, No. 13, str. 437.

Promjene pod *b–d*, i druge manje važne koje se spominju u Skokovu radu 149 nisu gotovo nikad zabilježene u rom. tekstu, već su nam poznate uglavnom iz h. posuđenica. Zato nam one nisu naročito zanimljive. Sve da su i postojale u romanskom, te riječi su preuzete, s izvršenom

promjenom, iz nekog drugog jezika, i njihova pojava – toliko su malobrojne one s neobičnim grupama – nije niukoliko ugrozila postojeći rag. sistem. Dodajmo najzad i to da su *kandžilijer, kančilijer* i sl. zabilježene vrlo kasno (v. ARj. s. v.), kad je rag. sistem bio već slomljen.

III. DUBROVAČKI TESTAMENTI IZ GOD. 1348–1363. (PISARI. PRAVOPIS)

Ti se testamenti nalaze najvećim dijelom registrirani u petom svesku serije X/1 *Testamenta de Notaria* u Državnom arhivu u Dubrovniku (DAD) u fondu *Arhiv Dubrovačke Republike.* To je u kožu uvezan papirnati kodeks od 310 folija. Opisao ga je K. Jireček, Die Romanen, II, 6 i d. Prvi dio pisalo je više ruka, a drugi je dio (f. 162–f. 310) »pisao« s predloška kancelar Teodor Scolmafogia de Brundusio, Talijan iz Brindisija u dubrovačkoj službi. Jireček je bio mišljenja da su prvi dio pisali najvećim dijelom domaći ljudi nakon što je notar Johannes de Finis umro od kuge 14. V 1348. I za drugi se dio zna iz dokumenata da udio domaćih ljudi nije bio malen pri registriranju oporuka (opaža se iz paleografske analize bez mnogo truda da ni tu nije sve testamente pisala ista ruka). Kako je zbog velikog mortaliteta u ovom 5. svesku napušten latinski jezik kojim su se dotada registrirale oporuke, imamo ovdje jedinstvenu prigodu: tekstove koje su pisali domaći ljudi (i stranac utvrđena porijekla!), prema predlošcima, koje su stranke prethodno napisale ili dale napisati po kakvoj domaćoj pismenoj osobi. Velika je šteta da oni nisu sačuvani (kao što je to bio slučaj, doduše rijedak, u Splitu, usp. Praga, o. 87). Jezik tih dokumenata nastoji biti što je moguće sličniji tzv. veneziano illustre, ali se ipak u nj skoro neprimjetno uvlače osobine lokalnog romanskog govora, leksičke i fonetske.[82]

Drugi dio oporuka iz 1348. nalazi se registriran u knj. 3. Arhiva dubrovačke dobrotvorne ustanove Blagog djela (Opera pia), sada u DAD. Ona ima naslov: »Libro che pare dei testamenti« (očito iz kasnijeg vremena). U tom kodeksu kojeg pisar nije poznat zapazili smo veći broj diftonga (*ereidi, preisio, n(i)euoidi* i sl.).

Budući da u pogl. IV donosimo novu jezičnu građu u izvornoj grafiji, potrebno je da kažemo nekoliko riječi o pravopisnim načelima, kojih se drže, veoma nekonsekventno doduše, pisari tih tekstova. Bio bi beskoristan posao uspoređivati pravopisne navike pojedinih pisara, jer

[82] Jireček je u prvom dijelu tog kodeksa vidio tri ruke: 1. f. 1–90 i f. 97–113; 2. f. 91–95; 3. f. 114–141. Po našoj paleografskoj analizi bilo je tu četiri, a možda i pet ruka: 1. f. 1–19b; 2. f. 20–44 i f. 97–113; 3. f. 45–90; 4. 91–96 i 5. (?) f. 114–141 (ako nije ista kao i četvrta). Za proceduru oko pisanja oporuka v. Muljačić, o. 363. Zanimljivo je da oblici s *ę* > *i* dolaze najčešće u dijelu koji je pisala druga ruka, tako npr. »ikavski« AN *Bile, Stipe, Stipcho, Piro,* ali i apelativi *pira* < PETRA itd.

nijedan od njih nije sam sebi konsekventan, ponekad ni u istom retku. Osim toga, brzina posla i prepisivanje s predložaka koje su napisali ljudi razne pismenosti sigurno su pridonijeli tom pravopisnom neredu. Oni se očito muče da još nenormiranim talijanskim sistemom znakova zabilježe jezičnu materiju koja sadržava i elemente rag. i h. govora. Kako se vidi, njihove muke nisu samo pravopisne nego i jezične. Otuda veliko bogatstvo dubleta za skoro svaki naziv.[83]

Ako se ograničimo na same tekstove koji po jeziku nastoje da što bliži budu jeziku vlasti, možemo reći da njihove pisare ne mori briga kako će registrirati rag. riječi koje možda još sadržavaju foneme nepoznate u mletačkom, jer se ovi mogu uvijek supstituirati najbližim mletačkim fonemima. Isto vrijedi i za palatale u h. TN i AN (v. dalje). Vjerojatno u ono doba, pet generacija nakon okupacije, i ne postoje više mnogi zasebni fonemi u rag. sloju, ali postoje bez sumnje ostaci rag. ritma, pokoja fonetička varijanta koja nije uobičajena u mletačkom i, razumije se, još dosta različita distribucija fonema.

O talijanskom pravopisu u staro doba pisano je relativno malo,[84] a još je manje pisano o ovom problemu u starom mletačkom.[85] Kako je mletački dijalekat u metropoli baš u prvim decenijama 14. st. doživlja-

[83] Bartoli, o. 1, I, 249, studirajući venecijanizme u veljotskom, nalazi da su venec. glasovi najčešće veljotizirani: jer velj. *akaịt* odgovara ven. *ašedo*, po formuli ę [= *ai* ven. *teča* postaje *taịča*, ali postoji i varijanta *tịača* (po formuli ę] = *ịa*), *tekla* (po formuli ven. *č* = velj. *kl*) te domaći oblik *takla* TĒGŪLA, REW 8613 izumire. U Rječniku ib. II, 229 Bartoli je na prvo mjesto stavio *takla*, koja je »lautgerecht«. Razlog toj pojavi: Immerhin sind die neugeschaffenen Formen sehr zahlreich, im Vegl. viel zahlreicher als in den besser bewahrten Idiomen: das absterbende Vegl., besonders im Munde des letzten Veglioten, suchte sich einigermassen neues Leben zu schaffen«, ib. I, 249–250. Bartoli je zabilježio i vrlo važan podatak: utjecaj mletačkoga na veljotski ogleda se i u sklonosti da se češće veljotiziraju oni oblici gdje će nastati rastući diftong *ịa ụa, ṵọ́*, dok je manje slučajeva gdje se stvara padajući diftong *aị, oị*; konsonanti se veljotiziraju rijetko (*fị* > *fl*). U o. c. II, 311–312 B. ističe: Die Artikulationsbasis Udina–Burbur's und der Epigonen ist die venetische. Sie artikulieren nämlich ungefähr so viele und so geartete Laute wie die Veneter. Ein einziger Laut ist allen Venetern unbekannt: *ṵọ́*.« Danas bismo rekli, da zadnji Veljoti nemaju nijednog fonema kog nema mletački ili čakavski, samo im je distribucija različita. To vrijedi osobito za konsonante, dok je u vokalizmu stvar nešto kompliciranija. U starom Dubrovniku ovakav nepotpun »fonološki kompromis« bit će u vokalizmu veći, jer se u 13. st. nisu još bili mogli razviti ekstremno otvoreni diftonzi *ịa, aị, ụa* i sl., pa je mletački zatekao diftonge koji su bili mnogo bliži njegovim monoftonzima (npr. VENA > velj. *vaịna:* mlet. *vena*, ali rag. **veịna*).

[84] Djelima, navedenim kod Ineichen, o. c., 90–91, dodaj Migliorini–Folena, o. 262 i 274, te B. Migliorini, »Panorama dell'italiano trecentesco«, *Rass.* 58 i id., »Panorama dell'italiano quattrocentesco«, *Rass.* 59. (dalje *Rass.* 58 i *Rass.* 59 kao kratice).

[85] Ineichen, o. c.; Ambrosini, o. c.; Rohlfs, HG I, passim; *Rass.* 58, 16–18 i 23 *Rass* 59, passim. Čremošnik, o. c., Zbornik, str. 9, hvali dubr. notara A. Benešića (Benessa) (radi 1294–1324.) koji je, pišući latinski, u slav. AN i TN bilježio znakom ç tri razna glasa: *ć, č,* c i uveo još neke pravopisne reforme, ali on je izuzetak.

vao znatne promjene (dobivao je diftonge *ie, uo* po novom kriteriju, palatale *č, dž* iz autonomnog razvoja grupa *cl, gl* i u toskanizmima, završavao je davno otpočeti proces degeminacije likvidiranjem dugih *l, n, r, m* itd.), moramo te tekstove studirati vrlo obazrivo, jer u ovakvim epohama previranja pravopis slijedi sa zakašnjenjem promjene u jeziku. Osim toga, mogući su utjecaji latinske ortografije, možda i ugledanje u toskansku ortografiju, ali i djelovanje rag. adstrata koji jezično još čuva, ili upravo gubi neke dragocjene latinske relikte (npr. grupu CT i sl.). Stoga ćemo naići i u ovom stoljeću, i u 15., kad je poznavanje klasične latinštine prosječno mnogo bolje, svu silu hiperkorektnih forma koje su nastale s ovog ili s onog uzroka.

U našoj pravopisnoj analizi zadržat ćemo se na znacima (jednostavnim grafemima i digramima) koji mogu imati raznu glasovnu vrijednost.

C, G + *a, o, u* čuvaju kao u mletačkom, velarni izgovor. Sigurnih grafija za palatalni izgovor, kao *Giura,* Test. 5, 109, 1348. g., ima u ovo doba vrlo malo jer provincija kasni za metropolom. Ne može se znati da li grafije *Angelo, Sergi, cercelli* treba čitati velarno ili ne[86] (možda je pisar zaboravio *h*). Kod *cercelli* može se raditi i o vrlo proširenoj pojavi da je pisar zaboravio cédille[87] i da se čita [tsertselli].

Ç znači *ts* ili *dz* (*çera, arçento*). Znak *z* u ovo je doba vrlo rijedak.

Ch, Gh Za čuvanje velarnog izgovora C, G + e, i, y mjerodavni su nam samo primjeri kao: *cherchelli, bachili, sarchinesche* i sl. Osobito je zanimljivo pisanje *»como parera et plaçhera* (sic),« jer u mlet. postoji samo *plasera* (sa [–z–]). Zanimljivo je da se slav. *č* do pol. 14. st. reproducira sa *ç*.[88]

[86] Kod pluralskih oblika, npr. *manege,* pisar često zaboravlja *h,* na što ga zavodi singular bez *h,* ali se ovaj slučaj ne smije generalizirati.

[87] B. Migliorini, *Rass.* 58, 23.

[88] U sj. Italiji je proces *cl* > *č* početkom 14. st. u punom jeku, makar mlet. zaostaje, HG I, 300. Devoto, *Per la storia della latinità euganea I,* passim, prikazuje kolebanja između intervok. *–č–* i *–dž–* u refleksima od VETULU, SPECULU i teškoće u određivanju glasovne vrijednosti raznih grafija, a mlet. zaostajanje (M. Polo) tumači stilističkim razlozima; isti pisac, kad govori o običnim stvarima, ima *genochio* ([–očo]), dok mu *ingenoclano* čuva starinu, jer se radi o patetičnom opisu obreda. – Dubr. tekstovi čuvaju duže od onih iz Mletaka *cl* (i sve grupe kons. + *l*); kad već pišu *vechio* itd. (nikad *vequio,* 1 put samo *veço,* a rijetko *vegio* i *veglo*), pišu ga promiscue s *veclo,* barem u 5. sv. testamenata. U Dubrovniku nema hiperkorektnih forma kao u G. da Verona (*clera* za *ciera, sapla* za *sapia* po kojima bismo znali da se *clama* izgovara *čama.* Posuđenice (*siglo* itd.) dokaz su da su grupe bile još čvrste. O glas. vrijednosti tih grupa v. pogl. 5.

Još krajem 14. st. imamo grafije kao *Bodaça, Milçeuich* i sl. Tek početkom 15. st. imamo, u većem broju, grafije kao *Stiepcich* gdje se *č* piše sa *c* (+ i), što koincidira s konsolidacijom novog fonema *č* (od *cl*) u mletačkom govoru i u Dubrovniku koji, uzgred budi rečeno, prima i sve više toskanskih crta kao i mletački Mletaka (a možda je pokoja izravno došla).

U h. sistemu u ovo doba još ne postoji fonem *dž*. Dubr. pisari, i onda kad grad bude potpuno slaviziran, dugo ne razlikuju glasove *đ* i *dž* u riječima koje ih danas imaju u književnom jeziku. Tek krajem 16. i poč. 17. počinju ih razlikovati time što *g* + *i, j* ili sl. znači dž, a *gh* = *đ*. U 14. st. *gh* obično znači velarno *g*, npr. *Gherliça*, dok se đ piše različito.

Digram *ch, gh* piše se u ovo doba bez pravog razloga i kad slijedi vokal *a, o, u*. Osobito su brojni slučajevi pisanja *cha–, gha–* kad je *a* u otv. slogu, što nije bez razloga (v. pogl. V).

Znak *ch* označava i grčko mujirano *k, perchivium*. Pisari u romanskom govoru nemaju *ć*, pa stoga izgovaraju taj glas kao okluziv prepalatalno, veoma blizu izgovoru domaćih *che, chi*. Stoga ih identificiraju u pismu. Kad pišu ćirilicom, Dubrovčani u prvo vrijeme, kad ne poznaju još glasa za *ć*, pišu *–kъ*.

GN ima vrijednost [ń] osim u *ragna* od mlet. ràgana < RACANA gdje se čita *g/n*. Nije jasno što znači tilda ili ravna crta iznad prethodnog vokala, npr. *pẽgna* (da li samo grafičku naviku kojom se skraćeno pisao dugi nazal, *pe͡na*?). Taj znak koji nepažnjom pisara natkriljuje često i po nekoliko slova, najčešće znači da nedostaje jedan nazal, npr. *p͡a l a g e* = palanghe.[89]

GL znači [l] u kasnijoj fazi, npr. f. 217, *touagle*. Grafije *fratilla, fratillia, fratilia* (ponekad je *ll* presječeno horizontalnom crtom), *fila* = *ći* (v. str. 298), ovdje nisu znak isključivo pravopisnog kolebanja, v. pogl. 5.

O pisanju *–ll–* za *–ļļ–* (»iberismo grafico) u Italiji 15. st. v. Migliorini–Folena, o. 274, XI.

Primjeri kao *soreglia*, Test. 10, 12b, *cerçegli*, Test. 13, 196 iz 1444. i h. *košuļa* od CASUL(U)LA potiču nas na zaključke o kojima v. str. 328.

[89] Usp. V. Novak, *Lat. paleografija*, 296. Ali, pisari pretjeruju (*plāncha*).

Y malo se upotrebljava: *cyntura* (= *i*), *Stoycho* (= *j*)

J malo se upotrebljava, uglavnom u slav. AN: *Jache*, ali *Goiussa*.

H samo u latinizmima: *herede* i sl. Ne čita se.

V piše se obično samo na početku riječi, osobito ako je veliko slovo. U sredini riječi *v* se gotovo nikad ne nalazi.

U piše se vrlo često mjesto *v*, prema latinskoj ortografiji; osobito u sredini riječi: *auro, Çiucho, Radoslau, Peruussia* od sl. *Prvuša, sclauina, uollio*, uz slučajeve gdje je u = u: *çintura* itd.

–S– upotrebljavaju za bezvučno *s* oni pisari koji zvučno *s* bilježe znakom *x*. Na kraju riječi izgovara se »meko« *s* (mlet. govor nema fonema *š*, pa se slav. *š u Miloš* čita *Milos*).

–SS– upotrebljavaju za bezv. *s* oni pisari koji *z* pišu sa *–s–*. U rag. govoru postojalo je i dugo *s*. Stoga ovaj znak koji se u mlet. već u ovo doba ne izgovara geminirano, služi, sve do u naše doba, za oznaku jednostavnog intervokalskog *s* (Boerio, 109, *cassa* = sanduk), no kako u 14. st. živi još i raguzejski, moguće su nedosljednosti.

Geminate

–SS– V. naprijed.

Mletački u doba sudara s raguzejskim nije imao više nikakvih geminata pred akcentom (usp. Lüdtke, o. 310, 136), dok je iza akcenta bio već sasvim ili gotovo sasvim likvidirao udvojene okluzive, afrikate i *s*, a upravo je napuštao geminirane sonante (*r, l, n*, za *m* ima vrlo malo primjera). To zaključujemo iz usporedbe tih dubr. tekstova s dubr. tekstovima iz prve polovine 15. st. gdje i geminiranih sonanata tu i tamo nestaje, npr. *surela, gonela, Test.* 17, 8, 1456. g., ali ih kasnije spasava toskanski prodor u kancelarijski jezik. Kad pisar piše hiperkorektno *tella* = platno, ne znamo da li nastoji (krivo) spasiti rag. geminaciju koja odumire ili želi pisati toskanski; s druge strane, kad pisar piše *tucto, micto, (tecta* mj. slav. *teta)* može da se radi i o latinizatorskim (neumjesnim) tendencijama i o nastojanju da se spasi rag. grupa CT koja odumire, jer *tuctus* za tutto i *mictere* za *mettere* nisu nikad postojali.

Uzevši u obzir sve faktore, kolebanje (npr. *mantelo de drapo: drappo, chaselle: chasele*, Test. 5, 256b u oporuci istog čovjeka) pokazuje nam da su već sredinom 14. st. u dubr. mletačkim tekstovima i najotpornije geminate *ll, nn*, a možda *i rr* zahvaćene kompleksnim procesom degeminacije i da se sa sličnom fonološkom krizom suočio i rag. adstrat. Kako ju je on pokušao riješiti, vidjet će se u pogl. 5.

Slavenski fonemi

supstituiraju se najbližim mletačkim.[90] H = c(h), *Michoe, Ocmuch;* Š = s, *Rados,* ss, *Milussa;* Č = ç, *Çibaça;* Ž = x *Draxe;* s, *rasen* = ražanj; Z– = *S, Sorriça* (mlet. u ovo doba još nema početno *z*–!); Ć = ch, *Bilich, Radmilich;* Đ = Gi, G, *Giura Gurenouich* (Test. 7, 104 b, 1387. g.), *Guroie, ib.;* J = *j,* y, *Jache, Stoycho.* Lj = gl, *glotina* = *ljetina,* ali *Luboieuich;* grupa KŠ = *x, Nixa,* itd.

IV. GRAĐA

Kod proučavanja mletačkih tekstova iz Dubrovnika (1348–1363) treba osobito pažljivo paziti na osobine po kojima se oni razlikuju od mletačke norme, kako nam je, ne uvijek dovoljno, poznata iz Rohlfsove HG i drugih radova.[91] Iako je *veneziano illustre* bio svojevrsna koinè

[90] Usp. pravopisnu analizu latinskog Supetarskog kartulara, osobito h. vlastitih imena u njemu, Skok, o. 265, 235–250. Naravno da ni dubr. pisari nisu uvijek konsekventni: imamo slučajeve, doduše rijetke, kao npr. *Cachiç* gdje bi trebalo *Çaçich* = Kačić. Trebalo bi da slavisti ispitaju da li takve sporadične grafije predstavljaju početak onog dalmatinizma, koji se završio u toku 19. st.; o izjednačenju *č* i *ć* glasom *č*, usp. Ivić, o. 337, 164 i d. Nemoć pisara koji za obje dentalne afrikate imaju samo jedan znak, ogleda se u dva karakteristična primjera: *Çoraça, Test.* 5, 168b, čit. *Dzoratsa* (za h. AN *Zorača* ili *Dzorača*; može da bude u vezi sa *Zora,* ali i sa *Džorača,* f. od *Džore*?); *zinzendo* za mlet. refleks od CINGENDO = [*tsindzendo*], usp. Test. 28, 19 iz 1498.

Napomena: Iz hiperkorektnih forma, kao npr. *maltóllecto* mjesto *mal tolto,* vidi se: 1. da pisari osjećaju da lokalni govor ukida u proparoksitonima vokal iza akcenta pa »rekonstruiraju« i ono čega nikad nije bilo; 2. da je degeminacija u toku, pa *l* > *ll,* inače bez razloga, nastaje iz hiperkorektnih motiva, a pod utjecajem lat. *tollo* 3 (bez obzira na to što je p. p. *sublatum;* 3. *–cto* mj. *–to* znak je da *tt* i *ct* izumiru. Slične su »etimologizatorske« grafije: *Nicolecta, scripto, sollempne, dampno* itd.

[91] Najpotpuniji popis radova v. R. Hall, *Bibliografia della linguistica italiana* III, Firenze 1958, 3931 i d., osobito No 4718–5157. V. i Ambrosini, o. c., Ineichen, o. c.; F. Schürr, o. 312, 161–164, Lüdtke, o. 310, 136, 278–282; Weinrich, o. 348, passim, osobito poglavlje VIII, Migliorini, *Rass.* 58 i 59, Monteverdi, *Lingua e letteratura,* l. c.

Na temelju tih radova može se za standardni mletački sistem sredine 14. st. postaviti ovo:

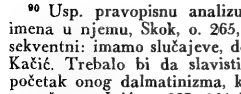

N. B.: Konsonantske realizacije *i̯, u̯* varijante su fonema (*i*) i (*u*). Nema parova, različita značenja, koji bi se mogli dobiti komutacijom.

N. B. Diftong UO u ovo doba (a i danas) fakultativan je, usp. Schürr, o. 297, 158 »el veneciano mismo conserva muchos residuos de fases anteriores, formas sin diptongar en sílaba libre (*uó* „facultativo" *fora–fuora, cogo–cuogo,* etc.) . . .«

Ovaj se sistem odvaja u praksi od toskanskoga utoliko što je distribucija fonema različita: otv. *e, o* u tosk. gotovo ne dolaze u otv. slogu (iznimka su latinizmi, npr.:

u sjeverojadranskom basenu, i preko mlet. granica, i na istočnom Sredozemlju, nije još bio fiksiran, pa je i u njemu bilo kolebanja.

Uzeti su u obzir samo oni primjeri kojih je čitanje sigurno i etimologija pouzdana. Oblici kao *qlo, qsto,* skraćenice za pokaznu zamjenicu, *ueramte* < VERAMENTE i sl. nisu uzimani u obzir, jer nije jasno što je izostavljeno. REW se citira samo kad nije odmah jasno značenje pa i kad ne notira naše primjere.

Primjeri su poređani po shemama djela Lausberg, o. 309, I–II. Gdje su razlike prema mlet. normi rijetko zabilježene, donosim sve pronađene primjere, što ne znači da je takvih primjera više nego onih gdje je slaganje potpuno. Što umire, a što se rađa, vidjet će se u pogl. 5. Razne reflekse iste riječi donosim zajedno, u kronološkom slijedu. Broj označuje folio 5. sveska; izuzetno se donose mlađi i stariji dokumenti uz koje se obavezno označuje skraćeni naziv serije, svezak i folio. Vjerni našem nastojanju da ostanemo u sinkroniji i sintopiji, to smo radili veoma rijetko. Iz istog razloga nismo donosili komparacije s građom iz ostalih naših krajeva, osobito ne iz veljotskog kojeg je građa za skoro pola milenija mlađa u svom najvećem dijelu. Nismo ni spominjali h. posuđenice, jer su one skoro sve za preko 100 god. kasnije; iako su mogle postojati i sredinom 14. st., mi za to nemamo gotovo nikad dokaza. Ponekad isti primjer upotrebljavamo za egzemplifikaciju nekoliko pojava. Gdje je potrebno, dajemo primjer u sklopu rečenice ili dijela rečenice.

Na f. 1–161 u 5. sv. oporuke su registrirane 1348. god., od 1363. god. one su na f. 162–310. Kod nekih, veoma rijetko, stoji da su sastavljene koju godinu prije, ali mi se na te sitne razlike u dataciji nismo obazirali, te će prema tome sve riječi, citirane na f. 1–162 biti iz 1348, a ostatak iz 5. sv. iz 1363. Godinu smo registriranja navodili samo kod rijetkih ekskursa izvan proučene sinkronijske ravnine.

foro, credo (s. m.), riječi koje nisu diftongirale: *nove* itd.), dok je u mletačkom, nakon degeminacije to moguće. O trostepenom mlet. prekomorskom sistemu v. Lüdtke, *l. c.*, s navedenom glavnijom literaturom.

Konsonantizam

U 13. st.					U 14. st.				
v		z			v		z		
f		s			f		s		
p	t	c	□ ←	'ć k	p	t	c	č	k
b	d	ʒ	□ ←	'g g	b	d	ʒ	ǧ	g
m	n			ń	m	n			ń
	r, l		□ ←	l		r, l		(j)	

NB. Kako u mlet. sistemu nema *š, ž,* to fonemi *s, z* mogu imati »meke«, »mokre« realizacije, usp. H. Schuchardt, *Slawo-deutsches und Slawo-italienisches* 48 i d.

1,1. *ī* u zatv. slogu (HG I, 96–101)
scrito 48b, *vigna* 31b.

1,2. *ī* u otv. slogu (HG ib.)
cosobrina 29b, *consobrina* 106b, *chosourino* 165b, *fantulina* 167, *farina* 176b, *pille* de pira 91 (!), *vagine* dargento çoe a dire teche 101, una *carpeta* 126 REW 1711, *barillo* 29b (!).

1,3. *ĭ*, *ē* u zatv. slogu (HG I, 121–129).

anni *vinti* 309, *mesclo* 55b (»siv«) REW 5606; coltra de *pêgna* 121, caueçal I de *pêgna* 126b, REW 6514,1; *quisto* 22, 49, 130, *isto* 13b, *iste* cose 24, *isto* 130, *quilli* 124b, *uerde* 61, *Brêgno* 122b BRENNUM »Župa«, *pigno* 47b, in *pegno* 130, *peno* 15, *inpegno* 15 PIGNUS REW 6490, primo *ligno* 180 »brod«; *toualita* 124b (N. B. Primljeno iz Mletaka sa sekund. otv. slogom), LAPIDIUS, v. IV b, i.

1,4. *ĭ*, *ē* u otv. slogu (HG I, 129–130)

le *herede* 2, *ereide* maschulo, Blago djelo 3, 261b, *ereide* ib., *vendi* lu bou 177 »prodajte vola«, de *siue* cerca libr. II 75b »loj«, seo, Boerio 572, REW 7762; *galida* 168b, REW 3656; *coltreca* I de palla 189, *coltrecha* di pluma 233, REW 2372. Usp. Bartoli, o. 1, II, 268 *colchitra* itd.; *mese* freuaro Test. 8, 131, g. 1399–1400, *meise, meixi* Bartoli, o. 1, II, 272. *paueisi* ib. 273, *tapeidi* ib. 275, *terrin* 22, 10 *terreno* 75b, un *preuedo pouero* 13, li *preuidi* 106b REW 6740, 2, Boerio, 464: *»prèvede* coll'e stretta, voce antiquata e vale Prete«; *sida* crespa 68, seta 106b, plumaiço cum *sita* Test. 7, 210, 1390. g., *mandili* 101, REW, 5325 »stolnjaci«; ECCLESIA, v. IV b, i, MULIERE REW 5730, 2, Jireček I, 81, Bartoli, o. 1, II, 272, *mulir* 21, *muyr, muier* 23, *muyer* 29; *pisi* cun li pentari 262, facoli VII non *conplidi* 106b REW 2101; le *spiesse* 292 (!), *Stiefano* 292, *sicli* II de lacqua 168b, *sichie* II, 270b, lo *crialeso* darçento 245b (dubr. »kralježe«).

1,5. *ĕ* u zatv. slogu (HG I 168–170, 172–176)

pulçelle 1, *ponzelle* Test. 15, 2, 1451. god., *couerta* 2 (»krov«), I *peça* de ueleso 6b, REW 6450, cherona de *perne* 40b, REW 6418,2; *funestra* 29b, *finestre* II sarchinesche 29b, *gustirna* 293, REW 1951, *gusterna* Test. 7, 15b, g. 1391; per *çerçelli* e per treçadori *darçento* 8, *cultello* 189 (aço un *cultello* de qualigar *capelli*), *trauiçelo* 25, *Laurenço* 238, *lucerne* II 166b, *gonnella* 8b. *Gerundi* : *gasando* 173, *façando* 175, *vendando* 240b itd. (metaplazma). Chasa de *machiera* al teren del comun, *Test* 8, 24, g. 1391, osobito je važan primjer: slog je gubljenjem *į* postao sekundarno otvoren, a velar je očuvan. U istom svesku to je unikum: casa de *masiera,* ib. 38–39, *maçera* 60b itd. Usp. REW 5204, Boerio 340 *masièra.*

1,6. *ĕ* u otv. slogu (HG I, 168–170, 172–174)

casa de *pira* 22, scudelle . . de *pira,* bochali de *pira* (i *piera*), 166b (ista oporuka!), *piera* per la sepultura mia 222, casa di *piera* 238, REW 6445; frar mio *Piro* 21, 34, 39, *Piro* de *Poça* 40, *Piero* de *Liesena* 253b, aprouo Sen *Piero* maçor 238, Scō *Piro* maior, Test. 7, 15b, 1381. g., *Prisrin(a)* 124b (Prizren), *Stipe* 10b, *Stipoe* 11b, Bile, filia de *Stipe* 31, *tayri* 189, REW 8542, *niuo* 169, *neua* 121 REW 5890, 2; *diçi* dui 180b, *priego* 175b, *prego* 177, scopi de *melo* II 129b (»med«), ball. II de *tida* 166b, REW 8520; *machiera* (sekund. otv. slog), v. naprijed 1, 5, *monastero* 1, *manaster, manister* 20, *monastier* di Sca Clara de *punçele* 222b, *monastiero* di Peclina 239, REW 5656; *adriedo* REW 7269, *maynera* 237b REW 5332, 4.

1,7. *a* u otv. slogu (HG 74–95)

pen Bartoli, o. 1, II, 273; cesti de *pen* 166b, un cesto grande per asunar lo *pan* 232b, cesti III de *pan* co le man 255b, sporte II per *peni* 263b, *teta* »otac«, Bartoli, o. 1, II, 275. U Test. V samo »tetka«: ala *teta* mia 254; *chesa* Test. V, 30 (Bartoli, o. 1, II, 268). Inače *chasa, casa, caxa, chaxa, fachir,* Bartoli, o. 1, II, 259. Prešao u II konjugaciju (a ´), *remo* »bakar« Bartoli, o. 1, II, 1280. g., 274. I flaschoneto de *rame* 255b, bocali II de *rame* biancha (fem.!) Test. 8, 7, g. 1391, la *quel* QUALIS, Bartoli, o. 1, II, 340, nesigurno, bez datuma; *coctel* ib., 268, iz 1336. i 1363. g.; *locher* LOCARE ib. 271, 1348; *bleua* ib. 266, iz 1348, blauo 8b, sochna *bleua* 101b, una uarnaça *sbleuada* (protoničko, od pridjeva s *e*) REW 1153, ali: la *blaua* che aço seminato REW 1160; *recna* (1280. g.), *rachna* (1348–1363), Bartoli, o. 1, II, 274; in *recna* una che me metta in sapoltura 9, I *rachna* 5, 65b, rechna 121b, la coltra derba e la *ragna* (valjda rag/na!) 122b (N. B. Prijelaz *a* > *ä* je stariji od sinkope jer je moguć samo u otv. slogu.) *cosel* REW 1729, *casale, casallo* itd., v. Muljačić, o. 363; *chebra* 5, 177 »koza« (inače *capra, caura*): aço IIII *chebre* a Stoyçin de Macos; vendi lu bou e l(e) *chebre;* per planeta et dalmatiga et *streda* in S. Maria grande 19b. Usp. REW 8292, Boerio 639 »strato«, *Grede* = AN, Gradi, Gradić, Sime de *Grede* 63, Zugno de *Grede* Test. 9, 4b, 1401. g., Cosse *beba* mia 13b, *baba* mia 101b (slav. »baba«), *lena* (VIIII degalitra de *lena*) »vuna«, REW 4875, 167; tuto lo *fileto conçeto* et non *conçeto* et de lino *conçeto* et non *conçeto* 300b.

Inače: lo *remaso* 1, *frari, vetrani* 2b, *caleso* 46b, *seminato* 129b, *çitate uecla* 110, *briuial* 15b, *plumaço* de *man* 178b itd.

1,8. *a* u zatv. slogu (HG I, 74–95)

blanco 35b, *camastra* 65b, *palanga* 29b, *malo* MALLEUS 29, *plaça* 1, *Blaxio* 1, *carte* 91, *panno,* passim, *pagno* Test. 13, 26, g. 1437., *vicha* I (*vacca* ?) 110 (vjer. lapsus), *achatar* la *plancha* soura la sepultura 20b, laueço I de *marmora* 122b, *marmoro* 122b, *Sent* Laurenço, *Sent Andrea, Sen* Piero maçor 238, usp. Ascoli, AGI I, 456, *stragno* 24, REW

8397b SUBTERRANEUS; *plumaiso* 78, plumas 8b, *plumaço* de mesa (stolni) et IIII de man 178b, *grataches* I 263b (vjer. sekundarno otvoren slog, *į* nestalo?); *–ARIU, candiliro, –eliri* 166b (N. B. izmjena sufiksa), III *oriri* 11b, *salmiro* I 262b, REW 7512; *manera* 29b, *magnira* 166b, REW 5332, 3 »sjekira«; *beccher, camarder, calegher* 11b, far *deneri* 15; *A + I ase* 76, REW 199; *de a* Stepano 51 (»dajte!«), *ordine* 51 »naredih«.

1,9. *ŏ* u zatv. slogu (HG I, 198–200, 201–206)

orfana 2, *orfane* 237, *sporte* 263b, dom *Rucho* 107b, *cocta* 126.

1,10 *ŏ* u otv. slogu (HG I, 198–204)

pouolo 6b, 9b, *puouolo* 237, *Rusa* 9, *Ruossa* 24b, *Rosa* 119, *Ruse* 122b. I çopa *noua* 29b, *nouo* 116, *nuuo* 252, *bon* 106b, *lugo,* Bartoli, o. 1, II, 333, 1364. g.; *luogo* 239, *schuda,* Bartoli, ib., 1374 g.; *tur,* Bartoli, ib., bez datuma; *lençola* 33, *linçol* I mio 244, *linçoli* III 255b, *cori* doi crudi 75b, *chuoro* conçado 125 (nakon otpada *į* sek. otv.), per tal *muedo* 163b, *muodo* 237, *aprouo,* 238 REW 6781, *fuora* 238, suchro mio 293b, *socro* 294, *scola* 130, la *domada* 6b, III fiate la *domada,* ib.; *lodema* ib. REW 4090, 2.

1,11. *ō, ŭ* u zatv. slogu (HG I, 142–145)

ordino 2 (1. l. prez.), *bote UI* »bačve« 119, *forche* 29, XII *cogna* (CUNEI) 29b, *çopa* »giuppa« 29, argento *roto* 35, argento *ruto* 162, mortero I⁰ de *brunço* 55, *imbole* »ampulle« 270, *volpi* 15, *pongoça* dargento 62, una *pongoça* ouero borsetta de argento Test 8, 127, 1399. g. REW 6849.

1,12. *ō, ŭ* u otv. slogu (HG I, 142–145)

Perue *sour* sua 106b REW 8102 iz nominativa; *sorore* 10b, *ancona* 10 REW 2833, *sortur* 106b, *frexora* 106b, Bartoli, o. 1, II 270; *copertur* 75b, *coperturi* 106b, *Bartoli,* o. 1, II, 269; *douxe,* Bartoli, o. c. 269 (»dužd«); la *u* mellio parra, la *o* paresse mellio 3 UBI, S. Maria *Maçore* 1, *cherona* 40b CORONA, frari *minori, predicatori* 2, *anchora, perdono, Roma* 2, *croxe* 10, lu *bou* 177, *buui* II, 21 REW 1225; *uuy* »voi« 183b, *doghe* 166b, *blancon* Test. 5, 29; *maritason* 239, *raxon* 130, *neuodi, neuoda* 32.

1,13. *ū* u zatv. slogu (HG I, 102–109)

Nema primjera, osim *Ragûs*(io ?) 6b.

1,14. *ū* u otv. slogu (HG I, 102–109)

ono, ona, Bartoli, o . 1, II, 273; *plu nudi* 14b, *sepultura* 20b, *sapultura* 9, *cyntura* 35b, *sonçuro* 6b, una uarnaça *bruna* 75, *brono* 61 REW 1340; *cone* slatche »kune zlatke« (iz slav.) 130. Vjeroj. reproduciran prijelazni stepen *l* > *uo* > *u*.

1,15 AE (HG I, 115). Nema primjera.

1,16 AU (HG I, 111–115)

a) Primarno: *oro* 13, 29b, 230 itd., *pocho* 253, *cose* 15b, *poueri* 3, 14b itd.

b) Sekundarno: *clauch* 49 CAL(I)CE »pehar« – REW 1519 ima: *cauko, scapau* de prisone 50b.

II. NENAGLAŠENI VOKALI

2,0. Protonički vokali (HG I, 215–226)

a) tip *hìbérnu* (prvi slog pred naglašenim)

b) tip *sèptimána* (drugi slog pred naglašenim)

2,1. A

a) *sōrtor* 215, *sortur* 166, Roller, o. c., 220 (više puta), *cosel* 9, *casale* 11, *staçone* 95, *camastra* 65b, *touaria* 189, *tauagla* 214, *chandiry* II 256b, REW 1613, 1, »kondi(je)r«, *aubril* 98b = »april«, *aybudo* p. p. od HABERE 265b, *aybole* 254, *inbole* 270, AMPULLA REW 431; *galyda* 109b, uno *baçilo* de rame 106b, *lapesse* 65b, *chasela* 35b CAPSELLA.

b) *coctel,* Bartoli, o. 1, II, 268; *choctal* 254, *cactalo* 176b, *Bilduin* 87, *calegher, camarder, staçoner* 11, *mosunolo* MANSIONOLU Test. 7, 238, 1391. god., *caseleta* 20, *maridaço* MARITATIONE, aço *pasnada* una terra 180b, *pasnado* 266b REW 6276; *parçogna* Bartoli, o. 1, II, 273 REW 6260 PARTITIONE + a.

2,2. E

a) Osim HG I, 217, v. i Ineichen, o. c. 94. *cherchelli,* Bartoli, o. 1, II, 267 itd., *chirçelli* 61b, *zorçelli,* Bartoli, o. c. 268; *dinacle* 168 REW 8637; *frossora* 182b, *ço che romagna* le *herede* 2, *beccher* 11 *legname* 15, *ligname* 29, *terreno* 15, se *sira* »ako bude« 253, *vistir* 40, *lemosna* 25, *millor* 168, *nouodo* 257 NEPOTE, *pilliça* 9, *costion* Bl. djelo 3,324, usp. Boerio 171; *funestra* 29b, *glotina* 265b »ljetina«, (vjerojatno Romani naglašuju penultimu, te prot. *e* daje »vocale indistinta« *ə* (= *o* u pismu).

b) *sapultura* 9, *sepultura* 20b, *beccharia* 11, *briuial* 15b, *ferramenta* 15, *faramenta* 75b, *Pichurar* 76, *rigiosa* RELIGIOSA 253, *mitat* 20b, *mitade* 29b, *mietade* 164b, 166, *miadate* 173b, *meyta* 218b, *meita* 219 MEDIETATE REW 5461.

2,3. O (HG I, 219, 220–221)

a) *couerta* 2, *cugnado* 11, *comune* 15, *sonçuro* 7, *confermo* 15, MULIERE v. 1, 4. *gonella* 34, *fornida* 35b, *muntagna* 39, *cunçade* 166, *con-*

çeto 300b, *murisse* 169, *rustir* 220, *cherona* de perne 40b, *chorone* 168, *cusi* 15 (= »così«), tauole II, I *redonda* 256b, *chusleri* 35, *Russin* 107, *surela* 25b, 40b, *surella* 168b, *fostayno* 71b, *crusiolj* 15, *dolçena* una di çinture 250 »tuce« REW 2799 (zbrka *o : au* > *al, ol* u nagl. slogu moguća i u nenagl. slogu, HG I, 222–223).

b) *cheronella* 49b, *copertoro* 15b, *monastero* 1, *chemessarj, chommessarj* 173b, *custulier* 123b, *stragno* 24 REW 8397b.

2,4 U, I (HG I, 222)

a) *plumas* 8b, toualle *plomate* 87b, *fromento* 9b, *morar* 125 = »zidar«, se ela fara *remor* 236b REW 7441, toualle II per stercer la *sodor* 121 (fem.!) REW 8427, Boerio 651 *su(d)or* s. m.; *zuchogna* CICONIA (preko mletačkog), Čremošnik, *Zbornik*, 1, l. c. Index, 92, REW 1906 »brodska sprava«.

2,5 AU (HG I, 222–223)

a) primarno: *golder* 237b, 295b, *aureso* 15, *oreso* 15.

b) sekundarno: *chauedal* 248, lo *chaudal nostro* 256b »kapital«, *bocaro* de rame 106b REW 1002, *palmento* Div. Not. 13, 189, 1421. g. PAVIMENTUM REW 6312 (*palmento* u lat. tekstu – ablativ – Div. Canc. 13, 122, 1342. g.)

Postonički vokali a) tip *béne,* b) tip *tépid*u.

2,6 A (HG I, 231–233)

a) Ostaje: *Rusa, gonnella, Ragusa* itd.

b) HG I, 226–230 la *ragn*a (g/n) 122b, S. *Stefano* 2, *ameda* mia 43 REW 424; *tauola* 101, *àncora* 101, *lemosna* 25.

2,7 E (HG I, 235–239, 226–230. Često se loše restituira.)

a) lo *affaro* 176b, I *detallo* dargento 75b, *aureso* 15, *incontinent, rumanent* Jireček, II, 5, 1325. g., iz Zadra! *casallo* 71b, CASALIS; *bocalo* 231, *bacilo, bacile* 106b, *barillo* 29b, per mitat itd. (v. 2,2, E, b), malo *grando* 29b MALLEUS, porta *granda* 29b, *dota* 61b, la *crosy* 91, scopi de *melo* 129b »košnice«, ben me *plas* 293 »sviđa mi se«.

b) HG I, 226–230, 244–245, *fo ordino* 13, *tegnere* 6b, *chalis* I darçento 243b, *caleso* 46b, *calesu* 124b, Boerio, 86 *càlese* voce antiq., v. CALICE. U Dubrovniku *–e* otpalo i zamjenjuje se, netačno, s *–o*. Oblik *claucho* jedinstven je primjer iz kog bi se moglo zaključiti da je u rag. najprije otpalo intertoničko *ĕ* (= *e*) pa da je zatim došlo do slabljenja i finalnog vokala koji je ili reduciran u *ə* (pisan *o*), ili otpao, te je, zbog teške grupe, naknadno restituiran *–o*.

2,8 O (HG I, 242–243)

a) *argento* 75b, *arçento* 243b, *paradis* 296, *Sigurat* 29b, *Calamet* 31, *malo MALLEUS* 29b, *lauurir* 20b, *lauorĕro* 29b, *lauorir* 29b, (Boerio 301

laorièr), *Clercho* 107, lo *plumas* 8b, *chomò* 17, *Nifchiorio* 107, lo *barcoso* 101, *Miltin* Bilich de Canal 21, lo correde 101.

b) *pouolo* 6b, *Todro maestro* Test. 9, 137, 1410. god.

2,9. I

a) *denari* 13, *pitropi* 13, *tucti* 13, *exsagi* 13. Sekundarno: *frari, frustadori* 8b.

2,10. U

a) Nema primjera.

N. B. Tzv. semiprotonika (tépidu), koja, po Lausbergu, također ide ovamo, razvrstana je indirektno, tj. treba tražiti dotične riječi prema finalnom vokalu, npr. táuola pod *–a.*

Intertonički vokali *(HG I, 230–231)*

a) tip càntatóre

b) tip màritatióne

2,11 A

a) *monastero* 1, *chalofatti* 240b.

b) (*sarchinesche* 29b) *maridaço* 13.

2,12 I

a) coctel CAPITALE, v. Bartoli, o. 1, II, 268, aço *pasnada* una terra 180b REW 6276 PASTINARE, *parçogna* REW 6260 PARTITIONE+a, *rigiosa* 253, vistura 24 REW 9284 VESTITURA, *copertoro 15b.*

b) *sarchinesche* 29b.

2,13 E

a) due messe la *semana* 2, *stragno* 24, *vasilame* 22, *uetrani* 2b »starci«, *igleniça* (slav.) Test. 7, 150b, 1390. g.

2,14 O

a) *Pichurar* 76 PECORARIUS, *Marculin* 107, *sepultura* 20b.

2,15 AU

a) igleniça *inaurada* Test. 7, 150b, 1391. god.

III. KONSONANTI NA POČETKU RIJEČI

III a) Konsonant na početku riječi

1. usneni (HG I, 247, 275, 274, 260–261, 282–286, 286–287)

B *barcuso* 101, *bocaro* 106b

P *pallia* 106b, *peçe* 122b

M *mare* MATRE 122b, *mataraço* 124b, *mallio* 124b, *mesa* 30 »sto«

F faramenta 124b, *ferro* 124b, *lo fileto* FILATUM »predivo« 300b (inače *filado* 166b i dr.)

V *uollio* 130, *uigna* 168b, *vache* 180b, so *botata* »zavjetovala sam se« 41, *birtu, boto* 46

W *guarente* 34, *ua*rente 123.

2. zubni (HG I, 281–282, 257, 279–281, 278, 270–273, 274)

T *tucto* 13b, terra 13b, *dinacle* 168 REW 8637

D *tischo* 166b REW 2664, *denari* 13, *dentara* 15

Th *toualita* 124b, *tuuaye* 162, *toualle* 176b, *tauagla* 214 REW 8720

S *sicli* II de laqua 168b, *surela* 25b

R *rassa* 125b REW 7071, *raçon* 180b, *rustir* 220

L *lapesse* de brunço 65b, persone XX *latine* plu nude 76

N *nape* de tauola IIII 101, *nacoualo* de ferro 258b (»nakovanj«) *naffo* I grando del argento 47b REW 4153.

3. velarni

a) C– (HG I, 250–257)

C + i, e çerçelli 8, *cherchelli* 61. V. Bartoli, o. 1, II, 267–268, *çera* 15b, *çirogo* 35, *çitate* 110, lo *çelo* 121 »nebnica kreveta«, *çerchare* 13, *cesti* III de pen 166b, *çintura* 75, *çendado* (REW 7935) 75.

C + a Chasa, chesa 30, *chassa* 257, *cabia* una de scudelle 168b, *caleso* 46b, *calesu* 124b, une *chadene* 241, *chamisa* 259, *chebre* »koze« 177.

C + *o, u copertoro* 15b, *choltra* de letto 122b, *cultello* 189, *conçar* 3, *cunçamento* 13, *curame* 307b, *chusleri* VI dargento 35b.

b) G– (HG I, 261–267)

G + i, e çintil homo 290b, *gente* 6b, *dema* GEMMA 9.

G + a ghalede IIII de laqua 265b.

G + o, u gonnella blaua 8b, *gogni* negri II 259b.

c) J– (HG I, 267–270)

çuno IUNIUS 7, *Çoncheto* 106 JUNCETUM, v. Skok, o. 118, 478; *Çane* 34.

III b) Konsonantska grupa na početku riječi

1. Konsonant + R (HG I, 297, 310, 320, 302, 301, 307, 304–305)

PR– tucti li *preuidi* che se trouara in la terra 106b, io si me *profis* di pagar 294.

BR– *brunço* 55, *bronço* 256b, si aço de tela *braça* L in su 168b, *praçi* 163, 180b.

TR– *Tragura* »Trogir« 14b, *trauiçeli* 29b.

DR– *drappo* 24b *drapo bleue* 125b, li *trappi* 106b.

CR– *crusiolj* 15, *creto* »dostojan povjerenja« 274b REW 2308.

GR– *graticule* 263b, *gradicole* de ferro 106b, *gradicholy* de fero 256.

FR– çocana *urisa* 125b REW 3518; *frisa* I[a] 235b, *friçe* 220 (»strelica, –e«), *frexora* 29b, *Precsura* 184 (Prožura na Mljetu).

2. Konsonant + L (HG I, 308–310, 297, 303–304, 298–301, 305–307, 294–296)

PL– *plaça* 2, *plu* 14b, ço che li *plasera* 29b, *plancha, pianche* 128.

BL– blauo 8b, *blancho* de lo leto 256b, *blancha* 180b, I[0] *bianco* 180b, (pridjev »bijeli«).

FL– *flaschi* II 125, *flaschoneto* I[0] de rame 255b.

CL– luogo *clamado* Sorta 239, la *claue* 244.

GL– *glomi* de filo 101, filado de *glomo* 124b, *glomi* XXI di filado 224.

3. Konsonant + poluvokal

a) QU + vokal (HG I, 276, 277)

QU + i, e chi uolesse comparar *che* debia pagar 173b. (N. B. Jireček, o. c., II, 2 *»coe* debeatis dare«, Migliorini–Folena, o. 262, 18: A mi fo ditu, *qui* lu frar de maistru Nicola).

QU + a, o, u qulunca homo 122b, *chomo* QUOMODO 17. Sekund. v. lat. [kw]: nema sigurnih primjera.

b) Rom. *gu– guarante* 34, *uarente* 123, v. naprijed III a) 1.

c) Konsonant + *i* (DI–, GEO– > *gio*) (HG I, 302) *çopa* 29, REW 3951, *Iorgi* GEORGI-us 50 (vjerojatno latiniz. grafija mjesto *ç* = dz), ço chello *iurara* de LX ypp. in 50. N. B. Slav. antroponim *Žurgović* od GEORGI; kasnije Đurđević.

4. S + konsonant v. IV, b), f.

IV. KONSONANTI U SREDINI RIJEČI

IV a) Konsonant u sredini riječi

1. usneni (HG I, 335–336, 348–351, 368–370, 359–361)

–P– *couerta* 2, *copertoro* 15b, *copertur, chouerthur* 75b,

–B– *aybudo* (p. p. od HABERE) 265, *u, o* UBI v. 1, 12 naprijed, *de* DEBET 49b,

–V– lo anello che *leua* (»neka uzme . .«) 9, *Sclauonia* 9, la *claue* 244, *nouo* 116, *nuuo* 252.

–F– *Stefano* 292.

–M– *homo* 122b, *plumas* 8b.

2. zubni (HG I, 329–330, 331–332, 351–352, 341–342, 371–372, 363–366, 370–371)

–T– MEDIETATE v. 2, 2b) naprijed: *aiudo* 2, *filato* 106, *cugnado* 11, *duchati* 29b, *seminata* 129b, *planeta* 19b, *schuto, scudo 29b, çitate* 110, *maridaço(n)* 13b, *debiati* 13b, *date* 13b, *voydi* »prazni« 242b.

–D–le *herede* 2, *trepidi* 101, un *terpeto* (!) 162b REW 8912, 1d, in honor .... dela dona delo *paradis* 296.

–S– *cosel* 8b, 9, chasa, chesa 30, *chasa* mia 253b, le qual tute *cosse* sono in *chaxa* di Maistro Zuanmattia in una *cassa* Test. 15, 3, 1451. g.

–R– *farina* 176b, *maridare* 8b, *frustadori* 8b.

–L– *chauedal* 248, *cosel* 8b, *molimento* 13b, *baçili* II 75b, *bocaro* 106b BAUCALIS, usp. REW 1002, *filato* 106.

–N– *lena* LANA 167, *masene* par I 168b, *anelli* III doro 8b, *bruno* 8b, *femina* 13, *nessuno* 13.

3. velarni (HG I, 325–326, 347–348, 355–359)

a) *–C + i, e: dichi, fechi* 50, v. Bartoli, o. 1, II, 269–270, *bachili* 51, Bartoli, o. c., 266; *baçili* II de rame 75b, *fachir*, g. 1434–1440, Bartoli, o. c. 270; *sarchinesche* (finestre s.) 29b, 34, casa de *machiera* Test. 8, 24 g. 1391. v. naprijed 1, 5; como parera et *plaçhera* (pisar htio najprije pisati sa ç!) 90, *anchidere* g. 1364, Bartoli, o. c., 265 REW 6030, 2 (*AUC–).

Iz mlet. preuzeto: ço che li *plaxe* 8b, *plasera* 31, la u *plasera* 106, che li *piase* 234, ben me *plas* 293, *gasando* »ležeći« 73, *bonbasin* 87, *croxe* 10, la *crosy* de seta 91, sença *maneg[h]e* Test. 9, 103, 1403 g. uno *chalixe* darçento 13b, *caleso* 46b, *masene* par I 168b.

Kons. + *C + i, e, colchitra*, Bartoli, o. c., II, 268, *cherchelli*, ib. 267: I duplero che se *inchença* ale messe 300b.

b) *–C + a, o,* u: *aco* 15, *medigo* 8, *dalmatiga* 15b, *duchati* 29b, *ago* 35b.

c) *–G + i, e: exsagi* LXX 13, *magestro* 8b (latinizam!), *calegeri* (= gh–) 107.

d) *–G + a, o, u: lago* (»zavještam«) 122b REW 5024 + REW 4955?, la *roga* de fra minori 122b, *çirogo* 35 REW 1875.

IV b) Konsonantska grupa u sredini riječi

1. Primarne konsonantske grupe (v. i 2. Sekundarne kons. grupe).

a) Lat. R + konsonant (HG I, 438–440, 444): San *Sergi* 9, *arçento* 8, *argento* 35b, *partire* 106b, *çerçelli* 5, *cherchelli* v. IV, 3 a) naprijed, finestre *sarchinesche*, v. ib., (2), *coperturo* 122b, *guarnaçol* 124b, *churtelo* I⁰ 166b, *borsa* 176b.

b) Lat. L + konsonant (HG I, 398–400, 435–438, 445): *claucho* 49 v. (2) CAL(I)CE, *pulçelle* 1, *palmi* VIII 29b, lo *maltolecto* 107, *ultimo* 122b, la *coltra* derba 122b, ago dargento collo *smaldo* 35b REW 8040.

c) M, N + konsonant (HG I, 416, 418, 421–422, 425, 444–446)

1. M + konsonant *bonbaç* 87, *bonbasin* 87, *scomparare* »iskupiti« 8b.

2. M + N *ogne* soa 7, *dagno* 97, usp. Jireček, Die Rom., II, 82 i dalje, g).

3. N + konsonant *anchora* 2, *gente* 8b, *cangelaria* 34b, *cançellaria* 88b, *conçado* »štavljen« 125, *onçe* 168, II sclauine *cossomate* »istrošene« 80b, *Sancto Angelo* 13, *mandile* 106b REW 5325.

d) Konsonant + R (HG I, 431, 433) *caure* III con *caureti* 119, *chebre* 177, *aubril* 98b, PETRA v. 1,6, *vetrani* 2b, *mare* 2, *frari* 2, *suchro* mio 293b, *socro* 294 REW 8054,3, *fauro* 123, *chosourino* 165b.

e) Konsonant + L (HG I, 417, 409, 410–416) pp. I per I *duplero* che se inchença ale messe 300b, *complido* 87, plega una de argento *ueça, ueclo* 65b, casselle II *uegle* et I⁰ copertur *uecho,* citate *uecla,* mantello uno uerde *ueglo* 130, uarnaçoli II de drapo *uecli* 129b, gunnella una *ueça* de rassa 176b, toualie *uechie* 220, chapuço uno *uechio* 235b, gunella I[a] *uechia* 241, *uechio* 252, id., 255b, *uegio* 268. N. B. Upotrebljava se i *uetero:* guarnaçone mio di drappo *uetero* 255, coperturi II *ueteri* 106b, I[a] gunella delle *uetere* 106b itd. *dinacle* 168, II *parecli* di çerçeli 242, *sicli* II de laqua 168b, *sichie* II 270b.

Nema sigurnih primjera za *–bl–, –fl–, –gl–.* I⁰ *uerchilo* dargento et peruli III, 35b, vjeroi. REW 9260.

f) –S + konsonant (HG I, 441–443) *sclauina* 15b, *scauina* 168b; *Scauinia* 180b, II guernaçoli, I de çelon blauo e laltro de *meschlo* 35b, *flaschi* II 125 *chaslate* 233b, *camastra* 65b, *funestra* 29. Refleks od PISCIS nepoznat.

g) PS, PT. Postoji tendencija da PT daje CT, v. Bartoli, o. c. 268, *coctel* itd. od CAPITALIS gdje će GT u *cogtal* biti početak spirantizacije i nestajanja; *cogtalo* 263b, *socto* 49b SUBTUS (!), *chasela 35, chassela* I[a] plena de massaria 244, la *chasa* la qual o sul barchoso uolo che sia portada a *chasa* mia (treba *chaxa*) 253b, *caselle* II plene di chosse 261, *chasele* uoyde 280, »skrinjica« REW 1658 + ella (HG I, 399); che se *chatasse* del altro 218b REW 1661

h) Velar + dental i sl. (HG I, 427–429, 446–447, 430–431): *atagi* 34b, *actachi* di cançelleria 88b, pelle CXXX *sucte* 124, lo *afficto* dela casa 50b, lo *leto* 256b, mio *fato* 256b, *afito* 176b, *letto* fornido 121, altre cose che fa mister *allecto* 121, *frechsora* 29b, *frexora* 106b, Bartoli, o. 1, II, 270, la cupa mia et la *matachsa* sieno dele fiole mie 251b, REW 5403. Usp. *mactassa* mea de seta (lat.!), Test. 4, 49b, 1334. g., ancora *lassu* 124b LAXARE REW 4955. *Stamno* usp. P. Skok, o. 57, 129–130, g. 1332, 1336; *Stammum, Stannu, Stagno, ib.* REW 8217a; lo vaselame di *stalno* 282 REW 8217b. Usp. lo *nacoualno* (»nakovanj«) 224. Čini se, da je GN > *mn* > *nn* odakle može razvoj ići trovrsno: 1. *gn,* kao u tal.,

2. disim. *ln*, 3. degem.: *peno* PIGNUS 15, ali *pigno* 47b, in *pegno* 130. Primarni –NN– također mogu u rag. mlet. dokumentima dati palatalni nazal. V. dalje. SAGMARIUS > –MM– > *salmiro* I⁰ 262b REW 7512; *agneline* de França 280b, *issir* 50 »izaći«.

i) Konsonant + poluvokal.

1. *zubni* + *i* (HG I, 476–480, 456–457, 472–474)

–TI– *reditaço*(n?) 2b, *maridaçon* 13b, *maritason* 239, aço case II *parçone* 75b, oni *raxon* facta 130, non hauemo fato nisuna *raçon* infra nuy 180b, li *seruisij* mey 256, *terço* 106b, *plaça* 2, *lenço* 91, *nepoça* 29b, *lençola* 33, *sença* (passim), *çença* 221.

–TTI– *peça* 6b REW 6450, *maçola* 29b REW 5425.

–DI–lenço *blanchisado* 91, blaua *meça* 129b, *meça* chasa 177, *lauegi* de bronço 75b REW 4889, *lapesse* 65b, *lapesi* de piera II 123, I[a] *lauiça* 167b, *laffisa* de *bronço* Test. 9, 107b, 1408. god.; la *loça* antiga Test. 8, 57, 1394. god. »luža« REW 4936, ali iz ven. *loza*, Boerio 315.

–SI– *Ragus* 6b, le terre de *Grauos* 40b, *Grauossa* 76, *Blaxio* 2, *Blasio* 230, 246, *gratacaso* 101, *grataches* 263b, *glisia* 170b, *clesie* 13, *glesia* 237b, 278.

–SSI– Nema sigurnih primjera.

–NI– (HG I, 463–464): gognay II de *uigna* in Çipina luka 31b, *vingna* 48b, la *uigna* 123b, aço una *vigna* cum domna de San Thoma Test. 7, 35, 1381; I⁰ chosier da tagliar le spine e duy cosir da taiar de sermenti de la *uina* Test. 7, 1391, 238; intro le *uigne* mie, ib. 238b, *fostayno* 71b, 104, *Çuno* (ime) 7, *stragno* 24. Usp. Jireček, *Die Romanen* I, 92. REW 8397b.

–MNI– Nema sigurnih primjera.

–LLI, –LI– (HG I, 460–462): *malo* 29, *magli* III 240b, lo *mallo* 186, *maglo* di ferro 215b, la u *melo* parera 23 MELIUS, che possa *pilare* et fare 31, *palla* 189, *pagla* 254 »slama«, *fillio* 8b, *fillia* 13, *filio* 177, faça se la carta dela dota de mia *fila* Test. 7, 173 g. 1389, *volo* ib., *fratilla, fratillia* 75b, *fratilla* 180b, *toualle, toualla* 166b, touaria 168b, *touaye* 256b, *touarie* 256b, du *tuuaye* 162, *famellia* mia 8b (služavka), *mulir* 21, *muyr, muier* 22, v. Jireček, Die Rom., I, 81. N. B. U Padovi već u II pol. 14. st. *fameye*, usp. Migliorini-Folena, o. 262, 69.

–RI– (HG I, 466–468): –ARIU v. 1, 7 naprijed. Usp. i *chusleri* 35, *nodar* 91, MACERIES v. I, 1, 5 naprijed, *cori* doi crudi 75b, *frechsora* 29b, *para* IIII 35, *copertur, chouerthor* 75b, *coperturio* 87.

2. Velar + I; –II– (HG I, 451–453, 459–460)

–CI–*plumas* 8b, lo *plumas* de Sclauonia 9, *plumayçola* micharin V, *plumasa* de mani VI 270b, *plumaça* plumate IIII 125 REW 6611 PLU-

MACIUM, *façoli* II 176b, un *paçol* 183b, *barcoso* 101, lo meo *barcuso* 101, Skok, o. 175, *França* 280b, *bonbaç* 65b, *bonbasin* 87, *bisaçe* 29b, *braça* 21, *façando* 175.

–GI– *exsagi* LXX 13, *saççо* Peterković, o. c., Index, s. v. pleçius (dubr. lat.) > izvedenica *pleçaria* 286; ven. *piezo* REW 6599 (iz st. franc. prešlo u Italiju). V. Čremošnik, o. c., Zbornik (*pleçius, plez, plezius,* usp. *LN* 1, 1957. *plaç, plegio Div. Not.* 4, 107b.

–II–S. Maria *Maçore 2,* Sen Piero *Maçor* 238.

3. Labijal + I (HG I, 464–465, 449–451, 462–463)

–PI–Nema sigurnih primjera. V. samo *saço* 51 »znam«.

–VI–, –BI– *aço* – imam 3, *ago* 29, *aço, açu* 29b, *aço seruito* 263b, *aio* 50b, *debia* possedere lo mio marito 13, elli me *debbia* fare 13, *deio* dar 50b, *creio* che sia pluy dineri 51, *dio* dar 166b, *aço* tudghile III grande 256b, *chaipa* instelada REW 1789, 2, v. Jeremić–Tadić, o. c. I, 19, g. 1438.

–MI– Bartoli, o. c., II, 368 bit će donijeli pisari stranci. Drugih primjera nema.

4. Konsonant + U (HG I, 481–482): sicli II de *laqua* 168b, tute le arme che trouara in casa e masaria de *chosina* 34, io non *abi* nil sal nil ducati 51.

k) Dugi konsonanti (geminate) (HG I, 380–397)

1. Okluzivi. Primjera za –BB–, –DD–, –GG– nema.

–PP– *chupa* de argento 29b REW 2409, *capelli* 189 (»šeširi«) *çupa* I blaua 242b REW 3951 iz st. tal. *giuppa; drappo* 124b, *drapo* 125b, *drappo* deberatino 126, *drapo* 269.

–TT–*gratacaso* 101, 106b, *gratachaso* 224b, *bote* VI 119 »bačve«, *achatar* 20b (»kupiti«) REW 65, *çotto* 11b, *Nicolecta* 45 (!), *tecta* 201b (!) »tetka«, *toualita* 124b.

(Sekund.) io *steti* con Piero anni II 176b, massaria *sotila* 176b. Za sekundarne geminate v. još IV b) *g, h.* Hiperkorektno: *ducatto* 232b.

–CC– *sachi* VII uoydi 242b

2. –SS– V. str. 286 u III poglavlju; v. IV b) *g: cassella. Franussia, Dechussa* 1, *messe* 2, *rosso* 6b, *Thomasso* 8b, uno *ulisste* (slav. ulište) 20b, *Ruossa* 24b, *rassa* 176b.

3. Afrikate. Osim *saççо,* IV b) i /2, i rijetkih primjera (npr. *peççe* V de tella (!) de sotil e tre pluy grosse, Test. 9, 80, g. 1406, svuda imamo, po mlet. običaju, provedenu degeminaciju: *plaça* itd., v. naprijed IV b) i/1–2.

3. Sonanti (HG I, 384–397, Lausberg, o. 309, 68–70, Weinrich o. 348, pogl. VIII, str. 184–191)

–NN– 1. GN *pegne* 65b »perje«, coltra de *pêgna* 121, caueçal de *pegna* 126b itd., uendando *pagni* Test. 11, 235, 1430. g., *pagno* 125, una gonella byaua de *pagno* Test. 13, 26, 1437. god., *uegne* 50 (p. remoto!) uigna de *Bregno* 101b BRENNUM »Župa«, *Bregno* 122b.

2. NN: *pêne* 112.

3. N: li mie *pani*, Test. 10, 1417, 100–100b.

4. Disimilacija –NN– > –ND– *dondo 230* (od DOMINUS > *donno* v. Vinja, o. 299, 143–145.

–LL–

1. GL (vrlo rijetko!) *cercellj* Test. 9, 207, 1414. g.; li mey *cerçegli* che se uendano, Test. 13, 196, 1444 g., che se da a oni *soreglia* gr. VI, Test. 10, 12b, 1416. g.

2. –LL– *gonella* 8b, *çerçelli* 8, *cultello* 189, *capeller* 189.

3. L *surela* 25b, *chasela* 35, *çerceli* 35b.

4. H. posuđenice ukazuju na –LL– > –LD– *kristalad*, gen. *kristaoda*. Usp. u splitskom rom. *mertaldu* = metallo; lauesi *dimitaldi* (sic) = lebetes de metallo, usp. Praga, o. 87, 90, 101. Zanimljivo je da simetričan razvoj od sekund. MN > NN > *nd* imaju posuđenice u sjev. Dalmaciji, usp. Skok, o. 175: *klonda* »stup« i sl. V. naprijed *dondo*.

–RR– Ova geminata još je čvrsta iza akcenta, ali nestaje pred akcentom: casa de ligname sulo *terin* 22, ali *terra* 2.

–MM– Nema primjera.

2. Sekundarne konsonantske grupe

U dubr. romanskom govoru dugo su se čuvale kons. grupe CT, CS, PS i PT. One su najprije pretrpjele asimilaciju, a zatim su te sekundarne geminate bile izložene procesu degeminacije koji je bio to snažniji, ukoliko je vokalska diferencijacija nadoknađivala distinkcije koje su se prije toga održavale opozicijom kratkih i dugih konsonanata. Kako je taj proces slabo dokumentiran, upućujemo na odgovarajuće odjeljke u IV b) 1.

Sinkopama su veoma rijetko nastale neobične konsonantske grupe: mlet. ragana > *ragna* (g–n) 122b. V. i rag. *recna* 9. Usp. još *sar(a)chinesche* 5, 29b, 34 gdje nije nastala nova grupa, *stragno* (radikalnim padom protoničkih vokala ostalo je vjerojatno **səbtranjə* > **strannə* i, kasnije, u doba mletačkog prodora, *stragno);* EXITORE > *zdur*, Skok, o. 118, 491.

V. KONSONANTI NA KRAJU RIJEČI

Postoje primjeri samo za *–s*: pocho *pluy* pocho men 253, al *pluy* tosto che se pora 284. Brojevi se gotovo bez izuzetka pišu rimskim znamenkama, pa se taj proces ne može motriti za TRES, SEX.

Neke tendencije nazalizacije opažaju se mjestimice, ako nije pisarska nemarnost u pitanju: *so* botata 41 – »zavjetovala sam se«, dopplero grande chome *so* eo 6, tauole de fracsino si *so* de Illia chapeler 23b, itd.

Jedini *–s* iz plurala navodi Skok, o. 91, 214, iz Dukljanina *(laus)*. Taj hapax ne daje nam pravo da izvodimo bilo kakve zaključke.

Otpadanjem finalnih vokala došli su mnogi konsonanti sekundarno na kraj. Primjere v. u ovom poglavlju, 2,1–2,10. U doba mletačkog prodora rekonstruirani su, ponekad i krivo, otpali vokali. Nije nađen nijedan primjer da je na kraju ostala teška kons. grupa ili geminata, a ni to da je geminata reducirana. Pretpostavljamo stoga da je npr. *panno* u doba jakog akcenta dao **pannə*, a *libro *librə*. Primjeri kao *casallo* s krivo restituiranim *ll*.

VI. OSTALE PROMJENE

Na ovim pojavama ne insistiramo jer one nisu mnogo zanimljive za strukturalnu analizu.

Na važnije slučajeve »fausse régression« upozoravali smo u toku ovog poglavlja. Te hiperkorektne forme siguran su svjedok jezičnog miješanja i potječu uglavnom od svjesnog i nesvjesnog ugledanja u latinsku i toskansku normu ili nastaju iz želje za obnavljanjem latinskih i rag. oblika, čak i kad to nije na mjestu. V. još: *tucto* 1, 2b, *maltollecto* 2, *dicti* 2b, *facta* 6b, *condictione* 2b, *Nicolecta* 45, *tocta* = *sva* 47b, messe *sollempne* 83b, *bactedori* 101, *cocta* 126, cohopertorio 177b, *bluchstro* 288b, (ARj *blustro*) touagle V non *techisute* 268b.

Vjerojatno je iz nepažnje ili neznanja: in *propetoua* mundi 167b i sl.

V. PRILOZI RAGUZEJSKOJ DIJAKRONOJ FONOLOGIJI

Vrijeme je da prijeđemo na centralni dio našeg posla, tj., da ustanovimo, koliko nam škrta građa dopušta, fonemski inventar raguzejskog govora kroz razne faze njegove historije.

Vokalizam i konsonantizam ne mogu se odvojeno promatrati. Gdje god smo mogli, vodili smo računa o cjelini sistema. Ipak smo, radi preglednosti, ovu analizu koja je prvi rad ove vrste o raguzejskom podijelili u osam glava koje, uglavnom, odgovaraju glavama iz II poglavlja.

1. *Naglašeni vokali*

Iz dosad iznesenog znamo:

1. U diftongu *AU* rano se konsonificirao *U*. S obzirom na odnos Dubrovnika prema Bizantu, to je vjerojatno veoma stara pojava.

Između tolikih varijanti glasa *A*, koje su mogle nastati automatski u vezi sa susjednim glasovima u jeziku će kasnije biti »zaposlena«, tj. fonematizirat će se jedna koja je obuhvatila sve kratke *a*, tj. takve *a* koji će se zateći u zatv. slogu kad taj kriterij postane relevantan. Kako je *A* u kombinaciji *AU/Kons.* također u zatv. slogu, a zbog susjednog *U* skrenuo u pravcu prema *o* (velarno a [å]), i jer je neekonomično da u jeziku postanu fonemi tri varijante od *a*, svi su budući kratki *a* skrenuli s *å* + *v* u velarnom pravcu. Fonološki će se, dakle, jednako vladati grupa *A* + *U/Kons.* kao *A* + *Kons./Kons.* (odnosno *A* + *Geminata*).

Naprotiv, *a* + */Kons.* + *Vokal* (i *A* + */muta* + *liquida* jer te grupe ne zatvaraju sloga i fonološki im je status ravan onom intervok. konsonanata) razvija se u jedinom pravcu koji mu preostaje, tj. u palatalnom i daje varijantu *ä*. Sitna fonetička promjena AU > AV imala je krupnih fonoloških posljedica: predodredila je smjer razvoja budućeg *á*[i stvorila uvjete da se jedinstveni fonem /a/ rascjepa u dvije varijante [(ä]/[å]) koje će, kad nestane komplementarne distribucije, prestati biti automatske i postati samostalni fonemi.

Kako se vidi, u krilu starog sistema, rađaju se potencijalna jezična sredstva kojima će sistem raspolagati radi obrane vlastite funkcionalnosti kad nastupi kriza. Tu formulaciju ne smijemo shvatiti teleološki; sistem »ne zna« hoće li nastupiti kriza i koje će vrste ona biti, zato on i ne »sprema« neka za određenu krizu specifična obrambena sredstva.

2. Glasovi *ě*, *ǒ*[daju u našim dokumentima dvojake reflekse: 1) starije *i*, *u* koji su zadnji tragovi jedne faze koja je u 14. st. pređena; 2. *ie*, *(u)o* koji se regresivni fenomen teško da tumačiti bez priznavanja mletačkog udjela. Polazeći od pretpostavke da je nakon jezičnog sukoba mletačko-raguzejskog u Dubrovniku nestalo iz slabijeg dijela svega onoga što je u mletačkom bilo fonetički nemoguće, jer je prestiž mlet. govora kao jezika vlasti i administracije i velike trgovine na Mediteranu bio golem, ne možemo prihvatiti mišljenje da grafije *pira, lugo* vjerno predstavljaju rag. izgovor. Uvažavamo Schürrovo mišljenje o pomaku akcenta prema naprijed (*ié*>*ié*>*ie*>*iə;* analogno za *uǫ́*>*uǫ́*>*úǫ* > *úə*) i držimo da je mletačka ekspanzija zatekla diftonge *íə*, *úə* i zaustavila proces monoftongizacije. Oslabljeni srednji vokal *ə* nisu pisari znali kako da obilježe. Oblici **pitra* i **luco* nisu zabilježeni. Mlet. utjecaj vidljiv je i u konsonantizmu: grupa *–tr–*, nemoguća praktički u mletačkom (osim u riječi *quatro*) otvorena je preko *–dr–* ili izravno likvidirana dok u *lugo* imamo mlet. izoglosu *–c–*> *–g–*. Kako mlet. dijalekat početkom 14. st. odlučno prelazi na generalizaciju diftonga metafonič-

kog porijekla u otv. slogu (bez obzira na to koji vokal slijedi u idućem slogu) i kako i sam pokazuje kolebanja, moguće su u Dubrovniku i dublete *ie/e, uo/o,* ali lokalne forme *íə, úə* izumiru. Njih u 15. st. više nema.

Hrvatskosrpske posuđenice imaju u otv. slogu malobrojne i u mnogočem nesigurne reflekse *i, u* (*cipo, lincul* itd.). U zatv. slogu rag. dokumenti praktički nikad nemaju diftonga. H. posuđenice imaju za rom. *ę*] > (*i*)*je* (*lukijerna, funkjela, fuńestra, kupijerta, podumijenat* itd.). Za *ǫ*] ima malo primjera.

3. Zatv. *e, o*[daju u dubr. tekstovima: 1. *ei, ou* (veoma rijetko), 2. *e, o* ili *i, u.* Rezultat *i* mnogo je češće zabilježen od *u.*

U zatv. slogu gotovo uvijek ostaju bez promjene *e, o.*

H. posuđenice imaju u otv. slogu najčešće *i, u.* Ima nekoliko primjera s *–ije–* (*pijena, desiježa*). Novije posuđenice imaju *e, o.* Treba istaći da nema primjera da *ę* u zatv. slogu daje diftong.

4. Da razvoj otv. *e, o*[nije proveden do kraja do *i, u,* vidi se i po tome što nema nijednog primjera VINUM>**vieno, MURUS*>**muoro,* kakvih bi hiperkorektnosti bilo da su primarni *i, u* kolidirali s tim sekundarnim *i, u.*

Nema mnogo primjera ni da su primarni *i, u* bili potisnuti od zajamčenih sekundarnih *ę* > *i, ǫ* > *u* (*Catena* od AN *Catina,* jer **catina* »lanac«; *ono*<UNUS itd., Bartoli, o. 1, II, 338 i kod nas IV, 1/2 i 1/14). Kad bismo znali datum posuđivanja *miri* »zidine«, mogli bismo pomišljati i na efemerno postojanje vokala *ü,* ukoliko u to doba nije bilo više fonema *ъı* u h. jeziku. Ako ga je bilo, onda ova pretpostavka otpada i vrijedi Skokovo tumačenje.

5. Iz dokumenata se vidi da je proces PETRA . . . *pira* stariji od TERRENUS . . *ter(r)in(o).* Posljednjeg tipa ima dosta u 15. st., kad prvog tipa više nema. Isto vrijedi i za paralelnu pojavu LOCUS . . *lugo,* koja je starija od COHOPERTORIUM . . . *copertur(o).*

Za polaznu tačku rag. sistema Lüdtke, o. 310, 294, uzima »balkanoromanski nesimetrični sistem« koji je već rano, pod utjecajima sa Zapada, postao četverostepen dok R. L. Hadlich polazi izravno od posljednjeg. Imamo dakle:

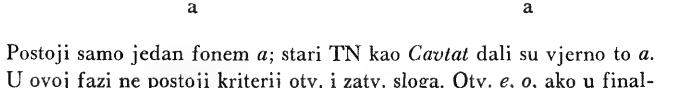

Postoji samo jedan fonem *a*; stari TN kao *Cavtat* dali su vjerno to *a.*

U ovoj fazi ne postoji kriterij otv. i zatv. sloga. Otv. *e, o,* ako u finalnom slogu slijedi *–i* (odnosno *–ŭ,* ukoliko se nije pretvorio u *–ǫ*) podvrgnuti su metafoniji koja ne stvara u prvo vrijeme novih fonema ni fonematski upotrebljivih diftonga jer je finalni vokal još čvrst i proces

je očigledno automatski. Fonemi će nastati tek kasnije, u doba II romanske »spontane« diftongacije koja je zahvatila dio Romanije na osi Paris–Jadran i stvorila kriterij otv. sloga u kom se vokali duže, i zatv. sloga u kom se vokali krate. Kad zbog snažnog ekspirativnog akcenta nastaju u raznim rom. jezicima silazni diftonzi od *a, ę, ǫ*, negdje i od *i, u*, vrijeme je da se ostaci metafonijske diftongacije prekvalificiraju za nove uloge. Generaliziranjem diftonga *ie, uo* samo u otv. slogu (i pred *–a, –e, –o*) dobili su mnogi romanski govori do kojih je ovaj val na vrijeme stigao sredstvo, kojim će nadomjestiti izgubljene opozicije do kojih je došlo nestankom geminata. Karakteristično je da su neki rom. govori očuvali djelomice stare odnose, tako španjolski, rumunjski i, po Schürru, veljotski. Raguzejski koji je bio više na udaru (veze s Ravennom i sjev. Italijom!) i koji je imao već u zalisi 2 varijante od *a*, bio je također ovim valom pravodobno zahvaćen iako je on preko Jadrana stigao oslabljen.

Još ne znamo tumačiti rumunjsku degeminaciju kojoj nije, kao na zapadu, prethodila sonorizacija intervokalnih *p, t, k, s*. Možda je neki zajednički razlog načeo i dubr. geminate, ali je odlučan udar dao mletački. U sudaru s njim desilo se da je rag. počeo gubiti svoje geminate i njima fonološki ravne grupe, odnosno da je taj proces ubrzan. Desilo se ovdje, kao na mnogo drugih mjesta da su internojezični povoljni uvjeti koincidirali s vanjskim faktorima i teško je uvijek reći što je uzrok, a što posljedica, jer su ti procesi isprepleteni. No jedno je sigurno: u raguzejskom nije degeminaciji prethodila sonorizacija. Dok postoji i dok funkcionira, rag. sistem ne prima sonorizaciju (*fachir, teta, chesa* u de Diversisa), ali prima degeminaciju, doduše polako i na etape. Kako će se vidjeti, on opozicije održava vokalskim diferencijacijama, iako se, kao svuda gdje nešto slabo izumire pred nečim jakim, javljaju i dezorganizirani pokušaji drugih rješenja. U toj neravnoj borbi rag. je govor ostao do kraja vjeran – uzmičući korak po korak – svojoj istočnoromanskoj konsonantskoj strukturi. Ne smeta što je primio po koju leksičku inovaciju s izvršenom sonorizacijom (*siglo* pored *siclo*); proces je izvršen izvan Dubrovnika, a *–gl–, –d–, –g–* mogući su i kao primarni.

O staroj općeromanskoj metafoniji u rag. govoru ne znamo direktno ništa: ona je, prema Schürru, već u karolinško doba na udaru druge diftongacije. Indirektno, na osnovu onog što se u jeziku zbilo kasnije, moramo pretpostaviti da je ona djelovala u obje vrste slogova, da su konačno svi otv. *e, o* bili njome zahvaćeni i da je kasnije, u doba vala II diftongacije, padom finala ostalo *ję, ǫo* samo u otv. slogovima, dok je u primarno zatv. slogovima diftonga nestalo. Tako je bilo u starom mletačkom, u starom padovanskom i mnogim drugim govorima, ali nije bilo u friulanskom, istriotskom i – po Schürru-u veljotskom.

Ne znamo također da li je u raguzejskom metafonija zahvatila i *a* (vjerojatno nije jer nema ničeg sličnog velj. CAMPI –h. *Kimp*). Kako u Italiji nema primjera da je *ū* zahvaćeno, ne možemo misliti na meta-

toniju tipa **mur : *mür*, upotrebljivog u svrhe *flexion interne*. Nikakvih indicija nema ni da je već tada postojala u dubr. metafonija koja zahvaća zatv. *e, o (*doctor–*doctur)*. Iz tog bi se moglo zaključiti da su pluralski dočeci bili čvrsti.

Imamo, dakle, prije II diftongacije sisteme:

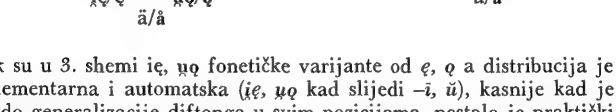

Dok su u 3. shemi i̯ę, u̯ǫ fonetičke varijante od *ę, ǫ* a distribucija je komplementarna i automatska (*i̯ę, u̯ǫ* kad slijedi *–i, ŭ*), kasnije kad je došlo do generalizacije diftonga u svim pozicijama, nestalo je praktički *ę, ǫ* iz sistema. Prema tome, sistem je od četverostepenog postao trostepen, što se vidi iz sheme 4. Zadržali smo diftonge unutar sistema dok su još varijante od *ę, ǫ* (3). *E, O,* zatvoreni vokali koji mogu dolaziti i u otv. i u zatv. slogu, stopili su se, zbog ekonomije sistema, kasnije (4) s rezultatom od *i̯e, u̯o* u zatv. slogu.

Takav razvoj pretpostavljamo i zbog toga što h. posuđenice mogu razviti *–(i)je–* samo ili od već postojećeg rom. diftonga *–i̯e–*, ili od zatv. *e*. Drugačije, naše posuđenice u Dubrovniku teško mogu dobiti *–(i)je–*. U kasnijem razvoju nema ni fonološke, ni fonetske mogućnosti (osim za E] + *nazal*, kao u rum. i djelomice u Italiji) da se otv. ę] potisne ka zoni artikulacije zatv. *e*, bez čega nema identifikacije s jatom, pa prema tome ni *–(i)je–* u h. posuđenicama. Da su Slaveni mogli čuti rag. *–i̯e–, –u̯o–*, ne čini nam se moguće; u to doba nije bilo Slavena u Ragusiumu. Da ih je i bilo, njihov jat imao je tada izgovor koji Ivić bilježi kao *e͡ä*, o.356, 6. Dok postoji znatna *marge de securité*, dok se fonem *a* nije rascijepio, moguće je da su ti *ę, ǫ* tendirali prema zoni artikulacije srednjih *ę, o*. Kasnije, kreiranjem novih fonema: palatalnog (*ä*) i velarnog (*å*) oni će biti potisnuti naviše.

Pitamo se da li sistem u kome jednakim glasom izgovaraju: coperta, questo, terreno odnosno porto, nepote, *nepoçça ima štete od ove kolizije. Mislimo da nema jer je broj takovih riječi minimalan, mnogo manji negoli bi bio, da npr. u toskanskom nestane tog razlikovanja *e, o* u zatv. slogu (u otv. slogu *e, o* opstoje samo u rijetkim proparoksitonima i latinizmima kao *credo, foro*). Deminutivni sufiks *–etto* ne postoji prije mlet. ekspanzije na Balkanu (mlet. degeminirani *–eto* daje *ito*: *tauolita*). Refleksi od sufiksa –ECTUM i riječi kao AFFECTUS i sl., ukoliko ih ima, drže još *–ct–;* CORREXIT i sl., ako postoje, čuvaju još *–x–*, brojne *voci dotte* sigurno ne postoje. Najveći broj »homofona« koje spominju S. Battaglia–V. Pernicone, *La Grammatica Italiana*, To-

rino 1957, 23–24, sigurno bi se pokazale nemoguće kad bi nam rag. leksik bio bolje potvrđen. Znači, dakle, da je rendement fonctionnel te opozicije *ę* : *ę* i *ǫ* : *ǫ* neznatan i da se ona može napustiti.

Imamo, dakle, neposredno pred II diftongaciju, sistem u kome postoje bolji uvjeti negoli u 4-stepenom, da se varijante od *a* fonematiziraju.

Druga diftongacija dovela je do duženja vokala *a, e, o* u otv. slogu dok su isti u zatv. slogu skraćeni ili ostali kakvi su bili. Od *a* smo dobili *ä, e* je dalo *ei̯*, a *o* *ou̯*. Ekstremni vokali nisu bili zahvaćeni tim valom, a prave fonološke potrebe nije bilo, jer im *ei̯*, *ou̯* nisu smetali. Diftonzi *ie, uo* ostali su u otv. slogu, dok su u zatv. slogu, u skladu s novim uvjetima, ostali *e, o*. Finalni vokali, (osim pluralskih morfema?) otpali su svi osim *–a* (razvoj nije radikalan kao u franc. gdje je i *–a* oslabio u *ə*). Očuvao se jedino trag nekadašnjih vokala iza teških grupa i geminata i usred teških grupa u protonici koji bilježimo *ə*. Značajno je da je sinkopa provedena tek pošto je duženje (i eventualna promjena) vokala izvršeno: RACANA > *recna* moguće je, ali *RACNA bi bilo dalo *rakna*. Ne smeta što su neki diftonzi došli u sekundarno zatv. slog (**dię̯k* < DECEM, **nu̯ov* < NOVUS); ti slogovi su dugi i diftong može da stoji u njima, za razliku od **bię̯llo* gdje je slog kratak jer geminata još postoji, a final također, u oslabljenom obliku: **bię̯llə*. Baš otpadanja finala stvaraju mogućnost, da se varijante od *a* pretvore u latentne foneme, koji će nakon degeminacije postati fonemi, da se napusti dotadašnji sistem komplementarne distribucije. Imamo, dakle, ovu shemu:

5. i		u	
ei	ę	ǫ	ou
ie	ä	å	uo

Što nalazimo grafije *quisto, brunço* u priličnom broju, bit će imitiranje latinskog *iste* i srednjovjekovnog *brundium*: nema ni **stilla*, ni **billo, ni* **purto* ni **urdino*.

Kako se vidi, rag. sistem ostao je trostepenast.

Dvije varijante od *a* nisu više u komplementarnoj distribuciji, jer ima [pän] < PANIS : CASA > [*'käsa*]. One, dakle, sinkronički govoreći, mogu biti i u otv. i u (sekund.) zatv. slogu. Pravu fonematsku vrijednost moći će dobiti, kad se njihova opozicija upotrijebi za očuvanje distinkcija nestalih degeminacijom, za što postoje primjeri. Ipak im već sada dajemo fonematsku vrijednost. Da se radi o vrlo važnoj pojavi, vidi se i po tome, što slav. riječi u rag. ustima njoj podliježu (*beba, Gredi*), što to vrijedi i vjerojatno za mletačke (možda *laro*>**läro*) i što je od njene kasnije faze de Diversis smatrao potrebnim da istakne tri – od četiri – riječi koliko ih je uopće donio.

Diftonzi *i̯e, u̯o,* kako rekosmo, imaju ubuduće razlog opstojanja samo u otv. slogu. U zatv. slogu diftonzi su se reducirali. Ti zatv. *e, o* vrlo su se brzo poistovetili s primarnim *ę, ǫ*] i s njima se dalje razvijali. Izuzetno se pojavljuju grafije *gustirna, Ruco* = Rocco: prva je možda refleks slav. diftongacije u ikavskim ušima ili ikavski oblik koji je frapirao pisara ijekavca, a druga se može tumačiti ako je posuđena iz Venecije kao supstituiranje nepostojećeg fonema *ǫ* najbližim *o;* dalji razvoj v. dalje.[92]

Zatv. *e, o*[u mnogim su rom. jezicima dali silazne diftonge *ei, ou* koji su se negdje razvili i dalje. Nema razloga ne vjerovati da je tako bilo u rag., a sačuvani primjeri ostaci su nekadašnjeg stanja.

Schürr, o. 264, 89, pisao je o razlozima povlačenja akcenta prema naprijed u diftonzima *i̯é, u̯ó,* što po njemu potječe iz Umbrije u 13 st., preko Maraka (Ankona i dr. luke, s kojima su Dubrovčani imali trgovačke veze). Ako su pojave u vezi, trebalo bi da umbrijska bude ranija, jer inače nema vremena da stigne do Dubrovnika i da se polovično razvije prije nego je mletački, razvivši diftonge po novom principu otv. sloga tek početkom 14. st. mogao da je zakoči i vrati *íə, úə* na *ié, uó* koji u skladu s dubr. sistemom imaju zatv. *e, o.*[93]

Unutarsistemski razlozi koji idu u prilog uklanjanju asilabičnih *i̯, u̯* bili bi nepostojanje *i̯* (svi su dali *dz,* odnosno s prethodnim konsonantom geminatu *tts, ddz; –i̯i̯– > –ddz–,* a u nekim grupama *Kons.* + *i̯,* drugi elemenat je otpao), i *u̯* (stari refleksi od *AQUA* i sl. nisu poznati, a u rumunjskom i veljotskom takvo je *u̯* nestalo, Lausberg, o. 309, II, 63–66).

Dolaskom Dubrovnika pod mletačku vrhovnu vlast (1205. g.) nastaju povoljne političke prilike za miješanje tih dvaju rom. govora, koji su se i prije sretali. U mletačkom nemogući diftonzi i glasovi ne mogu se dugo održati u raguzejskom, ako se zna da su svi koji su u Dubrovniku nešto značili morali silom prilika naučiti mletački koji je u tadašnjem obliku bio dosta sličan raguzejskom u nekim konzervacijama (grupe s *l,* možda još neke geminate *ll, nn, nn,* postojanje *ts, dz,* ali ne i *č, dž*). Mletački ima golem prestiž, pa raguzejski uzmiče. Ukida se apokopa, pri čemu rag. pisari restituiraju i vokale iza *–r, –l, –n,* često i netačno, makar to nije obavezno u mlet.; ne mogu opstati diftonzi *ei̯, ou̯* (vraća se *e, o*), diftonzi *íə, úə* daju *i̯e, u̯o,* nestaje *ə* (v. gl. 2). Mlet. vokalizam je, doduše četverostepen, ali on nema ničega što bi odgovaralo opoziciji *ä : å,* pa ova, kako je veoma važna u čuvanju distinkcije *panni: pani* nakon degeminacije (*pȁni* : *päni*) ostaje još neko vrijeme. Od raguzejskog dubr. mletački govor posuđuje bez promjene one lekseme koji ne strše u mlet. sistemu; ostali se adaptiraju; [*ä*] daje *a,* rjeđe *e;* [*ə*] glas koji postoji u sličnoj mlet. riječi – ako veza nije prekinuta, a

[92] Kasno posuđena *perla* »biser« i u Dubrovniku glasi *perla,* a ne **pijerla.* Naši tekstovi imaju starije *perna Test.* 5, 40b, usp. REW 6418/2.

[93] I u mletačkom je bilo slučajeva prebacivanja akcenta.

inače najčešće *o*, a na kraju riječi *–e, –o* (često krivo); izuzetno u disimilaciji *e* ´: *cherona* : CORONA > **kərouna* **korona*.

No i rag. i slav. dio stanovništva simbioze ne može shvatiti mletačke opozicije *ę* : *ẹ*, *ǫ* : *ọ*, pogotovu od 15. st. dalje, kad h. sistem postaje od 4-stepenog 3-stepen. To se ogleda u posuđenicama, v. pogl. II, 252 i d.

Imamo, dakle, dva romanska govora u istom gradu. Od njihova miješanja razvija se nešto treće: osebujan mletački dijalekat koji od adstratā dobiva trostepen vokalski sistem. Odsada pratimo u prvom redu raguzejski.

U prvoj fazi mlet.-rag. koegzistencije rag. sistem ima ovu shemu:

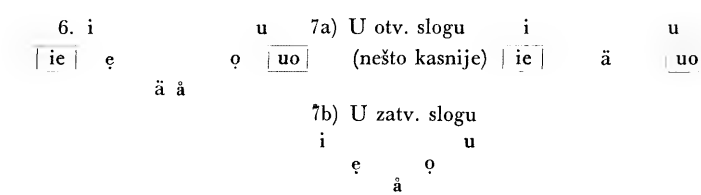

Kako se vidi, desile su se u toku I faze rag.-mlet. koegzistencije značajne promjene: rag. sistem, kad već nije »smio« da razvija ę, ǫ [u silazne diftonge, dalje ih je zatvorio i dao od njih *i, u*. Time je parirano degeminaciji i na nivou nekadašnjih *ē, ō* PILI > **peli* > **pili* razlikovat će se od PELLES > *pelli > **peli* bolje nego što to biva u mletačkom gdje je moguće razlikovati samo u singularu (*pel* : *pele*), ali je rag. sistem u ovoj nametnutoj defenzivnoj borbi stjeran u drugu opasnost. Primarni *i, u*[došli su s ovim i^2, u^2 u koliziju.

Lokalna, neorganizirana reakcija bila je ova: i^1, u^1 uskočili su na upražnjena mjesta (CATINA > *Catena, Lacruma* > *Lacroma*). No najčešće nije došlo ni do kakvih promjena. Kako je i na nivou *i–u* trebalo vokalski diferencirati opozicije *kratak* : *dug kons.* (K : KK) i jer se novi fonemi i diftonzi nisu zbog mlet. pritiska mogli razviti (sporadično možda *ii* : *ledigna* za slav. *ledina* s metatezom; *miri* možda od **müri* ?), najveći je broj stvarnih (negrafičkih) geminata zaostao neko vrijeme baš poslije *i, u* (čak su se nepostojeće grupe stvarale: *tucto, micto*). I u skoro svim posuđenicama teškim grupama (one su fonološki tretirane kao i geminate jer zatvaraju slog) prethode *i, u*] : *afikat, pršukat, sofrikat* itd.; one su nam jači dokaz nego grafija *af(f)icto* koja može biti svjesno etimologiziranje prema FICTUS, REW 3280.

Zato je pozicija iza lat. dugog *i, u* pogodno sklonište za razne legitimne geminate i »teške grupe«.

U daljem toku odnosa, rag. sistem likvidira grupe *AU* + *kons.*, i to isprva samo one koje su u mlet. nemoguće. Dok **avro* može ostati, jer

mletački u to doba ima *caura, fauro, lauro,* dotle **cavsa* < CAUSA ne može opstati. U isto doba u opoziciji *ä* : *å* prvi se elemenat adaptira mlet. pritisku time da postaje *e* (vjer. otv. *ę*). Čini se da je u ovoj fazi mletački »na mala vrata« pokušao provesti u Dubrovniku četverostepeni sistem ali ovi novi **ę*, **ǫ* imaju slabu bazu, pa je to stanje prekarno. AU > *av* >* *ǫ* koje je zahvatilo samo jednu grupu koja strši u mletačkoj distribuciji, može isto tako i nestati: bilo da diftongira: *puocho,* bilo da se identificira sa srednjim *o* ili s nazalnim *õ*. Mlet. leksemi se i dalje polagano infiltriraju: raguzejski govori sve manje ljudi, čak i među vlastelom. U sredini 15. st. prijetila je raguzejskom shema:

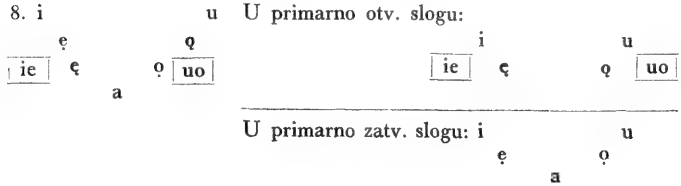

To je doba, kad slav. strana simbioze prima velik broj posuđenica: njihovo značenje svojom afektivnošću često ukazuje na intimnu dubinu veza (npr. *lero* < LATRO). Moguće je da UO, u mlet. fakultativan (*o*), daje tek sada u h. posuđenicama *u* (a ne u doba kad imamo *lugo* jedno stoljeće ranije) jer u to doba, Ivić, o. 356, 10, h. vokalsko *ł*, preko *uo,* daje u Dubrovniku *u*. Na takvo stanje dolaze prvi toskanski valovi (pisari Toskanci, Dubrovčani što se školuju ili trguju u Italiji – Rimu i Firenzi itd.), ali ni oni ne mogu da obnove opozicije dvaju *e, o*. Negdje u isto doba h. jezik kojim tada govori većina Dubrovčana reducira svoj vokalizam sa 8 na 5 vokala. Ovaj proces utječe bez sumnje na raguzejski i sprečava tada i kasnije opstanak dvaju *e, o* u raznim varijantama tal. jezika koji Slaveni uče.

Vrlo je vjerojatno da se u drugoj polovini 15. st. rag. vokalizam slagao sa standardnim štokavskim trostepenim sistemom. Isti sistem sigurno se ubrzo nakon propasti mlet. vlasti u Dubrovniku (1358), ako ne i prije proveo i u dubr. mletačkom govoru. I u jednom, i u drugom slučaju sudjelovao je u ovoj redukciji i rag. (supstrat) i hrvatskosrpski adstrat. Koliko je ovaj djelovao na dubr. izgovaranje talijanskoga i u naše doba v. Rešetarovo pismo Bartoliju, o. I, II, 285–288, (npr. *»se–vòlete àndare a–pàsedžo, prèndete il–kàpelo«.*

Prema tome imamo krajem 15. st. ovaj sistem u dubr. rag. i mlet.:

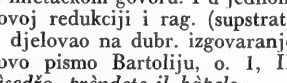

Misser Proculo Dubrovčanin u Calmovim će komedijama u 16. st. sa svojim *pensaminto, prestizza, perduno, saluaciun, zurno* itd. (kao i Rado iz pjesama G. Liompardija) biti smiješan kao i toliki anonimni našijenci koji u Mlecima kušaju da govore razlikujući dva *e* i dva *o*, a kod kuće imaju samo po jedno. Oni tuđe otv. *e*, o identificiraju sa svojim srednjim *e*, *o*, dok tuđe, zatvoreno *e*, *o* ne mogu, bez vježbe, reproducirati ispravno, pa ga reproduciraju zatvarajući ga kao *i*, *u*.

Nazalni vokali

Već je P. Budmani, *Rad* 65, 158 rekao da Dubrovčani govore *–m* »nepomnjivo« kao *–n*, ili čak da ga ispuštaju sasvim, pa tad prethodni vokal govore kroz nos, na pr. *ȍsām, ȍsān, ȍsā; glȅdâm, glȅdân, glȅdâ* itd. Usp. i Bartoli, o. 1, II, 373 dubr. nominative *ronab, tenap* iz gen. *ronba, tenpa*. I. Popović, o. 300, 131, drži da je »promena krajnjega *–m* u *–n* koju srećemo sve od Istre pa do Crnogorskog primorja ... bez ikakve sumnje romanskog porekla jer je proces promene *–m* > *–n* oduvek bio poznat romanskim jezicima, a inače je nepoznat našim govorima u unutrašnjosti (sem u vrlo retkim slučajevima), a takođe i drugim slovenskim jezicima«. Popović misli na primorsko: *pišem* > *pišen* > *pišẽ*. U istriotskom imamo *–m* > *–n* koji, kao i *–n*, ima guturalni izgovor, Deanović, o. 283, 25; Ivić, o. 324, 138, piše: »Finalno *–m* u nastavcima daje *–n*, ili se čak sliva s prethodnim vokalom u nazalni vokal: *glȅdān, rúkōn*, ili isti oblici s nazalizovanim *–ā* odn. *–ō*«, (ali *Rîm*, jer ga podržavaju kosi padeži), iz čega zaključuje da su ova i još 4 osobine, poznate iz čak. govora, najčešće tzv. dalmatinizmi »koji su se javili u ukrštanju dvaju glasovnih sistema, slovenskog i romanskog«.

Iz vlastitog opažanja znam: *idẽ(n)* <*idem* i *Atena* : *ātena* gdje u govoru mnogih Dubrovčana ima opoziciju *a* : *ã*. Dakle, nazali imaju fonematsku vrijednost (*vȉdi* = 1. l. sing prez.: *vîdi*, 3. l. sing prez.).

Koliko su stare te pojave , nije istraženo.

Poznato je da naše stare posuđenice supstituiraju rom. sekvenciju *A, O* + *nazal M, N* nazalnim ǫ (ѫ) danas *u* (u slovenskom jeziku *o*): h. *poluga, spuga, Mutogras, Su(t)–* + ime sveca u TN, *fružata;* slov. *Soča*, dok *E* + *M* (*N*) daje preko nazalnog *ę* (ѧ) *e* : *koleda, Lovreč, Bulet, Neretva, Buzet* itd. To je moguće sve dok postoje nazali, tj. do 9–11. st. prema Leskienu, 115. Nisu poznati stari primjeri za *I, U* + *N, M*. Obratno, h. nazalni vokali daju u grčkoj transkripciji slav. AN i TN *ευ* i *ουν*, Skok, o. 81, par. 23. Posuđenice koje su očuvale *–m, –n*, makar kako inače pokazivale znakove starine, mlađe su od 11. st., npr. *mrkijenta, ingvast, parangal, Mengača, tantati* itd., Skok, o. 149, par. 13; *mijenduo, podumijenat*, Maver, o. 68; *Mo(n)tovijerna*, Skok, o. 118, 479, *Kantafig*, ib. 481. Treba istaći da prije 11. st. naš sistem nije imao

drugog izlaza: u njemu je bila nemoguća sekvencija: *vokal* + *N* + *kons.*; moguće je samo: *vokal* (oralni ili nazalni) + *N* + *vokal*: IMA̰, ali g. IMENE. S druge strane, budući da poslije 11. st. nemamo znakova za nazalne vokale, ne možemo, sve da i hoćemo, eventualni rom. nazal reproducirati u pismu. To isprva, dok nisu u našim dijalektima stvoreni novi nazali-fonemi, nije nužno. Ne znamo, dakle, da li prema *mrkijenta* itd. imamo u rag. nazal kao fonem: ova grafija može stajati i za [mər'kẽta] i za [mər'keⁿta] i za blago nazalizirano [mər'kenta], ali sve i da stoji za prvi oblik, mi ne znamo je li u rag. govoru to samo varijanta, automatski vezana za idući nazalni konsonant [ẽn] ili fonem /ẽ/. Usp. o razvoju nazalnih fonema u francuskom primjere *canton* i *caneton*, R. Hall, *Lingua* IV, 394–407.

U našim tekstovima treba računati sa zaboravljivošću: pisar je često izostavio znak ˆ iznad vokala ili iznad vokala i N, M (ako je geminata). Ipak se iz njih vidi ovo:

1. Grafije: *inbola* < AMPULLA, *bonbaç*, sa čim usp. Bartoli, o. 1, II, 326, 373, pokazuju da je mjesto izgovora defonologizirano i da je fonološki relevantna samo nazalnost, što je prvi korak u stvaranju nazalnih vokala, usp. Weinrich, o. 348, 320: *caNpus, veNdere* (s arhifonemom N). Prema tome, u položaju pred konsonantom neutralizirana je opozicija : labijal (*m*) : dental (*n*), a ostala je relevantna sama nazalnost.

2. H. posuđenice *lenga, brenke* (kojih nema u tekstovima iz 14. st.), ako nisu u rag. govor stigle već s *e* (*ä*) iz nekog drugog rom. govora na Jadranu, usp. za prvu AIS 419, punktovi 439, 458, 476, 478, 529 i dr. u Romanji, bile bi dokaz, da *–N* + *kons.* u rag. ne zatvara sloga (kao što ga ne zatvara u romanjolskom, Weinrich, o. 348, pogl. X, 242–243, samo ako slijedi bezvučni konsonant). Oblici u AIS završavaju na *–ka*. O prijelazu *–nca* > *–nga* u *lenga* i TN *Lenga*, v. Skok, o. 234, I, 212, 218. Ova važna pojava ne da se objasniti dok se ne nađu bolji primjeri.

3. Grafija *so botata* »zavjetovala sam se«, Test. 5, 41, v. pogl. IV, odj. III a), 1, i V.; *tauole . . si so* »daske jesu«, ib. V, Test. 5, 23b, ako nije pisarski nemar, kazuju da se *so* (1. lice sing. i 3. plurala) izgovara kao [sõ]. Oralni izgovor je nemoguć, jer postoji *so* = *suo* (npr. *so debitor* »njegov dužnik« Test. 5, 50b. Znači, nazal je fonem. V. i ib. *ploga* (nesigurno čitanje?) »(srebrna) ploča«, REW 6455, 3 (inače u dubr. tekstovima *planc(h)a* »grobna ploča« : achatar la *planca* soura la sepultura, *Test.* 5, 20b, ali i *plaga* : metter la *plaga* soura de mi, ib., 176b; v. i Rohlfs, EWUG, 1720, kalabr. *placa, praca* – »Steinplatte«.

U 15. st. srećemo u dubr. oporukama često CAUSA > *cons(s)a*, ali i *causa*. Test. 8, 152b, »et altre *conse* . .«, g. 1400. Bit će to prije nazalni vokal nego epentetsko *n*, možda zbog razlikovanja od mlet. *cossa* »but« (*kopsa* se još ne upotrebljava!).

Iz komparativnog materijala znamo da nazalni vokali bivaju fonematizirani kad se ispadanjem vokala u idućem slogu neki nazali nađu sekundarno na kraju sloga (v. naprijed *canton* : *caneton,* gdje je *ã* postao fonem u prvom primjeru pošto se nije više čitalo *ə*). Može se pretpostaviti da je u doba II diftongacije moglo u rag. biti slučajeva takva tipa: npr. *SANCTITATE>**sõtät* : *SANITATE > **səntät.* Ti bi se refleksi razlikovali opozicijom srednji vokal *ə* : nazal *õ,* pa bi oba ta glasa bili i fonemi. Moguć bi bio i tip *ponche* : **pomike,* dok tip *planca* : **plánica,* zbog *ä* < *a* prije sinkope, nije moguć. Teško je reći bi li **plánnica* izgubio sinkopom cijeli srednji slog i stvorio mogućnost opozicije *ã* : *a.* (N. B. Primjeri sa znakom * nisu dokazani u raguzejskom, a neki su fiktivni. Uzeti su samo kao tip rasporeda vokala i konsonanata i teoretskih mogućnosti nastajanja novih fonema.)

TN od svetačkih imena, kakvih je mnogo duž Jadrana, pa i u dubrovačkom kraju (*Sumràtin,* Skok, o. 118, 479, *Sùpetar, Sùperka,* ib. 482, *Supokrač,* Skok, i. 234, I, 217, 237, *Supetrić* ib. 227, *Sutmiho, Sutmihajlo,* ib. 241, *Sudurađ,* ib. 233, *Sutvara,* ib. 249) iako postoje mlađi TN sa »Sv.« + ime sveca, ib. 211, razvili su se od SAN(C)TU, –A u proklizi. Tu je kratko *a* imalo velarni izgovor *å.* U sintagmi je prevladao akcenat glavne riječi, prvi dio je postao protoničan te je *å* išao u smjeru *ã.* Ili od *á* + *N,* ili od *ã,* ili od *õ* ili od *ə* + *N* nije slav. uhu dug put do nazala *ѧ* koji je, kao zatvorena izgovora, kasnije dao *u.* Mogli bismo zaključiti da Romani nisu imali nazal *ã̈.*

Vjerojatno su u doba nakon II diftongacije, a prije mlet. ekspanzije Raguzejci imali sistem od tri nazalna vokala. Osim *õ,* koji je u 14. st. izumirao, imali su možda još *ã* (npr. *Baganth* AN u *Test.* 5, 49b, vjeroj. h. AN *Bagat,* jer h. sistem nema adekvatna glasa, pa rom. nazal reproducira kao najbliži oralni vokal), a možda i *ẽ* (sudeći po zadarskim primjerima *rumanent* i *incontinent,* jer ako je *»en«* nazal *ẽ,* onda nemamo grupu od 2 kons. na kraju, već *vokal* + *kons.,* što je moguće! Za Dubr. nema primjera). Tablica nazala izgledala bi za stariju fazu raguzejskog ovako:

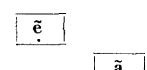

U četvorine su stavljeni nazali koji su najprije nestali iz sistema. Dok su *podumijenat* po Skoku od *fundamentum,* o. 118, 490) i *Motòvijerna* (*Montovijerna* također postoji), ib. 479, dokaz, da h. refleks ovih kasnih riječi »čuje« rom. nazal *õ* (ali nema više rom. nazala *ẽ*), *Sponza* (*Spondza*), ib. 490, znači, da i rom. nazal *õ* nestaje. Vjerojatno je prvi nestao *ã,* pa *ẽ,* pa *õ.*

Jasno je, da tim nije rečena zadnja riječ o nazalima i da treba i dalje istraživati rag. nazale i njihovu eventualnu vezu s kasnijim (iz kog doba ?) nazalima u dubr. h. dijalektu.

2. Postupak s nenaglašenim vokalima
3. Akcenat i ritam

Iz rečenog (pogl. II, 2–3; pogl. IV, 2, 1–15) znamo da rag. sistem reducira nenaglašene vokale sinkopom i apokopom, kad god je to moguće, dok je ispadanje čitavih slogova rijeđe. Glas *ə* dolazi često u protonici i u finali iza teške kons. grupe ili geminate. Samo krajnje *–a* čuva se bez promjene; tako vjerojatno i pluralski nastavci *–i, –e*. Prema tome imamo ove ritmičke sheme:

1. Protonika 1 ´ _

   1 slabi u srednji vokal *ə*, kad god je to moguće;

   1 2 ´ _

   1 kao naprijed. 2 ispada (v. Intertonika) ili slabi.

2. Postonika ´ 1

   1 *–e, –o* otpada; *–a; –e, –i* (plur. nastavci) ostaju;

   ´ 1 2

   1 ispada (malo sigurnih primjera). Ako je 1 ispao i ostala teška grupa, ostaje 2, najčešće kao *ə*. Ako 1 ostaje, obično 2 pada.
   U mlet. doba obično se 2 rekonstruira.
   Različit postupak ukazuje na sukob dviju ritmičkih tendencija.

3. Intertonika ` 1 ´
   2

   2 ispada ili slabi,
   1 ispada ili slabi (ponekad i čitav slog),

   ` 1 2 ´
   3

   1 ispada, 2 ostaje, 3 ostaje ili slabi.

Sve ove pojave moguće su nakon vala II diftongacije: povećan broj mogućih opozicija (novi fonemi i diftonzi) omogućio je smanjenje broja opozicija u nenaglašenom slogu. Struktura latinskog jezika i istočnoromanskih jezika omogućava tu pojavu. Za razliku od engleskog, novog francuskog i dr. jezika koji imaju velik broj monosilaba, ti jezici nemaju potrebe da do maksimuma iskoriste sve ili gotovo sve kombinacije opozicija. Dok između konsonanata *f–t* možemo u engleskom izredati skoro sve vokale i diftonge (*fart, fat, feat, feet, fet, fit, fort, foot*), u lat. i tal. tako nešto nije moguće: npr. CICONIA, *cicogna* gdje se izmjenom protoničkog i nagl. vokala ne dobija ništa; *minuto; minato; valere* : *volere* u talijanskom predstavlja relativno rijedak tip, olakšan jasnim razlikovanjem brojnih rizotoničkih oblika. Lat. i istočnorom. struktura riječi ima velike rezerve neiskorištenih opozicija: opozicije važne za fleksiju i moćiju uglavnom se vrše u zadnjem slogu, u nagl. slogu po-

stoji najčešće samo jedan par opozicija (*dove* : *deve*, ali nema **da–*, **di–*, **du–*), dok je postojanje opozicija u protonici obično ograničeno na prefikse.

Dok je klas. lat. poznavao u protonici svih 10 vokala i diftong AU (bez velike funkcionalne koristi), rom. jezici poznaju 4, 5 ili 6 raznih vokala, Lausberg, o. 309, I, 142. Rag. govor išao je u likvidaciji opozicija još dalje. Iako su naši tekstovi kasnog datuma, iz njih se vidi što nam je i iz ostale Dalmacije poznato, da su svi vokali bili zamijenjeni ili barem na putu da budu zamijenjeni srednjim vokalom slabog intenziteta [ə]. Kod nekih glagola većina je rizotoničkih oblika prevagnula (*fachír*, **plachír* i sl.). Ne znamo, je li to bilo moguće, kad je slijedio udvojeni konsonant. Kad bismo imali dokaza da su se refleksi od **cassone* i **casone* nakon degeminacije razlikovali u raguzejskom kao **kasún* i **kəssún*, onda bi se moglo govoriti sa sigurnošću o fonemičnosti glasa [ə].

On je po mjestu artikulacije podjednako dalek od *a* i *o*, a nešto je dalji od *u*, dok su *i*, *e* podaleko. Odatle nam je jasno, zašto ga pisari najčešće bilježe u starije doba s *a*, *o*, *u*. Iz principa ekonomije jezika izlazi da je nepotrebno rasipanje jezičnih sredstava. Stoga će isti vokal biti upotrijebljen i za slučaj kad je postonika oslabljena. Kako tu *–a* ostaje kao važan morfem za ženski rod, a moguće mu je, jer je »najjači«, tu se *ə* bilježi najčešće kao *o*, *u*.

Primjeri, gdje u protonici imamo: *a* > *o: cosel, coctel, sortor; e* > *o: zorcelli, frossora, romagna, nouodo, costion* (Boerio 160 *co–*, 171 *cu–*); *u* > *o: plomate, sodor, morar; i* > *o: zuchogna* (vjer. iz mlet. [*tsi–*]), čemu dodaj *Forminus* (od *Firminus*), ime iz Splita, g. 1080, Skok, o. 152, 213 i 215 *ponistra* i *funéstra;* Subenico *»Šibenik«*, Skok, o. 83, No. 48; *Posturio, Postures* (Split 13. st.), Skok, o. 263, 29; *zusterne* aut spongie, Dubrovnik 1364, v. Skok, o. 118, 490, usp. h. *gusterna, –ije–, –i–;* i dr. pokazuju da je velik broj slučajeva gdje su svi vokali dali isti rezultat u protonici, tj. *ə*, koji se, iz détresse orthographique, piše najbližim raspoloživim grafemom *o*, *u* ili ponekad s *a* : *faramenta;* primjeri *cherona, cheronella, chemessarj* nastali su disimilacijom na nivou *ə–o*>*e–o*, ili, vjerojatnije, u doba nakon obnove oslabljenih vokala koju je izazvao mletački jezični superstrat. Plod kasne rom. disimilacije bit će i h. *kelomna* i sl.

U mletačkom 14. st. bile su u borbi dvije tendencije u tretiranju prot. vokala: po jednoj je palat. niz davao *i*, velarni *u* (uglavnom kao u toskanskom), po drugoj imamo *e*, odnosno *o* (ova je kasnije prevladala). Ta borba osjeća se i u našim dokumentima: *chirçelli, millor, vistir* : *legname, lemosna; surela, muntagna* : *couerta, comune* itd. Usp. HG I, 216–219, 220–222; Ineichen, o. c., 94 koji ispravlja Rohlfsa. Danas je mnogo više primjera s *de–, des–, re–*, nego slučajeva kao *ligar, ligame, liga(d)ura* (u čemu je mlet. nadmašio toskanski), dok na velarnom krilu nije tako jasno pretegnula nova struja.

U doba mlet. prodora glas *ə* je uklonjen. Mlet. ritam obnovio je, potiskujući rag. ritam i rag. odnose, izgubljene protoničke i postoničke (finalne) vokale. Smanjivanje broja opozicija u nagl. slogova (nestanak diftonga iz istog razloga) stvorilo je potrebu da se i u rag. sistemu rekonstruira izgubljeno. To nije bilo lako kad u mlet. nije postojao isti ili sličan leksem (*coctel, coctal,* vrlo rijetko *cactal,* jer se ne vidi više veza s CAPITALE, a nije jasna ni s mlet. *cavezale*). U sumnjivim slučajevima najčešće je rekonstruiran, bez etimološke opravdanosti ponekad, *a,* usp. *galatina, kanata* u h. jeziku.

Rom. pisari su iz istih razloga pisali: *glotina* za **ljetina* (akc. na *i*), *Abrauiçio* = »Obrovac« (rom. *a* je u protonici iz etimologizatorskih razloga) i sl.

O slabljenju protonike i postonike u rumunj. i alb. v. Sandfeld, o. 114, 71 i 127, Rothe, o. c. 21–26, 30–31; intertonika, ib. 27–29.

Iako je finala obnovljena ponekad i kad u mlet. nije to obavezno (čak i krivo: *casallo;* v. i *Lapido, paludo*), ritam nije sigurno odjednom nestao. Trebalo bi istražiti da li ostaci tog ritma pogoduju primanju i održavanju posuđenica novijeg datuma kao mlet. *crovata* > *krovaʦa, popita* »kokošja bolest«, REW 6549, 2; *rovanjel*, REW, 7050, 2 i dr. Neki slučajevi s *u´*, *e´* u našim posuđenicama trebaju posebno tumačenje.[94]

O rag. intonaciji

Dok su fonemi tradicionalni segmenti jezičnog kontinuuma, intonacija ide u tzv. suprasegmentalne (supralinearne) foneme. Poznato je kako sama promjena intonacije dostaje da se promijeni smisao (npr. *tu pars: tu pars* ?), usp. J. Marouzeau, »Transferts d'intonation en français«, *Mélanges Michaëlsson,* Göteborg 1952, 366–369.

Na žalost, teško se može išta reći o rag. intonaciji. Za velj. vidi Bartoli, o. 1, II, 316–317.

4. *Degeminacija. Grupe CT, CS, GN; MN, PS, PT*

Raguzejski je, vjernije nego rumunj., sačuvao CT, CS; GN je razvio, kao i rumunj., u MN; MN (primarno i sekundarno) dugo je čuvao, kako se čini, u svim pozicijama, dok za PS, PT nema sigurnih primjera, osim mlađeg *capxa* (rag. ima sklonost da PT razvija kao KT, a ne obratno!). Svi su zapadniji rom. jezici rano likvidirali te grupe bilo asimilacijom (CT > *tt,* CS > *ss* –tal. i sard., GN> *nn* sard., PS > *ss, PT* > *tt*), bilo

[94] Možda *fuńestra,* a ne **fońestra,* jer u dubrovačkom h. govoru koji zaslugom Romana ima *f* moglo bi doći do homonimije, u prvom dijelu, s *fońa* = kloaka. Na sjeveru to nije moguće, jer je f > p, a *ę* daje *i* u ikavskom (*ponistra*), *e* u ekavskim govorima (Hrv. primorje *ponestra*). – Ima i dosta primjera gdje od rom. protonike nije ostalo ništa, npr. AN *Dmine, Dminko.*

otvaranjem u palatalnom smislu prvog dijela *it* (nekad i mlet. kao i sva zap. Romanija), **çs, ńń; ss* > s, tt > *t;* za MN v. Lausberg, o. 309, II, 46.

Kad je u rom. jezicima proveden nov kriterij distribucije kvantiteta (osim u rum. i španj.) po kom su dugi samo nagl. vokali iza kojih slijedi kratak konsonant ili odgovarajuća grupa, postao je kons. kvantitet relevantan, a nije bio više vokalski, kako je bilo u kl. lat. Prije toga propale su sve dužine izvan nagl. sloga u vulg. lat.

Budući da protonički vokali mogu biti samo kratki, moglo se desiti u zap. Romaniji, kad je sonorizacija (ili kons. varijacija, po Weinrichu) stvorila funkcionalnu potrebu da se sistemi rasterete zbog principa ekonomije u jeziku, da degeminacija obuhvati najprije duge konsonante pred akcentom. Na tom stepenu zaustavili su se neki konzervativni rom. govori (usp. Lüdtke, o. 310, 136 i d.). Mletački je nastavio tim smjerom i proveo i dalje degeminaciju: kad je *casa* »kuća« bio sonorizirao –s– [*'kaza*], stvorili su se uvjeti da *cassa* – »sanduk« izgubi kons. dužinu i da dade [*'kasa*]. Obje se riječi i dalje razlikuju, samo se u tu svrhu ne upotrebljava više kons. kvantitet, nego kvalitet konsonanta ([s] : [z]; inače pp : p > p : v > ø, tt : t > t : d > ø). N. B. ø je znak za *zéro.*

Iz mlet. tekstova iz Mletaka vidi se da je početkom 14. st. degeminacija bila već potpuno provedena. S tim se slaže i HG I, 382. Mlet. tekstova iz početka 13. st. nema, ali se može pretpostaviti da je u to doba degeminacija bila u mlet. dijalektu dobro uznapredovala, dok je sonorizacija koje se prvi znaci u zap. Romaniji javljaju već u 3. st. bila sigurno odavna završena. Prema tome ovi procesi odvijaju se u mlet. dijalektu ovim redom:

1. sonorizacija i druge pojave s njom u vezi
2. degeminacija:
   a) iza protoničkog vokala dugi okluzivi i *s* te *ts, dz*
   b) iza protoničkog vokala dugi sonanti *ll, nn, rr, mm*
   c) iza nagl. vokala kao pod a)
   d) iza nagl. vokala kao pod b)

U mlet. rag. miješanju u Dubrovniku koje je intenzivno nakon 1205. kad grad dolazi pod mlet. vrhovnu vlast strše najviše geminate, osobito one od a) do c) te teške kons. grupe koje ne trpi nijedan rom. jezik u zap. Romaniji ni zap. dio ist. Romanije. Stoga će rag. provoditi, uz otpor, degeminaciju: iako prethodno nije izvršena sonorizacija, degeminacija se može provesti, jer sistem raspolaže za taj slučaj stvarnim ili potencijalnim sredstvima. Radi se, dakle, o procesu do kog bi u rag. govoru bilo došlo, iako sporije, da se nije sukobio s mletačkim: zato su postojali i neki preduvjeti nakon II diftongacije, a ne smije se isključiti mogućnost da je isti (nepoznati) razlog koji je pokrenuo rumunj. degeminaciju mogao biti prisutan i u Dubrovniku (možda slav. dio simbioze, a

h. sistem nema dugih konsonanata). Sigurno je da je mletački adstrat ubrzao taj proces i u nekim pojedinostima ga i usmjeravao. Što se sonorizacije tiče, ona se u mlet. dijalektu nije više vršila, pa je ona u rag. ušla pojedinačno, preko riječi koje su iz mletačkog preuzete već gotove, dakle kao »Formübertragung«, a ne kao »changement interne, spontané«: posuđivanje nije frontalno zahvatilo sistem, već se preko njega infiltriralo veoma mnogo riječi koje su u rag. govor unijele finalni produkt evolucije, usp. Fourquet, o. c. 297. Ostavljajući po strani ovu gverilju, osvrnimo se na sukob masa u kome je i rag., po istom redu kao i mletački, provodio degeminaciju. Vjerojatno je u protonici prije degeminacije *vokal* (+ *heterosilabični kons.*) bio dao *ə*, dok se *vokal* + *k/k* – sačuvao. Martinet, o. c., *Boll. ALM* I, 150 piše: »L'expansion d'un trait donné est favorisée ou contrariée par la configuration structurale de la langue réceptrice ... Des formes ou des schèmes étrangers seront plus aisément adoptés s'ils s'intègrent sans difficulté dans la structure. On note peu de résistance à l'adoption lorsque le trait nouveau correspond à une case vide du système«.

Elementi koji su u mlet. dijalektu uvjetovali degeminaciju postojali su svi, osim *z* zvučnog parnjaka od *s* (case vide!) u rag. sistemu, ali rag. govor nije trebao da spremno primi inovaciju koja mu je dolazila preko mora i da se njoj potpuno potčini, jer je imao mogućnosti da još kroz dva i po stoljeća sačuva svoju individualnost. Vokalski sistem raguzejskoga mogao je, makar i parcijalno, da se posljedicama degeminacije suprotstavi vokalskom diferencijacijom.

U rag. vokalskom sistemu početkom 13 st. samo u otv. slogu dolazi *ä, ie, uo,* samo u zatv. slogu dolazi *å, e, o.* Pošto su likvidirani u mlet. nemogući diftonzi *eį, oų,* izašli od *ę, o*[, ti su vokali, u otv. slogu prelazili u *i, u.* To je rješenje iz nužde poremetilo malo »obrambene planove« raguzejske, to više, što primarni *i, u,* koji su s ovima sekundarnima došli u koliziju, ne u velikom broju parova (?), nisu imali kuda da se razviju, što je i inače bilo potrebno da se diferenciraju od *i, u* u zatv. slogu (npr. **vile* : **ville* nakon degeminacije ??). Taj polazni handicap unekoliko je dezorganizirao funkcioniranje rag. sistema, ali nije moglo biti drugačije kad su isti ljudi u Dubrovniku govorili oba govora od kojih je jedan, kao organ vlasti, imao neuporedivo veći prestiž. Prema tome, i^1, u^1 nisu pogodni za diferencijaciju kojom će se kompenzirati gubitak geminata (i s njima ekvipariranih grupa); stoga će se iza tih glasova duže održati geminate i teške grupe (čak će oživljavati ponekad nelegitimne grupe i geminate: *tucto* i sl.). Prema tome rag. ima:

U otv. slogu *ä*	U zatv. slogu *å*
U otv. slogu *ie*	U zatv. slogu *ę*
U otv. slogu *uo*	U zatv. slogu *o*
U otv. slogu i^2	U zatv. slogu *ę*
U otv. slogu u^2	U zatv. slogu *o*

Glasovi *i*[1], *u*[1] koji dolaze i u otv. i u zatv. slogu neprikladni su za upotrebu u vokalskoj diferencijaciji koja postaje funkcionalna nastupom degeminacije, a ova je sa svoje strane uvjetovana njome. U kasnijoj fazi opozicija *ä* : *å* prebacuje se na *e* : *a*, ali time se ništa bitno ne mijenja.

Ovaj se proces zbiva u prostoru koji je izložen sve jačim mlet. leksičkim infiltracijama. Sonorni glasovi, kad ih ove imaju, ne smetaju raguzejskom, jednako kao što dubr.-mletački govor može primati leksičke inovacije iz raguzejskog, koje imaju intervok. *p, t, k, s*: i mletački ih ima, ali od vlastitih bivših geminata. Rag. govor prima riječi s *–v–, –d–, –g–* jer poznaje te mogućnosti (od *–b–, d*[1], *g*[1]). Što se tiče *–s–*, ono u mlet. dubr. govoru postoji, jer je *–ss–* dalo *–s–*. Iz godine u godinu u dubr. mlet. govoru sve su češći hibridni oblici, polovično venecijanizirane posuđenice iz rag. adstrata. Lako je moguće da je raguzeiziranih mlet. riječi bilo u rag. adstratu koji je malo po malo postajao supstrat, ali o tom nemamo podataka. Tu možda ide hibridno *chexa* (iz zadarskog rukopisa de Diversisa, dok dubr. rukopis ima *chesa*). Obično će biti mlet. dubleta istisnula rag. riječ. Tako je po svoj prilici tisućama sitnih odstupanja rag. sistem »zaobiđen«. Raguzejski je »umro« onda kad su njegove reakcije prestale imati fonološki raison d'être. Kao i svi neknjiževni jezici u odumiranju rag. govor nije mogao da spriječi neko rasipanje snaga, neke diverzije u dijelovima svog sistema.

Vidjeli smo u IV pogl. kako je za očuvanje opozicije *ll* : *l*, *nn* : *n* nakon degeminacije bilo nekoliko rješenja. Naše posuđenice daju nove primjere: *kristalad, pandio, kolonda* i sl., ukoliko nisu iz ostale Dalmacije (*kolonda*) ili su možda takve posuđenice iz raznih zona Italije i Romanije. Nasuprot »čistoj« rag. opoziciji *päni* : *påni* (od PANES : PANNI) postoji konkurentsko rješenje *pani* : *pagni*. Moguće je da je bilo ljudi koji su ne snalazeći se u zbrci govorili *päni* i *pagni*, odnosno *pani* i *påni*. Konačno, bit će da ih je bilo koji su pod tosk. utjecajem već rano govorili *pani* : *panni*, dok se sigurno našlo i takvih koji su govorili kao u Mlecima *pagni* : *pani* (staromlet. *pañi* = kruhovi, v. HG I, 483, zbog *–i* !) Slično je rag. imao POENA > **pina* : PINNA *pena*, ali postoji i »luksuzna« *pegna* i druge hibridne forme. Prema mlet. [*'kaza*] : [*'kasa*] stoji rag. *chesa* : *casa* (starije **capsa*), a sigurno postoji i hibridna forma [*'kɛza*] (pisano *chexa*). Prijelaz NN > gn = [*ń*] prešao je u ove primjere iz primjera STAGNUM > *Stamno* koje, jer mlet. nema grupe MN, daje u doba ekspanzije najprije *Stanno* pa onda, po direktnom mlet. modelu *Stagno*. Slično VINEA > **vinna* daje po mlet. uzoru *vigna*. Kod –L I– došlo je bilo u rag. do *–LL–*, pa je kasnije u doba degeminacije, poneki primarni *–ll–* (*soreglia, cercegli*) zalutao u razvoj ovog sekundarnog *–ll–*. Bili bi zalutali svi da nije bilo mletačkog koji je nudio vlastite modele: *–ll–* > *–l–*, ali *–l̨–*, *–l–* > *–j–*. Ova zadnja faza u rag. kasni, jer je rag. imao *–ll–* od kog nije moglo da dođe odmah do *–j–*.

Kako se vidi, u dubr. mlet. postojala su, sporadično, neka dvostruka rješenja koja se ne mogu shvatiti bez lingv. konvergencije. To je razlog više da se lingvistika, i što se dalmatskog tiče, prestane baviti isključivo divergencijama i kampanilističkim pojavama i da uzme u obzir »intercourse« koji je, kako piše Martinet, *Boll. ALM* I, vezivao jezike i u najdavnijoj prošlosti.

Dubr. tekstovi poznaju *seta, seda i sida*, a *sita* je rjeđe. *Sida* = »svila« svakako je luksuz (jer ili *–d–*, ili vokal. difer. *i* !), no jasno je da je Raguzejac koji je pisao mletački mutno osjećao strukturalnu povezanost u naučenom mletačkom između *d* i *tt* > *t*. Kad je kasnije bilo sve više ljudi koji su znali samo dubr. mlet. i hrvatskosrpski dijalekat, a nisu znali rag. govor, bit će da je nestalo skoro sasvim, čak i kod vlastele osjećaja o strukturalnoj povezanosti između očuvanog okluziva i vokalske diferencijacije.

Pojedinačni problemi

1. *chebra* < CAPRA, *aubrile* < APRILE (i zadarski *sapiray*). Zajedničko je izbjegavanje *–pr–*, jer je ono nemoguće u mletačkom. Nije jasno zašto se rag. odlučio za *b*. Možda je u prvoj riječi došlo i do ispadanja, pa će h. *kẽra* biti odatle, a ne od *kêr* < *cãre* < *CANIS* = »pas«, v. Skok, o. 66, 355.

2. *siglo, sigaļ* i sl. pokazuju sonorizaciju koja je zahvatila djelomice Mletke pa neizravno i dubr. mlet. govor. Ima i *siclo*. O borbi *–cl–* : *–gl–* u mletačkom v. Devoto, o. c., *Mél. Michaëlsson*.

3. Slučajevi koji u mlet. nisu podlegli sonorizaciji nemaju je ni u dubr. mlet. (osim pojava u pogl. II, 8b). Tako *ducato* (Boerio, 201) u nas čak *ducatto*, Test. 5, 232b.

Kod detaljne analize svih devijacija svega dubr. arhivskog materijala iz 13–15. st. trebalo bi paziti na ovo:

1. da li iza i^1, u^1 najkasnije odumiru teške grupe i geminate;

2. da li teške grupe i geminate najprije nestaju pred akcentom;

3. da li je u dubr. mlet. tekstovima najčešća vokalska diferencijacija (ili drugi način održavanja distinkcija) ispred *l, n, r* kod kojih je rag. sistem bolje riješio problem negoli mletački;

4. da li se deminutivi na *–etto* i poneke riječi na *–ello* ponašaju kao da su posuđene iz Mletaka u već degeminiranoj formi;

5. da li sve što je rečeno od 1. do 4. vrijedi i za hrvatskosrpske posuđenice;

6. sekundarne geminate MN>*nn*, *KT*>*tt*, *KS*>*ss*, PT>*tt*, *PS*>*ss*, makar su bile kratka vijeka, vjerojatno su uzrokovale da primarni *nn, tt, ss* imaju jaču otpornu snagu negoli *pp, kk* te *dd, gg* koji dolaze najčešće na morfološkim spojevima pred akcentom. Da li prije nestaju te grupe bez prinova?

7. da li *–ʒʒ–* (tj. [*–tts–*] i [*–ddz–*]) nestaju brže od ostalih geminata, što je teoretski moguće jer kod njih nema primarnih kratkih pa ni potrebe čuvanja od kolizije;

8. kakav je odnos upotrebe degeminirane riječi prema neologizmu, npr.: CAPSA > *cassa* > *casa* = [kasa] prema neologizmu *cassella* > *casela* koji ublažuje sukob;

9. da li ima kakve veze između još naučno neprotumačene degeminacije u rumunjskome i raguzejske, da li su Vlasi koji su se kroz srednji vijek, a osobito u doba provala Turaka prebacivali na dubr. teren, pa vjerojatno i u grad Dubrovnik, imali u tome kakva udjela.

5. Grupe *velar* + *e, i, į,* I. Grupe *kons.* + *į.*
6. Grupe *kons.* + *L*

Razlozi strukturalno-dijakrone prirode prisiljavaju nas da spojimo gl. 5 i 6 i da građu rasporedimo nešto drugačije nego u pogl. II. Time će biti jasnija pojava nastajanja novih fonema.

a) Grupe–CI–, –GI–, –TI–, –DI–; GI–, DI–. Glas I– (-II-)

Od tih grupa rag. je dobio dentalne afrikate *ts, dz,* i to *ts,* ako je prvi elemenat bezvučan (od *–CI–, –TI–*), a *dz,* ako je prvi elemenat zvučan (*–GI–, –DI–*) i od *I.* U intervokalnom položaju vrlo je vjerojatno da je afrikata bila duga (*–tts–, –ddz–*), ali je kasnije, u sklopu opće degeminacije, pojednostavljena. To zaključujemo iz činjenice, da nema vokala ispred tih grupa koji bi se ponašao kao da je u otvorenom slogu, samo ako slijedi stabilan finalan vokal (*plaça*). Nažalost, sva je građa iz kasnog doba, pa nemamo grafija s geminatom osim *saʒʒo,* Peterković, *o. c.,* Index. Strukturalnoj analizi je irelevantno što je u nekim riječima (*barcus, plumas*) iz rečenično-fonetskih razloga u singularu vjerojatno generaliziran oblik pred konsonantom.

Tim razvojem ušli su u sistem novi fonemi *ts, dz.* Posjedovanje tih fonema omogućilo je raguzejskom da posudi mnoge mlet. riječi koje sadržavaju te glasove (nastale iz istog vrela, ali i iz *C, G* + silabično *e, i*). Da rag. sistem nije njima raspolagao, bio bi morao pokušati da supstituira mlet. foneme drugim, najbližim fonemima. Kako takvih hibrida nema, i ovo je jedan dokaz da je rag. dobio rano *ts, dz.*

b) *CE, GE, CI, GI, CL, GL*

Iz dosadašnjeg izlaganja vidi se: prijelaz *–CI–* > *tts* u tzv. *brattsu* –zoni (konzervativni govori Sardinije, juž. Italije i rumunjski –Lausberg II, 60, čemu dodaj i veljotski) desio se i u rag. govoru. Taj prijelaz stariji je od pojava kojima su izloženi *K, G* + silabično *e, i* te nije ugrozio postojanje *kentu*–izgovora u spomenutim govorima koji su ga čuvali još neko vrijeme, logudorski čak do danas.

Mletački, stupajući okupacijom 1205. u izravan dodir s raguzejskim, nije imao u svom sistemu još *č, dž* (oni postali od *CE, GE, CI, GI* davno su se bili sibilarizirali, v. Grad, o. 143).

Novi *č, dž* (od *CL, GL*) razvit će se tek početkom 14. st. Tada će mletački moći da prima toskanizme (italijanizme) s tim fonemima.

U prvo doba zajedničkog života raguzejski, dakle, nije bio u opasnosti da masovnim primanjem riječi s fonemima koje sam nema stvori povoljne uvjete za njihov ulazak u sistem. Stoga rag. u to doba ne može ni da primi riječi iz drugih govora, koje imaju *č, dž*. Slavenski TN sa *č* (*dž* još ne postoji kao fonem u h. jeziku!) primaju se u Dubrovniku sa ç (*Çibaça* = Čibača) sve do polovice 14. st. Kolebanja koja počinju – kao što je logično u slav. AN – oko 1360. g. prenose se i na TN. Iz godine u godinu, mjesto ç (rjeđe z) piše se, kao u toskanskom, sve više *c* iako stari način uporedo živi duboko u 15. st.

Posuđenice iz tal. govora koje imaju *č, dž* mogu biti primljene u dubr. rom. govorima ili tako da se mjesto palatala uzmu *ts, dz* (*çerçelli*), ili tako da se palatal supstituira velarom (*cherchelli*). Rijedak je treći način: *d* mjesto *dž* (GEMMA > *dema*, 1347. g., *Test.* 5, 9, pri čemu je važno da je pisar bio počeo pisati *»diem–«*, zatim sve precrtao i napisao *dema*).[95]

Potrebno je razmotriti zašto su *k, g* pred palatalnim vokalima mogli u raguzejskom tako dugo (ali ne uvijek, po našem mišljenju) očuvati »velarni izgovor«, jer to najdiskutiranije pitanje raguzejske i dalmatske fonetike, usprkos brojnim radovima specijalista (pogl. II, 2) i djela općeg karaktera o romanskim palatalizacijama,[96] nije do sada strukturalistički analizirano.

Nije tačno da je sekvencija *k* + *e, i*; *g* + *e, i* nemoguća u jednom jeziku koji je dosljedno proveo palatalizaciju, kakav je npr. knjiž. talijanski (*che, chi, chinare, ghermire, ghirlanda* i sl.).[97] Stvar je u tome

[95] Skok, o. 241, 463, bilježi *palada* (Pazin) iz *palagio*, te *stadion* (Šišan) od *stagione*, što su recentni primjeri supstitucije nepostojećih fonema najbližima. O nepostojanju fonema *dž* u tim dijelovima Istre v. I. Popović, »Kogda Slavjane vpervye zaselili južnu Istriju?«, *Voprosy slavjanskogo jazykoznanija* IV, 21 i d.

Anchidere će biti prema starotosk. *ancidere*, REW 6030/2; *bachili*, tal. *bacino* i *bacile* REW 866, prema Sella, o. c., 647, iz južne Italije, a ima ga i u srednjoj (tamo bi refleks od BACCINUM bio kolidirao s refleksom od VACCINUS = kravlji); v. Sella, 680; naprotiv, *»bazinos«* je zabilježen u mlet. latinitetu, ib. 233. Dakle, u oba slučaja, dubr. je sistem (ako ovo nisu domaće riječi) posuđivao strane sa *č* koji ni rag. ni mlet. još nisu imali.

[96] Bartoli, o. I, II, 384, bilj. 1, namjeravao se tim baviti; B. Migliorini, »L'intacco della velari nelle parlate romanze«, *AGI* XXII–XXIII, 1929, 271–301; O. Nandriș, »Les palatalisations romanes (origine, facteurs, problèmes et aspects)«, *Orbis* I, 1, 1952, izvadak je iz knjige koju autor sprema. V. i izvještaj o referatu Mlle Durand, *BSLP* 51, 1, VII.

[97] Ovdje ne govorimo o pluralskom nastavku, usp. A. Leone, »I nomi in *–co* e *–go*«, *LN* XVIII, 1957, 3, 87–91.

što palatalizacija nije samo fonetička pojava, približavanje mjesta artikulacije velarnog konsonanta palatalnom vokalu, koji slijedi (jer da je samo to, davno bi se bila zbila u latinskom), nego pojava koja je u vezi sa drugim pojavama koje su ugrozile funkcioniranje sistema time što su mogle dovesti ili su dovele do kolizije fonema. Postulat je dijakrone fonologije da fonemi koji su sticajem prilika postali slični ili kolidiraju ili se odmiču da sebi osiguraju minimalnu maržu u »ničijoj zemlji«, kako ne bi došlo do fonološke zbrke (»confusion phonologique«). Najzgodnije je sredstvo spasavanja distinktivnih oznaka stvaranje novih fonema, osobito afrikata (naročito ako ih sistem nema) i diftonga (Lausberg, *ASNS* 187). S tih pozicija Martinet je već 1947., *Lingua* I, o. c., tumačio romansku palatalizaciju; definitivno tumačenje dao je u *»Économie«*, 60–62 (v. i kritiku M. Sandmanna, *ZRPh* 74, 435). Za Italiju dopušta redoslijed: ECCUM HIC>*qui*, pa je zbog toga QUIS>*chi*, a brojni CI > *či*. »Partout où, dans le langage, la confusion n'est pas à craindre, il peut se produire des glissements qui modifient, sinon le tableau des phonèmes, du moins les possibilités combinatoires de ceux-ci«. Martinet (*Lingua* I, 53) dopušta i drugo rješenje za prednju pojavu: možda je CE, CI dalo, iz raznih razloga, *če, či*, pa su nastale neiskorištene »rupe u sistemu« *ke, ki* koje su privukle primarne QUI, QUE itd. Bio *»Sog«* ili *»Schub«*, ove pojave su u uzajamnoj vezi.

U raguzejskom iz oskudnog materijala s kojim raspolažemo čini se da se u grupi *qu* dugo čuvao bilabijalni elemenat (Jireček, *Die Romanen*, II, 2 »litera *coe* . . .; *coe* debatis dare« doduše, u pismu pisanom lošim latinskim jezikom). V. i Migliorini–Folena, o. 262, 18 »a mi fo ditu, *qui*« . . . »prigandu . . *qui eu* fesi . .« itd. (1325. god., pisano iz Zadra dubrovačkom kancelaru).

Prema mišljenju H. Lausberga, o. 309, II, 11, »Der Anstoss zur extremen Palatalisierung« došao je od palatalizacije grupe *–kį–* koja je nastala pretvaranjem silabičnog *i* u asilabičan *į*. Zašto se u dalmatskom i u sardskom to nije desilo, već se **–'čį–* razvilo preko raznih prelaznih oblika do *tts*, ostaje da se istraži. Stoga ovo tumačenje za nas ne dolazi u obzir.

Polazimo u raguzejskom od fonema K, G. Neke od njihovih realizacija (ispred *e, i*, vjerojatno i ispred *ä* > *e* u zadnjoj fazi) bile su nešto umekšane što je fonetički uvjetovano idućim vokalom. Tako su ti fonemi dobili osim svojih »normalnih« varijanata i pozicione varijante *'č*, odnosno *'ǧ* (kakve ti glasovi imaju npr. i u našem jeziku pred *e, i*). Mjesto tih varijanti fiksno je, automatski je vezano za određenu poziciju, tj. ispred *e, i*.

Sticajem prilika (ispadanje finala) može se desiti da se te pozicione varijante nađu pred konsonantom ili vokalima *a, o, u* kojima počinje iduća riječ, a kad su finalni vokali obnovljeni, desilo se da su ponekad krivo obnovljeni. Tako je od CALICE sačuvani refleks *claucho* od **käl'če* > **käl'č(ə)*. Varijanta *'č* može doći i ispred *o*. Time je stvorena

mogućnost da se oponira *KO : K'O* (= *'ČO* u fonetičkoj transkripciji). Iako ima malo građe da se utvrdi *rendement fonctionnel*, može se reći da se ovdje fonematizirala varijanta: *'č* je postalo nezavisan fonem (za *'ǧ* smo slabo informirani; stoga ćemo ubuduće govoriti samo o bezvučnom fonemu uz pretpostavku da je paralelan razvoj zahvatio i njegov zvučni parnjak). To su pisari osjećali i pisali *che, chi* (kao što je jedino moguće po tal. pravopisu), ali i *cha* (skoro obavezno!), ako je *á* u otv. slogu, dakle rag. *ä* (kasnije otv. *e*). Dakle: *chasa* ali *cantar* (*Test.* 5, 13).[98]

Dubrovački pisari služe se znakom *ch* da napišu:

1. grčke riječi (posuđene pravne pojmove) gdje srednjogrčki ima mujirani *k'*: *perchivium, parchivium, perchivum; comerclum* pored *comerchium* i kotorsko *perclivum* znak su da dolazi do kolizije između refleksa CI i CLI! Usp. Skok, o, 254, 105;

2. slav. *ć* koje dubr. ćirilski pisari pišu *Kь* (još ne poznaju posebni ćirilski glas, a afrikata *č* (znak *ч*) ne odgovara im. Kako je *ć* nekad i u štokavskom bio mujirani dental, usp. P. Ivić, o. 337, 159, (i danas kod dijela čakavaca), dubrovački latinički pisari zamjenjuju ga znakom za svoj najbliži fonem, tj. sa *ch*. Naravno, to je samo približna oznaka jer se u rag. radi o mediopalatalu (ovaj nam se Rohlfsov naziv čini boljim od Lausbergova »prepalatal«), dakle o fonemu koji odgovara slav. mujiranom *k'* (zato se u ćirilici i piše *K* + *meki poluglas*). Svejedno je da li je taj fonem u slav. govoru još *t'* ili je već *ć;* Romani nemaju bolje mogućnosti. Vice versa, Slaveni rom. foneme *'č*, *'ǧ* »čuju« kao svoje *k, g* u ovo kasno doba (konkretnije, kao pozicione varijante svojih *k, g* + *e, i*) te ih tako i reproduciraju u posuđenim riječima, iz čega se vidi da je zamjena *ć* = *ch, đ* = *gh* iz nužde.

Ulaskom većeg broja AN i TN i pokojeg apelativa (*nachve* = naćve) u rag. govor, *ch* konsolidira svoju fonematičnost.

Vidjelo se već više puta kako u raguzejskom ništa ne može opstati što u mletačkom fonetički ne postoji. Tako su nestali malo po malo mletačkom tuđi vokali *ä, ə, å,* diftonzi *eį, oų,* možda *ü* itd. Što se tiče distribucije konsonanata, ne može opstati ono što je istodobno u mletačkom dovedeno u pitanje. Ovdje mislimo na grupe CL, GL koje sa zakašnjenjem, koliko se vidi iz dubr. mletačkih tekstova, slijede, ali ne do kraja (*vecio* skoro nikad, ni u 15. st.) mletački razvoj. U veljotskom se to nije moglo desiti jer je mlet. okupacija provedena tek 1480. kad je u mletačkom nestalo oscilacija u ovim grupama. U Dubrovniku uglavnom isti ljudi govore oba romanska idioma, pa se proces u toku u mletačkom kroz 13–14. st. prenosi i na iste grupe u raguzejskom. Postavlja se pitanje: kako rag. oblici ne dolaze nikad do ekstremnih mletačkih

[98] Nemamo zgodan primjer za *a* u zatv. slogu (npr. prezent od tog glagola, ali to nije toliko važno jer znamo da je protoničko *a* kratko. Doduše, znak *ch* nema u mlet. tekstovima puni raison d'être jer u mletačkom u toj riječi imamo »normalnu« pozicionu varijantu od *K*. Znači, da se rag. izgovor pojavljuje pod perom pisara nesvjesno. Da imamo čistih rag. tekstova, pisanje *ch* bilo bi, nadamo se, konsekventnije.

rezultata *č, dž*? (vidi grafije za VETULUS, pogl. IV b), 1 e, (*vegio* je import)? Momentano apstrahiramo od početnih grupa kao CLA– jer je palatalizacija otpočela najprije pred *–e, –i* (a takvih grupa ima malo na početku).

Prema Lausbergu, o. 309, II, 21, općeromanski razvoj grupa *kl, gl* (sardski govori su se spasili od palatalizacije obično prijelazom CL>*cr*) išao je ovim tokom: [kl] > [kļ], odnosno [gl] > [gļ]. Zatim je uklonjen lateralni elemenat (u srednjoj Italiji [kį], [gį], od čega je u južnoj Italiji došlo do asimilacije (['č'č], ['ǧ'ǧ]), a slično i u sjevernoj Italiji (['č], ['ǧ]) iz čega se tu kasnije razvilo [č], [ǧ]. Za mletački usp. i Devoto, o. c., *Mélanges Michaëlsson.* U našim tekstovima starijoj fazi odgovara grafija *uecho,* a mlađoj *vecio.*

Kad u mletačkom CLARUS *claro preko* *['*čaro*] treba da dade [čaro], nema opasnosti od kolizije s CARUS > *caro.* Naprotiv, u raguzejskom dolazi, po našem mišljenju, sredinom 15. st. do krize iz ovih razloga: raguzejski slijedi, s nekim zakašnjenjem, mletački razvoj grupa CL, GL (a i ostalih grupa: PL, BL, FL) vjerojatno najbrže ispred *i, e.* Do novih fonema ne bi trebalo doći dok su u pitanju refleksi od primarnih CLE, CLI, GLE, GLI kojih je minimalan broj na početku riječi i medijalnih, morfološki nevažnih. Kad bi se te grupe razvile do mediopalatala *'č, 'ǧ* koji već postoje u raguzejskom kao fonemi (a u mletačkom kao fonetičke varijante), minimalan broj refleksa od CE, CI, GE, GI bio bi ugrožen. Ali, sredinom 15. st. dolazi do prijelaza *ä* > *e.* Rag. *[kär] »drag« razvija se u *['čer] u isto doba kad *[kļer] »svijetao« tendira u smjeru *['čer]. Rag. sistem ima teoretski tri mogućnosti: 1. da dopusti koliziju. Time bi došlo do znatnog broja homonima. 2. da održava fonološke distinkcije time da jedno od dvoga zaostane u razvoju što je teško moguće jer nijedan rom. govor nema tako artikulaciono blizih parova fonema. I u h. govorima koji obiluju afrikatima između fonema *t', d'* i *ć, đ* postoji alternativan odnos: ili postoji jedan par, ili drugi, Ivić, o. 337, 161. 3. da »napadnuti« fonem, refleks od CE, CI, GE, GI, »sklizne« u ničiju zemlju i da se stvore novi fonemi /*č*/, /*ǧ*/.

Moguće je da je u nekim zonama Dalmacije, što bi trebalo još istražiti, došlo do »skoka« refleksa od CL, GL na *ts, dz* (u našim dokumentima sporadično *veço*!). Zbog mletačke prisutnosti u simbiozi u Dubrovniku nije moguće da se dobije toskansko rješenje *kį, gį,* a povratak fonema /*č*/, /*ǧ*/ na varijantski status nije moguć dok još ima primjera tipa CALICE > *claucho.*

U slično teškoj situaciji našao se retoromanski govor Fasse, izložen mletačkoj ekspanziji palatalizacije grupa *kons.* + *L.* Dok je GLA– u njemu dalo [ǧa–], dotle CLA– ostalo na pola puta [kįa–] da se očuvaju brojni parovi u opozicijama, npr. CARUS *kįar* : CARRUS *čar;* CLAVIS > *kįau̯;* CAPUT > *čau̯* itd.[99]

[99] L. Heilmann, Orientamenti ..., 1. c., 151–152; id., *La parlata di Moena,* 124–125. V. i Vidos, o. 368, 153.

Iz analize svog rom. i h. materijala čini se da rag. govor kojim govori sve manje ljudi u ovoj krizi ne pruža organiziran otpor i da se zadovoljava djelomičnim i nejedinstvenim rješenjima.

Dopuštanje kolizije (na to nas upućuje zajamčeni oblik *perclivum*, ako nije hiperkorektna forma, za kotorskoromanski), bilo je vjerojatno jedno od upotrijebljenih rješenja u Dubrovniku. Na žalost nam grafija *claucho* (1348. god.) ne pruža dokaz, i jer je rana (u to doba CL je čvrsto) i jer je *l* možda lapsus mjesto *h* (v. str. 292), a primarno *l* dalo je *u*, pa ga REW 1519 opravdano bilježi kao *cauco*. *Comerclum*u se ne čudimo, jer i u grčkom ima *i* u hijatu.[100]

No vjerojatnije je da je u rag. govoru najčešće izvršeno rješenje pod t. 2. Ima, naime, velik broj h. posuđenica (neke su zajamčene u 15. i 16. st.), koje sadržavaju *č* za lat. C, a nisu nikako mogle biti primljene u doba dok je u našem jeziku nemoguć opstanak K pred *e, i*, bilo zbog fonetskih razloga (sadržavaju grupu *vokal* + *N*), bilo iz kulturnohistorijskih razloga. One su dosad bile prešutno tumačene kao toskanizmi ili se uopće nije nastojalo da se datiraju. Mislim na: *čirsati, čimulica, čersati se, češćelica*, kotorsko *čapra* (ako je od CAPRA?) i sl. te osobito važnu *čàntara* = ‚Centarium umbellatum' (Lastovo), v. V. Vinja, o. 361, 21. Teško da su ove riječi iz nekog srednjotalijanskog ili južnotalijanskog govora, i vjerojatno je da bi dalja istraživanja dokazala da su mnoge takove riječi posuđene iz zadnje rag. faze.

Posljedica spomenutih procesa bit će, dakle, i rađanje novih fonema *č*, *ǧ* u krilu raguzejskog na umoru. Time nisu nestali stari fonemi *'č*, *'ǧ* kojima se vijek produžuje u refleksima od CL, GL. Dok je prije postojanje tih mediopalatala (ali od CE, CI, GE, GI) priječilo reflekse od CL, GL da se kreću u mletačkom smjeru, sad ih koče nešto dalji fonemi *ć*, **ǧ**, ali još više toskanska norma koja se infiltrira u govor dvojezičnih Dubrovčana u vezi sa sve jačim i raznovrsnijim kontaktima s Talijanima iz srednje i južne Italije, čemu odgovara preokret u vanjskoj trgovini Dubrovnika izvršen u toku XV st. Tada počinju i prve kulturne veze s Firenzom i Rimom, školovanja u Italiji i sl.

Toskanske dublete nalaze, dakle, fonološki pripravljen teren te se lako integriraju u dubr. mletački dijalekat, jer je u njemu, pod utjecajem promjena u odumirućem romanskom partneru, došlo do bujnog rascvata mletačkom i raguzejskom sad zajedničkih, iako različito distribuiranih, fonema *ć*, **ǧ**. Sve moćniji h. dio simbioze kasnije će zahvaljujući i turcizmima steći fonem **ǧ** (= dž), za što se sad prave prvi koraci. Prirodno je da Dubrovčani kojima je h. jezik materinski, a ti su većina, pa i rom. manjina, kad pišu talijanski, često nesvjesno zamjenjuju glasove *ts, dz* ovim novim fonemima jer im ova zbrka i naučeni »tosco raugeo« stvaraju nesigurnost, čak i kad se mletački i toskanski slažu. Treba istražiti ove hipertoskanizme.

[100] Usp. u Splitu »stazon del *comerchio*«, Praga, o. 87, 24.

Na pitanje zašto u tekstovima ima više primjera s [ki] nego s [ke] moglo bi se odgovoriti da je na prve manji pritisak od CLI.

Brojni h. TN, AN i apelativi koji za lat. *C, G + e´, i´* imaju *K, G* (usp. Skok, o. 76, 399–410) imaju u našem jeziku iza velara *a* ili konsonant, što je, po našem mišljenju, najčešće znak da je dalm. vokal u protonici bio ukinut ili oslabljen u *ə*, pa se taj zamjenjivao našim poluglasom, a ovaj je davao *a*.

Kad je u 12. st. iz našeg sistema nestao *y* (*ы*), moguća je pojava novih *ki* (*kiša*).

Dubr. romanska opozicija *č* : *dž*, od Dubrovčana u 17. st. shvaćena kao isključivo toskanska,[101] prenosi se, putem posuđenica romanskih (i turskih bez veze s ovim), u naš jezik. Tako *dž* biva moguć i kad nije uvjetovan okolinom: /svjèdočba/ postaje i fonološki /svjèdodžba/, jer je *dž* moguć u svim pozicijama u h. posuđenicama. To je sve bilo moguće jer su u ranoj fazi h. romanske simbioze bila u romanskom govoru dva para palatala. Kad je kasnije, pod utjecajem toskanskog i mletačkog, nestalo u štokavskoj obalnoj zoni Dalmacije svake uspomene na to, stvorile su se povoljne prilike da se h. opozicije *č* : *ć*, *dž* : *đ*, i jer su neznatno funkcionalne, napuste, pa je došlo do današnjeg stanja: većina dalm. Hrvata nečakavaca ne razlikuje *č* od *ć*, *dž* od *đ* i ima nove foneme, troroge *č́*, *dž́*. Usp. Ivić, o. c. 337, 164 i d. Taj se proces završavao u 19. st. kad su bila manja kretanja stanovništva između Hercegovine i primorja i obratno negoli prije.

Slično je *dz* ušao u razne naše govore kao fonem, iako je mogao zadržati »status pozicione varijante (foneme *z*), da nisu u iste govore prodrle pozajmice iz stranih jezika sa *dz* koje nije uslovljeno glasovnim kontekstom«, Ivić, o. 337, 162.

c) PL, BL, FL

Ove grupe zaostaju u razvoju nešto prema stanju u Mlecima. U raguzejskom zaostaju vjerojatno još više. Ipak moramo grafije s L kritički promatrati jer pravopis ne raspolaže znacima za incipijentnu palatalizaciju. Ovdje se ne stvaraju novi fonemi; *ļ* je asilabična varijanta od *i*.

[101] *ARj*. III, 527–528, s. v. »*G*«, citira R. Džamanjića, *Nauk za pisati dobro latinskijem slovima*..., Venetia 1639.: »Potrebno je na pamet staviti da na oni način kako Toškani izgovaraju *ge, gi*, mi ga nigda ne izgovaramo, zašto ne imamo riječi koje u našem jeziku izricaju se onijem izricanjem, izvan kada uzimljemo kojegodi njihove riječi, kako to *Givo, ġardin, ġilj*, koje riječi, ne budući naše, ne imaju se na naš način neg na njih, i pisati i izgovarati«. Dalje piše Džamanjić da ne valja čitati ni pisati *rasrġba, svjedoġba, vjeġbati* već *rasrćba, svjedočba, vježbati*. Znači, da mu *dž* (*ġ*) još nije fonem.

De Diversis nema primjera s očuvanim L. Posuđenica *plaki(je)r* bit će dokaz da se L duže čuvalo u protonici i u vezi s *a*.[102] Postoji i *»pjakir«*, ARj, s. v.

d) Grupa *–SI–*

Kako grupa *–ZI–* ne postoji, a za *–SSI–* nema primjera, moramo se ograničiti na malobrojne primjere (na žalost TN i srednjovjekovne lat. apelative).[103]

Grupa *–SI–* nije nigdje u Romaniji dovela do geminacije, Lausberg, o. 309, II, 57. U govorima Sardinije, juž. Italije i istočnog dijela sj. Italije palatalizirani glas [*s'*] bio je depalataliziran te je kolidirao s lat. *–s–*. Moguće je da je tako bilo i u raguzejskom, jer, kako znamo, njegov konsonantski sistem zazire od palatala. Ako je asilabično *į* nestalo, pošto je djelovalo na prethodni konsonant ili bez toga u svim grupama *kons* + *į* nije moguće ni da ovdje ostane.

I pored h. posuđenica koje imaju *š* (za *ž* od *Gruž* v. Skok, o. 118, 462) držim da nije postojao fonem *š*, a ako su postojale tendencije za to, da ih je sistem suzbio, i to iz ovih razloga:

1. *Š* iz drugih izvora (*SC* + *e, i, –x–*) nije moguće. Stoga bi fonem koji opstoji samo u intervokalnom položaju *–SI* + *a, o, e, i* bio neekonomičan jer bi bio upotrijebljen u vrlo malom broju opozicija.[104]

2. On se ne bi lako integrirao u sistemu u kome ne postoji zvučni parnjak *ž* (ni mogućnost da se stvori) ni koji drugi palatal. Što h. posuđenice imaju *š*, bit će uzrok nepopularnost finalnog *–s* u h. jeziku. I rezultati romanskih –ICIUS, –ACEUS, –UCEU koji daju *–its, –ats, –uts* (u kasnijoj fazi *–is, –as, –us*, v. naprijed, str. 274) dobili su u h. ustima *–š* (*Opriša* < APRICIUS, Jireček, *Die Romanen* I, 74; *Krknjaš* Skok, o. 234, I, 164; *Kampuš*, ib. 206, itd.), a tu je, u romanskom govoru, *š* isključen. Prema tome, hrvatskosrpski završeci mogoriš i sl. duguju se h. sufiksima, ukoliko nije u pitanju kasniji mlet. srednji *ş*, (znak prema Ascoliju), odnosno, za *ž*, mletački srednji *ẓ*, jer su dalmatske riječi, ušavši u mletački dalmatinski (ovdje dubrovački) govor bile izgovarane, ako ne odmah, a ono kasnije, mletačkim glasovima. Usp. H. Schuchardt *Slawo-Deutsches und Slawo-Italienisches*, 31.

[102] H. posuđenice u raguzejskom, sa svojim očuvanim grupama *kons.* + *L* vjerojatno su usporavale taj proces. U Test. 12, 24b–25, g. 1430/31 Dabisiu Dobretinich piše o svojim potraživanjima u rudi: tresenti salmeri de ruda de piombo ... otto liure dargento ... Item me de dar voiuoda Radoslauo mille *cablichi* de ruda«; III *plitiçe*, Test. 7, 215b, g. 1391., itd. Nasuprot tome, v. ekstremni primjer: casella una *pina* (= 'puna') de roba, *Test.* 12, 21, 1431. g.

[103] Maver, o. 68, 752 i d. (*kriješa*). Nije mi poznato odakle je pelješko prezime *Krša* (u tal. grafiji *Chersa*).

[104] CASEUS može bez straha dati **caso*, jer je CASUS književna riječ koja se na sudu izgovarala po srednjovjekovnom načinu čitanja latinskoga sa *z*.

e) Grupa *Sonant + I*

Grupa –RI– nije dala strukturalno važnih rezultata, v. str. 248 i d. Ponekad su se u razvoj –ARIU umiješali drugi sufiksi. Primarno –ERI– izgubilo je asilabično *i̯* (npr. MACERI– > *machiera*).

Grupa –NI– razvija se u vezi s »teškom« grupom GN (v. pogl. V, 4). GN u latinskom izgovaralo se kao velarno *n + n* = [ŋn], Traina, *L'Alfabeto e la pronunzia del latino*, Bologna 1957, 50 i d.; velarni se izgovor disimilirao, kao u rumunjskom; i u rag. je u starije doba GN dalo *mn*. U rag. nije bio moguć razvoj GN > nn, jer je –NI– dalo –nn– (v. dalje). U doba ukidanja grupa koje mletački ne poznaje, MN² MN¹ (STAGNUM > Stamno i DAMNUM te sinkopom nastalo DOMINA > *domna*) trebalo je da dadu *–nn–*, a zatim degeminacijom, *–n–*. Ista je sudbina čekala i sekundarne *–nn–* od *–NI–*. Sinkronički gledano, svi su ti *–nn–* imali iste uvjete da se razviju u *–n–*. Međutim, ovakva velika koncentracija izazvana mletačkim utjecajem u simbiozi mogla je dovesti do brojnih kolizija. Stoga pretpostavljam da je došlo do izvansistemske intervencije, tj. uzeta je kao uzor mletačka norma. Jasno je da je bilo pojedinačnog kolebanja (*dagno* »šteta«, *pegne* »perje«, *vina* »vinograd« itd.).

Razvoj grupe –NI– može se samo tako tumačiti. Da se *i* dugo očuvalo, bilo bi dalo, kao i početno *i̯–*, *dz* (usp. sardsko **vindza* > *bindza*).

Grupa –LI– (i –LLI– razvija se paralelno (u sardskom *fiddzu* »sin«). Situacija je unekoliko različita jer ne postoji ništa slično grupi GN. –LLI– (i –LLI) daju –LL–, što jedva da šteti sporazumijevanju jer ima malo grupa opozicija *–ll–*² : *–ll–*¹; *–ll–*, prema tome, stoji za primarno *–ll–* i za sekundarno –LI– > *–ll–*. Kriza izazvana degeminacijom dovodi i ovdje do neugodne zbrke koja se rješava intervencijom sa strane (*soreglia, pilare* »uzeti«, *fila* »kći« ostaci su te zbrke). Bit će da se *–ll–* relativno dugo drži u dubr. dokumentima baš zbog te opasnosti.

U h. posuđenicama iz Dubrovnika i ostale Dalmacije prisutno je i rješenje *–nn–* > *nd–*, *–ll–* > *–ld–*, što bi trebalo istražiti. V. str. 300. Držim da će ove pojave biti *Formübertragung* iz drugih sistema, to prije što nema nijednog refleksa od –NI–, –LI–, –LLI– koji daje taj rezultat.

Vidi se, dakle, da su fonemi *lj, nj* tj. /ļ/, /ń/ iz mletačkog doba.

7. Intervokalni okluzivi, *–s–*, i grupe muta + liquida

Zvučni okluzivi *–d–*, *–g–* ponekad ispadaju. Prvo će biti mlet. pojava, a drugo raguzejska, usp. Skok, o. 234, I, 219–220. Okluziv *–b–* nije se sačuvao ni u jednom rom. jeziku jer je dao *–v–*.

Grupe *–br–*, *–dr–* u mletačkom ne mogu opstati, jednako ni *–tr–*, *–pr–*.

Što se tiče bezvučnih okluziva *–p–, –t–, –k–* i sibilanta *–s–*, oni u rag. govoru ostaju do kraja. Primjeri koji se nalaze u našim tekstovima s njihovim zvučnim parnjacima nisu *changement interne*, već posuđene mlet. dublete.

8. OSTALE KONSONANTSKE PROMJENE

Promjene, navedene na str. 280, samo neznatno zanimaju dijakronu analizu. O betacizmu u svoj Romaniji v. Weinrich, o. 348, pogl. IV.

Ostale pojave sporadične su i nisu zastupane u dubr. tekstovima, već u posuđenicama.

Accidenti generali ne zanimaju strukturalnu lingvistiku. »Qu' il s'agisse d'une assimilation, d'une différentiation . . . , le phénomène consiste toujours à faire passer la réalisation d'un phonème déterminé à la réalisation d'un autre phonème du système . . . Le système n'en subit aucune modification«, Haudricourt–Juilland, o. c., 6. Zanimaju je samo ukoliko se frekvencija fonema osjetno mijenja. Na žalost, statistički računi mogući su samo ako postoje veći tekstovi.

*

Fonem *z* imao je u Dubrovniku šanse da se razvije od refleksa *–GI–* ako se *–dz–* nađe na kraju i iz rečeničnofonetičkih razloga reducira. Držimo da se tu nije razvio kad ga nema u brojnijim primjerima *–DI–>dz* (na kraju riječi). Kako fonema *z* nema u sistemu, u tim slučajevima sigurno je dobiveno *–s*, usp. *LAPIDIU > lapesse.*

9. PREGLED SUKCESIJE KONSONANTSKIH SISTEMA

1. Latinski:

f		s						kons. i (= j) i kons. u (= v) u kasnije doba se spirantiziraju.
p	t		k					
b	d		g					U grčkim riječima dolazi *z*, a većinom u grčkim riječima tenues aspiratae *ph, th, ch*. Čitao se svaki glas posebno. *H* rano nestaje.
m	n			h				
	r, l							

Svega: 13 (kasnije 14) konsonanata.

2. Dalmatskoromanski sistem konsonanata: V. vokalizam 2.

Vjerojatno isto kao l, bez *h*, sa *j > ʒ, v*

3. Prije II diftongacije (8–9. st. circa). V. 3. Vokalizam, str. 305.

v								
f		s						Teoretski, svi mogu biti udvojeni.
p	t		c		k			
b	d		ʒ		g			
m	n							
	r, l							

4. Nakon II diftongacije do mletačke ekspanzije (10–12. st. circa). V. 5. Vokalizam, str. 306.

v						
f		s				
p	t	c	'č	k		
b	d	ʒ	'g	g		Teoretski, svi mogu biti udvojeni.
m	n					
	r, l					

5. U prvoj fazi rag.-mlet. koegzistencije (v. sheme 6–7, str. 308)

v		□				(12–14. st. circa)
f		s				
p	t	c	'č	k		Postepeno nestaju geminate.
b	d	ʒ	'g	g		Što se distribucije tiče, nestaju teške grupe. »Rupa u sistemu« (z) ugrožena je posuđenicama iz
m	n		ń			
	r, l		ł			mletačkog.

Broj kons. fonema relativno raste (od 15 u 3. shemi, preko 17 u 4. shemi, na 19 (i latentno *z*?).

6. U zadnjoj fazi rag.-mlet. koegzistencije, krajem 15. st. circa. V. shemu 9, str. 309.

v		□					
f		s					Geminata više nema. Tendencija ka *z* kao napri-
p	t	c	č	'č	k		jed (nefunkcionalna).
b	d	ʒ	ǧ	'g	g		Palatala ima sad 6, a od *ł* se može stvoriti *j* po
m	n			ń			mlet. uzoru.
	r, l	□	ł				*Š* i *ž* ne postoje.

Ako usporedimo brojčani odnos fonetski zvučnih i bezvučnih konsonanata s brojem vokala i diftonga, dobivamo ne računajući nazalne vokale koji su nam slabo poznati:

Kons. 3. shema 9 zv. : 6 bezv.	Vok. 3. shema 7 vok. 2 dift.
Kons. 4. shema 10 zv. : 7 bezv.	Vok. 5. shema 6 vok. 4 dift.
Kons. 5. shema 12 zv. : 7 bezv.	Vok. 6–7 shema 6 vok. 2 dift.
Kons. 6. shema 13 zv. : 8 bezv.	Vok. 9. shema 5 vok. 2 dift.
s tend. na 15 : 8	s tend. na 5 : 1, bez o̯.

Kako se vidi, porast zvučnih ima za posljedicu smanjenje broja diftonga i vokala. Taj brojčani odnos bio bi još očitiji, kad bismo po mišljenju P. Guberine, M. Hraste i J. Hamma, o. 331, 280 i d., uvrstili u otvorne elemente, djelomice, i palatale (*č*).

»Vokalski sistem kao takav kontraponira svoju otvorenost pretežnoj zatvorenosti koju predstavljaju konsonanti«, ib. 281, što mutatis mutandis vrijedi i u rag. govoru. »Jezik traži ravnotežu u kvalitetu glasova«, što će reći da broj konsonanata pada (ili ne raste), ako broj vokala i diftonga raste, i obratno, pri čemu treba uzeti u obzir i da su bezvučni konsonanti »napetiji . . zatvoreniji . . *viši*«, a da su zvučni konsonanti otvoreniji, dakle bliži vokalima. Kad to imamo u vidu, opažamo kako raguzejski sistem odlično manevrira sa svojim fonemima i čuva ravnotežu: ne dolazi do prevelikog broja otvora ili, obratno, do prevelikog broja zatvornih elemenata: kad se smanjuje broj vokala i diftonga, raste broj zvučnih konsonanata brže nego broj bezvučnih.

Binarička »komponencijalna« analiza (featural analysis) kakvu vrše R. Jakobson i njegova škola treba za svoj rad žive govorne subjekte, spektrograme i minimalan broj tekstova. Iako za raguzejski tih uvjeta nema, pokušat ćemo o tome pisati na drugom mjestu.

VI.

A) POLOŽAJ RAGUZEJSKOG GOVORA U ROMANIJI

Na osnovu analize rag. govora koju smo proveli služeći se ponajviše građom iz sredine 14. st. (s ekskursima izvan tog vremenskog razdoblja), dadu se uočiti osnovne značajke rag. strukture, potrebne za njegovu klasifikaciju unutar Romanije. Na žalost, najranije faze veljotskoga i drugih predmletačkih govora dalmatinskih i albanskih gradova nisu dovoljno poznate; kako ne bi imalo smisla određivati rag. položaj unutar dalmatskoga, osobito njegov odnos prema veljotskom, na osnovu velj. građe iz 18. i 19. st. dok se ne pribere nov materijal gdje postoji i istraži postojeći na suvremen način, nismo smatrali mogućim da u pitanje tih odnosa i dijalekatske podjele dalmatskoga ulazimo te upućujemo na B. Rosenkranza, o. 288.

Naša klasifikacija želi da bude dinamična, tj. želimo odrediti položaje koje je raguzejski zauzimao unutar konstelacije jezičnih snaga koja se mijenjala pri čemu su wartburgovska dva kriterija koja odvajaju istočnu od zapadne Romanije po priznanju njihova autora samo polazna tačka.[105] Kroz stoljeća svoga postojanja raguzejski se lišavao onoga što ga je vezivalo s rumunjskim i približavao k »Romania con-

[105] W. v. Wartburg, »L'articulation linguistique de la Romania«, 1. c., 37.

tinua«, k mediteranskoj grupi romanskih jezika[106] koje ćemo nazivati »zapadni romanski jezici« (svi su zapadnoromanski, osim govora južno od linije La Spezia–Rimini od kojih su neki boravili zajedno s njime u okvirima bizantske države kroz nekoliko stoljeća. Od zapadnoromanskih govora mletački i romanjolski su u svojim počecima također bili u istim političkim i kulturnim okvirima).

Jedna definitivna, isključivo lingvistička podjela romanskih jezika ne postoji, Vidos, o. 368, 301; čak je bilo lingvista koji su sumnjali da je ona uopće moguća, Tagliavini, o. 369, 297. Pokušat ću iznijeti glavna mišljenja o ovom pitanju pri čemu treba napomenuti da se većina istraživača bavila veljotskim koji je bolje, ali i *kasnije* poznat.

Ascoliju je, *AGI* I, 435, veljotski »anello di transizione fra i parlari dell'Italia alpina e quell'estrema latinità orientale che si stese dall'Illirico al Ponto«. Bartoli koji je velik odjeljak svog kapitalnog djela, o. 1, I, 267–308, posvetio temi »Die Verwandschaftsverhältnisse des Dalmatischen« smjestio je dalmatski unutar svoje apeninsko-balkanske Romanije (koju će Wartburg kasnije nazvati istočnom). U toj Romaniji dalmatski, prema Bartoliju, pripada iliroromanskoj jezičnoj grupi koja zahvaća sav latinski dio Balkana i abruceško-puljišku zonu s ilirskim (mesapskim) supstratom. Toj koncepciji ostao je Bartoli vjeran i pored kritika C. Merla. Pojedine faze te dugogodišnje polemike (koja se bavi isključivo, ili skoro isključivo veljotskim) odlično je rezimirao C. Tagliavini, o. 127 i o. 369. Citiramo o. 369, 318–319.

> »M. Bartoli ... ha cercato di dimostrare che il Dalmatico ha strettissimi rapporti coll'Italiano meridionale e specialmente coi dialetti della zona abruzzese-pugliese, che geograficamente vengono a trovarsi di fronte al territorio della Dalmazia. Questo risultato dell'indagine linguistica sarebbe per lui confortato dal fatto che in ambedue le regioni si trova un sostrato illirico (i Messapi della Puglia ..) e che, prima che Venezia divenisse dominatrice dell'Adriatico, le colonie militari e le merci dirette verso l'Illiria partivano dall'Italia meridionale ... C. Merlo .. ha cercato di dimostrare che il vocalismo e specialmente il consonantismo del Dalmatico (Vegliotto) concordano piuttosto col Ladino. Sia Bartoli che Merlo ammettono gli stretti contatti col Rumeno, ma mentre il Bartoli vede nel Dalmatico un membro di quella parte della Romània che egli chiama »appennino-balcanica« e che congiunge l'Italiano meridionale al Rumeno, il Merlo pensa di vedervi un anello di quella catena che riunisce il Ladino al Rumeno.«

Ostavljamo po strani one kasnije Bartolijeve radove koji su, možda i protiv volje samog autora, dobili neku političku obojenost.[107]

[106] Naziv »Romania continua« upotrijebio je D. Alonso, »Partición de las lenguas románicas de occidente«, *Estudios lingüísticos,* Madrid 1951.

[107] Npr. Bartoli, o. 141, o. 168, o. 212.

H. Gelzer, o. 23, III, govori o vezama jugoistočnih tal. dijalekata i veljotskog sasvim u duhu Bartolijeva učenja i poziva se i na Meyer-Lübkeovo mišljenje u *ZRPh* 10, 601. Zastarjelo je što C. Treimer, o. 39, piše o vezama raguzejskoga s albanskim. P. E. Guarnerio, o. 40, pristaje uz Merlovu tezu, dok P. Savj-Lopez, *Le origini neolatine*, Milano 1919, 220–221 (isto u anastatskom posthumnom izdanju iz 1948), kao i većina talijanskih i stranih učenjaka, pristaje uz Bartolija.

Osamljeno stoji (i do nedavna nezapaženo) mišljenje A. Philippidea, o. 90 da je između dalmatskog i rumunjskog ponor (»o prăpastie«). Osamljeni sačuvani pluralski *–s*, Skok, o. 91, 214, na čemu autor nije insistirao, nije dovoljan da pokoleba istočnoromansku pripadnost dalmatskoga.

N. Maccarrone, o. 102, 323, shvaća Bartolijevo učenje ovako:

> »... il dalmatico, l'antica lingua preveneta della Dalmazia e di Veglia oggi estinta, a cui il Bartoli diede un posto a sé coordinato più che subordinato al sistema dei dialetti meridionali e formante un anello di congiunzione tra questi e il sistema linguistico valacco-romeno, da una parte, e istriano-ladino dall'altra, e costituente, come il sardo e il ladino, una »zona grigia, ma più interna che esterna dell'unità linguistica e geografica d'Italia«

E. Bourciez drvi je posumnjao u ispravnost Bartolijeve klasifikacije, o. 115, 153–154, u povodu razvoja *á*[u raguzejskom: »Toutefois, il faut observer que, sur la côte précisément située en face de l'Italie méridionale, le dalmate de Raguse offrait au XVe siècle des formes comme *pen, kesa* ... qui impliquent un développement tout autre«.

Za Skoka, o. 119, 5, izgled de Diversisovih primjera »montre que ce parler est proche de l'élément latin de l'albanais«. On ima, veli neodređeno Skok, neke »traits communs« s rumunjskim, druge s već Italijom i Sardinijom, a sve zbog geografskog položaja Dubrovnika.

Mišljenje Bartolijevo, o. 120, o ulozi državnih granica u sprečavanju širenja inovacija sa Zapada, opširno smo citirali.

P. Skok koji je još 1928, proučavajući *rečijak* došao do zaključka da granicu dviju grupa dalm. govora treba tražiti južno od Hvara tako da Korčula ostaje u južnoj skupini, o. 92, No 4, došao je kasnije, 1934, u o. 152, 116, na misao da se primorski tip balkansko-romanskih govora koji se govorio u 8 gradova, raspadao na tri romanska dijalekta. Južnodalmatinski zahvatao je Dubrovnik i Kotor.

Važan doprinos ovoj problematici predstavlja Barićevo djelo, o. 182. kojim je oborio dio Bartolijeve teorije i isključio iz ilirskoromanske jezične skupine i rumunjski, i stariji dio albanskih romanizama, i južnotalijanske govore. V. naprijed str. 265 i d. U paragr. 32 Barić se složio s time da se dalm., rum. i tal. govori južno od crte La Spezia–Rimini

slažu u mnogim konzervacijama ... »Smatram da je predmletački romanitet našega Primorja, da se paradoksalno izrazim, više italijanski od samoga italijanskog, ali samo utoliko, ukoliko je bliži latinskom; međutim, za određivanje srodstva u smislu zajedničke evolucije, polazi se ne od arhaičkih crta, već od zajedničkih inovacija, a njih u doba koje nazivamo romansko, između italijanskog jezika i starodalmatskog nikako nema. To važi i za rečnik .., specifični južnoitalijansko-starodalmatski leksik na koji je ukazao Skok .. (*ZRPh* L, 1930), 513) je nanos iz epohe posle XII v., kada je Dalmacija, a specijalno Dubrovnik, uhvatio trgovačke veze sa primorskim centrima s one strane Jadrana, dok je, na skrajnjem sjeverozapadu, Krk bio stalno izložen talasima sa Zapada, čime se objašnjavaju izvesni ladinizmi u krčkom dijalektu. Istorija jezika je, u mnogočem, istorija saobraćaja.«

U nastavku Barić komentira mišljenje Elise Richter, *Beihefte ZRPh* XXVII, 141 koja »je zastala pred tim što konsonantizam u celoj oblasti rasprostiranja starodalmatskih dijalekata nema dinamičnih promena, dok diftongacija u severnodalm., tj. u krčkom dijalektu, obuhvata sve nagl. vokale, čak i ekstremne *í, ú,* što je nesumnjivo posledica jake dinamike«, te ovako definira položaj dalmatskoga:

> Starodalmatski je, kao i sardinski, i rumunski (u svojoj predslovenskoj fazi) zaseban arhaičan jezik, čiji severni ogranak, krčki dijalekat, predstavlja čvor sudara sa Zapadom, na koga su, relativno vrlo pozno, doprli talasi zapadnih inovacija.«

Prema tome, neodržive su Ascolijeve postavke o vezama rumunjskoga i dalmatskoga. »Njima su zajedničke samo arhaične crte, i u fonetici, i u rečniku ..., a zajedničkih tendencija i zajedničkih inovacija nema ... Izložen komunikacijama još manje od sardinskoga, starodalm. jezik je, kao i rumunski, i italijanski dijalekti južno od Apenina, u svojim konservativnim crtama, očuvao latinsku starinu, a i inovacije zajedničke celoj ovoj oblasti, jesu latinske inovacije, a ne romanske.« (o. 182, par. 33).

Skok Italiju meće u zapadnu Romaniju. »U istočnoj Romaniji razlikujemo dva tipa rom. jezika, primorski i kontinentalni. Primorski tip je zastupljen u starodalmatinskom jeziku koji je izumro ...«, o. 201, 42–43.

Za G. Bertonija, o. 205, 213, obje dalmatske skupine, velj. i rag., jesu »due zone strettamente imparentate che congiungevano l'italiano al romeno ... sopraffatte dallo slavo e quindi fortunatamente dal veneziano ...«

A. Schiaffini, o. 206, 179 i 181 ne obazire se na Barićevo mišljenje, i što se tiče dalmatsko-rumunjskih odnosa, i što se tiče pradomovine Albanaca. »Accanto al romeno si svilupparono dalla latinità balcanica altri due linguaggi romanzi, il dalmatico .. e una varietà poco nota ma non trascurata da M. Bartoli che si parlava .. a Scutari e nelle città

costiere dell'Albania settentrionale fino a Cattaro: autentico linguaggio neolatino (o, meglio, romanico, coevo cioè all'arte romanica e anteriore alle lingue esplicitamente neolatine) avvinto da intima parentela a quello delle città dalmatiche... Italiano è dunque il dalm. preveneto, italiano del tipo centrale e meridionale, sebbene tratti arcaici, che derivano dal suo relativo isolamento, gli conferiscano una posizione in certo modo appartata, simile a quella di una varietà altrettanto italiana come il sardo. Il tentativo di glottologi jugoslavi, di presentare il dalm. quale un linguaggio neolatino indipendente dall'italiano, è senz'alcun dubbio da giudicare fallito«.

U Bartolijevu radu 210, pogl. III se zove »Posto che spetta al dalmatico e all'albano-romanico nella famiglia dei linguaggi neolatini.« Ova dva jezika koji nisu nikad bili književni, bliži su talijanskom i rumunjskom nego ostalim rom. jezicima. »Non potremo decidere con sicurezza se meglio si accordassero con l'italiana che con la romena o viceversa. Solo del veglioto .. possiamo tranquillamente affermare che esso è piuttosto un dialetto italiano che un dialetto romeno: è »una varietà altrettanto italiana come il sardo« (.. A. Schiaffini ...) e per alcuni rispetti più italiana che il sardo e il ladino come subito vedremo« (str. 168). Dakle, raguzejski bi ipak mogao biti bliži rumunjskome. Bartoli, koji ovdje zbog trenutačnih političkih prilika, žrtvuje rad svoje mladosti, dolazi do zaključka koji uništava autonomnost dalmatskog jezika. Granice bizantske države kao zapreku širenja inovacija poteklih iz Italije u Dalmaciji smatra glavnim uzrokom (uz supstrat) dalm. posebnosti (v. naprijed, pogl. II, str. 272 ovog našeg rada). Bartoli nije uočio da je centar bizantskih oblasti bio dugo u Ravenni, pa se na event. rane veze dalmatskog i romanjolskog uopće ne osvrće. »Gli accordi del dalmatico ... con le parlate dell'Italia meridionale e centrale sono più frequenti che quelli con le parlate dell'Italia settentrionale.« (par. 14).

U radu 216, 491 Skok dodaje rečenome u o. 201, 42–43, da je »dalmatinski jezik .. na jugu stajao u vezi s rom. narječjima primorskih gradova bizantske teme Dyrrhachiuma (Drač), i na sjeveru nastavljao se u rom. narječjima istarskih gradova, dok su ti potpadali pod bizantsku vlast.« Pojave koje su ga tada zaokupljale u najstarijem tipu istroromanskoga (v. sad Deanović, o. 314, passim), povezao je u o. 218, sa svim rom. idiomima iz tzv. *Romania byzantina* koji čuvajući bezvučne okluzive i bezvučne grupe muta + liquida pokazuju starinu do koje je došlo zbog »manque d'une profonde influence germanique« (str. 475–476), ali i s djelovanja bizantske granice.

Govoreći o djelomičnoj velj. palatalizaciji (samo velar + *i*). G. Bonfante, o. 226, drži tu izoglosu dijelom velike aree. Krk je »receptive.« ... »A close dialectal grouping of Rumanian and Dalmatian has to be discarded .. (za eliminaciju primjera *kopsa* ne citira Barića, već Graura i Rosettija, *Bull. lingv.* VII, 1939, 185). All isoglosses of Dalmatian .. point towards the West, not the East«.

A. Kuhn, o. 245, 97, hvali Skokovu koncepciju »Romania byzantina« i spominje dvije glavne dalm. značajke str. 144–146; prianja uz Barićevo mišljenje, 146–149 i 152: »Andererseits binden es ans Rumänische nur bestimmte Archaismen im Lautzustand und Wortschatz, gemeinsame *Neuerungen* jedoch kennen sie nicht«. Kako Kuhn odobrava Bartolijevo mišljenje da su veze s Italijom slabe prije 12. st., »das Altdalmatische steht fast wie ein Fremdling für sich, ein archaisches Idiom in schwer zugänglicher, rauher Gegend, wie das Sardische im Westmittelmeer; und auch Neuerungen treffen es, wenn überhaupt, nur in seinem nordwestlichen Ausläufer, dem Vegliotischen (wie die Diphtongierung .., Assibilierung von C^i) und nur spät und unvollständig.« Kuhn je skrenuo svjetskoj javnosti pažnju i na Romane u ilirsko-epirskom graničnom području za koje je saznao iz recenzija Barićevih radova, i koje K. Treimer zove »Transdalmater« te na Kranzmeyerovu radnju, o. 198, o granicama ilirskorom. zone u današnjoj Sloveniji i o tzv. *das Nordostromanische*, istočnorom. izumrlom govoru koji se protezao od Ptuja na istok, i imao bliže veze s iliroromanskim nego s alpskoromanskim, čime je korigirana u svom istočnom dijelu Wartburgova granica Zap. i Ist. Romanije.

Nadati se, da će studiranje takozvanih »grecismi settentrionali«[108] koje je otpočeo G. Bonfante radom 258, 28 (*marangonus* i dr. u Venetu, Romagni i Dubrovniku), pokrenuti pitanje starih dubrovačko-ravenskih veza.[109]

Na nove ilirskoromanske crte albanskog jezika vraća se Barić u o. 281, 27–28, dok C. Merlo u o. 282 rezimira svoje polstoljetno mišljenje o položaju veljotskoga u Romaniji i njegovim odnosima s ladinskim.

Za unutardalmatsku dijalekatsku diobu i odnose sa susjednim rom. idiomima važan je rad B. Rosenkranza, o. 288.

Rad G. Mavera, o. 294, nismo imali mogućnosti konzultirati.

Na novim kriterijima osniva se karakterizacija veljotske diftongacije koju je dao F. Schürr u brojnim radovima, osobito o. 297 i 312.

Ako se pazi da li je i kada uzet kriterij otv. sloga kao preduvjeta za diftongaciju nagl. vokala, onda biva opet aktuelna sličnost postupka u »naprednijem dijelu« poluotočne Italije i na Krku, Lausberg, o. 309, I, 41, 102, samo što se sad ovaj proteže i na Marche, čime se ova zona razlikuje od ostale Italije i Balkana, a približuje kompaktnoj zoni koja se proteže od Pariza do Friulija.

Iako se ni Lausberg, ni Lüdtke, o. 310, 292 i d., ne bave raguzejskim, važna je Lüdtkeova konstatacija da veljotski duguje valovima sa Za-

[108] V. i G. Alessio, o. c. *RLiR* XVIII, 1954, 69–70, 1–67. C. Tagliavini, o. 369, 228, žali što nema sintetičkog djela o grecizmima u mletačkom i romanjolskom.

[109] Za historiju odnosa Ravenne i Dalmacije v. A. Dabinović, *Rad* 239, te cit. radove J. Ferluge, G. Novaka, V. Novaka, M. Barade i D. Kniewalda. Bartoli, rec. 35 a), piše o vezama Ravenne i Istre, ali 1945., o. 224, 24, 51, b. 70, ne vjeruje mnogo u važnost tih veza.

pada 4-stepeni vokalizam, odnos: dugi vokal: kratki konsonant i obratno, pri čemu je relevantan kvantitet konsonanta, te, iako kasno, diferencijaciju vokala prema otv. i zatv. slogu.

Nismo mogli konsultirati o. 342.

H. Weinrich, o. 348, nije na žalost mogao ulaziti u tumačenje krčkih materijala, dok se veljotski historijski ne prouči.

U radu 362 ukazali smo na neke h. posuđenice koje su rezultat rag.-mlet. miješanja i načeli problem rom. jezične konvergencije na našem tlu.

Na žalost se oba novija *pregleda jezičnih prilika na lat. dijelu* Balkana (kratki Reichenkronov o. 353, 159 i duži, Vidosov o. 368, l. cit.) ne osvrću na Barićeva djela.

Vidos, o. cit., 279 i d., ubraja u balkanoromanski (ili »romanzo orientale«) i dalmatski i rumunjski, iako priznaje da postoje dvovrsni supstrati: ilirski i trački, a i da nisu pripadali istoj političkoj tvorevini. Pozitivno je i novo, da Vidos govori o posebnom dalmatskoromanskom, koji se odvaja od balkanskoromanskog jer je Dalmacija 395. g. pripala Zapadnom Carstvu, a Praevalitana Istočnom. Do 535. g., kad je definitivno, i za dugo, pripala Bizantu, Dalmacija se nalazila u rimskoj sferi i mogla je »prender parte a diverse evoluzioni linguistiche romanze occidentali, che il resto della Románia orientale non ha subito (Valkhoff 18–19).« Prema tome, »Dalmatoromanzo«, nalazeći se u zapadnom dijelu istočne Romanije (V. se ne slaže s Wartburgovom diobom!), veže »Balcanoromanzo« i »Italoromanzo«. Odlike, kojima se, po Vidosu, razlikuje dalmatski od zapadnih rom. jezika, donesene su, p. 336, po Bartoliju, te nakon Barićeva djela dijelom zastarjele. »Tutto sommato, il dalmatico, il quale appartiene senza dubbio al romanzo orientale, ma nello stesso tempo se ne distingue nettamente, forma un ponte tra il balcanoromanzo e l'italoromanzo«, p. 337.

Konačno, C. Tagliavini, o. 369, 298, nastoji riješiti taj težak problem vežući, grafički, dalmatski koji meće u »Italo-romanzo« za Balcanoromanzo. To izgleda ovako:

a) Rumeno	Balcano-romanzo
b) Dalmatico	
Italiano	Italo-romanzo
Sardo	
Ladino	

T. priznaje, da ta podjela ima neizbježnih mana. »Il Dalm., per esempio, viene posto nel gruppo Italo-romanzo e viene quindi coordinato all'Italiano al pari del Ladino e del Sardo. Ora è indubbio, come vedremo, che il Dalmatico presenta molti punti di contatto, reali o apparenti, coll'Italiano (coi dialetti italiani meridionali, e specialmente abruzzesi e pugliesi, secondo M. Bartoli, col Ladino, secondo C. Merlo), ma è sicuro che il Dalmatico rappresenta piuttosto una continuazione

della romanità orientale e, pur essendo nettamente distinto dal Rumeno, concorda mirabilmente, per parecchi tratti essenziali col Rumeno .. Il Dalmatico quindi può essere considerato come il ponte di passaggio fra il Balcano-romanzo e l'Italo-romanzo.«

Kad je tako, onda nam se, pošto smo vidjeli, per summa capita, slijed struktura u raguzejskom i ulogu koju je pri tome imao mletački čini boljom Meyer-Lübkeova klasifikacija iz 1920. (usp. Tagliavini, o. 369, 296) u kojoj dalmatski ima sačuvanu individualnost. Sličnu podjelu predlaže i Monteverdi, o. c., 80 gdje su rumunjski i dalmatski spojeni u veću jedinicu Daco-illiro-romanzo, a slično je i kod Vidosa, v. naprijed. Međutim, takva podjela vrijedi samo za predmletačko doba. U konvivenciji s mletačkim raguzejski je izgubio štošta od svog autonomnog razvoja, zakočena mu je diftongacija (što se na Krku nije moglo desiti, jer je tamo stabilna mletačka vlast tek od 1480, te je lokalni idiom imao vremena da diftongira i ekstremne vokale) itd., ali je ipak, uza sve neprilike, spasio do kraja svoju individualnost, odbivši mlet. sonorizaciju koja ga nije mogla ugroziti jer je raguzejski distinkcije izgubljene degeminacijom kompenzirao vokalskom diferencijacijom, dakle drugačije negoli mletački i negoli rumunjski, a slično francuskom, centralnom retoromanskom i nekim talijanskim govorima (npr. u Romagni). Stvar je daljih istraživanja da se ustanovi eventualna veza tih područja, razlog njihova slaganja u načelu, ali ne u detaljima, fonološki afinitet, koji je u veljotskom potpuniji negoli u raguzejskom, koji je spriječen u svom razvoju.

Predlažemo, stoga, ovakvu dinamičnu klasifikaciju:

1. 6. stoljeće

Galorom. (ist. dio)	3. retoromanski 4. sjev. talijanski	1. rumunjski 2. dalmatski	zajedničke konservacije i, možda, GN > MN Supstrat različit
Italorom.	5. talijanski 6. sardski		

2. 15. stoljeće

Italorom.	3. retoromanski 4. sjev. talijanski 5. talijanski 6. sardski	2a. veljotski 2b. raguzejski (izumro oko 1500.)	1. rumunjski

Kako se vidi, pojedine grupe u Romaniji nisu date jednom za svagda, pa se i raguzejski odmicao od rumunjskoga. Ako je rumunjskome vjerojatno ostao najbliži, ne znači da je rumunjski ostao najbliži rom. idiom njemu.

B) POVIJEST RAGUZEJSKOG GOVORA

U V pogl. pokušali smo dati relativnu kronologiju glavnih fonološki važnih promjena u raguzejskom govoru. Ta zasad relativna kronologija ne može postati apsolutnom dok se ne izvrše brojni nužni radovi lingvistički,[110] kulturnohistorijski, historijski, etnografski[111] i arheološki.[112] Stoga je povijest dubrovačkog romanskog govora i dalje veliki naučni desiderat. Ona se ovdje, kao najvažniji od narednih zadataka, izdvaja zajedno sa sklopom krupnih problema s njom u vezi, od 7. pogl. u kome se nabrajaju drugi, manje važni, idući zadaci.

Historija rag. govora morat će da vodi računa o uzajamnoj vezi između onoga što se zove »unutrašnja« i »vanjska« povijest i što se u stvarnosti ne odvaja. Ona će, po našem mišljenju, imati ovu periodizaciju:

1. Dalmatskoromanski[113] (ca. 6. do ca. 9. st.)

2. Druga romanska diftongacija (ca. 10. do ca. 12. st.)

3. Prva faza konvivencije s mletačkim dijalektom (ca. 12–13. st. do poč. 15. st. Romansko-slavenska simbioza.

4. Druga faza konvivencije s mletačkim dijalektom (poč. 15. st. do kraja 15. ili poč. 16. st.) Romansko-slavenska simbioza u II fazi, »agonija« i »smrt« raguzejskoga.

Za to vrijeme desili su se ovi važni događaji u povijesti Dubrovnika i dubrovačkog etničkog sastava:

1. Poč. VII st. Avari i Slaveni ruše Epidaur. Bjegunci, zajedno s bjeguncima iz Salone, osnivaju, 12 km. sjeverozapadnije na otočiću novi grad *Ragusium* (*Rhacusium*) po Skoku ili, po Alessiju, o. 178, *Rausa*. Do 751. g., iako ne de iure, de facto upravlja ostacima Istočnog Carstva u Dalmaciji Ravenna.

Krajem 9. st. osniva se bizantski temat Dalmacije sa središtem u Zadru, v. Ferluga, o. c., *Pos. izd. SAN* 191. Unutar tog temata južna Dalmacija ima, sve do 10. st., poseban položaj s Dubrovnikom kao glavnim

[110] Nisu nam dovoljno poznate starije faze istočnotalijanskih dijalekata ni rumunjskoga.

[111] Dubr. arhivski dokumenti počinju u većem broju tek u 13. st. Ne znamo dovoljno o kretanju balkanskih Romana (Vlaha) u blizini Dubrovnika, o grčkom življu u Dubrovniku za vrijeme pet i po stoljeća bizantske vlasti, o tome što znače pojedini nazivi za ruho, nakit, pokućstvo, o broju Mlečana trajno nastanjenih u Dubrovniku itd.

[112] Vrlo je malo spomenika iz rimskog doba iskopano u Dubrovniku i okolici, *Jug. enćikl.* III, 126 (M. Abramić). Stoga se Skok, o. 30, uglavnom bavio spomenicima iz Solina.

[113] Termin potječe od Vidosa, o. 368, 282. R. Hall, *Bibliografia*, No. 271, opisuje nedostupan mi rad G. Bonfante, »L'origine des langues romanes«, *Renaissance* 1, 573–588, New York *1943*. »B. crede che le *lingue romanze si* siano differenziate nell'ordine: sardo, spagnuolo, provenzale, francese, retoromancio, dalmato, rumeno, italiano.« V. i rec. M. Pei, *RR* 36, 235–249, 1945. g. (prema R. Hall, o. c., No 272).

gradom (V. Foretić, *Pomorska enciklopedija* II, 548). Kasnije, kad se više ne spominje kao metropola, on i Kotor sve do druge polovine XI st. obuhvaćeni su geografskim pojmom posebne južne Dalmacije.

2. Bizantska vlast potrajala je od svih dalm. gradova *najduže* u Dubrovniku, uz manje prekide sve do pada Carigrada pod Latine (1204). Prekidi: oko g. 1000. do najkasnije 1030. pod Mlečanima; Normani g. 1081–1085; Mlečani 1125–1165. i 1171–1172; Normani 1185–1192. Oko 999. nadbiskupija. Konst. Porfirogenet, sredinom 10. st., ne zna za Slavene u Dubrovniku. Prve vijesti o Slavenima u 12. st.

Krajem 10. st. čitav otočić naseljen. Na podnožju Srđa naselje. Nije sigurno da se zove *Dubrovnik,* kako je mislio Skok, o. 118, 469, ni da su u njemu samo Slaveni.

Trgovački ugovori: s bosanskim banom Kulinom 1189. (prvi put se spominje etnik Дъбровьчане, s Kotorom (1181), s Rovinjem (1190), s Omišem (1190) te s nizom gradova na talijanskoj jadranskoj obali (Molfetta 1148; Ravenna 1188; Fano 1199; Ancona 1199; Monopoli 1201; Bari 1201, Termoli 1203) te s Pisom 1169. god. – Kanal zasut u 12. st.

3. Mletačka okupacija, uz male prekide (Dubrovnik se odmetnuo 1231–32, 1235–36, 1251–52) traje oko 150 god. (1205–1358).

Mlet. vlast težak je ekonomski teret za Dubrovnik (uzdržavanje i plaće mlet. kneza, njegova zamjenika, pratnje, činovnika, vojnika i sl.; obaveze za mlet. flotu). Venecija paralizira pomorsku trgovinu Dubrovnika; stoga kopnena trgovina ima prevagu. Dubrovačko-slavenski trgovački odnosi pridonose dvojezičnosti, upoznavanju i miješanju stanovništva. Tokom druge polovine 14. st. završena je slavizacija.

Predgrađa na Prijekome i okolo Place (na nasutom terenu) u 13. st. pripojena su Gradu; okolo njih izgrađen je bedem.

I pored mletačkih napora da kanaliziraju dubr. trgovinu kako im ne bi smetala dubr. pomorstvo ipak bilježi napredak. U luci pristaju brodovi s trgovcima sa svih strana Sredozemlja. U 14. st., uz dominantne mlet. trgovce, brojni su i Firentinci i Katalonci, B. Stulli, o. c. *Enc. Jug.* III, 132. Nakon 1358. Dubrovnik se od komune pretvara u slobodnu državicu. Nominalna vlast ugarsko-hrvatskih vladara 1358–1526.

4. »Respublica Ragusina« i njen najveći uspon u XV i XVI st., Stulli, o. c. 137 i d. 1434–1440. de Diversis bilježi 4 rag. riječi.[1.14] 1472. administrativnom mjerom (odluka Senata) određeno je da se samo *lingua (latina) Ragusea* smije upotrebljavati na sjednicama. To je jezik koji je mladi I. Crijević (Ae. Cerva), rođ. 1463, čuo u mladosti: »me puero memini nonnullos senes romana lingua, quae tunc rhacusaea dicebatur causas actitare solitos«, Bartoli o. 1, I, 209 i 221–224.

[114] O novom izdanju koje sprema SAN v. I. Božić, »O radu na izdanju Opisa Dubrovnika od F. de Diversisa«, *IČ SAN* I, 1–2, 390, Beograd, 1948.

Da Dubrovčani zovu slav. jezik svojim krajem 15. st., priznaje i Bartoli, o. 1, I, 208–210.

Zadnji pomen da dubr. poklisar govori pred duždem »una oration in lingua ragusea« 1518.g., v. G. Praga, rec. 140 a), 259.

Kako su ti sociolingvistički momenti djelovali na »unutrašnju« povijest rag. govora, nije do danas poznato u pojedinostima.

Najdiskutiranija su pitanja:

1. Pitanje slavensko-romanske simbioze u Dubrovniku. 2. Pitanje da li je mletački zatekao dalmatski (ovdje raguzejski) na životu i ako jest, da li je kasniji romanski (mletački) govor bilingvnih Dalmatinaca znak kontinuiteta romanstva ili nije. S njima su se morali suočiti svi istraživači jezične prošlosti Dalmacije, kako oni kojima je znanstvena istina bila osnovni cilj, tako i oni opterećeni nacionalističkim predrasudama.

Već je H. Schuchardt, o. c. 1884. bio vrlo blizu istini kad je pisao: »Im Norden (misli na jadransku obalu Balkana) blieb das letztere (tj. das Romanische) inselförmig inmitten der slawischen Überflutung. Es festigte sich, seitdem die Venetianer hier Fuss zu fassen begannen und das geschah schon im 10. Jhdt, zugleich aber veränderte es seinen Charakter, es wurde venetianisiert, wenn wir nicht vorziehen zu sagen: es wurde ein romanischer Dialekt durch den andern verdrängt (29)«. Sch. citira Luciusa kako su se Hrvati i Romani počeli miješati oko 13. st., te da je romanski govor oko g. 1300. bio sličniji jeziku Apulije i Maraka negoli mletačkom i lombardijskom, ali da je od 1420. sasvim venecijaniziran (to se tiče Dalmacije od Splita na sjever!). Poznaje de Diversisa; veli da je i u Dubrovniku mletački pokrio (»überdeckt«) dalmatski, ali da je i sam bio od toskanskog uklonjen. Taj dubr. toskanski nije Volkssprache već Culturspache, kao, npr., francuski u Petrogradu.

Bartoli, o. 1, I, 248, veli, za dubr. »toskanski«, da »es ist nicht toskanisch und nicht aus der Verbindung Ragusas mit der Toskana zu erklären: es ist ein Schriftitalienisch im fremden Munde . . .« V. ib., II, 285–288 i 307–308.

Prvi je upotrijebio termin *»simbiosi«* P. Skok, o. 72, govoreći o obostranom posuđivanju leksičkih elemenata na Krku.

Sindik, o. 77, u I dijelu, VII, 7, u gl. »Posljedice migracija«, str. 89–100, ističe, kao i Jireček, da je žena bila most preko koga je došlo do slavizacije Dubrovnika. S obzirom na klasni karakter dubr. društva, Sindik misli da su rom. vlasteli bila bliža slav. vlastela negoli obični građani Romani. Stoga su je rado primali u grad. Borba iz 1472. odražava mišljenja konzervativaca koji ne trpe jezika prosta naroda u Senatu i »mladih« koji su zadojeni renesansnim idejama. Kako i u Statutu ima slavizama, S. drži da je »stari rom. dijalekat bio toliko potisnut da nije imao dovoljno riječi za svaki pojam, pa su ih neki Dubrovčani uzimali iz slovinskog«, str. 93–4. Ističe važnost kuge (osobito one iz 1348) za etnografske promjene. Prema njemu, nije bilo slu-

jeva »da je slov. stanovništvo bilo romanizirano, naprotiv, neki doseljeni Talijani bili su slavizirani već u drugoj generaciji.« »Čisti tosk. dijalekat« . . »nije bio importiran, a još manje nametnut od doseljenih Talijana (dubr. Romani nijesu ga poznavali), već su ga sami Dubrovčani učili iz knjiga ili u samoj Italiji. Svrha učenja toga tuđega jezika bila je trgovačka i naučna, pa su ga stoga pučani slabije poznavali.« (str. 45). S. zaključuje da je »asimilacija između slav. i rom. elementa« počela već u 10. st., da vlastela u 13. st. govore oba jezika (dokaz, Jireček »Beiträge«, *ASPh* 26, 177, o nekom vlastelinu, kome je mlet. knez Dubrovnika pisao latinski, a zatim slavenski. Kako je bio nepismen, nije znao odgovoriti na lat. pisma, a za slav. pismo našao je pismena Slavena koji mu ga je pročitao, i on ga je razumio), da je najkasnije poslije 1296. g. slav. elemenat brojno jači.

1926. g. A. Filippi u recenziji knjige L. Vojnovića »Dubrovnik, jedna istorijska šetnja«, *AMSDSP* I, 273–283, nastoji umanjiti snagu slavizacije i pomaknuti joj datum što kasnije. Netačno citira de Diversisa »Sed cum civitas ipsa vicinos habeat Sclavos . .«, što tumači tako da Slavena u gradu nema, već u okolici. U stvari de Diversis je pisao: ». . vicinos Dominos habeat Sclavos«, v. Brunelli, o. c., XXIV, 24, dakle, »slav. države«. Iz tako shvaćenog teksta nije teško »dokazati« da su prvi Slaveni došli u Dubrovnik gonjeni od Turaka poslije de Diversisa masovnije, da su ih Romani lijepo primili itd. . . . »Appena verso la fine del' 400 . . la situazione si può considerare mutata, in seguito ad immigrazioni sempre più forti di schiatte slave, spinte dai Turchi verso le città marittime e accolte nello Stato di Ragusa come nelle città venete della Dalmazia, senz'ombra di avversione.« Takve tvrdnje (i još gore) ponavlja talijanska službena propaganda (na žalost i poneki ugledni lingvisti) sve do 1942. god.!

G. Praga, o. 87, ima djelomično pravo kad piše da se u 15. st. dalm. govor u Splitu gasi pod udarcima mletačkog i toskanskog. (v. dalje). Međutim, bije u prazno, jer s naše strane nitko ne tvrdi da je svuda dalmatski uništen od Slavena ili samo od Slavena. Teška srca priznaje da je u splitske akte dospio malen broj slavizama, što svjedoči o »estrema pochezza dell'influsso esercitato sul volgare neolatino di Spalato dal finitimo, anzi fino ad un certo punto convivente linguaggio slavo« (str. 76).

Skok, o. 94, piše, kritizirajući Pragu da je pomlečivanje saobraćajnog govora, doduše, moguće i rano, pa čak i ondje gdje nije bilo mlet. vlasti; dopušta i da je moguće da je u nekim gradovima mletački zamijenio dalmatski (kao u Miljama friulanski), ali »ne može biti govora o kontinuitetu istoga romanstva ni ovdje ni tamo, nego samo o zamjeni (supstituciji) jednoga romanstva sa drugim«. »Koliki je udio imao shrv. jezik u propasti staroromanskog govora, znade se tačno samo u Dubrovniku gdje mu na mletački obojeni talijanski oficijelni jezik nije ništa ni pomogao ni odmogao.«

Slažemo se da kontinuiteta *istog* romanstva nema; ali se supstitucija ne može shvaćati kao prosti vremenski slijed; u stvari, kako se moglo vidjeti, iz skupa elemenata, iz sukoba dvaju romanskih slojeva i sukoba ove pokretne komponente simbioze i hrvatskosrpskog jezika nastala je sinteza. I raguzejski, i importirani mletački dijalekat, i kasniji dubr. »toskanski«, i dubr. h. dijalekat nose u sebi tragove tog procesa. Kontinuiteta nema kad dolazi iz Mletaka jezik vlasti, ali dalmatski ne izumire bez tragova, pa ako se novo shvati kao rezultanta sukoba u krilu staroga, onda je dalm. mletački osebujan kontinuitet dalmatskoga, onda je takav i dubr. mletački, a dubr. »toskanski«, svojevrsna Kultursprache, nipošto Volkssprache, osebujan je kontinuitet posljednjega i književnotalijanskih kulturnih utjecaja. Naš je narod uspio da kroz stoljeća asimilira i te nove romanske nanose kojima je dolazila prinova, a ne samo malobrojne ostatke srednjovjekovnih Romana, kako je to naša nauka dosada s ponosom isticala, što je još jedan dokaz snage i prodornosti našega elementa koji je u najtežim prilikama poslavenjivao i poslavenio našu obalu i otoke.

Čremošnik je, o. 89, 236, donio važan podatak o neredu u Dubrovniku 1284. god. kad je mlet. knez Morosini dao uhapsiti jednog dubr. vlastelina, ali ga je masa otrgla iz ruku mlet. vojnika i pomogla mu da pobjegne, vičući, kako su svjedoci izjavili u latinskom zapisniku: *»Podhi sbogo«*, po zabilježbi notara T. della Savere iz Emilije.

Skokov o. 96 prvi je u nizu od nekoliko kapitalnih radova u kojima je Skok, od g. 1928. do 1934., kad se najživlje bavio pitanjima simbioze i Dubrovnikom, iskristalizirao svoj stav. Simbioza je sa starim Romanima bila duboka: cio onomastički sistem, posebno imena žena i deminutivni nastavci, prožet je slav. elementom, i obratno, Slaveni nose često rom. nadimke (onomastički hibridizam). Slav. jezik govorio se u domu, u obitelji, u pjesmi; rom. se upotrebljavao u vijećima, na sudu, u uredima.

U o. 109, Skok se pitao, da li postoji zasebna romanska literatura, i odgovor je negativan: Marulić nije pisao dalmatski jer je taj govor smatran manje vrijednim od slav. jezika porodice. »Propasti prestiža starodalm. govora osim slov. jezika kao jezika familije pridonio je najviše jezik Mlečana, koji je duhovni život Dalmacije počeo dosta rano da veže za moćnu talijansku literaturu«.

Skok, o. 118, ima krivo kad misli da su samo vlastela mogla biti bilingvna, dok »les masses de la ville ne parlaient que le slave!« (470), već u mlet. vremenima, jer je teško moguće da su svi stanovnici kvarta Castel de Lave i Pustijerne aristokrati; a po Skoku samo oni početkom 15. st. još govore romanski; u vrijeme de Diversisa, samo u vijećima. Vlastela nisu one »persone XX latine plu nude in la terra« kojima *Marino fillio de Pasqua de Grauossa* ostavlja po 1 haljinu, *Test.* 5, 76–76b. Stoga izraz *»latino«* treba u Dubrovniku najšire shvatiti, kao što se i njegov antonim *»s(c)lavo«* najšire shvaća. Ili se radi o rag. siro-

tinji, ili se radi o mlet. sirotinji, ili, što je najvjerojatnije, o sirotinji koja je rag. porijekla, ali je usvojila mletački. Bilo kako bilo, vidi se da je Latina bilo i među sirotinjom. To naravno ne implicira da je postojao neki latinski, talijanski, raguzejski i sl. nacionalni osjećaj: nalazimo se u feudalizmu gdje nacionalne svijesti nema kod širokih masa, a rijetka je i među učenim ljudima.

Skok dopušta da je neku važnost imao po jezik trgovački promet s juž. Italijom i Mlecima: »Que l'ancien roman de Raguse montrât des traits communs avec les dialectes méridionaux de l'Italie, cela me paraît sur, o. c., 489, . . »Plus récents, mais de beaucoup plus intenses sont les rapports avec Venise et les influences qu'elle a exercées. . . Le protectorat vénitien trouve son expression aussi dans la langue qui se parle à Raguse. Les lettres que les commerçants ragusains écrivent des pays slaves sont rédigées dans une langue mixte latinovénitienne, ça et la teintée des traces visibles de prononciation locale qui correspond vraisemblablement au roman parlé à Raguse.« Bilježi svega 2 mlet. posuđenice (ne zna se, jesu li u h. jezik ušle izravno ili preko mletačkog) i 1 TN, str. 491–492. Sigurno je da je slav. penetracija izvršena na miran način i da se rano provela biparticija: »Le slave fut réservé à la vie de famille et quotidienne, du menu peuple et de la bourgeoisie aussi bien que des nobles, tandis que le roman, langue de la noblesse d'abord fut adoptée pour la langue officielle des documents (!!), des débats au sénat et du commerce.« (493). Ovdje Skok griješi, jer rag. tekstova nema.

Svoje je teze Skok rezimirao u pariškom predavanju, o. 119. Sociološki su razlozi nestanka rag. govora: »Borné à la classe aristocratique de la ville, il ne pouvait plus s'alimenter aux sources vives de la langue populaire . . . l'usage en était sapé, même dans cette classe aristocratique, par le fait qu'elle était devenue bilingue. . Il a eu pour successeur légitime le slave. L'italien et le vénitien, d'importation plus récente dans toute la Dalmatie, ne pouvait pas le remplacer à Raguse.« (ib., 7 i d.).

Već smo vidjeli, bilješku 18, kako je Skok, ne poznavajući dokumenata iz DAD, u o. 121 pošao od krive pretpostavke da samo vlastela mogu u doba de Diversisa biti bilingvna, a »talijansko-mletački dijalekat, kojim se dubrovački trgovci služe već od 14. st. . . . ne računam u bilingvitet«, str. 433, bilj. 21. Kasnije je modificirao svoj stav u o. 139, 130–131: »Dalmatinac je već od najstarijih vremena, koliko je školovan, dvojezičan čovjek. Kod kuće u porodici čist je Slovinac. To je i kad piše pjesme. Kad trguje ili plovi po moru ili kad piše službene dokumente, on je napola Roman, bastard. Piše mletački ili toskanski. Pri tom i ne misli da ga mlet. jezik ikako karakteriše u nacionalnom pogledu.« Dakle, i naučeni se jezik računa u bilingvitet, čime je Skok porekao ono što je ranije pisao, o. 121, 433, bilj. 21.

M. Rešetar, koji je u o. 142, 120, opazio da Držićev Arkulin, dubr. gospar, govori pretežno mletački, veli: »Uticaj mlet. dijalekta na dubrovački . . mnogo je jači nego se obično misli . .« (v. i 215), prigovorio je u rec. 139 a), što za mnoge riječi koje su u tal. jeziku (mlet.) iz grčkoga a i u našim govorima »(Skok) voli uzeti da su u njih direktno došle iz grčkoga, a ja mislim da će biti, bar ponajviše, prešle indirektno iz talijanskoga, npr. *pirun* . .«

Kasniji radovi koji govore o simbiozi (147, 149, 150–152, 156, 159, 173, 175 (mlet. izrazi dalm. porijekla ?), 180, 183, 186, 187, 201, 205, 206, ne donose ništa značajnije.

Bartoli koji je u o. 141, 1933. g. napisao da su u Dalmaciji bila u borbi 4 govora, »due di tipo italiano«, i to »l'italiano preveneto« i »veneto« i »due di tipo slavo« (misli na čakavski i na štokavski) i u o. 210 ističe politički aktualne momente: »Venezia, venendo in Dalmazia, trovò nelle città romane (divenute romaniche) il dalmatico, che a poco a poco, all'infuori d'ogni influenza slava, cedette il posto al veneto. Tale trapasso avvenne . . durante la seconda metà del s. XV«, citirajući rec. G. Prage o svom o. 141, a C. Tagliavini, o. 211, 396, polemizira sa Skokom, o. 139 te datira simbiozu kasno, u 15. st.

Napomenuti je da Skok nije nijekao da je mletački uništio predmletački rom. govor, ali je Dubrovnik odvajao od ostale Dalmacije. Usp. o. 139, 12 .»Mleci . . nastoje da potisnu jednako ovaj stari rom. dijalekat kao i jezik Slovena«, ib., 116 »Mleci su bili baš oni koji su dali starim dalm. Romanima posljednji udarac«. Slično u o. 219: »L'ancien parler roman . . a été supprimé par les ondes linguistiques provenant des centres voisins politiquement plus puissants: en Dalmatie, en tant que les sujets parlants sont restés fidèles au roman, par le vénitien . .«, str. 472 i d., dok u enciklopedijskom o. 216, veli da je mlet. narječje u Dalmaciji dobilo »zbog dugoga mlet. vladanja« »poseban kolorit.«

V. Vinja je u o. 243 i 289 iznio više novih pogleda na problem simbioze na Korčuli koji mogu metodski odlično koristiti i za studij našeg problema. Također i njegovi rezultati u o. 242, 286, *333*, *334*, *358*.

O simbiozi na Jadranu pišu i Deanović, o. 173, 280, 284, 332, 350–351, 364, bilo teoretski, bilo iznoseći novu građu. V. i Mahnken, o. 343.

U radu *362* razradio sam misao koju sam nabacio već u o. *352*, 124, da je bilo Dubrovčana obaju jezika, raguzejskog i hrvatskosrpskoga koji su kroz stoljeće i po mlet. dominacije naučili mletački, jer se bez toga ne mogu shvatiti forme koje su nastale ukrštanjem dvaju sistema, bilo da je neka riječ iz raguzejskoga ulazila u dubr. mletački govor i adaptirala se njegovoj strukturi, bilo obratno.

Ako autoritet, kao što je A. Martinet, o. c., *BALM* I, 150 drži da samo dvojezičnjaci mogu prenositi uz oblike i lingvističke promjene iz

jedne jezične zajednice u drugu i da je studij dinamike lingvističkog afiniteta isto što i studij posljedica bilingvizma, onda nam se, za Dubrovnik, nameću ovi zaključci:

1. Mnogi Raguzejci (vlastela i puk) naučili su, kroz 13. i 14. st. naš jezik. Neki doseljeni Slaveni bit će naučili raguzejski.

2. Neki Dubrovčani (Romani i Slaveni) naučili su, od 13. st. dalje, mletački (ili toskanski). Mnogi Raguzejci mogli su razumjeti mletački, iako ga nisu znali govoriti.

3. Mnogi doseljeni Talijani naučili su u II ili III generaciji hrvatski. Neki su naučili i raguzejski, a većina je mogla da ga razumije, pošto je na nj privikla ulo.[115]

4. U de Diversisovo doba, sredinom 15. st., govore raguzejski samo vlastela,[116] a i to samo na vijećima i na sudu.

5. Iz toka debate g. 1472. vidi se da velik dio vlastele poznaje dva, a neki i tri jezika: raguzejski (*lingua ragusea, l. vetus ragusea, l. latina ragusea*), talijanski (*lingua latina*[117] *vulgaris, l. italica*) i hrvatskosrpski (*lingua sclaua*).

6. Hibridni raguzejsko-mletački oblici u našem jeziku i u dubr. mletačkim tekstovima dokazuju, po našem mišljenju, ne samo da je bilo Romana (Raguzejaca i Talijana) koji su znali hrvatskosrpski, nego da je bilo i Slavena koji su znali raguzejski ili mletački, odnosno oba dva rom. govora. Dubrovački Slaven prima *više* romanizama iz nesavršenog h. jezika kojim s njime govori dubr. Roman, nego iz svog nesavršenog rag. ili mletačkog naučenog govora, usp. Schuchardt, o. c., 37.; obrnuto je moguće, iako rjeđe.

[115] V. bilj. 114. Tekst glasi: »In praescriptis omnibus Consilijs, et Officijs civilium, et criminalium oratores, seu arengatores, advocati, judices, et consules legis statuto latine loquuntur, non autem sclaue, nec tamen nostro idiomate italico, in quo nobiscum fantur et conveniunt, sed quodam alio vulgari idiomate eis speciali, quod a nobis latinis intelligi nequit, nisi aliqualis imo magna ejusmodi loquendi habeatur saltem audiendo consuetudo, panem vocant *pen*, patrem dicunt *teta*, domus dicitur *chesa*, facere *fachir* et sic de ceteris, quae nobis ignotum idioma parturiunt«; Bartoli, o. 1, I, 208 (po dubr. rukopisu).

[116] Iz teksta u bilj. 115 i iz konteksta vidi se da vlastela govore raguzejski, ali da znaju i talijanski kojim govore s Talijanima, i slavenski. Ako je stoljeće prije bilo i rag. sirotinje, postavlja se pitanje je li se ona slavizirala ili venecijanizirala, a ukoliko je prvo, je li bila bilingvna.

[117] U ono doba nije ni učenim Talijanima jasan odnos latinskog i talijanskog jezika. Usp. H. Schmeck, *Aufgaben u. Methoden der modernen vulgärlateinischen Forschung*, Heidelberg 1955, i K. Vossler, *Einführung ins Vulgärlatein*, herausgegeben und bearbeitet von H. Schmeck, München 1954, 48–54.

VII. IDUĆI ZADACI

Istakli smo u Uvodu da morfologija, sintaksa i leksik izumrlog rag. govora ostaju da se prouče.

Kod leksikoloških ispitivanja čine nam se najpreči ovi zadaci:

1. Revizija stratifikacije posuđenica u hrvatskosrpskim dijalektima, osobito u dubrovačkom.

2. Studij cjelokupnog arhivskog materijala DAD, bez obzira na jezik i sistematsko bilježenje svih nepoznatih riječi. Uz put se mogu bilježiti i slavizimi u lat. i tal. tekstovima. Iz iskustva znamo da se u dokumentima DAD-a mogu neke riječi naći i 300 god. prije negoli ih je zabilježio ARj.

Kod romanizama paziti i na eventualni »Mehrmalige Entlehnung«.

Kod romanskih riječi studirati osobito:

a) areu riječi u Romaniji s naročitim obzirom na rumunjski i talijanski;

b) tipove deminutivnih sufiksa;

c) metaplazme kod glagola i promjenu roda kod imenica (npr. *kimak* m. roda kao u lat., dok je tal. *cimice* ženskog roda).

d) raguzejsko-mletačke i mletačko-toskanske hibride;

e) eventualne tragove jezika balkanskih Vlaha koji su pred Turcima bježali na teritorij Dubrovačke Republike;

f) dosad neobjašnjene TN, imena čestica, AN i nadimke;

g) slučajeve gdje pisar komentira arhaizam (npr.: »chomostre o cadene da cocinar«);

h) grecizme koji su zajednički Dubrovniku i sjev. Italiji, a nema ih u južnoj Italiji.

3. Studij suvremenog h. dijalekta, ali i literarnih tekstova koji nisu proučeni i korespondencije na našem i talijanskom jeziku. Isto na cijeloj našoj obali, posebno u Dalmaciji. Leksik dalmatinskih latinskih spomenika.

4. Dubrovnik kao centar iradijacije stranih leksičkih elemenata u zaleđu koje mu gravitira. Isto za ostale luke.

5. Ispitivanje pomoću Kvestionara ALM u lokalitetima koji neće ući u Atlas.

Osim istaknutog treba prikupljati vijesti o starom Dubrovniku (i ostalim dalm. gradovima) o starim putopisima, zemljopisima i zemljopisnim kartama te literarnim djelima, a osobito podatke o jeziku i običajima stanovništva.

*

Iako je dubrovačka prošlost relativno dobro proučena, još su mnoga važna pitanja nerasvijetljena i ima mnogo posla za sve ljude dobre volje. Veliki zadaci očekuju stručnjake svih disciplina, a ne samo lingviste. Samo dobro usmjeren rad sviju može dati plodnih rezultata. Dubrovnik, biser naše kulture i veliki prozor kroz koji smo upoznavali Evropu i ona nas, to zaslužuje.

BIBLIOGRAFIJA RADOVA O DALMATSKOJ I ISTROROMANSKOJ PROBLEMATICI (1906–1959)

Spominju se važniji radovi o jezičnim odnosima između nas i Romana na Jadranu, s naročitim obzirom na starije doba. Na čelu je još i danas fundamentalno, iako u mnogočemu zastarjelo Bartolijevo djelo koje sadržava, uz rijetke propuste,[118] svu dotadašnju literaturu u predmetu.

Samo dio tih radova bavi se isključivo veljotskim; jezičnim problemima dubrovačkog kraja bavi se znatno manji broj radova. Stoga kod svih opsežnijih djela općeg karaktera bilježim i strane gdje se govori o dalmatskim govorima.

Svako djelo ima redni broj pod kojim se citira u ovom radu radi uštede na prostoru. Npr.: P. Skok, o. 72, 130. Broj 72 označava Skokov rad pod br. 72 u popisu, a 130 stranu. Ili: P. Skok, rec. 1 i), 455, gdje se misli na recenziju i) koju je P. Skok napisao o Bartolijevu djelu pod br. 1.

Djela su poređana po godini izdanja. Nije bilo uvijek moguće ustanoviti, da li godina, označena na koricama časopisa, odgovara stvarnom izlasku rada iz tiska. Recenzije dolaze pod rednim brojem rada na koji se odnose, pa i kad nisu izašle iste godine, dok samostalniji polemički spisi imaju vlastitu numeraciju. Neizdana djela (disertacije, neobjavljeni članci i sl.) navode se kad je to poznato u godini kad su nastala; inače, na kraju popisa.

1906.

1. M. G. Bartoli, »Das Dalmatische. Altromanische Sprachreste von Veglia bis Ragusa und ihre Stellung in der Apennino – Balkanischen Romania«, *Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung* IV, II *Romanische Dialektstudien.* Heft I Enleitung und Ethnographie Illyriens. Mit einer Karte, Wien 1906, XIV 318.

[118] Dio starije literature objavio je sam Bartoli naknadno, o. 13, 457. V. još: M, Medini, *Povijest hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku*, knj. I, Zagreb 1902., 47–51; i (Tomasso Chersa), *Degli illustri Toscani stati in diversi tempi a Ragusa, commentario di T. Chersa,* Padova 1828. Ovaj naš dubrovački latinist početkom 19. st. »otkriva« prvi, davno prije Jirečeka i Bartolija, vijest o dubrovačkoromanskom govoru čitajući u rukopisu de Diversisa, samo što nije bio svjestan zamašnosti svog otkrića. Piše: »E in ispecialità curioso quel che dice di un certo latino jonadattico che usavano i Ragusei ne 'pubblici affari, di cui perfino si è ora perduta ogni memoria (Slijedi lat. citat: »In praescriptis omnibus consiliis ... parturiunt. Haec dicta sint de consiliis, de curia, de advocatis, et de eorum idiomate latino (1).« U bilj. broj 1 Krša piše: »Questo strano linguaggio sarà stato usato nelle arringhe e ne' discorsi solamente: nelle scritture non al certo, perchè quelle che abbiamo di quel tempo, e di tempi anche più antichi ne' libri del pubblico Archivio, sono di un latino inelegante sì e barbaro, ma non furfantino, come e quello di che parla il Diversi.« Kako se vidi, purist Krša držao je riječi zabilježene kod de Diversisa (N. B. i on je vidio *chexa,* sa sonorizacijom, kao i u zadarskom rukopisu) vrstom nekog svjesno iznakaženog govora (v. B. Migliorini, *Enc. It.,* XIX, 448, s. v. ionadattico) ili žargonom nekog zatvorenog kruga (v. Tommaseo–Bellini, s. v. furfantino, II, 1, 969).

Heft II, Glossare und Texte – Grammatik und Lexikon. Mit einer Tafel. Wien, 1906, 468.
Rec.: a) Th. Gartner, *ZRPh* XXXI, 1907, 619–621.
b) J. Jud, ASNS 122, 1907, 425–435.
c) V. Brunelli, *Rivista Dalmatica* IV, 1907, 156.
d) S. Puşcariu, *DLZ* 28, 1907, 2501–2506.
e) Beszard, *Nyelotudomány*, 1908.
f) E. G. Parodi, *BSDIt.* XIV, 149 i sl.
g) V. Lozovina, *Program c. k. velike gimnazije u Spljetu* XLIV, 1909, 17–24.
h) Goidanich–Gorra–Parodi–Salvioni, *Bull. Min. Pubbl. Istr.* XXXV, 1908, 925 i d.
i) P. Skok, *NVj.* XX, 1912, 451–455.
j) A. Zauner, *LBlGRPh* 29, 122 i sl.
2. P. Skok, »Einige Lehnwörter im Kroatischen«, *ASPh* XXVIII, 467–488.

1907.

3. P. Skok, Einige serbokroatische Lehnwörter«, *ASPh* XXIX, 477–480.
4. C. Merlo, »Dalmatico e latino. A proposito di una pubblicazione recente«, *Riv. Fil. Istr. Cl.* XXXV, 1907, 472–484. (»Critica«).

1908.

5. M. G. Bartoli, »Riflessi slavi di vocali labiali romane e romanze, greche e germaniche«, *Jagić – Festschrift (Zbornik u slavu V. Jagića)*, Berlin 1908, 30–61.
6. M. G. Bartoli, »Note dalmatiche«, *ZRPh* XXXII, 1908, 1–6. (Odgovor na br. 4, »Anticritica«).
7. C. Merlo, »Degli esiti di lat. -GN- nei dialetti dell'Italia centromeridionale«, *Mem. R. Acc. Scienze Torino*, S. II, Vol. LVIII, Torino 1908, 149–156. Pretiskano u *»Studi glottologici di C. Merlo«*, Pisa 1934, 69–81.

1909.

8. V. Brunelli, »Del romanico medievale della Dalmazia, specie di quello di Zara«, *Rivista dalmatica* V, 1909, 167–182.

1910.

9. P. Skok, »Serbokroatische Lehnwörter«, *ASPh* XXXI, 318–320, 473–476.
10. M. G. Bartoli, »Alle fonti del neolatino«, *Miscellanea di studi in onore di A. Hortis*, Trieste 1910, 889–918.
11. C. Merlo, »Ancora di dalmatico. Replica al prof. M. G. Bartoli«, *Annali delle università toscane* XXX, Pisa 1910, 1–24 (Odgovor na br. 10).
12. C. Merlo, »Vegliotto e ladino«, *RIL* XLIII, 271–281.
13. M. G. Bartoli. »Dalmazia e Albania, Relazione sul quinquennio 1905–1910«, *RDR* II, Bruxelles 1910, 456–490 (Odgovor na br. 11 i 12).
14. G. Bertoni, »Sulla lettera di Zara del 1397«, *ZRPh* XXXIV, 474–476.

1911.

15. H. Schuchardt, »Zum Nasaleinschub«, *ZRPh* XXXV, 1911, 71–92.

1912.

16. P. Skok, »Bičva–večica«, *ČMF* II, 35–37.
17. P. Skok, »Zur Kunde des romanischen Elements in der serbokroatischen Sprache«, *ZRPh* XXXVI, 641–656.
18. M. G. Bartoli, »Romània e Ῥωμανία«, *Scritti varii di erudizione e di critica in onore di R. Renier*, Torino 1912, 981–999.
19. G. Pascu, »Relaţiuni între Romîni şi Dalmaţi«, *Viaţă Românească*, Jaşi 1912.

1913.

20. V. Brunelli, *Storia della città di Zara* I, Venezia s. a., 300–324.
21. G. Bertoni, »Ancora la lettera di Zara del 1397«, *ZRPh* XXXVII, 1913, 231 (v. br. 14).
22. G. Piasevoli, »Del dialetto veneto di Zara, I parte«, *Annuario dell'i. r. Ginnasio superiore di Zara* LVI, 1913, IV, 1–34; II parte, *ib.* LVII, 1913–1914, 3–26.
23. H. Gelzer, »Beiträge zum Dalmatisch und Albanesisch«, *ZRPh* XXXVII, 1913, 257–286 (osobito 260–272).
24. E.Gamillscheg, »Studien zur Vorgeschichte einer romanischen Tempuslehre«, *Sitzungsberichte der Kais. Ak. d. Wiss. in Wien, Philos.-Hist. Klasse,* 172, Wien 1913.
25. I. Strohal, *»Pravna povijest dalmatinskih gradova I, Osnovke razvitku pravne povijesti dalmatinskih gradova«, Zagreb 1913,* XI + 375. Nepouzdano, osobito pogl. III Dalmatinski jezik, 109–149.

1914.

26. P. Skok, »Einige Wörtererklärungen«, *ASPh XXXV,* 337–348.
27. W. Meyer-Lübke, »Rumänisch, Romanisch, Albanesisch«, *Mitteilungen des rumänischen Instituts an der Universität Wien* I, Heidelberg 1914, 1–42.
28. P. Skok, »Vorläufiger Bericht über eine toponomastische Studienreise in Norddalmatien«, *Anzeiger d. phil. hist. Kl. d. kais. Ak. Wiss. Wien,* Wien 1914, VI.
29. P. Skok, »Prilog k ispitivanju hrvatskih imena mjesta II«, *NVj.* XXII, 441–445.

1915.

30. P. Skok, »Pojave vulgarno-latinskoga jezika na natpisima rimske provincije Dalmacije«, *Djela JAZU* XXV, XIII + 130, tabla 16.
31. P. Skok, »Zweiter vorläufiger Bericht über eine toponomastische Bereisung Dalmatiens«, *Anzeiger . . .,* Wien 1914, XXVI.
32. P. Skok, »Prilozi k ispitivanju hrvatskih imena mjesta«, *NVj.* XXIII, 339–349.
33. P. Skok, »O potrebi Glossariuma mediae et infimae latinitatis regni Croatiae«, *NVj.* XXIII, 650–655.
34. H. Wengler, *Die heutige Mundart von Zara in Dalmatien,* Halle 1915.

1916.

35. A. Trauzzi, *Aree e limiti linguistici nella dialettologia italiana,* Rocca S. Casciano 1916.
    Rec.: a) M. G. Bartoli, *GSLI* LXIX, 1, 1917, 376–394.
36. P. Skok, »Prilozi k ispitivanju hrvatskih imena mjesta IV«, *NVj.* XXIV, 657–667.

1917.

37. P. Skok, Prilozi k ispitivanju hrvatskih imena mjesta V, *NVj.* XXIV, 17–29; isto u *Bullettino di archeologia e storia dalmata* (supplemento) XXXIX.
38. P. Skok, »Neue Beiträge zur Kunde des romanischen Elements in der skr. Sprache«, *ZRPh* XXXVIII, 1917, 544–553.
39. C. Treimer, »Albanisch und Rumänisch«, *ib.* 385–411.

1918.

40. P. E. Guarnerio, *Fonologia romanza,* Milano 1918 (osobito 14–20).
41. P. Skok, »Češka knjiga o vlaškom pravu«; *GZMBH* XXX, 295–316.

1919.

42. M. G. Bartoli, »Le parlate italiane della Venezia Giulia e della Dalmazia, Lettera glottologica di M. G. Bartoli a un collega transalpino«, *La Geografia* VII, Novara 1919–20, 194–204.
    Pretiskano u *»Nuovo Convito«, Roma,* i u posebnoj brošuri, Grottaferrata 1919.
43. H. Schuchardt, »Zur Wortgeschichte«, *ZRPh* XXXIX, 86–88 (v. br. 38).

1920.

44. P. Skok, »Studije iz srpskohrvatskog vokabulara«, *Rad* 222, 114–136. (odgovor na br. 43; Dubr. *aptazi* str. 114–117).
45. H. Barić, *Iz starodalmatske morfologije,* (predavanje održano 8. V u Beogradu), nije tiskano, v. *JF* II, 1–2, 180.

1921.

46. P. Skok, »Beiträge zur Kunde des romanischen Elements im Serbokroatischen«, *ZRPh* XLI, 147–152, 755–756.
47. P. Skok, »Prilozi k ispitivanju srpskohrvatskih imena mjesta«, *Rad* 224, 98–167.
48. P. Skok, »Oglej–Celje«, *ČSJKZ* III, 24–32.
49. P. Skok, »Studije iz srpskohrvatske toponomastike«, *Belićev zbornik,* Beograd 1921, 119–128.
50. P. Skok, »Iz srpskohrvatske toponomastike«, *JF* II, 311–318.
51. P. Skok, »Poculica«, *AR* V, 252–258.
52. P. Skok, »Prilozi k ispitivanju hrvatskih imena mjesta VI, *NVj.* XXIX, 225–231, 326–337, 445–456.

1922.

53. P. Skok, »Pojave vulgarno-latinskoga jezika na natpisima rimske provincije Dalmacije«, *Starinar,* I, Beograd 1922, 121–143 (v. br. 30).
54. P. Skok, »Oglej i Celje«, *ČSJKZ* III, 151–153 (v. br. 48).
55. P. Skok, »Iz toponomastike«, *Lozanićeva spomenica,* Beograd 1922, 327–332.
56. P. Skok, »Imena pastira u dubrovačkoj pastorali«, *Prilozi* II, 139–144.
57. P. Skok, Prilozi ispitivanju hrvatskih imena mjesta VIII i IX, *NVj.* XXX, 16–19, 129–133.
58. G. Maver, »Parole croate di origine italiana o dalmatica«, *AR* VI, 241–253.

1923.

59. P. Skok, »Studije iz ilirske toponomastike«, *AA* I, 1–26.
60. G. Maver, »Parole serbocroate o slovene di origine italiana (dalmatica)«, *Slavia* II, 32–43.
    Rec.: J. Jud, *Romania* 50, 1924, 453–456.
61. G. Maver, Intorno a due parole serbocroate della Dalmazia, *Slavia* II, 1923–24, 628–637.

1924.

62. P. Skok, »F. Bullicio ob honorem«, *Strenna Buliciana,* 287–293.
63. P. Skok, »Notes de linguistique romane«, *AR* VIII, 147–160.

1925.

64. C. Merlo, »L'Italia Dialettale«, *ID* I, 1925, 12–16 (v. br. 12).
65. P. Skok, »Gibt es altgermanische Bestandteile im Rumänischen?«, *ZRPh* XLIII, 187–194.
66. P. Skok, A propos du nasalisme et du rhotacisme roumaino-albanais«, *AA* II, 315–340.
67. P. Skok, »La semaine slave«, *RES* V, 14–23.
68. G. Maver, »Intorno alla penetrazione del lessico italiano nel serbocroato della Dalmazia e dei territori vicini. Criteri metodologici«, *Atti del R. Ist. Veneto di scienze, lettere ed arti* LXXXIV, p. II, 1924–25, 749–770.
69. W. Meyer–Lübke, »Beiträge zur romanischen Laut- und Formenlehre«, *ZRPh* XLV, 641–661.

70. S. Mitis, *Storia dell'isola di Cherso dal 476 al 1409*, Parenzo 1925, 1–159 (pretiskano iz *AMSIASP* 37, Pola 1925, 73–231). Na str. 221–231 »Saggio della parlata in uso a Cherso dal 1412 al 1470 . . .«

1926.

71. P. Skok, »Toponomastički prilozi«, *ČSJKZ* V, 1–14.
72. P. Skok, »Piccolo contributo allo studio del veglioto«, *AGI* XX, 127–131.
73. P. Skok, »Les travaux serbo-croates et slovènes de linguistique romane (1913–1925), *RLiR* II, 7–8, 263–270.
74. M. G. Bartoli, »Ancora Veglia ed aree vicine«, *AGI* XX, 132–139 (slaže se s br. 71, polemizira s br. 64).
75. A. Cronia, »Relazioni culturali fra Ragusa e l'Italia negli anni 1358–1526«, *AMSDSP* I, Zara 1926, 1–39.
76. P. Skok, »Zur Chronologie der Palatalisierung von C, G, QU, GU vor E, I, Y, I im Balkanlatein«, *ZRPh* XLVI, 381–410.
77. I. Sindik, »Dubrovnik i okolina«, *SEZ* 38, I *odelj. Naselja i gradsko stanovništvo*, knj. 23, Beograd 1926., 1–249. Osobito 89–100 i 191–98.
78. K. Sandfeld, *Balkanfilologien*, Kopenhagen 1926.

1927.

79. F. Ramovš, »O prvotnih južnoslovanskih substitucijah za balk. lat. K, G pred E, I«, *JF* VI, Beograd 1926–27, 153–165 (polem. s br. 76).
Rec.: a) C. Battisti, *ID* V, 1929, 283 i d.
b) N. Reiter, *ZfsPh* XXVI, 2, 1958, 201.
80. P. Skok, »O zamjeni vlt. *ū* sl. *Y*«, *ČSJKZ* VI, 1–7.
Rec. a) C. Battisti, *ID* V, 1929, No 349. b) *JF* VII, 3–4.
81. P. Skok, »Kako bizantinski pisci pišu slovenska mjesna i lična imena«, *Starohrvatska prosvjeta* N. S. I, 60–76, 161–190.
82. P. Skok, »Studi toponomastici sull'isola di Veglia«, *AGI* XXI, 95–106.
83. P. Skok, »Iz srpskohrvatske toponomastike«, *JF* VI, 65–95.
84. P. Skok, »La terminologie chrétienne en slave«, *RES* VII, 177–198.
85. P. Skok, »Slověninŭ–Sclavus«, *Mélanges Thomas*, Paris 1927, 413–416.
86. C. Tagliavini, »Proemio«, *Studi rumeni* I–II, 1927, 1–10.
87. G. Praga, »Testi volgari spalatini del Trecento«, *AMSDSP* II, 36–131.
88. A. Cronia, »Dittologie nell'onomastica dalmata«, *ib.*, 161–172.
89. G. Čremošnik, »Dubrovačka kancelarija do g. 1300. i najstarije knjige dubrovačke arhive«, *GZMBH* 39, 1927, 237–253.

1928.

90. A. Philippide, *Originea Rominilor* II, Jași 1927–28, str. 383.
91. P. Skok, »Ortsnamenstudien zu De adm. imperio des Kaisers Const. Porf.«, *ZONF* IV, 213–243.
92. P. Skok, »Zum Balkanlatein«, *ZRPh* XLVIII, 398–413.
93. P. Skok, »Curtis«, *Starohrvatska prosvjeta* N. S. II, 173–179.
94. P. Skok, »Praga, Testi volgari spalatini«, (rec.), *ib.*, 155–160.
95. P. Skok, »Les noms de jours de la semaine«, *RES* VIII, 87–88.
96. P. Skok, »O simbiozi i nestanku starih Romana u Dalmaciji i na Primorju u svjetlu onomastike«, *Razprave*, IV, 1–42 (v. i br. 147).
97. A. Cronia, »Građa o božavskom narječju«, *JF* VII, 1927–28, 69–110.
98. C. Merlo, »Postilla«, *ID* IV, 52, bilj. 2.
99. P. Skok, »O slovenskoj palatalizaciji s romanističkog gledišta«, *JF* VIII, 38–64 (odgovor na br. 79).
100. P. Skok, »Leksikološke studije«, *JF* VIII, 87–102.

101. P. Skok, »L'explication de quelques graphies des noms de lieu et de personnes serbo-croates dans Constantin De adm. imp., cc. 29–36«, *Deuxième Congrès International des Études byzantines*, Belgrade 1927, 143–144.
102. N. Maccarrone, »Il concetto dei dialetti e l'Italia dialettale«, *AGI* XXII–XXIII, 1929, 302–332.
103. P. Skok, »Studije iz balkanskog vokabulara«, *AA* IV, 124–151.
104. C. Merlo, »Note sul posto che spetta al dialetto di Veglia nel sistema delle lingue romanze. Risposta al prof. M. G. Bartoli«, *ID* V, 285–291 (polemika s br. 74 i, djelomično, s br. 69).
105. A. Vaillant, »Deux emprunts slaves au roman de Dalmatie«, *RES* IX, 1929, 270–272.

1930.

106. P. Skok, »Zum Balkanlatein III«, *ZRPh* L, 484–532.
107. P. Skok, »Notes de linguistique romane«, *AR* XIV, 395–406.
108. P. Skok, »Iz mojega „Glossariuma mediae et infimae latinitatis regni Chroatiae"«, *Šišićev zbornik*, Zagreb 1930, 47–52.
109. P. Skok, »Držićev Plakir«, *Razprave* V–VI, 1–42.
110. P. Skok, »La terminologie chrétienne en slave«, *RES* X, 186–204.
111. P. Skok, Studi toponomastici sull'isola di Veglia«, *AGI* XXIV, 19–55.
112. G. Maver, »La pronunzia della CI latina nei riflessi slavi meridionali«, *AGI* XXIV, 1–30 (polemika s br. 76).
113. A. Cronia, »Elementi latino-italiani nel lessico di un dialetto čakavo«, *ID* VI, 95–124. (v. br. 97).
114. K.Sandfeld, *Linguistique balkanique, Problemès et résultats*, Paris 1930 (prošireno francusko izdanje, v. br. 78).
115. E. Bourciez, *Eléments de linguistique romane*, 3. éd., Paris 1930, str. 49, 136–137, 147–148, 151–153, 155, 161, 165, 168, 177, 218, 225–226, 238.

1931.

116. P. Skok, »Du rôle de l'homonymie dans les créations phonétiques et morphologiques VII«, *ČMF* XVII, 133–140.
117. P. Skok, »Byzance comme centre d'irradiation pour les mots latins des langues balkaniques«, *Byzantion* VI, Bruxelles 1931, 371–378.
118. P. Skok, »Les origines de Raguse«, *Slavia* X, 449–498.
119. P. Skok, »L'importance de Dubrovnik dans l'histoire des Slaves«, *Le Monde Slave* II, Paris 1931, 1–11.
120. M. G. Bartoli, »Le Tre Basolche di Ragusa e la coppia BASILICA ed ECCLESIA«, *Zbornik iz dubrovačke prošlosti M. Rešetaru*, Dubrovnik 1931, 413–427.
Rec.: a) C. Battisti, *AMSDSP* III–IV, 204.
121. P. Skok, »Iz dubrovačkog vokabulara«, *Zbornik... M. Rešetaru*, Dubrovnik 1931, 429–433.
Rec.: a) C. Battisti, *AMSDSP* III–IV, 203–204.
122. B. Migliorini, »Di alcuni vocaboli derivati dal nome di Ragusa«, *ib.*, 435–439. Pretiskano u B. Migliorini, *Saggi linguistici*, Firenze 1957, 238–238.
123. A. Bonino, »Il Maluntum ragusco«, *ib.*, 441–442.
124. A. Colombis, »Gravosa e Gruž«, *ib.* 443–444.
Rec.: a) C. Battisti, *AMSDSP* III–IV, 205.
b) A. Vaillant, *RES* XI, 1931, 254.
c) O. Kolman, *JF XI*, 1931, 292.
125. G. Iljinski, »Hoja, Lero, Dolerije«, *ib.*, 459–464.
Rec.: a) B. Miletić, *JF* XI, 1931., 292.
b) A. Vaillant, *RES* XII.
126. W. Meyer–Lübke, »Romanisch und Rumänisch«, *Analele Acad. rom., Secț. lit., ser. III, t. V, mem. 1, 2 i d.*, Bucureşti 1931.
127. C. Tagliavini, »Dalmatica, lingua«, *Enciclopedia italiana* XII, 243–245.

128. P. Skok, »Slave 'krst' = baptême«, *RES* XI, 201–203.
129. P. Skok, »Iz slovenačke toponomastike«, *ČSJKZ* VIII, 118–125.
130. P. Skok, »Notes d'eximologie romane«, *Romania* LVII, 465–476, 610.

1932.

131. P. Skok, »La linguistique interbalkanique et la byzantologie«, *Actes du IIIème Congrès international d'études byzantines*, Athènes 1930, 73–76.
132. P. Skok, »Iz mojega „Glossariuma mediae et infimae latinitatis regni Chroatiae"«, *Vjesnik za arheol. i hist. dalm.* L, 127–156.
Rec.: a) G. Praga, *AMSDSP* III–IV, 317–321.
133. P. Skok, »Beleške iz romansko-srpskohrvatskih književnih veza«, *Prilozi* XII, 2–3, 1–18.
Rec.: a) G. Praga, AMSDSP III–IV, 317–321.
134. A. Vaillant, »Trois dieux ragusains«, *Prilozi* XII, 2–3, 19–24.
135. C. Köniģes, *Veglia mai olasz nyelvjárása (L'odierno dialetto di Veglia)*, Budapest 1932, disert.

1933.

136. M. Bató, *A Fiumei nyelvjárás (Il dialetto di Fiume)*, Budapest 1933, disert.
137. P. Skok, »Notes d'étymologie romane«, *Mélanges Salverda de Grave*, Groningue, 284–289.
138. M. Bartoli, *Questioni linguistiche e diritti nazionali (Discorso inaugurale dell'anno accademico 1933)*, Torino 1933.
139. P. Skok, *Od koga naučiše jadranski Jugosloveni pomorstvo i ribarstvo*? (Naslov na omotu: *Naša pomorska i ribarska terminologija*), Split 1933, 1–184.
Rec.: a) M. Rešetar, *JF* XII, 284–287.
b) M. Vasmer, *ZSPh* XIV, 465–467.
c) E. Dickenmann, *VR* II, 286–287.
d) G. Maver, *VR* V, 213–223.
e) M. Budimir, *JIČ* I, 1935.; 128–130.
140. P. Skok, »Studi toponomastici sull'isola di Veglia«, *AGI* XXV, 117–141.
141. M. G. Bartoli, »Impronte delle lingue di Roma e Venezia nella Dalmazia, nell' Albania e nella Grecia«, *Iapigia* IV, Bari 1933, 4, 430–437. Rec.: a) G. Praga, *AMSDSP* III–IV, 1934, 258–259.
Pretiskano u *Atti della Società ital. progresso d. scienze, Riun.* XXII, v. IV, 1934, 124–131.
142. M. Rešetar, »Jezik Marina Držića«, *Rad* 248, osobito str. 117–120 i 214–222.
143. A. Grad, »Della palatizzazione di *K* lat. intervocalica nel dialetto veneziano«, *ID* IX, 33, 230–239.

1934.

144. P. Skok, »O bugarskom jeziku u svjetlosti balkanistike«, *JF* XII, 73–146.
145. P. Skok, »„Roma" et „Venezia" chez les Slaves«, *Mélanges Hauvette*, Paris, 1934, 13–19.
146. P. Skok, »De l'horticulture byzantine en pays yougoslaves, Εις μνήμην λαμπρον Athènes, 463–469.
147. A. Selem, »Di alcuni recenti lavori sull'elemento neolatino in Dalmazia«, *AMSDSP* III–IV, 126–155 (o br. 95 i 119).
148. P. Skok, »Iz slovenačke toponomastike«, *Etnolog* VII, 50–87.
149. P. Skok, »Zum Balkanlatein IV«, *ZRPh* LIV, 175–215, 424–499.
150. C. Tagliavini, »Penetrazione e adattamento delle voci italiane e croate nel dialetto albanese di Borgo Erizzo (Zara)«, *Studi albanesi* III–IV, Roma 1934, 30.
Rec.: a) P. Skok, *RIEB* I, 1934, 298–299.
151. M. Deanović »Osservazioni sulle origini dei calchi linguistici«, *AR* XVIII, 129–142.

152. P. Skok, *Dolazak Slovena na Mediteran,* Split 1934, 1–276, 2 karte.
Rec.: a) E. Dickenmann, *VR* IV, 1939, 199–204.
b) V. Ćorović–M. Budimir *JIĆ* I, 545–547, 535–545.

1935.

153. P. Skok, »Bericht über den Stand der jugoslavischen Ortsnamenforschung«, *ZONF* XI, 157–184.
154. W. Meyer–Lübke, »Beiträge zur romanischen Laut- und Formenlehre«, *ZRPh* LV, 1935, 293–307.
155. P. Skok, »Dalmatinski jezik«, *Leksikon Minerva,* Zagreb 1936, 264.
156. A. Bacotich, »Lingua italiana volgare in Dalmazia nell '200 e '300«, *ASPDalm.* XX, 325–340.
157. V. Brunelli, »Storia di Zara II, c. 1–3«, *ib.* XVIII (1934) i XIX, 1935, 55–88 (o jeziku, 74–87).
158. E. Gamillscheg, *Romania Germanica II,* Berlin 1935, 231–265.
159. M. Medini, *Starine dubrovačke,* Dubrovnik 1935, 1–314 (osobito 125–132).

1936.

160. E. Gamillscheg, *Romania Germanica III,* Berlin 1936., 213 (o germ. posuđenicama u Dubrovniku).
Rec.: a) P. Skok, *RIEB* III, 1938, 586–591.
161. P. Skok, »Etudes de vocabulaire balkanique«, *RIEB* II, 31–43.
162. P. Skok, »Studi toponomastici sull'isola di Veglia«, *AGI* XXVIII, 54–55.
163. P. Skok, »Zum INSULA–Problem«, *Glotta* XXV, Göttingen, 217–222.
164. P. Guberina, »Tabella Plumbea Sisciensis«, *NVj.* 1936.
165. A. Craglietto, »Cenni sugli elementi italiani della parlata dei Croati dell'Istria«, *Rivista Dalmatica* XVII, 1.
166. M. Bartoli, »Caratteri fondamentali della lingua nazionale italiana e delle lingue sorelle«, *Miscellanea Fac. lett. filos. Torino,* 69–106.
167. P. Skok, »Contribution à l'étude de l'istriote prévénitien«, *Mélanges Haškovec,* Brno 1936, 310–315.
168. M. G. Bartoli, »L'italianità del dalmatico, del sardo e del ladino«, *ASpDalm.* XX, Roma 1936, 518–531.
Pretiskano u *Atti del IV Congresso nazionale di studi romani,* Roma 1938, 1–14.
169. C. Tagliavini, *Elementi di linguistica italiana,* I ed., Padova 1936 (osobito str. 97–139).
170. M. Deanović, »Zašto dubrovački književnici nisu pisali kako su govorili?«, *Hrvatsko kolo* XVII, Zagreb 1936, 62–77.
171. F. Schürr, »Umlaut und Diphtongierung in der Romania«, *RF* L.
172. W. v. Wartburg, »Die Ausgliederung der romanischen Sprachräume«, *ZRPh* LVI, 1–48. (o dalmatskoj diftongaciji na str. 47).

1937.

173. M. Deanović, »Divergences entre les emprunts latino-romans en Dalmatie (de Raguse à l'île de Šolta)«, *BSLP* XXXIX, 1, Paris 1938, 25–48.
174. C. Tagliavini, *L'albanese di Dalmazia,* Firenze 1937, 320 pp. (*Biblioteca AR,* serie II, v. 22).
175. P. Skok, »Einiges Neue aus dem Altdalmatischen und dem Serbokroatischen, *ZRPh* LVII, 462–480.
176. P. Skok, »De l'importance des listes toponomastiques de Procope pour la connaissance de la latinité balkanique«, *RIEB* III, 47–58.
177. P. Skok, »Iz srpskohrvatske toponomastike: tip Blagaj«, *Belićev zbornik,* Beograd 1937, 21–30.
178. G. Alessio, »Il nome di Ragusa«, *ib.,* 61–71 (polemika s br. 118).

179. Š. Burina, »Otkud romanizmi i dubrovački dijalektizmi u stolačkom govoru«, *Naš jezik* V, 1937, 215–217.
180. A. Colombis, »Elementi veglioti nell'isola di Cherso–Ossero«, *AR* XXI, 243–267.
181. L. Tamás, »Zur Phonologie des Lateinischen und des Balkanromanischen«, *AECO* 3, Budapest 1937, 340–346.
182. H. Barić, *O uzajamnim odnosima balkanskih jezika. I Ilirsko-romanska jezička grupa*, Beograd 1937, 1–35.
Rec.: a) B. Miletić, *JF* XVII, 1938–39, 294.
b) G. Bertoni, *CN* I, 1, 84.
c) N. Jokl, *Idg. Jb.* 24, 1940, 229–231.
d) K. Treimer, *LbGRPh* 62, 1941, 62–66.
183. G. Soglian, *Il dalmatico a Cittavecchia di Lesina e sulle isole adiacenti*, Zara 1937, 1–69.
184. M. Deanović, »Concordanze nella terminologia marinara del Mediterraneo [Fra Agde (Hérault) e Ragusa (Dalmazia)], *AR* XX, 2–3, 269–283.

1938.

185. F. Schürr, »Nochmals über Umlaut und Diphtongierung in der Romania«, *RF* LII, 311 i d.
186. A. Vaillant, »Ragusain *tu(n)djela* = coussin, oreiller«, *RES* XVIII, 248–250.
187. C. Tagliavini, »I rapporti di Venezia coll'Oriente balcanico. Cenni sulla diffusione degli elementi veneti nel lessico delle lingue balcaniche«, Roma 1938. (p. o. iz *Atti della XXVI riunione della Società italiana per il progresso delle scienze).*
188. P. Skok, »Studi toponomastici sull'isola di Veglia«, *AGI* XXIX, 113–119.

1939.

189. M. Deanović, »Odjeci urbanizma u dubrovačkom govoru«, *Hrvatski jezik* 1938–39, 40–50.
190. B. E. Vidos, *Storia delle parole marinaresche italiane passate in francese*, Firenze 1939, (*Biblioteca AR*, serie II, vol. 24).
191. P. Skok, »Sitni prilozi proučavanju pjesničkog jezika naše srednje književnosti«, *Prilozi* XVIII, 292–301.
192. P. Skok, »Bol«, *Etnolog* X–XI, Ljubljana 1937–38, 344–350.
193. P. Skok, »Remarques sur le nom d'une île adriatique«, *Revue des Études indo-européennes* I, 1938, 2–4, 401–404.
194. P. Skok, »La toponymie et la question du substrat et du superstrat (Considérations de méthode)«, *I Congrès intern. de Topon. et d'Anthroponymie, Actes et Mémoires*, Paris 1939, 240–247.
195. P. Skok, »*Kriterij za raspoznavanje balkansko-latinskih elemenata u južnoslovenskim jezicima* (na francuskom)«, *Zbirka odgovora na pitanja III medunar. kongresa slavista*, 213–214.
196. G. Reichenkron, *Beiträge zur romanischen Lautlehre*, Berlin 1939 (osobito 162–168).
197. W. v. Wartburg, *Die Entstehung der romanischen Völker*, Halle 1939.
198. E. Kranzmayer, »Frühromanische Mundarten zwischen Donau und Adria in deutschen und slavischen Ortsnamen«, *ZNF* XV, 193–224.
199. P. Skok, »Problem romanstva i slovenstva na našim ostrvima«, *Jadranska straža* XVII.
Napomena: Članci su izašli 1950. u definitivnoj obradi u knjizi, v. br. 234. Zato se oni ovdje ne bilježe.

1940.

200. V. br. 199. *Jadranska straža* XVIII.
201. P. Skok, *Osnovi romanske lingvistike I–III*, Zagreb 1940.
(osobito I, 1–15, 42–45, 129–130, 191–193, 199; II, 64–65, 92–93).
202. F. Mohorovičić, *Il dialetto čakavo di Ruccavazzo*, Padova 1940, disertacija.

1941.

203. V. br. 199 i 200. *Jadranska straža* XIX
204. P. Skok, »Sv. Vlaho i njegovi festanjuli«, *Novosti*, Zagreb 1941, 32.
205. G. Bertoni, »Latinità e italianità della lingua della Dalmazia«. (Dalmatico e veneto), *CN* I, 3, 213–215.
206. A. Schiaffini, »Unità di lingua delle sponde adriatiche e italianità del dalmatico«, *NA* 76, 16. V. 1941, 178–182.
207. P. Naert, »Des mutations CT, CS > PT; PS; GN > MN et MN > UN en roumain«, *Acta linguistica* II, 1940–1941, 246–257.

1942.

208. F. A. Ugolini, *Testi antichi italiani*, Torino 1942 (str. 181, 1 dok.).
209. A. Schiaffini, Italia e Croazia, *R. Acc. d'Italia, Italia e Croazia*, Roma 1942, 5–20.
210. M. Bartoli, »Dalmatico e Albano-romanico, reliquie romaniche nel croato e nell'albanese«, *ib.*, 109–185.
211. C. Tagliavini, »Sugli elementi italiani del croato«, *ib.*, 377–455.
Rec.: a) E. Dickenmann, *VR* IX, 1946–1947, 336–345 (o br. 209–211).
212. M. G. Bartoli, »Sardo, dalmatico, albano-romano«, *Atti del IV Congresso nazionale di arti e tradizioni popolari*, Roma 1942, 525–529.
213. P. Skok, »Dalmacija, ime«, *Hrvatska enciklopedija* IV, Zagreb 1942, 438–439.
214. S. Pavičić, »Migracije«, *ib.*, 480–487.
215. P. Skok, »Lingvistička povijest Dalmacije«, *ib.*, 487–491.
216. P. Skok, »Dalmatinski jezik«, *ib.*, 491–492.
217. J. Praga, »Index auctorum latinitatis medii aevi antiquioris supplementum dalmaticum«, *ALMA* XVI, 61–63.
218. A. Ilić, »Odraz lat. riječi „plŭvia" u starodalmatskom jeziku«, *NVj.* 1942–43, sv. 3–4.

1943.

219. P. Skok, »Considérations générales sur le plus ancien istro-roman«, *Sache, Ort und Wort. J. Jud. zum 60. Geburtstag, RH* 20, Genève–Zürich 1942, 472–485, avec une carte.
220. C. Tagliavini, Elementi di linguistica italiana, II. ed., Padova 1943 (Dalmatico, ladino e sardo, pp. 61–87).
221a. G. Bonfante, »L'origine des langues romanes«, *Renaissance* 1, New York 1943, 573–588.

1944.

221. P. Sella, *Glossario latino-italiano* (*Stato della Chiesa, Veneto, Abruzzi*), Città del Vaticano 1944.
222. M. Vasmer, »Die griechischen Lehnwörter im Serbo-Kroatischen«, *Abh. d. Preuss. Akad., Phil.-hist. Kl.*, Nr. 3, Berlin 1944.

1945.

223. V. Novak, F. Zwitter i dr., *Oko Trsta*, Beograd 1945 (Osobito dio, obrađen od P. Skoka i S. Škerlja, str. 174–190).
224. M. Bartoli–G. Vidossi *Alle porte orientali d'Italia*, Torino 1945.
224a. H. Sten, »Lidt om et uddød romans Sprog«, *Translatøren* VII, 1945, 3, 36–41.

1946.

225. Th. Capidan, *Romanitatea balcanică*, Bucureşti 1948 (osob. str. 68).

226. G. Bonfante, »A Remark on the Spread of the Phonologic Change, PMLA 61, 1–6.
227. B. Lavagnini, *Avviamento alla glottologia*, Palermo (osob. str. 60).
228. R. M. Ruggieri, »† M. Bartoli«, *CN* VI–VII, 1946–1947, 165–167.

1948.

229. P. Skok, »Leksikologijske studije«, *Rad* 272, 5–90.
230. H. Barić, »Ilirske jezične studije«, *Rad* 272, 157–208.

1949.

231. C. Battisti, *Avviamento allo studio del latino volgare*, Bari 1949.
232. P. Skok, *Ljetopis JAZU* 54, Zagreb 1949., 193–213.
233. G. Vidossi, »M. G. Bartoli. Ricordi d'un compagno di scuola. Il suo contributo all'esplorazione linguistica dell'Istria«, *AMSIASP*, N. S. I, 53, Venezia 1949, 1–20.
233b. H. Lausberg, »Zur Stellung Italiens in der Romania«, *RF* 61, 1948, 320–323.

1950.

234. P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, Zagreb 1950, Jadranski institut JAZU.
I. sv., 272 + 18 slika; II sv., 68 + 36 karata.
Rec.: a) G. Maver, *Ricerche slavistiche* II, Roma 1953, 184–191.
b) V. Tomanović, *JF* XX, 1953–1954, 405–420 (s dopunama)
235. P. Skok, »Prilog ispitivanju predrimskih leksičkih ostataka u slovenačkom i srpskohrvatskom jeziku«, *Slavistična revija* III, Ljubljana 1950, 350–355.
236. P. Skok, »O stilu Marulićeve Judite«, *Zbornik M. Marulića 1450–1950*, Zagreb 1950, *Djela JAZU* 39, 165–241. (osobito 168–172).
237. G. Maver, »Kanata«, *Slavistična revija III*, Ljubljana 1950, 649–654.
238. S. Pop, *La dialectologie* I, Louvain 1950, 649–654.
239. W. v. Wartburg, *Die Ausgliederung der romanischen Sprachräume*, Bern 1950, 1–158, mit 18 Kartenskizzen (v. pogl. IV, 5).
240. M. Deanović, »Dubrovački govor i njegovi romanski elementi«, *Ilustr. vjesnik* 345, Zagreb 1950.

1951.

241. P. Skok, »Prilog metodu proučavanja romanizama u hrvatskom ili srpskom jeziku«, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu* I., 445–485.
242. V. Vinja, »Calque linguistique u hrvatskom jeziku M. Marulića«, *ib.*, 547–566.
243. V. Vinja, *Romanski elementi u govorima i toponomastici otoka Korčule*, Zagreb 1951. (disertacija u rukopisu) v. No. 289.
244. I. Mahnken, *Studien zur Geschichte des ragusanischen Patriziats im 14. Jhdt*, Göttingen, 1951, disertacija, v. No. 356b).
245. A. Kuhn, *Romanische Philologie I. Die romanischen Sprachen*, Bern 1951. (Altdalmatisch, str. 142–156).
246. P. Skok, »La linguistique de F. de Saussure et la toponymie«, *III-ème Congrès International de Top. et d'Anthrop., Bruxelles 1949, Actes et Mémoires* II, 125–132.
247. P. Skok, »Remarques sur le pluriel de quelques toponymes et de quelques noms communs«, *Mélanges Dauzat*, Paris 1951, 299–305.
248. P. Skok, »στοιχεῖον«, *ŽA* I, Skopje 1951., 18–24.
249. P. Skok, *Tri starofrancuske hronike o Zadru u g. 1202*, Zagreb 1951, 1–182, 9 tabla.

250. M. Rešetar, »Najstariji dubrovački govor«, *Glas CCI SAN*, Beograd 1951, 1–47.
Rec.: a) M. Pavlović, *Prilozi* XX, 336–341
251. T. Matić, »Leksikalni pabirci iz starih čakavskih pisaca«, *Slavistična revija* IV, 60–65.

1952.

252. M. Rešetar, »Najstarija dubrovačka proza«, *Pos. izd. SAN CXCII*, Odelj. lit. i jezika knj. 4, Beograd 1952, IV + 116.
253. P. Skok, »Toponomastički problemi I–V«, *IČ SAN* III, 1–39.
254. P. Skok, »*ΠΡΟΙΞ*«, *ŽA* II, 1, Skopje 1952, 103–110.
255. P. Skok, »Iz dubrovačke pomorske terminologije«, *Dubrovačko pomorstvo*, Dubrovnik 1952, 463–469.
256. P. Skok, »La diphtongue latine AU dans les langues balkaniques«, *Mélanges Roques* IV, Paris 1952, 241–249.
257. G. Maver, »Dal Tirreno all'Adriatico«, *ib.*, III, 149–158.
258. G. Bonfante, »Note sui nomi della „guancia" e della „mascella" in Italia«, *Biblos* XXVII, Coimbra 1952, 1–34.
259. V. Putanec, »Onomastički prinosi na temelju mletačke kronike Martina da Canal«, *Anali Hist. instituta JAZU u Dubrovniku* I, 171–181.
260. M. Deanović, »Dnevnik Iva M. Matijaševića«, *ib.*, 279–330.
261. G. Rohlfs, *Romanische Philologie* II, Heidelberg 1952, 65.
Rec.: a) G. Reichenkron, *ZRPh* LXXI, 1955, 288.
262. B. Migliorini–G. Folena, »Testi non toscani del Trecento«, *Ist. di filologia romanza dell'Università di Roma, Testi e manuali 38*, Modena 1952 (tekstovi br. 13, 56, 68).
263. P. Skok, »Postanak Splita«, *Anali Hist. inst. JAZU u Dubrovniku I*, Dubrovnik 1952, 19–62.
Rec.: a) L. Katić, *Starohrvatska prosvjeta* IV, Zagreb 1955, 195–201.
264. F. Schürr, »Die Stellung des rumänischen Vokalismus in der Romania«, *Cahiers S. Puşcariu* I, 1, 86–90.
Rec.: a) G. Reichenkron, *SOForschungen* XIV, 2, 1955, 497–498.
265. P. Skok, »Lingvistička analiza kartulara Iura S. Petri de Gomai«, (V. Novak–P. Skok, Supetarski kartular, *Djela JAZU* 43, Zagreb, 1952, 233–312).
Rec.: a) L. Katić, *Starohrvatska prosvjeta* IV, Zagreb 1955, 183–193.
266. A. Budrovich, »Il nome del grappino di mare in Dalmazia«, *Ricerche slavistiche*, I, Roma 1952, 144–147.
267. C. Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine*, Bologna 1952, 316 i d., tekst 469–470.
268. M. Deanović, »Remarques sur le système phonologique de l'istroroman«, *BSLP* XLVIII, Paris 1952, 1, 79–83.
Rec.: a) G. B. Pellegrini, *AMSIASP*, N. S. V., 57, Venezia 1957, 155.

1953.

269. P. Skok, »Uslovi života glagoljice«, *Slovo* III, Zagreb 1953, 50–63.
270. A. Dauzat, *L'Europe linguistique*, Paris 1953.
Rec.: a) I. Popović, *SOForschungen* XVI, 1957, 1, 192–195.
271. I. Popović, »Novogrčke i srednjogrčke pozajmice u savremenom srpskohrvatskom jeziku«, *Zbornik radova SAN XXXVI, Vizant. inst.* 2, 199–237.
272. B. Jurišić, »Starohrvatska imena dvaju naših otoka«, *Rad* 293, 235–251.
273. V. Novak, »The Slavonic–Latin Symbiosis in Dalmatia during the Middle Ages«, *The Slavonic and East European Review* XXXII, 78, 1–28.
274. B. Migliorini–G. Folena, »Testi non toscani del Quattrocento«, v. br. 262, *Testi e manuali* 39, Modena 1953 (Tekstovi br. 18, 54, 65, 113).
275. G. Bonfante, »Tracce linguistiche bizantine in Romagna«, *Byzantion*, XXII, Bruxelles 1953, 243–252.

276. P. Skok, »Odnos Slavena prema starosjediocima«, (suradnja), u djelu B. Grafenauer–D. Perović–J. Šidak, *Historija naroda Jugoslavije* I, Zagreb 1953, 93–99.
277. P. Skok, »Kulturne prilike«, *ib.*, 45–48.

1954.

278. P. Skok, »Bilješke iz rječnika balkanskog latiniteta, *ŽA* IV, 1, 183–187.
279. P. Skok, »Grk«, *Slavistična revija* V–VII, 76–85.
280. M. Deanović, »Voci slave nell'istrioto«, *Ricerche slavistiche* III, 51–68.
Rec.: a) G. B. Pellegrini, *AMSIASP*, N. S. V, v. 57, Venezia 1957, 162–163.
281. H. Barić, »Lingvističke studije«, *Naučno društvo NR BiH, Djela I, Odjelj. hist.-filol. nauka* knj. 1, Sarajevo 1954, 7–48 i 71–126.
282. C. Merlo, »Ladino e vegliotto«, *Ce Fastu?* XXX, Udine, n. 1–6.
283. M. Deanović, *Avviamento allo studio del dialetto di Rovigno in Istria*, Zagabria 1954.
Rec.: a) G. B. Pellegrini, *AMSIASP* N. S. V, v. 57, Venezia 1957, 157–8.
284. M. Deanović, »Pomorski i ribarski nazivi romanskog porijekla na Lopudu«, *Anali Hist. inst. JAZU u Dubrovniku* III, Dubrovnik 1954, 149–179.
Rec.: a) G. Maver, *Ricerche slavistiche* IV, 1955–56, 221–223.
b) G. B. Pellegrini kao pod 283, 163–164.
285. P. Skok, »Postanak hrvatskog Zadra«, *Radovi Inst. JAZU u Zadru I*, Zagreb 1954, 37–68.
286. V. Vinja, »O nekim oblicima romansko-slavenskog jezičnog miješanja«, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu* II, 199–208.
287. M. Deanović, »Oporuka jednog Dubrovčanina iz Temišvara 1641, *ib.*, 185–198.
288. B. Rosenkranz, »Die Gliederung des Dalmatischen«. *ZRPh* LXXI, 269–79.
289. V. Vinja, »Prethodni izvještaj o utvrđivanju i bilježenju romanskih elemenata u govorima i toponomastici otoka Korčule«, *Ljetopis JAZU 59*, 197–199. V. i No. 243.
290. I. Petkanov, »B u l g a r (u s) e s u k n j a nelle parlate italiane e neolatine«, *Ricerche slavistiche* III, 1954, 43–50.
291. A. Budrovich, »Etimologia del serbocroato p a t u l e«, *ib.*
292. H. and R. Kahane–O. Koshansky, »Venetical nautical terms in Dalmatia«, *RPh* VII, 1954, 2–3, 156–170; 4, 333–342.
293. P. Skok, »Des lois toponomastiques«, *IV-ème Congrès International de sciences onomastiques Uppsala 1952*, Lund 1954, 495–504.
294. G. Maver (govor), *La Raccolta dalmata nella Biblioteca del Senato*, podatak prema *Rivista Dalmatica* XXV, N. S. I, 4, 1954.

1955.

295. P. Skok, »Vazam«, *Slovo* IV–V, 64–70.
296. M. Deanović, »Istroromanske studije«, *Rad* 303, 51–118.
Rec.: a) G. B. Pellegrini, kao pod 283, 159–161.
297. F. Schürr, »La posición del catalán en el conjunto de la diptongación románica«, *VII-ème Congrès international de ling. romane, II, Actes et mémoires*, Barcelona 1955, 151–163 (o veljotskom na str. 157–158 i 161).
298. M. Deanović, »Nomi di piante nell'istrioto«, *AGI* XXXIX, 188–205.
Rec.: a) G. B. Pellegrini, kao pod 283, 162.
299. V. Vinja, »Neke etimološke i semantičke bilješke«, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu* III, 141–152.
300. I. Popović, *Istorija srpskohrvatskog jezika*, Novi Sad 1955. (Osobito 1–28, 29–31, 37–40, 53–55, 128–164).
301. I. Popović, »Grčko-srpske lingvističke studije II–III«, *Zbornik Vizant. instituta SAN 3*, 111–115, 117–157.
302. P. Skok, »Sur l'élément grec de l'ancien dalmate«, *RLiR* XIX, 75–76, 227–230.
303. P. Skok, »Toponomastički problemi VI«, *IČ SAN* V, Beograd 1945–55, 27–29.

304. I. Sindik, »Prilozi toponomastici Boke kotorske«, *ib.*, 111–116.
305. N. Vianello, »Lingua franca di Barberia e lingua franca di Dalmazia«, *LN* XVI, 3, 67–69.
Rec. a) G. Praga, *Rivista Dalmatica*, s. IV, XXII, 1, 82–84.
Odgovor: N. Vianello, *LN* XVII, 1956, 1, 32.
306. I. Popović, »Zur Substitution des fremden *f* im Serbokroatischen«, *ZSPh* XXIV, 32–47.
307. I. Mahnken, »O dubrovačkim vlasteoskim rodovima i njihovoj političkoj ulozi u 14 st.«, *Istoriski glasnik* 1955, 2, 81–102.
307a. V. Vinja, »Remarques sur quelques éléments de l'a. grec dans la nomenclature ichtyologique de l'Adriatique« *ŽA V*, Skopje 1955.
308. M. Suić, »PIZYCH na Dugom otoku«, *Starohrvatska prosvjeta* IV, Zagreb 1955, 135–140.

1956.

309. H. Lausberg, *Romanische Sprachwissenschaft. I Einleitung und Vokalismus*, Berlin 1956, 1–160; *II Konsonantismus*, ib., 1–95.
Rec.: a) C. Th. Gossen, *ZRPh* LXXIV, 1958, 481–483.
b) C. A.Robson, *MLR* LIII, 1958, 4, 581–582.
310. H. Lüdtke, *Die strukturelle Entwicklung des romanischen Vokalismus*, Bonn 1956, 1–298. (osobito 64–69, 95–97, 139, 279–282, 292–298).
Rec.: a) A. Martinet, *BSLP* LIII, 2, 1958, 96–100.
b) C. Corréard, *Word* XIV, 1958, 1, 94–97.
c) R. A. Hall, *Language* XXXIV, 1958, 3, 420–423.
d) G. Straka, *RLiR* XXI, 81–82, 1957, 188–189.
311. P. Guberina, »La diphtongaison végliote est-elle une diphtongaison romane?« (predavanje održano na VIII internac. kongresu romanista u Firenzi)
312. F. Schürr, »La diphtongaison romane«, *RLiR* XX, 77–78, 107–144; 79–80, 161–248 (osobito str. 141, 173–174, 224–225, 229).
Rec.: a) A. Steiger, *VR* XVI, 2, 1957, 339–341.
b) E. De Felice, *RJbuch* VIII, 1957, 223–228.
313. F. Schürr, »Nuovi contributi allo studio dei dialetti romagnoli«, *RIL*, 89–90, Milano 1956, 121–145, 313–333, 455–475, 663–694. 2 tav. (osobito 125–128).
Rec.: a) H. Lüdtke, *R. Jbuch* VIII, 1957, 234–236.
b) I. Baldelli, *Rassegna* LIV, Genova 1957, 2, 355–356.
314. M. Deanović, »Studi istrioti«, *SR* I, 1, Zagreb 1956, 3–50.
Rec.: a) G. Toja, *ZRPh* LXXIV, 571–575.
b) I. Popović, *SOForschungen* XVI, 1957, 1, 210–212.
315. G. Maver, »Kleiner Beitrag zur Lehnwortkunde Dalmatiens«, *Festschrift Vasmer*, Berlin 1956, 329–333.
316. I. Popović, »Neugriechische λ und ν im Serbokroatischen«, *ib.*, 390–403.
317. P. Skok, »Zur slavischen Lehnwörterkunde«, *ib.*, 510–513.
318. V. Vinja, »Les noms de l'oursin en Dalmatie«; *RES* XXXIII, 110–111.
319. H. Barić, »Albanisch, Romanisch und Rumänisch«, *Godišnjak Naučnog društva NR BiH, Balkanološki institut* knj. I, Sarajevo 1956, 1–16. (izašlo 1957. god.).
320. V. Vinja, »Action adaptatrice des créations analogiques sur les éléments grecs et latins de la nomenclature ichtyologique de l'Adriatique orientale«, *ib.*, 33–54.
321. P. Skok, »Dalmatski jezik«, *Enciklopedija Jugoslavije* II, Zagreb 1956, 653–655.
321a. I. Popović, »Prilozi ispitivanju balkanske leksike u srpskohrvatskom«, *ib.*, 55–104.
322. G. Šoptrajanov, »AMURCA, MURGA, MURK vo romanskite i balkanskite jazici«, *ib.*, 55–104.
323. Ž. Muljačić, »Prve vijesti o busoli na starim dubrovačkim brodovima«, *Naše more* IV, Dubrovnik 1956., 5–6, 354–355.
324. P. Ivić, *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narečje*, Novi Sad 1956. (o Dubrovniku 138–139, 152–154).

325. G. Vidossi, »L'Italia dialettale fino a Dante«, (Predgovor u djelu A. Viscardi, *Le Origini. Testi latini, italiani, provenzali e francoprovenzali*, Milano–Napoli 1956), XXXIII–LXXI.
326. G. Reichenkron, »Einige methodische Bemerkungen zu serbokroatischen Wortgleichungen«, *ZSPh* XXV, 1, 1956, 163–175.
327. J. Luetić, »Naša pomorska terminologija u A. Jalovu „Glossaire nautique" iz 1848 g.«, *Ljetopis* JAZU 61, Zagreb 1956, 248–254.
328. J. Hamm–M. Hraste–P. Guberina, »Govor otoka Suska«, *HDZ* I, 7–214 (osobito dio »Struktura susačkog govora« P. Guberine, 51–63).
329. M. Hraste, »Bibliografija radova iz dijalektologije, antroponimije, toponimije i hidronimije na području hrvatskog ili srpskog jezika«, *ib.*, 387–479.
330. P. Skok, »Toponomastički problemi VII (Vodnjan), *IČ SAN* VI.

1957.

331. P. Guberina–M. Hraste–J. Hamm, »Otok Susak«, *Djela JAZU* 49, Zagreb 1957, poglavlje »Govor«, 275–310.
332. M. Deanović, »Intorno all'Atlante linguistico Mediterraneo«, *SRZ* II, Zagreb 1957, 3, 3–12.
333. V. Vinja, »Alcuni tipi di incroci linguistici neolatino-slavi«, *ib.*, 31–44.
334. V. Vinja, »Procédés affectifs dans la dénomination d'une coquette de mer (Coris Julis L.), *ib.*, 45–58.
335. V. Putanec, »Prezimena s dočetkom na –eo u hrvatskoj antroponimiji«, *Rad* 315, Zagreb 1957, 287–361.
336. P. Skok, »Toponomastički problemi VIII–IX«, *IČ SAN VII*, 285–296.
337. P. Ivić, »Dva glavna pravca razvoja konsonantizma u srpskohrvatskom jeziku«, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu II*, 1957, 159–184.
338. G. B. Pellegrini, »MN > UN nel latino dalmatico«, *La parola nel passato* 52, Napoli 1957, 55–58.
339. V. Vinja, »Contributions dalmates au REW de W. Meyer-Lübke«, *RLiR* XXI, 83–84, 249–269.
340. B. Terracini, *Conflitti di lingue e di cultura*, Venezia 1957, 16.
341. J. Hamm, »Iz problematike čakavskih govora«, *Radovi Instituta JAZU u Zadru* III, Zagreb 1957, 21–38.
342. V. Karakulakov, Cu privire la dialectele limbii romîne, *Limba română* VI, 3, 96–97.
343. I. Mahnken, »Die Personennamen des mittelalterlichen Patriziats von Dubrovnik als Quelle zu ethnographischen Untersuchungen«, *Slavistična revija* X, Ljubljana 1957, 1–4, 279–295.
344. I. Şiadbei, »Arii lexicale în Romania orientală«, *SCL* VIII, Bucureşti 1957, 1, 17–23.
345. I. Şiadbei, »Contribuţii la studiul latinei orientale«, *ib.*, 4, 467–491.
346. I. Şiadbei, »Sur l'élément latin de l'albanais«, *Mélanges linguistiques*, Bucarest 1957, 63–69.

1958.

347. G. Maver, »Maver«, *Studia philologica et litteraria in honorem L. Spitzer*, Bern 1958, 327–330.
348. H. Weinrich, »Phonologische Studien zur romanischen Sprachgeschichte«, *Forschungen zur romanischen Philologie* VI, Münster 1958, 1–290 + 7 Karten, (osobito str. 195 i 213).
Rec.: a) K. Baldinger. *ZRPh* LXXIV, 1958, 440–480 (o veljotskom, 462).
b) K. Togeby, *RPh* XIII, 1960, 401–413.
349. E. Rosamani, *Vocabolario giuliano*, Bologna 1958, 1–360. (sadržava i veljotski materijal).
Rec.: a) G. Vidossi, *AGI*, XLIII, 1958, 2, 170–174.

350. M. Deanović–I. Jelenović, »Pomorski i ribarski nazivi na Krku, Korčuli i Lopudu«, *Zbornik Instituta za hist. nauke u Zadru II 1956–1957*, Zadar 1958., 133–172, s 1 kartom.
351. M. Deanović, »Terminologia marinara e peschereccia a Ragusavecchia (Cavtat)«, *SRAZ* 5, Zagreb 1958, 3–31. Errata corrige, ib. 6, 112.
352. Ž. Muljačić, »O nekim zadacima naše romanistike«, *Filozofski fakultet u Zadru 1956/1957*, Zadar 1958, 112–124.
353. G. Reichenkron, »Das Ostromanische«, *Vorträge gehalten auf der 1–3. Internationalen Hochschulwoche der Südosteuropa-Gesellschaft auf der Herrenschiemsee 1954, 1955 und 1957*, München 1958, 153–173.
354. M. Pavlović, »Perspektive i zone balkanskih jezičkih procesa«, *JF* XXII, Beograd 1957–58, 207–239.
355. M. Hraste, »Strani elementi u hrvatskom ili srpskom narodnom i književnom jeziku«, *Radovi Slavenskog instituta* 2, Zagreb 1958, 43–59.
356. P. Ivić, »Osnovnye puti razvitija serbohorvatskogo vokalizma«, *Voprosy jazikoznanija*, Moskva 1958, 1, 3–20.
356b. I. Mahnken, Das ragusanische Patriziat des XIV Jhd., *Bulletin de l'Académie serbe des sciences* 22, 1958, 21–22.
357. P. Tekavčić, »Terminologia viticola e vinicola nel dialetto istrioto di Dignano«, *SRAZ* 5, 1958, 67–76.

1959.

358. V. Vinja, »En marge d'un livre de Skok. Les noms adriatique *d'Oblata Melanura C. V.* et de *Seriola Dumerilii Risso.*«, *AIF de Zagreb*, 2.nde série, No. 4–5, 1955–56, Zagreb 1959, 13–22.
359. P. Guberina, »L'état du vocalisme dans le végliote moyen et moderne«, *ib.*, 23–38.
360. P. Tekavčić, »Due voci romene in un dialetto serbo-croato dell'isola di Veglia (Krk)«, *SRAZ* 7, 1959, 35–38.
361. V. Vinja, »Nouvelles contributions au REW de W. Meyer-Lübke«, *ib.*, 17–34.
362. Ž. Muljačić, »Naše dalmatsko-mletačke posuđenice«, *Jezik* VIII, Zagreb 1960, 5, 129–139.
363. Ž. Muljačić, »Dalmatske studije I« (CASALIS *kòsao*, gen.–*ála*), u tisku.
364. M. Deanović, »Esperienze nell'Adriatico Orientale col Questionario dell'ALM«, *Bollettino dell'ALM* I, 127–136.
365. M. Deanović–G. Folena, »Prospettive dell'ALM«, *ib.*, 7–12.
366. V. Vinja, »La préparation des catalogues des noms de poissons et la méthode de la géographie linguistique«, *ib.*, 153–162.
367. G. Maver, »Dal Tirreno all'Adriatico«, *ib.*, 185–196 (dopunjen br. 257).
368. B. E. Vidos, *Manuale di linguistica romanza, Biblioteca dell'AR II*, 28, Firenze 1959 (osobito str. 279–284, 303–309, 314–315, 335–339, 346, 370, 386–388).
369. C. Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine*, Terza edizione, Bologna 1959, (str. 110, 147, 149, 191, 191, 234, 297 i d., 301, 307, 316 i d., 342, 356, 388, 465 i d., 493–494). V. br. 267.
370. H. Barić, *Istorija arbanaškog jezika*, Sarajevo 1959, 36–44.

Neizdana djela (nije poznat datum kad su nastala)

1. A. Colombis, *Di una simbiosi linguistica veneto-croata a Cherso* (Tesi di perfezione), prema podatku u Tagliavini, o. 211, 381.
2. J. Dayre, *Leksik Marina Držića*, prema podatku u Rešetar, o. 252, 100.
3. G. Soglian, (O »slavo venetizzato« u komediji J. Zaninovića »Ho capío«), prema podatku u G. Praga, o. 87, 68.

4. V. Brunelli, (Skede dalm. građe za općinu Zadar), o. 8, 182. Dio publiciran u o. 20 i 157, a nešto u *»Il Dalmata«*, 1900–1915). Usp. G. Praga, o. 87, 38, bilj. 3. Praga je od Brunellijeva sina dobio građu na uvid, ali je nije objavio. Bibliografija Brunellijevih radova *R. Dalm.* 1934, II.
5. G. Praga, *»Annotazioni per lo studio del volgare dalmatico«* po podatku u *Rivista dalmatica*, XXX, IV serie, 1959, 1, 8.
6. Id., (Una tesi di laurea sul dalmatico), po podatku ib., 8.
7. R. L. Hadlich (University of Michigan), »A Phonological Reinterpretation of the Position of Vegliote«.

OSTALA VAŽNIJA UPOTRIJEBLJENA DJELA

G. Alessio, »Ricerche etimologiche su voci italiane antiche«, *RLiR* XVIII, 1954, No. 69–70, 1–67.
– »Concordanze lessicali tra i dialetti rumeni e quelli calabresi«, *Annali della Facoltà di lettere e filosofia* I, Bari 1954, 1–53.
– »Lat. tardo RACANA«, *Ricerche linguistiche* III, Roma 1954, 192.

R. Ambrosini, »Spoglio fonetico, morfologico e lessicale del Tristano Corsiniano«, *ID* XX,Pisa 1955, 29–70.
– »Su alcuni dittonghi aberranti del »Tristano Corsiniano«, *ASN Pisa*, serie II, XXIV, 1955, f. I–II, 109–114.

G. I. Ascoli, »Saggi ladini«, *AGI* I, 1873.

P. Aebischer, »Perspective cavalière du développement du suffixe –ARIUS dans les langues romanes et particulièrement en italien prélittéraire«, *Boletín de la Real Academia de Buenas letras de Barcelona* XXI, 1948, 163–174.
– »Coussin« et »oreiller« et quelques-uns de leurs synonymes en latin médiéval, *ib.*, XXIV, 1951–52, 117–132.
– »La literie et l'histoire du matelas d'après des matériaux médiévaux romans«, *ZRPh* LXVI, 1950, 303–337.

M. Barada, »Dalmacija« (Povijest 5–11), *Hrvatska enciklopedija IV*, Zagreb 1942, 467–470.
– »Dalmatia Superior«, *Rad* 270, Zagreb 1949, 93–113.
– »Trogirski spomenici«, Dio I, sv. 1, *MSHSM* 44, Zagreb 1948.
– »Trogirski spomenici«, Dio I, sv. 2, *MSHSM* 45, Zagreb 1950.
– »Trogirski spomenici«, Dio II, sv. 1, *MSHSM* 46, Zagreb 1951

M. G. Bartoli, »I riflessi di AFFLARE e CONFLARE nell'Italia meridionale«, *Atti della R. Academia delle scienze di Torino 75*, 1939–1940, Torino, 1–44.
– »Un fait statistique expliqué par le principe que deux langues semblables s'influencent plus profondément que deux langues présentant moins de ressemblance«, *Actes du I Congrès International de linguistes à la Haye du 10–15 Avril 1928*, Leiden, 105–108.

C. Battisti–G. Alessio, *Dizionario etimologico italiano* I–V (DEI), Firenze 1948–1957.
A. Belić, »Periodizacija srpskohrvatskog jezika«, *JF* XXII, 1–4, 1958, 3–15.
G. Bertoni, *Italia dialettale*, Milano 1916.
– *Profilo linguistico d'Italia*, Modena 1940.
V. Bertoldi, »L'irradiazione di Roma e Bisanzio nei Balcani (a proposito di una recente pubblicazione)«, *AGI* XXI, Torino 1927, 136–146.
G. Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano*, Venezia 1829.
P. Budmani, »Dubrovački dijalekat kako se sada govori«, *Rad* 65, 1883.
V. Brunelli, v. de Diversis.
B. Bogišić, v. K. Jireček– B. Bogišić.
E. Coseriu, »La Geografía Lingüística«, *Revista de la Facultad de Humanidades y Ciencias 14*, Montevideo 1955, 29–69.

G. Čremošnik, »Kancelariski i notarski spisi (1278–1301)«, *Zbornik za ist., jezik i knjiž. srpskog naroda,* III od., I, Beograd 1932.
– »Spisi dubrovačke kancelarije. Zapisi notara T. de Savere 1278–1282«, *Monumenta historica ragusina* I, Zagreb 1951.
A. S. Dabinović, »Kada je Dalmacija pala pod jurisdikciju carigradske patrijaršije?«, *Rad* 239, Zagreb 1930, 151–244.
G. Devoto, *»Storia della lingua di Roma«,* Bologna 1944.
– *»Profilo di storia linguistica italiana«,* Firenze 1954.
– »Per la storia della latinità euganea I, II grupo –KL–«, *Mélanges Michaëlsson,* Göteborg 1952, 86–97.
Ch. Diehl, *Études sur l'administration byzantine dans l'exarchat de Ravenne (568–751),* Paris 1888.
E. Dieth, *Vademekum der Phonetik,* Bern 1950, 334–373.
Ph. de Diversis, »Situs aedificiorum, politiae et laudabilium consuetudinum inclytae civitatis Ragusii«, pubblicato da V. Brunelli, *Programma dell'I. R. Ginnasio superiore in Zara 1879–1880,* XXIII, Zara 1880, 3–54; *Ib. 1880–1881,* XXIV, Zara 1881,, 3–48; *Ib. 1881–1882,* XXV, Zara 1882, 3–36, 67.
R. Filipović, »Consonantal Innovations in the Phonological System as a Consequence of Linguistic Borrowing. Phonemic Re-distribution in English Loan-words in Serbo-Croatian«, *SRAZ* 7, Zagreb 1959, 39–62.
V. Foretić, »Dubrovnik. Povijest«, *Pomorska enciklopedija* II, Zagreb 19–55, 548–553.
– *»Otok Korčula u srednjem vijeku do g. 1420«,* Zagreb 1940.
J. Ferluga, »Vreme postanka Teme Dalmacije«, *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu III,* Beograd 1955, 53–67.
– »Vizantiska uprava u Dalmaciji«, *Pos. izd. SAN 191, Vizant. institut knj. 6,* Beograd 1957.
J. Fourquet, »Phonologie et dialectologie«, *Colloque de dialectologie,* Strasbourg 1957, 293–302.
J. Gelcich, »Monumenta ragusina I«, *MSHSM* 10, Zagreb 1879; Id. II. *ib.* 13. Zagreb 1882; Id. III, *ib.* 27, Zagreb 1895; Id. IV, *ib.* 28, Zagreb 1896; *Id.* V, ib. 29, Zagreb 1897.
P. Guiraud, «Emprunts et équilibre phonologique«, *ZRPh* 74, 1958, 78–88.
W. Haas, »Relevance in Phonetic Analysis«, *Word* 15, 1959, 1, 1–19.
R. Hall, »The Development of Vowel Pattern in Romance«, *Lingua* IV, 1954–55, 394–407.
– *Bibliografia della linguistica italiana,* 2 ed., I–III, Firenze 1958. (skraćeno *Bibliografia).*
A. G. Haudricourt–A. G. Juilland, *Essai pour une histoire structurale du phonétisme français,* Paris 1949.
L. Heilmann, »Orientamenti strutturali nell'indagine linguistica«, *Atti Accad. naz. Lincei, s. 8, Rendiconti, Cl. scienze mor., st. e fil.,* X, 3–4, 1955, 136–156.
– »Origini, prospettive e limiti dello strutturalismo«, *Convivium,* N. S. V, 1958, 513–526.
– »La parlata di Moena nei suoi rapporti con Fiemme e con Fassa«, *Studi e ricerche,* N. S. I, Bologna 1955.
G. F. Hertzberg, *»Geschichte der Byzantiner und des Osmanischen Reiches bis gegen Ende des 16. Jhdt.«,* Berlin 1883.
L. Hjelmslev, rec. članka J. Vendryesa, La comparaison en linguistique, *Acta linguistica* 4, 1944, 144–147.
– »+ G. Bertoni«, *Acta linguistica* 6, 1950–51.
A. Horvat, »O Sisku u starohrvatsko doba na temelju pisanih izvora i arheoloških nalaza«, *Starohrvatska prosvjeta* III, 3, 1954, 93–105.
G. Ineichen, »Die paduanische Mundart am Ende des 14. Jhdt«, *ZRPh* 73, 1957, 38-123.
K. Jaberg–K. Jud, *AIS,* I–VIII, Zofingen 1928–1940.
K. Jireček–B. Bogišić, Liber statutorum civitatis Ragusii, *MHJSM 9,* Zagreb 1904.
K. Jireček, »Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters«, *Denkschriften der K. Akad. der Wissenschaften, Phil.-hist. Cl.,* 48, Wien 1902, (I); 49, Wien 1904 (II, III).

– »Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner«, *ASPh* XXV, 501–521; XXVI, 161–214.
– »Beiträge zur ragusanischen Literaturgeschichte«, *ASPh* XXI, 399–542.
– *Istorija Srba* (preveo J. Radonić) I–II, II ispravljeno i dopunjeno izdanje, Beograd 1952.
A. G. Juilland, v. Haudricourt.
A. G. Juilland, »A Bibliography of Diachronic Phonemics«, *Word* 9, 1953, 2, 198–208.
R. Jeremić–J. Tadić, v. J. Tadić.
J. Kovačević, »Srednjovekovna nošnja balkanskih Slovena«, *Pos. izd. 215*, SAN, Beograd 1953.
D. Kniewald, »Joannes Conversini de Ravenna, dubrovački notar 1384–1387«, *Glas 229 SAN, Odelj. lit. i jezika,* N. S., No. 3, Beograd 1957, 39–160.
– »De Evangeliario Spalatensi«, *Ephemerides liturgicae,* LXXI, 408–427.
H. Lausberg, »Détresse phonologique und Mehrlautphoneme«, *ASNS* 187, 1950, 66–70.
E. Lozovan, »Unité et dislocation de la Romania orientale«, *Orbis* III, 1954, 1, 123–137.
H. Lüdtke, »Sprachliche Beziehungen der apulischen Dialekte zum Rumänischen«, *Revue des études roumaines* III–IV, Paris 1957, 130–146.
S. Ljubić, »Commissiones et relationes venetae II«, *MSHSM* 8, Zagreb 1877.
A. Martinet, »Concerning the Preservation of Useful Sound Features, *Word* 9.
– »Où en est la phonologie?«, *Lingua* 1, 1947, 34–58.
– »Un ou deux phonèmes?«, *Acta linguistica* 1, 1939, 94–103.
– »Celtic Lenition and Western Romance Consonants«, *Language* 28, 1952, 192–217.
– *Économie des changements phonétiques,* Berne 1955.
– *La description phonologique avec application au parler franco-provençal d'Hauteville (Savoie),* Genève–Paris 1956.
– »Affinité linguistique«, *Bollettino dell'ALM* I, 1959, 145–152.
M. Medini, »Dubrovnik Gučetića«, *Pos. izd. SAN 210,* Beograd 1953.
W. Meyer–Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch,* 3. Auflage (REW), Heidelberg 1935.
A. Mayer, *Kotorski spomenici I,* (1326–1335), JAZU, Zagreb 1951.
MHJSM – v. K. Jireček–B. Bogišić.
B. Migliorini, »Panorama dell'italiano trecentesco«, *Rassegna 58,* Serie VII, 1, 1954, 1–35.
– »Panorama dell'italiano quattrocentesco«, *ib.,* 59, 2, 1955, 193–231.
A. Monteverdi, *Manuale di avviamento agli studi romanzi. Le lingue romanze,* Milano 1952.
A. Monteverdi, »Lingua e letteratura a Venezia nel secolo di M. Polo«, *Storia della civiltà veneziana,* I, Venezia 1955, 141–151.
O. Nandriş, »Les palatalisations romanes«, *Orbis* 1, 1952, 1, 136–145.
G. Novak, *Prošlost Dalmacije* I–II, Zagreb 1944.
V. Novak, *Latinska paleografija,* Beograd 1952.
V. Novak, »Paleografija i slovensko-latinska simbioza od 7. do 15. v.«, *Beogradski međunarodni slavistički sastanak 15–21. IX 1955.*
– »Neiskorišćavana kategorija dalmatinskih historijskih izvora od VIII do XII st.«, *Radovi Instituta JAZU u Zadru* III, Zagreb 1957, 39–74.
G. Ostrogorski, *Istorija Vizantije,* Beograd 1947.
G. B. Pellegrini, »Franco-veneto e veneto antico«, *FR* III, Torino 1956, 2, 122–140.
M. Peterković, »Statut carinarnice grada Dubrovnika«, (Statutum dohanae), *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda,* III od., knj. 6, Beograd 1936, SKA, 387–447 + Index.
F. N. Politzer–R. L. Politzer, »Romance Trends in 7th and 8th Century Latin Documents«, *Studies in Romance Languages and Literatures* 21, Chapel Hill 1953.
Rec.: J. Porte, *Word* 13, 1957, 2, 368–370.
R. L. Politzer, »The Phonemic Interpretation of the Late Latin Orthography«, *Language* 27, 1951, 151–154.

– »Development of Latin Stops in Aragonese«, *Word* 10, 1954, 1, 60–65.
– »A Note of the North Italian Voicing of Intervocalic Stops«, *Word* 11, 1955, 3, 416–419.
G. Praga, *Storia di Dalmazia*, Padova 1954.
A. Prati, *Vocabolario etimologico italiano* (VEI), Milano 1951.
J. Radonić, »Dubrovačka akta i povelje I, 1«, *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda*, III od., knj. 2, Beograd, 1934; I, 2, *ib.*, knj. 3, Beograd 1934.
Rass 58 i Rass. 59., v. B. Migliorini.
G. Rohlfs, HG = *Historische Grammatik der italienischen Sprache und ihrer Mundarten* I–III, Bern 1949–1954.
– »Sprachgeographische Streifzüge durch Italien«, *Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, Phil.-hist. Kl. 1944/46, 3, München 1947.
– »Die lexikalische Differenzierung der romanischen Sprachen«, *ib.*, Phil.-hist. Kl. 1954, 4, München 1954.
– *La struttura linguistica d'Italia*, Leipzig 1937.
– *An den Quellen der romanischen Sprachen*, Halle 1952.
D. Roller, *Dubrovački zanati u XV i XVI st.*, Zagreb 1951.
A. Rosetti, *Geschichte der rumänischen Sprache*, Bukarest 1943.
– »Langue mixte et mélange de langues«, *Acta linguistica* 5, 1949–1950, 73–89.
– »La phonologie et les changements phonétiques«, *Mélanges linguistiques*, Bucarest 1957.
W. Rothe, *Einführung in die historische Laut- und Formenlehre des Rumänischen*, Halle 1957.
L. Salvatorelli. *Sommario della storia d'Italia dai tempi preistorici ai nostri giorni*, Torino 1939.
H. Schuchardt, *Dem Hernn F. v. Miklosich zum 20. November 1883. Slawo-deutsches und Slawo-italienisches von H. S.*, Graz 1884.
F. Schürr, *La classificazione dei dialetti italiani*, Leipzig 1938.
»Romagnolische Dialektstudien I–II«, *Sitzungsberichte der Wiener Akademie*, Bd. 187, 4–188, 1, Wien 1918–1920.
Rec. E. Gamillscheg, *ZRPh* 40, 1920, 361–367.
»La posizione storica del romagnolo fra i dialetti contermini«, *RLiR* 9, 1933, 203–228.
»Profilo dialettologico della Romagna«, *Orbis* III, 1954, 2, 471–485.
I. Sindik, »Dubrovnik«, *Pomorska enciklopedija* II, Zagreb 1955, 544–48.
P. Sella, »*Glossario latino-italiano (Stato della Chiesa, Veneto, Abruzzi)*«, Città del Vaticano 1944.
T. Smičiklas, *Codex diplomaticus* II–VII, Zagreb 1904–1909.
A. Solovjev, »Knjiga svih reformacija grada Dubrovnika«. – »Ordines Stagni«, *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda*, III od., knj. 6, Beograd 1936, SKA, I–XXXIII, 1–383.
B. Stulli, »Dubrovnik. Historija«, *Enciklopedija Jugoslavije* III, Zagreb 1958, 126–152.
G. Straka, »Observations sur la Chronologie et les Dates de quelques Modifications phonétiques en Roman et en Français prélittéraire«, *RLaR* LXXI, 1953, 247–307.
– »La dislocation linguistique de la Romania et la formation des langues romanes à la lumière de la chronologie relative des changements phonétiques«, *RLiR* XX, 1956, 249–267.
M. Suić, »Važnost izučavanja etničke stratigrafije naših krajeva u predslavensko doba«, *Filozofski fakultet u Zadru* 1956–57, Zadar 1958, 96–111.
– »Granice Liburnije kroz stoljeća«, *Radovi Instituta JAZU u Zadru* II, Zagreb 1957, 273–296.
F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925.
J. Tadić, »Dubrovnik od postanka do kraja XV st.«, u Grafenauer–Perović–Šidak, *Historija naroda Jugoslavije*, Zagreb 1953, 629–657 i 661–666.
– *Promet putnika u starom Dubrovniku*, Dubrovnik 1939.
– »Pisma i uputstva Dubrovačke Republike I, 1359–1380«. *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda*, III od., knj. 5, Beograd 1935, SKA.

J. Tadić: R. Jeremić–J. Tadić, »Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika I–III«, *Biblioteka Centralnog Higijenskog zavoda, 45, Prilozi za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije i Balkanskog poluostrva*, Beograd 1938–1940.

M. Tentor, »O dubrovačkom jeziku s leksičke strane«, *Zbornik iz dubrovačke prošlosti M. Rešetaru*, Dubrovnik 1931, 449–455.

– »Der čakavische Dialekt der Stadt Cres«, *ASPh* 30, 1909, 146–204.

S. Ullmann, *Précis de sémantique française*, Berne 1952.

VEI – v. A. Prati.

L. de Voinowitch, *Histoire de Dalmatie* I, 1934.

W. v. Wartburg, »L'articulation linguistique de la Romania«, *VIIème Congrès International de linguistique romane*, vol. II, Actes et Mémoires, Barcelona 1955, 23–38.

– Französisches etymologisches Wörterbuch (FEW), 1922.

„ *Die Entstehung der romanischen Völker*, Tübingen 1951.

L. Zore, »Dubrovačke tudinke«, *Spomenik SKA* 26, Beograd 1895.

DODACI

I

12. ožujka 1347. (list 8b–9)

Oporuka Ruse

In Christi nomine amen. Anno Domini MIIIC XLVII, die XII de março. Io Rusa faço meo testamento con mia bona memoria.

Deço dare in prima a Magestro Thomasso medigo de Ragusa pp. VI, sia gonnella I del drappo bruno, plumas I. Deço dare a Milos aurese gr. VI; sia anello I doro in pegno che se debia dare. Io so debitore a dun Gorgv per la casa pp. III; sia anelli III doro in pegno. Lasso a Marroe de tucte le dote mee io Rucsa a Marroe marido mio pp. L. Ancora lasso ad Obrada che fo famellia mia pp. XX che se debia maridare. Sella se non uol maridare chella sia ualosa sopra pp. XX far ço che li plaxe. Laso lo guarnaçone blauo che se debia dare ad Obrada sella se maridara; lo guarnaçone bruno che se debia uender et dar pro anima mea. La gonnella blaua che se debia dare a qualche femina che sia molto pouera misera; la gonnella bruna che se debia (expunctum: vender) scomparare: dar lo guarnaçolo con la gonnella.

Che me metta in la gonnella bruna. Che se debia dare alle pulçelle pp. X, tuttugella I, pp. V ali frari menori per lanima mea. Ancora pp. V. alli frari predicatori. PP. X che se debia dare per maltollecto. Che se debia dare alo fillio de Stancha gr. XII, che se debia dare ala fratillia delli frustadori a pp. IIII per la caritade, per candele pp. IIII, a Sancto Blaxio gr. VI, a Sancto Laurenço gr. VI; per la tratta pp. V mia. Lo cosel de Brottana che se dia a Draxe fillia de Tise. La gaydana del cosel che se uenda, dea per le messe (expunctum: I recna).

In recna I che me metta in sapoltura.

Para IIII de çerçelli: Paro I ad Obrada, li para III che se uenda et deasse per lanima mia.

De tucto questo che se debia dare al decimo pp. II a Sancta Maria.

La gaydana che se scopare a Deradna per lornamento dello guarnaçone che sta in pegno per gr. XV. La suchuniça senza le manche che se dia a Gruina che uada a San Sergi per anima mea. La gonnella la pilliça che se dea a Bogussa. Se qualche cosa ancora, lasso a Marroe delle dote mee pp. XXII. La poncha la mellior che se dea a Gruina. Lo anello che leua (lo quale me dona lo compare), che pona in esso

comparami (expunctum: diem) dema una pro gr. II, ponat in essa le ponche due; che manda alle cusine mie. Lo façolo che se dia a Peruussia, la cassella che adussi de Brottana che se dia a Dobre, amida mia; lo plumas de Sclauonia che se dia ala mare de Marroe.

De tucto questo lasso pitropi don Lauro, Milos Liepopir.

Guarenti: Milos aurefexe, Marroe de Cotey.

II

18. travnja 1348. (list 49–51)

Oporuka Petra de Benvinuta

Ali MCCCXLVIII a die XVIII de aprile io Piero de Benuinuta façe testamento cum bona mente et sana mia. Si ordino et uollio che si dea pro decima et primicia gr. XII. Si ordino et uollio che se uenda la vigna et le case che se paga li debiti mie, a ço che lanima mia non sia impedicata. Uollio che se dia a Colussa uxor mia per le dote soe ypp. CC et ala sua carta si e judese Andrea de Lucarçe et guarente Vita de Getaldo. Ancora li lasso a Colussa lo lecto fornido. Ancora si me laga Jancho filio meo la soa parte che li laga soa mare et io Maroie (dativ, op. Ž. M.) si li consento in presençia de Mathe de Grubessa et de Radosta, filio de Giue de Sorento

De me dar Dudoie Iliasseuich ypp. XXXVI. Ancora si a Dudoe Yliasseuich caualli II et caualla I mia. Ancora me a Dudoie Yliasseuich boy et bacche et măgi VIII capi. Dea millo mio capitale et lauanço parta per meço.

De dar Voyco Ugarçi cum soy fioli ypp. XIII et nuy auemo de Uoyco nappo uno che pesa unçe IIII, vale ypp. VI. Ancora si me de dar Bogodan Ugarçe ypp. CXXXXII, et si li lasso ypp. XXII aço che lanima non me sia tenuda. Ancora me de dar Dragoslauo Stroelouich per una sentencia ypp. XXX et ancora me de dare ypp. XXXX lo dicto Dragoslau Stroelouich. Elle uno scrito in cancellaria che se obligo che me debesse pagare danançi lo iupan si che io fui et ello non mi uolçi pagare nissun dessi. Si fo Stris pristauo et fo porotanich Iuoie, lo frar de Marta, et Cercon et Borislau Crellia et Dudoie Yliasseuich et Maroie Iustiça (ili: Uistiça) fo iuratori per lo dicto Dradoslau (!); et si o desso nappi V de argento li qual si ualunu ypp. XXX, et quisto scrito si fo facto in cancellaria socto lo tempo de Misse (!) Leonardo Muçinigo, et soura Dragoslau et soura Radetcho Marun et soura Bogauçe Vgarchic et Radetticho si sa conça con mi; et ancora me de pagare Dragoslau, Stroloieuich ypp. XXII. Ancora uollo che li sia perdunati a Dragoslau ypp. X de questi dineri che me de dare.

Ancora me de dare Priboie Pridoieuich centura I^{a} de argento de ypp. XXXX. Ancora me de dare lo dito Priboie cauallo I lo qual me dona. Ancora si me de dar Priboie ypp. XII per una coronella de argento, che de Giue (dativ, Ž. M.) de Sorento. Ancora auemo de Priboie par I de peuisinich et auemo de Priboie ducato I et ancora deio dare a Priboie ypp. XVI. Ancora deio dare a Grube, frar de Priboie, ypp. XIII. Ancora deio a Beloe ypp. VI meno I grosso et plega I de argento ueça che fo data ad conçar. Ancora deio dar a Dragoslau Ocmuch ypp. XIII, gr. III et ancora deio dar a Biloslau Ocmuch ypp. XXXXIIII, et ello si a de me ypp. XXV de perle. Ancora me dar Stres ypp. III. Ancora me dar Milathco, frar de Bolcoie, ypp. VII. Ancora deio dar a Vladoie Ugarchich ypp. III. Ancora deio dar a Poluço ducati V et grossi IX per I^{o} scrito de cancellaria. Ancora deio dar a ser Luca de Gambe ducati III, grossi X, et ello aue certi pigni nostri. Ancora deio dare a Iorgi, fio de Pasche de Iorgi, gr. XXVIII. Ancora deio dar a Grube de SSare soura quanto iurara de ypp. LX in iu. Ancora si uollio che sia creduto lo abato Marco Pecclina de ço che dera (sic!) che li sia debitore, et pregalo de parte mia che abia lanima a mente fin chel e uiuo.

Ancora aio a dar a Uita de Baganth ço chello iurara de LX ypp. in iu. Oltra mente aucua castrati LIII de Rucho, del debitor mio, siche io uîgni da ti danançi lo stantal, silli dixi: »Vita, tu ay li castrati de Rucho, io li uollio ue[n]dar per la signoria; et tu non mi lagasti andare ma tu me inprofferisti de far mellior parte de la signoria«, et si uoy dir, ferma per sacramento, et sillo non uolesse iurare sacramento, che li pitropi debessi iurare sopra lanima mia. – Et ancora si li foy debitor ypp. XXX a Uita de Baganth si che el vêne Pale de Cataldo in casa mea, et io era admalatu, et fo parich fiade tanto uêgne spesso, si chel me conuenne cussi admalatu como era ad issir for de casa, et trouay Rucho et si li dixi: »Da me tante corame che sia ypp. XXX chel me caça Vita de Baganth et Pale de Cataldo de Ragusi, et ello dixe: »Volentieri, ua alla cutale staçôn et toy tanto che sia ypp. XXX«. Et Vita fechi como bon compare et si manda questo Polo de Cataldo a tor lo corame, et ello lo tolçi per altro soy debiti, et Vita non me dichi nienti. Passa uno anno et meço de longo; quando fo ad capu de uno âno et meço, et ello me disse: »Compar, pagame li ypp. XXX!«, et io si li dixi: »Compare, io ti li pagay«, et ello responsit: »Tu sapiray si li ay pagato«, si che eo li pagay una altra uolta; si che ello uolesse far como fa li boni compari, ello me rendera li mei pîgni, che non li credo esser debitor nienti, et si uol dir de no, ferma per sagramento.

Et si me de dar ypp. IIII Dabisiuo Percoçho. Ancora de dare Derman ypp. IIII. Ancora me de Jugno, filio de Piero Râgnina gr. XII, et ancora me de dar Pasche, filio de Piero de Râgnina, gr. VII; per traui II, de me dar Cheruatin gr. XII. Deio dar a Uasil gr. XXX. Ancora deio dar ad Radoslau Danilouich fronca(?) I[a]. Ancora sêmo debitor a Drasco Missina ypp. V. De dar Cranco Radolauich gr. XXVIII et si e pleço Radoslau Danilouich.

Ancora so debitor a Nicho de Janni longo ypp. XX. Ancora deio dar alla uxor de Vita de Babalio ypp. V et meço. Ancora deio dar ad Maro, frar de Petro, naffo I de argento de unc. V, et ello si de pagar per duy âni lo afficto dela casa. Et ancora si de dare Prode de Chessi gr. XVI. Ancora me de dar Crayslau, nieuo de Vissu ypp. XV de perle. Ancora deio dar a Giue de Soranth ypp. XXXI. Ancora aic carta I soura Andre de Paborra et soura Piero, filio de Bogoie de Volcâno de ypp. XX, et si accomando quisti dineri ad Mate, filio de Marino de Ragnina, et ancora si e scrito in lo testamento de Andre de Paborra che me lago ypp. V et quisti dineri adcommando ad Mate de Ragnina. Ancora si aio a dar a Iore de Gleya gr. XXVI. et ello a de me piçoli pêgni. Et ancora si me de dar Todaro de Miloss dantiuaro ypp. XXX per lo lino che tolsi io soura mi assime de Binessa et io lo pagay et ello non mi uolçi pagar nienti. Ancora me de dar Syme de Resti gr. XXXVII per sclauine III. Ueramente si o receputo gr. XIIII. Ser Syme de Binessa si a allecto de II mantelli de Tripoli lo uno, et quello che me romasi, si uendi ad Vita de Resti ducato I[o]. Voraue che uu me dessi I ducatu. Et ancora quando uenessumu culla condura de Gramba (?) con Mate, uostro fio, si andassimu culla brigata ad Sco Nicolae de Grabossa, si che fo mandato lo visaçe mie ad casa uostra; uoraue che uuy melle dasse. Prego uuy pitropi, pensati lo mellio che ad uuy par de la filia mia. Vollio che sia mei pitropi Jûgno filio de Marin de Râgnina et Mate so frar et Fosche et Maroie, filio mio.

Socto lo tempo de misser Nicholao Fallieri sie sentençiata I[a] carta soura Rucho et I[a] actachi, et altre scripture so le qual se de plu de ypp. CCC, et si fo messo in prisone et scâpau de prisone siche eo non foy pagato. Ello e mo qua; si li mey pitropi potesse far algun meço cum esso, seria cortesia.

Si Maroie uora tornar allarte, che li sia la ferramenta, et se non, che sia in prouidencia deli pitropi mei et elli debia dar lla che elli se ordinado secreta mente. Ancora uollio che li sia a Colussa lo cofano so culli soy cose culla benedicione de dio et la mia. Ancora uollio che Colussa abia par I de teche de ypp. X. Ancora uollio che se dea a Benchiça, filia mia, lo patronostro de argento chelli lago soa mare et la touallia granda. Ancora de a Stepano Samo oçi de Jara ducati XVII che douesse comparar de sale, si che io non abi ni 1 sal ni 1 ducati, in presencia de Ssuliça, beccher de Jara. Ancora li de a Ssuliça ducato I che me deuuesse trouar I fante per lo bestiame che deueua andar a Uenesia. De me dar Sergi Segeuich per I sauersech dargento ypp. II; de dar Nineç Danilouich gr. XV per la ladiça.

Ancora me de dar Nineç gr. VI per II anelli. De me dar Oçîna gr. XI; de dar Bossoie, lo fillio de Oçîgna, ypp. V, ma demanday lo planamente che creio che sia pluy dineri. Dello residio delle altre casselle de tucte uollo che se uenda et dia per lla do yo silli o commandado occulta mente. Ancora uollio che dea affosche la spata mia, et lu scuto et le altre arme uollio che si uenda. Bachili piçoli et grandi et caldari et lauigi et altra massaria che se uenda onni cosa et faça dineri, et dia li mei pitropi llo desso ordenati occultamente. Ancora ad Maroie culla sua sorella I lecto culliçoli II et I couerturo et I scauina blanca et tutto ço che se dauanço che se uenda et faça dineri et per ço mia fillia saço che se per la casa et mio filio (?).

Uollio che se dia a Miroslavu Cerrinich coronella I de argento la qual che se in casa.

Ancora uollio che Mate faça quello che io ordine con esso secretamente de Maroie, filio mio, et de Benchiça, filia mia, et sello non me fa ço chelli io ordine, tegnuto me sia dauanti Dio, et negun deli compagni nolli podessi in contro dir.

In spacio de uno anno si debia stribuir quisto testamento a bon conço.

Ancora uollio che se dia a dom Laure ypp. II et a dom Nicola Albanesi gr. XVIII.

De me dar Stoyco ypp. IIII; de dar Uitan gr. XII. Ancora se in staçôn meço barrilo de chinarap (?). Mate culli soy cumpagni abia pleno albitrio de maritar la fillia mea Bençiça culle cose che se trouara et Mate abia pleno albitrio in tucto de maritar mia filia.

Guarenti Radosta dessorento, Marin de Çeria.

III

13. srpnja 1363. (list 263'–264)

Oporuka Gojne, žene Mirojeve

C

In XPI nomine amen. AD MIIILIII. Indictione prima, die XIII de lu messo de çullo. Eo Goyna uxor di Miroie siando infirma delo corpo et sana della memoria si ordino lo mio ultimo testamento per tal modo. Voglo che se dia a S. Maria de Ragus per le decime et maltoleti gr. IV. Item aço p. XXV et I naffo darçento chel fu in pegno per pp. VI di Marince di Uulcigno. Si luy vegnisse che se debia reçeuir di luy pp. VI e darli lu naffo. Si luy non uegnisse che se debia uender et dar lo auanço per lanima sua. Item III par di çerçeli di arçento. Anchora anely II darçento. Anchora de rassa biancha br. XXX, anchora sclauine III, anchora manteli di drapo II, anchora II nape, anchora touagla plumada I, anchora plumasola de armatura VIIII, anchora touagle de man VII, anchora chaldere II, anchora frexora I^{a}, chomostre I et çeppo I et gratacheS I; anchora graticule I^{c}, anchora chassele II et anchora chasele II sença claui. Anchora tudghele III et cogtalo I, anchora sachi IIII, anchora formaçi XI, anchora di tela peçe IIII, anchora I par di bisaçe, anchora II galede de aqua, anchora barilo I^{0}, anchora sporte II per peni, anchora scutele IIII di stagno, anchora peliça, anchora gunele VI di Rassa, anchora pp. LX che mi lasso di plu Çiue in lo suo testamento per la mia fatiga chey aço seruito perechi anni. Item deli sopra detti pp. LX uolo che se dia a chantar di messe LX per lanima mia et per lanima dela mia figla. Anchora lasso a don Çorço patrino mio pp. II per chantar messe per le anime nostre et per li nostri morti. Item ala fratigla di S. Anthonio che se dia pp. III. Item che se dia ala mia surella Milla gunela I^{a} et piliçolo I et I anello de arçento. Item a Dobrussa filia di Toloie che se dia I gunela uermegla, anchora a Goysclaua teta mia gunella I^{a}. Item a Stoyna che se dia plumaysola II et I touala e sorella sua Lubna altro tanto et formaçi II a trambe sorelle e deli diti dineri che se faça le spese per chandele et dupliri et ali preuidi a mi et

ala mia filia. Anchora che se dia cantar di messe VI per lanima di mia mare; ancora a Maroe de Symeon di Kataro I sclauina plu bona che sera; ancora quello naffo che se dia a Pripcho fauro. *Item uolo et ordino che tuto lo resto che sia in le mani deli mey pitropi.* Si mio figlo uignera a star a Ragussa che se dia tuto lo auanço a luy a mio figlo nome Bogoie et se mio figlo morisse che se debia distribuir tuto per lanima mia et deli mey morti.

Questi sono li mey pitropi; Milten Oberte e Milatcho Chaligar et Iuano filio di Miloie che siano tegnuti distribuir a complimento mio testamento chomo e scrito di soura.

Anchora soy debita gr. VI ad I[a] femina chi e morta. Voglo sieno dato a chantar *messe per lanima sua.*

INDEKS CITIRANIH RIJEČI I AFIKSA

Napomena: Nisu obuhvaćeni primjeri iz IV poglavlja, bibliografije ni iz dodataka. Unificirali smo grafiju h. riječi po uzoru na ARj, iako razni autori različito bilježe palatale *ļ, ń, ģ* i dubr. *ʒ* (= [dz]).

Abrauiçio 315
abrile 280
absinthium 266
acerna 253, 269
–aceus 327
–aciu 271
Acrumina 261
adrabidiatus 274
adversaro 278
affectus 305
af(f)icto 308
afikat 266, 308
akaįt 282
aksaģ 265, 269, 273
Aksiģ 266
Akšum 266
Albona 262
amori 259
ampulla 311
anchidere 269, 321
ancidere 321
–ando 240
Angelo 283
antemna 266–267
antrešeļ 278
Apricius 327
Apšum 266
aprile 319
aptazi 266–267
aqua 307
araģan 274
aragjan 274
arçento 283
ardiškati 269
–are 240
argentum 268
argola 250
argudola 251
argutla 250–251
–ariu(s) 248–250, 278, 328
–aru 250
aržiant 268
asedo 282
asparagi 268
Assisi 266
Atena 310
ātena 310
aubrile 319
auro 252, 285
avoncolo 257
avril 280
*avro 308

bacche 280
baccinum 321
bachili 269, 283, 321
bacile 321
bacino 321
bačkio 270
Bag 270
Baganth 312
Bagat 312
Barbara 280
*barcucius 273
barcus 272,273, 320
barcusius 272
bargotso 272
basilica 272
bazinos 321
beba 306
beč 275
benebreke 249
Benessa 282
Benešić 282
benevreci 250
bez(z)o 275
bičva 275
Bigi 270
Bile 281
Bilich 286
bindza 328
birtu 280
Biševo 262
*bjello 306
*bjellə 306
Blagaj 255
Blasius 277
bleua 248
Bodaça 284
Bona 255
bonbaç 311
borša 259
botata 311
boto 280
braccio 274
brachium 274
Brač 248
bragotso 272
branchia 249
branchie 250
bras 274
braţ 274

Brattia 248
breče 249–250
brenke 249250, 311
brez 274
Brgat 280
brot 265
brunço 306
brundium 306
brutto 265
bueno 253
buka 257
Bulet 310
Buna 255
bura 253–254
bursa 258–259
Buzet 310

cablichi 327
Cachiç 286
cactal(e) 266, 315
Caçich 286
cadene da cocinar 347
caelum 268
calice 322, 324
Campi 304
Canayti 261
caneton 311–312
canis 319
canpus 311
cantar 323
canton 311–312
capitale 263, 315
capra 251, 319, 325
capsa 320
*capsa 318
captale 263, 266
Captat 248, 267
caput 324
Caput fici 271
capxa 266, 315
căre 319
carira 253
caro 324
carridiare 275
carrizare 275
carrus 324
carus 324
casa »kuća« 250–251, 306, 315, 318
casa »sanduk« 315, 320
casallo 315
casella 320
caseus 327
caso 327
*casone 314
cassa 285, 320
cassella 320
*cassone 314
casul(u)la 284
casus 327
Catena 303, 308
Catina 303, 308
*catina 303
cauco 325
caura 309
causa 309, 311
cause 252
*cavsa 309
cavezale 315
Cavtat 248, 269–271, 303
Celeia 270
Cele 270
cena 257, 268
cenare 272
ceraseus 254
cercel 268
cercelli 244, 254, 283
cerçegli 284, 318
ceresia 254, 277
cereus latus 271
certus 268
chasa 323
chasel(l)e 285
che 321
chebra 251, 319
chemessari 314
cherchelli 263, 268, 272, 283, 321
cherona 308, 314
cheronella 314
Chersa 327
chesa 248–251, 304, 318
chexa 248, 318, 348
cheza 250
chi 321–322
chimento 254
chinare 321
chirçelli 314
chiesa 260
chiesia 260
chomostre 347
ciera 283
cimice 268, 271, 347
cingendo 286
cipal, –ao 270
cipo 253, 254, 302
cirru 269
Cissa 270–271
Civitate 248, 269, 271
clama 283
claro 324
clarus 324
claucho 322, 324, 325
clavis 324
clera 283
clesia 260
coacla 252
coacra 252
coctal 251, 315
coctel 248, 251, 314–315
coe 322
cohopertorium 303
colchitra 269
colomba 266
come 259
comerchio 325
comerchium 323
comerclum 323, 325
cominciare 276
commeatu 278
como 283
comune 314
cons(s)a 311
consileri 278
coperta 253, 305
copertur 259, 263, 303
Corcyra 269
corium 254
corona 257, 308
correxit 305
*cosal 251
cosel 251, 314
cossa 311
costion 314
couerta 314
coxa 265
credo 287, 305
crepa 254
crepis 254
Cres 271
crescit 258, 265
criapis 254
crovata 315
cugnato 278
culcitra 268
c(u)ogo 286
custion 314
cycnus 267
cyma 269
cyntura 285
çagandu 240
çera 283
çerçelli 321
Çibaça 274, 286, 321
çicogna 314
Çiucho 285
Çoraça 286

čabar 270
čafran 276
čama 283
čantara 325
čapra 325
čar 324

čaro 324
čart 268
Čaška 270–271
čaų 324
čersati se 325
češćalica 325
Čibača 274, 321
čil 268
čimulica 325
činko 268
čirsati se 325
čmul 276
čĭbŭrŭ 270

*'čaro 324
*'čer 324

Dabisiu 327
dagno 328
Daksa 266, 268
damnum 328
dampno 286
de– 314
debitor 311
decem 256, 265, 306
dekro 265
dema 321
des– 314
*desedium 258, 276
desiježa 258, 276, 303
diadima 277
dic(e)re 265
dichi 268
dicit 268
*dĭek 256, 306
diem– 321
digandu 240
dijakon 277
dik 256, 265
Diklo 262
Diunan 275
divertiškati 269
Dmine 315
Dminko 315
Dobretinich 327
*doctor 305
*doctur 305
dodecim 263–264
doktur 265
domina 266, 328
dominus 267
domna 328
*dondo 267
*donno 267
*dotk 264
*dotke 264
*dotko 263–264
dose 257
douxe 257, 260
dove 259
Drač 269
drap(p)o 285
Draxe 286
Drosaico 261
Dubrovnik 340
Дѣвровчане 340
ducat(t)o 319
dum 266
dumna 266
dundo 267
duńa 259
dupli 258

ʒorača 286
Gara 276
ǵardiṅ 326
ǵilj 326
Givo 326
ǵonta 241, 258
Gorača 286
Gore 286

eccum hic 322
ectagia 267
–ectum 305
–ello 319
eptagia 267
erede 244
ereidi 281
ergatula 250
–eriu(s) 248, 278
–ero 250
–eru 250
–esc– 240
–eto 257, 305
–etta 249
–etto 257, 305, 319

facciolo 276
facere 268
fachir 268, 304, 314
*faciola 269
factu 265
fagla 280
faịt 265, 268
faramenta 314
fauro 309
festa 265
festanjuo 255
fiasta 265
fictus 308
fiddzu 328
fierie 253
fila 328
fillio 343
Firminus 314
Flaveyco 261
Flavii vicus 261
flekta 253–254, 265–266
fljecte 253, 265
fliekte 253
foǧa 278
fońa 315
*fońestra 315
foro 287, 305
Forminus 314
fratil(l)ia 284
fratilla 284
fratre 263
frechsura 265
frišak 258
fronǵata 275
frossora 314
frujt 268
frutro 263, 264
fružata 310
fundamentum 312
funkjela 253–254, 269, 303
fuńestra 303, 314, 315
fụat 268
fueco 253
f(u)ora 286

galatina 269, 272, 315
galleta 280
gara 249
gelatus 268
gelut 268
Geminiano 269
gemma 321
genochio 283
gente 268
gera 249–250, 269
gerrula 250
Giman 269
Gionchetto 271
gionta 241
Giura 283, 286
ghermire 321
Gherliça 284
ghirlanda 321
gledam 310
gledan 310
gledă 310
glesia 260
glezie 260
glotina 286, 315
Glumaine 261
Glumine 261
glara 249–250
Goiussa 285
golida 280

gonela 285
Gradac 249
Gradez 249
Grade 251
Gradi(ć) 249, 251
Graecus 255
gratacaso 277
grataches 277
gratakež 249–250
grata + caseus 249
Gravos 277
*Grausium 277
Grauossa 343
Grede 249–250
Gredez 249
Gredi 306
Grk 255
*Gruš 277
gruški 277
Gruž 277, 327
guloz 258
Gurenouich 286
Guroie 286
gusterna 314
gustirna 307, 314
gustijerna 314
guapto 263, 265–267

hapsis 266
herede 285
hlače 270
htjeli 266

–icus 327
idem 310
iden 310
idẽ 310
–ier 248
–ijer 250
ime, gen. imene 311
–in 260, 262
inbola 311
incefo 249
incontinent 312
*infaciale 249
infirmu 263
ingenoclano 283
ingvast 310
inter-selliu 278
intijerna 254
–ir 248, 250
iste 306
–ita 249
–ito 257, 305
–ittus 257
–ius 272
Između polača 275

Jache 285–286
Jadera 274
jarula 259
jejun– 274
Jonas 275
jonko 265
Juncetum 271
juncus 274

Kačić 286
kačola 275
kačuo 275
*käl'če 322
*käl'č(ə) 322
*kär 324
kajna 257, 263, 268
kaluđer 273
käsa 306
Kampuš 327
kanata 273, 315
kančilijer 281
kanǵilijer 281
Kantafig 270–271, 310
kantur 263
kapsa 266
kapula 258, 269
kasol'e 249
kebara 251
kelomna 266, 314
kelovna 266
kenare 272
kentrica 253–254,269
kenur 272
kẽr 319
kẽra 319
kerica 269
kerostat 269
kesa 333
kjar 324
kjau 324
k(i)jerna 253–256, 269
kima 269
kimak 268–269, 347
kimenat 253–254
kimenti 254
Kimp 304
kipra 251
kirla 269
kiša 326
klak 271
klaoka 252
klaustro 252
*klẹr 324
kniga 244
koktao 251
koktal 251
koleda 310

kolonda 318
koludar 273
kolumba 266
κωμέρκιον 254
komnut 267–268
konič 269
konversacijon 258
kopsa 253–254, 265, 267, 311
kopsica 265
kopto 266
koraụna 257
korona 308
košuļa 284
krask 258, 265
krcati 275
kriješ(v)a 254–255, 269, 277, 327
krilat 271
kris 277
*kris 277
kristalad 318
kriša 254
Krkar 269
krklo 269
Krknata 271
Krkńaš 327
Krša 327
krovata 315
ktjeti 266
kuf 266–267, 271
kulaf 258
kumjerak 254, 270
kup(i)jerta 253–255, 303
kupjerta 254
kupirta 254
kurdjela 253
kurdila 253
kụarno 264
kvijer 254
*kəroụna 308

Labena 262
Labin 262
Lacroma 308
Lacromona 267
Lacromonum 261
Lacruma 308
lactuca 265
lačuga 265
laena 248
*läro 306
laịn 265
Lajarum 275
*lamna 249
lana 248
*lanca 250
lanterna 254

lapesse 329
lapidius 277, 329
Lapido 315
lares 250
laro 306
latine (persone latine) 343
latino 343
latro 309
lau 252
laueç 277
Laurentius 277
lauro 309
laus 240
Lazarum 275
ledigna 308
ledina 308
legati 269
lege 276
legname 314
lemosna 314
lena 248
lenga 250–251, 311
Lenga 251, 311
Lengac 251
Lero 250
lero 309
leze 276
liga(d)ura 314
ligame 314
ligar 314
lignu 265
*liksia 274
liksija 265–266, 274
lim 249
lincul, –uo 253–254, 259, 276, 302
lincum 276
lingua italica 346
lingua (latina) Ragusea 340
lingua latina vulgaris 346
lingua ragusea 341, 346
lingua rhacusaea 340
lingua romana 340
lingua sclaua 346
lingua vetus ragusea 346
listo 258
lixiv(i)us 274
loc 265
locher 248
locus 265, 303
loćika 265
lokarda 270
Lokrum 267
Lokruman 267
lopiž(a) 277
loštika 262
Lovreč 277, 310
Lovrijenac 277
lubav 244
Luboeuich 286
lucerna 253
*luco 302
lucta 257
luftē 257
lugo 253, 302–303, 309
luk(i)jerna 253–254, 256, 269, 271, 303
luptă 257

ļetina 286

macagnatus 269
machine 269
machiera 328
Magna (sc. Isola) 267
Maisan 267
*Malata + ótēs 253
Malozeátai 253
mal tolto 286
maltollecto 286
manege 283
mantelo 285
marač 275
marangonus 336
margarisium 277
Marino f. de P. de Grauossa 343
Maun 267
Meçana 276
Mediana 276
medius 276
meise 257, 260
meixi 257
mejare 276
mel 265
mellor 253
Mengača 310
mergegn(i)um 261
mergin 261
merla 253
merula 254
*merulus 262
Mesagalina 276
μεσος 276
mese 259
mesus 276
mettere 285
mežul 254, 276
Michil 253
Michoe 286
Micoç 274
mictere 285
micto 285, 308
Mihoč 274
mijenduo 310
m(i)jerla 253–254
Mika 262
Milçeuich 284
mille 265
millor 314
Milos 285
Miloš 285
Milussa 286
mir, miri 261, 303, 308
Mirca 262
mižati 275–276
mižol 276
mižul 253–254
mjendeo 254
mocira 253–254, 270, 278
Močal 253
močira 270
*modiola 254
modiolus 275–276
mogoriš 277
Montouerna 254
Montovijerna 254, 310, 312
morar 314
*morcola 254
Motovijerna 310, 312
možul 254, 276
mrgań 273
mrgiń 273
mriječ 269
mrijuļ 262
mrk 246
mrkijenta 246, 269, 310–311
mrkvjela 254
muedo 253
mür 305
*müri 308
munčjela 254
mulir 270
mullier 278
munita 257
muntagna 314
Mutogras 310
murus 261, 303
*mur 305
*mədzul 276

nachue 323
nalo 252
natip(i)jerka 253–254
nauk 257
naulo 252
navližati 252
navo 252
nebuča 280
nepaut 257
nepoça 275

*nepoçça 305
nepot 263
nepote 257, 259, 305
nepotia 275
*nepta 275
neptia 275
nepuča 258, 275–276, 280
neput 257, 259, 263
Neretva 310
netsa 275
neuoidi 281
Nicolecta 286
nyapta 275
nienti 263
nieuoidi 281
nigro 258
Nixa 286
nokat, gen. nojta 267
noudo 314
nove 287
novus 306
*nu̯ov 306
nuce 257
*nəpout 259

Obrovac 315
Ocmuch 286
octo 263, 266
ofjerta 253
Oglej 280
ohšubra 266
oksit 266
oksjenač 266
okšenac 266
Olib 262
oligań 263
–olus 259
ona 261
–ona 260–262
–onis 260
ono 261, 303
Opriša 327
orfan 263
osam 310
osan 310
osā 310
osjenač 276
otijemna 366–267
oxor 257

pace 273
paǧa 278
palada 321
palagio 321
palanghe 284
palomnić 280
paludo 315
paļe 278
pandio 318
panes 318
pān 306
pāni 307, 318
pagni 318
pani »hljebovi« 307, 318
pani »sukna« 307
pàni 318
panis 250–251, 306
panni 307, 308
pantaruo 254
parangal 310
parchiuium 323
*Parentsu 276
parera 283
Pasqua 343
paşnic 273
pašta 275
paueisi 257, 260
paueri 252
pectine 265
*pectno 266
pegna 284, 318
pegne 265, 328
pegno 265
*peina 258
pel 308
pele 264, 308
*peli 308
pelle 264
pelles 308
*pelli 308
πηλαμίδος 280
pen 248–251, 333
pena »kazna« 258
pena »pero« 284, 318
pengati 240, 269
penna 284
pensaminto 310
peń 265
*peptno 266
perca 253
perchiv(i)um 274, 284, 323
perduno 310
perla 307
perna 307
Perussia 285
petra 253, 281, 303
πεζούλιον 277
piakno 265–266
piera 253
pignu 265
pijena 258, 303
pijerka 253–254, 256
*pijerla 307
pilago 253
pilare 328
pili 308
*pili 308
*pina »kazna« 258, 318
pina »puna« 327
pinati 258
pinna 318
pira 253, 281, 302–303
Piro 281
pirun 345
pišem 310
pišen 310
pišẽ 310
pitra 253
*pitra 302
pižuo 255, 277
pjakir 327
placa 311
*Placata 249
plaçhera 283
*plachir 314
plaça 320
plaga 311
plaker 269
plakijer 327
Plakir 260, 271
plakir 327
planc(h)a 311–312
plasera 283
plebanus 279
plitiçe 327
ploga 311
Plokite 249
plomate 314
plovan 279
plumacium 273
plumas 273, 320
plŭnŭ 259
plunŭ 259
poculica 269
podhi 343
podum(i)jenat 253–254, 303, 310, 312
poena 258, 318
pogača 269–270
Polače 275
polača 275–276
poluga 310
ponche 312
ponestra 315
ponistra 314–315
ponta 258
Ponta (od) Lenge 251
pontaruo 253
popita 315
porat 253
Poreč 264, 276–277
porto 305
Postire 262
Postures 314

Posturio 314
praca 311
preisio 281
prestizza 310
prete 259
preţ 274
prezzo 274
prigati 269
prodese 256
προικιό(ν) 274
prosuļa 260
prsukat 268
pršukat 308
prudijes 256
Prvuša 285
puco 276
puč 258, 275–276
pun 259
pun »kruh« 251
puncjela 253
Punta Mika 262
puocho 309
puţ 277

quadragenalis 250
quadragnolus 250
quatro 302
quel 248
questo 305
qui »ovdje« 322
qui »što« 322
quis 321
quisto 259, 306

*Rabiat– 274
racana 269, 284, 306
racina 269
*racna 306
račun 275–277
*Radiatum 274
Radmilich 286
Rados 286
Radoslau 285
ràgana 248, 284
ragna 284
Ragugia 276
Ragus 277
Ragusa 252
Ragusium 339
*rakna 306
rakno 269
rancid– 280
ranketiv 280
rapa 249
rasen 286
rasrčba 326
rasrģa 326
Rasti 250–251
Raugia 276
Rausa 252, 339
razlog »račun« 275
re– 314
rec(h)na 248–249, 269, 306
rečijak 249, 270, 272, 276, 333
rekesa 269
remo 248–249
repa 249–250
Resti 250–251
retiac(u)lum 249
režentat 275
Rhacusium 339
Rhaugia 276
ríćaglo 280
Rim 260, 310
ripa 249
ripariu 250
rivir 250
Roma 260
romagna 314
romijenča 276
ronab 310
rovańel 315
Rožat 274
Ruco 307
rugăciune 277
rúkōn 310
rumanent 312
ruptus 259
rusa 253–254
ruto 259

sucço 320
sal 264
saluacium 310
saļatur 278
samn 257
*sanctitate 312
sanctus, –a 312
Sanctus Pancreatius 274
sanglo 263
*sanitate 312
sapia 283
sapiray 319
sapla 283
sarchinesche 283
sazo 273
sbogo 343
scaunesco 279
schuda 253
schlauina 285
sclauo 343
Sclavon– 279
scomperare 244
scripto 286
scudo 244
scuto 244
seca 259
*secca 259
seda 319
seka 258
sella 265
septem 266
Sergi 283
seta 319
sjala 265
sjapto 266–267
siclo 304, 319
siclu 280
sida 319
sigal 280
sigaļ 319
siglo 257, 304, 319
σίγλος 280
sigļar 267
signale 267
sika 258–259
σίκλα 280
simplik 269
singulo 263
sinoria 278
sinplik 258
sipa 258
Sis 262
Sisak 270
Siscê
Siscia 270
sita 319
situlu 280
skarač 275
slavo 343
so »njegov« 311
Sobra 252
Soča 277, 310
sodor 314
sofrikat 266, 308
sofriktan 266
sol 264
solea 256
sollempne 286
soreglia 284, 318, 328
Sorriça 286
sortor 246, 314
sortur 259
Sovra 252
sõ »jesam«, »jesu« 311
spaįca 265
speculu 283
spenʒa 258
spica 265
spičar 269
spirač 268
Split 249

spongie 314
Sponǯa 312
spuga 310
squarciare 276
stačun 275
staccionaro 276
stagione 321
Stagno 318
Stagnum 265, 267, 318, 328
stala 265
Stamno 265, 318, 328
Stamnu 266–268
Stamnum 267
Stanno 318
Stannu 267
stazon 325
stella 265
Stipcho 281
Stipe 281
Stiepcich 284
Ston 266
Stoyco 285–286
Su(t)– 310
Subenico 314
sublatum 286
Suđarađ 312
Sumratin 312
Superka 312
Supetar 312
Supetrić 312
Supokrač 274
surela 285, 314
surgati 269
Sutmihajlo 312
Sutmiho 312
Sutvara 312
sval 256
svjedočba 326
svjedoǵba 326

šafran 276
šćeto 258
Šibenik 314
Šipan 262, 269
škrapa 254
škritorjo 259
Šumet 271

taberna 254
tajča 282
takla 282
tantati 310
tapeidi 257, 26 0
tapeido 261
tapit 257
tata 250
tauole 311
tauolita 305
tavajul 253
tecta 285
teča 282
tegula 282
tekla 282
tella 285
tenap 310
–terium 250
τηριον 250
terreno 305
terrenus 303
ter(r)in(o) 303
teta »otac« 248–251, 304
teta »tetka« 285
tjača 282
tijerač 275
tinellum 253
tiṅal 253
todur 280
tollere 286
touagle 284
tovijerna 254
tovjelica 253–254
tracta 268
trajta 267
trajita 268
trajtat 266
trakta 265
trata 268
tržački 270
tucto 285, 308, 317
tuctus 285
tuń 265
tur 253
tuota 248

–uccus 272, 327
uechio 324
–ul, –ula, 259
undecim 265
–uni(s) 260
unus 303
uollio 285
–uolo, –uola 259
–ur 257
ura 259
–us 272

vacă 265
vacca 265
vaccinus 321
vajna 282
Vara 280
vechio 283
vecio 323–324
veclo 283
veço 283, 324
vegio 283
veglo 283
*veina 282
vena 279–282
vendere 311
vendigno 278
veni 263
ventre 264
vequio 283
veselьje 278
veseļe 278
vet 266
vetulus 283, 324
vĭdi 310
vĭdī 310
vientro 264
vigna 318
*vile 317
*ville 317
vina 328
*vindza 328
vine 263
vinea 318
*vinna 318
vinum 303
Virgatum 280
vistir 314
vittia 275
vježbati 326
vježbati 326
Vlasi(j) 277

Zadar 274–275, 277
zafran 276
zdur 280
zdur 280
zinzendo 286
žiant 268
Zora 286
Zorača 286
zorcelli 314
zubar 270
zuchogna 314
zurno 310
zusterne 314

žakan 275, 277
žapalj 275, 277
Žara 276
žežin 263
žežinati 274
Žman 48
žmul 254, 275–277
žuk 274
župa 275

KAZALO

Najčešće upotrebljavane kratice, 237
Arhivske serije, 237
Ostali znaci, 238
Kratice često citiranih časopisa i djela, 238
Uvod, 239

I. Metodska načela, 242

II. Dostrukturalna lingvistika i raguzejski fonetizam, 247
1. Naglašeni vokali, 248
2.–3 Postupak s nenaglašenim vokalima. Akcenat i ritam, 262
4. Degeminacija i grupe ct, cs(x), gn; mn, ps, pt, 265
5. Grupe ce, ge, ci, gi, cį, gį. Lat. j. Ostale grupe konsonant + į, 268
6. Grupe konsonant + l, 278
7. Intervokalni konsonanti, 279
8. Ostale konsonantske promjene, 280

III. Dubrovački testamenti iz god. 1348–1363. Pisari. Pravopis, 281

IV. Građa, 286
1. Naglašeni vokali, 288
2. Nenaglašeni vokali, 291
3. Konsonanti na početku riječi, 293
4. Konsonanti u sredini riječi, 295
5. Konsonanti na kraju riječi, 301
6. Ostale promjene,301

V. Prilozi raguzejskoj dijakronoj fonologiji, 301
1. Naglašen vokali, 302
Nazalni vokali,310
2. Postupak s nenaglašenim vokalima, 313
3. Akcenat i ritam, 313
4. Degeminacija. Grupe ct, cs, gn; mn, ps, pt, 319
Pojedinačni problemi, 319
5. Grupe velar + e, i, į; į. Grupe konsonant + į, 320
6. Grupe konsonant + l, 320
7. Intervokalni okluzivi, -s-, i grupe muta + liquida, 328
8. Ostale konsonantske promjene, 329
9. Pregled sukcesije konsonantskih sistema, 329

IV. A) Položaj raguzejskog govora u Romaniji, 331
B) Povijest raguzejskog govora, 339

IIV. Idući zadaci, 347

Bibliografija radova o dalmatskoj i istroromanskoj problematici (1906–1959), 348

Ostala važnija upotrijebljena djela, 364
Dodaci, 368
Indeks citiranih riječi i afiksa, 372

Miho Skljarov

O VOKATIVU

PROBLEM KATEGORIJE II LICA U IMENICA

(Primljeno na sjednici V odjela od 26. VI 1958)

Čitajući lirske narodne pjesme, upada u oči velik broj vokativa koje u njima susrećemo. Neprestano, od pjesme do pjesme, nižu se vokativi jedan za drugim, obično po dvije tri imenice u vokativu skupa, uvijek sa različitim atributima, koji im daju neobičnu živost i svježinu (karamfile, moje drago cvijeće; oj višnjo, višnjice; oj ti zrno pšenično, moja ružo rumena, o Danice – o sestrice; oj dorate grive pozlaćene; moja rosna košutice; mladoženjo, grano bosiljkova itd.).

Vrlo lijepi deminutivi, epiteti, poredbe, metafore i apostrofe stvaraju u tim vokativnim izričajima bogat niz slika, koje se redaju pred našim očima i izazivlju u nama mnogo novih, svježih doživljaja. One nas prenose u pomalo zaboravljeni svijet u nama, dosta različit od onoga u kome živimo, mlađi i neposredniji, otkrivaju nam njegovu ljepotu i pomažu da ga ponovo pronađemo i doživimo. Možda se riječi od kojih su ti izričaji sapleteni tu i tamo ponavljaju, ali to narodnog pjesnika ni najmanje ne sputava da nam preko njih iznese bogatu ljestvicu najrazličitijih nijansi svojih doživljaja i osjećaja, koji su u konkretnim prilikama uvijek živi, novi i originalni.

Vokativ se obično naziva padežom dozivanja. Njime označujemo lice kome želimo da se iz bilo kojeg razloga obratimo. Ali vokativom u lirskim narodnim pjesmama ne obilježavamo samo lice kojemu se pjesnik obraća već se uvijek pokazuje i odnos pjesnika prema tome licu. Uz nagovor pjesnik nam pokazuje i svoje osjećaje prema nagovorenomu. Često se u vokativu nalaze dvije imenice jedna uz drugu, pa dok jednom pokazuje kome se obraća, drugom narodni pjesnik izražava svoj odnos prema tome licu: Maksimija, moja verna ljubo, Maksimija, koleno neverno, (III, 7) Bogom sestro, krčmarice Jelo, Kučko jedna, krčmarice

Jelo (III, 26).[1] Odnos prema licu, kojemu se pjesnik obraća, može se izraziti ne samo drugom imenicom već i raznim drugim sredstvima.

Kako je vokativ u narodnim lirskim pjesmama vrlo čest, on postaje jedno od najaktivnijih sredstava pomoću kojih se u njima postiže emocionalnost. U epskim narodnim pjesmama, gdje emocionalni elemenat manje dolazi do izražaja, susreće se vokativ mnogo rjeđe. Nešto češće ga susrećemo u onim epskim pjesmama koje obiluju lirskim momentima. U njima su vokativi mnogo raznovrsniji, bliži lirskim pjesmama: Jo Nenade, moje jarko sunce + Moj bosiljče iz zelene bašče, *Predrag i Nenad* (II, 15), a u ostalim junačkim pjesmama među vokativnim izričajima ima puno više jednolikosti i stereotipnosti. Tako ćemo u epskim pjesmama od pjesme do pjesme susretati slične primjere, u kojima se zbog prečestog ponavljanja emocionalni momenat izgubio te one ne izražavaju više osjećaj, već su samo ustaljen uobičajen način izražavanja: Maksimijo, moja mila majko (III, 7), Ti ne kukaj, moja stara majko (III, 25), Sine Marko, moje čedo drago (II, 33), Đe si bio, moj brate Ilija (II, 2), A moj brate, beže Dragutine (II, 9), Oj Milošu, naš rođeni brate (II, 28), O Milice, vjerna ljubo moja (II, 99), i tako dalje, od pjesme do pjesme, mogli bismo nanizati čitav đerdan sličnih primjera.

U običnom se govoru vokativ najčešće upotrebljava za obraćanje i dozivanje, naročito u razgovoru, i tu on često uz obraćanje pokazuje odnos prema licu kojemu se obraćamo. Majka tepa djetetu, dragi dragoj. U porodičnom životu, među dobrim drugovima, ako tko što od koga traži, vokativ često nađe svoje mjesto. Ali u lirskim se pjesmama vokativ ustalio kao figura izražavanja emocije, pa ta njegova karakteristika dolazi naročito do izražaja, zasjenjujući sva ostala značenja, koja se njime mogu izraziti. Subjektivni odnos pjesnika prema licu kojemu se obraća daje vokativnom izričaju zaokruženost i čini od njega čvrstu stilsku cjelinu, koju bismo mogli nazvati *vokativom emocije*.

Vokativ emocije je vrlo čest stilski izraz, te se susreće ne samo u narodnoj lirskoj književnosti već također i u umjetničkoj. Neposrednost izražavanja osjećaja vokativom emocije, čini od njega omiljelo sredstvo izražavanja, pa ga vrlo često upotrebljavaju kako stariji tako i naši noviji pjesnici.

Opširniji pregled upotreba vokativa emocije u našoj narodnoj i umjetničkoj književnosti bio bi preobiman, pa ću se ograničiti samo na primjere iz lirskih narodnih pjesama, uz napomenu da ga u sličnom obliku i značenju nalazimo i u umjetničkoj književnosti.

Kod kraćih narodnih lirskih pjesama, u kojima se ne iznosi nikakav događaj, obično se vokativni izričaj nalazi na početku pjesme. Najčešće on zauzima po jedan ili dva stiha.

[1] Primjeri lirskih narodnih pjesama uzeti su iz zbirke *Srpske narodne pjesme*, Vuk Stef. Karadžić, Beograd 1953. Pjesme iz prve knjige označene su samo arapskom brojkom, a pjesme iz ostalih zbirki i rimskom i arapskom. Znak »plus« (+) označava kraj stiha.

Konstrukcija vokativa emocije je vrlo raznovrsna. Obično jedna uz drugu stoje dvije imenice u vokativu, od kojih prva pokazuje komu se pjesnik obraća, a druga, apozicija prvoj, odnos pjesnika prema licu kojemu se obraća. Najčešće se uz drugu imenicu nalazi niz atributa koji taj odnos još više ističu. Ali vokativ može biti i samo jedna imenica uz koju se nalaze jedan ili dva atributa ili se imenica može ponavljati u istom ili nešto izmijenjenom obliku, a može biti izražen i ponavljanjem nekog glagolskog oblika uz imenicu i raznim drugim stilskim sredstvima, kako ćemo to dalje vidjeti.

Najčešće se susreću ove konstrukcije vokativa emocije:

1. Jedna imenica u vokativu. Ako imenica stoji sama, bez atributa, obično je takva imenica deminutiv ili hipokoristika: Ljubičice, ja bih tebe brala (322), Nevjestice, bleda ti si (667), Daj mi, grle, jedno zrno (682), Čuvaj, sanko, Jova moga (277), Je l' ti, sejo, po nogama zima (311), Hodi, šćerce, da mi večeramo (534). Tu često susrećemo riječi kao što su: dušo, dragi, sejo, brate, djevojko itd.

Obično je uz imenicu atribut, njime se emocionalni elemenat jače ističe. Atribut je obično pridjev ili zamjenica. Od zamjenica najčešće susrećemo posvojnu zamjenicu »moj«: Srdo moja, ne srdi se na me (473), Da, moj brate, sjajne mjesečine (612), Devojko moja, napoji mi konja (579).

Pridjevi su kao atributi vrlo raznoliki. Češće od ostalih dolazi pridjev »lijep«, ali i drugi se ponavljaju. Obično pridjev stoji pred imenicom, ali radi rime i ritma često i iza nje: Oj ti zrno pšenično, ti ne budi jezično (122), Oj djevojko mala, + svakom pokoj dala (543). U desetercu su zbog cezure četverosložni vokativni izričaji na početku stiha, a šesterosložni na kraju, Lepa Maro, lepa ti si (420), Tiha roso, što ne padaš na me (665), Blago tebi, sinja kukavice (731), Sudi nama, čestiti sudija (585), Ne budali, udovice Jelo (637).

Ako uz imenicu stoje dva atributa, onda je drugi atribut u najvećem broju slučajeva posvojna zamjenica »moj«: Ah, moja vodo studena + i moja ružo rumena, + što s' tako rano procvala (319), A mala ti fala, moj jasni mjesece (560), Bog t' ubio, moja koso rusa, + Bog t' ubio, moj zlatni prstene (462), Zdravo da si, moja snaho draga (642), Oj boga ti, moj rođeni brate (634).

2. Vrlo su čest oblik u kojem susrećemo vokativ emocije dvije imenice u vokativu od kojih je obično druga apozicija prvoj. Apozicija ima uza se po jedan ili po dva atributa. Da bi se pojačala emocionalnost, atribute može imati uza se prva imenica, kojom se kome obraćamo. Još jače se ističe emocionalnost, ako je druga imenica metafora. Inače se ponavlja ono što smo već gore spomenuli. Ako su dvije imenice u vokativu bez atributa, one su često deminutivi. Uz deminutiv često dolazi i atribut, ali bez atributa imamo originalnijih i svježijih oblika: O junačiću, crnoočiću, + zagali ruke, zasuči brke (143), Udovičice, golubičice, + ne roni suze, ne kvari lice (329), Oj djevojko, dušice, + sapni

puce pod grlom (571), Oj snašice, đavole, + što b' ti meni činila (704), A boga ti, ljeljenče, zvijere (369), Oj Lazare, livadare, + ko ti dade tu livadu (413).

Najčešći oblik u kojem susrećemo vokativ emocije jest da druga imenica ima uza se jedan ili dva atributa, a prva da je bez atributa: Oj devojko, pitoma ružice (422), Oj devojko, dušo moja (374), O Jane, moja sestrice (421), Oj Milice, naša drugarice (599), Oj javore, zelen bore (621), O jablanče, tanko drvce (692), Oj Dunave, tija vodo (669), Oj Cetinjo, vodo ponosita (430), O Vitore, visoka planino (78). Ako uz drugu imenicu dolaze dva atributa, tada je i ovdje najčešće jedan od njih zamjenica »moj«: Oj Marija, draga dušo moja (287), Oj Omere, moje milo perje (345), Jaoj, Andro, moje čisto zlato, (557), Oj Cetinjo, tiha vodo hladna (373), Oj jelene, šumsko gorsko zvere (370).

Ako uz to i prva imenica ima uza se neki atribut, opet je to zamjenica »moj«: Moj Damjane, moje jarko sunce (559), Majko moja, vrlo dobro moje (577).

3. Nekad se u jednom vokativnom izričaju nađu po tri i po više imenica: O moj sine, beže, gospodine (754), Vjeruj Jovo, i srce i dušo (287), Srce, dušo, dizdareva Javro (506), Sele, sestrice, zvjezdo Danice (145).

4. Emocija se u vokativu pojačava i ponavljanjem neke riječi. Ponavljati se može imenica, pridjev, zamjenica ili glagol. Obično se ponavlja glagol ili imenica. Ako se imenica ponavlja, ona može ostati u neizmijenjenom obliku, može ponovljena promijeniti svoj oblik ili uza se dobiti neki atribut: Oj nevjesto, nevjesto, + i ja dlaku prom'jenih (703), Bosioče, bosioče, u širinu rasti (10), O kokote, moj kokote, + ne udaraj kril'ma sebe (280), O sokole, moj sokole, + ne leti mi uz prozore (281), Oj oraču, mlad oraču, + ko ti dade mlade voke (236), Oj livado, zelena livado, + što si tako rano polegnula (794), O javore, zeleni javore (744), Oj devo, devojko (663), O moj Petro, o moj vjereniče (334).

Ako se ponavlja glagol, on stoji u imperativu: Miluj, miluj, draga dušo moja (639), Gazi, gazi, devojčice (592), Toni, toni, Đavole (292), Plovi, plovi, moj zeleni venče (330), Odi Gajo, odi, slatka dušo (763), Spavaj, Maro, spavaj, kćeri moja (727), Pođi, dušo, pođi, srce, (55), Stani, konju, stani, dobro moje (23), Ajd Omere, rano materina, + ajde rano, da te ženi majka (345). Da bi se pojačala emocija, uz vokativ mogu doći i dva glagola u imperativu: Muči, ne plači, dušo, devojko, (42), Udovičice, golubičice, + ne roni suze, ne kvari lice (329), pođi zbogom, neve naša, ne obziri se (603), Cvati, ružo, ti ne gledaj na me (326).

5. Često uz vokativ susrećemo, da onoga, kome se obraćaju zaklinju bogom: »o boga ti«, »o tako ti (boga)«. To je najčešće kada se želi dobiti odgovor na kakvo pitanje, a kasnije prelazi i u način izražavanja: O boga ti, neznani junače, + gde si dobra zadobio đoga? + O boga ti, nepoznata sejo, + đogo mi je od baba ostao (724), A boga ti, Ljutica Bogdane, + kojom bi me smrću umorio? + A boga mi, Bošnjanine

Mujo, + obesio o četiri grane (724), Oj boga vam, dva bijela goluba (495), Oj boga ti, kujndžija Janko (243), Oj boga ti, sura tico orle (254), Oj boga mi, snao nesuđena (588), Tako ti boga Ivane (747), O tako ti, naš sivi sokole (572), O tako mi, stari svat do svata (66).

6. Uz vokativ susrećemo i etički dativ: Sejo moja, budi mi vesela (16), Godinice, loša ti mi dođe (504), pa će mi te, bosioče, mlada potrgati (10), Devojčice, zlato materino, + što mi tebe biju i karaju (525), Stani, konju, živ ti ja (629).

7. Kako se već iz navedenih primjera moglo opaziti, uz vokativ stoje i različiti uzvici. Broj uzvika je vrlo ograničen. Najčešće susrećemo uzvike »o« i »oj«, puno rjeđe uzvike »a«, »ao«, »aj«, »oh«. Vrlo se rijetko uzvici ponavljaju: Oj đevojko, oj milena (582), O Danice, o sestrice, (224), O ružice, o žalosti moja (472). Njima se obično pojačava elemenat obraćanja i dozivanja, koji je često zastrt emocionalnim elementom i nominativnošću.

Usporedi: Moja rosna košutice, + što si tako obrosjela? (127), oj višnjo, višnjice, + digni gore grane (183), Oj golube, moj golube, + ne padaj mi na maline (518)]. Katkada se uzvici uzimaju da se stih poveća za jedan slog.

8. Stih se povećava za jedan slog i ličnom zamjenicom »ti«: Oj ti Cveto, lepo cveće (463), Oj ti Jano, biser moj (474), Ta boga ti, ti starice stara (204), O ti majko, milo dobro moje (642), [usp. O starice, mila moja majko (342)].

9. Uz vokativ može stajati i imenica u genitivu, dativu ili u kom drugom padežu, s atributom ili bez njega. Uz njega može doći čitav niz epiteta, a također i zavisna rečenica: Sudi pravo, od Trogira kralju (552), Oj đevojko, u košulji tankoj (440), Oj đevojko, rumena ružice, + ni sađena, ni prisađivana, + ni studenom vodom zalivana, + ni trgana ni omirisana, + ni ljubljena ni omilovana, + da li mi te, dušo, poljubiti (594), Blago tebe, struče bosioče, + koji rasteš dragoj na pendžere (607).

*

Značenje vokativa emocije može biti vrlo raznoliko. Obično se njime nešto izjavljuje, pita, ili izražava neka želja, zapovijed ili zabrana upućena licu koje nam je milo ili mrsko. Pri tome se emocionalnost postiže različitim izražajnim sredstvima. Prije svega posebnom intonacijom, kojom se vokativ manje ili više izdvaja od ostalog dijela rečenice, zatim leksičkim značenjem riječi koje ulaze u sastav vokativnog izričaja, njihovim oblikom, deminutivima, hipokoristikama, augmentativima, čestom upotrebom posvojne zamjenice »moj«, etičkog dativa, ponavljanjem imenica i glagola, metaforama, apostrofama, čestom upotrebom uzvika itd.

1. Ako se vokativom što izjavljuje, tada nam pjesnik pokazuje da prema licu kome se obraća nije ravnodušan, da prema njemu gaji neke osjećaje, simpatiju, ljubav, nježnost, da mu želi pokazati svoju blizinu,

prijateljstvo, divljenje, čuđenje radost, veselje, mržnju, prezir, ironiju, obescjenjivanje ili negodovanje zbog neke karakterne osobine ili nečega, što je to lice napravilo. Obično se glagol uz takav vokativ nalazi u prezentu, perfektu ili aoristu: Zlatni kove i srebrni, lijepo ti sjaš + prvijenče, mudra glavo, da mnogo ti znaš (117), Tavna noći, tavna ti si (667), O ružice, o žalosti moja, + Ni te berem ni te dragu dajem (472), Domaćine, rode moj, evo vuka pred dvor tvoj (688), O zelena zeleniko, + rano ti si procavćela (83), Milane, prvo gledanje, + zamalo ti se gledasmo (371).

2. Vokativom emocije je često označeno lice koje se što pita. Pjesnik upotrebljava taj vokativ, da bi zapitano lice potaknuo na odgovor. On njime pokazuje da je i sam živo zainteresiran za odgovor, da se odgovor i njega samoga tiče. Vokativom emocije naglašena je povezanost pjesnika i upitanog lica, pa će se odgovor ticati sudbine obojice, zapravo njihovih neposrednih međusobnih odnosa, razvoja njihovog drugarstva, prijateljstva, ljubavi, ili će izazvati suosjećanje, žalost, veselje pjesnika, jer je upitanom licu zlo ili dobro, jer se još s radošću sjeća zajedničke prošlosti ili što željno očekuje. Pitanje može biti upravljeno i na pojedine stvari, drveće, livade, rijeke, oči, srce, razno cvijeće i tako dalje. Može se postaviti trećoj osobi, na primjer konju ili sokolu da odgovori za gospodara, cvijeću da odgovori za djevojku. U takvim se primjerima emocija jednako prenosi kako na drugo tako i na treće lice. Glagol se obično nalazi u prezentu, perfektu ili aoristu, a rjeđe u futuru: Oj djevojko, dušo moja, + što ti veli majka tvoja (427), Znaši li dušo, kad si moja bila (538), Što je tebi, lepa Janjo, mila snašice, + dvore meteš, suze roniš, to nije dobro (755), Đevojčice, ružičice, ružo rumena, + što ti sa mnom ne besediš, + usta medena (590), Đevojčice, narančice, + čija li si ti? (593), Mladoženja, grano bosiljkova, + što si mi se oneveselio (64), Oj dorate, grive pozlaćene, + je li ti se gospodar ženio (407), Oj konjicu, dobro moje, + zašto mene ti ostavi (630).

3. Vokativom emocije se može izražavati kakva molba, želja, priželjkivana mogućnost, traženje, poziv, blaža zapovijed, zabrana, oštra zapovijed,kletva, blagoslov, ukor, osuda itd. Najčešće se takav vokativ odnosi na osobu, ali može i na personificiranu stvar, selo, kolo, biljku, životinju. Uz njega najčešće stoji glagol u imperativu, a vrlo rijetko u kondicionalu. Želja ili zapovijed izraženi imperativom mogu biti umanjeni ili pooštreni na razne načine, tako da se glagol ponavlja ili da se jedan uz drugi upotrijebe dva glagola, da uz glagol dođe etički dativ, deminutiv, augmentativ ili slično. Često se za ublažavanje ili pooštravanje želje ili zapovijedi upotrebljava više navedenih izražajnih sredstava odjednom. Tako uz glagole kojima se već po značenju izražava blaga zapovijed (ninaj, podaj, zaran') dolazi još i neki prilog koji zapovijed još više ublažuje, a istovremeno je imenica u deminutivu, uz nju se nalazi etički dativ itd., i obratno, ako se samim glagolom izražava oštrija zapovijed, to dolazi do izražaja i preko ostalih sredstava koja pjesniku stoje na raspolaganju: Popevajte mi, ptičice,+ sad vam je

vreme pevati (393), Ninaj, ninaj, zlato moje, + čuj, de mi te sanak zove (274), Bogom sestro, kupino, + pridrži mi djevojku (611), Daruj, rode milostivi, + milostivi, plementi (216), Drugarice, mog draga sestrice, + pozdrav' brata i poljubi zame (522), Poði mi zbogom, sestrice, + rodila devet sinova (421), Oj Francuzu, care siloviti, + puštaj momke, ostaše devojke (683), Mobarice, moje drugarice, + udrite ga kolom i dilčikom (736), Karamfile, moje drago cveće, + nemoj mi se u skut zadevati (758), O tako ti, lijepa đevojko, + nemoj mi se ponositi mlada (4), Sine Božo, živ ne bio majci! + Što god steče, sve devojci dade (551), Oj devojko, ti se ne udala, + dok na momu krilu ne zaspala (443).

*

Uz vokativ emocije usko je povezan i pripjev. Vokativ emocije se mogao ponavljati dva ili tri puta. Ali, ako se njime obraćalo nekom božanstvu ili nadnaravnoj sili, tada je njihovo ime trebalo ponavljati ne dva ili tri puta nego češće, tokom čitave pjesme, jer nije bilo sigurno, da li nas je božanstvo čulo ili ne. Kad se ime ponavljalo u određenim vremenskim razmacima, poslije određenog broja stihova, dobio se pripjev. Takva su karaktera pripjevi u najstarijim narodnim lirskim pjesmama koledskim, dodolskim, kraljičkim i sličnim, u kojima se ponavlja samo jedna riječ u vokativu »koledo« u koledskim (189, 190, 191, 192), »oj dodo, oj dodole« u dodolskim (184, 185, 187), »leljo« u kraljičkim itd. Slične pripjeve nalazimo i u drugim starijim pjesmama, tako »jado« (348, 349), »vojno le« (45, 46, 86, 109), »le, le, leljo le« (375), »oj lado, oj« (288).

Tako se mogu ponavljati i imena drugih lica kojima se obraćamo: kad ja umrem, neno, + zovi mene, neno, + moje drugarice, + na poklon im, neno, + svi ašici moji, + mrtva ne dam, neno, + ljepotice Muja (346).

Mjesto čijeg imena mogle su se ponavljati i druge riječi koje je pjesnik htio iz nekih razloga da istakne. Uz imenicu koja se ponavljala mogao je stajati atribut ili su se mogle ponavljati i po dvije imenice s atributima, kao: Jelo le, Jelo, dobra devojko (199), Poj, Ajke, dušo moja, poj (333), S one strane Morave, Bela Dudo, + s one strane Morave, + beo čador razapet, bela Dudo, + beo čador razapet. Devojka mi, Rado, kosu češlja, rode moj, + Kosu češlja, Rado, boga moli, rode moj (573), Pod noć pođo niz polje, + o jagnje moje, niz polje, + niz zelene livade, + oj jagnje moje, niz zelene livade (601), Zima prodje, dušica moja, a proleće dodje, + ptice poju, dušice moja, cvetaju ružice (546), Paun pase, trava raste, paun moj, paun moj, + pauna nam noge bole, »paun moj, paun moj« (267).

Često se pripjev može razviti u čitavu rečenicu i u čitavu strofu sastavljenu od nekoliko rečenica: Siđele su tri đevojke, + Pave, đavle, ne gledaj me, + ne smiji se na me + jedna drugoj govorila: Pavle, đavle,

ne gledaj me, + ne smiji se na me (452), Pala magla na livadu, + razvijaj mi se, maglo razvijaj, + u toj magli tri devojke, + razvijaj mi se, maglo, razvijaj (449), U popove šćerce + crne mi oke kažu + živa mi Džano bila, + pogledaj me s njima, + a sad velim, ter velim, + sirotice moja (494).

*

Rekli smo da je vokativ oblik za dozivanje i obraćanje, a da se njime može izražavati i neka određena emocionalnost prema licu kojemu se obraćamo. Dakle, upotrebljavamo ga u dva značenja: nekoga upozoravamo da mu želimo nešto reći, i prema nekome izražavamo neke osjećaje.

Da vidimo sada gdje je granica između ta dva značenja vokativa, da li ih možemo odijeliti jedno od drugoga, u kojem slučaju i koje je od tih značenja primarno, a koje sekundarno. Da bismo odgovorili na to pitanje, treba se prije pozabaviti nekim pitanjima iz sintakse vokativa i pogledati kakvo je bilo njegovo prvotno značenje, a kakvo je njegovo značenje danas, i njegov odnos prema ostalim padežima, te što je to uopće vokativ.

Brugmann za vokativ kaže:

»Vokativ je u indoevropskom prajeziku imao karakter uzvika, povezanog uz neku konkretnu predodžbu.«[2] »Vokativ ne tvori dio rečenice, on je nominalni oblik nazivanja, ima izvjesnu samostalnost – možemo ga samog označiti kao rečenicu i upotrebljavati ili izoliranog, samog za sebe, na primjer, da koga dozovemo, ili ga možemo ostalom govoru pripojiti i umetnuti. Samo rijetko i samo u službi kojega drugog padeža vokativ se pripaja rečeničnom sklopu.«[3]

Vondrak za vokativ navodi:

»Dok ostali padeži stoje uvijek u nekom određenom odnosu prema pojedinim dijelovima rečenice, preuzima vokativ, tako reći, sam funkciju čitave rečenice, pri čemu on obično skreće pažnju onoga kome se obraćamo u određenom smjeru (prema onome tko govori).«[4]

Fortunatov u djelu *Poredbena nauka o jeziku* govori o vokativu:

»Govor kojim se izražavaju osjećanja može sadržavati u sebi i takve riječi koje ne ulaze u sastav rečenica, tj. uopće ne pripadaju govoru kao izražavanju misli. Takve su riječi uzvici (na primjer »ah«, »ej!«), i dozivni oblici riječi (na primjer »Ivane«). U vezi s prvima ja sam već rekao da su to znakovi jezika za izražavanje naših osjećanja. Što se tiče dozivnih oblika riječi, oni su takvi oblici govora, takve oznake za misli koje izražavaju želju govornika da pobudi prema sebi, prema svom govoru, pažnju lica koje se označuje dotičnom riječju, kao znakom za misao. Uzvici i dozivni oblici riječi mogu se skupa nazvati uskličnim oblicima riječi, to znači da usklični oblici riječi čine takav odio govora (kojim se ništa ne izjavljuje) i koji ne tvori rečenice, to jest, kojim se ništa ne zaključuje.«[5]

[2] *Vergleichende Laut- Stammbildungs- und Flexionslehre der indog. Sprachen,* II. Bd., 2. T., Strassburg 1911, str. 651.

[3] Isto, str. 465–466.

[4] *Vergleichende Slavische Grammatik,* II Bd., Göttingen 1928, str. 225–226.

[5] Хрестоматия по истории языкознания XIX–XX веков, Составил В. А. Звегинцев, Москва 1956, стр. 212.

Belić, govoreći o tome koje oblike riječi možemo nazvati padežima piše:

»Izgledalo bi da se pojmom deklinacije ovako definisanim isključuju iz njene sisteme nominativ i vokativ, t. zv. nezavisni padeži, jer se tim padežima ne obeležava nikakav odnos među samostalnom rečju i drugim rečima jezika. Zato sam rekao da p a d e ž i o b i č n o to znače, tj. ne uvek.

Što se tiče vokativa, već je često iznošena misao da on nije padež u smislu zavisnih padeža. Ima naučnika (kao što je Fortunatov i cela njegova škola) koji su nazivali vokativ – vokativnim ili dozivnim oblikom reči, koji ne pretstavlja ništa drugo do uzvik, pri dozivanju, zaodeven u glasovni oblik kakvog imena ili naziva. Prema tome, vokativ je svrstavan u paradigmu imenica samo zato što je jedan oblik koji imenica može imati, a ne zato što je njen padež u pravom smislu te reči. Ima naučnika (Brugmann i dr. v. t. 114 i tamo navedenu literaturu) koji su u obliku vokativa gledali znak za celu rečenicu; i tada vokativ ne bi bio padežni oblik. Mi smatramo da se, pri funkcionalnoj definiciji padeža, i vokativ može smatrati padežnim oblikom; ali se prethodno moramo zadržati na prirodi nominativa.

I u nominativu i u svima ostalim padežima, isto onako kao i u vokativu, nalazi se s a m o s t a l n a r e č upotrebljena u različnoj funkciji: u nominativu u samostalnoj funkciji u rečenici, bez obeležavanja ikakvih odnosa prema drugim rečima, kao središte rečenice prema kojemu se sve u njoj upravlja, kao upravna ili osnovna reč rečenice (isp. t. 136); u zavisnim padežima upotrebljava se samostalna reč u zavisnoj funkciji, tj. da se pomoću izvesnog odnosa u koji ona stupa kakva druga reč bliže odredi ili dopuni; najzad, u vokativu se ista samostalna reč upotrebljava u dozivnom obliku, kao znak za dozivanje (naravno, u vezi i sa intonacijom tog oblika).

Iz ovoga se vidi da nominativ obeležava samostalnu reč u r e č e n i c i kao subjekat, bez ikakve oznake zavisnog odnosa; a zavisni padeži obeležavaju samostalnu reč u rečenici sa oznakom z a v i s n o g o d n o s a. Prema tome, i nominativ i zavisni padeži obeležavaju funkciju samostalne reči u rečenici: samostalnu i nesamostalnu funkciju. Zato s te strane možemo nazvati nominativ također padežom, podrazumevajući pod padežom uopšte funkciju samostalne reči u rečenici. Ako podemo od toga da padeži pretstavljaju samostalnu reč u izvesnoj funkciji u rečenici, samostalnoj i nesamostalnoj, onda bi vokativ pretstavljao samostalnu reč u dozivnoj funkciji izvan rečenice. Prema tome, imali bismo trojakih padeža, ili trojaku upotrebu samostalne imenice u govoru: nezavisnu, koju pretstavlja nominativ, i zavisnu, koju pretstavljaju zavisni padeži, obe u rečenici, i jednu izvan rečenice: vokativ, koji pretstavlja njen dozivni oblik.«[6]

Kako vidimo, problemu vokativa se prilazilo s različitih strana. Postoje različita gledišta na njegov karakter, njegova svojstva i njegovo porijeklo.

Polazeći od navedenih primjera lirskih narodnih pjesama u prvom dijelu ovog članka, u kojima je vokativ uvijek povezan uz drugo lice, moglo bi se pretpostaviti da je vokativ padež u kojem je sadržan subjekt za drugo lice.

Po takvoj pretpostavci nominativ bi se odnosio samo na treće lice i bio bi padež subjekta, ako se subjekt nalazi u trećem licu (»Petar čita«), ako se subjekt nalazio u drugom licu, imenica bi se nalazila u vokativu (»Čitaš li, Petre?«[7]). Tako bismo mogli pretpostaviti da se u jeziku po samom obliku imenice moglo razlikovati lice subjekta – drugo (ti) »Petre«, – treće (on) »Petar«.

[6] *O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku*, Beograd, 1941., str. 196–197.

[7] Vidi o interpunkciji uz vokativ ovdje na strani 399.

Moglo bi se uzeti da je u jeziku, prije nego se osamostalila kategorija ličnih zamjenica, postojao i posebni lični imenički oblik za prvo lice, koji se kasnije poistovjetio s ličnom zamjenicom za prvo lice. Ali takav oblik nije bio u jeziku prijeko potreban, jer je prvo lice samo jedno, te je uvijek bilo određeno ličnim nastavkom glagola za prvo lice (čitam, čitao sam, čitat ću).

»... prema ontologiji Bantu plemena, čovjek je centar stvorenog svemira... Bantu smatra sve ono što postoji bilo kao silu koja utječe, bilo, naprotiv, kao silu koja je pretrpjela utjecaj, stranu njegovu životu ili vezanu s njegovim životom. Sve je shvaćeno prema ontološkoj relaciji njegova bića sa svim drugim bićima... ... oni su (tj. glagoli, m. o.) određeni unutrašnjom logikom života »muntu«... Glagol nije pasivna fotografija radnje kao takve.«[8]

Dakle, prije infinitiva postojao je prezent. Prvo je lice bilo samo jedno, ono je moglo biti određeno samim glagolom. Drugih lica je moglo biti više, njih je uz oblik glagola trebalo odrediti i oblikom imenice, a trećih lica je bilo najviše, – tu je imenica bila najčešća.

Tko je prvo lice, bilo je uvijek jasno iz situacije, tako da ni danas uz lične zamjenice za prvo lice ne stavljamo skoro nikada imenicu, jer je osoba koja je prvo lice obično poznata iz situacije.

Ako se prvo lice našlo u takvoj situaciji u kojoj je bilo potrebno istaći tko je vršilac radnje (u tami, iza vrata), ono je, da se nazove, moglo imitirati druge osobe, kada govore o njemu i poslužiti se nominativom: »Tko je?«, »Ja!«, »Tko ja?«, »Petar!«.

Iznoseći neku karakteristiku osobe ili pojma, konstatirajući nešto, što se na njih odnosi, uvijek moramo gledati kroz prizmu osobe, koja dotičnu karakteristiku ili konstataciju iznosi. U rečenici: »Ja, Petar, čitam« poistovjećavamo osobu, koja nešto izražava (ja) sa nazivom pojma, o kojem se u rečenici govori (Petar) – oni su jedno – isto. U rečenici: »Ti, Petre, čitaš« označujemo, da se osoba, koja vrši konstataciju (ja) direktno obraća drugoj osobi (ti), o kojoj se u rečenici nešto izražava i koju određujemo imenicom »Petre«. U rečenici: »Petar čita« označujemo, da osoba, koja vrši konstataciju (ja), saopćava nešto o nekom pojmu (on), koji leži izvan prvog i drugog lica (ja, ti), a koji je određen imenicom »Petar«.

Dakle, kako vidimo, kategorija je lica usko povezana uza subjekt rečenice. U subjektu mora uvijek biti jasno odražen odnos osobe, koja iznosi određenu konstataciju prema samome pojmu, koji se označuje kao subjekt. Zato svaki subjekt treba da sadrži u sebi dva elementa: kategoriju lica i naziv određenog pojma, o kojemu se nešto saopćava.

Različit odnos osobe, koja nešto izražava, prema drugim osobama mogao se istaći i subjektom i predikatom. On je jednako bio sadržan u imeničkim i glagoljskim oblicima, koji su glavna sredstva izražavanja subjekta i predikata. Subjekt i predikat su mogli biti samo oni imenički

[8] Tempels, citat iz knjige P. Guberine, *Povezanost jezičnih elemenata*, Zagreb 1952, str. 89. i 386.

i glagolski oblici u kojima je jasno bila određena kategorija lica. Kosi padeži nemaju posebnih oblika za razlikovanje lica »u zavisnim padežima upotrebljava se samostalna reč u zavisnoj funkciji, t. j. da se pomoću izvesnog odnosa u koji ona stupa kakva druga reč bliže odredi ili dopuni«.[9] Zato kosi padeži obično nisu subjekt rečenice. Posebnih oblika za razlikovanje lica nemaju ni pridjevi, brojevi, pridjevske zamjenice i nepromjenljive riječi, pa se i oni jedino supstantivizirano upotrebljavaju kao subjekt rečenice. Isto tako predikat rečenice ne mogu biti oni glagolski oblici kojima se ne razlikuju lica (čitati, čitajući). Ako uzmemo rečenicu: »Petar čita«, tada je ona u svakom licu mogla drugačije glasiti:

U prvom licu: Čitam.
U drugom licu: Petre čitaš.
U trećem licu: Petar čita.

U rečenici »Čitam« samim oblikom glagola bilo je označeno da osoba koja vrši konstataciju zaključuje nešto sama o sebi. Dakle, pojam prvog lica je bio izražen samim glagolskim oblikom »čitam« (ja čitam). U rečenici »Petre čitaš« pojam drugog lica je bio izražen kako oblikom imenice »Petre« (ti Petre), tako i oblikom glagola »čitaš« (ti čitaš). U rečenici »Petar čita« lice je također bilo izraženo i imeničkim oblikom »Petar« (on Petar) i glagolskim oblikom »čita« (on čita).

Za takvu pretpostavku mogli bismo uzeti da su postojala dva nezavisna padeža za izražavanje subjekta rečenice, jedan za treće, a jedan za drugo lice, a ne samo jedan, kako mi to danas uzimljemo.

	za 1. lice	za drugo lice	za 3. lice
NEZAVISNI PADEŽI	?	VOKATIV	NOMINATIV
	*	Petre	Petar
ZAVISNI PADEŽI	Odnose se na treće lice (nominativ)		

Lice se kao zajednička karakteristika imenica i glagola, osnovnih vrsta riječi koje tvore rečenicu, osjećalo jednim od njegovih elemenata i nije još bilo samostalno izraženo u zasebnoj morfološkoj kategoriji ličnih zamjenica. Ono je još uvijek bilo nerazdvojivo povezano uz leksičko značenje pojedinih riječi, pa će se tek kasnije osjetiti i potreba u jeziku da se kategorija lica i posebno izrazi. (U našem jeziku su uza

[9] A. Belić, o. c., str. 197.

značenja imenice nerazdvojivo povezane kategorije broja i padeža, dok su se u nekim germanskim i romanskim jezicima te kategorije odijelile u posebne morfološke jedinice).

Kada se je u jeziku osjetila potreba da se kategorija lica posebno izrazi, stvorene su i posebne riječi – lične zamjenice, kojima je ta jezična pojava i materijalizirana.

*

U početku se lične zamjenice za prvo, drugo i treće lice ne sklanjaju i imaju samo jedan oblik (današnji nominativ – vokativ). Oblici kosih padeža ličnih zamjenica sekundarna su tvorevina.

Kada su se u jeziku već razvile određene riječi za oznaku pojedinih lica, imenički oblici počinju gubiti sposobnost oznake lica. Najprije se mogao izgubiti posebni oblik imenice za izražavanje prvog lica izjednačivši se s nominativom, a zatim se počinje polagano gubiti i oblik imenice za izražavanje drugog lica – vokativ.

Nominativ se u jeziku osjećao jačim oblikom, jer se puno češće upotrebljavao od oblika za prvo i drugo lice. Dok prvo i drugo lice mogu biti samo živa bića, svjesne, razumne osobe, dotle u kategoriju trećeg lica ulazi čitav živi i neživi svijet, koji je izvan osobe koja vrši neku konstataciju i osobe kojoj se ta konstatacija saopćava. Dakle, u kategoriju trećeg lica ulazi kategorija živosti i neživosti, koja je strana prvom i drugom licu. Jedino personificirani mogu se predmeti, pojave, biljke i životinje upotrebljavati u prvom i drugom licu.

Isto tako i kategorija roda ulazi u kategoriju trećeg lica, a strana je kategoriji prvog i drugog lica (usp. ja, ti: on–ona–ono).

Budući da smo bili neprestano u situaciji da se izražavamo o pojmovima u svijetu koji nas okružuje i da se u najvećem broju slučajeva nismo mogli obratiti pojmu direktno (»Ribo plivaš«), to smo saopćavajući određenu konstataciju u vezi s dotičnim predmetom morali i imeničkim oblikom –nominativom – istaknuti da se radi o trećem licu (»Riba pliva«, –ona– riba). Kako je takvih odnosa u jeziku bio vrlo velik broj, to se oblik imenice za treće lice stalno čuo, bio je vrlo jak, dok se u obliku za prvo lice mogla da upotrebljava samo jedna imenica. Ako sam ja Petar, to je jedino ta imenica mogla za mene imati oblik prvog lica i nijedna druga više, te se upravo zbog toga mogla vrlo lako izjednačiti s novonastalim zamjeničkim oblikom za prvo lice – »ja«, jer je označavala potpuno isti pojam – osobu koja govori.

Posebno izdvojena kategorija drugog lica iz značenja imenice pružila je prvom licu također velike pogodnosti, jer se je sada prvo lice moglo direktno obraćati drugoj osobi, a da uopće ne spominje njeno vlastito ime, bez obzira da li ga zna ili ne, pa se tako lična zamjenica za drugo lice, zamjenjujući imenicu u vokativu, upotrebljavala uvijek kada je lice kome se obraćamo bilo prisutno, i kada nije moglo doći do zabune u osobi kojoj se obraćamo.

*

Da se nominativ upotrebljavao samo uz treće lice i da je njegova upotreba uz prvo lice sekundarna, možemo se vrlo lako uvjeriti. U rečenici »Petar čita« nije nam potrebno da posebno odredimo lice subjekta ličnom zamjenicom za treće lice, jer se ono potpuno jasno razabire iz samog oblika imenice – nominativa. – Nitko ne će reći da u toj rečenici imenica »Petar« označuje prvo ili drugo lice, već se samo po sebi određuje da subjekt »Petar« može označivati samo treće lice on – Petar. Ali u rečenici »Petar čitam« osjećamo da nešto nedostaje. To nije dovoljan glagol da se odredi lice, jer su se u jednoj rečenici pomiješala dva lična oblika koja označuju različita lica. Zato moramo pokazati da subjekt »Petar« nastupa tu u svom sekundarnom značenju ličnog imeničkog oblika za prvo lice i pojačati elemenat prvog lica tako da uz imenicu »Petar« postavimo i ličnu zamjenicu za prvo lice: »Ja, Petar, čitam.«

Jezici u kojima se izgubio posebni oblik za vokativ stavljaju uz imenicu u nominativu ličnu zamjenicu za drugo lice da pokažu da se imenica nalazi u vokativu.

Uzmimo na primjer njemačku rečenicu »Peter liest das Buch«, koju prevodimo »Petar čita knjigu«, i usporedimo je sa rečenicom »Du, Peter, liest das Buch«, koju prevodimo »Ti, Petre, čitaš knjigu«. Lična zamjenica »ti« pokazuje da se nominativ (imenički oblik za treće lice) upotrebljava u drugoj rečenici u svojoj novoj funkciji – vokativu (imeničkom obliku za drugo lice). Isto je i u ruskom jeziku, gdje se posebni oblik za vokativ izgubio. U rečenici: «Пётр читал книгу» imenicu »Petar« prevodimo nominativom: »Petar je čitao knjigu«, a u rečenici: «Ты, Пётр, читал книгу» imenicu »Petar« prevodimo vokativom: »Ti si, Petre, čitao knjigu«.

Interesantno je tu pojavu pogledati i u našem jeziku u slučajevima u kojima se vokativ po obliku potpuno izjednačio s nominativom i gdje se razlika između nominativa i vokativa može odrediti samo po ličnoj zamjenici ili po glagolskom obliku koji uz takvu imenicu stoji. Ako uzmemo za primjer rečenicu: »Rani konja Radivoje« (uraniti) i označimo da se glagol u rečenici nalazi u trećem licu jednine prezenta (on rani), imenica »Radivoje« će biti u nominativu, a ako uzmemo da se glagol nalazi u drugom licu jednine imperativa (ti rani), imenica »Radivoje« će se nalaziti u vokativu. (Usporedi: »Rani konja Radivoje, + Devojke te pretekoše«, (200) sa – devojke ga pretekoše).

U primjeru »Odvi se Mare od roda« možemo imenicu »Mare« smatrati i nominativom i vokativom prema tome u kojem ćemo glagolskom obliku uzeti da se nalazi glagol uz nju: u drugom lice jednine imperativa (ti se odvi = vok. Mare), u drugom licu jednine aorista u upitnom obliku (da li se odvi = vok.: ti Mare) ili u trećem licu jednine aorista u izjavnom obliku (ona se odvi = nom. Mare). U pjesmi po drugom stihu određujemo tačno glagolski oblik: »Odvi se Mare od roda, + kakono pčela od roja« (58), (pčela – pčelo).

U stihovima: »Tavna noći, puna ti si mraka, + Srce moje još punije jada« (318), imenicu »srce« u drugom stihu možemo smatrati i za nominativ i za vokativ. Tačan padež bismo mogli odrediti jedino onda kada bismo znali u kojem se licu nalazi glagol koji dolazi uz imenicu (je, si). Često puta u takvim i sličnim primjerima nije dovoljno sama vokativna intonacija da nam odredi padež, jer se nerijetko ona mnogo približuje rečeničnoj intonaciji izjednačujući i s te strane nominativ i vokativ. Navedena dvoznačnost je moguća jedino u slučaju kad se uz oblik imenice i oblik glagola u drugom i trećem licu ne razlikuje.

Kako se oblik nominativa sve više širio na račun imeničkih oblika za prvo i drugo lice te najprije potisnuo imenički oblik za prvo lice a zatim u nekim jezicima i vokativ, osjećaj postojanja lica kod imenica se u nama sve više gubio, tako da mi danas ni vokativ više ne osjećamo kao imenički oblik za drugo lice, već ga nazivljemo padežom obraćanja, dozivanja, vanrečeničnim padežnim oblikom, nismo sigurni da li da ga svrstamo u zavisne ili nezavisne padeže itd.

*

Kad po oblicima imenica nismo više mogli razlikovati lica, onda se kategorija ličnih zamjenica u odnosu na lica sve više pomicala prema glagolima, kod kojih se nezavisno od zamjenica isto kao i kod imenica po samom obliku moglo odrediti lice (čitam, čitaš, čita). Zamjenice i glagoli se u odnosu na lica sve više zbližuju, tako da mi danas po našem jezičnom osjećanju lica svrstavamo uz kategoriju glagola i kategoriju zamjenica, a ne više uz kategoriju imenica.

*

Razlikovanje se lica po današnjem jezičnom osjećanju odalečilo od kategorije imenica, ali se još čvrsto sačuvalo uza subjekt, pa je oznaka lica u rečenici jednako karakteristična kako za predikat tako i za subjekt.

Upravo one glagole nazivljemo bezličnim uz koje nije u rečenici naveden subjekt, jer je ili nepoznat, ili previše uopćen, ili iz bilo kojeg drugog razloga neizrečen, iako ti glagoli uvijek stoje u trećem licu.

Subjekt je puno određeniji, ako se odnosi na prvo ili drugo lice (osobu koja govori ili osobu kojoj se govori), zato i ne govorimo o besubjektnim rečenicama i o bezličnim glagolima uz prvo i drugo lice u rečenici, gdje imenica nije izrečena (Čitam, Čitaš). Tu su zamjenice mogle prividno zamijeniti subjekt, dok je u trećem licu to bilo nemoguće. Subjekt za treće lice je prema prvom i drugom licu bio puno neodređeniji, mogao je u sebi obuhvatiti najrazličnije pojmove, mogao se i posve izgubiti, pa ga stoga nismo mogli poistovjetiti s trećim licem, označivši ga zamjenicom za treće lice, kako smo to napravili kad se subjekt nalazio u prvom ili drugom licu. »Ono o čemu se nešto govori« bilo je puno neodređenije nego »onaj koji nešto govori« ili »onaj

kojemu se nešto govori«. Stoga i govorimo o bezličnim glagolima samo uz treće lice, iako je tu lice potpuno tačno određeno, samo ne poznajemo osobu, predmet ili pojam o kojem, kao o trećem licu, donosimo neku konstataciju.

*

Da ilustriramo povezanost vokativa s drugim licem, navest ćemo nekoliko primjera iz narodnih pjesama.

Često u narodnim pjesmama dolaze vokativ i lična zamjenica za drugo lice skupa: »Čarna goro, puna ti si, lada + Srce moje, puno ti si jada« (567).

Puno su češći primjeri gdje se uz vokativ ne ponavlja lična zamjenica »ti«. Naročito je to čest slučaj u imperativu gdje se uz vokativ lična zamjenica rijetko ponavlja: »Jadna Mare činiš mi se gruba« (709), »Barjaktaru gospodine, dobro došao« (30), »O junaci i gospodičići, + ja ne mogu svima biti ljuba« (424), »Malo selo što si neveselo« (739), »Oj meseče, moj noćni putniče« (739), »Đurđev danče, kad mi opet dođeš (405), »Igraj kolo, a ne gledaj na me« (517), »Sarajevo cvalo ne rodilo« (436).

Kao što vidimo, vokativ se u svim navedenim primjerima odnosi na drugo lice, a ni u jednom na prvo ili treće. Prema tome možemo vrlo lako pretpostaviti da oblici ličnih zamjenica za drugo lice (vi, ti) nisu nominativi već voktivi. Lične zamjenice za drugo lice uopće nemaju oblika za nominativ, kao što ni zamjenice za treće lice nemaju oblika za vokativ. Ali kako i oblik lične zamjenice za prvo lice nazivamo nominativom, a on to zapravo nije, tako bismo i oblike »ti«, »vi« mogli nazvati nominativima, budući da sve te zamjenice često preuzimlju na sebe funkciju subjekta koji je danas kod imenice povezan uz oblik nominativa. Ali u nekim našim gramatikama lične zamjenice za drugo lice imaju i oblik nominativa i vokativa (ti, vi), te tako zapravo imaju jedan padež više od ostalih ličnih zamjenica. Moje je mišljenje da bismo oblike tih zamjenica mogli bilježiti samo u vokativu, a što se one danas bilježe i u nominativu i u vokativu dokazuje dvostruku funkciju koju vokativ danas u jeziku vrši. On se osjeća i kao padež subjekta i kao oblik za obraćanje i dozivanje.

Rijetko u našem jeziku lična zamjenica za drugo lice stoji uz imenicu u nominativu. To se događa kada je imenica u nominativu uz ličnu zamjenicu za drugo lice upotrijebljena u predikatnom značenju kao: »Ti, udarnik, pa tako govoriš«, »Vi, braća, pa se ne slažete«. Ovdje su imenice udarnik i braća upotrijebljene u predikativnom značenju: »Ti si udarnik, pa tako govoriš, »Vi ste braća, pa se ne slažete«, usp.: »Ti, udarniče, tako govoriš«, »Vi se, braćo, ne slažete«.

Možemo uzeti da je imenica u takvim i sličnim primjerima upotrijebljena i u atributivnom značenju analogijom prema navedenim primjerima iz njemačkog, ruskog i dr. jezika. (»Pazi ti, drug, što govoriš«). Prema tome bismo deklinaciju ličnih zamjenica mogli prikazati ovako:

Nominativ	ja	–	on	mi	–	oni
Genitiv	mene	tebe	njega	nas	vas	njih
Dativ	meni	tebi	njemu	nama	vama	njima
Akuzativ	mene	tebe	njega	nas	vas	njih
Vokativ	–	ti	–	–	vi	–
Lokativ	meni	tebi	njemu	nama	vama	njima
Instrumental	mnom	tobom	njime	nama	vama	njima

Kako je došlo do toga da se vokativi »ti« i »vi« smatraju oblicima za nominativ, a ne oblicima za vokativ?

Kad se vokativ zbog posebne dozivne intonacije koja uz njega dolazi počeo odjeljivati od ostalog dijela rečenice i smatrati nečim zasebnim, odvojenim od rečenice, služba se subjekta počela pripisivati ličnim zamjenicama za drugo lice, uz koje je vokativ uvijek dolazio. Odjeljivanju vokativa–subjekta od rečenice pomogli su i oni slučajevi u kojima vokativ sam za sebe čini rečenicu (vidi dalje). Kad smo već lične zamjenice za drugo lice označili za subjekt, a subjekt se uz »ja« i »on« nalazio u nominativu, tada su se i oblici »ti« i »vi« počeli smatrati nominativima, premda se i ti oblici intonacijski odvajaju od ostalog dijela rečenice, iako slabije od imenice u vokativu, pogotovo kada s njom skupa u istoj rečenici dolaze.

Pri tome se apozicija, imenica u vokativu, nije više slagala u padežu sa subjektom, zamjenicom u nominativu. Tako u primjerima: »Sejo moja, ti si jošte luda« (430) i »Čarno goro, puna ti si lada« (567) za apozicije »sejo« i »goro« kažemo da su vokativi, a subjekt »ti« bi trebalo da bude nominativ.

Kako uz drugo lice vrlo rijetko dolazi imenica u nominativu, a skoro uvijek imenica u vokativu, to mi za subjekt uz drugo lice gotovo uvijek kažemo da je sakriven. Tako na primjer kažemo, da je subj. sakriven i u rečenicama: »Bože pomozi« i »Petre čitaj«, dok za rečenice »Pomoz' bog« i »Petar čita« kažemo, da su im subjekt imenice »bog« i »Petar«.

Uobičajeno je da se mjesto zamjenice traži imenica mjesto koje zamjenica stoji, ako hoćemo da doznamo tko ili što vrši radnju u rečenici, a u ovakvim slučajevima mi postupamo obratno. Tražimo zamjenicu da označimo imenicu, te tu zamjenicu uzimljemo kao subjekt rečenice.

Bolje je ako u takvim slučajevima na oblike »ti« i »vi« gledamo kao na vokative, a ne kao na nominative, i ako ih smatramo za subjekt samo ondje gdje u rečenici zamjenjuju imenicu (Ti čitaj) pa ne nastojimo u svakom slučaju i pod svaku cijenu da od njih stvaramo subjekte i u onim rečenicama u kojima tih oblika nema (Petre čitaj), već da kao subjekte u takvim slučajevima uzimamo stvarne, faktične subjekte, tj. imenice u vokativu. Jer po istoj bismo logici zamjenicu za treće lice mogli izdvajati kao subjekt uz imenicu u nominativu, pa bismo došli do zaključka da postoje samo tri subjekta, »ja«, »ti«, »on«, dakle poistovjetili bismo subjekt s licem.

Subjekt i predikat slagali su se u rodu, broju i licu, pa nam upravo ta kongruencija omogućuje da ne ponavljamo subjekt, jer ga po rodu, broju i licu glagola možemo odrediti. Ali da jednu od tih odredbenih kategorija subjekta nazivamo subjektom, to opet nije ispravno, iako se takva praksa ukorijenila u gramatikama vrlo velikog broja jezika.

Na jednom satu nastavnik je objašnjavao učenicima osnovne pojmove o subjektu i predikatu. Poslije rastumačenog gradiva učenici su dobili tekst u kojem su morali pronaći subjekt i predikat. Tekst je počinjao rečenicama. »Majka je kupila šljiva i postavila ih na pladanj. Stajale su pokraj stola, na jednoj stolici. . . .« Analizirajući drugu rečenicu »Stajale su pokraj stola, na jednoj stolici«, učenici su rekli da je subjekt u njoj »šljive«, a nastavnik je odgovorio: »Ne! Subjekt je u toj rečenici sakriven. Subjekt je *one*. On je sadržan u predikatu *»stajale su«*. – Učenici su nastavili analizu, zadovoljivši se odgovorom nastavnika da subjekt nije »šljive«, već da je on sadržan u predikatu »stajale su«. A da li je učiteljev odgovor ispravan i da li je stvarno subjekt sadržan u predikatu »stajale su«? Isto tako bi u tom predikatu mogli biti sadržani i drugi subjekti, kao »majka« i »pladanj«, da je rečenica na primjer glasila: »Stajala je pokraj stola« (– majka), ili »Stajao je pokraj stola« (– pladanj), što nam nikako ne dokazuje da je subjekt sadržan u predikatu, već da predikat, slažući se sa subjektom u rodu, broju i licu, pokazuje na subjekt. Jer po predikatu ne bismo mogli odrediti subjekt da nam nije poznata prva rečenica. Mjesto o šljivama, majci, i pladnju moglo se isto tako u prvoj rečenici govoriti o kruškama, sestri i bokalu ili o bilo čemu drugome, pa ne možemo reći da je sve to sadržano u predikatima »stajale su«, »stajala je«, »stajao je«.

Ali ako uzmemo da u gornjim rečenicama subjekti mogu biti »one«, »ona«, »on«, tada je stvarno subjekt sadržan u predikatu, jer je samim glagolskim oblikom određeno lice, rod i broj u kojima se predikat nalazi (stajale su = – treće lice, – množina, – ženski rod, stajala je = treće lice, – jednina, – ženski rod, stajao je=treće lice jednine, – muški rod). Kategorija trećeg lica je sadržana u samom glagolskom obliku, isto tako kao i kategorija roda i broja, pa je potpuno određena i bez lične zamjenice za treće lice »one«, »ona«, »on«, dakle, subjekt bi bio stvarno sadržan u predikatu. Ali, da li bismo mi mogli znati tko su to »one«, »ona«, »on«, o čemu se u rečenici govori i na što se odnosi kategorija trećeg lica – da naziv predmeta na koje se ona odnosi nije izrečen u prvoj rečenici?

Zato bismo zgodnije mogli reći da glagolski oblik svojim licem, rodom i brojem uvijek pokazuje na subjekt, nego da kažemo da predikat sadržava u sebi subjekt.

Tko bi iz rečenice »Osramotili ste oca!« mogao odrediti subjekt te rečenice? Ako je subjekt »vi«, tko je tada taj »vi« koji je osramotio oca? Mi iz glagolskog oblika možemo samo zaključiti da je subjekt drugo lice, dakle osoba kojoj se prvo lice direktno obraća, i ništa više.

Ne znamo čak niti to da li se prvo lice obraća jednoj ili većem broju osoba. Gramatika se zadovoljava odgovorom »Subjekt je *vi*« i dalje ne istražuje. Nije važno da li se prvo lice obraća učenicima, kćerima, zidarima, rođacima, jednome ili više njih, i tako dalje. Subjekt je u toj rečenici »vi«, i forma je zadovoljena! Ali »vi« kao »vi« u životu ne postoji. Iza »vi« treba uvijek da se nalazi osoba ili predmet na koji se taj »vi« odnosi (vi učenici, vi kćeri, vi zidari, vi rođaci). No gramatika ne priznaje da imenica u vokativu, uz koju najčešće dolaze »ti« i »vi«, može biti vršilac radnje – dakle subjekt u rečenici. Subjekt su u takvim slučajevima zamjenice »ti« i »vi«, a imenica u vokativu nije dio rečenice.

Zato se u novije vrijeme pojavljuje tendencija da se uz logički i gramatički subjekt uvedu i neki drugi termini, kako bi se označilo faktično stanje u jeziku, od kojeg se formalna gramatika prilično odalečila, tako »faktični subjekt«, »psihološki subjekt«, »formalni subjekt« itd.

Možda je tu najbolje rješenje da u odnosu na subjekt ne uvodimo nikakav novi termin, već da definiciju postojećih termina – zapravo jednog jedinog termina »subjekta« preciziramo i dopunimo »S u b j e k t t r e b a d a u s e b i s a d r ž a v a d v a e l e m e n t a: k a t e g o r i j u l i c a i n a z i v o d r e đ e n o g p o j m a o k o j e m s e n e š t o g o v o r i.

Za ilustraciju još jedan primjer. Analizirajući odlomak teksta u Goranovoj pripovijeci *Mrak na svijetlim stazama,* nailazimo na ovakvu složenu rečenicu: »Zori, pšeničice, zrnajte, bradonjice, zlatite se, mili! – sipio je njegov šapat na ljetinu kao kišica, koja ublažava nanesenu bol.«[10] Kad su učenici na zahtjev nastavnika da odrede subjekte u gornjim rečenicama odgovorili da je subjekt u prvoj rečenici »pšeničica«, u drugoj »bradonjice«, a u trećoj »mili«, nastavnik im je rekao: »Imenicu „pšeničica" u nominativu nemamo. „Pšeničice" – to je vokativ. Isto su tako vokativi i imenice „bradonjice" i „mili", zato je subjekt u prvoj rečenici „ti", a u drugoj i trećoj „vi", a imenica „pšeničice", „bradonjice" i „mili" su riječi koje nemaju nikakve gramatičke veze s rečenicom. To su vokativi, dakle oni stoje samostalno i nezavisno i nisu gramatički povezani s ostalim dijelovima rečenice, te se zato, kako vidite, i odvajaju zarezom od ostalih dijelova rečenice.«

*

Vokativ se po današnjim pravilima interpunkcije uvijek odvajao od ostalih dijelova rečenice zarezom, bez obzira da li se nalazio na početku, na kraju ili u sredini rečenice i bez obzira na njegovo značenje.

Budući da se upravo sada uvodi u naš pravopis logička interpunkcija, moglo bi se i u pisanju interpunkcijskih znakova uz vokativ dozvoliti više slobode.

[10] *Izabrana djela,* Zagreb, 1951, str. 77. interpunkcija prema knjizi.

Kao osnovni kriterij za pisanje interpunkcijskih znakova uz vokativ mogla bi se uzeti vokativna intonacija (više o vokativnoj intonaciji vidi dalje). Ako se dozivna ili upitna intonacija vokativa stapa s rečeničnom intonacijom, uz vokativ ne bi trebalo pisati zarez. Ako se vokativ intonacijom odvaja od rečenične intonacije, njega bi trebalo odvajati zarezima. Budući da se vokativna intonacija može mnogo razlikovati stepenom obraćanja i emocije, uz vokativ bi se uz zarez, u emocionalno i dozivno naglašenim dijelovima teksta, moglo dopustiti pisanje i upitnika i uskličnika. Ako se vokativ nalazi na kraju rečenice, iza njega bi se mogla pisati tačka, upitnik ili uskličnik. Kako se vokativ, i kada sadržava subjekt rečenice, može intonacijski razlikovati od ostalog dijela rečenice, to bismo i tu mogli interpunkciju prilagoditi vokativnoj intonaciji – većem ili slabijem stepenu emocije koji je u intonaciji sadržan. Ako se vokativ intonacijom i ne razlikuje od rečenične intonacije, mogao bi se odvajati zarezom kada se poklapa s rečeničnim predahom.

Kada je lična zamjenica »ti« naglašena, i nju bi trebalo odvajati zarezom. Ako iza nje dolazi enklitika (ti si), zarez bi se pisao iza enklitike. U kategoriji drugog lica predikativno shvaćene dijelove rečenice trebalo bi uvijek odvajati zarezom.

Navest ćemo nekoliko rečenica, čiji ćemo različit izgovor svaki put drugačije označiti zarezom, tačkom, upitnikom i uskličnikom.

Ja to braćo više ne mogu gledati. Ja to! braćo više ne mogu gledati. Ja to, braćo, više ne mogu gledati. Ja to više ne mogu gledati, braćo. Braćo! krenite svi za mnom. Kuda ste se zaputili, braćo?

Čitaj sine nešto glasnije. Čitaj sine, nešto glasnije.

Je li majčice gotov ručak? Ne tuguj više majčice. Je li gotov ručak, majčice? Majčice, je li gotov ručak? Majčice! pogledaj ga samo.

Kako si prošao Ivane? Ivane, donesi čašu. Ivane! donesi čašu. Ivane? kako to izgledaš? Ivane, Petre, i ti! Luka, uzmite svoje stvari i krenite za mnom.

A ti, vole, kućo moja. A ti vole, kućo moja. A ti! vole, kućo moja. A ti, vole! kućo moja!

Oj višnjo višnjice, digni gore grane. Oj višnjo, višnjice, digni gore grane. Oj djevojko dušo moja. Oj djevojko, dušo moja. Oj djevojko – dušo moja, Oj! djevojko dušo moja. Marija sestro rođena. Marija, sestro rođena. Marija! sestro rođena? Marija! sestro rođena!

U drugom dijelu ovog prikaza upotrebljava se ovdje spomenuti način interpunkcije da se izbjegne mehaničko odvajanje vokativa zarezima. Znakovima interpunkcije nastojalo se u drugom dijelu što je moguće više približiti se »jezičnim vrednotama«[11] i što je moguće više naglasiti razliku u vokativnoj i rečeničnoj intonaciji, u intenzitetu vokativne intonacije i u pauzi koja iza vokativa slijedi, tako da čitalac odmah

[11] Vidi ovdje u navedenim radovima P. Guberine.

može odrediti pretpostavljeni stepen vokativne intonacije. U prvom se dijelu prikaza vokativ uvijek odvaja zarezima, kako je to pravopisom određeno.

*

Kada smo označili vokativ kao subjekt za drugo lice, i lične zamjenice za drugo lice »ti« i »vi« kao vokative, mogli bismo pogledati da li je vokativ uvijek padež subjekta, ili on u rečenici može da vrši i neku drugu službu.

Ako vokativ stoji uz imperativ, onda je on uvijek subjekt rečenice. To možemo povezati sa još nekim karakterističnim osobinama imperativa u odnosu na vokativ i na kategoriju drugog lica. Uz drugo lice jednine i uz prvo i drugo lice množine imperativa nikada ne može stajati imenica u nominativu, već samo imenica u vokativu.

1. l. –	1. l. čitajmo braćo
2. l. čitaj brate	2. l. čitajte braćo
3. l. neka čita brat	3. l. neka čitaju braća

Stariji oblik za treće lice jednine imperativa bio je jednak obliku drugog lica, samo što je uz njega stajala imenica u nominativu, a ne u vokativu, kao uz drugo lice: »čitaj brat«, (usp. pomozi bog). Imenicama u nominativu i u vokativu razlikovalo se drugo lice imperativa od trećeg u jednini, ali kada se vokativ počeo oblikom izjednačivati s nominativom, razvio se za treće lice imperativa novi oblik »neka čita«.

Jedan oblik za sva tri lica jednine ima danas i historijski imperativ. Oblike drugog lica imperativa (čitaj) nalazimo i uz prvo i uz treće lice kada imperativ ne znači zapovijed, već se njime pričaju prošli događaji. Maretić kaže: »U narodnim pripovijetkama drugo lice singulara imperativa uzima se često za subjekte prvog i trećeg lica singulara i plurala za prošle događaje, tj. znači isto što i historički prezent ili aorist ili perfekt, pa ga možemo zvati historički imperativ: Dijete spopadne bukvu, pa povuci tamo, pa povuci amo, ali ne može da je iščupa. Ona skine svoju pletivaču, a mi s konja svoje vreće pa puni i mjeri, dok napunimo vreće.«[12] Analogijom prema prvom i trećem licu mogli bismo pripovjedački imperativ upotrijebiti i u drugom licu.[13]

Treba još istaknuti najobičniju upotrebu vokativa uz imperativ, tako da ga uz imperativ nalazimo u dvostruko više primjera nego uza sve ostale glagolske oblike skupa. Uz imperativ je vokativ, kako smo već rekli uvijek subjekt rečenice: »Skoči kolo da skočimo« (259), »Majko moja oženi me mlada« (52), »Zbogom ostaj rumena ružice« (725), »Boluj dušo, al nemoj umreti« (386), »Moli boga moja vjerna ljubo« (634),

[12] *Gramatika i stilistika hrvatskog ili srpskog književnog jezika*, Zgb., 1931, str. 536.

[13] Vidi M. Pešikan, »O nekim specifičnostima u upotrebi pripovedačkog imperativa«, *Naš jezik*, knj. 7. Nova serija, sv. 5–6 (1956) o, str. 153–156.

»Ustaj more, Ljutica Bogdane« (724), »Ustani gore Lazare« (466), »Tiho jašte, gospodo svatovi« (718), »Daj devojko, jedno oko« (589), »Ljub' i mene, momče neženjeno« (302), »Oj Cetinjo, tiha vodo ladna + tiho teci, sela ne zanesi« (373), »Oj devojko, oj milena, + sedi meni kraj kolena« (582).

Ako se vokativ nalazi uz neki drugi glagolski oblik, onda on može biti subjekt, a može sačinjavati čitavu rečenicu. Navest ću nekoliko primjera u kojima je vokativ subjekt u rečenici – uz prezent, perfekt, aorist i futur. Glagol stoji uvijek u drugom licu: »Oj djevojko, brigo materina + sve se brineš, udati se ne ćeš« (781), »Prvijenče gospodine, dobro došao« (30), »Oj devojko, imaš li dragoga?« (305), »Draga moja, jesi l' se udala?« (564), »O moj Mijo, gđe si sinoć bio?« (324), »Oj djevojko plava peruniko, + jesi l' moga konja napojila?« (441), »Kovilje i rano bosilje + što si zeleno, + tako poleglo?« (14) + Oj orlovi orlovi, letiste li visoko?« (70), »Lepa Pavo oćeš poći za me?« + Lepi Rade šta ćeš dati za me?« (355).

Ako vokativ nije subjekt u rečenici, tada on tvori zasebnu rečenicu. Naime, u takvim se slučajevima predikat rečenice izgubio, jer je njegovo značenje bilo jasno iz same situacije, sama dozivna intonacija je označavala da nekog zovemo, da se nekom obraćamo, pa tu vokativ predstavlja čitavu rečenicu. Glagol uz takve vokative dolazi uvijek u prvom ili trećem licu. Tako u primjerima: »Devojka se suncu protivila: + Jarko sunce, lepša sam od tebe« (416) i »Domaćine rode moj, evo vuka pred dvor tvoj« (688) vokativi »jarko sunce« i »domaćine rode moj« predstavljaju čitave rečenice, budući da su glagoli uz njih izostavljeni – »Slušaj jarko sunce«, »čuješ domaćine, rode moj«, jer je značenje obraćanja jasno iz same dozivne intonacije koja prati vokativ. To nam potvrđuju i ovi primjeri: »Čuješ devojko, čuješ lepoto + tvoje su oči morske trnjine« (445) »Čuješ gospo, čuješ dušo, ptice što vele« (364), »Pletući je svjetovala + čuješ Maro, kćeri moja!« (385), »Hupnu sestra bratu govorila: + ču li brate života mi tvoga! + Ne bih ja tu zmiju dofatila« (289).

Predikat »čuješ« mogao se lako izostaviti, jer ga je, kako smo rekli, mogla označivati i sama dozivna intonacija koja dolazi uz vokativ: »Ter je svoju dozivala majku: + Majko moja, vrlo dobro moje, + žedno momče čarnom gorom jezdi, + žedno vode, a željno devojke« (577), »Djevojčice zlato materino, + što mi tebe biju i karaju«? (525), »Na vitu se jelu naslonjaše + vita jelo, mene boli glava« (367).

Ako smo zvali Petra, mi smo prvi put rekli: »Petre, zove te otac«, ako se on nije obazirao ponovili smo »Petre! zove te otac«, a ako se ni tada nije odazvao, doviknuli smo mu još povišenijim glasom: »Čuješ li Petre? Zove te otac.« Uz dozivnu intonaciju predikat je mogao biti istaknut i uzvicima »o«, »oj«: »Oj ti kolo veliko! + Što nas zoveš maleno?« (2), Oj devojko morska trnjinice, + trne moje srce za tvojijem« (631), »Oj djevojko draga dušo moja, + Draga mi je i košulja tvoja!«

(439). U svim je tim primjerima predikat, iako neizrečen, mogao jasno biti određen riječima »čuj« i »slušaj«, a u upitnom obliku riječima: »reci«, »odgovori«.

Prema tome, vokativ je u rečenici subjekt, bilo da stoji uz imperativ ili uz neki drugi glagolski oblik u drugom licu kojim se izriče radnja čiji je vršilac – lice ili stvar – izražen vokativom, bilo da sačinjava zasebnu rečenicu u kojoj je predikat iz raznih razloga izostavljen, a zamjenjuje ga vokativna intonacija.

Vokativ se kao nezavisni padež veže sa svim ostalim kosim padežima kao i nominativ, samo nikada ne dolazi do veze između nominativa i vokativa – dvaju nezavisnih padeža koji se dopunjuju: »Oj djevojko ne mnogo lijepa« (503), »Oj narandžo vojko plemenita« (125), Oj dorate grive pozlaćene« (437), Pričekaj me mlada Imbra majko« (647), »Snaho moja od zlata jabuko« (67), »Dušo moja u bostanu kado« (553), »Blago tebi u lađi devojko« (574), »Svetli care, ogrejano sunce, + sjajna zvezdo pod nebom na zemlji« (763), »O, tako ti, lijepa Mare, + pod vijencem đevojko« (66).

*

Ako se dvije imenice u vokativu nađu jedna uz drugu, onda je obično jedna od njih apozicija drugoj. Apozicijom se obično izražava subjektivni odnos prema osobi kojoj se obraćamo. Ona može stajati ispred ili iza subjekta. Najčešće stoji iza subjekta. Ispred subjekta stoji obično ako je subjekt kakvo lično ime: »Srce, dušo, dizdareva Javro! + da te prosim, bi li pošla za me?« (506).

Ali među narodnim lirskim pjesmama imamo i takvih primjera u kojima bismo drugu imenicu u vokativu kojom se izražava emocija mogli shvatiti ne samo u atributivnom već i u predikativnom značenju. To je moguće ako pod atributivnošću razumijevamo neko stalno, vremenski neograničeno svojstvo imenice, neku stalnu karakteristiku subjekta, bez veze s konkretnom situacijom koju stvara rečenica i u neovisnosti od te situacije. »Ajd' ovamo moj Jovane, kume!« (203), »Sestro moja, iz gorice vilo«, (370), »Stani more, kaurkinjo djevojko«, (536).

Ali ako druga imenica pokazuje neko svojstvo subjekta koje je prolaznog karaktera, ako ona sadržava u sebi nešto od kategorije vremena te nije stalna subjektova osobina, već jedna od mogućih karakteristika koje može subjekt posjedovati, a koja je uvjetovana konkretnom rečeničnom situacijom, onda bismo mogli govoriti ne više o atributivnom, već o predikativnom odnosu druge imenice kojom se izražava emocionalni odnos prema subjektu rečenice.

Tako sestra Senjanin Ivana kada je čula da brat hoće da se njome oženi, odlazi »moru na obalu«, govori bregovima da će oni biti njeni djeverovi, obalama da će joj one biti jetrve, a ribama da će joj biti zaove, te se sprema da skoči u more. »Kad je došla moru na obalu, + osvrte se na četiri strane, + suze roni, potijo govori: + »Oj bregovi,

moji deverovi! + Obalice, mile jetrvice! + Krkušice, moje zaovice!« + Zavi oči – da u more skoči.« (720) Stih »Oj bregovi, moji deverovi!« možemo razumjeti kao »vi ste moji djeverovi«, »vi ćete biti moji djeverovi«. Isto tako i slijedeća dva stiha: »vi ste moje jetrvice – zaovice«, »vi ćete biti moje jetrvice – zaovice«. Tako dolazimo do mogućnosti da u tome i u velikom broju naprijed iznesenih stihova imenicu u vokativu shvaćamo ne samo kao subjekt rečenice, već kao i predikat – zapravo kao imenski dio imenskog predikata u kojem bi glagolski dio bio izražen intonacijom.

Prije smo već spomenuli da vokativ može biti atribut i apozicija i da se može vezati s kosim padežima isto kao i nominativ, te bismo tako mogli reći da vokativ nije imenički oblik koji je gramatički potpuno odvojen od ostalih dijelova rečenice, već da on može vršiti sve funkcije koje i nominativ, i da se ta dva padeža međusobno nadopunjuju, odnoseći se jedan na kategoriju drugog, a jedan na kategoriju trećeg lica.

Navest ću još neke primjere: »Bogom brate, tursko momče mlado, + bogom brate, i svetim Jovanom, + ...+ »Pseto jedno, tursko momče mlado! + ja sam tebe najpre bratimila, + zašt' mi nisi za bratstvo primio!« (750), »Govori riba iz vode: + »Djevojko, luda budalo! + Šire je nebo od mora, + draži je dragi od brata«. (285), »Oj Milje, Milice, + srebrno putašce, + svuda si nošeno, + nikom ne sudjeno« (179), »Ona tuži kano kukavica: + »Moje ćeri, moj rani bosiljak! + Moji sini, moji sokolovi! + Alajbeže – najveća žalosti!« (297), »Rano pođoh na pazar + kupih vola za dinar, + oj ti vole, kućo moja! + a ti kravo, muzo moja! + a ti konju, trko moja! + a ti vepre, rano moja! + ti ovco, strigo moja! + a ti gusko, ševeljajko! + a ti p'jetle rano dodji, + ter mi hoj, ter mi poj! + a ti koke, kokorajko! + a ti pile, piteto!« (690).

Ako pogledamo deseti stih iz posljednjeg primjera (a ti p'jetle rano dođi), vidjet ćemo da se u njima nalazi glagol na onom mjestu gdje se u drugim primjerima nalazi imenica u vokativu, dakle tu se jedna karakteristika subjekta izriče glagolom, dok su se slične karakteristike subjekta u gornjim stihovima izricale vokativom.

Ovdje se dotičemo jednog problema u koji se u okviru ovog članka ne bi moglo zalaziti. Naime, dotičemo se problema međusobnog odnosa imenice i glagola – zavisnosti i uvjetovanosti jedne kategorije riječi od druge, problema intonacije i ostalih izražajnih sredstava – govornih vrednota – o kojima se danas u filološkom svijetu puno govori, a o čemu su i kod nas mnogi pisali, naročito naši istaknuti filolozi Belić i Guberina.

Puno bliža prajezičnom shvaćanju svijeta od kategorije trećeg lica, na kojoj se obično temelje sva jezična istraživanja, kategorija je drugog lica zahvalniji materijal za razna filološka istraživanja koja se odnose na prošlost jezika.

Ako rečenicu: »Djevojko, luda budalo« prevedemo u treće lice, ona će glasiti: »Djevojka je luda budala« (tj. sunce govori djevojci da je ona luda budala). Isto će tako rečenica »Alajbeže – najveća žalosti« u trećem licu glasiti: »Alajbeg je najveća žalost« (tj. Alajbegovica govori da je Alajbeg njena najveća žalost). Rečenična intonacija iz kategorije drugog lica zamijenjena je u kategoriji trećeg lica glagolom.

Prenoseći rečenicu iz jednog lica u drugo mi mijenjamo čitavu njenu konstrukciju. Oblikom se rečenica vraća na primitivnu prajezičnu bezglagolsku rečenicu, koja je u kategoriji trećeg lica sačuvana samo još u tragovima (»Obećanje ludom radovanje«, »Mi o vuku, a vuk na vrata«). Ali što je u ovakvim slučajevima za treće lice izuzetna rečenična konstrukcija, to je u drugom licu pravilo.

Odnos subjekta i objekta u kategoriji drugog lica ne odgovara uvijek odnosu subjekta i objekta u kategoriji trećeg lica. Zanimljiv je i odnos objekta (osobe) u kategoriji prvog i drugog lica prema objektu (pojmu) u kategoriji prvog, drugog i trećeg lica.

Situacija, intonacija, intenzitet, uzvici i sve ostale jezične vrednote dobivaju u kategoriji drugog lica novu ulogu i značenje u usporedbi s onima koje imaju u kategoriji trećeg lica. Problem vokativa nije samo problem jednog padeža već zaseban skup iezičnih problema kategorije drugog lica.

Tako mi Brugmannovu tvrdnju da je vokativ u indoevropskom prajeziku »imao karakter uzvika, povezanog uz neku konkretnu predodžbu«, možemo dopuniti primjedbom da je vokativ u indoevropskom prajeziku tvorio čitavu rečenicu, ako uzmemo da se dozivna intonacija označujući predikat rečenice odnosila na konkretnu predodžbu, imenicu u vokativu, – subjekt te rečenice. Subjekt bi bio izražen samim oblikom riječi, njenim značenjem, dakle imenicom u vokativu, a predikat intonacijom kojom se ta riječ izgovarala.

U kategoriji drugog lica »Mi prije svega opažamo, da su artikulirane riječi samo jedan dio jezičnog izraza... Bezbrojne varijacije intonacija (tona), intenziteta, mimike i pokreta uopće, stalno su prisutne ... i to ne kao neki dodatak, nego kao aktivan elemenat jezičnog izraza. Zvuk artikuliranih riječi pomiješan je sa zvukom intonacije i intenziteta, koji u skladu sa sadržajem misli obuhvaća sve zvukove artikuliranih glasova, podređujući ih općoj liniji zvuka–misli, to jest, principjelno slobodno variranje zvuka u mozgu, na izvorima prirodnog zvuka, usklađuje se s mišlju i usklađuje zvuk artikuliranih glasova (preformira ih) prema misli. Uz intonaciju i intenzitet kao odraza prirodnog zvuka stoji izražajni elemenat mimike, gesta kao odraz prirodnih pokreta, kretanja. Mimika i gesti, zajedno s intonacijom i intenzitetom, daju osnovnu formu, izraz misli, a artikulirani glasovi ulaze u ovaj osnovni oblik misli–izraza«.[14]

*

[14] P. Guberina, *Zvuk i pokret u jeziku.* Zagreb, 1952, str. 32–33.

Posebni oblik za vokativ se u mnogim indoevropskim jezicima već izgubio. Sačuvao se u manjem broju slavenskog jezika, ali i tu u vrlo ograničem broju kategorija riječi. Miješanje je oblika vokativa i nominativa i u našem jeziku zauzelo velikog maha, tako da su se nominativ i vokativ u množini skoro kod svih imenica izjednačili po obliku. Također se ne razlikuje vokativ od nominativa ni kod imenica srednjeg roda, a ni kod velikog broja imenica ženskog roda. Kod nekih imenica razlikujemo akcenat, a kod nekih ni to, te nam jedino sredstvo za razlikovanje nominativa od vokativa ostaje vokativna intonacija. Razlikujemo dakle oblik nominativa od oblika vokativa samo kod imenica muškog roda (ne svih) i kod većeg dijela imenica ženskog roda. Pridjevi i brojevi nemaju posebnog oblika za vokativ: »Dragi dragoj na vrati stajao: + Mila draga otvori mi vrata, + jali pruži tvoju desnu ruku. + Draga dragom tiho odgovara: Ne boj mi se moje milo drago.« (640), »Ne bojte se tri šćeri Karlove« (462), »Ne kun'te me tri lepe devojke« (627), »Vez'te brzo tridest devojaka + vez'te brzo, u jadu ga vezle« (539).

Kako smo vidjeli, gubljenje značenja odredbe lica za vokativ omogućuje njegovo izjednačivanje s nominativom. Sve jaču zamjenu vokativa nominativom kod imenica muškog roda zapazio je već Maretić:

»U običnom dobrom govoru veoma rijetko imaju vokativ singulara jednak s nominativom imenice koje se u nominativu singulara svršuju na konsonant, kako je u primjeru: idi, moj sokolak (govore djeci, kad ih kuda šalju). V. rječn. kod »sokolak«. Češće se to nalazi u narodnim pjesmama: ne prolaz'me otac dragi! nar. pjesm. 1, 144., spomeni se, otac, majko, spomeni se bratac, seko; I. 146., oj ču li me, siroma (t. j. siromah mjesto siromaše), I. 515., tako mi Boga, carević! I. 588., tako ti Boga, Ivanban! I. 589, ne budali čoban od ovaca! I., 600., car Suleman, i otac i majko! II. 430., cto, junak, druma smederevska, 2., 492., Jakšić Bogdan, moj mio brajane! 2., 634., oj Boga mi, neznan dobar junak! 3., 204., o Ivane i otac i majko! 4., 498. U nekima od navedenih primjera ovaki je vokativ stiha radi, ali u nekima nije, t. j. da je uzet i pravi vokativ na pr. oče bio bi isti broj slogova.«[15]

Isto tako i uz imenice ženskoga roda Maretić navodi čitav niz primjera koji u vokativu mogu imati dvostruke oblike, tako imenice: aga, baba, tetka, gospodja, Latinka, vladika, Kosovka, vojevoda, harambaša, Marija, Jelena, Hajkuna, perunika itd. Sve one u vokativu mogu imati nastavak »a« ili »o«. Evo nekoliko primjera u kojima je također oblik nominativa uzet mjesto oblika za vokativ: »Udri kiša, al' na brata moga«, (783), »Ustani gospođa + kraljice su došle« (169), »Sudi nama čestiti sudija« (585), »Ustaj gore mlad vojvoda« (192). Da se imenice kiša, gospodja, sudija, vojvoda nalaze u vokativu a ne u nominativu, jasno vidimo po imperativu koji stoji uz njih. Isto tako u slijedećim primjerima vidimo da se imenice Marija, mladoženja, kaduna, Ajkuna, Turkinja nalaze u vokativu, a ne u nominativu prema drugoj imenici u vokativu koja uz njih stoji: »O Marija, moja kćeri draga« (727),

[15] O. c., str. 124.

»Mladoženja, grano bosiljkova« (64), »Oj kaduna, Mamutpašinice« (737, »Oj Ajkuna, mila sejo moja« (741), »Bježʼ odatle Turkinja, đevojko« (741).

Navedeni primjeri nam lijepo ilustriraju kako se u jeziku oblik vokativa lako zamjenjuje oblikom nominativa ako se njegovo značenje razabire iz same situacije.

Ali da se nominativ zamjenjuje vokativom, protivi se našem jezičnom osjećanju, pa je vrlo uočljivo i upadno kada do takve zamjene dođe, na primjer u narodnim pjesmama, radi određenog broja slogova u stihu: »Al govori Janko gospodaru: (634), »No je Janji zaludu ljepota + e ju ljubi Vlašiću Radule« (303b), »Al govori đače samouče« (627), »nego ište grožđa bimberova + iz careva nova vinograda, + što je care skoro posadio« (389). Što do takve zamjene dolazi i u umjetničkoj književnosti, gdje je broj slogova u nominativu i vokativu jednak, razlog je emocionalni elemenat: – veća arhaičnost i naglašenost vokativnih oblika: »Kada li ih pokrijepio starče, + Sva se družba izljubila redom.« (Mažuranić, »Četa«). Majka čeka, snahe nema. + A jedinče, majčin sinče, + Ocu starcu pripomoć, + Radi tiho u svom mlinu.« (Šenoa: »Kameni svatovi«), »Mogao bi dužde naći s reda svoju zamjenicu, ne jednu no trista ... No je dužde odbio sve prosioce, jer želi tvojoj braći.« (Stj. Mitrov Ljubiša »Kanjoš Macedonović«).

Nema ni jednog slučaja da bi se kod imenica ženskog roda gdje je broj slogova jednak u nominativu, i u vokativu u bilo kojoj situaciji vokativ upotrebljavao mjesto nominativa.

Međutim, veći je broj današnjih nominativa kod umanjenih imenica i imenica od milja po svom porijeklu pravi vokativ, što bismo opet doveli u vezu s vokativom emocije, tako: momče, đače, Pavle, brale, sele, Mare, Kate, Ane, Jele, Ive, Mate, grle, Miloje, Stanoje, medo, pobro, Božo, Ivo, Rado, Vujo, zeko, striko itd. Te su imenice najprije nastale kao vokativ emocije, a tek kasnije su se uz dozivni oblik počele upotrebljavati i u nazivnom obliku.

*

Ako smo se kome obraćali, onda smo se mogli neposredno obratiti samo drugom licu. Kada je osoba kojoj se obraćamo u blizini i gleda u nas, dovoljno ju je pogledati i reći: »Donesi čašu!« Subjekt uopće nije potrebno izreći, jer se iz situacije vidi kome se obraćamo, tko treba da bude vršilac radnje. Ali ako je osoba kojoj se obraćamo zauzeta ne-[illegible] im, ili ako u blizini ima više osoba pa se želimo obratiti jednoj od njih, tada moramo označiti vršioca radnje – subjekt, a tek tada izreći ono što od njega tražimo. (Petre – donesi čašu!) Da bi nas osoba kojoj se obraćamo čula, da je pripremimo na saopćenje, kako ga ne bismo morali još jednom ponavljati, mi subjekt izgovaramo pojačanim tonom, a između subjekta i ostalog dijela rečenice pravimo kraću pauzu.

Stoga je oblik vokativa bio popraćen posebnom intonacijom, što je umnogome odredilo njegov današnji karakter. Mi smo vokativom »Petre« ne samo označili vršioca radnje, onoga koji treba da izvrši određen posao, već smo uz to posebnom dozivnom intonacijom upozorili dotičnu osobu da je od prvog lica određena kao vršilac radnje, da od nje tražimo da nam odgovori da li je izvjesnu radnju izvršila ili ne (Petre, donesi čašu, Petre, nosiš li čašu?).

Ako se osoba kojoj se obraćamo nalazi u blizini, mi kada joj se obraćamo nešto povisujemo ton glasa i napravimo pauzu, a ako se ona nalazi nešto dalje, ton našeg glasa se još više povisuje i prelazi u dozivanje. Dakle, razlika između obraćanja i dozivanja sastoji se prema tome u jačoj ili slabijoj snazi dozivnog tona, koja opet zavisi od toga koliko je daleko osoba kojoj se obraćamo. Ako je ona u blizini i mi je označujemo kao subjekt rečenice u drugom licu, kažemo da joj se obraćamo, a ako je dalje od nas, kažemo da je dozivamo.

Obraćati se moglo svim bićima, stvarima i pojavama za koje se držalo da imaju svijest i da mogu razumjeti ono što se od njih traži: »Petre, donesi čašu«, »Brate, dođi ovamo«, »Majko, jesi li spremila ručak?« Dakle, imenički oblik za drugo lice – vokativ – posjedovao je u sebi jedan elemenat koji nisu imali imenički oblici za prvo i treće lice. Osim oznake subjekta, on je svojom dozivnom intonacijom i upozoravao drugo lice da se prvo lice njemu obraća. To će kasnije, ako funkciju subjekta za sva tri lica preuzme na sebe nominativ, i opredijeliti njegovo novo značenje – obraćanje i dozivanje, i to bi moglo s vremenom ostati jedno od glavnih značenja koja bi bila povezana uz vokativ. (Isporedi danas u kajkavskom narječju, slovenskom, ruskom, njemačkom i drugim jezicima, gdje se posebni oblik za vokativ potpuno izgubio).

Ako je prvo lice željelo pokazati i svoj subjektivni odnos prema drugom licu, svoju ljubav, naklonost, simpatiju, prezir, mržnju tada je ono uz ime drugog lice dodalo i neki atribut, apoziciju, upotrijebilo ime u deminutivu, augmentativu itd. »Dragi Petre, donesi čašu« ... »Junačino Petre, nosiš li čašu?«, »Majčice, jesi li spremila ručak?«

Tako dolazimo do vokativa emocije, koji je, kako smo to već vidjeli, u običnom govoru, a naročito u umjetničkoj književnosti, kasnije prerastao u posebno stilsko izražajno sredstvo.

Ako smo vokativom samo označivali tko ili što je drugo lice, osoba, koju dozivamo ili joj se obraćamo, s namjerom da što od nje tražimo, da joj šta reknemo ili je što pitamo, tada je vokativ bio upotrijebljen u svom osnovnom značenju – dozivanja ili obraćanja. Ako smo bilo kakvim izražajnim sredstvima pokazali i svoj subjektivni odnos prema osobi kojoj se obraćamo, tada dobivamo vokativ emocije. Dakle, vokativ emocije u sebi sadržava i elemenat obraćanja – dozivanja i izražava subjektivni odnos prvog lica prema drugom licu. Elemenat obraćanja u vokativu emocije može biti jače ili slabije istaknut.

Vokativ se, kako smo već naglasili, od ostalih oblika uvijek razlikuje posebnom intonacijom, iza koje slijedi duža ili kraća pauza. Obično je to dozivna intonacija, ali može biti upitna ili izjavna. Upravo je ta vokativna intonacija i pridonijela da se posebni oblik za vokativ do danas sačuva i ne izdjenači potpuno sa nominativom, kao što se već prije s nominativom mogao izjednačiti lični, imenički oblik za prvo lice.

Vokativne intonacije se mnogo razlikuju prema položaju vokativa u rečenici. Vokativ se može nalaziti na početku, u sredini ili na kraju rečenice. Najjače je intonacijski istaknut ako se nalazi na početku rečenice, a najmanje ako se nalazi u sredini rečenice. »Rasti jelo nebu u visine« (614), »Uzori Maro ravnine« (644), »Daj mi bože zlatne roge« (505), »Zašto mi brate ne dođeš?« (298).

Slabija je vokativna intonacija kod onih riječi koje se ne upotrebljavaju u svom pravom značenju, kao »brate«, »oče«, »sine«. »Svi smo te brate na dobro upućivali«. »Mnogo sam ja sine, stariji od tebe«.

Isto tako je slabija vokativna intonacija kod drugih vrsta riječi kada se upotrebljavaju u značenju imenica. U rečenici »Sjedni draga do mene« vokativ »draga« možemo potpuno uklopiti u rečeničnu intonaciju i izgovoriti ga istim tonom kao u primjeru: »Neka sjedne draga do mene«.

Vokativ će se po intonaciji razlikovati i kada se ista imenica u vokativu drugi put ponavlja – u izmijenjenom ili neizmijenjenom obliku. Drugi put će imenica biti izgovorena slabijom intonacijom: »O ti majko, milo dobro moje, + što će reći mila moja majko« (642), »Ljubi me Todo Todice« (394), »Oj golube, moj golube, + ne padaj mi na maline« (518).

Po intonaciji će se razlikovati vokativ ako je subjekt u rečenici, ili ako sam *tvori rečenicu*, ako se uz njega *glagol ponavlja* ili ne, ako uz njega stoji etički dativ, razni uzvici itd. Najjače je intonacijski istaknuta ona riječ u vokativnom izričaju koja pokazuje kome se obraćamo, a svi njeni dodaci se izgovaraju sa slabijom intonacijom »Stan devojko davole, + stala si mi na nogu« (264), »Sele, sestrice, zvijezdo Danice, + otpuhni cv'jetak, napij se vina« (145).

Što se dodatak vokativu nalazi dalje od riječi kojom se nekome obraćamo, to se njegov izgovor sve više izjednačuje s intonacijom ostalih riječi u rečenici? »Oj devojko ne mlogo lijepa, + ni lijepa, ni roda velika, + što si tako mome srcu draga?« (530), »Oj djevojko rumena ružice, + ni sađena ni presađivana, + ni studenom vodom zalivana, + ni trgana ni omirisana, + ni ljubljena ni omilovana, + da li mi te, dušo, poljubiti?« (594).

Konačno jedna ista riječ u vokativu može se izgovarati mijenjajući svaki put vokativnu intonaciju, od jake dozivne intonacije pa sve do potpunog izjednačenja s intonacijom čitave rečenice. Jasno da će svaki put vokativna intonacija zavisiti od odnosa elementa dozivanja i emocije koju vokativ u sebi sadržava.

Važno je napomenuti da je upravo vokativna intonacija bila uzrok, da se u vezi s raznim pitanjima koja se tiču vokativa čulo tako mnogo suprotnih mišljenja. Govoreći o vokativu, nikada ne smijemo zaboraviti na njegovu posebnu intonaciju, ali treba paziti da nas ona, usprkos svim ostalim faktima, ne svede na pogrešne zaključke.

*

Na kraju, da u dvije – tri rečenice rezimiramo ono što smo naprijed rekli o vokativu.

Vokativ je nezavisni padež kojim se prvo lice obraća drugom licu ili ga dozivlje, upozoravajući ga da mu ima nešto saopćiti ili ga nešto upitati.

Od ostalih dijelova rečenice izdvaja se posebnom dozivnom upitnom ili izjavnom intonacijom i kraćom ili duljom pauzom koja iza njega slijedi.

Posebna vokativna intonacija i pauza naveli su da se vokativ smatra zasebnom sintaksnom konstrukcijom, potpuno odijeljenom od rečenice uz koju dolazi.

Vokativ nije izdvojen iz rečenične konstrukcije. On je vrlo često u rečenici subjekt. Subjekt rečenice je uvijek kad uz njega stoji glagol u drugom licu (u imperativu i u prvom licu množine). Uz drugi vokativ, vokativ može biti atribut, apozicija i predikat.

Ako se predikat koji se često razumijeva iz situacije (čuješ, odgovori) ispusti, vokativ sam tvori rečenicu.

Ispušteni predikat se često nadomješta vokativnom intonacijom. Dozivni elemenat se može pojačati i uzvicima. Najčešći uzvici koji stoje uz vokativ su »oj«, »o«.

Lične zamjenice za drugo lice nemaju oblika za nominativ. Oblici »ti« i »vi« su vokativi. Lične zamjenice za treće lice nemaju oblika za vokativ. Oblici »on«, »ona«, »ono«, »oni«, »one«, »ona« su nominativi.

Prije nego su se razvile lične zamjenice, kategorija lica se mogla odrediti samim oblikom imenice. Dok se oblik za prvo lice u imenica nije sačuvao, vokativ se odnosio na drugo lice, a nominativ samo na treće lice. U onim jezicima gdje se posebni oblik za vokativ izgubio mora se uz imenicu staviti lična zamjenica za drugo lice, da se pokaže da je to vokativ.

Kategorija lica bila je u prajeziku jednako svojstvena kako imenicama tako i glagolima. Kada su se razvile lične zamjenice, ona se odvojila od imenica te postala odredbena *osobina zamjenica i glagola*.

Ali, iako se odijelila od imenica, ona je još i danas u jednakoj mjeri svojstvena kako subjektu tako i predikatu. Subjekt i predikat se moraju slagati ne samo u rodu i broju već i u licu. Svaki subjekt mora u sebi sadržavati dva bitna elementa, kategoriju lica i naziv predmeta.

Uz obraćanje i dozivanje, vokativom se može izražavati i subjektivni odnos prema osobi kojoj se obraćamo. Takav vokativ se zove »vokativ

emocije«. Vokativom emocije se može izražavati samo subjektivni odnos prema osobi. Takav vokativ obično stoji u sredini rečenice, intonacijski se vrlo malo odvaja od ostalih dijelova rečenice.

Vokativ emocije najčešće stoji uz imperativ. Običniji je uz glagol u upitnom nego u izjavnom obliku. Najčešći oblik u kojem se pojavljuje jesu dvije imenice u vokativu, sa atributom ili bez njega, pri čemu se emocionalni elemenat naročito pokazuje drugom imenicom. Vokativ emocije može biti jedna imenica u običnom, umanjenom ili povećanom obliku. Imenica se može ponavljati, uz nju mogu stajati razni epiteti, etički dativ, zaklinjanje, uzvici, mogu se ponavljati glagoli itd.

Vokativom se emocije obično izražava prisnost, sklonost, ljubav, simpatija, antipatija, ironija, mržnja itd.

Ponavljanje vokativa emocije možemo smatrati kao jedan od načina na koji nastaje pripjev u pjesmi.

Oblik vokativa se sve više gubi i izjednačuje s nominativom. Posebni oblici za vokativ sačuvali su se danas samo kod imenica muškog i ženskog roda (ne svih) u jednini i kod vrlo malog broja imenica muškog i ženskog roda u množini.

Gdje se vokativ od nominativa ne razlikuje po obliku, razlikuje se po intonaciji, a može se razlikovati i po akcentu.

Rijetko se nominativ zamjenjuje vokativom, i to samo u pjesmama radi broja stihova ili stilskog efekta. Kod imenica ženskog roda nominativ se nikada ne zamjenjuje vokativom.

РЕЗЮМЕ

Звательный падеж является прямым падежом. Он обозначает, что первое лицо зовет или обращается ко второму лицу, предупреждая его, что желает что - нибудь сообщить ему, о чем - нибудь его спросить.

Из остальных частей предложения звательный падеж выделяется особой изъявительной, вопросительной или звательной интонацией и более или менее продолжительной паузой, следующей за ним.

Особая звательная интонация и пауза навели на то, что звательный падеж (обращение) стали считать отдельной синтаксической конструкцией вне связи с предложением, к которому он относится.

Но звательный падеж вообще не находится вне к нему относящегося предложения. Напротив, он очень часто является в предложении подлежащим. Звательный падеж бывает всегда подлежащим, если возле него находится глагол во втором лице единственного или множественного числа (в повелительном наклонении и в первом лице множественного числа).

Если обращение состоит из двух имен существительных, то одно из них может быть определением или именной частью сказуемого. Имена прилагательные и местоимения бывают в звательном падеже определениями.

Если сказуемое, подразумевающееся ситуацией (слышишь ответь) выпускается, то обращение образует целое предложение. Выпущенное сказуемое часто дополняется интонацией. Звательный элемент усиливается междометиями: „o" и „ой".

У личных местоимений второго лица единственного и множественного числа нет форм именительного падежа. Формы „ti" и „vi" представляют собой звательные падежи. У личных местоимений третьего лица единственного и множественного числа нет форм звательного падежа. Формы »on«, »ona«, »ono«, »oni«, »one«, »ona« представляют собой именительные падежи.

В той стадии языка, когда еще не развились личные местоимения, категория лица могла определиться самой формой имени существительного. Пока форма первого лица у имен существительных не сохранилась, звательный падеж относился только ко второму лицу, а именительный падеж только к третьему лицу.

В тех языках, где особая форма звательного падежа утратилась, надо возле имени существительного поставить личное местоимение второго лица, чтобы показать, что это звательный падеж. Однако возле косвенных падежей, относящихся к первому или второму лицу, надо поставить личное местоимение первого или второго лица, чтобы показать, что имя существительное в косвенном падеже не относится к третьему лицу.

Категория лица была в праязыке одинаково свойственна как именам существительным, так и глаголам. Когда развились личные местоимения, категория лица отделилась от имен существительных и стала определяющим признаком местоимений и глаголов.

Но хотя категория лица отделилась от имени существительного, она в одинаковой мере свойственна как подлежащему, так и сказуемому. Подлежащее и сказуемое должны согласоваться не только в роде и числе, но и в лице.

Каждое подлежащее должно заключать в себе два основных элемента: категорию лица и название предмета.

Наряду с обращением и звательностью звательным падежом можно выразить и субъективное отношение к определенному лицу. Такой звательный падеж называем „вокативом эмоции". Вокатив эмоции редко выражает только субъективное отношение к обращающемуся лицу. Очень часто вокатив эмоции состоит из двух имен существительных в звательном падеже с определением или без него, причём эмоциональный элемент, главным образом, выражается другим именем существительным.

Вокатив эмоции может быть имя существительное в уменьшительной или ласкательной форме, оно может повторяться, возле него могут стоять разные эмоционально окрашенные слова, как междометия, эпитеты, эмоционально окрашенный дательный падеж (etički dativ), повелительное наклонение, могут повторяться глаголы и т. д.

Вокативом эмоции вьражается расположение, близость, любовь, симпатия, ирония, ненависть и т. д.

Если в лирическом стихотворении вокатив эмоции в определенных промежутках времени повторялся, то он превращался в припев. Повторение вокатива эмоции можем считать одним из древнейших способов происхождения припева.

Формы звательного падежа все больше заменяются формами именительного падежа. Особые формы звательного падежа сохранились еще только у существительных мужского и женского рода (не всех) в единственном числе и у очень небольшого числа имен существительных мужского и женского рода во множественном числе.

Там, где звательный падеж от именительного не различаем формой, различаем его интонацией и ударением.

Именительный падеж очень редко заменяется звательным падежом. Это происходит обыкновенно в стихотворениях, чтобы дополнить число слогов или для внесения определенного стилистического оттенка – архаичности, приподнятости стиля и т. д.

У имен существительных женского рода именительный падеж никогда не заменяется звательным падежом.

S A D R Ž A J

Mirko Deanović
Lingvistički atlas Mediterana 5

P. Guberina
Da li je veljotska diftongacija romanska? 41

Ljudevit Jonke
Samoglasno *r* u književnom jeziku 19. stoljeća 57

Blaž Jurišić
Glagoljski spomenici otoka Vrgade 85

T. Matić
Lexicalia iz starih hrvatskih pisaca 185

Žarko Muljačić
Dalmatinski elementi u mletački pisanim dubrovačkim dokumentima 14. st. 237

Miho Skljarov
O vokativu 381